

T Ü R K S A N A Y İ C İ L E R İ V E İ Ő A D A M L A R I D E R N E Ğ İ

AVRUPA BİRLİĞİ'NE KATILIM SÜRECİNDE TÜRKİYE'NİN KOMŞU VE ÇEVRE ÜLKELER POLİTİKASI

- STRATEJİK YAKLAŞIMLAR -

Mayıs 2007

(Yayın No: TÜSİAD-T/2007-05/434)

Meşrutiyet Caddesi, No: 46 34420 Tepebaşı / İstanbul
Telefon: (0212) 249 19 29 • Telefax: (0212) 249 13 50

TÜSİAD

Tüm hakları saklıdır. Bu eserin tamamı ya da bir bölümü, 4110 sayılı Yasa ile değişik 5846 sayılı FSKE. uyarınca kullanılmadan önce hak sahibinden 52. Maddeye uygun yazılı izin alınmadıkça, hiçbir şekilde ve yöntemle işlenmek, çoğaltılmak, çoğaltılmış nüshaları yayılmak, satılmak, kiralanmak, ödünç verilmek, temsil edilmek, sunulmak, telli/telsiz ya da başka teknik, sayısal ve/veya elektronik yöntemlerle iletilmek suretiyle kullanılamaz.

ISBN: 978-9944-405-09-6

MİKADO MATBAACILIK ve TİC. LTD. ŞTİ.
Oto Sanayi Mah. İmam Çeşme Cad. G/47 Sokak No:6 Seyrantepe - İstanbul
Tel: (0212) 289 27 93 Faks: (0212) 289 08 96

ÖNSÖZ

TÜSİAD, özel sektörü temsil eden sanayici ve işadamları tarafından 1971 yılında, Anayasamızın ve Dernekler Kanunu'nun ilgili hükümlerine uygun olarak kurulmuş, kamu yararına çalışan bir dernek olup gönüllü bir sivil toplum örgütüdür.

TÜSİAD, demokrasi ve insan hakları evrensel ilkelerine bağlı, girişim, inanç ve düşünce özgürlüklerine saygılı, yalnızca asli görevlerine odaklanmış etkin bir devletin varolduğu Türkiye'de, Atatürk'ün çağdaş uygarlık hedefine ve ilkelere sadık toplumsal yapının gelişmesine ve demokratik sivil toplum ve laik hukuk devleti anlayışının yerleşmesine yardımcı olur. TÜSİAD, piyasa ekonomisinin hukuksal ve kurumsal altyapısının yerleşmesine ve iş dünyasının evrensel iş ahlakı ilkelerine uygun bir biçimde faaliyette bulunmasına çalışır. TÜSİAD, uluslararası entegrasyon hedefi doğrultusunda Türk sanayi ve hizmet kesiminin rekabet gücünün artırılarak, uluslararası ekonomik sistemde belirgin ve kalıcı bir yer edinmesi gerektiğine inanır ve bu yönde çalışır. TÜSİAD, Türkiye'de liberal ekonomi kurallarının yerleşmesinin yanısıra, ülkenin insan ve doğal kaynaklarının teknolojik yeniliklerle desteklenerek en etkin biçimde kullanımını; verimlilik ve kalite yükselişini sürekli kılacak ortamın yaratılması yoluyla rekabet gücünün artırılmasını hedef alan politikaları destekler.

TÜSİAD, misyonu doğrultusunda ve faaliyetleri çerçevesinde, ülke gündeminde bulunan konularla ilgili görüşlerini bilimsel çalışmalarla destekleyerek kamuoyuna duyurur ve bu görüşlerden hareketle kamuoyunda tartışma platformlarının oluşmasını sağlar.

TÜSİAD ayrıca üyesi bulunduğu bölgesel özel sektör konfederasyonlarının da çalışmalarına katkı sağlar. Bu bağlamda 2002 yılında kurulan UMCE'nin (Akdeniz İş Dünyası Konfederasyonları Birliği) kurucu üyesi olmuş ve 2005-2007 döneminde başkanlığını yürütmüştür. Bu deneyim ışığında 2006 yılında UBCCCE'nin (Karadeniz ve Hazar Denizi Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonları Uluslararası Birliği) kuruluşu için girişim başlatmış ve 2006-2007 dönemi kurucu başkanlığını üstlenmiştir.

Bu çalışma, Avrupa Birliği ile katılım müzakerelerini sürdüren Türkiye'nin Birliğin komşu ve çevre ülkeler politikası ışığındaki ikili ilişkilerini siyasi ve ekonomik yönden analiz etmektedir. Çalışmanın ilk kısmı (üçüncü bölüm dışında) Boğaziçi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Direktörü Doç. Dr. S. Gülden Ayman, ikinci kısmı da Kavrakoğlu Yönetim Enstitüsü danışmanı Aydın Sezer tarafından hazırlanmıştır.

Mayıs 2007

ÖZGEÇMİŞLER

Doç Dr. S. Gülden Ayman

S. Gülden Ayman Boğaziçi Üniversitesi, Siyaset Bilimi Bölümü'nden mezun olmuş, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden Siyaset Bilimi dalında Yüksek Lisans, Uluslararası İlişkiler dalında doktora derecesi almıştır.

İtalyan hükümeti, İngiliz Kültür Derneği, Ford Vakfı, USIA, Yunan hükümeti ve Fulbright Komisyonu başta olmak üzere araştırmaları için çeşitli burslar alan S.Gül-den Ayman, 1999 yılında "Türk Dış Politikasının Yapım sürecinde Değer Sistemleri-nin Rolü" ile de Ortadoğu Araştırmaları Yarışmasını kazanmıştır.

Dr. Ayman, Konvansiyonel Kuvvetlerin Denetimi, S-300 Füze Krizi ve Neo-Realist bir Perspektiften Yunan Dış Politikası başlıklı eserlerin yazarıdır. Çalışmaları içinde silahların denetimi, barış süreçleri, çatışma çözümü konusunda birçok makale de yer almaktadır.

Ayman, Cesare Alfieri Siyaset Bilimi Enstitüsü'nde, Canterbury'de Kent Üniversite-si'nde, Berlin'deki Hür Üniversite'nin Transatlantik İlişkiler Merkezi'nde misafir araş-tırmacı olarak ve Yale Üniversitesi Birleşmiş Milletler Çalışmaları Merkezi'nde misafir öğretim üyesi olarak bulunmuştur. Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi olarak çalışmakta olan Doç. Dr. S. Gülden Ayman 2003 yılından bu ya-na Boğaziçi-TÜSİAD Dış Politika Forumu'nun Direktörlüğünü yürütmektedir.

Tülay Ayalp Kılıçdağı

1976 yılında Gaziantep'te doğan Tülay Ayalp Kılıçdağı, 1999 yılında Boğaziçi Üni-versitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun olmuş, daha sonra 2006 yılında aynı bölümden yüksek lisans derecesi almıştır.

1999-2001 yılları arasında Boğaziçi Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak ça-lışan Kılıçdağı, 2002 yılında TÜSİAD Dış İlişkiler Bölümü'nde çalışmaya başlamıştır. Halen, TÜSİAD'ın stratejik iş geliştirme birimi olan TÜSİAD International Bölüm So-rumluluğu görevini yürütmektedir.

Aydın Sezer

Aydın Sezer, 1983 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinden mezun oldu. Ticaret Bakanlığı, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın merkez ve yurt dışı birimlerinde meslek memuru olarak çalıştı. 1983-88 yılları arasında İran, Irak ve Ortadoğu ülkeleri masalarında, 1988-91 döneminde Kahire Büyükelçiliği'nde Ekonomi ve Ticaret Müşavir Yardımcısı olarak, 1991-96 döneminde Afrika ve Yurt Dışı Müteahhitlik Hizmetleri (Libya) dairelerinde görev yaptı. Kamudaki son yurt dışı görevi Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşaviri olan Sezer, GATT'ın (DTÖ) 1992 yılında Cenevre'de düzenlediği eğitim programını tamamlayarak "Dış Ticaret Diploması" aldı.

2001 yılında kamu görevinden istifa ederek ayrılan Sezer, halen Kavrakoğlu Yönetim Enstitüsü'nde danışman olarak çalışmaktadır. "Turktrade-Dış Ticarete Durum", "Perspektif", ve "Pusula" gibi dergilerde ve Referans Gazetesi'nde makaleler ve köşe yazıları yazmaktadır. Evli ve iki çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

TABLolar ve GRAFİKLER	12
------------------------------------	-----------

BÖLÜM 1. YÖNETİCİ ÖZETİ.....	15
-------------------------------------	-----------

1. KISIM

BÖLÜM 2. TÜRKİYE’NİN KOMŞU ÜLKELERİYLE İKİLİ SİYASİ İLİŞKİLERİ.....	25
--	-----------

2.1. Türkiye ve Komşuları Arasındaki Çatışma ve İşbirliği Dinamikleri	28
2.1.1. Barış için Ticaret mi yoksa Ticaret için Barış mı?	28
2.1.2. İyi Komşuluğun Formülü.....	30
2.2. Türkiye-Yunanistan İlişkileri.....	37
2.2.1. Kimlik Faktörü.....	38
2.2.2. İç Siyasal Faktörlerin Etkisi.....	43
2.2.3. Dış Faktörlerin Etkisi.....	46
2.2.4. Türkiye-Yunanistan Detantının Ekonomik Yansımaları.....	56
2.3. Türkiye-Bulgaristan İlişkileri.....	58
2.3.1. Kimlik ve İç Siyasal Faktörler.....	58
2.3.2. Dış Siyasal Faktörler.....	59
2.3.3. Türkiye-Bulgaristan Arasında Ticari ve Ekonomik İşbirliği Çabaları	61
2.4. Türkiye-Romanya İlişkileri.....	63
2.4.1. Kimlik.....	63
2.4.2. Dış Siyasal Faktörler.....	64
2.4.3. İç Siyasal Faktörler.....	66
2.4.4. Türkiye-Romanya Arasında Ekonomik İşbirliği İmkanları.....	66
2.5. Türkiye-Moldova İlişkileri.....	68
2.5.1. Kimlik.....	69
2.5.2. İç ve Dış Siyasal Faktörler	71
2.5.3. Moldova’nın Ekonomik Sorunları ve Türkiye	72

2.6. Türkiye-Rusya İlişkileri.....	74
2.6.1. Kimlik Boyutu	74
2.6.2. Egemenlikle İlgili Sorunlar	75
2.6.3. Dış Siyasal Faktörler (Soğuk Savaş Yılları).....	76
2.6.4. İç Siyasal Faktörler (Soğuk Savaş Yılları)	78
2.6.5. Dış Siyasal Faktörler (Soğuk Savaş Sonrası).....	79
2.6.6. İç Siyasal Faktörler (Soğuk Savaş Sonrası).....	86
2.6.7. Türkiye-Rusya İlişkilerinde Ekonomik İşbirliğinin Ön Plana Çıkışı (SSCB Sonrasında).....	87
2.6.8. Dış Siyasal Faktörler (11 Eylül sonrasında).....	91
2.6.9. İç Siyasal Faktörler (11 Eylül sonrasında)	92
2.6.10. Ortak Deklarasyon	94
2.6.11. Türkiye'nin AB Üyeliği Süzgecinden Türk-Rus İlişkileri.....	96
2.7. Türkiye-Azerbaycan İlişkileri.....	98
2.7.1. Kimlik ve İç Siyasal Faktörler.....	99
2.7.2. Dış Siyasal Faktörler.....	100
2.7.3. Türkiye ile Azerbaycan Arasında Ortak bir Stratejik Anlayış Oluşturulması Yolundaki Adımlar.....	104
2.8. Türkiye-Ermenistan İlişkileri	107
2.8.1. Kimlik ve İç Siyasal Faktörler.....	107
2.8.2. Liderlik ve Vizyon	108
2.8.3. Dış Siyasal Faktörler	111
2.8.4. Türkiye-Ermenistan Sınırının Açılması	115
2.9. Türkiye-Gürcistan İlişkileri.....	117
2.9.1. Kimlik.....	118
2.9.2. Dış Siyasal Faktörler.....	119
2.9.3. Türkiye ile Gürcistan arasında Ticari ve Ekonomik İşbirliği Çabaları	121
2.10. Türkiye-Ukrayna İlişkileri.....	123
2.10.1. Dış Siyasal Faktörler.....	123
2.10.2. Türkiye-Ukrayna arasında Ticari ve Ekonomik İşbirliği Çabaları.....	135

2.11. Türkiye-Suriye İlişkileri.....	138
2.11.1. Egemenlik Sorunları	138
2.11.2. İç Siyasal Faktörler	144
2.11.3. Dış Siyasal Faktörler (Hafız Esad Dönemi)	148
2.11.4. Türkiye-Suriye İlişkilerinde Yeni bir Dönemin Başlangıcı	149
2.11.5. İç Siyasal Faktörler (Beşar Esad'ın İktidarı)	152
2.11.6. Dış Siyasal Faktörler (Beşar Esad İktidarı)	153
2.11.7. Türkiye-Suriye arasında Ticari ve Ekonomik İşbirliği Çabaları... ..	157
2.12. Türkiye-İran İlişkileri	158
2.12.1. İç Siyasal Faktörler	158
2.12.2. Dış Siyasal Faktörler ve Kimlik	161
2.12.3 Türkiye-İran arasında Ticari ve Ekonomik İşbirliği Çabaları.....	170
2.13. Türkiye-İrak İlişkileri	172
2.13.1. İç Siyasal Faktörler	172
2.13.2. Dış Siyasal Faktörler.....	174
2.13.3. Türkiye-İrak arasında Ticari ve Ekonomik İşbirliği Çabaları.....	182
2.14. Sonuç.....	185

BÖLÜM 3. TÜRKİYE’NİN KOMŞU ÜLKELERİYLE

İKİLİ TİCARİ İLİŞKİLERİ..... 189

3.1. Türkiye-Yunanistan Ticari İlişkileri	192
3.2. Türkiye-Bulgaristan Ticari İlişkileri	192
3.3. Türkiye-Romanya Ticari İlişkileri	193
3.4. Türkiye-Moldova Ticari İlişkileri	194
3.5. Türkiye-Rusya Federasyonu Ticari İlişkileri.....	194
3.6. Türkiye-Azerbaycan Ticari İlişkileri.....	195
3.7. Türkiye-Ermenistan Ticari İlişkileri	195
3.8. Türkiye-Gürcistan Ticari İlişkileri	195
3.9. Türkiye-Ukrayna Ticari İlişkileri.....	196
3.10. Türkiye-Suriye Ticari İlişkileri.....	196
3.11. Türkiye-İran Ticari İlişkileri	197
3.12. Türkiye-İrak Ticari İlişkileri.....	197

2. KISIM

BÖLÜM 4. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KOMŞULUK POLİTİKASI 221

Önsöz.....	223
4.1 Giriş	225
4.2. Komşuluk İlişkilerinin Güçlendirilmesi İçin İşbirliği Alanları.....	230
4.3. Avrupa Birliği Komşuluk Politikasının Desteklenmesi	232
4.4. Avrupa Birliği Komşuluk ve Ortaklık Politikası Aracı (ENPI)	234
4.5. AB Komşuluk Politikası ve Türkiye	239

BÖLÜM 5. KOMŞULUK / BÖLGESELLEŞME / KÜRESELLEŞME: 243

5.1. Ekonomik ve Ticari İlişkilerde Komşuluk Kavramı	245
5.2. Türkiye'nin Bölgesel Oluşumlar İçerisindeki Rolü.....	247
5.2.1. Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı (RCD).....	248
5.2.2. İslam Konferansı Teşkilatı (İKT)-Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (İSEDAK).....	249
5.2.3. Karadeniz Ekonomik İşbirliği	250
5.2.4. D-8 Girişim	251
5.2.5. Değerlendirme	252
5.3. Küreselleşme ve Küreselleşmenin Ekonomik ve Ticari İlişkilere Etkileri	254

BÖLÜM 6. TÜRKİYE'NİN KOMŞU VE ÇEVRE ÜLKELERİYLE

EKONOMİK İLİŞKİLERİ: 257

6.1. Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticari İlişkilerimizin Dünü, Bugünü.....	259
6.2. Türkiye'nin Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisinin Amaç ve Kapsamı.....	266
6.3. Bu Strateji Yeni Bir Bölgesel Oluşum Girişimi Olabilir mi?	271

**BÖLÜM 7. TÜRKİYE’NİN KOMŞU VE ÇEVRE ÜLKELERİYLE
SEKTÖREL İŞBİRLİKLERİ 275**

7.1. swOt Analizi.....	277
7.2. Ulaştırma	280
7.2.1. Bölgelere ve Ülkelere Göre Kara Taşımacılığı	287
7.2.2. Değerlendirme	291
7.3. Taahhüt Sektörü	293
7.3.1. Giriş.....	293
7.3.2. Gelişme Trendleri.....	295
7.3.3. Sektörün Temel Nitelikleri.....	296
7.3.4. Sektörün Ekonomiye Olan Katkıları	297
7.3.5. AB’ye Katılım Sürecinin Yaratacağı Fırsat ve Tehditlerin Analizi..	299
7.3.6. Ne Yapmalı?.....	302
7.4. Enerji	304
7.4.1. Hazar Neden Önemli?.....	306
7.4.2. AB’nin Enerji İhtiyacı	308
7.4.3. Hazar Enerjisi Avrupa’ya Nasıl Ulaştırılacak?.....	309
7.4.4. Değerlendirme	313
7.5. Dış Ticaret.....	315
7.5.1 Komşu ve Çevre Ülkeler	319
7.5.2. Anket Sonuçları	323
7.6. Sınır Ticareti.....	326
7.6.1. Sınır Ticaret Merkezleri.....	328
7.7. Yatırımlar.....	330
7.8. Turizm	339

BÖLÜM 8. SONUÇ VE ÖNERİLER..... 349

KAYNAKÇA359

TABLolar

TABLO 2.1	: Türkiye-SSCB Ticareti.....	79
TABLO 3.1	: Türkiye'nin Komşu ve Çevre Ülkelerine Yıllar İtibarı ile Yaptığı İhracat	198
TABLO 3.2	: Türkiye'nin Komşu ve Çevre Ülkelerinden Yıllar İtibarı ile Yaptığı İthalat	199
TABLO 3.3	: Türkiye'nin Komşu ve Çevre Ülkeleri ile Yıllar İtibarı ile Toplam Ticareti.....	200
TABLO 3.4	: Yıllar İtibarı ile Türkiye-Yunanistan İkili Ticareti.....	201
TABLO 3.5	: Türkiye'nin Yunanistan'a Fasıllar Bazında İhracatı	202
TABLO 3.6	: Türkiye'nin Yunanistan'dan Fasıllar Bazında İthalatı	203
TABLO 3.7	: Yıllar İtibarı ile Türkiye-Bulgaristan İkili Ticareti.....	203
TABLO 3.8	: Türkiye'nin Bulgaristan'a Fasıllar Bazında İhracatı	204
TABLO 3.9	: Türkiye'nin Bulgaristan'dan Fasıllar Bazında İthalatı	204
TABLO 3.10	: Yıllar İtibarı ile Türkiye-Romanya İkili Ticareti.....	205
TABLO 3.11	: Türkiye'nin Romanya'ya Fasıllar Bazında İhracatı.....	206
TABLO 3.12	: Türkiye'nin Romanya'dan Fasıllar Bazında İthalatı	206
TABLO 3.13	: Yıllar İtibarı ile Türkiye-Moldova İkili Ticareti.....	207
TABLO 3.14	: Yıllar İtibarı ile Türkiye-Rusya Federasyonu İkili Ticareti	207
TABLO 3.15	: Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na Fasıllar Bazında İhracatı	208
TABLO 3.16	: Türkiye'nin Rusya Federasyonu'ndan Fasıllar Bazında İthalatı	208
TABLO 3.17	: Yıllar İtibarı ile Türkiye-Azerbaycan İkili Ticareti	209
TABLO 3.18	: Türkiye'nin Azerbaycan'a Fasıllar Bazında İhracatı.....	210
TABLO 3.19	: Türkiye'nin Azerbaycan'dan Fasıllar Bazında İthalatı	210
TABLO 3.20	: Yıllar İtibarı ile Türkiye-Gürcistan İkili Ticareti.....	211
TABLO 3.21	: Türkiye'nin Gürcistan'a Fasıllar Bazında İhracatı	212
TABLO 3.22	: Türkiye'nin Gürcistan'dan Fasıllar Bazında İthalatı.....	212
TABLO 3.23	: Yıllar İtibarı ile Türkiye-Ukrayna İkili Ticareti	213
TABLO 3.24	: Türkiye'nin Ukrayna'ya Fasıllar Bazında İhracatı	214
TABLO 3.25	: Türkiye'nin Ukrayna'dan Fasıllar Bazında İthalatı.....	214
TABLO 3.26	: Yıllar İtibarı ile Türkiye-Suriye İkili Ticareti	215
TABLO 3.27	: Türkiye'nin Suriye'ye Fasıllar Bazında İhracatı.....	216
TABLO 3.28	: Türkiye'nin Suriye'den Fasıllar Bazında İthalatı	216
TABLO 3.29	: Yıllar İtibarı ile Türkiye-İran İkili Ticareti.....	217

TABLO 3.30	: Türkiye'nin İran'a Fasıllar Bazında İhracatı	218
TABLO 3.31	: Türkiye'nin İran'dan Fasıllar Bazında İthalatı	218
TABLO 3.32	: Yıllar İtibarı ile Türkiye-İrak İkili Ticareti	219
TABLO 6.1	: Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi ve İran ve Irakla Toplam Ticaret	259
TABLO 6.2	: Türkiye'nin Toplam İhracatı ve İhracatında Komşularının Payı...	262
TABLO 6.3	: Türkiye'nin Toplam İthalatı ve İthalatında Komşularının Payı.....	263
TABLO 6.4	: Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi ve Komşularının Payı.....	264
TABLO 6.5	: Türkiye'nin Toplam İhracatı ve İhracatında Komşu ve Çevre Ülkelerin Payı.....	265
TABLO 6.6	: Türkiye'nin Toplam İthalatı ve İthalatında Komşu ve Çevre Ülkelerin Payı	265
TABLO 6.7	: Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi ve Komşu ve Çevre Ülkelerin Payı.....	266
TABLO 7.1.	: Hazar Petrolleri Üretim ve İhracat Projeksiyonu	307
TABLO 7.2.	: AB Enerji Bilançosunda Yakıt Payları (2000-2030)	309
TABLO 7.3.	: Komşu Ülkelere İhracat	316
TABLO 7.4.	: Komşulardan İthalat	318
TABLO 7.5	: Komşu ve Çevre Ülkelere Yıllar İtibarıyla İhracatımız.....	320
TABLO 7.6	: Komşu ve Çevre Ülkelerden Yıllar İtibarıyla İthalatımız	322
TABLO 7.7	: Komşular ve Yabancı Sermayeli Firma Sayıları	338
TABLO 7.8	: 2005 Yılında Ülkemize Turist Gönderen Ülkeler Sıralaması	341
TABLO 7.9	: Yıllar İtibarıyla Komşu Ülkelerden Gelen Turist Sayısı	342

GRAFİKLER

Grafik 7.1	: Türkiye Müteahhitler Birliği Üyesi Firmaların Üstlendikleri Projelerin İş Türlerine Göre Dağılımı (1972-1979).....	294
Grafik 7.2	: Türkiye Müteahhitler Birliği Üyesi Firmaların Üstlendikleri Projelerin İş Türlerine Göre Dağılımı (2000-2005)	295

B Ö L Ü M
1

YÖNETİCİ ÖZETİ

1. YÖNETİCİ ÖZETİ

TÜRKİYE’NİN KOMŞU ÜLKELERİYLE İKİLİ SİYASİ İLİŞKİLERİ

Komşuluk dendiğinde ilk akla gelen coğrafi yakınlıktır. Coğrafi yakınlık ise hem bir fırsat hem de bir engeldir. Komşuluk bir fırsattır, çünkü iletişim ve ulaşım sorunlarının da azlığı nedeniyle ticari anlamda işbirliği imkânlarını da beraberinde getirebilir. Ancak böyle bir ortamın ortaya çıkması her zaman mümkün değildir.

Tarih, savaşlarla coğrafi yakınlık arasında bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. İyi komşuluk ilişkilerinin olmazsa olmaz koşulu, komşular arasında teritoryal sorunların halledilmiş olmasıdır. Çünkü iyi komşuluğun temelinde karşılıklı egemenliği, yani sınırları tanıma ve ortak doğal kaynakların paylaşımı konusunda uzlaşma vardır.

Türkiye’nin komşularıyla ilişkisinde çatışma dinamiklerini en fazla tetikleyen mesele de açık ya da üstü örtük egemenlikle ilgili sorunların varlığıdır. Teritoryal sorunlar olarak ifade edilebilecek bu meselelerin kökeninde ise Türkiye’nin kimi komşularının başta ülkemiz ile aralarındaki kara, hava ve deniz sınırlarını düzenleyen antlaşmaları gerçekte kabullenmemeleri ve değiştirmek ya da yok saymak istemeleri bulunmaktadır. Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde Ege sorunları kadar, KKTC ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nin varlığına rağmen Kıbrıs sorunu, Suriye ile Hatay meselesi, Kars Antlaşması’nın yürürlükte olduğunun Ermenistan tarafından açıkça teslim edilmemesi bu kapsamda karşımıza çıkmaktadır.

Otoriter rejimler veya demokrasiye yeni geçen rejimler söz konusu olduğunda ise yönetimlerin dış düşmanı hedef göstererek meşruiyet sağlama çabaları mevcut sorunları daha da ağırlaştırmaktadır. Irak ve Suriye’nin su sorununu kendi lehlerine bir çözüme kavuşturma yolunda yasa dışı terör örgütü PKK’ya destek verebilmeleleri, Ermenistan’ın bağımsız bir cumhuriyet olmasıyla birlikte içine girdiği siyasi ve ekonomik alanda yaşadığı dönüşüm sorunlarının etnik milliyetçiliği ve dış saldırganlığı tetiklemesi bu çerçevede dikkat çekici örneklerdir. Keza Irak’ın komşularına yönelik saldırgan politikalarının ve aşırı silahlanmasının ana nedeni de rejimin dış düşmanla meşruiyetini güçlendirme arayışıdır. Yine Irak örneğinin ortaya koyduğu

önemli bir gerçek, içte otoriter ve baskıcı rejimlerle istikrarlı bir komşuluk ilişkisinin bazı çevrelerin zamanında savunduğunun aksine hiç de kolay olmadığıdır. Saddam'dan kaçan Kürtlerin Türkiye sınırına dayanması ciddi bir mülteci akını anlamında Türkiye'yi zorlamakla kalmamış, PKK'nın daha da güçlenebildiği bir ortamı beraberinde getirmiş, ayrıca Irak'ın dıştaki maceracılığı sonunda Amerikan müdahalesini haklı göstermekte kullanılacak bir psikolojik zemin yaratmış, savaş sonrasında ise Irak devletinin sınırlarının bile sorgulanmaya başladığı bir ortamla karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenle de Türkiye'nin komşularına yönelik bakış açısı her şeyden önce iç politikayla dış politikanın, içteki demokrasi ve çoğulculukla dıştaki barışın birbirlerinden ayrılamaz olduğu gerçeğinden yola çıkmalıdır.

Türkiye'nin askeri gücü bugüne değin ülke toprakları (ve deniz sınırı, hava sahası) üzerindeki egemenlik iddialarında bulunan komşuların doğrudan saldırgan politikalar izlemelerini engellemiş, ancak tüm detaylarıyla planlanmış etkili diplomatik, siyasi süreçlerin yokluğunda tek başına baskın askeri güç unsuru sorunların çözümü için yeterli olamamıştır.

Türkiye ile komşuları arasındaki teritoryal sorunlar ancak ortak bir düşmanın veya düşmanların varlığında geçici olarak yatışmış ancak daha sonra yeniden ivme kazanmıştır. Türkiye'nin üyesi bulunduğu ve/veya kurulmasına öncülük ettiği uluslararası örgütler ise, ülkemizin bu sorunlarının kökünden çözülebileceği zeminler yaratamamıştır.

Üçüncü taraflardan sadece ABD, o da iki müttefiki olan Türkiye ile Yunanistan ilişkisinde, anlaşmazlıkların sıcak çatışmaya dönüşmesini engelleyici yönde bir etki de bulunabilmişse de bu örnekte bile çatışmanın köklü bir şekilde halledilebilmesinden ziyade önleyici bir müdahalenin varlığı söz konusu olmuştur.

Diğer taraftan, aramızda teritoryal sorunların mevcut olmadığı komşularla ilişkilerimiz ise bizi savaşın eşiğine getirebilecek büyük gerginliklerden, krizlerden muaf olmuş, ne Türkiye ile komşuları arasındaki güç kapasitesindeki farklılıklar ne de ideolojik unsurlar (Soğuk Savaş döneminde NATO'nun varlığı sayesinde) tek başına ilişkileri temelinden sarsacak güçte bir etki yaratmıştır ki bu bağlamda en ilginç örneği bize Türkiye-Rusya ilişkileri sunmaktadır.

Komşuluk ilişkilerinin birçok örneğinde karşı tarafı “ötekileştiren” kimlikler teritoryal sorunlarla iç içe geçmekte, birbirinden kolaylıkla ayrılmaz bir bütün oluşturmaktadır. Avrupa Birliği ulusal kimlikleri aşan bir Avrupalılık yarattığı ve bu üst kimlik çerçevesinde farklılıkları kabul ve saygılı olma kurallarını getirdiği ölçüde düşmanca kimlikleri törpülemiş, azınlıkların kendilerini ifade etme özgürlüklerini ve demokrasiye katılımlarını güçlendirerek ve komşu devletler arasında ortak çalışma alanları yaratarak iyi komşuluk ilişkilerine katkıda bulunmuştur. Türk-Yunan ilişkilerinde gözlemlenen bu çözümleyici olmaktan çok yatıştırıcı etki, teritoryal sorunların mevcut olmadığı ve liderliğin de uzlaşma arayan bir vizyonu benimsediği Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinde çok daha güçlü hissedilmiştir.

Türkiye'nin komşularıyla olan ilişkisinde en sancılı sorunları teritoryal meseleler teşkil etmesine karşılık bu sorunların var olmadığı komşuluk ilişkilerimizde karşılıklı siyasi ve ekonomik işbirliğinin kendiliğinden ve her zaman kolaylıkla gerçekleştirilebilecek bir hedef olduğunu ileri sürmek de doğru değildir. İşbirliği, bir vizyon sorunudur. Yani öncelikle tarafların ortak faydalar olduğunu görmelerinin ya da ortaklaşa faydalanacakları alanları yaratabileceklerine inanmalarının bir sonucudur. İşbirliğini hedefleyen vizyonların hayata geçirilebilmesi için ise ince detaylar içeren uzun soluklu süreçlerin yönetimini hedefleyen programların yapılmasına ihtiyaç vardır.

Ekonomik ve ticari alanda işbirliğine gitmek veya var olan işbirliği alanlarını genişletmek, mekanizmalarını geliştirmek siyasi meselelerin ağırlığını koruduğu bir ortamda oldukça güçken siyasi sorunların ortadan kalkması otomatik olarak işbirliği dinamiklerini de beraberinde getirmeyebilmektedir. Siyasi sorunların çözümü aranırken ekonomik işbirliği ve ticaretin geliştirilmesi ile sivil toplumun katkıları da bu çözüm sürecinin içine eklemlenebilir. Böyle bir eklemlenebilmenin en başarılı olacağı örnekler zamanlamanın iyi ayarlandığı ve her adımın ince detaylarına kadar planlandığı durumlar olacaktır. Bu ince planlama ve ince ayar gereksinimi aslında Türkiye'nin birçok noktada komşularına yönelik toptancı yani hepsine aynı reçetelerle çözüm arayan bakış açısının değişimini de zorunlu kılmaktadır.

Türkiye'nin tüm komşularıyla olan ilişkisinde ortak olabilecek tek nokta klasik güç unsurları kadar demokrasisi, çoğulcuğu ve farklılığa tahammülü güçlendirecek ya da hiç değilse özendirecek bir imaja sahip olmasıdır.

Öte yandan Türkiye'nin komşularının onu sadece kendi imkânları ile değil aynı zamanda ABD'nin bir müttefiki ve AB'nin bir üye adayı olarak da değerlendirdikleri de bir gerçektir. Bu anlamda Türkiye'nin yarattığı çekim alanı kendisi kadar Batı ile ilişkileri çerçevesinde de şekillenmektedir ve bu etki özellikle eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin Türkiye'ye bakışında hissedilmiştir. Bugün ise AB Türkiye'nin komşularıyla olan ilişkisinde giderek daha fazla dikkate alması gereken bir niteliğe bürünmekte ve Türkiye açısından AB üyeliğinin önemini arttırmaktadır.

TÜRKİYE'NİN KOMŞU VE ÇEVRE ÜLKELER POLİTİKASI: EKONOMİK VE TİCARİ İLİŞKİLERDE STRATEJİK YAKLAŞIMLAR

Türkiye'de son yıllarda dış ekonomik ve ticari ilişkilerde, “komşu ve çevre ülkeler”* kavramı ön plana çıkartılmış, bu bağlamda hazırlanan “komşu ve çevre ülkeler stratejisi” ortaya konulurken, bazı çevrelerce de “komşularla sıfır sorunlu ilişkiler politikası” söylemleri geliştirilmiştir.

Öte yandan, Avrupa Birliği (AB) tarafından, genişleme sürecine paralel olarak 2003 yılında Avrupa Komşuluk Politikası'nın** (AKOPO) temelleri atılmış ve Mayıs 2004'de “Avrupa Komşuluk Politikası Stratejisi Belgesi” hazırlanmıştır. Nihayet, 2007 yılında yürürlüğe giren ve 2007-2013 yıllarını kapsayan 15 Milyar Avro bütçeli Avrupa Komşuluk Politikası Aracı (ENPI) ile de AKOPO'nun finansal olarak desteklenmesi hedeflenmiştir.

Komşuluk kavramı, gerek Türkiye'nin dış ilişkilerinde gerekse AB'nin genişleme sürecinde ön plana çıkarak pek çok politikayı etkiler hale gelmiştir. AKOPO'nun hedefleri ve kapsama alanındaki ülkeler, Türkiye'nin komşu ve çevre ülkeleri arasında yer almaktadır. Bu itibarla, AB'ye katılım sürecindeki Türkiye'nin komşu ve çevre ülkeler politikası ile AKOPO'nun amaçları ve hedefleri arasında bir paralellik bulunup bulunmadığı önem arz etmektedir. Bugün, Türkiye'nin AB'ye katılım sürecin-

* Çalışma kapsamında, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Rusya, Ukrayna, Kıbrıs Rum Yönetimi ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Suriye, Irak ve İran coğrafi açıdan kara ve deniz komşularımız olarak ele alınmaktadır. Çevre ülkeler olarak ise, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan, İsrail, Suudi Arabistan, Ürdün, Lübnan, Mısır, Arnavutluk, Moldova, Makedonya, Macaristan, Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Sudan, Etiyopya, Eritre, Cibuti, Somali, Gazze, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Yemen, Afganistan, Pakistan ve Beyaz Rusya sayılmaktadır.

** AKOPO kapsamındaki ülkeler; Cezayir, Beyaz Rusya, Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan, Libya, Moldova, Fas, Filistin, Suriye, Tunus, Ukrayna, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'dır. AB, Rusya ile ortaklık ve işbirliği anlaşması vasıtasıyla ilişkilerini geliştirmeyi hedeflemekte ve Rusya'yı Avrupa Komşuluk Politikası Aracı (ENPI) kapsamında değerlendirmektedir.

de AKOPO'yu üstlenmesi zorunluluğu bulunmamakla birlikte, belirtilen ülkelerle AB arasında geliştirilecek işbirliğinin Türkiye üzerinde de sonuçları olacağını söylemek mümkün bulunmaktadır.

Yukarıda belirtilen bu genel yaklaşım çerçevesinde bu çalışmada özetle; ekonomik ve ticari ilişkilerde komşuluk kavramı, bu kavrama uygun olarak Türkiye'nin, yer aldığı bölgesel ve küresel oluşumlar içerisindeki yeri ve rolü ile bu ilişkilerin meydana getirdiği hukuki ve kurumsal çerçeve ele alınarak, bu sürecin, yaklaşık 50 yıldır içerisinde bulunan AB süreci ile uyumlu olup olmadığı tartışılmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin AB dışındaki bölgesel ve küresel oluşumlarda yer almasının, AB sürecine bir alternatif yaratıp yaratamayacağı tartışmalarına da değinilmiştir. Avrupa Birliği'nin komşuluk politikasının hedef ve ilkeleri ile politika araçları ve buna yönelik stratejiler, kapsamlı bir şekilde incelenmiş, bu stratejileri destekleyen mali politikalar ile bu politikaların, Türkiye'nin komşularını nasıl ele aldığı ve bu ülkelere ne gibi imkanlar yaratacağı incelenmiştir.

AB'nin komşuluk politikalarında ön plana çıkan sektörler; enerji, taşımacılık, bölgesel işbirliği ve araştırma ve geliştirme faaliyetleridir.

Çalışmada, Türkiye'nin komşu ve çevre ülkelerle ilişkileri de ekonomik ve ticari açıdan incelenmiş, bu yönde hazırlanmış strateji çalışmaları değerlendirilmiştir. Türkiye'nin konumunu belirlemek amacıyla genel bir swOt analizi ile sektörel bazda kapsamlı analizler yapılmış ve Türkiye'nin komşu ve çevre ülkelerle ilişkilerinde, hangi sektörlerin ön plana çıkartılması gereği üzerinde durulmuştur. Bu sektörler; ulaştırma, enerji ve taahhüt sektörleridir. Türkiye'nin komşu ve çevre ülkelerle ilişkilerinin geçmiş ve mevcut durumu, sorunları ve fırsatları; AB'ye tam üyelik perspektifi içerisinde ele alınarak, Türkiye'nin uyguladığı stratejinin ve politika araçlarının eleştirel bir şekilde değerlendirilmesi yapılmıştır. Türkiye'nin dışa açılım sürecinin ilk dönemi sayılan 1980'li yıllarda komşu ve çevre ülkelerle kaydedilen ekonomik ve ticari ilişkilerin payı ile bugünkü paylar arasında yapılan kıyaslamada, hala 1980'li yılların seviyesinin yakalanamadığı görülmektedir. Bu noktada, Gümrük Birliği'ne taraf bir ülke olarak, komşu ve çevre ülkelerin dış ticaretimizdeki payının artırılması gayretlerinin gerekli olup olmadığı üzerinde de durulmaktadır.

Tablo No: 1.1. Türkiye'nin Toplam İhracatı ve İhracatında Komşuların Payı

(Değerler Milyon ABD Doları)

Yıllar	Toplam İhracatımız	Komşularımızdan Toplam İhracat	Pay %
1980	2.930	594	20
1985	7.994	2.494	31
1990	12.990	1.800	14
1995	21.404	3.225	15
2000	26.775	3.752	14
2005	79.405	14.400	18

Tablo No: 1.2. Türkiye'nin Toplam İthalatı ve İthalatında Komşuların Payı

(Değerler Milyon ABD Doları)

Yıllar	Toplam İthalatımız	Komşularımızdan Toplam İthalat	Pay %
1980	7.904	2.700	34
1985	11.949	2.800	23
1990	22.902	3.240	14
1995	35.707	4.970	14
2000	74.744	10.400	14
2005	114.909	24.500	21

Tablo No: 1.3. Türkiye'nin Toplam İhracatı ve İhracatında Komşu ve Çevre Ülkelerden İhracat

(Değerler Milyon ABD Doları)

Yıllar	Toplam İhracatımız	Komşu ve çevre ülkelere İhracat	Pay %
1980	2.930	994	34
1985	7.994	3.750	47
1990	12.990	2.520	20
1995	21.404	4.800	22
2000	26.775	6.700	25
2005	79.405	22.400	28

Tablo No: 1.4. Türkiye'nin Toplam İthalatı ve İthalatında Komşu ve Çevre Ülkelerden İthalat

(Değerler Milyon ABD Doları)

Yıllar	Toplam İthalatımız	Komşu ve çevre ülkelerden İthalat	Pay %
1980	7.904	3.000	38
1985	11.945	4.700	39
1990	22.902	4.820	21
1995	35.707	8.400	23
2000	74.900	13.700	18
2005	114.774	25.150	22

KAYNAK: İTİFAHİM İSTATİSTİKLERİ

Not: Komşu ve çevre ülkelere yönelik ihracatımızın, toplam ihracatımız içerisindeki payında son yıllarda artış görülmekle birlikte, 1990 yılına ait verilerin SSCB'nin dağılması sürecine, 1995 yılına ait verilerin bavul ve kargo ticaretinin resmi ihracatımızın neredeyse üçte birinden daha fazla olduğu döneme, 2000 yılına ait verilerin ise, Rusya krizi ertesine denk geldiği batıda tutulmalıdır. Ayrıca, 1990'lı yıllar boyunca önemli bir komşumuz olan Irak'ın dış ticaretimizden hiç pay alamadığını da dikkate almak gerekmektedir.

Dışa açılma sürecimizin miladı sayılan 24 Ocak Kararları'ndan bugüne kadar, dış ticaretimizde komşu ve çevre ülkelerin paylarını gösterir tablolar, aşağıda yer almaktadır.

Çalışmanın genelinde; AB'nin komşu ülkeler politikasıyla; barış, istikrar ve refah ortamını komşu ülkelere yayarak, komşu ülkelerle siyasi, ekonomik, kültürel ve güvenlik alanlarında kapsamlı işbirliğini geliştirmeyi amaçladığı ve bunu gerçekleştirecek hukuki ve mali politikalar ortaya koyduğu ve uygulama alanları yarattığı görülmektedir. Oysa, Türkiye, komşu ve çevre ülkeler stratejisi ile sadece bu ülkelerle ticaretini, hatta sadece ihracatını arttırmayı hedeflemekte ve buna yönelik basit teşvik politikaları uygulamaktadır. AB komşuluk politikası ile uygulanmakta olduğu ifade edilen politika arasında isim benzerliğinden öteye bir benzerlik bulunmamaktadır. Esasen, Türkiye, bu stratejiyi "komşuluk politikası" olarak algılamakta ve sınır ticareti, sınır ticaret merkezleri, yurt dışı fuar-sergi, ofis-mağaza destekleri, heyetler halinde ülke çıkartmaları, ihraç ürünleri tanıtım faaliyetleri ve dahilde işleme rejimi (DİR) uygulamalarını bu politikanın araçları olarak tanımlamaktadır.

Türkiye, gerek AB'ye katılım süreci, gerekse kendi refahı ve güvenliği açısından kapsamlı bir "komşuluk politikası" geliştirmesine şiddetle ihtiyaç duymaktadır. Çalışmada böyle bir politikanın geliştirilebilmesi için AB'nin komşuluk politikasının kapsamlı bir şekilde incelenerek, benzer hedef ve ilkeler çerçevesinde, komşularla, özellikle fırsatlara odaklanmış bir anlayışla komşuluk politikası hazırlanmasının gerekliliği ortaya konularak, buna yönelik önerilere yer verilmektedir.

1. KISIM

B Ö L Ü M 2

TÜRKİYE'NİN KOMŞU ÜLKELERİYLE İKİLİ SİYASİ İLİŞKİLERİ

2. TÜRKİYE’NİN KOMŞU ÜLKELERİYLE İKİLİ SİYASİ İLİŞKİLERİ

Türkiye’nin komşularıyla ilgili ilişkilerinin tarihinin kavramsal açıdan yeniden bir değerlendirmeye tabi tutulması bugün çok daha acil bir ihtiyaç olarak hissedilmektedir.

Bu ihtiyacı giderek daha yoğun hissettiren, komşularla ilgili sorunların Türkiye’nin içerde toplumun refahı ve mutluluğu için harcayabileceği enerjiyi çalmakta, gelecekle ilgili olumlu beklentileri sınırlamakta oluşudur.

Türkiye ile komşuları arasındaki ilişkileri en fazla zorlayan faktörlerin başında egemenlik boyutuyla ön plana çıkan ve bir kısmı giderek daha da karmaşık bir hale gelen sorunların varlığı gelmektedir.

Bölgede özellikle de Irak devletinin geleceğiyle ilgili belirsizlikler Türkiye’nin komşularıyla mevcut sınırlarına saygılı ve içişlerine karışmayan tutumunun tek başına sorunların üstesinden gelinmesine yetmediğini ve daha kapsamlı bir yaklaşım geliştirmesinin gereğini en açık şekilde ortaya koymaktadır.

Türkiye’nin çevresindeki sorunlara bakışta birbirine zıt iki farklı duruşun varlığı dikkat çekmektedir. İlkine göre Türkiye’nin en büyük talihsizliği komşularından kaynaklanmaktadır ve sorunlarla baş edebilmesi için öncelikle güçlü bir caydırıcılık ve ödün vermeyen bir tutumun benimsenmesi gerekmektedir. Diğerine göre ise, aslında Türkiye’nin tarihi ve kültürel bağları ve stratejik derinliği ona birçok imkân sunmakta ancak Türkiye bundan yeterli ölçüde faydalanamamaktadır. Oysa iyi komşuluk ilişkileri, her boyutta temasın artırılması ve özellikle ekonomik ticari ilişkilerin geliştirilmesiyle tesis edilebilecektir.

Türkiye’nin komşularıyla ortak kültürel ve tarihi bağları ona önemli imkânlar sunmaktadır ancak öncelikle kalıcı bir barış ve işbirliğinin önündeki en önemli engel olarak duran egemenlik ve kimlik sorunlarının çözümü üzerinde düşünülmesi gerekmektedir. Bu sorunlar çözülmediği oranda birbirleriyle iç içe geçerek Türkiye’nin çevresinde bir çember oluşturmakta zaman zaman Türkiye’nin büyük güçler-

le olan ilişkilerini de zorlayacak dinamikler yaratabilmektedirler. Gerek Türkiye'nin komşularıyla gerekse de komşularının birbirleriyle olan bu tür sorunlarının çözümünün demokrasiye geçiş zorluklarıyla çok daha ağırlaştığı görülmektedir.

Bu çalışmada Türkiye'nin komşularıyla ilişkisinin niteliği, bu ilişkilerin iç siyasi faktörlerden ve dış güçlerin politikalarından nasıl etkilendiği ve bu sorunlar karşısında Türkiye'nin izlediği ve izlemesi gereken yollar üzerinde düşünülmektedir. Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerinin benzerlikler kadar ciddi farklılıklar da içerdiği ortaya konularak aslında komşuların tümüne yönelik yekpare bir bakış açısı yerine çok daha detaylı vizyonların oluşturulması gereğine dikkat çekilmeye çalışılmaktadır.

2.1. Türkiye ve Komşuları Arasındaki Çatışma ve İşbirliği Dinamikleri

Türkiye'nin komşularının çeşitliliği kadar ikili ilişkilerde yaşanan sorunların farklı nitelikleri Türkiye'yi bu konuda geliştirilmiş olan teorik yaklaşımların sınanması açısından dikkate alınması gereken bir örneğe dönüştürmektedir. Bu çalışmada çeşitli yaklaşımlardan faydalanılmış olmakla beraber bunların bir araya getirildiği çerçeveye yazar tarafından geliştirilmiştir.

2.1.1. Barış İçin Ticaret mi Yoksa Ticaret İçin Barış mı?

Montesquieu'dan bu yana barışın hüküm sürmesinin ticaretin doğal bir sonucu olduğu ileri sürülmektedir. Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kuruluşunu meşrulaştıran, Richard Nixon'ın Çin'e açılımına yol açan, Willy Brandt'ın Ostpolitikinin, Henry Kissinger'ın Sovyetler Birliği ile detant politikasının arkasında olan yine bu görüştür.

Açık uluslararası pazarların ve ekonomik işbirliğinin çoğalmasının devletlerarası düşmanlıkları sınırlandıracağı yolundaki tezin önemli bir dayanağı ekonomik alışverişin siyasal anlamda güvenliği sağlamanın ve askeri fetihlerin yerine geçeceği varsayımıdır. Buna göre, ticaret ve dış yatırım arttığı ölçüde, ekonomik gelişmeyi de hızlandırdığı için güvenliğin sağlanmasına katkıda bulunmakta ve dolayısıyla güvenliğin yayılmacılık, emperyalizm ve dış fetihler yoluyla karşılanması yolundaki arayış-

lar zayıflamaktadır.¹ Ekonomik alışverişin siyasi uzlaşmazlıkların çözülmesine yardımcı olacağı düşüncesinin gerisindeki bir diğer varsayım, ticaretin devletler arasında ve devlet dışı aktörler arasında temas ve iletişimi artırarak siyasal ilişkileri güçlendireceği düşüncesidir.² Konuyla ilgili üçüncü bir varsayım ise, ticari anlamda açıklığın, ekonomide etkinliği sağlamanın yanı sıra dış piyasalara bağımlılığı arttırdığıdır.³ Yine bu bağlamda, karşılıklı ekonomik bağımlılığın devletler arasında siyasal uzlaşmazlıkların büyütülmesini zorlaştırdığı düşünülmektedir. Çünkü ödenecek ekonomik maliyetin yüksekliği devletleri askeri çatışmadan uzak tutacak yönde bir baskı yaratmaktadır. Toplumun siyasal desteğine dayanan ve ülkelerinin ekonomik performansının artışında çıkarı olan devlet yetkilileri özel sektörün siyasal sorunların diplomatik yönden çözülmesi yolundaki taleplerini dinlemek durumundadır.

Bir zamanlar Merkantilistler tarafından büyük bir tepki ile karşılanan bu liberal iddialar bugün de birçok realist yazar tarafından ekonomik alışverişe verilen önem nedeniyle devletlerin ulusal güvenliğinin göz ardı edilebileceği savına dayanılarak eleştirilmektedir. Bu bağlamda, ticaretten gelecek kazancın devletler arasında eşit dağılmayacağı ve dolayısıyla da devletler aralarındaki güç ilişkisini olumsuz etkileyeceği ileri sürülmektedir. Güç ilişkilerinin değişmesinin bazı yazarlar tarafından askeri çatışmanın en önemli kaynaklarından biri olarak gösterilmesi karamsar görüşleri güçlendirmektedir.⁴

Bu karamsar görüşler çerçevesinde vurgulanan, devletler arasında karşılıklı bağımlılık oranının istenmeyen bir düzeye ulaşmasının onları ekonomik zaaflarını azaltmak için askeri eylemlere girmeye teşvik edebildiği, karşılıklı bağımlılıkla birlikte artan karşılıklı temasın ise sorunların çözümünde anahtar olmadığıdır.⁵

¹ Richard Rosecrance, *The Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World*, New York: Free Press, 1986.

² Michael W. Doyle, *Ways of War and Peace: Realism, Liberalism and Socialism*, New York: W.W. Norton, 1997, 8. Bölüm; A. Arthur Stein, "Governments, Economic Interdependence, and International Cooperation", Philip E. Tetlock, Jo L. Husbands, Robert Levis, Paul C. Stern, and Charles Tilly der., *Behavior, Society and Nuclear War*, New York: Oxford University Press, Vol.3, 1993, içinde, s: 241-324.241-324.

³ Albert O. Hirschman, *The Passions and the Interests: Political Arguments for Capitalism before Its Triumph*, Princeton: Princeton University Press, 1977; s.61; Barry Buzan, "Economic Structure and International Security: The Limits of Liberal Case", *International Organization*, No.38, 1984, s: 597-624, s.598.

⁴ Robert Gilpin, *War and Change in World Politics*, New York: Cambridge University Press, 1981; Jack S. Levy, "The Causes of War: A Review of Theories and Evidence", Philip E. Tetlock, Jo L. Husbands, Robert Jervis, Paul C. Stern & Charles Tilly der., *Behavior, Society and Nuclear War*, New York: Oxford University Press, Vol.1, 1989 içinde, s: 209-333 ; John J. Mearsheimer, "Back to Future: Instability in Europe After the Cold War", *International Security*, No.15, 1990, s:5-56.

⁵ Gilpin, *op.cit*; Peter Liberman, *Does Conquest Pay? The Exploitation of Occupies Industrial Societies*, Princeton: Princeton University Press, 1996; Kenneth Waltz, "The Myth of National Interdependence", Charles P. Kindleberger der., *The International Cooperation*, Cambridge, MA: MIT Press, 1970, içinde s: 205-222.

Ayrıca yine ekonomik anlamda karşılıklı bağımlılığın siyasi ilişkilere katkıda bulunacağı tezine karşı çıkanlara göre, taraflar arasında bağımlılığın oranı birçok ilişkide eşit değildir. Taraflardan birinin ticari anlamda diğerine daha fazla bağlandığı durumlarda, ilişkilerin bozulması taraflara eşit maliyet yüklememektedir. Ekonomik anlamda daha fazla bağımlı olan tarafın ödeyeceği ekonomik maliyetin büyüklüğü onu siyasal anlamda da bağlayabilecektir. Diğer bir deyişle, ticaretin düşmanlığa set çekici bir etkisi varsa bile bu ekonomik yönden daha bağımlı ülke için söz konusudur.⁶

2.1.2. İyi Komşuluğun Formülü

Aslında, düşmanlığın ve savaşların gerçek nedenini ekonomik ilişkiler oluşturmadığı gibi bazı koşullar oluşmaksızın ekonomik ilişkilerin ve karşılıklı bağımlılığın ortaya çıkması da kolay değildir. Ticaretle barış arasındaki ilişki aslında tek yönlü sade bir ilişki olmayıp komşular arasındaki sorunların niteliğiyle, iç ve dış siyasal koşulların etkisiyle birlikte değerlendirilmesi gereken bir konudur.

2.1.2.1. Coğrafi Yakınlık

Komşuluk dendiğinde ilk akla gelen coğrafi yakınlıktır. Coğrafi yakınlık ise hem bir fırsat hem de bir engel olarak ele alınabilir. Komşuluk bir fırsattır çünkü iletişim ve ulaşım sorunlarının da azlığı nedeniyle ticari anlamda daha yoğun bir işbirliğini beraberinde getirebilir. Ancak böyle bir ortamın ortaya çıkması her zaman mümkün değildir.

Tarih savaşlarla coğrafi yakınlık arasında bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Lewis Richardson'ın daha 60'larda yaptığı ve 1480-1941 arasındaki savaşları kapsayan çalışması savaşların çoğunluğunun birbirlerine karadan ya da denizden (150 deniz millik mesafe içindeki) komşu olan devletler arasında yaşandığını ortaya koymaktadır.⁷ Peter Wallenstein de büyük devletler arasındaki askeri karşılaşmaları ele alan eserinde, 1815-1976 arasındaki tarihi örneklerin % 93'ünde coğrafi olarak komşu olan devletlerin asgari bir askeri karşılaşma, % 64'ünün ise bir savaş yaşadığına

⁶ David A. Baldwin, "Interdependence and Power: A Conceptual Analysis", *International Organization*, No.34, 1980; s: 471-506; Joseph M. Grieco, *Cooperation Among Nations: Europe, America and Non-Tariff Barriers to Trade*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1990; Robert O Keohane & Joseph S. Nye, *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Boston: Little, Brown, 1977.

⁷ Lewis F. Richardson, *Statistics of Deadly Quarrels*, Pacific Grove, CA, Boxwood, 1960.

işaret etmektedir.⁸ Çalışmasını devletleri savaşa sürükleyecek “ciddi sorunlar” (Wallensteen’da “ciddi sorunlar” askerileşmiş meselelere denk gelmektedir) üzerinde yoğunlaştıran Paul Diehl ise, bu türden sorunların savaşa yol açma olasılığının komşu devletler arasında dikkat çekici artış gösterdiğini vurgulamıştır.⁹ Öte yandan, bu üç çalışma da büyük devletler dikkate alınarak yapıldığı için genellemeler yapma imkânımızı daraltmaktadır. Ancak, daha sonra kaleme alınan bir dizi araştırma bu eksikliği gidermeye çalışmıştır. Buna iki örnek 1816-1975 arasındaki tüm askeri sorunları inceleyen ve 1816-1965 arasındaki tüm savaşları ele alan Charles S. Gochman’ın¹⁰ ve Stuart A. Bremer’in¹¹ çalışmalarıdır. Gochman’ın araştırmasında askeri sorunlara dönüşmüş anlaşmazlıklar yaşayan devletlerin % 66’sı, savaşan devletlerince % 78’i komşu çıkarken, Bremer’in araştırması savaş olasılığını arttıran 6 ana faktörün böyle bir etkiyi ancak coğrafi yakınlık durumunda gösterdiğini ortaya koymuştur. Savaşlara neden olduğu düşünülen bir dizi faktörü inceleyen çalışmalar da bu konuda bize ilginç veriler sunmaktadırlar. Örneğin Melvin Small ve David Singer’in çalışmasında 1816’dan 1980’e değin yaşanan 67 savaşın (tüm savaşların % 88’ine karşılık gelmektedir) komşular arası sorunlar nedeniyle başladığı görülmektedir.¹²

Coğrafi yakınlığın neden savaş olasılığını arttırdığı sorusuna verilen yanıtlardan biri, fiziki olarak birbirine ulaşabilir uzaklıkta olmanın savaşmayı kolaylaştırması ve devletlerin sorunlarını askeri güçle çözüme isteğini arttırmasıdır.¹³ Ancak teknolojik gelişmeler özellikle de uzun menzilli ve kıtalar arası füzeler bu savın geçerliliğini çürütmektedir.¹⁴ İkinci bir sav ise, yakınlığın karşılıklı etkileşimi ve dolayısıyla çıkar anlaşmazlıkları arttırdığı ve ilişkileri gerginleştirdiği yolundadır. Burada da karşılıklı etkileşim artışının neden kimi zaman çatışmayı beraberinde getirirken kimi zaman da işbirliğine ve barışa yol açtığı sorusuna kolaylıkla yanıt verilememektedir. Ayrıca teknolojik ve ekonomik gelişmelerin küçülttüğü günümüz dünyasında karşılıklı

⁸ Peter Wallensteen, “Incompatibility, Confrontation and War: Four Models and Three Historical Systems, 1816-1976”, *Journal of Peace Research*, Vol.18, No.1, 1981, s: 57-90.

⁹ Paul Diehl, “Contiguity and Military Escalation in Major Power Rivalries, 1816-1980”, *Journal of Politics*, Vol.47, No.4, November 1985, s: 1203-1211.

¹⁰ Charles S. Gochman, “The Geography of Conflict: Militarized Interstate Disputes Since 1816”, *International Studies Association (ISA)*, Washington D. C., 10-14 April 1990.

¹¹ Stuart A. Bremer, “Dangerous Dyads: Conditions Affecting the Likelihood of Interstate War, 1816-1965”, *Journal of Conflict Resolution*, Vol.36, No.2, June 1992, s: 309-341.

¹² Melvin Small & J. David Singer, “The War Proneness of Democratic Regimes”, *Jerusalem Journal of International Relations*, Vol.1, No.1, Summer 1976, s: 50-69.

¹³ Benjamin A. Most and Harvey Starr, *Inquiry, Logic and International Politics*, Columbia: University of South Carolina Press, 1989.

¹⁴ Gochman, *op.cit*

etkileşimin bir tek komşular arasında yaşandığını ileri sürmek de mümkün değildir. Nihayet coğrafi yakınlığın neden savaş olasılığını arttırdığıyla ilgili üçüncü bir açıklama, egemenlikle ilgili sorunların komşular arasında yaşandığı için askeri karşılaşmaların ve savaşların komşular arasında çok daha sık görüldüğüdür.

2.1.2.2. Egemenlikle İlgili Sorunlar (Teritoryalite)

İnsanların neden diğer memelilerden daha saldırgan olduğunu anlamaya çalışan birçok zoolog, primatolog ve etholojist bunun kökeninde kaynaklar için yapılan mücadelenin olduğunu ileri sürmektedir.¹⁵ Bu mücadele nüfus arttıkça sertleşmekte ve kaynakların çoğaltılamadığı bir durumda savaş nüfusu azaltmanın bir yöntemi olarak belirmektedir. “Teritoryalite” ile kaynakların kimler arasında neye göre dağıtılacağıyla ilgili kuralları belirleyen “hiyerarşi” bir taraftan kaynaklar için yapılan mücadelenin yıkıcı yönlerini dizginleyen diğer taraftan da grup içi ve gruplar arası çatışmayı teşvik eden unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. En sade şekilde tanımlanmaya çalışıldığında “bir bireyin ya da grubun belirli bir alana sahip olma ve onu diğer bireylerden ve gruplardan koruması” olarak ifade edilebilecek olan teritoryalitenin davranışsal repertuarımızda yer alan biyolojik bir dürtüden¹⁶ kaynaklandığını kabul etsek bile bu dürtünün büyük insan grupları ve geniş topraklar söz konusu olduğunda onlar üzerinde ne türden bir etki yaratacağının aslında kültürel olarak belirlenmekte olduğunu ve çevresel koşullar ve öğrenme yolu ile değişebileceğini de belirtmek gerekmektedir.¹⁷

Teritoryalite kavramı bugün sınırları belirlenmiş bir toprak parçasını ve çoğunlukla bu toprak parçasıyla özdeşleştiği hayal edilen belli bir topluluğu tanımlayan ulus-devlet olgusu ve ulus-devletin egemenliği olgusuyla iç içe geçmektedir. Diğer bir ifadeyle ulus-devlet perspektifinden konuya yaklaşıldığında, ortada bir ulus varsa bu ulusun sahip olduğu ya da üzerinde hak iddia edeceği bir kara parçası (ve bunun sınırı olan denizler, göller) da vardır ve bu bağlamda kimlikle egemenlik talebi kesişmektedir. Dış politika da sahip olunan ya da sahip olunduğuna inanılan bu alan üzerinden tanımlandığı için sınırlar üzerinde uzlaşıldığı oranda devletler arasındaki ilişkilere barış, sınırlar sorgulandığı oranda ise, çatışma hâkim olmaktadır.

¹⁵ Örneğin Hans Kummer, “Spacing Mechanisms in Social Behavior”, J. Eisenberg and W. Dillon der., *Man and the Beast*, Washington D.C.: Smithsonian Institution Press, 1970.

¹⁶ Robert Ardey, *The Territorial Imperative: A Personal Inquiry into the Animal Origins of Property and Nations*, New York: Atheneum, 1966.

¹⁷ Pierre L. van den Berghe, “Bringing Beasts Back In”, *American Sociological Review*, Vol.39, No. 6, December 1974, s: 777-788.

Bu çerçevede, iyi komşuluk ilişkilerinin olmazsa olmaz koşulu komşular arasında teritoryal sorunların halledilmiş olmasıdır. Çünkü iyi komşuluğun kaynağında karşılıklı egemenliği yani sınırları tanıma ve ortak doğal kaynakların paylaşımı konusunda uzlaşma vardır. Sınırlar karşılıklı olarak kabul edildiğinde veya egemenlikle ilgili sorunların nasıl çözümleneceğine dair ortak normlara kavuşulduğunda ise, savaş olasılığı azalmaktadır. Komşular arasında nehirler, dağlar, göller gibi doğal unsurların varlığı durumunda ortak sınırların kabulünün kolaylaştığı görülmektedir. Bir ülkede gerçekleşen bir rejim değişikliği, devrim ya da iç savaş gibi gelişmeler ise,¹⁸ daha önce kabul edilen sınırların değiştirilmesini ya da sorgulanmasını gündeme getirdiği, egemenlikle ilgili sorunların çözümünde başvurulan ortak normları ortadan kaldırdığı ya da zedelediği oranda komşular arasındaki ilişkilerde şiddete başvurulması olasılığını arttırmaktadır.¹⁹

Teritoryal sorunlar sadece komşular arasında savaş olasılığını arttırdığı için önemli değildir. Bu sorunlar aynı zamanda devletler arasında çözümü oldukça zor meseleler olmaları itibarıyla işbirliğini engelleyen veya aksatan faktörler olarak da karşımıza çıkmaktadırlar. Egemenlikle ilgili sorunlar çözüme ulaştığı ölçüde iktisadi ve ticari ilişkilerin ekonomik ihtiyaçlar, fırsatlar ve koşullarca belirlenmesi olanağı doğmaktadır.

Egemenlikle ilgili sorunların devletler arasındaki işbirliğini nasıl engellediği sorusunun yanıtı, hasmane bir ilişki içinde bulunan devletlerin, daha sonra bunun kendileri aleyhlerine kullanılacağı ya da uzun vadede sürdürülmesinin olası krizler nedeniyle zor olacağı düşüncesiyle ekonomik işbirliğini de teşvik etmeyecek olmasıdır. Nitekim Michael Brecher ve Jonathan Wilkenfeld'in çalışmalarında, 1946-1988 arasında yaşanan 280 uluslararası krizden yarısının egemenlikle ilgili sorunlardan kaynaklandığının bulunması bu sorunların savaşlarla ilişkileri kadar çarpıcı olmasa da krizlerle olan yakın ilişkisini ortaya koymaktadır.²⁰

¹⁸ Zeev Maoz, "Joining the Club of Nations: Political Development and International Conflict 1816-1976", *International Studies Quarterly*, Vol. 33, No. 2, June 1989, s: 199-231.

¹⁹ John A. Vasquez, *The War Puzzle*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993, s.147.

²⁰ Michael Brecher, Jonathan Wilkenfeld and Sheila Moser, *Crises in the Twentieth Century*, Vol.1, New York: Pergamon Press, 1988, p. 143-346; Michael Brecher, *Crises in World Politics*, New York: Pergamon Press, 1993, özellikle Bölüm.2.

2.1.2.3. Kimlik

Toprak, ulusal kimliğin tanımlanmasının en başat unsuru olmaya devam ettiği müddetçe egemenlik sorunlarını kimlik sorunları olarak okumak da mümkün görünmektedir. Zira aidiyet algısında toprağa güçlü bir referans verilmesi, topluluk içindeki duygusal bağı ve dayanışmayı kuvvetlendirmekle beraber bazı hallerde önemli sorunları da beraberinde getirebilmektedir.

Devletlerin tarihî geçmişleri, toprak kazanımları kadar toprak kayıplarını da içermektedir.²¹ Bazen geçmişteki büyük kayıplar ulusal kimliğin önemli bir parçası hâline gelebilmekte, her ne kadar tarihte yaşanmış bir olaya ya da olaylara ait olabilseler de psikolojik düzeyde daha dün yaşanmış gibi canlı tutulabilmektedirler. Geçmişin büyük acı ya da kayıplarının bir türlü kabullenilmemesi diğer bir deyişle “yasının tutulamaması”²² bir ulusun kimliğinin tanımlanmasında olduğu kadar daha sonra bu kimliğin muhafazası ve pekiştirilmesi açısından da kritik bir önem kazanabilmekte hatta bazı koşullar altında şiddete başvurmayı körükleyebilmektedir. Bunun bir nedeni, kaybedilmiş toprakların (kimi zaman devletler arasında yapılan anlaşmalara rağmen) geri alınmasının hedeflenmesi, revizyonist politikaların benimsenmesidir.²³

Diğer taraftan, kaybedilmiş toprakların çoğu zaman bir başka devletin sınırlarında bırakılmış insanları da ifade ettiği de unutulmamalıdır. Aynı ülkede yaşayan ancak o ülkedeki baskın etnik gruba²⁴ ait olmayan vatandaşların durumu komşular arasındaki ilişkileri (olumlu ya da olumsuz anlamda) derinden etkileyen bir faktördür. Çifte aidiyet duygusu içinde olabilen bu kişiler yaşadıkları ülkenin toprak bütünlüğüne tehdit olarak algılanabilmelerinin yanı sıra akrabalarının egemen olduğu

²¹ Vamık Volkan, grup kimliklerinin oluşumunda iki yapı taşından birinin “seçilmiş zaferler” diğerinin ise “seçilmiş travmalar” olduğunu söylemektedir. Bkz.: Vamık D. Volkan, “Large Group Identity and Chosen Trauma”, *Psychoanalysis*, No. 6, December 2006, www.psychanalysisdownunder.com/downunder/backissues/6/427/large_group_vv - 58k -

²² Yas tutma süreci aslında acı ve kayıpları kabullenme ve yeni duruma alışma aşamasını beraberinde getiren bir geçiş sürecidir. Yas tutmanın bu işlevi hakkında bkz.: Joseph V. Montville, “Complicated Mourning and Mobilization for Nationalism”, Jerome Braun, der., *Social Pathology in Comparative Perspective: The Nature and Psychology of Civil Society*, Westport CN: Praeger, 1995, içinde, s. 159-173.

²³ Revizyonist politikalar mutlaka saldırganlığı beraberinde getiremeyebilir. Uluslararası anlaşmaları tanımayan revizyonist devletler ancak askeri güçleri buna imkan verdiğinde doğrudan savaşıma yolunu seçmektedirler.

²⁴ Etnik bir kimlikten söz edebilmek için etnik kategori ile etnik kimliği birbirinden ayırmak gerekmektedir. Etnik grup kendisini ayrı bir etnik topluluk olarak algılayan ve bu aidiyet çerçevesinde siyasal bir bilinç taşıyan (siyasal talepleri olan) toplulukları ifade etmektedir. Anthony Smith'e göre, etnik bir grup, soya ait mitlerin rolünü ve tarihi anıları vurgulayan, din, gelenek, dil ya da kurumlar gibi bir veya birden fazla kültürel farklılığa tanınan ve ayırt edilen bir kolektif tiptir. Etnik bir topluluğun niteliği Smith tarafından şöyle sıralanmaktadır: Kolektif bir özel ad; ortak bir soy miti; ortak tarihi geçmiş; ortak kültür; etnik toplulukla özdeşleştirilen bir toprak parçası. Bkz.: Anthony Smith, *Milli Kimlik*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s.42.

diğer ülkenin politikalarından etkilenerek bazı durumlarda ayrılıkçı unsurlara dönüşebildikleri gibi sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçları tatmin edildiği ve egemen grupla bir üst kimlikte buluştukları oranda, komşu ülkeleri birbirlerine kenetleyici bir bağ durumuna da gelebilmektedirler. Günümüzde etnik milliyetçiliğin, egemenlikle ilgili yeni sorunlar ortaya çıkardığı ve var olan sınırların meşruiyetini ortadan kaldırdığı oranda komşular arasında çatışma potansiyelini de arttıran kritik bir unsur olarak karşımıza çıktığı görülmektedir.²⁵

Bugün kimlik inşası ulus-devlet çerçevesinde belirlenen bir olgu olmakla beraber üst kimliklerden de etkilenen ve bu bağlamda sadece sahip olduğuna inanılan değil, sahip olunması da istenen kimlik öğelerini içerebilen bir siyasal süreçtir.²⁶ Bir üst kimlik olan Avrupa Birliği'nin en önemli yanlarından biri, ulusal kimliklerin teritoryaliteden kaynaklanan çatışmacı taraflarını törpülemesi ve devletleri demokrasi ideali çevresinde birleştirerek ilişkilerini ortak normlar çerçevesinde düzenlemeye itmesidir.

2.1.2.4. İç ve Dış Siyasal Etkenler

Komşular arasında ticaret ve barış ilişkisi düşünüldüğünde dikkate alınması gereken ikinci bir dizi faktör birbiriyle yakın bir etkileşim içinde olan iç ve dış siyasal faktörlerdir. Bu çalışmada iç siyasal faktörler, ideoloji, rejimin niteliği ve liderin kişiliği başlığı altında toplanmaktadır. Dış siyasal faktörler konusunda ise komşuların üçüncü ülkelerle ilişkilerinin kendi aralarındaki ilişkilere nasıl yansıdığına bakılmaktadır. Üçüncü ülkeler diğer komşular olabileceği gibi bölgesel dinamikleri etkilemeye çalışan büyük güçleri de ifade edebilmektedir.

Konuya ideolojik faktörler açısından yaklaştığımızda Sovyetler Birliği'nin çözülüşünün başta Rusya Federasyonu olmak üzere komşularımızla olan ilişkilerimizi nasıl etkilediği Türkiye ile komşuları arasındaki ilişkilerin öncelikli sorularından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Rejimin niteliği konusunda en önemli ayırım demokrasilerle otoriter rejimler arasındaki farklılıklardır.

²⁵ Elizabeth Crighton and Marba Abele MacIver, "The Evolution of Protracted Ethnic Conflict", *Comparative Politics*, 1991; s: 127-142; Connor, Walker, *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994.

²⁶ İdealize edilen kimlik anlamında "Avrupalılık" olgusu ve bu olguyu etkileyen siyasi dinamikler hakkında bakınız: S.Gülden Ayman, "Türk Dış Politika Seçkinlerinin Ortadoğu Algılamaları ve Irak Savaşı", *Akademik Orta Doğu*, İstanbul, Vol.I, No.1, 2006, 2006, s: 1-20

Demokrasilerin demokrasilerle, yapısal özellikleri²⁷ kadar normatif özellikleri²⁸ nedeniyle nadiren savaştıkları görülmektedir.²⁹ Kuvvetler ayırımı, parlamenter sistem, çok partililik ve hukukun üstünlüğü demokrasinin yapısal özelliklerindedir. Demokrasinin yapısal özelliklerinin önemi farklı görüşlerin ortaya atılmasına, kamuoyunun dış politika meselelerini tartışmasına ve diğer devletlere yaklaşımlarında belli kuralların işletilmesine imkân tanımasından ve tüm bu süreçler söz konusu olurken savaşa karar vermek için harcanan süreyi uzatarak barışa daha fazla şans verilmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak, demokrasiyi gerçek anlamda ifade eden, özsel özellikleri olarak nitelendirilen demokratik bir siyasal kültür ve bunun da olmazsa olmaz şartı olan farklılığa tahammül etme kabiliyetidir. Demokratik bir kültürün barışa etkisi, kendi içinde farklılıklara rağmen birarada barış içinde yaşamayı becerebilen ulusların bu yeteneklerini kendi dışındaki uluslara da gösterebilmelelerinde aranmaktadır. Ayrıca, demokrasilerin artmasıyla serbest ticaret yaygınlaştığı, siyasal-askeri ittifakların ve ekonomik birliklerin oluşturulması kolaylaştığı için de barış güçlenmektedir.³⁰

Bununla birlikte aslında demokrasilerin sahip olduğu barışçıl karakter ne onların aralarında hiçbir sorun yaşamadıkları ne de milliyetçilikten muaf oldukları anlamına gelmektedir. Aslında iktidarlar, tüm rejimlerde siyasal meşruiyetlerini arttırmak amacıyla milliyetçiliği kullanmakta, siyasal, sosyal ve ekonomik sorunlarla baş etmekte zorlandıkları oranda dikkatleri bir dış düşmana yönlendirebilmektedirler.³¹

²⁷ Demokrasilerde bir savaş kararının alınması için hükümetin, yasamanın ve seçmenin onayının gerekliliğinin savaşı engelleyici etkisi üzerine bkz.: *Bueno de Mesquita and Lalman, War and Reason: T. Clifton Morgan and Sally Howard Campbell, "Domestic Structure, Domestic Constraints, and War: So Why Kant Democracies Fight?"*, *Journal of Conflict Resolution*, Vol.35, No.2, June 1991, s: 187-211.

²⁸ Demokrasilerin aynı idealde birleşmeleri nedeniyle nadiren birbirleriyle savaşmaları konusunda bkz.: *Zeev Maoz and Bruce Russett, "Normative and Structural Causes of Democratic Peace, 1946-1986"*, *American Political Science Review*, Vol.87, No.3 September 1993, s: 624-628; *William J. Dixon, "Democracy and Peaceful Settlement of Conflict"*, *American Political Science Review*, Vol.88, No.1, March 1994, s: 14-32.

²⁹ Immanuel Kant'ın ebedi barışın temelindeki üç temel faktör olarak hukuksal eşitlik, temsili hükümet ve kuvvetler ayrılığına dayanan "cumhuriyetçi anayasaları", uluslararası serbest ticareti düzenleyen "kozmpolit hukuku" ve cumhuriyetler arasında uluslararası hukuka dayalı bir anlaşmayla kurulan "barışçıl birliği" (pacific union) saymaktadır. Bkz: *Immanuel Kant, Kant's Political Writings*, Hans Reiss der., Oxford, Oxford University Press, 1970.

³⁰ *John R. O Neal and Bruce Russett, "The Kantian Peace: The Pacific Benefits of Democracy, Interdependence, and International Organizations, 1885-1992"*, *World Politics*, Vol.52, No.1, 1999, s:1-37; *Bruce Russett, Grasping the Democratic Peace-Principles for a Post Cold War World*, Princeton: Princeton University Press, 1993, 2. Bölüm.

³¹ *Jack Levy, "Diversionary Theory of War: A Critique"*, *Manus.I. Midlarsky der., Handbook of War Studies*, Unwin-Hyman, 1989, s: 259-288, s.268. Ayrıca bkz.: *Robert Burrowes and Bertram Spector, "The Strength and the Direction of Relationships between Domestic and External Conflict and Cooperation"*, *Jonathan Wilkenfeld der., Conflict Behavior and Linkage Politics*, David Mackay, 1993, s: 294-321; *Patrick James and John R. O Neal, "The Influence of Domestic and International Politics on the President's Use of Force"*, *Journal of Conflict Resolution*, No. 35: 1991, s: 307-332; *John R. O Neal and Anna Lillian Bryan, "The Rally 'Round the Flag Effect in U.S. Foreign Policy Crises, 1950-1985"*, *Political Behavior*, No. 17: 1995, s:379-401; *Patrick James and Jean-Sebastien Rioux, "International Crises and Linkage Politics: The Experiences of the United States, 1953-1994"*, *Political Research Quarterly*, No. 51, 1998, s: 781-812; *Bruce M. Russett, "Economic Decline, Electoral Pressure, and the Initiation of Interstate Conflict"*, *Prisoners of War*, Charles S. Gochman and Alan Ned Sabrosky der., Lexington, MA: Lexington Books, 1990, içinde, s: 161-176.

Otoriter bir rejimin temel farklılığı basın ve medyayı kontrollerinde tutma ve dolayısıyla halkı peşlerinden sürükleme gücünün fazlalığı kadar barış ve savaşa karar verme gücünün liderde toplanmasıdır. Bu, savaşa karar verilmesini çok kısaltan ve liderin kişilik özelliklerini her şeyden fazla belirleyici kılan bir özelliktir. Demokrasiye yeni geçmiş ülkelerde sosyal, ekonomik ve siyasal dönüşüm sürecinin sancıları siyasal meşruiyeti zedelemekte, toplumun dayanışması dış düşmanı abartan tutumlarla yeniden güçlendirilmeye çalışılırken dış ilişkilerde çatışma potansiyelini artırmaktadır.³²

Liderliğin vizyonu otoriter rejimlerde hükümetin dış politikasının temel belirleyicisi iken teritoryal sorunların çözümü açısından tüm rejimlerde kritik önem kazanmaktadır. Atatürk ve Venizelos gibi ileri görüşlü, barış isteyen ve kitleleri arkalarından sürükleme gücüne sahip otoriter liderler³³ komşular arasındaki ilişkilerdeki çatışmacı dinamiklerin önünü keserken saldırgan ve ülkelerini kolaylıkla büyük tehlikelerin içerisine atabilen liderler savaşların yolunu açabilmektedir.³⁴

2.2. Türkiye-Yunanistan İlişkileri

Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorun alanları, Ege sorunları³⁵, azınlıklar³⁶ ve Patrikhane'nin "ekümenik" sıfatının tanınması ve Heybeliada Ruhban okulunun açılmasıyla ilgili³⁷ meseleler olarak sıralanmaktadır. Bunlar arasında askerileşmiş iki sorun 1974'de Türkiye'nin müdahale etmek zorunda kaldığı Kıbrıs ile iki ülkeyi savaşın eşiğine getirme potansiyeli taşıyan Ege sorunlarıdır. Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerini belirleyen temel öğeler açısından Türk-Yunan ilişkilerini dikkat çekici kı-

³² Edward D. Mansfield and Jack Snyder, "Democratization and War", *Foreign Affairs*, Vol.74, No.3, May/June 1995, s: 79-97.

³³ S. Gülden Ayman, "Settling a Conflict: Graeco-Turkish Relations in the Interwar Period", *CIDC Insight*, No.16, 1998, s: 93-101.

³⁴ Vamik Volkan, *Blind Trust: Large Groups and Their Leaders in Times of Crisis and Terror*, Charlottesville, VA.: Pitchstone Publishing, 2004; Jerrold M. Post, *Leaders and their Followers in a Dangerous World: the Psychology of Political Behavior*, Ithaca, New York: Cornell University Press, 2004; Kenwyn K. Smith and David N. Berg *Paradoxes of Group Life: Understanding Conflict, Paralysis, and Movement in Group Dynamics*, San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1997.

³⁵ Türkiye Ege'deki ikili sorunları, karasularının genişliği, kıta sahanlığının genişliği, hava savaşı ve FIR hattı sorunları ve Doğu Ege adalarının silanlandırılması sorunu olarak tanımlarken Yunanistan Ege'de sadece kıta sahanlığının sınırlandırılması sorunundan söz edilebileceğini ileri sürmektedir. Ege Sorunlarının hukuksal boyutu bakımında Türk görüşü için bkz.: Aslan Gündüz, "Greek-Turkish Disputes", Dimitris Keridis & Dimitrios Triantaphyllou der., *Greek-Turkish Relations in the Era of Globalization*, Virginia, Brassey's Inc., 2001, içinde, s: 81-101. Aynı konuda, Yunanistan'ın yaklaşımıyla ilgili olarak bkz.: Phaedon John Koziris, "The Legal Dimension of the Current Greek-Turkish Conflict", *op.cit.*, s: 102-114.

³⁶ Azınlık sorunları bakımında bkz.: Kemal Arı, *Büyük Mücadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul: Tarık Vakfı Yurt Yayınları, 1995; Baskın Oran, "Türk Dış Politikası ve Batı Trakya", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Faruk Sönmezoğlu der., İstanbul: Der Yayınları, 1998, s: 527-537.

³⁷ Bu konuda bkz.: Elçin Macar, "Dünden Bugüne Heybeliada Ruhban Okulu 'Sorunu'", *Görüş*, Aralık 2003, s: 54-57; Elçin Macar ve Mehmet Ali Gökaçtı, *Heybeliada Ruhban Okulunun Geleceği Üzerine Tartışmalar ve Öneriler*, TESEV Dış Politika Programı, Dış Politika Analiz Serisi, No.3, Aralık 2005. www.tesev.org.tr/etkinlik/rubbanokulu_17mart2006.pdf

lan unsur, egemenlikle ilgili sorunların çözümünde hiçbir yol alınmamasına karşın iki toplum arasında iletişimin hemen her düzeyde artması ve ekonomik ilişkilerde önemli bir hareketlenmenin yaşanmasıdır. Türkiye ile Yunanistan arasında 2000-2005 yılları arasında bir dizi işbirliği anlaşması imzalanmış ve iki ülke arasındaki ticaret hacmi geçmiş yıllara oranla artmıştır.

Türk-Yunan ilişkilerini birbirleriyle yakın bir etkileşim içinde olan üç ayrı düzeyde tartışmak mümkündür. Bunlardan birincisi dış faktörler, ikincisi iç siyasal zemin, üçüncüsü ise, iç siyasal zeminden büyük ölçüde etkilenen karşıt kimliklerdir.³⁸

2.2.1. Kimlik Faktörü

Karşıt ulusal kimliklerin varlığı Türk-Yunan ilişkilerini derinden etkileyen bir faktördür. Ancak kimlik Türk-Yunan ilişkilerinde çatışma potansiyeli yaratan bir etkense de bunun tesirinin iki ülkede aynı şekilde ya da aynı yoğunlukla yaşanmadığı da bir gerçektir. Bir diğer deyişle, her ne kadar bir düşman olarak “Yunan” Türk ulusal kimliğinin, “Türk” ise Yunan ulusal kimliğinin tanımlanmasında önemli bir yer işgal ediyorsa da bu imajlar arasında birebir bir benzerlik söz konusu değildir. Bu farklılığı yaratan faktörlerin başında Yunanistan’ın Osmanlı İmparatorluğu’ndan kopan parçalarla yaratılmış olması gelmektedir. Ayrıca, her iki ülkenin birbirleri dışında başka “ötekileri” de vardır. Türk kimliğinin inşasında da bir düşman olarak Yunan imajı oldukça etkili olmasına rağmen, batılılaşmanın hedeflenmesi ve Yunanistan’ın da Batı’nın bir parçası olarak algılanmaya başlaması da Türkiye’nin Yunanistan’a bakışını bir miktar yumuşatmıştır.³⁹ Türkiye, Yunanistan açısından en önemli kaygı olmayı sürdürürken, Türkiye açısından Yunanistan ne tek ne de en önemli kaygıyı teşkil etmiştir. Türkiye, sadece Yunanistan katında değil, kendi içinde de Yunanistan’dan çok daha güçlü bir ülke olarak algılanmıştır. Bunun verdiği özgüvenle Türkiye genelde Yunanistan’ın kendisine yönelttiği tehdit karşısında kendi imkânlarına güvenmiş ve “yurtta sulh cihanda sulh” ilkesinin de etkisiyle iki devlet arasında yapılan anlaşmalara saygılı bir politika izlemiştir. Yunanlılar ise ülkelerini küçük ve mağdur bir ülke olarak tanımlamışlar ve bu yüzden de uzun bir süre Türkiye’ye karşı olan tutumda farklı bakış açılarını hoş görmeyecek kadar hassas bir konumda olduğu görüşünü benimsemişlerdir.

³⁸ S.Gülden Ayman, “Bir Diğeri İçin ‘Öteki’ Olmak”, *Görüş*, No.37, Ekim-Kasım 1998, s: 56-61.

³⁹ *Ibid.*

Türk askerî gücü karşısında duyulan küçüklük ve yenilgi psikolojisi karşısında Yunan kimliğinin ayakta tutulabilmesi birtakım savunma mekanizmalarının geliştirilmesi ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Yunanların kendilerine ve Türklere yönelik algılarını değerlendirirken bunlara zayıf ve hakkı yenen Yunan'ın aslında Bizans İmparatorluğu'nun mirasçısı olduğuna yönelik inançların da katılması gerekmektedir. Bu bağlamda, Yunanlılar karşımıza tarihte çok güçlü olabileceğini kanıtlamış, büyük coğrafyalara nüfuz edebilme ve hükmedebilme konusunda neredeyse “doğal bir yeteneğe sahip olduğuna inanılan” ama kendisine yapılan büyük haksızlıklar ve talihsiz yenilgiler nedeniyle bugün içinde yaşadıkları dar coğrafyaya sıkışmış bir halkın parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁰ Yunanlı sosyal-psikolog Thalia Dragonas da Yunan ders kitaplarında sık sık açık ya da örtülü bir şekilde Yunanlıların aslında daha iyi şeyleri hak ettiklerinin ifade edildiğine değinmektedir:

“Yunanlılar belirleyici nitelikteki tarihsel anlarda hep güçlü devletlerin haksızlığına uğramışlardır. Avrupalı büyük güçler hep kendi siyasî, ekonomik ve kültürel çıkarları doğrultusunda hareket etmiş, daha iyi, adil bir müdahaleyi hak eden Yunanlıları kullanmış, müdahaleleriyle onlara zarar vermişlerdir.”⁴¹

Aşağılık psikolojisinin aslında bir “büyüklük” kompleksiyle çok yakın bir ilişki içinde olduğu ve her ikisinin kökeninin de aynı olduğu psikolojide bilinen bir olgudur. Nitekim Gregory Rochlin, kendi kendine duyulan aşk olarak tanımlanan narsizmin, varlığı tehdit altında hissedilen bir kimliği savunmanın ve ayakta tutmanın bir yolu olarak ortaya çıktığını ve bu anlamda psikolojik güvenlik sisteminin önemli bir parçası olduğunu vurgulamaktadır.⁴² Thalia Dragonas da Yunan millî kimliğiyle ilgili analizinde; “şişirilmiş bir ‘ben’ imgesinin altında, megalomanca bir özgüven-den ziyade kırılma, çaresizlik ve tehlikede görülen bir benlik yattığını” söyleyerek “kendini yüceltme ile kendini hor görmeyen aynı psikolojinin iki (ayrı) yüzü” olduğunu vurgulamaktadır.⁴³

Türkler ve Yunanlıların psikolojik tarihinin bir analizini yapan Volkan'a göre, köklerini Bizans'ta gören Yunanlılar için mağduriyet algısı uzak geçmişi de içine al-

⁴⁰ Yunanların geçmişteki yöneticilerinin listesi Yunan'ın büyüklük arayışının en dikkat çekici dışa vurumlarından biridir. Bu konuda bk. “All Leaders of the Greek Nation”, Ellines Grammes, http://www.e-grammes.gr/index_en.html.

⁴¹ Thalia Dragonas; “Tebdit Altındaki Milli Kimlikle Başa Çıkmak”, *Tarib Eğitimi ve Taribte “Öteki” Sorunu*, *Tarib Vakfı Yurt Yayınları*, No. 62, 1998, s. 113-124, s. 117.

⁴² Gregory Rochlin, *Man's Aggression: The Defense of the Self*, Boston: Gambit 1978.

⁴³ Dragonas, *op.cit.*, s. 122.

makta, İstanbul'un Türkler tarafından fethine kadar gitmektedir.⁴⁴ Yunanlılar 1453'te gerçekleşmiş bu olayı sanki yakın bir tarihte gerçekleşmiş gibi anmakta ve bu kayıp çevresinde kenetlenerek aralarındaki ayrılıkları aşmaktadırlar.⁴⁵ Yunan ulusal kimliği açısından çok yakın zamanda yaşanmış bir trajedi 1922 Anadolu bozgunudur ve Yunan ordusunu bu maceraya sürükleyen "büyük ülkü"nün (Megali İdea) gerisinde de yine "Konstantinopolis'in Türklerin elinden kurtarılarak klâsik Elenizmin ve Bizans Elenizminin ihya edilmesi" hayali bulunmaktadır.

Aslında, Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki genç Türkiye hükümeti Yunanlılara karşı kazanılan bu zaferi Yunanistan'a ve Yunan ordusuna karşı bir aşağılama vasıtası olarak kullanmamış, aksine Lozan Antlaşması'yla bir dengeye oturan Türk-Yunan ilişkilerinde yapıcı bir anlayışla iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesine çalışmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün bu anlayışı iki dünya savaşı arasında ortak düşmanların varlığı ve ülkenin yeniden inşa edilmesi gereği karşısında yararçı (pragmatik) bir anlayışı benimseyen Venizelos tarafından da desteklenmiş⁴⁶ ve sonuçta Türk-Yunan ilişkilerine büyük bir hasar verecek olan (ve aslında birbirleriyle yakın alâka içinde olan) yayılmacı bir ruh hâliyle-eziklik hissiyatı, Kıbrıs konusunun bir Türk-Yunan sorunu olarak 1950'lerin sonundan itibaren gündeme gelmesine değin dizginlenebilmiştir.⁴⁷

1974 müdahalesi her ne kadar tam bir Türk-Yunan savaşı olarak gerçekleşmediyse de bu müdahale ve bu müdahalenin ardından kurulan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), Kıbrıs'ı Yunanistan'ın bir parçası olarak gören ve er geç Yunanistan'la bütünleşeceğine (yani Enosis'e) inanan Yunan siyasî seçkinleri ve ordusunda zaten mevcut olan engellenme ve yenilgi hissiyatını daha da derinleştirmiştir.

⁴⁴ Vamık Volkan'a göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla yaşadıkları birçok bölgeden sürülen Türkler de büyük acılar yaşamışlardır. Bu acıları katlanılır ve üstesinden gelinir kılan en önemli unsur, Türklerin Mustafa Kemal Atatürk gibi karizmatik bir liderin yarattığı yeni idealler ve umutlar ışığında ulusal kimliklerini inşa etmesidir. Oysa, Yunanlar bir grup olarak böyle bir önderden yoksun kalmışlardır. Bk. Vamık D. Volkan and Norman Itzkowitz; *Turks and Greeks, Neighbours in Conflict*, Cambridge: Eothen Press, 1994, s. 117-118.

⁴⁵ *Ibid.*, s.35-46.

⁴⁶ İki Dünya Savaşı arasında Türk-Yunan barışının bir analizi için bkz. S. Gülden Ayman; "Settling a Conflict: Greco-Turkish Relations in the Interwar Period", *Center for Intercultural Dialogue and Cooperation (CIDC) Insight*, No. 16, May 1998, s. 93-101.

⁴⁷ Kısaca batırlamak gerekirse, 1959 yılında Zürih ve Londra Anlaşmaları'yla ve Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın garantörlüğü altında bayyata geçirilen Kıbrıs Cumhuriyeti gerçekte Rumların asıl amaçlarının Yunanistan'la birleşmek olması nedeniyle kısa sürede ada halklarını bütünleştirici niteliğini yitirmiştir. Adanın Yunanistan'a bağlanması için yürütülen terör kampanyasına karşı diğer garantör ülkeleri kendisiyle birlikte harekete geçiremeyen Türkiye sonunda 1974'te Kıbrıs'a tek başına müdahale etmek durumunda kalmıştır.

Kıbrıs sorununun önemi aynı zamanda Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin diğer alanlarında da çatışmacı dinamikleri tetikleemesinden de kaynaklanmaktadır. Kıbrıs sorununun 1955 yılında alevlenmesi sonrasında 1930 Anlaşması uyarınca İstanbul'da oturmakta olan Yunan ve Rum azınlığın ev, işyeri ve ibadet yerlerine yönelik saldırıların gerçekleştirildiği 6-7 Eylül olayları⁴⁸ yaşanmış, Ege Denizi ilgili anlaşmazlıklar da yine bu sorunun bir izdüşümü olarak 1973'ten itibaren somutlaşmaya başlamıştır.⁴⁹

Ege krizleri bir tarafa bırakılırsa Türk-Yunan ilişkisinde Yunanistan'ın revizyonist özlemlerinin doğrudan saldırgan stratejilerle açıkça ortaya konmasını engelleyen iki ülke arasında klâsik güç unsurlarındaki ve özellikle de askerî güçteki asimetridir.⁵⁰ Yunanistan'ın yayılmacı heveslerden vazgeçememesinin nedenleri ise, kuşkusuz bir tek tarihî psikolojik dinamiklerle sınırlı değildir. Tarihî psikolojik dinamiklerin sürekliliğini mümkün kılan iki önemli unsurun bir tanesi Türkiye'nin iç siyasal sorunları ve diğer komşu devletlerle olan anlaşmazlıkları nedeniyle güçsüz ve alt edilebilir gözükmesi, diğeri ise Avrupa Birliği (AB) üyeliğinin Yunanistan'ın diplomatik-siyasî gücünü arttırmasının (ve Türkiye'nin AB'ye üye olmaması durumunda daha da arttıracak gibi gözükmemesinin) Yunanistan'ın geleceğe yönelik hırslarını kuvvetlendirmesidir.⁵¹

⁴⁸ Türkiye'deki Rum nüfusunun azalmasında etkili olan bir önemli faktör "6-7 Eylül Olayları" olarak bilinen İstanbul'da yapılan gösterilerdir. 6 Eylül akşamı başlayıp 7 Eylül günü öğle saatlerine kadar süren saldırılarda üç kişi yaşamını yitirmiş, 5 binden fazla gayrimenkul yakılmış veya tahrip edilmiştir. Çeşitli kaynaklarda az farkla değişik rakamlar verilse de 3584'ü Rumlara ait 5538 gayrimenkulün yıkıldığı, İstanbul'daki Rumlara ait 74 kilisenin 70'inin yakıldığı, ayrıca tahrip edilen binalar arasında 1 bavra, 8 ayazma, 2 manastırın da bulunduğu belirtilmektedir. Bkz.: Dilek Güven, 6-7 Eylül Olayları, İstanbul, İletişim, 2006.

⁴⁹ 1 Kasım 1973'te Türk hükümetinin TPAO'ya (Türk Petrol Anonim Ortaklığı'na) Ege'de maden arama ayrıcalığı vermesi Yunanistan'ın tepkisine neden olmuştur. Aslında benzeri ayrıcalıklar Yunan şirketlerine 1963'ten beri tanınmaktaydı. Türkiye Yunan protestosunu reddetmiş ve konunun iki devlet arasında görüşülmesini istemiştir. 29 Mayıs 1974 tarihinde Türkiye, kıt'a sabaanlığıyla ilgili araştırmalar yapmak üzere Çandarlı araştırma gemisini Ege'ye çıkartmış ve bu da yine Yunanistan'ın protestolarına yol açmıştır. Bkz.: Şükrü Sina Gürel; Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993), Ümit Yayıncılık, Ankara, 1993, s. 84.

⁵⁰ Türk-Yunan ilişkilerinde klâsik güç unsurlarında asimetri konusunda bkz. S. Güliden Ayman; "Negociation et Dissuasion dans les relations Turco-Grecques", Arnaud de Raulin and Pierre Chabal der., *Le Chemin De la Turquie Vers L'Europe*, içinde, Lille: Universitaires d'Artois, 2001 içinde, s:52-73; S. Güliden Ayman; "Asymmetrical Power Situations: The Turkish-Greek Case", Mustafa Aydın & Kostas Ifantis der., *Greek-Turkish Relations: Overcoming the Security Dilemma in the Aegean*, London, Frank Cass, 2001, içinde, s: 213-243.

⁵¹ Örnek olarak bk. Constantine P. Arvanitopoulos; "Greek Defense Policy and the Doctrine of Extended Deterrence", <http://www.idis.gr/people/arvan3.html>; Christodoulos Yiallourides, "The Doctrine of Extended Deterrence as a Strategy of Containing Turkish Expansionism", *The Yearbook of the Institute of International Relations*, Atina, Sideris, 1996. Christodoulos K. Yiallourides; "The External Orientation of the Cypriot Republic", "The External Policy Orientation of the Cypriot Republic": Christodoulos K. Yiallourides and Panayotis J. Tsakonas der., *Greece and Turkey after the End of the Cold War*, New York, Aristide D. Caratzas 2001, içinde, s. 352-353.

2.2.1.1. Azınlıklar

Türkiye ile Yunanistan arasında karşıt ulusal kimliklerin güç kazanmasından en olumsuz etkilenenler her iki ülkede de yaşayan azınlıklar olmuştur. İlişkilerin iyi olduğu dönemlerde (örneğin 1930-1940, 1947-1954, 1959-1964, 1967-1971 gibi) görece iyi bir özgürlük ve refah dönemi yaşanırken, iki ülke ilişkilerinin bozulduğu yıllarda (1922-1929, 1955-1959, 1964-1967, 1972-1980 gibi) Rumlar baskı altında kalmışlardır. Özellikle 1955, 1964, 1974 sonrasında Rum nüfusun giderek azaldığı görülmektedir. Bu azalışa daha sonraki yıllarda Yunanistan'ın AB üyesi olmasının getirdiği çekim gücünün etkisi de önemli bir katkıda bulunmuştur.

Batı Trakya bölgesinde yaşayan ve sayısal bakımdan Yunanistan'ın en büyük azınlığı durumunda olan Müslüman-Türk azınlıkla ilgili problemlerin kaynağında da Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin Kıbrıs sorunu ile bozulmaya yüz tutması sürecinde iki ülke arasındaki karşılıklılık ilkesinin aşınması bulunmaktadır. 1930 Anlaşması uyarınca İstanbul'da oturmakta ve çalışmakta olan Yunan uyrukluların 1964'te Kıbrıs'ta gerçekleşen katliamlara tepki olarak Türkiye'den uzaklaştırılmaları, Yunanistan'ın, Lozan hükümlerini⁵² ve Batı Trakyalıların haklarını koruyan diğer anlaşmaları birçok alanda göz ardı etmesine dayanak sağlamıştır.⁵³

Yunanistan'ın Batı Trakya Türklerine uyguladığı baskı ve sindirme politikalarının bir önemli unsuru Lozan Antlaşması'nda "Türkiye'deki gayri-Müslim azınlık" karşılığında kullanılan "Yunanistan'daki Müslüman azınlık" ifadelerini "Türk" adının kullanılmasının yasaklanması için bir gerekçe olarak görmesi olmuştur.

Yine bu politika çerçevesinde Türk azınlığın gayrimenkul edinmesi ve hatta onarımları izne tabi tutulmuş ve Yunan makamlarının giriştikleri zorunlu istimlak hareketleri sonucunda bölgedeki arazilerden Türk topluluğunun 1923'te aldığı % 84'lük pay 1974 sonrasında % 40'ın da altına inmiştir. Batı Trakya'daki Türk azınlığın kendilerine Türkiye'den öğretmen ve kitap sağlanması talepleri de karşılık görmemiştir. Yunan makamları, Batı Trakya Türk cemaatinin dini lideri durumunda olan Müftülerin seçimine müdahale etmiş ve müftülerin "cemaatlerince seçimi" yerine "Yunan

⁵² Yunanistan, Batı Trakya'daki azınlık konusunda düzenlenmiş uluslararası metinlerden sadece Lozan Barış Antlaşması'nı tanımaktadır. Oysa, Batı Trakya'daki Müslüman-Türk azınlığın hakları 30 Ocak 1923'te Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan "Türk-Yunan Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol"ün yanı sıra 1926 Atina, 1930 ve 1933 Ankara Anlaşmaları ile de korunmaktadır.

⁵³ Baskın Oran, Yunanistan'ın Lozan İblalleri, Ankara: SAEMK Yayınları, 1999.

hükümetince” atanması yolunda ısrar edilmiştir. Keza seçim sisteminde Batı Trakya’da yaşayan Türk kökenli azınlığın siyasete atılmasını neredeyse olanaksız bir hale getiren % 3’lük bir baraj uygulanmış buna rağmen Türk azınlığın adaylığının engellenemediği durumlarda ise, haklarında “bölücülük” ve “halkın huzurunu kaçıрма” yolunda ithamlarla davalar açılmıştır.

Batı Trakyalı Türk azınlık, Yunanistan’ın gözünde Türkiye’nin kaybettiği toprakları geri almasını ya da hiç değilse Yunanistan’ın gücünü zayıflatmasını ve homojen görüntüsünü bozmasını mümkün kılacak bir “dördüncü kol” olarak değerlendirilmiştir. Bu algılamalar çerçevesinde Yunan Vatandaşlık Yasası’nın 19. maddesi işleterek Türkiye’ye gelen birçok Batı Trakyalı Türk “geri dönme niyeti olmaksızın Yunanistan’dan ayrıldığı” ileri sürülerek Yunan vatandaşlığından çıkartılmıştır. Ayrıca, II. Dünya Savaşı sonrasında karşı kampta yer alan Bulgaristan ile sınır oluşturması ve Yunanistan’daki iç savaş sırasında gerillaların yoğun faaliyet gösterdiği bir alan olması nedeniyle “yasak bölge” ilan edilen Batı Trakya’nın dağlık kuzey bölgesinde halkın dış dünya ile teması önemli ölçüde kesilmiştir.

2.2.2. İç Siyasal Faktörlerin Etkisi

Türk-Yunan ilişkilerindeki çıkmazın bir diğer cephesi, iç siyaset olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk-Yunan çatışmasının ana nedeni iç siyasal faktörler olmasa da, iki ülke arasındaki sorunların bir türlü çözüme kavuşturulamamasında iç siyasal faktörlerin etkileri yadsınamaz. İç siyasal istikrarsızlığın ya da seçimlerin otomatikman Türk-Yunan ilişkilerini krize sokacağını ileri sürmek de, Yunanistan’ın siyasal istikrara kavuşmasının Türkiye’ye yönelik yaklaşımını radikal bir şekilde değiştireceğini ummak da abartılı bir yaklaşım olacaktır. İç siyasal sorunlar, Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkileri sertleştiren ve karşı karşıya gelmelerini kolaylaştıran bir faktördür.

Nitekim, Kıbrıs sorununun alevlendiği 1973-1974 yılları, hem Türkiye’nin hem de Yunanistan’ın siyasal istikrarsızlıklar yaşadıkları dönemlerdir. Türkiye’nin 1974’de Ada’ya askeri müdahalesine yol açan olayların gelişiminde ise, Yunanistan’da iktidarda olan Albaylar Cuntası’nın önemli bir rolü vardır.

Türk-Yunan ilişkilerinin daha önce de vurgulanan önemli bir özelliği, Türk-Yunan kimliklerinin oluşumunda ötekinin işgal ettiği yer dolayısıyla iç siyasal sorunla-

rın unutturulması için dış düşmanın ön plana çıkarılmasına fevkalade müsait bir ortam yaratmasıdır.

Yunanistan'daki Türk düşmanlığı 1974 yılından sonra kendi içinde ciddi bölünmeler yaşayan Yunan siyasal seçkinlerinin ortak bir paydada toplanmasını mümkün kılarken Türkiye ile olan sorunları karşılıklı olarak çözüme ihtiyacını duyan ve dile getirenlerin vatan hainliği ile suçlanmasını da beraberinde getirmiştir.

İki ülke arasında 1996 Ocak ayında yaşanan Kardak Krizi Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde iç siyasal faktörlerle dış çatışmanın dozunun artması arasındaki çok yönlü, karmaşık ilişkilere bir örnek olarak gösterilebilir. Bazı Yunanlı yazarların söylediklerini veri olarak kabul edersek, iki ülkeyi bir savaşın eşiğine sürükleyen gelişmelerde, iki ülke arasındaki ilişkilerde gerginlik yanlısı çevrelerin ılımlı görüşleriyle tanınan ve Yunan halkının % 85'i tarafından desteklenen Kostas Simitis'e duyduğu öfkenin önemli bir payı olmuştur. Simitis'in rakibi olan bu odaklar Kardak'a bayrak diktirtmiş, sonra da Yunan donanmasını Ege'ye yollamış, gelişen olaylar karşısında Türkiye de sessiz kalmamıştır. Kriz, koalisyon pazarlıkları içinde olan Başbakan Tansu Çiller'e "Demir-Leydi" görüntüsü vermek için bir fırsata dönüşmüş, buna rağmen Türkiye, Yunanistan'a saldırmamış ve kriz, ABD'nin arabuluculuk girişimleriyle sona erdirilmiştir. Başbakan Kostas Simitis Türkiye ile Yunanistan arasında Madrid'deki NATO Zirvesi'nde ABD'nin girişimleriyle imzalanan ilkeler anlaşmasının ardından muhalefet partilerine mensup parlamenterler tarafından yuhalanmış ve istifası istenmiştir.⁵⁴

Bununla birlikte iç siyasal faktörler ile dış çatışma arasındaki ilişkiyi sade ve tek yönlü bir etki olarak düşünmek de hatalı olacaktır. Türkiye-Yunanistan çatışmasının dozundaki artış, sadece iç siyasal ve ekonomik sorunlar karşısında dış düşmanı kullanarak kamuoyunun birleştirilmeye çalışılmasının sonucu değildir. Özellikle Türkiye'nin iç siyasal sorunları nedeniyle düştüğü zafiyet Yunanistan tarafından bir fırsat olarak da değerlendirilmeye çalışılmıştır. Yunanistan'daki bazı siyasal çevreler PKK sorununu kaşıma yönünde bir "dolaylı savaş" stratejisi benimserken Türkiye'nin güç kaybı Ege Denizi'nde birtakım oldu-bittilere girişmesi için de müsait bir zemin olarak görülmüştür. Bu noktada iç siyasal faktörlerin dış çatışmayı körükleyici etkisi in-

⁵⁴ S. Gülden Ayman, "Bir Krizin Anatomisi: Kardak Krizinin Türk-Yunan İlişkilerine Etkisi", *Foreign Policy*, No.2, 1998, s:111-12; S. Gülden Ayman, "Kardak (İmia) Crisis and Its Implications on the Turkish- Greek Relations", *Etudes Helleniques / Hellenic Studies*, Vol. 9, No. 2, Automne/Autumn, 2001, s: 49-72.

celenirken, “imaj sorunu” ya da “inandırıcılık sorunu” olarak tanımlayabileceğimiz bir başka faktörü bu çerçeveye eklemek gereği ortaya çıkmaktadır. Türkiye’nin ciddi iç siyasal sorunlar yaşaması ve demokrasi konusundaki eksiklikleri⁵⁵ zaman zaman onun diğer ülkeler nezdinde davranışlarının inandırıcılığını da zedelemiştir. Aslında zaten düşmanca bir ilişki içinde olan taraflar birbirlerinin attığı her olumsuz adımı karşı tarafın karakterine, her olumlu adımı ise içinde bulunduğu koşullara yormak eğilimindedir. Türkiye’nin, Yunanistan’la ilişkilerini düzeltme yolunda bir dizi barış girişimi sadece Yunanistan’daki bazı çevrelerin işine gelmediği için değil, aynı zamanda da bunlar, Türkiye’nin barışçıl niyetlerinin bir uzantısı değil de “kendisini sıkıştıran koşulların bir gereği olarak” düşünüldüğü için beklenen olumlu etkiyi doğurmamıştır.⁵⁶ Yunan dış politika seçkinleri arasında Türkiye’nin içinde bulunduğu sorunları Türkiye’yi köşeye sıkıştırmak için önemli bir fırsat olarak görenler kadar, bu ortamda kararsızlığa düşen ve Türkiye ile iyi ilişkiler inşa etme yolundaki birtakım adımları atma gücünü gösteremeyenler de olmuştur.

1980’lerden itibaren Türkiye ile Yunanistan arasında ilişkileri bozan temel sorunlardan biri de Yunanistan-PKK ilişkisi olmuştur. PKK lideri Abdullah Öcalan’ın 16 Şubat 1996’da Kenya’daki Yunan Büyükelçiliği’nden çıkarılıp yakalanarak Türkiye’ye getirilmesi Yunanistan’ın uluslararası alanda benimsetmeye çalıştığı “barışçıl ülke” imajını bozarak Türkiye’nin haklılığını ortaya koymuştur. Öcalan’ın yakalanması sonrası hükümette yapılan değişiklikler ve bürokrasideki tasfiyeler özellikle de eski Dışişleri Bakanı Pangalos’un görevinden alınarak yerine Yorgo Papandreu’nun getirilmesiyle Yunanistan’ın Türkiye politikası dikkat çekici bir görüntü değişikliğine uğramıştır. Bu kez Simitis-Papandreu ikilisi Öcalan hadisesinin Türkiye tarafından Yunanistan aleyhine kullanımını engellemek için Türkiye ile diplomatik girişimleri yeniden başlatma yolunda bir barış atağına girişmiş, Yunanistan’ın Türkiye’nin AB üyeliğine olan itirazını kaldırmasıyla iki ülke arasında zımni bir anlaşma gerçekleşmiş ve iki ülkeyi vuran 1999 Depremleri Türk ve Yunan halklarını da birbirine yaklaştırmıştır.⁵⁷

⁵⁵ Yunanistan’da Türk-Yunan düşmanlığı ile beslenen çevreler, Türkiye’nin özellikle de insan hakları sorununu Türk-Yunan ilişkileri bağlamında, “Türkler birbirlerine bunları yapıyorlarsa kim bilir bize ne yapacaklar?” şeklinde bir karşı propagandaya dönüştürmüştür.

⁵⁶ S. Gülden Ayman “Türk Yunan İlişkilerinde Güç ve Caydırıcılığın Rolü” Faruk Sönmezoğlu der., *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der, 1998, içinde, s: 543-555; S.Gülden Ayman “Türkiye’nin Ege Politikasında Müzakere ve Caydırıcılık” in Gencer Özcan ve Şule Kut der. *En Uzun On Yıl: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar* İstanbul: Boyut, 1998, içinde, s:285-325; S. Gülden Ayman, “Negotiation and Deterrence in Asymmetrical Power Situations: The Turkish-Greek Case”, in Mustafa Aydın & Kostas Ifantis der., *Turkish-Greek Relations, The Security Dilemma in the Aegean*, London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2004, içinde, s: 213-243.

⁵⁷ Bkz.: Fuat Aksu, *Türk Yunan İlişkileri: İlişkilerin Yönelimini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: SAEMK Yayınları, 2001

2.2.3. Dış Faktörlerin Etkisi

Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde dış faktörlerin etkisi üç boyutta incelenebilir. Bunlardan ilki büyük güçler arasındaki rekabetin iki ülke ilişkilerine nasıl yansıtıldığıyla (özellikle ABD'nin Türkiye-Yunanistan arasındaki krizlerin savaşa dönüşmesini engelleyici bir faktör olduğuyula) ilgilidir. İkinci başlık altında Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde AB'nin rolü üçüncüde ise, Türk-Yunan ilişkilerinin seyrinde bölge ülkelerinin rolü sorgulanabilir.

2.2.3.1. Büyük Güçler

Soğuk Savaş döneminde ABD ile SSCB arasındaki kutuplaşma, Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların çözümü yolunda bir etki doğurmamıştır.⁵⁸ Ancak, Doğu ve Batı blokları olmak üzere adeta ikiye bölünmüş olan dünyanın, Türkiye ile Yunanistan'ı ortak bir düşman karşısında aynı kampın müttefikleri olarak yaşamaya adeta mahkûm ettiği, dolayısıyla da, iki ülke arasındaki mücadele ve rekabetin sınırlarını çizdiği söylenebilir.⁵⁹ Soğuk Savaş sonrasında ise Türkiye ile Yunanistan geçmişe kıyasla dış politikalarında çok daha bağımsız davranışlar sergileme imkânına kavuşmuşlardır. Bu bir taraftan geçmişte, uluslararası sistemdeki iki süper güç arasındaki çatışmanın en yoğun olduğu dönemde bile çözülemeyen ancak, bir ölçüde durdurulan Türk-Yunan sorunlarının kontrolden çıkarak iki ülkenin askeri bir çatışmaya girmesi ihtimalini doğurmuşsa da bu eğilim Akdeniz ve Balkanlar'daki çıkarları nedeniyle buna izin vermeyen ABD sayesinde zayıflamıştır.

Türkiye ile Yunanistan'ın gerek sorunlarına tek başlarına çözüm bulma kabiliyetlerinin azlığı gerekse de sıcak çatışmaya girme ihtimalleri, sorunlara üçüncü tarafların yardımıyla çözüm bulunup bulunamayacağı sorusunu beraberinde getirmektedir. Bu anlamda, Mart 1987'de Yunanistan'ın Taşoz adasının açıklarındaki uluslararası sularda bir uluslararası konsorsiyum olan Kuzey Ege Petrol Şirketi'ne petrol arama izni vermesiyle yaşanan krizden sonra ikinci kez iki ülkeyi sıcak bir çatışmanın eşiğine getiren Ocak 1996 Kardak Krizi'nin yatışmasında ABD'nin araya girmesinin önemli bir etkisi olduğu ileri sürülebilir. Krizin hemen sonrasında NA-

⁵⁸ Bu konuda bkz.: Faruk Sönmezoglu, *Türkiye-Yunanistan ve Büyük Güçler*, İstanbul, Der, 2000.

⁵⁹ NATO müttefikli olmanın Soğuk Savaş yıllarında bile Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkileri düzeltmeye yetmediğini ileri süren bir çalışma için bkz.: Fotios Moustakis, *The Greek-Turkish Relationship and NATO*, London, Frank Cass, 2003.

TO'nun çatısı altında gerçekleştirilen Madrid sürecinin oluşturulmasında da ABD'nin arabuluculuğunun katkısı bulunmaktadır. Yunanistan tarafından NATO tatbikatına dâhil edilmek istenen Gavdos adasının statüsüyle gündeme gelen "Ege'deki gri alanlar" konusundaki tartışmalarsa yine ABD'nin araya girmesiyle bastırılmıştır. ABD'nin arabuluculuğu Türk-Yunan sorunlarının daha da uca çekilmesini engelleyici bir karakterde olmakla birlikte iki tarafı anlaşmaya itmede yetersiz kalmıştır.⁶⁰

Soğuk Savaş'ın bitmesi ile ideolojik ayrılıklar ortadan kalkarken, Rusya Federasyonu, Türkiye için iktisadi, Yunanistan için ise vazgeçilmez bir siyasi ortağa dönüşmüştür. Ancak, yine de ABD ile Rusya Federasyonu arasındaki rekabet Kıbrıs üzerinden Türk-Yunan ilişkilerini etkilemeye devam etmiştir. Bu çerçevede 1998 yılında Rus yapımı S-300 füzelerinin Ada'da konuşlandırılmasının Doğu Akdeniz'de Amerikan çıkarlarını tehdit edebilecek bir nitelikte görülmesi S-300 Krizi'nin Türkiye lehine sonuçlanmasında bir etken olmuştur.⁶¹ Aslında, Türkiye'nin 1974'de Kıbrıs Barış Harekâtını gerçekleştirmesini kolaylaştıran da Ada'nın Sovyetler Birliği nüfuzu altına girme ihtimalidir.

ABD ile Rusya arasında süren rekabetin Türk-Yunan ilişkilerine yansıyan bir başka yönü ise, ABD'nin, Rus Ortodoks kilisesine bağlı Ukrayna, Gürcistan, Moldova gibi eski Sovyetler Birliği ülkelerini Rusya Federasyonu'nun nüfuzundan kurtarmak amacıyla, Fener Rum Patriği Bartholomeos'un "Ekümenik" (tüm Ortodoks kiliselerinin temsilcisi) sıfatının Türkiye tarafından tanınmasını desteklemesidir.⁶²

2.2.3.2. AB'nin Etkisi

Yunanistan, 1974'de demokrasiye geçerken Yeni Demokrasi Partisi Başkanı ve Başbakan Konstantin Karamanlis'in "Yunanistan Avrupalıdır" sloganıyla başlattığı AT'ye tam ve eşit üye hedefine 1981'de kavuşmuştur. AB üyeliği Türk-Yunan ilişkilerinde var olan sorunların çözümüne doğrudan katkıda bulunmamış ancak Yunanistan'ın önceliklerinde önemli değişiklikler yaratmıştır. Ayrıca AB, 1995 yılı sonrasında Yunanistan'ın yeni bir dış politika üslubuna kavuşmasını cesaretlendirdiği oranda Türk-Yunan ilişkilerinde "ölçülü husumet" olarak nitelendirilebilecek yeni bir davranış kalıbının gelişmesine de ön ayak olmuştur.⁶³

⁶⁰ Ayman, "Türk-Yunan İlişkilerinde Güç...", *op.cit.*

⁶¹ Ayman, "Tırmanma Siyasetine Bir...", *op.cit.*

⁶² "ABD: Fener Rum Patrikhanesini Ekümenik Olarak Görüyoruz", *Hürriyet (USA)*, 12 Temmuz 2005, http://www.burriyetusa.com/baber/baber_detay.asp?id=6908

⁶³ Melek Fırat, "Soğuk Savaş Sonrası Yunanistan Dış Politikasının Yeniden Biçimlemiş Süreci", *Mustafa Türkes ve İlhan Uzgel der., Türkiye'nin Komşuları*, Ankara, İmge, 2002, içinde, s: 21-73.

AB üyeliğinin Türk-Yunan ilişkilerine etkisi aslında dolaylı bir etkidir. AB Yunanistan'ı demokratikleşmede gösterdiği başarıyı ekonomide de yakalamaya zorlamıştır. 1990'da kurulan Mitçotakis hükümetinin bir taraftan kemer sıkma politikası uygularken diğer taraftan da ekonomiyi özelleştirme çabasına girmesi bu nedenledir. Yunanistan'ın AB üyeliği, ülkede ekonomik reformların gerçekleştirilmesini en ağırlıklı konu haline getirdiği oranda Türkiye ile olan ilişkilerde de beklenmedik krizlerin önüne set çekme isteği yaratmıştır. Yine aynı nedenler Yunanistan'ın Makedonya'ya karşı daha ılımlı bir politika izlemesine de neden olmuştur.

Mitçotakis hükümetinin Türkiye'ye yönelik pragmatik politikasının ilk meyvesi Türk ve Yunan Başbakanlarının 6 Temmuz 1990'da Londra'daki Doruk Toplantısı'nda bir araya gelmeleri ve karşılıklı diyalog ihtiyacı konusunda hemfikir olduklarını açıklamalarıdır.

Türkiye, Yunanistan'ın bu pragmatik davranışına olumlu karşılık vermekte gecikmemiştir. Mitçotakis'den sonra diyalog konusunda bir çağrının da dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz tarafından yapıldığı görülmektedir. Bu çerçevede 1991'de iki ülke arasında bir saldırmazlık paktı imzalanması gündeme gelmiş ancak, 17 Mayıs'ta Türk uçaklarının Yunan hava sahasını ihlal ettiği iddiaları karşısında herhangi bir ilerleme sağlanamamıştır.

AB, Yunanistan'ın önceliklerini değiştirmesine ve bunun sonucunda Yunanistan'da Türkiye ile olan ilişkilerde istikrar sağlama arzusu doğmasına rağmen 1995'e kadar dikkat çekici bir değişiklik yaşanmaması Yunanistan'daki liderliğin güçsüzlüğüyle açıklanabilir. 1990-1993 yıllarında Mitçotakis hükümetinin gerisindeki siyasal desteğin yetersizliği, Türk-Yunan ilişkilerinde yakalanan bu ivmenin gerçek çözümlerin yolunu açacak politikalara dönüşmesini engellemiştir. AB üyeliğinin yaratılmasına katkıda bulunduğu ılıman iklimin gücünü azaltan birinci faktör "Türk tehdidinin" Yunan iç siyasetinde vazgeçilmez bir araç olarak önemini korumasıdır.⁶⁴

Bu noktada Yeni Demokrasi Partisi'nin Nisan 1990 seçimlerinde oyların % 47'sini aldığını ve hükümetin Demokratik Yenilik Partisi'nin çıkardığı tek milletvekilinin desteğiyle kurulduğunu hatırlamakta fayda bulunmaktadır. Mitçotakis hükümeti için ekonomik reformlarla Yunanistan'ı AB kriterlerine kavuşturmak kadar muhalefetin

⁶⁴ *Ibid.*

milliyetçi söylemlerle güçlenmesini engellemek de hayati bir mesele olmuştur. Bunun sonucu Mitçotakis hükümetinin bir taraftan Türkiye ile ilişkilerde ılımlılık yanlısı bir davranış benimserken diğer taraftan AB içinde Türkiye'ye karşı politikalar izlenmesi ve PKK'ya yönelik destekleyici bir tutum sergilemesidir.

1993-1995 yılları arasında Papandreu iktidarı döneminde ise, Yunanistan dikkatini Türkiye'nin Yunanistan'a ne denli büyük bir tehdit yönelttiğine kendi kamuoyunu daha da ikna edecek yönde adımlar atmaya ve KKTC'yi cezalandırma gayretlerine vermiştir. 1995 sonunda sağlık durumu giderek kötüleşen Papandreu'nun başbakanlıktan ayrılmak zorunda kalması parti içinde Kostas Simitis liderliğindeki "çağdaşlaşmacıların" seslerini yükseltmesi ve 20 Ocak 1996'da Papandreu'nun boşalttığı başbakanlık koltuğuna Simitis'in oturmasıyla sonuçlanmıştır. Simitis hükümetinin göreve Kardak Kriziyle başlaması, PASOK içindeki mücadelenin Türkiye üzerinden yapıldığını ortaya koymuştur.⁶⁵

Simitis hükümetinin Atina Üniversitesi Hukuk Profesörü Hristos Rozakis'i Türkiye ve Kıbrıs dosyalarından sorumlu Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığına getirilmesi bu arayışa uygun yeni bir kadronun oluşturulması yolunda bir adım olmuştur. Rozakis, AB'ye üyelik sürecinde Türkiye'ye anlayışla yaklaşılmasını, Yunanistan-Kıbrıs ve Türkiye arasında AB'nin de aktif katılımıyla ekonomik ilişkilerin geliştirilmesini ve Ege sorunlarının Uluslararası Adalet Divanı'na götürülmesini savunmuştur. Öneriler milliyetçi çevreler tarafından tepkiyle karşılanınca Rozakis, hükümeti zayıflatmamak için istifa etmek zorunda kalmıştır.

Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin 3 Temmuz 1990'da AB'ye başvurması ile birlikte ise Kıbrıs konusunun giderek Türk-Yunan ilişkilerindeki diyalog girişimlerinin önünü kesen bir nitelik kazanmaya başladığı görülmektedir.

Bununla birlikte, diyalog arayışı konusunda dikkat çekici bir gelişme 1 Şubat 1992'de Davos'ta Demirel ile Mitçotakis arasındaki görüşmedir. Bu görüşmeden sonra yayınlanan ortak bildirimde iki ülke arasında bir "Dostluk, İyi komşuluk ve İşbirliği Antlaşmasının" imzalanması gündeme gelmiş ayrıca, Türkiye'nin Yunanistan'ın Karadeniz İşbirliği Projesine katılımını desteklemesi konusu da ele alınmıştır. Yunanistan, 1992 Haziran'ında KEİ doruk toplantısına kurucu üyelerden biri olarak katılmıştır.

⁶⁵ *Ibid.*

Ekim 1993 seçimleri Yunanistan'da PASOK'u yeniden iktidara taşımıştır. Mitçotakis hükümetini Türkiye'ye ve Makedonya'ya ödün veren politikalarla suçlayan Başbakan Andreas Papandreu Türkiye ile ilişkileri gerginleştiren adımlar atmasıyla dikkat çekmiştir. Kıbrıs'ın Yunan savunma alanına dâhil olmasını içeren Ortak Savunma Doktrini Çerçevesinde Baf'da askeri havaalanı ve üs açılmasına karar verilmiş, silahlanma çabaları arttırılmıştır. Yunanistan 1994'de AB dönem başkanlığını üstlenmesini de Kıbrıs konusunda bir fırsat olarak görmüş, Avrupa Adalet Divanı'nın Kıbrıs Türk ürünlerinin AB topraklarına ithalini yasaklayan bir karar çıkartmasını sağlamıştır.

Tüm bunlar olurken, Yunanistan, Türkiye'nin özellikle de Kıbrıs'ın AB üyeliğini bloke edebilecek yönde tepkisini önlemek ve uluslararası kamuoyunda Türkiye ile diyalog arayan bir imaj çizme arzusu ile iki ülke arasında güven arttırıcı önlemler konusunda, turizm, kültür, çifte vergilendirme, yatırımların teşviki gibi konularda temaslarını sürdürmüş, PKK konusunda ise karşılıklı bilgi alışverişine hazır olduğu yolunda mesajlar vermiştir.

6 Mart 1995'te Türkiye-AB Ortaklık Konseyi toplantısında Gümrük Birliği Anlaşması imzalanmış, Türkiye aynı gün Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin bütün adayı temsil ettiği iddiasıyla AB'ye yapmış olduğu tam üyelik başvurusuna ilişkin müzakerelerin takvime alınmasına itiraz etmemiştir.

Simitis, çözümü hem askeri açıdan Yunanistan'ın güçlendirilmesinde hem de AB ülkelerine diplomatik atakta bulmuştur. Yunanistan'ın diplomatik girişimleri sonuç vermiş AB Komisyonu demokratik prensiplere ve uluslararası hukuka uyulması ve hiçbir şekilde kuvvete başvurulmaması yolunda açıklama yapmıştır. Bunun sonrasında Türkiye'nin de AB ülkelerini konuyla ilgili olarak bilgilendirmeye çalıştığı ve çok daha önemlisi Ege'de birçok sorun olduğunu belirttikten sonra ilk kez Uluslararası Adalet Divanı'na gidilebileceğini dile getirdiği görülmektedir. Dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz'a göre, Ege'de kalıcı çözümler için önkoşulsuz müzakerelerin başlatılması gerekmekteydi ve Yunanistan ile yapılacak görüşmelerde mutabakata varılması durumunda sorunun özelliklerine göre, arabuluculuğa, hakemliğe ve Uluslararası Adalet Divanına başvurulabilecektir.⁶⁶

⁶⁶ Blz.: Şule Kut, "Türk Dış Politikasında Ege Sorunu," Faruk Sönmezoglu der., *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 1998, s:254-256.

Simitis hükümetinin dış politikada ana hedefi, Yunanistan'ın AB karar alma sürecinde ağırlıklı bir role kavuşturulması ve Orta Avrupa ve Balkan ülkeleriyle AB arasında bir köprü görevi üstlenmesi olmuştur. Yunan dış politikasındaki köklü değişiklik en başta Türk-Yunan sorunlarının Yunan dış politikasını tümüyle meşgul eden bir konu olmaktan çıkarılmasını gerektirmiştir. 12 Aralık 1997 Lüksemburg Zirvesi ile genişleme sürecinin dışında bıraktığı Türkiye'yi 10 Aralık 1999'daki Helsinki Zirvesi kararlarıyla aday ülkeler içinde saymasıyla Yunanistan ile Türkiye arasındaki sorunlar AB çerçevesine sokulmuştur.⁶⁷

2.2.3.2.1. Batı Trakya Sorununda İyileşme

Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde 1990'lı yılların sonundan itibaren gözlemlenmeye başlayan olumlu gelişmelerin Batı Trakya'da yaşayan Yunan vatandaşı Müslüman-Türk azınlığın yaşamını da nispeten kolaylaştıracak olumlu yansımaları olmuştur. Yunanlı siyasilerin söyleminde nadir de olsa "Müslüman azınlık" yerine "Türkler" ifadesi yer almış, gayrimenkul edinimiyle ilgili sorunlarda belli bir iyileşme kaydedilmiş, azınlık ilk ve orta öğretiminde Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı'nın hazırladığı kitapların okutulmasına izin verilmiş ve Batı Trakyalı Türklerin Yunan vatandaşlığından çıkartılması için gerekçe teşkil eden Anayasa maddesi 11 Haziran 1998 tarihinde kaldırılmış, yasak bölge uygulamasına da 2000 yılından itibaren son verilmiştir.

2.2.3.2.2. AB ve Kıbrıs Sorunu

Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) 3 Temmuz 1990 tarihinde AB'ye üyelik başvurusunda bulunmuş ve bu başvuru AB Bakanlar Konseyi'nin 17 Eylül 1990 tarihli toplantısında olumlu değerlendirilirken sorunun üyelik öncesinde çözümünün gereğinden bahsedilmiştir. Bunu AB Komisyonu'nun 30 Haziran 1993 tarihinde verdiği olumlu tavsiye kararı izlemiş ve 1994 yılı Haziran ayında AB Bakanlar Konseyi Kıbrıs Cumhuriyeti'ni temsilen GKRY'nin diğer Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile birlikte tam üyelik statüsüne uygun olduğunu kabul etmiştir. Daha sonra diğer adaylar arasında GKRY'ne öncelik tanınmış, GKRY'nin üyelik için hazır olduğu ve Kıbrıs Hükümeti olarak tek muhatap kabul edileceği yolunda kararlar alınmıştır.⁶⁸

⁶⁷ S. Güllden Ayman, "Springtime in the Aegean", *Private Review*, Spring, 2000 s: 56-60.

⁶⁸ Faruk Sönmezoğlu, *İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, İstanbul, Der, 2006, s. 625-630.

Bundan sonra GKRY bir taraftan Kıbrıs sorununun çözümüyle ilgili çabaları BM'den AB zeminine kaydırmaya çalışmış diğer taraftan ise Yunanistan ile Ortak Savunma Doktrini benimseyerek adanın güvenliğinin Yunanistan'ın güvenliğinden ayrılmaz olduğunu göstermiştir.⁶⁹ Bu gelişmeler karşısında Türkiye ve KKTC 28 Aralık 1995 tarihinde yayınladıkları ortak deklarasyonlarda 1958 Londra ve Zürih Anlaşmaları gereği Kıbrıs'ın Türkiye ve Yunanistan'ın üye olmadığı hiçbir siyasi ve ekonomik birliğe katılamayacağını vurgulamış ve Kıbrıs'ta nihai çözümün ancak Türkiye'nin Birliğe katılması sonrasında gerçekleşebileceğini savunmuşlardır. AB ile GKRY arasında 15 Mayıs 1996 tarihinde yapılan Ortaklık Konseyi Toplantısıyla Rum tarafının AB üyeliğine bir adım daha yaklaşması sonrasında ise, Türkiye'nin KKTC'ye desteğinin aynen süreceği ve Rum Yönetimi'nin AB ile entegrasyonunun hızlanması karşısında KKTC ile Türkiye arasındaki entegrasyonun da arttırılacağı ilan edilmiş ve 16 Mayıs 2006'da TBMM'nin aldığı bir kararla bu deklarasyon teyit edilmiştir.

Aslında AB, 24 Şubat 1997 tarihinde Kıbrıs'ın üyeliğinin hayata geçebilmesi için adada siyasi bir çözümün şart olduğunu ve bunun için Türk tarafının da katılımının sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Ancak bu karar Yunanistan'ın "AB'nin Doğu'ya doğru genişlemesini veto etme" şantajı nedeniyle etkisini yitirmiştir. AB'nin, Aralık 1997 tarihinde gerçekleşen Lüksemburg toplantısında adanın bütününe temsilen GKRY ile tam üyelik görüşmelerine başlamıştır. Türkiye-KKTC Ortaklık Konseyi de bunun üzerine "artık Kıbrıs sorununun içeriğinin değiştiğini ve bundan böyle adada iki devletin varlığı kabul edilmedikçe çözüm çabalarının bir sonuç vermeyeceğini" açıklamıştır.

1998 Mart ayında AB ile GKRY arasında tam üyelik müzakerelerinin başlaması üzerine KKTC ile Türkiye yeni bir Ortak Deklarasyon yayınlamışlar ve daha öncekilere benzer şekilde 1960 düzenine ters düşen durumun adada barış ve güvenliğinin tesisini zorlaştıracaklarını ve bu sürecin hızlanmasının Türkiye ile KKTC arasındaki entegrasyonu da arttıracaklarını vurgulamışlardır.⁷⁰

⁶⁹ Yunanistan'ın benimsediği "genişletilmiş caydırıcılık" (extended deterrence) doktrini için bkz.: S.Gülden Ayman, "Yunanistan'ın Stratejik Çıkamazı ve AGSP", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, Sayı.2, Şubat 2003, s:59-75.

⁷⁰ GKRY ve Yunanistan'ın AB zeminini kendi leblerine kullanarak Kıbrıs sorununa tek yanlı bir çözüm getirme çabaları sonunda 8 Kasım 2000'de açıklanan Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesinde Kıbrıs'ın Türkiye'nin AB'ye katılımı konusunda karşılama gereken siyasi kriterlerden biri olduğu anlamına gelecek bir ifade yer almıştır. Türkiye kendisini sadece Helsinki sonuçlarında yer alan ifadelerle yükümlü tuttuğunu bildirerek Katılım Ortaklığı Belgesi'nden Kıbrıs ile ilgili tüm atıfların çıkartılmasını istemiştir. Bunun üzerine AB Genel İşler Konseyi, 4 Aralık tarihli toplantısında, Kıbrıs ve Ege konularını siyasi diyalog kapsamına almış 14-15 Aralık 2001 Laeken Zirvesi'nde de çözümün BM Güvenlik Konseyi kararları doğrultusunda olması gerektiğine işaret edilmiştir.

2002 Kopenhag Zirvesinden hemen önce BM Genel Sekreteri Kofi Annan Kıbrıs sorunun çözümüyle ilgili planını taraflara sunmuş ve zirveye kadar cevap istemiştir. AB, GKRY'ni tüm Kıbrıs adına üyeliğe kabul ederken bu üyeliğin kesinleşeceği tarih olan Mayıs 2004'e kadar soruna bir çözüm bulunmasını istemiştir. AB'nin de desteklediği plan 24 Nisan 2004 tarihinde referanduma sunulmuş, Türk tarafı plana % 64.91 oranında "evet" derken Rum tarafından % 75.83 oranında "hayır" oyu çıkmıştır. Referandumlar sonrasında Annan Planı bir tarafa bırakılırken GKRY, daha önce kararlaştırıldığı üzere, 1 Mayıs 2004 tarihinde AB'ye katılmış, Kıbrıslı Türkler de Kıbrıslı Rumlar gibi AB vatandaşları olmuş, ancak AB müktesebatı Yeşil Hattın kuzeyinde askıya alınmıştır.

Kuzey Kıbrıs ekonomisinin geliştirilmesi ve Kıbrıs Türklerinin AB'ye yakınlaştırılması yolunda bir adım olan Yeşil Hat Tüzüğü 23 Ağustos 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁷¹ Kıbrıs'ta bir çözüme ulaşılamaması ihtimalini göz önünde bulunduran AB Komisyonu, Giriş Antlaşması'na ilave edilen 10. Protokol ile Kıbrıs'ta oluşacak yeni duruma yasal bir zemin oluşturmuştur. Bu protokolün ikinci maddesine dayanarak hazırlanan ve sadece Kuzey'den Güney'e kişilerin, malların ve hizmetlerin girişi ile ilgili olan "Yeşil Hat Tüzüğü" Kıbrıslı Türklerin tecridini sona erdirmekte ve ekonomik kalkınmalarını sağlamakta oldukça yetersiz kalmıştır. AB Komisyonu'nca açıklanan Kıbrıslı Türklere mallarını doğrudan AB ülkelerine satabilme olanağı sağlayacak "Doğrudan Ticaretle İlgili Tüzük" ile kendilerine ayrılan 259 milyon Avroyu serbest bırakacak "Mali Protokol" den GKRY'nin engellemeleri nedeniyle KKTC ekonomisinin güçlendirilmesi doğrultusunda herhangi bir fayda sağlanamamıştır.⁷²

⁷¹ 2000 yılından beri bazı girişimlerde bulunulmasına rağmen, gerekli önlemlerin alınmasına Aralık 2002 Kopenhag Zirvesi'nde karar verilmiştir. Zirvede alınan karar neticesinde AB Komisyonu 3 Haziran 2003'te Kuzey Kıbrıs'ın idari, kurumsal ve yasal altyapısının güçlendirilmesine yönelik bir önlemler paketi hazırlamıştır. Kıbrıs Tüzüğü ilk defa, Eylül 2003'te AB üye ülkeleriyle Letonya, Litvanya, Estonya, Slovenya, Malta, Slovakya, Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve "Kıbrıs Cumhuriyeti" olarak kabul edilen Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) arasında imzalanan "AB'ye Giriş Ön Antlaşması" sonrasında gündeme gelmiştir. Kıbrıs Tüzüğü, Kıbrıs'ta çözüm olmaması ve adanın bir bütün olarak AB'ye girememesi halinde uygulanmak üzere hazırlanmıştır. Yeşil Hat Tüzüğü 24 Nisan 2004 referandumları sonrasında AB üyesi olan GKRY ile KKTC'yi (Tüzük'te kullanılan ifade ile "Kıbrıs Cumhuriyeti"yle, Kıbrıs Cumhuriyeti Hükümeti'nin etkili kontrolü bulunmayan bölgeleri") birbirinden ayıran Yeşil Hat üzerinden; kişilerin, malların ve hizmetlerin hareketini düzenlemeyi bedeflemiştir. Bkz. S. Gülden Ayman "AB Müktesabati açısından Kıbrıs Tüzüğü ve İzolasyonların Hafifletilmesiyle İlgili Gelişmeler", B.Ü-TÜSİAD Dış Politika Forumu, <http://www.dispolitikaforumu.com/yeni/ar10.htm>

⁷² 28 Ekim 2006 tarihinde AB Komisyonu KKTC için hazırlanan 259 milyon Avroluk mali yardım paketinin 38,1 milyon Avro tutarındaki ilk dilimini serbest bırakmıştır. Mali yardım fiziksel altyapının geliştirilmesi, ekonomik ve sosyal kalkınmanın teşvik edilmesi ve Kıbrıs Türk toplumunun AB'ye yakınlaştırılmasına dair projeler dâhilinde kullanılacaktır. Bununla birlikte mali yardımın onaylanmasını uzun süreden beri engelleyen Güney Kıbrıs Rum Kesimi'nin yardımın uygulanması sürecinde de zorluk çıkarması muhtemel gözükmektedir. Yardımın Ada'nın tamamını kapsamasının gerektiğini öne süren Rum Yönetimi'nin tek kalemde 5 milyon Avroluk tutarı geçen projelerin üye devletlerin tekrar onaylaması şartını kullanarak projelerin desteklenmesini pazarlık unsuru haline getirmesi beklenmektedir. Bkz.: Emre Erkan, Kıbrıs Bülteni, 28 Ekim-21 Kasım 2006, s.1, BÜ-TÜSİAD Dış Politika Forumu <http://www.dispolitikaforumu.com/yeni/KibrisBulteniSonGelistmeler21Kasim2006.pdf>

Referandumlar sonrasında Türkiye AB'nin müzakerelerin başlamasıyla ilgili kararını beklerken referandumun sonuçlarının Kuzey Kıbrıs lehine yaratmış olduğu iklimden hem KKTC hem de kendi AB üyeliği için azami düzeyde faydalanmak amacıyla önceliği KKTC'nin resmi düzeyde tanınmasına değil, Kıbrıs Türkleri üzerindeki ambargonun kaldırılmasına vermiştir.

Ancak, referandumlar Kıbrıslı Türkler açısından uluslararası toplumu etkilemede psikolojik olarak avantajlı bir durum ortaya çıkarmışsa da hukuki yönden Rum tarafının avantajları devam etmiştir. Bunda, AB'nin uluslar üstü bir hukuk alanı olmasının ve Tüzük (ikincil hukuk) gibi işlemlerin kaynağını da birincil hukuk alanının oluşturmasının önemli bir payı bulunmaktadır. Annan Planı onaylanmadığı için hukuki anlamda kabul görmüş bir zemini ifade etmemiş ve Kıbrıs Cumhuriyeti Katılım Antlaşması AB'nin elinde birincil hukuk olacak tek zemin olmaya devam etmiştir.

KKTC açısından AB hukuku ve mevzuatı içerisinde bir açılım sağlanmasının zorluğu KKTC ve Türkiye'yi politikalarında kriz yönetimine ağırlık vermeye itmiştir. Türkiye'nin AB üyesi 15 ve BM Güvenlik Konseyi üyesi 15 ülkenin büyükelçilerine, KKTC üzerindeki tecridin kaldırılmasına yönelik talepler iletmesi kadar İslam Konferansı Örgütü üyesi devletlerin büyükelçilerinden de Kıbrıs Türk tarafına yönelik tecrit politikasının ortadan kalkmasında rol oynamalarını istemesi de kriz yönetiminde ağırlık kazanan unsurlar olmuştur.⁷³

Gümrük Birliği sorunu ise Kıbrıs'ta referandum sonrasında benimsenen kriz yönetimi yaklaşımının en çok zorlandığı noktalardan biri olmuştur. Gümrük Birliği'nin AB'ye yeni katılan üyelere uyarlanması iç hukukta bazı düzenlemelerin yapılmasını gerekli kılmıştır. Türkiye de AB'nin genişlemesinin ardından Birlik ile arasında yürürlükte olan mevzuata paralel düzenlemelere gitmiştir. Bu kapsamda Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği'nin uygulanmasına ilişkin kararnamede değişiklik yapan Bakanlar Kurulu kararı 12 Mayıs'ta Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. Gümrük Birliği mevzuatına tabi olan AB ülkeleri listesine AB'nin yeni üyeleri Çek Cumhuriyeti, Estonya, Litvanya, Letonya, Macaristan, Malta, Polonya, Slovenya ve Slovakya eklendiği görülmektedir. Ancak, Türkiye'nin resmen tanımadığı Kıbrıs Rum Kesimi-

⁷³ Bu çerçevede en çarpıcı gelişme 14-16 Haziran 2004 tarihleri arasında İstanbul'da gerçekleşen İslam Konferansı Örgütü'nün 31. Dışişleri Bakanları Konferansı'nda atılan adım olmuştur. Bugüne kadar İKÖ toplantılarına "Müslüman Türk Toplumu" olarak katılan KKTC'nin, bundan sonraki toplantılara Annan Planındaki ismi olan "Kıbrıs Türk devleti" olarak katılması yolunda karar alınmış ve İKÖ üye ülkelerine KKTC ile doğrudan ulaşım, ticaret, turizm, yatırım ve sportif faaliyetler kurması çağrısı yapılmıştır. İslam Kalkınma Bankası'ndan Kıbrıs Türk tarafındaki projeleri desteklemesi de istenmiştir.

ne, AB üyesi olmasına rağmen listede yer verilmemesi siyasi ve hukuki bir tartışma başlatmıştır. Yoğun baskılar sonucunda⁷⁴ 2 Ekim 2004 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile Rum Yönetimi de “Kıbrıs” adı altında Gümrük Birliği’ne dâhil edilmiştir.

Türkiye, Ek Protokolü imzalamasının ardından 29 Temmuz 2005’te yayınladığı Deklarasyonla Kıbrıs’ta tatmin edici bir çözüme kavuşulmadan “Kıbrıs Cumhuriyeti’ni tanımayacağını açıklamış ve “tanımayla” “kendi AB üyeliği” ve “BM çözüm süreci” arasında bağlantı kurmaya çalışmıştır.

Türkiye’nin temel açmazı AB’nin bir üyesi olarak hükümetler arası konferanslarda karşısına çıkacak olan Rum Yönetimi’ni tanımadan müzakere sürecinde nasıl ilerleyeceği sorusundan kaynaklanmıştır. Bu soruya net ve ikna edici bir cevap bulunamaması karşısında Türkiye’nin Kıbrıs konusundaki politikasının “zamanın Türkiye lehine yönetimi” çabalarında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu çerçevede Türkiye, Kıbrıs sorunun çözümüne yönelik kendi planlarını uluslararası topluma duyurmaya ve tek yanlı iyi niyet girişimleriyle Rum Yönetimi’nin uluslararası topluma vermek istediği imajla gerçek hedefi arasındaki anomaliyi açığa çıkarmaya çalışmıştır.⁷⁵

Türkiye açısından Ankara Anlaşması’nın Ek Protokolü’nün imzalamasıyla ilgili en hassas mesele, Kıbrıs Cumhuriyeti’nin adanın tümünü temsil eden bir varlık olmadığına kayda düşülmesi iken, bununla iç içe bir diğer sorun Türkiye’nin limanlarını⁷⁶ Rumlara açıp açmayacağı konusu olmuştur.⁷⁷

⁷⁴ Türkiye, AB ile serbest dolaşım ve tarım ürünleri ticaretiyle ilgili yönetmeliklerde, 1 Mayıs’tan itibaren AB üyesi olan yeni ülkeleri de kapsayacak biçimde düzenlemeye giderken, Kıbrıs Rum Yönetimi’ni dışarıda bırakmıştır. Bundan sonraki gelişmeler ise şöyle özetlenebilir: 7 Haziran’da Avrupa Komisyonu, Türk hükümetine mektup göndererek Gümrük Birliği çerçevesinde Kıbrıs Rum Yönetimi’yle ilişki kurmasını istemiştir. 17-18 Haziran’da gerçekleşen AB Zirvesi’nin sonuç bildirisinde Türkiye’den on yeni üyeden dokuzuyla yaptığı Gümrük Birliği uygulamasını Rum Kesimi’ni de dâhil edecek şekilde genişletmesi talep edilmiştir.

⁷⁵ Türkiye’nin Kıbrıs meselesinin çözümü yolunda bazırladığı 10 maddelik eylem planı Kıbrıs politikasında içerisine düştüğü açmazı ortadan kaldırmaya yönelik dikkat çekici bir çaba olarak karşımıza çıkmaktadır. T.C. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül’ün verdiği bilgi doğrultusunda BM Genel Sekreteri eylem planının uygulanması amacıyla ilgili taraflarla istişarelerde bulunma keyfiyetini değerlendirmeye davet edilmiştir. Rum tarafının itirazına rağmen BM’i taraflar arasında görüşmelerin yeniden başlatılması konusunda harekete geçirecek güce sahip olmayan Eylem Planının önceki adımlardan farkı dâhil detaylandırılmış ve bir takvime bağlanmış olmasındır.

⁷⁶ 8 Kasım 2006 tarihinde açıklanan ve genişleme sürecine yön veren AB Strateji Belgesi’nde, AB’nin 21 Eylül 2005 Deklarasyonu’na atfen Türkiye’nin Ek Protokolü ayrıntı yapmadan ve eksiksiz uygulamasının, malların serbest dolaşımı üzerindeki tüm engelleri, bütün nakliye araçlarını da kapsayacak şekilde kaldırmasının şart olduğu belirtilmiştir.

⁷⁷ Kıbrıs Rum Kesimi’nin dünyanın en büyük altıncı filosuna sahip olması nedeniyle Rumlardan Türkiye’nin limanlarını kullanma yolundaki taleplerinde önemli rol oynadığı ileri sürülmektedir. Bu görüşe göre, Rumlardan Türkiye limanlarının kullanımı konusunda ısrarının gerisinde, Bakü’den Ceyhan’a akan petrolü deniz yoluyla taşımak arzusu bulunmaktadır ve Türkiye’nin limanlarını açması Kıbrıs Rum Kesimi’ne 2 milyar dolarlık bir kazanç sağlayacaktır.

2.2.3.3. Türkiye'nin Diğer Komşularıyla Yunanistan'ın İlişkileri

Soğuk Savaş sonrasında Yunanistan'ın Türkiye'nin gücünün artacağını düşündüren gelişmeleri doğrudan kendisine yönelik bir tehdit olarak algıladığı dikkat çekmektedir. Bu çerçevede Yunanistan'ın stratejisinin temel çıkış noktası, Türkiye'yi elde edebileceği avantajlardan mahrum etmek için neler yapılabileceği, Türkiye'nin gücünün nasıl çevrelenebileceği olmuştur. Yunanistan, Türkiye'nin güç artışını dengelemek için hem “iç çabalara” yönelmiş yani kendi kaynaklarını seferber etmiş hem de “dış çabalar” yoluyla (ekonomik diplomasi ve ortak savunma anlaşmaları yoluyla) Türkiye'yi frenlemeye ve kendisini güçlendirmeye gayret etmiştir.

28 Haziran 1999'da Yunan Savunma Bakanı Çohacopulos'un Yunanistan'ın İran ve Ermenistan ile bir savunma anlaşması imzalayacağını söylemesi üzerine ise, Türkiye kadar ABD'nin de dikkati Yunanistan üzerinde toplanmıştır. İran Savunma Bakanı Yardımcısı Amiral Ali Shamkhanin böyle bir anlaşmanın önerildiğini kabul etmiş, Rus medyasında da Ermenistan'ın da bu planı doğruladığını ortaya koyan Ermenistan kaynaklı haberler yayınlanmıştır. Yunan Dışişleri, özellikle de Amerikan Savunma Bakanlığı'ndan gelen ısrarlı sorulara cevap olarak üçlü komitenin bir ekonomik komisyon olduğunu açıklamış ve savunma konularını içermediğini belirtmiştir. Yunanistan, İran ve Ermenistan arasındaki temaslar sürmüş ve Yunan Savunma Bakanı Temmuz 1999 tarihinde İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi ile bir araya gelmiştir. Hatemi, bu görüşmeleri hiçbir ülkeye karşı olmayan savunmacı nitelikte temaslar olarak tanımlamışsa da Türkiye'nin Yunanistan hakkındaki olumsuz algıları daha da kuvvetlenmiş ve bu çabalar Türkiye'de kısıpaca alınmak istendiği duygusunu uyandırmıştır.⁷⁸

2.2.4. Türkiye-Yunanistan Detantının Ekonomik Yansımaları

Türkiye ile Yunanistan arasındaki mevcut siyasi sorunlar ekonomik ilişkilerin gelişmesini uzun yıllar engellemiştir. İki ülke ilişkilerinde yaşanan siyasi yumuşamanın ekonomik ilişkiler üzerinde de olumlu etkisi olmuştur.

İki ülke arasında uzun süredir çalışmaları devam eden Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması, 14 Kasım 2003 tarihinde parafe edilmiş, söz konusu Anlaşma

⁷⁸ Soğuk Savaş sonrası Yunanistan'ın Türkiye'yi dengeleme çabaları için bkz.: S.Gülden Ayman, *Neo-Realist Bir Perspektiften Soğuk Savaş Sonrası Yunan Dış Politikası: Güç, Tebdit ve İttifaklar*, Ankara: SAEMK, 2001.

Yunanistan Maliye Bakanı'nın 2 Aralık 2003 tarihinde ülkemize gerçekleştirdiği ziyaret sırasında Ankara'da imzalanmıştır.

Son yıllarda Yunanistan'la Türkiye arasında ticaret kadar yatırım ilişkilerinde de bir artış olduğu görülmektedir. Türkiye'de yatırım yapan Yunan şirketlerinin sayısı giderek çoğalırken, en aktif sektör bankacılık olmuştur.⁷⁹

Türk-Yunan ekonomik ilişkilerinde önemli bir gelişme de iki ülke arasındaki Doğal Gaz Boru Hattı Anlaşması'dır. 2002 yılında yapımına karar verilen 300 kilometre uzunluğundaki boru hattının Avrupa'ya satılacak doğal gazı taşınması planlanmıştır.⁸⁰

Türk-Yunan siyasi yakınlaşması iki ülke işadamlarının ve özel sektörün de çeşitli girişimlerde bulunmalarına ortam hazırlamıştır. Bu doğrultuda önemli bir adım iki ülke arasında ticari ve ekonomik imkânların geliştirilmesi amacı ile 1998 yılında Türk-Yunan İş Konseyi oluşturulmasıdır.⁸¹

Değerlendirme

Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde egemenlik ve kimlik boyutları ön plana çıkmaktadır. Bunlar içerisinde özellikle de Ege sorunları, güçlü bir siyasal desteğe barışçıl vizyon sahibi siyasal liderlerin yokluğunda, demokrasi sorunlarının ve iç siyasal çekişmelerin de etkisiyle ağırlaşarak kontrolden çıkma eğilimi göstermektedir.

Türk-Yunan ilişkilerinde bir dönüm noktası teşkil eden Yunanistan'ın Türkiye'nin AB üyeliğine karşı vetosunu kaldırmasında, Öcalan'ın yakalanmasıyla Yunanistan'ın PKK'ya verdiği desteğin açığa çıkmasının yadsınamaz bir etkisi olduğu görülmektedir. Yunanistan'ın Suriye, Ermenistan ve Sırbistan ile ilişkiler geliştirerek Türkiye'yi "çevrelemeye" çalışması ise sorunları daha da ağırlaştırmıştır.

⁷⁹ 2000 yılında Alpa Bank; Bank Kapital'e önemli bir sendikasyon sağlamış ve Yunan Ulusal Bankası, Yunan Ticaret Bankası ve Pire Bankaları ile birlikte 2000'de Finansbank'a sağlanan uluslararası sendikasyonun omurgasını oluşturmuştur. Yunan Milli Bankası, Garanti Bankası ve J.P. Morgan ile 2000 yılının Eylül ayında bir fon kurmuştur.

⁸⁰ 23 Aralık 2003 tarihinde Ankara'da düzenlenen bir törenle doğal gaz alım-satım anlaşması imzalanmıştır. Buna göre 750 milyon metreküp ile başlayacak taşıma miktarı 2012 yılında 11 milyar metreküp'e ulaşacaktır. Bu miktarın 3 milyar metreküpünün Yunanistan'a, 8 milyar metreküpünün İtalya'ya taşınması öngörülmektedir. 209 km'si Türkiye sınırlarında olan hattın, 3 Temmuz'da 2005'de düzenlenen törenle İpsala'da temeli atılmıştır.

⁸¹ Türk ve Yunan Dışişleri Bakanları arasında Haziran 1999'da başlayan diyalog çerçevesinde İş Konseyi faaliyetlerine ivme kazandırılmıştır. İş Konseyi bünyesinde iki ülke ilişkilerinin gelişimine katkıda bulunması amacıyla bankacılık, borsa, çevre, denizcilik, inşaat, KOBİ, sanayi ve ticaret, sigorta ve turizm alanlarında oluşturulan Çalışma Grupları iki ülke arasında belirtilen alanlarda işbirliğini geliştirmek ve ortak projelerin oluşturulması için ilk adımların atılmasını sağlamıştır. Bkz.: Türk-Yunan, İş Konseyi DEİK, <http://www.deik.org.tr/councils.asp?councilId=13>

Türk-Yunan ilişkilerinde şiddet kullanma potansiyelini sınırlayan ABD iken, iki ülkenin de dış politika üslubunun değişmesine katkıda bulunan AB'dir. Bu katkı, AB vizyonunun siyasal sorunlar çözümlenmeden toplumsal ve ekonomik ilişkilerde yarattığı hareketlilikle kendisini ortaya koymuştur. Kuşkusuz Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan göreceli barış sürecini açıklarken liderlerin iki ülke arasındaki çatışmacı dinamikleri dizginleme gereğini pragmatik nedenlerle de olsa görmelerinin ve her iki ülkenin aynı coğrafyada hangi şanssızlıklardan kurtulmak için birlikte savaşmak zorunda olduğunu hatırlatan depremlerin doğurduğu yakınlaştırıcı etkiyi de buna eklemek gerekmektedir.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesi ilişkilerde yaşanan siyasi baharın bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. İki ülke arasındaki ticaret siyasi iklimden bağımsız olarak geliştirilememiş, tam tersine siyasi iklimin iyileşmesi sonucu olumlu bir ivme kazanmıştır.

2.3. Türkiye-Bulgaristan İlişkileri

Türkiye ile komşuları arasındaki ilişkilerdeki işbirliği ve çatışma dinamikleri açısından ele alındığında Türk-Yunan ilişkileri, iki ülke arasında kemikleşmiş sorunların çözümünün bir türlü gerçekleşmemesine rağmen, her iki toplumun hemen her kesimini içine alabilecek ölçüde karşılıklı ilişkiler kurulmasının nasıl mümkün olduğunu bize gösteren ender bir örnek iken, Türk-Bulgar ilişkileri egemenlik sorunlarından muaf bir çerçevede, AB vizyonunun güçlü liderlikle nasıl buluşabileceğini ve ayrılıkçılığı reddeden bir etnik azınlığın siyaset sahnesinde nasıl kilit bir role kavuşacağını ortaya koymaktadır.

2.3.1. Kimlik ve İç Siyasal Faktörler

Bulgaristan Türkleri⁸² 1989'a kadar Türkiye- Bulgaristan ilişkilerinde hem belirleyici bir unsur olmuş hem de bu ilişkilerden doğrudan doğruya etkilenmişlerdir.

Türk-Bulgar ilişkilerini çıkmaza sokan en önemli sorun Bulgaristan'da yaşayan Türk topluluğuna 1951-1953, 1973 ve 1984-1989 dönemlerinde uygulanan ayrımcı-

⁸² 1885'de Bulgarlar Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde kalan Şarki Rumeli Vilayeti'ni Bulgar Prenslığı'ne ilbak etmişlerdir. Bu tarihten itibaren Bulgaristan'da Türklerin yoğun olarak yaşadığı iki bölge olmuştur. Bunlardan biri Dobruca ve Deliorman bölgelerini içine alan Kuzey-doğu Bulgaristan, diğeri de Rodop Dağlık bölgesini kapsayan Güney-doğu Bulgaristan'dır. Bkz.: Ali Eminov, "Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria, London, Hurst and Company, 1997.

lık ve etnik arındırma politikalarıdır.⁸³ 1985 yılında Bulgar Komünist Partisi'nin azınlıkların ya asimile edilmesini ya da göçe zorlanmasını içeren bir karar almasıyla bu politikalar en uç noktaya taşınmıştır. Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığını isim değişikliğine zorlayan “yeniden doğuş hareketi” 1980'lerin sonunda toplumsal barışı bozarak 300 bin civarında Türk kökenli Bulgaristan vatandaşının göç etmesine yol açmıştır.⁸⁴

Göç krizinin yaşandığı bu dönemde, Türkiye'nin Bulgar toplumuna hâkim olan “Kıbrıs tipi ilhak” korkularını haklı çıkarmayan ve Bulgaristan'ı Türk ve Müslüman azınlıkların haklarına saygılı olmaya teşvik eden politikası kadar Bulgaristan'ın yaşadığı iç siyasal gelişmeler de ilişkilerin bir süre sonra yumuşamasına yol açmıştır. Türkiye'nin bu beklentiyi boşa çıkararak ve var olan önyargılarını sarsan şekilde Bulgaristan'a yapıcı ve yatıştırıcı bir politika uyguladığı görülmektedir. Doksanlı yıllarda Türkiye, askeri anlamda Bulgaristan'a bir tehdit oluşturmadığını anlatmaya çalışmış ve Türk azınlığa karşı yapılan haksız uygulamaların giderilmesi durumunda yakınlaşmanın sağlanacağını vurgulamıştır.⁸⁵

Bu çerçevede, Türkiye'nin 1992 yılında Bulgaristan sınırından bir askeri birliğini çekmesi ilişkilerde tehdit algılamasına yer bulunmadığını ortaya koyan bir adım olmuştur. Bunu takiben Türkiye ile Bulgaristan arasında iyi komşuluk-saldırmazlık anlaşmalarının imzalandığı görülmektedir. 1990'lı yılların başında Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinde yer işgal eden konulardan biri de PKK sorunu olmuştur. Konu dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'in Bulgaristan ziyareti sırasında gündeme getirilmiş ve yapılan görüşmeler sonucunda iki ülke istihbarat örgütleri arasında yakın işbirliği kararı alınmasının ardından sorun aşılmıştır.⁸⁶

2.3.2. Dış Siyasal Faktörler

Doğu Bloğunun dağılması ile Bulgaristan'ın Türk kökenlilere uyguladığı zorla asimilasyon politikası (ki Sovyetler Birliği'nin onayının alındığı ileri sürülmektedir) bu ülkenin menfaatleri açısından bir engele dönüşmüştür. Neticede Bulgaristan Ba-

⁸³ Nurcan Özgür, “1989 Sonrası Türkiye-Bulgaristan İlişkileri”, Faruk Sönmezoğlu der., *Türk Dış Politikasının Analizi, İstanbul, Der, 2004, s. 609-681; s. 614-622.*

⁸⁴ Mustafa Türkeş, “Geçiş Sürecinde Dış Politika Öncelikleri: Bulgaristan Örneği”, Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel der., *Türkiye'nin Komşuları, Ankara: İmge, 2002, s.170-210.*

⁸⁵ *Kıbrıs Harekatı ve KKTC'nin kurulması sonrası Bulgar Komünist Partisi çevrelerinde yayılan bu bölünme korkusu 1985'deki isim değiştirme sürecinin de temel dayanaklarından biriydi. Özgür, op.cit. s.614.*

⁸⁶ Faruk Sönmezoğlu, “İkinci Dünya Savaşı'ndan...”, op.cit., s. 607.

tıya yönelmek, bölgesel ilişkilerini farklı bir bakış açısıyla değerlendirmek ve Türkiye ile olan ilişkilerini de düzeltmeye zorlanmıştır. Ancak, Bulgaristan doksanlı yılların başında ülkenin ihtiyaçları çerçevesinde politikalar tayin edebilecek güçlü ve etkin bir siyasi kadrodan yoksundur. Jivkov yönetimini iktidardan uzaklaştırmak için farklı siyasal gruplar birleşmişse de Bulgaristan Komünist Partisi (BKP) sonrasında 39 siyasal partinin kurulmasının da açıkça gösterdiği gibi dağınık siyasal kadroları bir arada tutmak kolay olmamıştır. Bu süreçte Bulgaristan'da merkez sol (kırmızı), merkez sağ (mavi) ve Türklerin önderliğinde azınlıklardan oluşan (portakal) üç siyasal grubun ortaya çıktığı görülmektedir. 1990 seçimlerini eski BKP'nin devamı olan Bulgar Sosyalist Partisi'nin kazanmasına rağmen muhalif hareketlerle birlikte Türk ve Müslüman azınlıkları parlamentoda temsil eden Haklar ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) de parlamentoya girmiştir. Ekim 1991 seçimlerinde Demokratik Güçler Birliği'nde (DGB) birleşen demokratik güçler iktidara gelmiş ve HÖH 24 milletvekili çıkararak dengeleyici bir konum kazanmıştır. BKP tarafından kovularak Türkiye'ye göç ettirilen Türklerden bir kısmı bu süreçte Bulgaristan'a geri dönmüştür.⁸⁷

Bulgaristan'da Türk azınlığın hakları ve özgürlükleriyle ilgili yeni düzenlemelerin ve Batı'ya yönelişin en açık ve etkin temsilcisi merkez sağın en büyük partisi Demokratik Güçler Birliği (DGB) olmuştur. Ayrılmakçı bir tema işlemeyen, Bulgaristan'ın Avrupa kurumlarına entegre olmasını doğrudan destekleyen HÖH ise, Bulgaristan'ın iç bütünleşme sürecine ciddi katkılarda bulunmuş, bir taraftan Türkiye ve Türk azınlığa karşı duyulan güvensizliğin azalmasında önemli bir rol oynarken diğer taraftan, Türk ve Müslümanların sorunlarını savunarak azınlık sorununu iki ülkenin ilişkilerinin gündeminden çıkarmıştır.

Bulgaristan'da azınlık sorununun aşılmasında liderliğin rolünü değerlendirirken Cumhurbaşkanı'nın oynadığı kilit rolün de altının çizilmesi gerekmektedir. BSP 1991 seçimlerinde ve 1992 Cumhurbaşkanlığı seçim kampanyalarında Türk karşıtlığına vurgu yapmış ancak seçimler BSP'nin giderek oy kaybettiğini göstermiştir. 1992 yılında Cumhurbaşkanı seçilen Jelyu Jeleu, DGB'nin de desteğini alarak HÖH ile organik ilişkiler kurmuş ve kamuoyunda azınlık sorunuyla ilgili tartışmalara yön vermiştir. Bulgaristan'ın 1997 yılında Avrupa Konseyi Azınlıkların Korunması Çerçeve Antlaşması'nı imzalaması da yine Cumhurbaşkanı'nın girişimi ile olmuştur.

⁸⁷ *Türkes, op.cit.*

1998 yılında Bulgaristan Başbakanı İvan Kostov Türkiye'yi ziyaret ederken Romanya ile birlikte Üçlü Antalya Protokolünü imzalamıştır. Bulgaristan, bu dönemde kabul ettiği yeni Ulusal Güvenlik Konsepti çerçevesinde tehdit algılamalarını yeniden düzenleyerek temel önceliği AB ve NATO'ya vermiş ve Türkiye ile Yunanistan'ı bu perspektiften değerlendirmeye başlamıştır. Bulgaristan'ın NATO'ya katılma arzusu bu ülkeyi Türkiye'ye olduğu kadar Yunanistan'a da yakınlaştırmıştır. Buna mukabil, Bulgaristan'ın AB'nin ikinci grup adayları içinde yer almasının bu ülke gözünde, henüz AB üyesi olmayan Türkiye'ye kıyasla, Yunanistan'ın önemini daha da artırmış olduğunu belirtmek gerekmektedir.⁸⁸

Ayrıca, Ocak 2007'de AB üyeliği gerçekleşen Bulgaristan'ın son yıllarda tüm enerjisini bu sürece verdiği ve Türkiye'nin öncülük ettiği bazı girişim ve kurumsal çabaları desteklemede tereddüde düştüğü de dikkat çekmektedir. Bunun bir örneği başlangıçta KEİÖ'nün faaliyetlerine yoğun olarak katılan Bulgaristan'ın Karadeniz'le ilgili bu oluşumun siyasallaşmasının kendisinin AB yolunu tıkayacağı endişesiyle Karadeniz Parlamento'sunun kurulması konusunda yapılan oylamada red oyu kullanmasıdır.

2.3.3. Türkiye-Bulgaristan Arasında Ticari ve Ekonomik İşbirliği Çabaları

Türkiye ile Bulgaristan arasında var olan coğrafi yakınlığa ve iki ülke ilişkilerine siyasi uzlaşının hakim olmasına rağmen her iki ülkeyi de etkileyen çeşitli nedenlerden ötürü, ticari ilişkilerde istenilen seviyelere ulaşamamıştır.⁸⁹

İki ülke arasında ticari ilişkilerin geliştirilmesinde önemli rolü olacağı düşünülen Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması 18 Eylül 1997 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir. Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması da yürürlükte dir. Ayrıca, iki ülke arasında ticari bazı aksaklıklara yol açan, sınırda bekleme ve belge değiştirilmesi sorunlarına çözüm olabilecek ortak sınır kontrol bölgesi yaratılmasına ilişkin bir Protokol de 14 Kasım 1997 tarihinde imzalanmış, iki ülke gümrük yetkililerince çalışmalara başlanılmıştır. 1 Aralık 1999 tarihinde Türkiye ile Bulgaristan arasında Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma, karşılıklı ticaretin genişletilmesi yoluyla, taraflar arasındaki ekonomik ilişkilerin ahenkli şekilde gelişmesini

⁸⁸ Sönmezoglu, *op.cit.*

⁸⁹ Türkiye-Bulgaristan Dış Ticareti, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/RAPOR/Bulgaristan/trbldistic.htm - 23k -

teşvik etmeyi, ticaret için adil rekabet koşullarını yaratmayı, ticaretteki engellerin kaldırılması suretiyle, dünya ticaretinin ahenkli gelişmesi ve genişlemesine katkıda bulunmayı ve taraflar arasındaki işbirliğini arttırmayı hedeflemektedir.⁹⁰

Değerlendirme

Türkiye-Bulgaristan ilişkileri egemenlikle ilgili sorunlardan muaf olmakla beraber göz ardı edilemeyecek bir kimlik boyutuna sahiptir. Varşova Paketi'nin dağılması ve Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla iki ülke arasındaki ideolojik engellerin ortadan kalkması, yakınlaşmayı ve iyi komşuluk ilişkisini otomatikman beraberinde getirmemiş, aksine Bulgaristan'daki Türk azınlığın maruz kaldığı baskılar iki ülke arasındaki ilişkileri germiştir.

Bu antidemokratik uygulamaları tetikleyen, geçiş sorunlarının yarattığı ortamın Bulgaristan'ın kendisini güçsüz hissetmesine ve bazı çevrelerde “Bulgaristan Türklerinin bundan Türkiye ile birleşme talebinde bulunacak şekilde yararlanmak isteyeceği” varsayımına yol açmasıdır.

İki ülke arasındaki ilişkilerdeki tansiyonun düşürülmesinde Türkiye'nin Bulgaristan'ın güvenlik endişelerini yatıştırıcı bir politika izlemesi kadar Bulgaristan Türklerinin bu geçiş sürecinde ayrılıkçılığı reddetmelerinin payı bulunmaktadır. Bulgaristan'ın Batıyla yakınlaşmasının ve bu çerçevede NATO ve AB üyeliği beklentilerinin de Bulgar dış politikasında “ölçülülüğü” teşvik ettiği görülmektedir. Türk-Bulgar ilişkileri bugün en fazla Bulgaristan'ın AB üyeliğinden etkilenmekte, AB üyeliği aynı zamanda iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik işbirliği imkânlarının sınırlarını da belirlemektedir.

Türkiye-Bulgaristan ticaretinin, siyasi iklimin iyileşmesinden olumlu etkilenmekle beraber büyük bir sıçrama yapmaması ise, komşularla ticaretin geliştirmesi için siyasi ilişkilerin iyileşmesinin şart olduğunu ancak yeterli olmadığını ortaya koymaktadır.

⁹⁰ Anlaşmanın metni için bkz.: T. C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ab/sta/bulgaristan/bulgarmetin.htm>

2.4. Türkiye-Romanya İlişkileri

Türkiye-Romanya ilişkileri 1989'dan bu yana önemli gelişmeler kaydetmiştir. 1990'lı yılların başlarında bağımsız bir cumhuriyet olan Romanya'yı ilk tanıyan ülkelerden biri Türkiye olmuştur. Türkiye-Romanya arasında Dostluk ve İşbirliği Anlaşması (1991) imzalanmış ve bir Ortak Bildiri (1995) gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin Romanya'yla ilişkileri, 1997'den itibaren içinde Bulgaristan'ın da yer aldığı üçlü işbirliği girişimleriyle birlikte daha da yoğunluk kazanmıştır.⁹¹

2.4.1. Kimlik

Romanya Osmanlı İmparatorluğu'ndan tam bağımsızlığını 1878 yılında elde etmiştir.⁹² Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından bölgeyi ele geçiren Romanya'nın Romenleştirme politikası sonucunda Türkler bölgeden ayrılmak zorunda kalmış, bu zorunlu göçler 1910 yılına kadar devam etmiştir. Komünist rejim döneminde de bölgeden Anadolu'ya yapılan göçlerin arttığı görülmektedir.⁹³

I. Dünya Savaşı sırasında Romanya, bu ülkelerde yaşayan büyük Romen nüfusuna dayanarak, Avusturya-Macaristan, Sırbistan ve Bulgaristan'dan toprak elde etmeyi hedeflemiş, nitekim savaşın ardından topraklarını yaklaşık iki katına çıkarmayı başarmıştır. Romanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan en fazla toprak elde eden Balkan ülkesi olması dolayısıyla sürekli statükocu bir politika izlemesi Türkiye ile Romanya'yı birbirine yaklaştırmıştır.⁹⁴

Halkının tamamına yakını Türk olan güney Dobruca'yı Neuilly Antlaşması'yla Bulgaristan'dan alan Romanya, bölgenin kuzeyine sahip olan Bulgarların bu toprak-

⁹¹ Devlet başkanları düzeyinde 3 Ekim 1997'de Varna'da, 16-17 Nisan 1998'de Antalya'da, 11-12 Mart 1999'da ise Sinaia'da toplanılmıştır. Başbakanlar düzeyinde ise, 11 Haziran 1998'de Sofya'da toplanılmıştır. Romanya, Dışişleri Bakanları arasında bir danışma mekanizmasının kurulmasını teklif etmiş ve öneri Bulgaristan ile Türkiye tarafından kabul edilmiştir.

⁹² 1418 yılında Dobruca'yı fetheden Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgedeki etkisi, 1526 yılındaki Mohaç Savaşı'nın ardından tam olarak hissedilmeye başlamıştır. Eflak ve Boğdan eyaletleri 1821 yılına kadar, genel olarak İstanbul'un Fener semtinden seçilen Rum aileler tarafından yönetilmiştir. Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından 1829 yılında imzalanan Edirne Anlaşması'yla Eflak ve Boğdan'ın yönetimi Ruslara geçmiştir. 1857'de iki eyalet birleşerek Romanya adını almış, Alexandru Ion Cuza Prensi seçilmiştir. 1877-78, yıllarında yaşanan Rus-Türk savaşları ise, Osmanlı'nın bölgedeki varlığını tamamen sona erdirmiştir.

⁹³ Bu yoğun nüfus kaybı yüzünden Türklerin sayısı yaklaşık 250 binden 100 bin düşmüştür. Bu Türkler'in yüzde 88'i Köstence'de, yüzde 12'si Tulça'da yaşamaktadır. Bkz.: Erban Türbedar, *Balkan Türkleri*, ASAM Yayınları, Ankara 2003, s.156.

⁹⁴ 1933'te Romanya ile Türkiye arasında Dostluk Antlaşması imzalanmış, 1938'te Romanya Kralı II. Carol İstanbul'a gelerek Atatürk'ü ziyaret etmiştir. Bkz.: Ahmet Eyicil "Atatürk Devrinde Türkiye'nin Balkan Politikası" Bilim Araştırma Vakfı, http://www.bilimarastirmavakfi.org/Turkiye_ve_Balkanlar/Turkiye_ve_Balkanlar_04.html

larda gözü olduğunu sürekli hissetmiştir.⁹⁵ Osmanlı'nın yıkılışından sonra Romanya'da, özellikle Dobruca'da kalan Türkler son derece özgür yaşayan, bu nedenle de Balkanlarda Türkiye'nin en müstesna azınlığı iken Romanya'nın Birinci Dünya Savaşı sonunda topraklarına kattığı ve Macar asıllıların çoğunlukta olduğu Karolyi ve Transilvanya bölgeleri Romanya-Macaristan ilişkilerinde sorun kaynağı olmuştur.

Romanya'da, diğer Balkan ülkelerinde yaşanan Müslüman-Türk düşmanlığı yaşanmadığından dolayı iki ülke arasında bu konuda bir gerginlik söz konusu olmamıştır. Bugün kendilerine her türlü özgürlüğün tanındığı ve azınlık haklarından gerektiği gibi faydalanan Türk nüfus Romanya'da yönetimle barışık ve uyumlu bir biçimde yaşamaktadır.

2.4.2. Dış Siyasal Faktörler

Romanya Kuzey'deki büyük komşusu Rusya'dan hep çekinmiş, Nicolae Ceauşescu döneminde, 1970'ler boyunca Doğu Bloğu içinde SSCB'ye en çok karşı çıkan ülke olmuştur. Doğu Bloku'nun yıkılması sonrasında da Rusya'nın Romanya üzerindeki yeniden baskı kurması olasılığı Romanya'yı ve Orta-Doğu Avrupa ülkelerini NATO'ya⁹⁶ ve AB'ye girmeye yönelten nedenlerin başında gelmektedir.

Türkiye başlangıçta NATO'nun genişlemesini tereddütle karşılamış⁹⁷ ancak daha sonra bunun engellenemeyeceğini görerek NATO'nun doğuya doğru genişlemesini dengelemek için Fransa ve İtalya gibi ittifakın güney ülkeleriyle işbirliği yaparak, Romanya ve Slovenya'nın üyeliğini desteklemiştir. Türkiye, genişleme sürecinde coğrafi dengeye dikkat edilmesini ve hiç olmazsa bir Balkan ülkesinin özellikle

⁹⁵ Romenler Güney Dobruca'yı, yani bugünkü Bulgaristan'ın Kuzey Doğu bölgesini, Doğu Roma'nın tarihi mirasçısı olarak talep ederken, Bulgarlar da Kuzey Dobruca, yani bugünkü Murfallar'dan, Köstenceye kadar olan yeri, Slavyan ırkının Traklardan itibaren gelen yurdu olarak görüp, tabii bakları olan bu yerlerin siyasi sınır olarak da Bulgaristan'da olması gerektiğini savunmaktadırlar. Bu çatışma komünist dönemde bile bitmemiş, zaman zaman Sovyetler Birliği içerisinde baklarını talep eder tartışmalara girmişlerdir. 1 Ocak 2007'de AB'ye tam üye olan Romanya ve Bulgaristan'ın bu bak iddiaları AB içerisinde de devam edeceğe benzerdir. Romanya içerisinde resmi azınlık kabul edilen Bulgarların temsilcisi olarak mecliste bir milletvekili bulunmasına rağmen, Bulgaristan içerisinde yaşayan Romenlerin resmen azınlık olarak kabul edilme işlemleri Romanya'nın AB üyesi ülkeler nezdinde girişimleriyle gündeme gelmiştir. Bkz.: İsmail Doğan, "AB Eşiğindeki Mozaik Romanya", Ahmet Yesevi Stratejik Araştırma Merkezi, 4 Aralık 2005, <http://www.aysam.gen.tr/makaleler.php?newsid=233>

⁹⁶ Bkz. "Romanian Assets- Romania's Integration into NATO", Romanian Ministry of Foreign Affairs, <http://domino.kappa.ro/mae/politica.nsf/MAEEng>

⁹⁷ Türkiye'nin resmi açıklamalarda dile gelmeyen kaygıları şunlar olmuştur: Genişlemeyle NATO belirli sayıda Batılı devletin oluşturduğu seçkinler kulübü olmaktan çıkacak ve Türkiye'nin ayrıcalığı azalacaktı. Olası üyeler Türkiye'nin güvenliği açısından herhangi bir katkı sağlayabilecek durumda değillerdi. Aksine, yeni üyelerle ittifakın, dolayısıyla Türkiye'nin sorumluluk alanı genişleyecekti. ABD ve diğer üyelerin dikkatleri yeni bölgeye yönelecek ve bu ülkelerin ihtiyaçlarının karşılanması öncelik kazanacaktı. Bu da Türkiye'ye yapılacak yardımda azalmaya yol açabilecekti. NATO'nun genişlemesine karşı çıkan Rusya'yı yatıştırmak için ABD bu ülkeyi özellikle Kafkaslarda bir ölçüde serbest bırakma eğilimine girmişti. Rus askerlerinin Ermenistan'da konuşlanması ya da Rusya'nın Kafkaslarda AKKA (Avrupa'da Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması) yükümlülüklerinden muaf tutulması gibi durumlar Türkiye'yi kaygılandırıyor.

de Romanya'nın bu ilk genişleme içinde yer almasını savunmuştur. Türkiye'nin Romanya'nın üyeliğini desteklemesinin nedenlerinden biri de bu ülkenin Karadeniz'e kıyısı bulunması ve böylece bir NATO üyesi olarak gerektiğinde Türkiye'yle birlikte Rusya'nın Karadeniz'deki üstünlüğüne karşı bir denge oluşturabilecek olmasıdır.

Türkiye ile Romanya arasında karşılıklı dostluk ve anlayışın gelişmesinde Türkiye'nin Romanya'nın NATO'ya üyeliğine verdiği güçlü desteğin önemli bir rolü olmuştur. Romanya Mayıs 2004'te NATO'ya tam üye olmuş ve Romanya'nın bir NATO üyesi olarak katıldığı ilk toplantı da NATO İstanbul Zirvesi olmuştur. Türkiye, Romanya ve Bulgaristan'ın NATO üyeliklerini Parlamentosunda kabul ettiği bir yasa ile destekleyen tek ülke olarak, 2002 yılı Kasım ayında Prag'da yapılan zirvede bu ülkelerin NATO üyeliği için davet almalarını memnuniyetle karşılamıştır. Romanya'nın NATO'ya katılım Protokolü TBMM Genel Kurulu tarafından 5 Kasım 2003 tarihinde onaylanmıştır.

Türkiye, Romanya'nın kısa bir süre öncesinde AB'yle⁹⁸ Katılım Ortaklığı Anlaşmasını imzalamasını memnuniyetle karşılayarak, bunun ikili ilişkilere derinlik ve ivme kazandıracığına inandığını belirtirken, Romanya da Türkiye'nin AB ile tam üyelik müzakereleri sürecinde desteğini⁹⁹ güçlendirerek sürdüreceğini söylemiştir.¹⁰⁰

Türkiye ile Romanya'nın siyasi işbirliğinde üyesi buldukları uluslararası kuruluşların önemli bir yeri vardır. AGİT çerçevesinde iki ülke Balkanlar ve diğer bölgelerle ilgili birçok çalışma yürütmüştür. Romanya aynı zamanda Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci (South East European Cooperation Process: SEECP) ve Güneydoğu Avrupa İşbirliği Girişimi'nin (South-Eastern European Cooperative Initiative: SECI) ve KEİT'in (Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı) aktif bir üyesidir.

⁹⁸ Romanya Avrupa Birliği ile 1980'de diplomatik ilişkiler kurmuş ve 1981 yılında Romanya ile AB arasında Ticaret ve İşbirliği anlaşması imzalanmış, 1995'te ise ikili Avrupa Anlaşması yürürlüğe girmiştir. Romanya AB üyeliği için resmi başvurusunu 22 Temmuz 1995'te yapmış. Ancak başvuru ile ilgili karar Aralık 1997 Lüksemburg Avrupa Konseyi'nde verilmiştir. 15 Şubat 2000 Brüksel'deki Romanya -AB hükümetler arası Konferansı ülkenin üyelik için resmi müzakerelerinin başlangıcı olmuştur. Aralık 2002 Kopenhag Zirvesi'nde AB liderleri Romanya'nın Birliğe katılım tarihi olarak 2007 tarihini belirlemiştir.

⁹⁹ Romanya Başkonsolosu Mircea Neata "Türk halkı Müslüman diye pek çok Avrupalının, Türkleri de Arap olarak değerlendirme batısına düşüklerini, yeterince tanımadıkları, bilmedikleri için Türkiye'nin Avrupalı olduğunun bilincinde olmadıklarını, oysa Türklerin, Avrupalı gibi yaşam sürdürdüğünü; dolayısıyla Türkiye'nin yeri AB olduğunu" söylemektedir. Bkz.: "Türkiye'nin yeri AB'dir", AB Haber, 13 Ekim 2006.

¹⁰⁰ "TBMM Başkanı Arınç, Romanya AB ile Tam Üyelik Sürecimizde Desteğini Güçlendirerek Sürdürecektir", TBMM Basın Açıklamaları, 18 Kasım 2005, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tbmm_basin_aciklamalari_sd.aciklama?p1=30609

2.4.3. İç Siyasal Faktörler

Doğu Bloğunun yıkılması her ne kadar Türkiye-Romanya ilişkilerinde yeni ufuklar açmışsa da Romanya'nın yaşadığı geçiş sorunları iki ülke arasında kontrol edilemeyen bazı gelişmelere de neden olmuştur.

Bu çerçevede 1990'larda bu ülkede giderek artan PKK faaliyetlerinin iki ülke ilişkilerini olumsuz etkilediği görülmektedir. Romanya gerek Ortadoğu'yla Avrupa arasında geçiş noktası olması, gerekse silah, insan ve uyuşturucu kaçakçılığı bağlantılarını kurması açısından PKK'nın rahatlıkla faaliyet gösterebildiği, çok sayıda işadamlardan haraç topladığı bir ülke olmuştur. Türk yetkililerin bu dönemde Bükreş'e yaptıkları ziyaretlerde konuyu gündeme getirmeleri sonunda, Romanya Mayıs 1998'de PKK'nın terörist bir örgüt olduğunu kabul etmiştir. İki ülke arasında Terörizme, Mafyaya, Yasadışı Trafığe, Kara Para Aklamaya Karşı Mücadele Anlaşması 16-17 Nisan 1998 tarihinde Antalya'da imzalanmıştır.

2.4.4. Türkiye-Romanya Arasında Ekonomik İşbirliği İmkanları

1989'dan bu yana Türkiye-Romanya ekonomik ve ticari ilişkileri giderek artmış özellikle de 1987 yılında iki ülke arasında serbest ticaret anlaşmasının imzalanmasından sonra¹⁰¹ karşılıklı ticaret açısından çarpıcı bir gelişme kaydetmiştir. 2003 yılı itibarıyla iki ülkenin toplam ticareti 1.82 milyar dolara ulaşmış bu dinamizm sonucunda 2004'de Türkiye Romanya'nın ticaret yaptığı ülkeler arasında İtalya, Almanya ve Fransa'dan sonra dördüncü sıraya yükselmiştir.

Türkiye ile Romanya arasındaki ekonomik ilişkiler enerji alanındaki işbirliği imkânlarının değerlendirilmeye başlanmasıyla stratejik bir içerik de kazanabilecek gibi görünmektedir. Rusya'nın Şubat 2006'da Ukrayna'nın gazını kesmesiyle enerji krizinin eşiğinden dönen AB ülkelerinin enerji güzergâhları ve kaynaklarının çeşitlen-

¹⁰¹ İki ülke arasında yürürlükte olan anlaşmalar şunlardır: "Ticaret Anlaşması" (İmza Tarihi: 27 Ekim 1970); "Uzun Vadeli Ekonomik, Sınai ve Teknik İşbirliği Anlaşması" (İmza tarihi: 29 Ağustos 1975); Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması (İmza Tarihi: 9 Haziran 1976); "Uzun Vadeli Ticari, Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması" (İmza Tarihi: 20 Ekim 1987); "Deniz Ulaştırması Anlaşması" (İmza Tarihi: 6 Mart 1981); Köstence-İstanbul ve Trabzon Arasında Karşılıklı Olarak Ro-Ro Gemilerde Yolcu ve Motorlu Taşıtların Taşınması Anlaşması" (İmza Tarihi: 24 Ocak 1986); "Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması" (İmza Tarihi: 1 Temmuz 1986); "Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma" (İmza Tarihi: 24 Ocak 1991); "Turizm İşbirliği Anlaşması" (İmza tarihi: 27-30 Mart 1991); "Serbest Ticaret Anlaşması" (İmza Tarihi: 29 Nisan 1997); "Gümrük İşbirliği ve Gümrüklerde İşlenen Suçların Önlenmesi, Tetkiki ve Bu Suçlarla Mücadele Hususunda Karşılıklı İdari Yardımlaşma Anlaşması" (İmza tarihi: 24 Kasım 1997); "Serbest Ticaret Anlaşması" (1998) ve "Romanya, Bulgaristan ve Türkiye arasında imzalanan Üçlü Serbest Ticaret Bölgesi Kurulmasını Amaçlayan Ortak Bildiri" (1999).

dirilmesi konusundaki çabaları arasında yer alan¹⁰² ve Köstence –İstanbul arasında denizaltından geçen elektrik hattı ve doğal gaz boru hattını içeren Nabucco projesi enerji alanındaki işbirliği imkânlarının başında gelmektedir. Çeşitli uluslararası kuruluşlarca gerçekleştirilen projeksiyonlara göre, Türkiye üzerinden Avrupa'ya artan miktarlarda Hazar ve Ortadoğu gazı taşınacak, 2010'lu yıllardan başlamak üzere özellikle 2020'lerde oldukça büyük miktarlara ulaşılacaktır. Bu olgu Avrupa'ya gaz taşıma stratejisi kapsamında Türkiye'nin Yunanistan'a açılımla birlikte başka açılımlar üzerinde durulmasını gerektirmektedir. Bu kapsamda geliştirilen yeni bir proje ile Bulgaristan'dan başlayıp Romanya ve Macaristan güzergâhını izleyerek Avusturya'ya ulaşılması planlanmaktadır. Avusturya'ya ulaşacak güzergâh ile ilk etapta Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Slovakya, Çek Cumhuriyeti gibi yeniden yapılan ekonomilerin gaz ihtiyacı karşılanıp, diğer ülkelerin gaz talep gelişimlerine göre takip eden yıllarda Avusturya'nın Avrupa'da önemli bir doğal gaz dağıtım noktası olma özelliğinden faydalanılarak batı Avrupa'ya ulaşılması planlanmaktadır. AB ülkelerinin sona erecek gaz kontratlarının yerini Türkiye üzerinden taşınacak gazla ilgili anlaşmalar alabileceği gibi, AB'nin hedeflemiş olduğu serbest gaz piyasası koşulları oluştuğunda, Avusturya dâhil söz konusu ülkelerin devam eden alım kontratları, rekabetçi fiyat koşulları çerçevesinde yine Türkiye'nin doğusundaki gaz kaynakları ile yer değiştirebilecektir. Projenin pazar ve modelleme çalışmalarının tamamlanmasının ardından, teknik fizibilite çalışmaları başlatılmıştır.¹⁰³

Değerlendirme

Türkiye-Romanya ilişkileri Bulgaristan ile olan ilişkilere benzer şekilde egemenlik ilişkilerinden muaf bir tablo çizmektedir. Üstelik, Bulgaristan'dan farklı olarak Romanya'da yaşayan Türk nüfusun ihtiyaç duyduğu özgürlük ve hakları elde etmede sorunlarla karşılaşmaması nedeniyle iki ülke ilişkilerinde kimlik boyutuyla ilgili gerginlikler yaşanmamıştır.

¹⁰² Diğer alternatifler, Trans-Hazar Boru Hattı, Ankara-Gümülcine (Komotini), Güney Kafkasya Doğalgaz Boru Hattı (SCP), Yunanistan-İtalya, Türkiye-Avusturya, Trans-Balkan boru hattıdır.

¹⁰³ Proje ortaklarınca Haziran 2004 tarihinde, projenin finansman ve boru hattı taşıma kapasitesinin pazarlanması işlerini yürütmek üzere Nabucco Company Pipeline Study GmGH (Nabucco Boru Hattı İş Geliştirme Şirketi) kurulmuştur. Şirketin merkezi Viyana'dır. Projenin Yönlendirme Komitesi kararı uyarınca; her ülkenin kendi sınırları içinde kalan boru hattı kesimi çalışmaları için alt-taşeron seçmeleri gereği; projenin Türkiye kesimi mübendislik çalışmasının ibalesi yapılmış ve ibaleyi kazanan firma ile Temmuz 2004 tarihinde sözleşme imzalanarak, firma çalışmalarına başlamıştır. Daba kapsamlı bilgi için bkz.: "Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Macaristan Doğal Gaz Boru Hattı (Nabucco) Projesi", Botaş, 28. Kasım 2006, <http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/bulgaristan.asp>

Doğu-Batı kamplaşmasının ortadan kalkması iki ülkenin işbirliği alanını genişletmiş, ilişkilerin enerji alanında stratejik bir nitelik kazanma olasılığını da beraberinde getirmiştir. Türkiye-Romanya ilişkileri karşılıklı algılamalara dış faktörlerin (Rusya, ABD ve AB) yön verdiği ilişkilerdir. Türkiye'nin Romanya gözünde önemi, ağırlıklı olarak Batı'nın bir parçası olarak algılanmasından ötürüdür.

2.5. Türkiye-Moldova İlişkileri

Tarih boyunca Romanya'nın bir parçası olan Moldova, İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle Sovyetler Birliği'ne katılmıştır. Moldova'da bağımsızlığa yönelik ilk hareketler, Sovyetler Birliği'nin son dönemlerinde, Gorbaçov'un "perestroyka" politikasına paralel olarak başlamış ve bu dönemde ulusal ve kültürel bağımsızlık için uğraş veren birçok bağımsız politik grup ortaya çıkmıştır.

Şubat 1990'da Moldova'da Yüksek Sovyet seçimleri yapılmış, daha sonra ülkede bağımsızlık ve reformlara yönelik çalışmalar artmış ve serbest piyasa ekonomisine geçiş yolunda çalışmalara başlanmıştır. Aynı yılın ilkbahar aylarında yapılan seçimlerde Moldova Halk Cephesi parlamentoda çoğunluğu sağlamış ve anayasada da bir dizi değişiklik yapılmıştır.

Ekim 1990'da eski bir komünist lider olan Mircea Snegur'un Moldova Cumhurbaşkanı olmasından sonra Moldova'nın, 27 Ağustos 1991'de tam bağımsızlığını ilan ettiği görülmektedir. Türkiye, Moldova'nın bağımsızlığını ilan etmesinden yaklaşık 3 ay sonra, 16 Aralık 1991'de bu ülkeyi tanıyarak Moldova'yı ilk tanıyan ülkeler arasında yerini almıştır. 1 Ekim 1992 tarihinde Kişinev'de açılan başkonsolosluk, 3 Haziran 1994 tarihinde büyükelçilik düzeyine yükseltilmiştir.

Bağımsızlığının ilanından bu yana, Moldova iç siyasî hayatı, biri Batı yanlısı, diğeri de Rusya yanlısı politika izlemek isteyen iki siyasî kanat arasında çekişmeye sahne olmaktadır. Bu iki farklı eğilim Nisan 1994 itibariyle Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılan Moldova'nın 1998 yılında da Gürcistan, Ukrayna ve Azerbaycan'ın da katıldığı, GUAM¹⁰⁴ oluşumuna öncülük etmesinde de kendisini göstermektedir.

¹⁰⁴ Katılımcı ülkelerin baş harfleriyle anılan örgüt 1999'da Özbekistan'ın katılımıyla GUAM adını almış, aynı ülkenin 5 Mayıs 2005'te örgütten çekilmesi sonrası yeniden ilk ismiyle (GUAM) anılmaya başlamıştır. 2006 Mayıs'ında Ukrayna ve Azerbaycan'ın girişimleriyle adı "GUAM Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü" olmuştur. Daba fazla bilgi için bkz.: GUAM, <http://www.guam.org.ua/en.phtml>

1995 yılında Avrupa Konseyi'ne dahil olan ilk eski Sovyetler Birliği ülkesi olan Moldova NATO'nun "Barış için Ortaklık" programına da katılarak ilişkilerinde önceliği Batı kurumlarıyla bütünleşmeye vermektedir.

2.5.1. Kimlik

Snegur döneminde Romanya ile birleşme gündeme gelmişse de muhalefet nedeniyle bu gerçekleşmemiş ve 1993'ten itibaren de Moldova, Romanya ile birleşme düşüncesinden uzaklaşmaya başlamıştır. Şubat 2001'de gerçekleştirilen seçimlerden galip çıkan Moldova Komünist Partisi'nin Cumhurbaşkanı seçtiği Vladimir Voronin döneminde Moldova, Romanya'dan giderek uzaklaşmış ve "Moldovalı" kimliği ön plana çıkartılmıştır. Ülkede yaşamakta olan Romanya kökenli çoğunluğa "Moldovalı" denilmiş ve bir yandan da okullarda tekrar Rusça eğitimi verilmeye başlanmıştır.

2.5.1.1. Transdinyester Sorunu

Moldova Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan ettikten sonra, Transdinyester'de yaşayan Ruslar, Moldova'nın Romanya'yla birleşeceği endişesiyle ayrılıkçı hareketler başlatmışlardır. Ülkenin en sanayileşmiş bu bölgesinde, azınlıktaki Rusların Aralık 1991'de kendi devlet başkanlığı seçimini yaparak Transdinyester Cumhuriyetini¹⁰⁵ ilan etmeleri merkezî hükümetle aralarında kanlı çatışmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Moldova ve Rusya cumhurbaşkanlarının Temmuz 1992'de Moskova'da yaptıkları görüşmeler sonucunda imzaladıkları anlaşmayla, bölgeye özel statü verilmesi ve Moldova Cumhuriyeti'nin devlet statüsü değiştiği takdirde Dinyester'in sol yakasındaki halkın kendi geleceğini tayin etmesi esası kabul edilmiştir.

AGİT, Rusya ve Ukrayna'nın katılımıyla sürdürülen çözüm arayışı 1992'den beri devam etmektedir.

1999 Kasım ayında gerçekleştirilen AGİT İstanbul Zirvesi sonunda yayınlanan bildiride, bu sorunun çözümünde Moldova'nın toprak bütünlüğü ve egemenliğinin garanti altına alınmasına verilen önem kayıt altına alınmıştır. İstanbul Bildirisi Moldova'da memnuniyetle, Transdinyester'de ise tepkiyle karşılanmıştır.

¹⁰⁵ Transdinyester bölgesinin nüfusunun yüzde 43'ü Moldovalı/Romen, yüzde 28'i Ukraynalı ve yüzde 25'i de Rus kökenlidir. Resmi adı "Pridnestrovskaia Moldovaika Respublica" olan bu devletin başkenti Tiraspol'dur.

Ukrayna bu sorunla ilgili bir insiyatif olarak 22 Nisan 2005'te taraflar arasında uzlaşmayı kolaylaştıracak bir taslak metin sunmuştur.

2.5.1.2. Gagavuz Özerk Cumhuriyeti

Gagavuz Yeri, Moldova'nın güneydoğusunda yer alan bir "özerk bölge"dir.¹⁰⁶ Moldova Cumhuriyeti parlamentosu tarafından 23 Aralık 1994 tarihinde kabul edilen ve 19 Haziran 1995 tarihinde yürürlüğe giren Özel Yasaya göre Gagavuz Yeri, Moldova'nın toprak bütünlüğü içinde özerk cumhuriyet statüsündedir.¹⁰⁷ Gagavuz Yeri'nin¹⁰⁸ nüfusunun % 81.4'ünü Gagavuzlar, % 5.2'sini Bulgarlar, % 4.6'sını Ruslar, % 4.4'ünü Moldovalılar, % 3.3'ünü ise Ukraynalılar oluşturmaktadır.

Dilleri Oğuz dil grubunda yer alan ve dolayısıyla Anadolu Türkçesine çok yakın olan Gagavuz Türklerinin kökeni, bazı kaynaklara göre Orta Asya'dan çıkan ve Balkanlara inen Oğuz boylarıdır. Bu kaynaklarda IV. yüzyıldan itibaren Cengiz Han'ın ordularıyla Tuna boylarına indikleri yazılmaktadır.¹⁰⁹

Osmanlı İmparatorluğu yönetimi altında yaşayan Gagavuzlar, 18. ve 19. yüzyıllarda Balkanlar'daki bağımsızlık hareketleri sırasında Bulgarların baskılarına dayanmamış, Rusya'ya göç ederek (1750-1856) Tuna bölgelerine (1769-1791) ve Beserabya'ya (1801-1812) yerleşmişlerdir. Ruslar, Gagavuzlara toprak vererek, onların Tuna sınırı boyunda yerleşmelerini sağlamışlar ve Rusça öğrenmelerini kolaylaştıracak bir ortam oluşturmuşlardır. Gagavuzlar, 1906 yılındaki 15 günlük bağımsızlık dönemi dışında sırasıyla Rus, Romen ve Sovyet yönetimi altında yaşamışlardır. Gagavuz milliyetçiliği 1980'lerin sonlarına kadar daha çok aydın hareketi olarak kalmış; ancak Moldavya Cumhuriyeti'nin resmi dilinin Romence olarak kabul edilmesi ve ülkedeki diğer etnik grupların hareketlenmeleri üzerine bağımsızlık hareketi ateşlenmiş ve 1987 yılında "Gagavuz Halkı" adlı halk hareketi başlamıştır.

¹⁰⁶ İdari olarak "raion" adı verilen 32 bölgeye ayrılan Moldova'da bu idari birimlerin yanı sıra 5 şebir idaresi (Kişineu, Balti, Tiğbina, Comrat ve Tiraspol) ve bir özerk cumhuriyet (Gagavuz Yeri) bulunmaktadır.

¹⁰⁷ Gagavuz Yeri'nin Moldova Cumhuriyeti bayrağı yanında kullanılan kendi bayrağı mevcuttur. Dış işlerinde Moldova'ya bağlı, iç işlerinde ise özerkliğe sahip olan Gagavuz Yeri idaresine, Moldova Anayasası ve kanunlarına ters düşmemek kaydıyla kanun çıkarma yetkisi tanınmıştır. Ayrıca bölgenin tüm yeraltı ve yerüstü kaynaklarının mülkiyeti Gagavuz Yeri idaresine aittir.

¹⁰⁸ Topraklarının yüzölçümü 1,848 km olan Gagavuz Yeri'nin nüfusu 162,400 kişidir. Bu nüfusun yüzde 40'ı şebirlerde yaşamaktadır.

¹⁰⁹ Gagavuzlar ilk kez 1065 sonrasında kitleler halinde Balkanlar'a gelmişler, Moğolların 1224'te Rusları yenmesinden sonra Tuna'yı ikinci kez geçerek Silistre ve Vama bölgelerine yerleşmişlerdir. Gagavuzların bir kısmının Balkanlar yoluyla Adalar'a ve Anadolu'ya geçtikleri de ileri sürülmektedir.

Başta Romanya olmak üzere, Kuzey Bulgaristan (Dobruca), Comrat, Ceader-Lunga, Kangaz, Taraçlia, Vulcanesti bölgeleri, Ukrayna'da (eski Besarabya, İsmail ve Zaparaje bölgeleri) ve Rusya'nın çeşitli bölgelerinde de Gagavuz Türkleri yaşamaktadır.

2.5.2. İç ve Dış Siyasal Faktörler

1996 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden galip çıkan dönemin Parlamento Sözcüsü Petru Lucinschi, özellikle ekonomi alanında önemli reformlar başlatmışsa da görevde bulunduğu süre içerisinde parlamento ile ciddi fikir ayrılıkları yaşamıştır. 2000 yılında parlamentodan geçen bir kanun ile Cumhurbaşkanı'nın halkoyu ile değil parlamento tarafından seçilmesi kabul edilmiştir.

Şubat 2001 seçimlerinde Moldova Komünist Partisi'nin parlamentoda çoğunluk sağlamasının ardından Cumhurbaşkanı seçilen Vladimir Voronin'in kimi zaman partisiyle zıt düşmeyi de göze alarak Lucinschi döneminden kalan bazı uygulamaları devam ettirdiği ve özellikle de özelleştirmeye hız kazandırdığı görülmektedir.

Buna karşılık, Moldova'nın demokratikleşme süreci, parlamentonun yetersiz kalması ve günümüzde de gündemdeki yerini koruyan Transdinyester sorunu nedeniyle istenen hızda gerçekleşmemiştir.

2005 yılında yapılan seçimlerde Komünist Parti, parlamentodaki çoğunluğunu korumuş ve Vladimir Voronin, Cumhurbaşkanı olarak ikinci dönemine başlamıştır. Ancak bu dönemde Moldova'nın Rusya ile olan ilişkilerinde bir soğukluk yaşandığı ve ülkenin giderek Batı'ya yöneldiği görülmektedir.

2.5.2.1. AB ile İlişkiler

Moldova'nın Avrupa Birliği ile ilişkilerinin yasal altyapısını Temmuz 1998'de yürürlüğe giren Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması oluşturmaktadır. 2008 yılına kadar geçerli olan bu anlaşma 30 Nisan 2004 tarihinde imzalanan bir protokol ile AB'nin yeni üye ülkelerini de kapsayacak bir şekilde genişletilmiştir.

22 Şubat 2005 tarihinde yürürlüğe girmiş olan AB-Moldova Ortak Eylem Planı, ilişkilerin temelini daha da kuvvetlendirilmiş ve Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın daha etkin ve verimli bir şekilde uygulanabilmesini sağlamıştır. Diğer yandan AB, TACIS programı çerçevesinde Moldova'ya teknik yardım sağlamaktadır. Hükümet, Avrupa Birliği'ne tam üyeliği hedeflemektedir de bu konuda henüz kaydadeğer bir gelişme sağlanamamıştır.

AB'nin AGİT çerçevesinde yürütülen uzlaşma sürecine verdiği destek temelde kendi kendine yeter ve demokratik bir Moldova devletinin kurulması, Rus güçlerinin gecikmeksizin bölgeden ayrılması ve AB'nin sorununun çözümüne daha fazla katkıda bulunacağı bir ortamın yaratılması ilkelerine dayanmaktadır. AB Moldova'ya bir Özel Temsilci atamıştır. Ayrıca AB'nin Mart 2003 tarihinden itibaren Transdinyester liderliğine vize yasağı uygulamaya başladığı da görülmektedir. Transdinyester sorunu ile ilgili müzakerelerin 5+2 (Moldova, Transdinyester, AGİT, Rusya, Ukrayna ve gözlemci olarak da AB ve ABD) formatına kavuşmasıyla AB de ABD ile birlikte arabuluculuk sürecine gözlemci olarak davet edilmiştir.

Moldova ile ilgili olarak sınır ve gümrüklerin kontrolü AB'nin üzerinde en hassasiyetle durduğu konu olmuştur. Moldova ve Ukrayna hükümetlerinin talebi üzerine AB 2005 yılı Aralık ayında Transdinyester'i de içine alan Moldova-Ukrayna sınırına bir AB Sınır Yardım Misyonu (EU Border Assistance Mission) konuşlandırmıştır. Komisyon tarafından düzenlenen misyona AB üye ülkelerinden gümrük ve sınır muhafızları katılmıştır.¹¹⁰

2.5.3. Moldova'nın Ekonomik Sorunları ve Türkiye

Moldova, kişi başına düşen milli gelir açısından Avrupa'daki ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) içindeki en yoksul ülke durumundadır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) açıklamış olduğu 2005 yılı İnsani Gelişim Endeksi (Human Development Index) kayıtlarına göre Moldova, 177 ülke arasında 115. sırada yer almaktadır. GSMH'nin kişi başına 460 dolar civarında olduğu ülkede halkın % 23.3'ü yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır.

Ülkede bugüne kadar 12 değişik hükümetin iş başına gelmesi, 1990'lı yılların başlarında Transdinyester nedeniyle bir iç savaş yaşanması, merkezi hükümetin böl-

¹¹⁰ Daba detaylı bilgi için bkz.: EU Border Assistance Mission (EUBAM), <http://www.eubam.org>

ge üzerinde fiili egemenliğini tesis edememiş olması ve yine Transdinyester'den kaynaklanan ve % 70 oranına ulaştığı ileri sürülen kayıt dışı ekonomi, Moldova ekonomisini olumsuz etkileyen önemli iç nedenlerdir.¹¹¹

Her ne kadar Moldova ticaret yaptığı ülkelerin sayısını artırmaya gayret etse de ekonomi büyük ölçüde BDT bölgesindeki ihracat pazarlarına bağımlı kalmıştır. Avrupa ile coğrafi açıdan bütünleşmiş bir ülke olan Moldova'nın ihracatının sadece % 20'lik bir kısmı AB ülkelerine yapılmakta, BDT için ise bu oran % 60-70 seviyelerine çıkabilmektedir.

Ülkede ekonomik ve siyasi istikrarın henüz tam olarak sağlanamamış olması nedeniyle Türkiye'nin bu ülkeyle ticari ve ekonomik ilişkileri de düşük seviyelerde kalmıştır. Bununla birlikte, son dönemlerde yaşanan olumlu gelişmeler ve Moldova ekonomisinin büyüme kaydetmesiyle birlikte yatırım ortamında da iyileşmeler sağlanmaya başlanmıştır.

Türkiye ile Moldova hükümetleri arasında 3 Haziran 1994 tarihinde imzalanan 35 milyon dolarlık Eximbank kredisine yönelik mutabakat zaptı çerçevesinde öncelikli olarak Gagavuz bölgesindeki sulama kanalları ve içme suyu şebekesinin finansmanının sağlanması planlanmıştır. Bu proje yürürlüğe girmiş ve 15 milyon dolarlık bölümü bir Türk firması tarafından kullanılmıştır.

IMF tarafından gerçekleştirilen bir araştırmaya göre 2005 yılı itibariyle yaklaşık 400 bin Moldova vatandaşı başka ülkelerde çalışmaktadır. Başkent Kişinev'deki Türkiye Büyükelçiliği yetkililerinin verdiği bilgilere göre, yaklaşık 10 bin Moldovalı Türkiye'de çalışmaktadır.¹¹²

Değerlendirme

Türkiye-Moldova ilişkileri bir taraftan Türkiye'nin "akrabalık" olgusunu din ekseninde tanımlamasının mümkün olmadığına işaret ederken, diğer taraftan da yabancı ülkelere çalışmak için giden, özellikle "kadın" nüfusun karşılıklı algılamaları ve dünyaya bakışı nasıl etkilediğinin de uluslararası ilişkiler alanındaki çalışmalara dahil edilmesi gereğini ortaya koymaktadır.

¹¹¹ Daba detaylı bilgi için bkz.: Moldova Raporu, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası, www.btsa.org.tr/databank%5Cpublication%5CMOLDOVA%20YATIRIM%20REHBERI.pdf; Moldova Ülke Bülteni, DEİK, Haziran 2006, www.deik.org.tr/bultenler/2006125131312bul-baziran2006.pdf

¹¹² Sinan Tezgel, "Moldovalı'nın Alamanyasıyız", Aksam Online, 5 Haziran 2000, <http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2000/06/05/ekonomi/ekonomi3.html>

Türkiye ile Moldova arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesindeki en önemli zorluk ülke ekonomisinin içindeki dar boğazken, bu dönemin aşılmasının getirebileceği fırsatlardan bugün atılan adımlar çerçevesinde yararlanılabilecektir.

2.6. Türkiye-Rusya İlişkileri

Soğuk Savaş yıllarında Türkiye ile Rusya arasındaki ekonomik ilişkilerin iki ülke arasındaki ideolojik kampaşmaya ve güvenlik sorunlarının varlığına rağmen nasıl olup da bu denli gelişebildiği cevaplanmaya değer bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Üstelik 2000’li yıllarda Türk-Rus ekonomik ilişkileri siyasi ilişkilerden giderek bağımsızlaşmış hatta siyasi ilişkilere yön verecek bir nitelik de kazanmıştır.

2.6.1. Kimlik Boyutu

Türkler ve Ruslar tarih boyunca yan yana, hatta iç içe yaşamışlardır. Tarih, kültür ve ortak coğrafyadan kaynaklanan Avrupa ve Asya özelliklerini paylaşan Türklerle Rusların ilişkileri köklü bir geçmişe dayanmaktadır. 1480 yılına kadar Ruslar Türklerin egemenliği altında yaşamışken 17. yüzyıldan itibaren bazı Türk boyları Rusların vesayeti altına girmeye başlamıştır. 1492 yılında Rus Çarı III. Ivan’ın İstanbul’a diplomatik bir heyet gönderme yönündeki yazılı talebini iletmesi Türk-Rus diplomatik ilişkilerinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.¹¹³

Tarihte Türklerle Rusların ilişkisi güçlü bir rekabet ilişkisiyse de birbiriyle kaynaşmış değerleri ve kimlikleri de ifade etmektedir. “Rus’un derisini kazı, altından Tatar çıkar” sözü de bunun bir ifadesi olarak kabul edilebilir.

Çağdaş Türk-Rus ilişkilerinin tarihsel zemini Kurtuluş Savaşı sırasında Sovyet Rusya ile kurulan yakınlığa dayanmaktadır. Türkiye SSCB’yi 1920 tarihinde tanıırken, Sovyetler Birliği Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara Hükümeti’ni tanıyan ilk büyük güç olmuştur. Kurtuluş Savaşı Anadolu’da bütün şiddetiyle devam ederken, Türk Milli Müdafaa Kuvvetleri ve iç isyanlarla uğraşan Sovyet Rusya, Azerbaycan’ın emperyalist unsurlara yaklaşması karşısında ortak bir tehdit algılamasında buluşmuştur. Azerbaycan’da Resulzade’nin devrilip Sovyetler’in ilanı ve bunu Türkiye’nin tanıması Sovyet çıkarlarına hizmet ederken Türk ordusu da Kafkas Cephesi’ni kapatarak bu-

¹¹³ Oleg. A. Kolobov, Aleksandr A. Komilov ve Fatih Özbay, *Çağdaş Türk-Rus İlişkileri, Sorunlar ve İşbirliği Alanları, 1992-2005, İstanbul, TASAM Yayınları, 2006.*

radaki güçlerini batıya yönlendirebilmiştir. Bu ilişki, Türk Kurtuluş Savaşı'na Sovyet Azerbaycan'ı üzerinden gelen yardımlarla pekiştirilmiştir.

Bu yakınlaşmayı Türkler açısından çok özel kılan Kurtuluş Savaşı'nın bizzat kendisidir. Zira bu zorlu mücadele sonunda kazanılan zaferlerin Türk kimliğinin inşasında çok önemli bir yeri vardır. Ulusal kimliklerin aynı zamanda kolektif hafızada tutulan ve nesilden nesile aktarılan “dostlar” ve “düşmanlar” ayrımı üzerinde yükseldiği¹¹⁴ düşünülürse Türk-Rus ilişkilerinin daha en baştan gelecekte iki ülke arasında çıkabilecek anlaşmazlıkları törpüleyecek bir kabiliyete ve işbirliği imkânlarını algılayabilecek yönde bir çerçeveye sahip olduğu ileri sürülebilir.

Türkiye ile Sovyet Rusya arasında siyasi yakınlaşma ile ekonomik işbirliği Cumhuriyet döneminde birbirlerini destekler yönde eşanlı yaşanan süreçlerdir. Lozan Antlaşması ile siyasi bağımsızlığını kazanan Türkiye 1930'larda ekonomik bağımsızlığını da kazanmak için sanayileşme hamlesine girişmiştir. Bu süreçte Sovyet ekonomik yardımlarının ve SSCB desteğiyle kurulan ilk sanayi tesislerinin önemli bir rolü olmuştur. Modern tekstilin, metalürjinin, cam sanayinin ve kimya sanayinin Cumhuriyet Türkiye'sinde temelleri bu ikili işbirliği sayesinde atılmıştır.¹¹⁵

2.6.2. Egemenlikle İlgili Sorunlar

Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler genel anlamda klasik egemenlik sorunlarından muaf bir görüntü çizmektedir. Bunun tek istisnası, Türk Boğazları'ndan yabancı gemilerin geçişiyle ilgili “Boğazlar sorunudur”. 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye Boğazlar konusunda tam yetkiye kavuşmuş ve Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletlerin savaş gemilerinin geçişi kısıtlanmıştır. II. Dünya Savaşı sonuna doğru Sovyetler Birliği Türk Boğazları üzerinde hak iddia etmeye başlamıştır.

19 Mart 1945 tarihinde Sovyet Rusya Türkiye'ye bir nota vererek 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması'nın yenilenmeyeceğini bildirmiş ve Türkiye'nin Montreux Sözleşmesi'ne uymadığını ileri sürmüştür. Moskova'nın talebi kendi güvenliği için Boğazların Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine kapatılması, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine ise sü-

¹¹⁴ Vamık Volkan, *The Need to Have Enemies and Allies: From Clinical Practice to International Relationships*, Jason Aronson, 1994.

¹¹⁵ Cibangir Gürkan Şen, “Türk-Rus Ekonomik İlişkileri, Mevcut Durum, Sorunlar ve Perspektifler”, *Türk-Rus*, www.turkrus.com/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=20 - Ek Sonuç -

rekli açık olmasıdır. Ayrıca, Boğazlardan geçiş rejiminin yalnız Türkiye ile Karadeniz'e kıyısı olan devletler arasında düzenlenmesi ve Boğazların Sovyetler Birliği ile Türkiye tarafından savunulması da yine Moskova tarafından gündeme getirilmiştir. Türkiye 7 Ağustos ve 24 Eylül 1946 tarihli Sovyet notalarına cevap olarak 22 Ağustos ve 18 Ekim 1946 tarihlerinde verdiği notalarda, sorunun uluslararası görüşmelerle çözülmesi gerektiğini ve Boğazların ortak savunulması konusundaki talepleri asla kabul etmeyeceğini açıklamıştır. Boğazlar Potsdam ve onu izleyen konferanslarda tartışılmış fakat bir sonuca bağlanamamıştır. Sovyet politikasındaki değişiklikler Amerikan dış politikasının da yeniden değerlendirilmesine yol açmış ve Truman Doktrini'nin açıklanmasından kısa bir süre sonra, 12 Temmuz 1947'de Türkiye ile ABD arasında bir yardım anlaşması imzalanmıştır ki bu anlaşma Türkiye'yi NATO'ya götüren yolda atılan önemli bir adım olacaktır.¹¹⁶

Türkiye'nin 1952'de NATO'ya girişi bir taraftan onun dış politikada kullanabileceği kaynaklarını arttırırken diğer taraftan da dış politika eylemlerine bazı sınırlamalar getirmiştir. Bunun en dikkat çekici örneği Kıbrıs sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹⁷

2.6.3. Dış Siyasal Faktörler (Soğuk Savaş Yılları)

Türk dış politikasında Rusya'nın yerinin ne olması gerektiği AB ve ABD ile zaman zaman çıkarlarını örtüştürmekte zorlanan Türkiye'nin uluslararası alandaki arayışları çerçevesinde sıkça tartıştığı bir konudur. Sovyetler Birliği'nden bugüne Türk-Rus ilişkilerine baktığımızda iki ülke arasında siyasi ve diplomatik yakınlaşmanın Türkiye'nin Batı İttifakına üyeliğine bir "alternatif" olarak değil, Türkiye'nin Batı karşısında çıkarlarını daha güçlü bir şekilde savunmasını mümkün kılacak, pazarlık gücünü arttıracak bir unsur olarak geliştiği dikkat çekmektedir. Rusya ile geliştirilen ilişkiler Türkiye'ye siyasi anlamda bir alternatif olarak düşünülmemiştir çünkü alternatifle bir şeyin yerine konabilecek, onun yerine geçebilecek nitelikte olan kastedilmektedir. Oysa Türkiye açısından Rusya, Batı ile iyi ilişkiler yaşandığı dönemlerde de önemini korumuş, Batı ile siyasi, dolayısıyla da ekonomik alanlarda sıkıntılar yaşandığı dönemlerde ise Türkiye'yi müttefikleri karşısında güçlendirici bir öge niteliği kazanmıştır.

¹¹⁶ Batı ittifakına girme isteği ve Türk dış politikasında değişiklikler konusunda bkz.: İler Turan, Dilek Barlas "Batı İttifakına Üye Olmanın Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri", Faruk Sönmezoğlu der., *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der, 2004 içinde s. 150-167, s.153-156.

¹¹⁷ *Ibid*, s.159.

Türk-Rus yakınlaşması, Türkiye'nin müttefikleriyle ilgili olarak hayal kırıklıkları yaşadığı yani aynı ideolojiye sahip olmanın her zaman çıkarların da ortaklığı anlamına gelemeyebileceğini ortaya koyan dönemlerde daha da ivme kazanmıştır. Batı ile ilişkilerin tekrar rayına girmesi ile ise Türk dış politikasında Rusya'nın yerine yapılan vurgu azalmıştır.

2.6.3.1. NATO ve Türk-Rus İlişkileri

Türk-Rus ilişkilerine ivme kazandıranın, Türkiye'nin çıkarlarını Batı ittifakı içinde savunmada karşılaştığı zorluklar olduğu bir gerçektir. Ancak Türkiye-NATO ilişkilerinin Türk-Rus yakınlaşmasına olan etkisini tek yönlü düşünmek de hatalı olabilir. Zira Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki büyük güç asimetrisi ve ideolojik ayrılıklar düşünülürse Türkiye'nin Rusya'ya bu denli korkusuzca yaklaşmasını mümkün kılanın yine NATO üyeliğinin Türkiye'nin SSCB karşısında güvenliğini garanti-lemesi olduğu söylenebilir. NATO üyeliği bir taraftan Türkiye'ye kendi çıkarlarıyla, başta ABD olmak üzere, ittifak üyelerinin çıkarlarını uyumlulaştırma mecburiyetini getirerek onun çevresiyle ilişkilerini sınırlarken diğer taraftan da Türkiye'ye Rusya ile güvenlik kaygıları olmadan ilişki kurma imkânı sağlamıştır.

Türkiye'nin ve Sovyet Rusya'nın siyasi yönden yakınlaşmasının sınırları aşikâr, nereye kadar sürdürülebileceği ise belirsiz iken ekonomik ilişkiler, Doğu-Batı kamplaşmasının baskısı altında ittifakın siyasi ilişkilerinden bağımsızlaştırılabildiği ölçüde Türkiye açısından eldeki müttefikliği tehlikeye atmadan çıkarlarını sağlamanın emin bir yolu haline gelmiştir.

Türk-Rus ilişkilerine ivme kazandıran nedenler değerlendirilirken Sovyet Rusya'nın da neden Türkiye ile siyasi bir yakınlaşma içine girdiğini ve bu yakınlaşmayı ekonomik destekle pekiştirdiğini de dikkate almak gerekmektedir. Türkiye'nin siyasi anlaşmazlıklarında müttefiklerine karşı direnme gücünü artırma ihtiyacından farklı olarak Sovyet Rusya NATO'daki çatlakları kendi lehinde kullanabileceği fırsatlar olarak görmüştür. Bu fırsatların değerlendirilmesinde ekonomik ilişkiler kendi başlarına önem arz etmenin yanı sıra, siyasi amaçların gerçekleştirilmesinin de önemli birer aracı olarak düşünülmüştür.

2.6.3.2. Kıbrıs Sorunu ve Türk Dış Politikası

Türk dış politikasında Sovyet Rusya ile siyasi ilişkilere verilen önemin bariz bir şekilde artması Kıbrıs sorunuydur. Başpiskopos Makarios'un İngilizlerle işbirliğinde Kıbrıs Anayasası'nın 13 noktasını değiştirme kararı almasından sonra, 1964 yılının Temmuz ayında ABD Başkanı Johnson'un Kıbrıs'a müdahale etmemesi yönünde uyarıda bulunmak için İnönü'ye yolladığı mektup bu yakınlaşmada katalizör rolü oynamıştır. Bu mektuptan sadece altı ay sonra, 1965 yılının Ocak ayında, SSCB Komünist Partisi Merkez Komitesi Üyesi Nikolay Podgorni, Ankara ziyaretinde TBMM'nde yaptığı konuşmada, SSCB'nin Türkiye hakkındaki yanlış görüşlerinin artık son bulmasının gerekli olduğunu açıklamıştır. Moskova-Ankara ilişkilerinde bu ziyaretten sonra yeni bir dönem başlamış ve Türkiye, SSCB'nden Küba dışında Varşova Paktı üyesi olmayan ülke olarak en büyük mali yardımı almıştır. Moskova, Ağustos 1964'de Türk Hava Kuvvetleri'nin Kıbrıs'taki eylemlerine ilişkin Ankara'ya uyarıda bulunmuş ancak 1974'de Kıbrıs'a müdahalesi karşısında sessiz kalmıştır. 1978'de ise Kıbrıs müdahalesi nedeniyle ABD'nin Türkiye ambargosu sürerken, SSCB'nin Türkiye'de 44 büyük kalkınma projesinin gerçekleşmesine katkıda bulunduğu dikkat çekmektedir.

Rusya sadece Kıbrıs meselesinde yalnız kalan Türkiye ile ilişkilerini geliştirmemiş aynı zamanda NATO İttifakındaki bu çatlağı GKRY (Güney Kıbrıs Rum Yönetimi) ile yakın ilişkiler kurmak için de bir fırsat saymıştır.

Türk-Rus ilişkilerindeki siyasi yakınlaşma 1979 sonunda Sovyetler'in Afganistan'ı işgal etmesi ve Türkiye ile ABD arasında imzalanan askeri yardıma ilişkin Savunma İşbirliği Antlaşması'nın imzalanması ile hızını kaybetmiştir. Ortak düşmanın yarattığı tehdit büyüdüğü oranda ittifak içindeki ilişkiler de sıkışmış ve ittifak lideri olan ABD'nin diğer müttefikler üzerindeki gücü ve baskısı müttefiklerin bağımsız hareket etmesine set çeker şekilde artmıştır.

2.6.4. İç Siyasal Faktörler (Soğuk Savaş Yılları)

Türk-Rus ilişkilerinde 12 Eylül döneminin ayrı bir önemi vardır. Bu önem Türkiye ile Rusya arasında enerji alışverişinin başlatılmasından ileri gelmektedir. Kıbrıs sorunu karşısında Türkiye'nin yüzünü Rusya'ya dönmesine benzer bir şekilde 12 Ey-

lül darbesinden sonra da bu kez askeri hükümet iç kamuoyuna Moskova ile yaklaşmasının altını çizerek yalnız olmadığını göstermek istemiştir. 12 Eylül askeri yönetimi döneminde ortak işbirliği olanaklarının araştırılması ve özellikle müteahhitlik ve enerji ürünlerine yönelik alanlarda projelerin değerlendirilmesiyle Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir dönem açıldığı görülmektedir. Bunun ilk aşaması 1984 yılında imzalanan Doğal Gaz Anlaşması'dır. Aslında anlaşmanın gerçekleşmesi için doğal gaza karşılık takas olarak Türk mallar ile ödeme kolaylığı sağlanması yolunda bir yaklaşım benimsenmesi ve Türk müteahhitlerin ve ihracatçıların Sovyet pazarına girmelerinin kolaylaştırması gibi koşullar öne sürülmesi başlangıçta iki ülke arasında bir dengenin gözetilmek istendiğini ortaya koymaktadır. Ancak, ilerleyen yıllarda bu denge, Türkiye'nin 1980'lerin sonundan itibaren sanayisi için alternatif bir enerji kaynağı olarak sunulan doğal gaza talebinin giderek artmasıyla, bozulacaktır. 1989'da Türkiye'deki doğal gaz tüketimi 3 milyar metreküp iken bu rakam 1994'de 5.3 milyar metreküpe çıkmış, 1997'de ise 6 milyar metreküpe ulaşmıştır.

Tablo No: 2.1. Türkiye - SSCB Ticareti (Milyon Dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	Değer	Merkezi
1988	441,9	1.040,8	-598,9	1.482,7
1989	104,7	1.701,9	-1597,2	2041,9
1990	530,2	1.846,8	-1316,6	1.866,2
1991	1.204,1	2.094,1	-890,0	3.298,2
1994	1.400,00	1.416,8	16,8	2.816,8

Kaynak: Talat İnan, *Türkiye'nin İlişkileri with the West and the Soviet Republics: The Case of the Turkish Model*, Ankara, Ankara, 2000, s.86.

2.6.5. Dış Siyasal Faktörler (Soğuk Savaş Sonrası)

Soğuk Savaşın sona ermesiyle sadece Türk-Rus ilişkileri üzerindeki ideolojik ve siyasi baskılar ortadan kalkmamış aynı zamanda iki ülke arasında yeni rekabet alanları ve güvenlik sorunları da ortaya çıkmıştır. Türk-Rus ilişkileri Soğuk Savaş ertesinde çok farklı dinamikler kazansa da büyük güç ilişkilerinin yani ABD-Rusya ilişkilerinin etkisi altında kalmaya devam etmiştir.

ABD, 1997 yılına kadar Rusya'nın yakın çevresinde doğrudan değil dolaylı bir etkinlik arayışına girişmiş ve Rusya ile yaptığı bir dizi pazarlık sonucu ona birçok

ödün vermiştir. Bu çerçevede ABD doğrudan Rus çıkarlarını çelmek yerine Orta Asya ve Güney Kafkasya'daki yeni bağımsız cumhuriyetlerin Batı ile bağlarını sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Bunu gerçekleştirmek adına ABD'nin eski Sovyet cumhuriyetlerini Rus etkisinden uzaklaştırmak için Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve Barış İçin Ortaklık (BiO) çerçevesinde NATO'nun üyesi olmalarına destek verdiği ve Batı ile yakınlaşmalarını sağlamak için de Türkiye ve Ukrayna gibi ülkeleri ön plana çıkardığı görülmektedir.

2.6.5.1.Yakın Çevre Politikası

Rusya Federasyonu 1992 yılından itibaren “yakın çevre politikasını” uygulamaya başlamıştır. Yakın çevre politikasına göre, Rusya halen büyük bir güçtür, yakın çevresinde yaşamsal hakları vardır, komşularının da buna saygı göstermesi gereklidir. Bu politikanın ana hedefi Rusya'nın Orta Asya ve Güney Kafkasya'daki eski Sovyet Cumhuriyetleri ile (yani Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan'la) ilişkilerini tekrar sağlamlaştırması ve bu bölgenin Türkiye ve İran gibi ülkelerin etkisine açık hale gelmesinin engellenmesidir.

Yakın çevre politikası Rusya Federasyonu'nun Körfez Savaşı sırasında ABD ile başlattığı stratejik işbirliğinden uzaklaşmasının ve Rusya'nın çıkarlarını koruyamadığı ileri sürülen Atlantikçi ekole karşı Avrasyacı ekolün etkili olmaya başlamasının bir sonucudur. Aslında, Rusya'nın eski Sovyet topraklarında nüfuzunu kırmak istediği asıl rakibinin ABD olmasına karşın Türkiye'nin ön plana çıkartılması, Rusya açısından ABD'yle açıkça mücadelenin bir alternatifi olmuş ona ABD'ye dolaylı mesaj verme imkânı vermiştir.

Türkiye “Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar uzanan bir Türk Dünyasını”¹¹⁸ tasavvur etmeye başlarken, Rusya Federasyonu da kendini 25 milyon Rus'u dışarıda bırakarak dar sınırlara çekilmiş, üstelik bu sınırlar içinde de toprak bütünlüğünü federal yapısı içindeki ayrılıkçı hareketlere karşı korumaya çalışan bir ülke olarak bulmuştur. Gerçi “Büyük Türk Dünyası” hayalinin sürekli ekonomik krizlerle boğuşan ve sınırlı mali kaynaklara sahip Türkiye için gerçekçi bir hedef olmadığı bir süre sonra ortaya çıkacaktır. Ancak, yine de Türkiye'nin laik, demokratik, serbest piyasa

¹¹⁸ Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal (1989-1993) Atlantik'den Çin Seddine kadar uzanan coğrafyanın Türkiye'nin etkisi altına gireceğini bayal etmiştir.

ekonomisini benimsemiş ve nüfusunun çoğunluğu Müslüman bir ülke olarak Orta Asya ve Kafkasya'ya örnek gösterilmesi ve eski Sovyet coğrafyasındaki varlığının Amerikan çıkarlarının bir uzantısı olarak değerlendirilmesi Türk-Rus ilişkilerinde önemli bir gerginlik unsuru olmuştur.

Rusya Federasyonu yakın çevre doktrini çerçevesinde eski Sovyet coğrafyasında nüfuzunu tekrar sağlama arayışı içine girmiş ve gerektiğinde bağımsızlığını kazanan ülkelerin içişlerine de karışarak onları Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye olmaya zorlamıştır.¹¹⁹

Türkiye'nin eski Sovyet coğrafyasıyla kurduğu ilişkiler içinde özellikle de Gürcistan ve Azerbaycan ile yakınlaşması Rusya'yı rahatsız etmiştir. Bunun iki önemli nedeni vardır. Bunlardan birincisi Rusya'nın Kuzey Kafkasya sınırlarını korumanın Güney Kafkasya üzerindeki hâkimiyetten geçtiğini düşünmesi, ikincisi ise bu bölgenin yeraltı kaynaklarının zenginliği ve doğal gaz ve petrol boru hatlarının geçiş noktasında yer almasıdır.

Rusya Federasyonu'nun 1992-1999 arasında Kuzey Kafkasya kanat bölgesindeki AKKA¹²⁰ tavanlarını aşarak Rus askeri varlığını bölgeye yerleştirdiği görülmektedir.¹²¹ Rusya'nın Kuzey Kafkasya'ya silah yığılması kadar, 1995 Haziran ayında I. Çeçen Savaşı'nı gerekçe göstererek 58. Ordu'yu Kuzey Kafkaslara kaydırması da Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır.

Rusya Federasyonu Kafkasya'daki hâkimiyetini sadece asker sayısını arttırarak sağlamaya da çalışmamıştır. 1993 tarihinde kabul ettiği askeri doktrin çerçevesinde¹²² Güney Kafkasya'da üs edinmeye başlamış ve NATO karşısındaki konvansiyonel kuvvet açığını taktik nükleer silahlar yoluyla kapatmak istemiştir.¹²³ Gürcistan'daki üsler¹²⁴ Türk sınırına sadece 15-29 km uzaklıktadır. Ermenistan Cumhuri-

¹¹⁹ 15 Mayıs 1992 tarihinde Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan Cumhuriyetleri ile Taşkent'de BDT ortak savunma anlaşmasını imzalamıştır. Daha sonra 1993-1994 yıllarında baskı ile Azerbaycan, Beyaz Rusya ve Gürcistan ile de benzer anlaşmaların imzalandığı görülmektedir.

¹²⁰ Oysa Sovyet Rusya, 1980'li yılların sonlarında Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin güvenliği açısından çok önemli saydığı konvansiyonel silahların azaltılmasıyla ilgili AKKA Anlaşması'na Mersin bölgesinin dâhil edilmemesi konusunda Türkiye ve ABD ile aynı doğrultuda hareket etmiştir.

¹²¹ 1997 Mayıs ayında yürürlüğe giren "Kanat Anlaşması" ile ise Rusya, Kuzey Kafkaslardaki silah ve ekipman tavanını arttırma olanağına kavuşmuş, 1999'da İstanbul'da yapılan AGİT Zirvesinde ise her bir üyenin bireysel olarak ulusal tavan oluşturması kapsamında birçok avantaj elde etmiştir. Sarah Walkling, "CFE Flank' Accord Enters into Force; Senate Warns Russia on Deployments", Arms Control Today, Arms Control Association, May 1997, http://www.armcontrol.org/act/1997_05/cfe.asp; Istanbul Document, OSCE, İstanbul, 2000, s:119-236.

¹²² Yeni askeri doktrin hakkında bkz.: Stefan Blank, Threats to Russian Security, the View from Moscow, Strategic Studies Institute (SSI), July 2000, s:10-31.

¹²³ Gunnar Arbman, Charles Thornton, Russia's Tactical Nuclear Weapons Part I: Background and Policy Issues, Swedish Defense Research Agency, Stockholm, November 2003, s: 24-41.

¹²⁴ Gürcistan'daki iki Rus üssünden biri Abkalkalaki'de diğeri ise Batum'dadır. 1999 İstanbul AGİT Zirvesi'nde Rusya'nın Gürcistan'daki askeri üslerini kapatması kararı alınmıştır. İki ülke arasında yapılan müzakereler sonunda 30 Mayıs 2005'de Rus askeri üslerinin 2008'de kapatılması konusunda uzlaşmaya varılmıştır.

yeti'nin sınırları da Rus askerleriyle korunmaktadır.¹²⁵ Bir tek Rus baskılarına direnen Azerbaycan buna izin vermemiştir.

Türkiye'nin yeni bağımsızlığa kavuşan komşularıyla ilişkileri Rus askerleri, Rus üsleri ve silahlarıyla gölgelenmiş, Rusya Türkiye açısından asıl muhatabın kendisi olduğunu ona hemen her fırsatta hatırlatmaya çalışmıştır.

1993'te Cumhurbaşkanı olan Demirel'in politikası ise Türkiye-ABD ortaklığını İran ve Rusya'yı dolaylı olarak bölgeden dışlamak için kullanma yönünde olmuştur. Bu amaçla Orta Asya ve Kafkasya'daki eski Sovyet cumhuriyetlerinin Birleşmiş Milletler Örgütü'ne (BM), Avrupa Konseyi'ne ve AGİT'e girmelerine destek verilmiştir. 1994'de NATO'nun eski Sovyet Blokuyla NATO üyeleri arasında savunma işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla Barış için Ortaklık (Partnership for Peace: PfP)¹²⁶ programını başlatmasıyla Türkiye de Azerbaycan'a ve Gürcistan'a askeri eğitim ve ekipman yardımı yapma imkanı bulmuştur. Türkiye 1996'da Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova GUAM'ı kurduklarında da onlara destek vermiştir.

2.6.5.2. Dağlık Karabağ Sorunu

Karabağ sorunu, SSCB'nin çöküşünden sonra iki ülke arasındaki ilişkileri gerginleştiren konulardan biri olmuştur. 1992-1993 döneminde Türk kamuoyunun Karabağ sorununa artan duyarlılığı Türkiye'nin bölgeye askeri müdahalesini gündeme getirirken dönemin BDT Silahlı Kuvvetler Komutanı Şapasnıkov bunun üçüncü dünya savaşı anlamına geleceğini ilan etmiştir. Dönemin Türk Başbakanı Süleyman Demirel de Karabağ'a müdahale fikrine karşı çıkarak Türkiye'nin Kızıl Orduyu karşısına alma tehlikesine dikkat çekmiştir.

¹²⁵ Ermenistan ve Rusya arasında 21 Ekim 1994'de imzalanan anlaşma şartlarına göre, Rusya'ya Gümrü ve Eriwan'da olmak üzere iki askeri üs kurmasına izin verilmiştir. 6 Mart 1995'de imzalanan ikinci bir anlaşma gereğince ise, Gümrü'de bulunan 102. Rus askeri üssüne yaklaşık 3000 kişiden oluşan birlik, SU-27 savaş uçağı filosu, hava savunma birlikleri ve S-300 roketleri konuşlandırılmıştır. Ayrıca, 'Rusya Federasyonu ve Ermenistan Cumhuriyeti Arasında Hava Savunma Güçleri Arasında Ortak Hareket Eylem' anlaşması imzalanmış, ortak hava savunma sistemi kurulmuş ve koalisyon savunma birliklerinin oluşturulması için çalışmalara başlanmıştır. Şubat 1992'de Ermenistan ve Rusya arasında imzalanmış anlaşmaya göre Ermenistan-İran ve Ermenistan-Türkiye sınırları Rusya Sınır Kuvvetleri Komutanlığı tarafından korunmakta ve Ermenistan Sınır Kuvvetleri Komutanlığında yaklaşık 1500 Rus sınırcı görev yapmaktadır. Anlaşmanın imzalanmasından sonra Rus basınında konu ile ilgili yapılan yorum ve değerlendirmelerde, Ermenistan sınırlarının BDT ve Rusya sınırları olduğu ifade edilmiştir. Hatem Cabbarlı, Bağımsızlık Sonrası Ermenistan-Rusya İlişkileri, Ankara Çalışması, Ankara: ASAM, 2004, s.20-24.

¹²⁶ Barış için Ortaklık Eğitim Merkezi Komutanlığı, <http://www.bioem.tsk.mil.tr/b>

2.6.5.3. Hazar Petrollerinin Taşınması- Bakü-Tiflis-Ceyhan Projesi

Rusya'nın Kafkasya'ya bu denli önem vermesinin ve dolayısıyla yakın çevre politikasını ilan etmesinin ikinci önemli nedeni Hazar petrollerinin dünya piyasalarına dağıtılması tekeli elinde tutmak istemesidir. Böylelikle Rusya, petrol üreticisi Orta Asya ve Kafkas ülkelerinin lojistik anlamda orta ve uzun vadede kendisine bağımlılığını güçlendirecek ve söz konusu enerji ürünlerinin fiyatlarını belirleyerek kazancını azami düzeyde tutacaktır.

1990'lı yıllarda Türkiye'nin Avrasya coğrafyasında hâkimiyet ve nüfuz mücadelesine girebileceği yolundaki beklentiler boş çıksa da Hazar petrolünün Batı'ya taşınması ve Batılı petrol şirketlerince işletilmesi kapsamında Türkiye'nin de Azeri petrolünün taşınması konusunda ön plana çıkması Rusya'da rahatsızlık yaratmıştır.

1995'de Azeri Ulusal Petrol Konsorsiyumu'nun Bakü-Supsa projesine verdiği destekle Türkiye, Bakü-Ceyhan boru hattı üzerinde durmaya başlamıştır. Bu hattı savunurken Türk hükümetinin kullandığı tezlerden biri de Boğazlar'da artan tanker trafiğinin ortaya çıkardığı tehlikeler olmuştur.

Kafkasya'nın enerji kaynaklarının Bakü-Novorossisk petrol boru hattı ve diğer ulaşım yollarıyla kuzeye yani Rusya'ya bağlı olması, Azerbaycan üzerinde muazzam bir ekonomik etki alanı sağlayacağından Rusya, Hazar Denizi enerji kaynaklarının Bakü-Ceyhan boru hattı ile uluslararası kullanıma açılmasını engellemeye çalışmıştır.

Rusya Federasyonu deniz yoluyla yaptığı dış ticaretin yüzde 65'ini Türk Boğazları kanalıyla gerçekleştirmektedir. 1990'larda Boğazlar konusunda Türkiye ile Rusya arasında sorun yaşanmasının ana nedeni Boğazlar'dan gemi geçişlerini düzenleyen yeni tüzüklerin kabulü ve Hazar petrollerinin tankerler yoluyla dünya pazarlarına taşınması olmuştur. Türk hükümeti 1993 Ağustos ayında hem İstanbul kentinin güvenliğini sağlamak üzere, hem de İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından gemi geçişlerini düzenlemek amacıyla serbest geçiş hakkının yeniden tanımlanmasına yönelik bir tüzük tasarısını benimsemiş ve söz konusu Boğazlar ve Marmara Denizi Tüzüğü 1994 Temmuz ayında yürürlüğe girmiştir. Rusya'nın 1994 Tüzüğüne yönelik tepkileri 1997 yılında Rusya Başbakanı Viktor Çernomirdin'in ziyareti sonrasında gündeme gelen ve 6 Kasım 1998 tarihinden itibaren yürürlüğe giren Türk Boğazları Deniz Trafiği Düzeni Tüzüğü'nün kabulüyle yatışmıştır.¹²⁷

¹²⁷ Türk Boğazları Deniz Trafiği Tüzüğü için bkz.: <http://www.bukuki.net/kanun/9811860.25.text.asp> - 94k

Rusya Türkiye-ABD ortaklığından rahatsızlık duyarken aslında Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Türkiye de ABD ile Rusya arasındaki yakınlaşmanın kendi güvenliğine, özellikle de Kafkasya'da, zarar verebileceğini düşünmüştür. 1997'ye kadar ABD'nin Rusya Federasyonu ile arasındaki sorunları Moskova'ya taviz vererek çözmekten yana bir tavır sergilediği görülmektedir. Türkiye, Rusya Federasyonu'nun özellikle de Avrupa'da Konvansiyonel Kuvvetlerin İndirimi Antlaşması (AKKA) limitlerini aşarak Kafkasya'yı silahlandırması ve üsler edinmesine ABD'nin kayıtsızlığı karşısında iki büyük gücün kendi sınırlarının güvenliğini göz ardı edecek bir yakınlaşma içine girme olasılığından kaygı duymuştur.

Ancak ABD'nin, Temmuz 1997 tarihli NATO Madrid Zirvesi'nde ittifakın genişlemesini garanti altına aldıktan ve NATO-Rusya nihai senedini imzaladıktan sonra açıkça Rusya'nın yakın çevre doktrinini tanımadığını ilan etmesi sonrasında bu kaygılar anlamını yitirmiştir. Yeni ABD politikası çerçevesinde eski Sovyet cumhuriyetlerinin bağımsızlık ve egemenliklerinin korunması ve devletlerarası sorunlara çözüm bulunması gereği açıkça telaffuz edilmiş, bölgedeki Amerikan yatırımlarına, doğalgaz ve petrol gibi yeraltı zenginliklerinin batı pazarlarına ulaştırılmasında çok yönlü geçiş modeline destek verilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda, Azerbaycan petrolünün geçiş güzergâhı olarak Bakü-Ceyhan boru hattının önemine yönelik vurgu da artmıştır.

1998 yılında Bill Clinton Yönetimi Bakü-Ceyhan hattının stratejik önemini göerek bu projeyi kuvvetle desteklemeye başlamıştır. ABD bu yolla Hazar Denizi çevresinde bağımsızlıklarını yeni kazanmış devletlerin toprak bütünlüğünü korumayı, demokratik bir yapı kazanmalarını desteklemeyi ve piyasa ekonomisine geçişlerini hızlandırmayı hedeflemiştir. Ayrıca, Rusya ve İran petrollerine bağımlılığı azaltarak enerji güvenliğini arttırmak da istenmiştir. Bu çerçevede Washington'un, çıkarlarını Hazar bölgesinde çatışmaların çözümü, işbirliğinin güçlendirilmesi ve Amerikan firmaları için iş olanaklarının artırılması yönünde tanımladığı görülmektedir. Türk-Amerikan işbirliği 29 Ekim 1998'de Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve Kazakistan'ı Doğu-Batı enerji koridoru içinde bir araya getiren Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının Ankara Deklarasyonu ile ana çıkış hattı olarak kabul edilmesiyle hız kazanmıştır.¹²⁸

¹²⁸ Zeyno Baran, "Turkey and the Caucasus", İdris Bal der, *Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era*, Florida: BrownWalker Press, 2004, içinde, s: 269-277, s: 6-277.

2.6.5.4. S-300 Krizi ve Rusya

Rusya Federasyonu'nu GKRY'ne S-300 füzeleri satmaya sevk eden ticari kaygılar yanında stratejik hesaplardan söz edilebilir. Zira bu füzelerin GKRY'ne satışından ekonomisi dar boğazda olan Rusya yaklaşık 400-600 milyon dolarlık bir kazanç elde etmiştir. Rusya aslında benzer önerileri Türkiye'ye de yapmıştır.¹²⁹ Bununla birlikte, GKRY'ne olan bu füze satışını bir tek ticari kaygılarla açıklamak mümkün değildir. Zira, Rusya daha önceki Kıbrıs krizlerinde olduğu gibi burada da iki NATO müttefiki olan Türkiye ile Yunanistan'ı karşı karşıya getirmek ve NATO'nun genişlemesini engellemeyi de istemiştir. Bunun temel nedeni, NATO İttifakının, Rusya sınırlarına doğru genişletilmek istenmesinin, zaten Sovyetler Birliği'nden Batı'ya karşı kuşku mirasını devralmış olan Moskova'yı psikolojik olarak yaralamasıdır. Buna, Ortadoğu ve Doğu ve Orta Avrupa'daki etkinliğini hızla yitiren Rusya'nın, Türkiye'nin devreye girmesiyle arka bahçesi saydığı Kafkasya ve Orta Asya'da bir rekabet yarışına sürüklendiğini hissetmesi de ilave edilebilir.

S-300 Krizi iki temel konuda Türkiye ile Rusya'yı karşı karşıya getirmiştir. Bunlardan birincisi, Rusya'nın bu silahları GKRY'ne satan ülke olmasıdır. Diğeri ise, ısmarlanan füzelerin Kıbrıs'a hangi yollardan geçerek ulaştırılacağı meselesidir ki, kriz bu yönüyle Orta Asya petrolerinin uluslararası pazarlara taşınmasıyla gündeme gelen Boğazlardan geçiş ve Montreux Sözleşmesi'nin yetersizliği konusuna yeni bir boyut kazandırmıştır. Türkiye, S-300 füzelerinin Boğazlardan teslim edileceği bilgisinin ardından Dışişleri Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı'nın Rusya'yı caydırma yöntemleri çalışmasına Boğazlar rejimini düzenleyen Montreux Sözleşmesi'ni de dahil etmiş¹³⁰ ve şüpheli gemileri Boğazlarda yakın takibe almıştır. Montreux Sözleşmesi'nin 21. maddesi, Türkiye'ye, kendisini yakın bir savaş tehdidi altında görmesi halinde savaş gemilerinin Boğazlardan geçişini önleme hakkı vermektedir. Türkiye açısından problem, Türk Boğazlarının uluslararası ulaşım amacıyla kullanılmasına dair hukuki rejimi düzenleyen 1936 tarihli Montreux Sözleşmesinde barış zamanında ticaret gemilerinin taşıdıkları yük bakımından bir ayırım yapılmaksızın Boğazlardan geçebileceğinin öngörülmesinden kaynaklanmaktadır.¹³¹

¹²⁹ Rusya'nın Ankara'ya gönderdiği beyet, *daha önce ülkesinden zırbılı mubarebe araçları ve helikopter satın alan Türkiye'ye "Size de yeni silahlara verilim" önerisini getirmiştir. Bkz.: Lale Sarıbrabimoğlu, "Ankara'ya Gelen Rus Heyeti'nden Füze Krizi'ne Çözüm Önerisi: Size de Silah Satalım", Cumhuriyet, 29 Ocak 1997, s.8.*

¹³⁰ Ankara tarafından yapılan açıklamalar, Montreux Sözleşmesi'nin incelemeye alınmasının, Rusya'nın bir yıl önce GKRY'ne sattığı T-80 tankları ve zırbılı personel taşıyıcılarını Boğazlardan geçirmesinden kaynaklandığı yolundadır. Gülden Ayman, "Tirmanma Siyasetine Bir Örnek: S-300 Krizi, Ankara: ASAM Yayınları (Ankara çalışmaları), 2000.

¹³¹ Turgut Tarhanlı, "Türk Boğazlarında Denetim ve S-300'ler", *Radikal*, 4 Eylül 1997, s.11.

2.6.6. İç Siyasal Faktörler (Soğuk Savaş Sonrası)

Rusya Federasyonu'nun Kafkasya'da hâkimiyet kurmak istemesinin ve dolayısıyla 1992'den itibaren uygulamaya koyduğu yakın çevre doktrininin gerisindeki temel nedenlerden biri Federasyon'un sınırlarını koruyamama endişesidir. Rusya bütünlüğünü muhafaza etmenin yolu olarak dış çemberini etkisi altında tutmaya çalışmış, Güney Kafkasya'nın (yani Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın) Rus etkisinden uzaklaşmasını Kuzey Kafkasya'da da bölünmeye giden yolu açabileceğini düşünmüştür. Rusya'ya bölünme korkusunu yaşatan en önemli sorun ise Türkiye'yi Rusya ile karşı karşıya getirecek olan Çeçen bağımsızlık hareketidir.

Çeçenistan 1991'den itibaren Türk dış politikasının alanına girmiştir. Aslında, Türkiye'nin resmi Çeçen politikası sorunun Rusya'nın toprak bütünlüğü içinde barışçıl vasıtalarla çözülmesidir. Ancak, Dudayev'in Türkiye'ye başbakanlık düzeyinde yaptığı ziyaretler ve savaşlar sırasında Türkiye ve öteki Müslüman ülkelerden destek istemesi ve Türkiye'de bulunan Çeçen asıllı diasporanın örgütsel ve bireysel faaliyetleriyle, konu siyasal bir içerik kazanmıştır. Özellikle, 1994-1996 döneminde, I. Çeçenistan Savaşı Türkiye-Rusya ilişkileri açısından önemli bir gerginlik kaynağı olmuştur. Ocak 1996'da Avrasya feribotunun kaçırılması ve bu olaydan ötürü hüküm giyen korsanların daha sonra cezaevinden kaçarak 2000 yılında Swisotel baskınına katılmaları Moskova tarafından tepkiyle karşılanmıştır.

Buna mukabil, 1999'da başlayan sıcak çatışmalar sırasında Çeçen sorununun ikili ilişkileri fazla etkilemediği görülmektedir. Bunda Türkiye yönetiminin ülke içindeki Çeçen diasporasının faaliyetlerini önemli ölçüde kısıtlayıcı önlemler almasının yanı sıra, Rusya ile terörizmle işbirliği sürecini güçlendiren bir söylem benimsemesinin ve eylemlerde bulunmasının da rolü vardır.

Ayrıca, Türkiye'nin Çeçenistan sorununa sıcak yaklaşımı karşısında Rusya'nın PKK kartını kullanmaya başladığı da görülmektedir. Rus Devlet Duma'sının Şubat 1994'de Moskova'da Kürdistan tarihi konulu bir konferansın gerçekleşmesine öncülük etmesi bu konuda atılmış bariz bir adımdır.¹³² Bunu Ocak 1995'te Yaroslav kentinde Kürt Evi'nin açılması izlemiştir.

¹³² Rusya Federasyonu'nun çeşitli bölgelerinde yaşayan ve sayıları 1989 sayımına göre 500 bin civarında olan Kürtler SSCB zamanında etkin bir örgütlenme içinde değildir.

İkili ilişkilerde, PKK sorunuyla ilgili sıkıntılarının en önemlisi ise terör örgütü PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Türkiye'nin takibinden kurtulmak için İtalya'dan sonra 1997 yılında Rusya'ya gitmesidir. Sorun iki ülke arasında gizli diplomasiyle halledilmiş, konu kamuoyuna mal olmaksızın Öcalan kısa sürede Rusya dışına çıkarılmıştır.

1999 yılında Çeçenistan davasının daha köktendinci bir görüntü çizmesi ve Moskova'nın Ankara'ya PKK terörünü hatırlatarak iki mesele arasında paralellik kurması sonucunda Türkiye'nin politikası da radikal bir şekilde değişmiştir.¹³³ Bu değişime paralel olarak Ankara Çeçenistan konusunda faaliyet gösteren vakıf ve dernekleri sıkı bir denetime tabi tutmuş, Türkiye ile Rusya arasında istihbarat bilgi alışverişini de içeren derinlikli bir işbirliğine gidilmiştir. 2004 yılındaki Beslan okul baskınının da Türkiye'de Çeçenistan davasının ciddi olarak sorgulanmasına yol açtığı görülmektedir.

2.6.7. Türkiye-Rusya İlişkilerinde Ekonomik İşbirliğinin Ön Plana Çıkışı (SSCB sonrasında)

Türkiye ve Rusya arasındaki ekonomik ilişkilerin genel olarak ikili ilişkilerin olduğu kadar ittifak içi (özellikle de Türkiye-ABD) siyasi ilişkilerin bir sonucu olduğu ve iki ülke arasındaki siyasi gelişmelere paralel bir seyir izlediği görülmektedir. Ancak bu durum 1990 sonrasında değişmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Rusya Federasyonu'nun SSCB'nin mirasını devralması ile iki ülke arasındaki ilişkilerde siyasi ilişkiler kadar ekonomik ilişkiler de ön plana çıkmaya başlamış hatta kimi zaman siyasi ilişkileri de etkileyecek bir nitelik kazanmıştır.

Bunun en bariz örneği ABD Yönetimi'nin Rusya'nın yakın çevre politikasını kabul etmediğini açıkladığı yılın sonunda, Ankara'ya resmi bir ziyaret gerçekleştiren Viktor Çernomirdin'in sunduğu, Karadeniz üzerinden Türkiye'ye gaz sevkiyatını içeren RAO Gazprom önerileri çerçevesinde 15 Aralık 1997 tarihinde imzalanan "Enerji İşbirliği Genel Çerçeve Antlaşması"dır. Buna paralel olarak Çifte Vergilendirmeyi Önleme Antlaşması ile Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Antlaşma'nın imzalanmasıyla da, Türk hükümetinin 1992 yılından beri Rusya'dan talep ettiği doğal gazın karşılığının mal-hizmet olarak ödenmesi isteğinin kısmen gerçekleş-

¹³³ Dönemin Rusya Büyükelcisi Albert Çerişev Rusya'nın olaya yaklaşımını "evi camdan olan komşusunun penceresine taş atmamalı" diyerek ortaya koymuştur.

tirildiği görülmektedir.¹³⁴ Başbakan Bülent Ecevit'in Moskova gezisi sonrası Aralık 1999'da ilgili protokole imza atmasıyla ise, Mavi Akım Projesine yeşil ışık yakılmıştır.¹³⁵

1990'lı yıllarda Rusya'dan doğalgaz alımı artmış, enerji ilişkisi Türkiye'de çok tartışılan Mavi Akım projesi ile iyice perçinlenmiştir. Türkiye toplam ithalatının yüzde 60'e yakınına Rusya'dan yapmaktadır.

2.6.7.1. Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı

Türkiye, SSCB'nin dağılmasının ardından kurulan Rusya Federasyonu'nu tanımış ve 1992 yılında dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin tarafından bu ülkeye ilk resmi ziyaret gerçekleştirilmiştir. Bunu Dışişleri Bakanı Andrei Kozirev'in Türkiye ziyareti ve aynı yıl dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in Rusya ziyareti izlemiştir. Demirel'in ziyareti sırasında 25 Mayıs 1992 tarihinde "Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkında Antlaşma" imzalanmıştır. Türk-Rus ilişkilerinde açılan yeni dönem için temel bir belge niteliği taşıyan söz konusu anlaşma, iki ülke arasında egemenlik sorunlarının bulunmadığını tescil eden bir niteliktedir. Belgede siyasi bağımsızlığa, egemenliğe ve toprak bütünlüğüne saygı, içişlere karışmama, hak eşitliği ve ortak yarar, sorunların çözümünde kuvvete ve kuvvet tehdidine başvurmama gibi ilkeler ortaya koymuştur.

Kasım 1999'da dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'in Rusya'ya yaptığı ziyaret ilişkiler açısından önem taşıyan diğer bir üst düzey teması oluşturmuştur. Ziyaret sırasında terörizmle mücadele konusunda bir Ortak Deklarasyon yayınlanmış, bunun yanı sıra, iki ülke arasında enerji alanında da yakın bir işbirliğine gitme kararı alınmıştır. Bülent Ecevit'in ziyaretini 2000 yılında Başbakan Mihail Kasyanov'un Türkiye'ye yaptığı ziyaretin izlediği görülmektedir.

Dönemin Rusya Dışişleri Bakanı İgor İvanov'un Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in davetlisi olarak 2001 yılında Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunması ise iki ülke ilişkilerine yeni bir ivme kazandırmıştır. Ziyaret sırasında iki ülke arasındaki işbirliği-

¹³⁴ 1993-1997 arasında düzenli bir artış gösteren Türk-Rus dış ticaret ilişkilerinin, Rusya'daki 1998 kriziyle birlikte keskin bir düşüşe geçtiği görülmektedir. Aslında bu düşüşten etkilenen taraf Rusya değil, Türkiye olmuştur. Çünkü alım ve ödeme gücü kısıtlanan Rus piyasalarının dış ticarete yönelik girişimlerini azaltmaları nedeniyle, Türkiye'den yaptıkları dışalmalar da doğrudan düşme eğilimine girmiştir.

¹³⁵ Mavi Akım Projesinin gerekçesi 2010 yılına kadar ülkenin doğal gaz gereksiniminin 55-60 milyar metreküp olacağı ve Ukrayna ve Romanya üzerinden gelen doğal gaz sevkiyatında boru hatlarıyla ilgili basınç düşmesi vb sorunlar yaşanacağıdır.

nin Avrasya coğrafyasına taşınmasına karar verilmiştir. Taraflar arasında varılan muhabakat çerçevesinde Cem ile Ivanov arasında New York'da 16 Kasım 2001 tarihinde "İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa" başlığını taşıyan "Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı" imzalanmıştır.¹³⁶

Bu plan çerçevesinde Avrasya bölgesindeki gelişmelerin ve işbirliği imkânlarının daha iyi değerlendirilmesi amacıyla iki ülke arasında, siyasi, ekonomik ve güvenlik alanlarında danışma ve işbirliği mekanizmaları kurulmasına karar verilmiştir. Temaslarda devamlılık sağlayacak ortak çalışma grupları aynı zamanda, çok boyutlu ortaklığı hedefleyen işbirliğinin temel ilkeleri ve yönelimleri hususunda somut öneriler hazırlamakla görevlendirilmiş, iki ülkenin akademisyenleri ve dış politika düşünce kuruluşları arasındaki işbirliği gündeme gelmiştir.

Uluslararası politikanın temel dinamikleri ve Türk dış politikası açısından Avrasya'da İşbirliği Eylem Planına bakıldığında şu hususlar dikkat çekmektedir: Planın ana vurgusu iktisadi ve ticari ilişkiler üzerinedir. Hatta "strateji" sözcüğünün kullanıldığı paragrafta bile ekonomik ve ticari ilişkilerde bir strateji geliştirilmesi üzerinde durulmaktadır. Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (KEİÖ) bölgesel ekonomik işbirliğine ve dolayısıyla istikrara ve güvenliğe önemli katkıda bulunmasından bahsedilmekle birlikte, planda ticari ve ekonomik ilişkiler konusunda taraflar arasında ikili ilişkiler ön plandadır. Belgede en ağırlık kazanan konu ise enerji sektöründeki işbirliğidir. Rusya ve Türkiye'nin enerji konularını ikili ilişkilerin ve güçlü karşılıklı menfaatler yaratacak bölgesel işbirliklerinin önemli bir parçası olarak mütalaa ettikleri görülmektedir. Taraflar, Mavi Akım Projesini Rusya ile Türkiye arasındaki yapıcı ortaklığın daha da geliştirilmesinin ana unsurlarından biri olarak önemsemektedirler.

Plan, uluslararası ilişkilerde ana sorunlara ortak çözümler üretilmesi ve hukukun üstünlüğü mekanizmalarının 21. yüzyıldaki dünya düzeninin temelini teşkil etmesi gerektiği inancından hareket eden Türkiye ile Rusya'nın, ilişkilerini "çok kutuplu uluslararası ilişkiler sistemi çerçevesinde geliştirmek arzularını" teyit etmektedir. Uluslararası düzenin hâlihazırdaki tek kutupluluk özelliği düşünüldüğünde bu ifadeden çok kutupluluğu Rusya kadar Türkiye'nin de çıkarlarına uygun gördüğü ve böyle bir dünya arzuladığı anlamı çıkmaktadır.

¹³⁶ Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti arasında Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı (İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa), Rusya Federasyonu'nun Türkiye Büyükelçiliği, http://www.turkey.mid.ru/relat_2_1.html

Yine Plan'da her iki ülkenin de “BM Şartı amaç ve ilkelerine olan bağlılıklarını ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın daha da güçlendirilmesine ve dünya meselelerindeki merkezi rolünün pekiştirilmesine katkıda bulunma isteklerinden söz edilmektedir. Bu da NATO'yu uluslararası düzenin temel kurumu olarak işletme eğiliminde olan ABD'nin aksine tarafların uluslararası barışla ilgili konularda Rusya'ya Güvenlik Konseyi çerçevesinde veto hakkı tanıyan BM'ye verdikleri önemi ortaya koymaktadır. Belgede ayrıca, Türkiye ile Rusya'nın BM, AGİT ve diğer uluslararası örgütlerdeki işbirliğini geliştireceklerinden söz edilmekle birlikte Türkiye'nin üyesi, Rusya'nın da ortağı olduğu NATO¹³⁷ çerçevesinde işbirliğinden doğrudan bahsedilmesi de dikkat çekicidir. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün bölgesel ekonomik istikrara ve güvene katkıda bulunduğunu vurgulayan Plan, Karadeniz bölgesinin güvenliği konusunda da Türkiye'nin girişimleriyle oluşturulan Karadeniz İşbirliği Görev Grubu'na (BLACKSEAFOR)¹³⁸ atıf yapmaktadır.

20 Temmuz 1936 tarihli “Boğazlar Rejimi Hakkında Montreux Sözleşmesi”ne ve seyir güvenliği ile çevrenin korunmasına ilişkin uluslararası yükümlülüklerle karşılıklı olarak bağlılıklarını vurgulamaları ise ekonomik işbirliği ve özellikle de Türkiye'nin Rusya'ya enerji konusunda artan bağımlılığı karşısında Boğazlarla ilgili düzenlemelerin önemini kaybettiğini göstermektedir.

Belgede, Avrupa devletlerine, Avrupalı değerlere ve ortak Avrupa alanının oluşturulması yolunda karşılıklı diyalog arzusuna yapılan özel vurgu ise bu ilişkinin gelecekte asıl motorunun Avrupa olacağına düşünüldüğünün bir işareti olarak nitelendirilebilir.

Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı'nda, Rusya ile Türkiye'nin uluslararası terörizm, organize suçlar ve aşırı uçların yanı sıra uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi konularda da birlikte mücadele etme niyetleri dile getirilmekte¹³⁹ ve bunlarla ilgili danışma mekanizmalarının oluşturulmasından bahsedilmektedir.¹⁴⁰

¹³⁷ Mayıs 2002'de kurulan NATO-Rusya Konseyi, NATO-Rusya ilişkilerinin ana forumudur. Konseyi kuran karar 11 Eylül 2001 saldırılarının hemen sonrasında ortak tehditlere karşı beraber hareket etme ihtiyacı sonucunda alınmıştır. Bu Forum çerçevesinde Rusya 26 NATO müttefiki ile biraraya gelmekte ve Afganistan, Sırbistan Karadağ, Bosna Hersek, Gürcistan ve “Büyük Ortadoğu” kavramı gibi konularda onlarla görüş alışverişinde bulunmaktadır.

¹³⁸ Karadeniz'de barış ve istikrarın idamesi maksadıyla; bölgesel işbirliği faaliyetlerinin artırılması ve iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik olarak sabırdar devletlerin katılımı ile çok uluslu bir deniz kuvvetinin oluşturulması fikri ilk olarak 1998 yılında Varna/Bulgaristan'da yapılan İkinci Karadeniz Deniz Kuvvetleri Komutanları Toplantısı'nda Türkiye tarafından gündeme getirilmiştir. 2 Nisan 2001 tarihinde İstanbul'da imzalanan kuruluş anlaşmasıyla birlikte, bölge tarihinde ilk kez Karadeniz'e sabırdar devletlerin temsilcileri bir araya gelerek, deniz kuvvetlerini insani yardım, arama kurtarma ve çevre koruma gibi maksatlarla ortak bir oluşum içine sokma kararlılığını göstermişlerdir. Bkz.: Black Sea Naval Cooperation Task Group, <http://www.blackseafor.org/>

¹³⁹ 5 Kasım 1999 tarihli Rusya Federasyonu Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Terörizmle Mücadelede İşbirliği Ortak Deklarasyonu'na, 18 Aralık 1996 tarihli Rusya Federasyonu Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında Terörizm ile Mücadele Alanında İşbirliğine İlişkin Memorandum'a ve 30 Ekim 1992 tarihli Rusya Federasyonu İçişleri Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı arasında İşbirliği Anlaşması'na atıfla, iki taraf söz konusu sorunlar üzerindeki danışmalarını yoğunlaştırmak arzularını dile getirmektedirler.

¹⁴⁰ Taraflar Ortak Çalışma Grubu'nun faaliyetlerinin çeşitli alanlardaki diyalog ve işbirliklerinin düzeyinin kayda değer ölçüde yükselmesine yardımcı olacağı inancındadırlar. Grup dönüşümlü ve düzenli olarak Moskova ve Ankara'da toplanacak, eşgüdüm sağlayacak ve Eylem Planı'nın uygulanmasına ilişkin çalışmalarının sonuçlarını belirli aralıklarla Dışişleri Bakanlarına sunacaktır.

Ancak, daha önceki Kasım 1999 tarihli dokümanda olduğu gibi burada da güvenlikle ilgili somut meselelerde açıkça bir ortak tutum sergilenmesinin eksikliği hissedilmektedir. Ayrıca, tarafların karşılıklı iyi niyetlerini ortaya koymalarına karşın Rusya'yı somut konularda Türkiye ile sıkı bir işbirliğine zorlayacak türden bağların söz konusu olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Terörden en çok zarar gören ülkelerden birisi olan Rusya'nın, PKK'yı halen terör örgütleri listesine almaması bunun en önemli kanıtıdır.¹⁴¹

2.6.8. Dış Siyasal Faktörler (11 Eylül sonrasında)

11 Eylül saldırılarının hemen ardından ABD ile Rusya arasında ortak bir güvenlik anlayışı ortaya çıkmış ve bu iki ülke bugüne dek aralarında hiç görülmemiş ölçüde benzer bir gündeme sahip olmuşlardır. "İslamcı terörü", nükleer silahların yayılmasını engelleme ve enerji güvenliği alanında ABD ile Rusya arasında işbirliğinin ön plana çıktığı böyle bir ortamda ne NATO'nun genişlemesinin ne Ulusal Füze Savunması'nın¹⁴² (National Missile Defense) ne de Rus iç siyasetinin ve Rusya'nın eski Sovyet cumhuriyetleri üzerinde kurduğu baskıların bu ilişkiyi gölgelemesine izin verilmiştir.¹⁴³

Dikkat çekici bir diğer gelişme 2002 Haziran'ında Başkan Bush ile Rusya Devlet Başkanı Putin'in şirketler ve enerji yetkilileri arasında temas ve eşgüdümün artırılması amacıyla enerji diyalogunu başlatmalarıdır. Bu projenin ilk çıktısı bir Rus şirketler topluluğunun ABD'ye petrol sevkiyatını kolaylaştırmak için Murmansk'a gidecek bir özel boru hattı inşa edeceklerini açıklamalarıdır.

Rusya'nın Batı ile daha fazla bütünleşmek istediğini gösteren sinyaller vermesinin ardından NATO ile Rusya arasında güvenlik alanında işbirliğinin artırılması amacıyla NATO-Rusya Konseyi kurulması çok önemli gelişmedir. Rusya, NATO Baltık ülkelerini üyeliğe davet ettiğinde suskun kalmış, hatta Amerikalıların Gürcistan'daki askeri personele verdiği eğitimin Rusya'nın güvenliğine ne kadar katkıda bulunduğunu söyleyecek kadar ileri gitmiştir. Bu arada tarafların ortak bir anlayışa

¹⁴¹ Sinan Oğan, Cumburbaşkanı Sezer'in Rusya Ziyaretinden Somut Beklentiler" Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi, 28 Haziran 2006, <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?yazi=953&kat=1>

¹⁴² Ulusal Füze Savunması uzayda konuşlandırılmış bir tarayıcı sisteme sahip sabit ve nükleer olmayan bir füze savunma sistemidir. Amacı, ABD'ye yönelik sınırlı balistik füze tehditlerini karşılamak, kazara yapılan fırlatmalara karşı ülkeyi korumak olarak belirtilmektedir. Daba kapsamlı bilgi için bkz.: "National Missile Defense", Federation of American Scientists (FAS), <http://www.fas.org/spp/starwars/program/nmd/>

¹⁴³ Russia's Wrong Direction: What the United States can and should Do? Report of an Independent Task Force,

varmalarının pek de mümkün gözükmediği Çeçenistan'da savaş konusu da ustaca bir diplomasi ile idare edilmiştir.

Rusya'nın ABD'ye yönelik politikasındaki değişikliğin¹⁴⁴ ana nedeni Rusya'nın yakın çevresindeki etkisinin giderek ortadan kalktığını düşünmesidir. Bu da eski Sovyet cumhuriyetlerindeki renkli devrimlerin Batı ile daha fazla bütünleşmek isteyen liderleri işbaşına getirmesinin bir sonucudur. Ruslar ABD'nin demokrasiyi yayma çabalarını giderek Rus aleyhtarı amaçlara hizmet eden bir faaliyet olarak görmeye başlamışlardır.¹⁴⁵

2.6.9. İç Siyasal Faktörler (11 Eylül sonrasında)

Ancak Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in gücü yeniden merkezde toplayarak Rusya'da demokrasi ve çoğulculuğu sınırlamaya başlamasıyla yeni bir döneme girilmiştir. ABD ile 11 Eylül sonrasında yaptığı işbirliğinin neye mal olduğunun sorgulandığı bu ortamda, Türk-Rus ilişkilerinde çok boyutlu ortaklık yönünde arayışlar gündeme gelmiştir. Bu arayışlar Rusya'nın Türkiye algılamasındaki olumlu değişikliklerin bir sonucu olduğu kadar Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerinin Irak işgali sonrasında giderek sorunlu bir hale gelmesinin de sonucudur.

Rusya'nın Türkiye algılamasındaki değişikliğin en önemli nedenleri ekonomik ilişkilerin gelişmesi ve iki toplumun olumsuz önyargılarının karşılıklı olarak yıkılmaya başlamasıdır. Bir bakıma, Türkiye'nin ısrarlı itirazlarına rağmen ABD'nin Irak'ı işgal etmesi Türkiye ile Rusya'yı aynı safta birleştirmiştir.

Ortaklığın siyasi arka planında her iki devletin ABD'nin Ortadoğu ve özellikle Irak politikalarından duyduğu rahatsızlık ve Türkiye'nin Kıbrıs konusunda yaşadığı yalnızlık bulunmaktadır. Türkiye'nin neden Rusya ile olan ilişkilerini siyasi platformda da derinleştirmek istediğini Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'le, Kremlin'de bir araya gelen İKT Genel Sekreteri Ekmeleddin İhsanoğlu şöyle açıklamaktadır:

¹⁴⁴ Bu ortamın bozulduğunun en çarpıcı göstergesi ise 2005'de Rus yetkililerin Afganistan'a askeri ve insani yardım için kullanılan Orta Asya'daki üslerden NATO'nun ve Amerikalıların faydalanmalarına karşı çıkmasıdır. Amerikan bakış açısıyla konuya yaklaşıldığında bu itirazın en temel nedeni, Rusya'nın terörizme karşı mücadeleyi önemsememeye başlaması değil, NATO dışında bu mücadeleyi Çin ile birlikte yürütebileceği Şanghay İşbirliği Örgütü'ne işlerlik kazandırmak istemesidir. Rusya'nın ABD ile işbirliği dışında seçenekler geliştirdiği bu dönemde Rusya ile ABD arasında enerji konusundaki işbirliği de bozulmaya yüz tutmuş, Rusya'nın enerji sektörüne Batılıların yatırım yapma imkânı sınırlanmış ve Murmansk Boru Hattı Projesi ertelenmiştir.

¹⁴⁵ Başkan Putin'in Beslan saldırıları sonrasında yaptığı açıklamada üstü örtülü bir biçimde de olsa ABD'yi suçlaması ve dış destek alan teröristlerin Rusya'yı yıkmak istediğini söylemesi Rusya'nın ABD'den duyduğu rabatsızlığın boyutlarını ortaya koymak bakımından oldukça çarpıcıdır.

*"Ortadoğu, Filistin halkının acı çekmesi, Irak problemi, İran nükleer programı sorunu gibi, bugün Müslüman dünyasının karşı karşıya geldiği güncel ve endişe verici konulara gelince şunu belirtmek isterim ki, İslam dünyası Rusya'nın bu konulardaki olumlu ve yapıcı tutumundan dolayı minnettardır. Kanaatimce, güçlerimizi birleştirecek, tüm dünyada barışın ve istikrarın sağlanmasında ve bu problemlerin çözülmesinde büyük başarı elde ederiz."*¹⁴⁶

Türkiye, Irak işgali sonrasında Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devletinin kuruluşuna gidebilecek gelişmelerin kendi toprak bütünlüğünü tehdit edeceğini düşündüğü oranda ABD'nin Kafkasya'ya ve Orta Asya'ya demokrasi yayma girişimlerini de kuşkuyla karşılamaya başlamıştır. Türkiye, ABD'nin desteği ile Gürcistan ve Ukrayna'da yapılan devrimler karşısında da Rusya kadar olmasa bile dıştan güdümlü gelişmelerden ürkmüştür. Romanya ve Bulgaristan'ın 2004 yılında NATO'ya girmesi ve Irak'taki işgalinde Türkiye'deki üslerin kullanımına karşı ABD'ye alternatif sunmaları bu hissiyatı kuvvetlendirmiştir.¹⁴⁷

Bu ortamda Türkiye NATO'nun Karadeniz güvenliğinde daha etkin bir rol oynamasına karşı çıkmış, bölge dışı aktörlerin buraya nüfuz etmesine itiraz etmiştir. Türkiye'nin itirazlarının üç tür dayanağı olduğu görülmektedir. Birincisi, Karadeniz'de terörizm tehlikesinin Akdeniz'de olduğu gibi önemli olmadığı, ikincisi Karadeniz'in güvenliğinden öncelikle Karadeniz'de kıyısı bulunan ülkelerin sorumlu olduğu, eğer böyle bir tehlike varsa bile zaten Türkiye'nin kurulmasına öncülük ettiği KEİÖ bünyesindeki Karadeniz Gücü'nün konuyla ilgilenebileceği ve nihayet bölgesel girişimlerin Rusya'yı dışlamasının kabul edilemeyeceğidir. Ayrıca Türkiye, bu tür tatbikatların yapılmasına Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesini gerektireceği için de karşı çıkmıştır. Türkiye perspektifinden bakıldığında Karadeniz Gücü'nün hayata geçirilmesi, Karadeniz'de kıyısı bulunan devletlerin farklı çıkarlarının uyumlaştırılması yolunda çok çetrefil bir süreci başlatmakla kalmayıp Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki hakimiyeti de masaya yatırılacaktır.

¹⁴⁶ Rus Kommersant gazetesinde çıkan Andrey Kolesnikov imzalı "Gözlemcinin Misafiri... İKÖ Genel Sekreteri Kremlin'i Ziyaret Etti" başlıklı yazısı, Dış Basında Güncel Türkiye Bülteni, Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 11 Haziran 2006, <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARI-MIZ/db-guncelturkiye/2006/06/11x06x2006.htm>

¹⁴⁷ Suat Kınıkkoğlu, "Türk-Rus İlişkilerinin Anatomisi", Avrasya Dosyası, Türk Dünyası-Çin Özel Sayı, Cilt 12, Sayı.1, 2006, s. 99-124, s. 109-114.

2.6.10. Ortak Deklarasyon

5-6 Aralık 2004'de¹⁴⁸ Türkiye'yi ziyaret eden Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin 32 yıllık aradan sonra Moskova'dan gelen en üst düzey konuk olmuş¹⁴⁹ ve görüşmeleri takiben taraflar arasında yedi belge imzalanmıştır.¹⁵⁰ Bu belgelerden biri olan Ortak Deklarasyon'da¹⁵¹ “medeniyetler arası diyalog” ve iki ülke arasında “kültürel alanda işbirliği” üzerinde de durulmaktadır. Aslında Rusya, Kuzey Kafkasya'daki Müslüman nüfusla Türkiye arasındaki yakınlaşmayı, uzun bir süre Müslüman dünyanın kendi sınırları pahasına birleşmesi olarak algılamış ve bu bölgeyi güvenliğinin “zayıf halkası” olmaktan çıkarmaya uğraşmıştır. Çeçen kuvvetlerine Müslüman ülkelerden gelen askeri ve mali destek ile bölgede faaliyetlerini arttıran Müslüman misyonerler Rusya'nın hassasiyetinin giderek artmasına neden olmuştur.¹⁵²

Putin'in Rusya'nın Müslüman dünya tarafından kuşatılması yolundaki endişeleri bir tarafa bırakarak medeniyetler ve kültürler arası diyaloga atıf yapmaya başlaması aslında Kafkasya'da esas tehdit kaynağının giderek Türkiye değil ABD olduğunu hissetmesinin bir sonucudur. Bunda aynı zamanda Türkiye ile Rusya arasında Irak, İran, Suriye ve Karadeniz'in güvenliğine bakıştaki ortaklıkların da önemli bir payı vardır. Zaten bu ortaklıklar nedeniyle bu ziyaretten iki yıl sonra Rusya'nın, Müslüman vatandaşlarını ileri sürerek İslam Konferansı Örgütü'nde gözlemci statüsü elde etmesi söz konusu olmuş, Türkiye'nin de Şanghay İşbirliği Örgütü'ne¹⁵³ ilgisi artmıştır.

Taraflar arasında 6 Aralık'ta imzalanan “Karasularının Ötesinde Tehlikeli Olayların Önlenmesi Anlaşması” ise, Karadeniz güvenliğinin “kıyı ülkelerince” sağlanacağını vurgulamaktadır.¹⁵⁴

¹⁴⁸ Daba önce 2-3 Eylül'de yapılması planlanan ziyaret Beslan'daki terörist saldırı nedeniyle yapılamamıştır.

¹⁴⁹ Resmi kayıtlarda, Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Nikolay Podgorni'nin 12 Mart 1971 askeri müdabalesi ardından 1972 Nisan'ında Türkiye'ye yaptığı ziyaret ile sayılmaktadır. Ancak Sovyet sisteminde devlet başkanlığının görevinin sembolik olduğu, esas gücün ise Sovyetler Birliği Genel Sekreteri Leonid Brejnev'de olduğu düşünüldüğünde Putin'in ziyaretinin önemi daha da artmaktadır.

¹⁵⁰ Bunlar “Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu Arasında Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon”, “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Karasularının Ötesinde Tehlikeli Olayların Önlenmesi Anlaşması”, “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Savunma Sanayii Alanında İşbirliği Sürecine Mübadele Edilen veya Oluşturulan Gizlilik Dereceli Bilgi ve Malzemelerin Karşılıklı Korunması Anlaşması”, “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında İki Taraflı Askeri-Teknik Anlaşma Süresince Kullanılan ve Elde Edilen Fikri ve Sınai Mülkiyet Haklarının Karşılıklı Korunmasına İlişkin Müşterek Anlaşma”, “Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi ile Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı Diplomasi Akademisi Arasında İşbirliği İçin Mutabakat Zaptı”, “Botaş'la Gazprom arasında Enerji Alanında İşbirliğine İlişkin Çerçeve Anlaşması” ile “Türk Eximbank, Rus Eximbank ve Vneshekonombank Arasında İşbirliği Anlaşması'ndan” oluşmaktadır. Bkz.: “Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Putin'in ülkemizi ziyareti”, Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ANADOLUNUNSESI/221/AND6.htm>

¹⁵¹ “Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti Arasında Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon”, Rusya Federasyonu'nun Türkiye Büyükelçiliği, http://www.turkey.mid.ru/text_173.html

¹⁵² Victor Panin, Henry Paniev, “Turkey and Russia”, İdris Bal der, *Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era*, Florida: BrownWalker Press, 2004, ss: 253-267, s. 258-259.

¹⁵³ Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)'nün 14 Haziran 2005'te gerçekleştirilmiş olan ŞİÖ Dışişleri Bakanları toplantısında İran, Pakistan ve Hindistan'ın örgüte gözlemci üye oldukları resmi olarak beyan edilmiştir. 2004'te Moğolistan'ın örgüte katılmasıyla örgüt altı resmi ve dört gözlemci üye ile toplam on üleden oluşan bir oluşum haline gelmiştir. BeyazRusya, Sri Lanka ve Türkiye'nin de bu örgüte katılmalarının söz konusu olabileceği belirtilmektedir

¹⁵⁴ Serkan Demirtaş, “Moskova ile “Derin Ortaklık”, *Radikal*, 7 Aralık 2004, s.11.

Ortak Deklarasyon birçok noktada Avrasya’da İşbirliği Eylem Planı’nı tekrar etmektedir. Dikkat çekici tek fark tarafların Avrasya’da ulaşım ve iletişim yollarına desteklerinin altının çizilmesiyle işbirliğine yapılan vurgunun giderek artmasıdır.

Yapılan resmi açıklamalarda Türkiye ve Rusya arasında siyasi ya da askeri ortaklığı çağrıştıran hiçbir imada bulunulmamıştır. Bununla birlikte gerek “Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu Arasında Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon’da” Rusya Federasyonu ve Türkiye Cumhuriyeti’nin, uluslararası ve bölgesel birçok soruna ilişkin temel yaklaşımlarının birbirine benzer veya yakın olduğunun memnuniyetle not edilmesi, gerekse de Başkan Putin’e eşlik eden geniş heyet içinde Dışişleri’nin yanı sıra Savunma Bakanı’nın da bulunması böyle bir arayışın işaretleri olarak değerlendirilmiştir.

1990’larda kendisine silah satımında örtülü ambargo uygulandığında Rusya’dan silah ve helikopter alarak Rusya ile işbirliği yapan ilk NATO ülkesi olan Türkiye, Rusya ile savunma konularında da işbirliği imkânlarını değerlendirmeyi sürdürmüştür. Putin’e Türkiye ziyaretinde eşlik eden Rusya Savunma Bakanı Sergey İvanov’un Türk meslektaşıyla yaptığı görüşmede ortak silah ve Rus-İsrail ortak tasarımı Ka-50-5 “Erdoğan” isimli taarruz helikopterinin lisanslı üretimi konusunun gündeme geldiği de görülmektedir.

Putin’in ziyaretinden hemen sonra Başbakan R. Tayyip Erdoğan Ocak 2005’de Moskova’yı ziyaret etmiş, ardından 2005 Temmuz ayında Karadeniz kıyısındaki Soçi’de iki lider yeniden bir araya gelerek baş başa görüşmeler yapmışlardır. Bu görüşmeler sonrasında Putin Kıbrıs’ta Türk toplumuna uygulanan ekonomik ambargonun anlamsız olduğunu, kaldırılması gerektiğini ve ilk iş olarak izolasyonlara son verilmesi gerektiğini açıklamıştır. Putin bu aşamadan sonra Rusya’nın iki toplum arasında yapıcı ve kalıcı bir barışın sağlanması için BM nezdinde Annan girişimlerini destekleyeceğini de söylemiştir.¹⁵⁵

Mavi Akım’ın açılışı için 2005 yılı sonunda Samsun’da yapılan zirve Türk-Rus ilişkilerinde çok parlak bir dönemin yaşanmasına sebep olmuştur.

Bütün bu karşılıklı ziyaret trafiği içerisinde 20 Mayıs 2006’da Rusya Federasyonu Güvenlik Konseyi Sekreteri İgor İvanov’un davetlisi olarak Milli Güvenlik Kuru-

¹⁵⁵ “Ambargo Kalksın”, *Hürriyet*, 19 Temmuz 2005.

lu Genel Sekreteri Yiğit Alpogan Moskova'ya gitmiş, ardından da 31 Mayıs 2006 tarihinde Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmişti. 25 Haziran 2006 tarihinde Rusya'ya giden Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ise, SSCB'nin dağılmasının ardından kurulan Rusya Federasyonu'nu ziyaret eden ilk Türk Cumhurbaşkanı olmuştur.¹⁵⁶

2.6.11. Türkiye'nin AB Üyeliği Süzgecinden Türk-Rus İlişkileri

Rusya, AB'nin 2004 yılındaki genişlemesine şiddetle karşı çıkmasına rağmen, Türkiye'nin AB üyeliğini destekler bir görüntü çizmektedir. Bunun nedenleri şöyle sıralanabilir. Moskova bu süreci engelleyemeyeceğini bilmektedir. Ayrıca Türkiye'nin AB üyeliği uzun yıllar alabilecek bir süreç gibi gözükmektedir. Üstelik AB, Türkiye'den ne kadar uzaklaşırsa, Türkiye'nin de o kadar Rusya'ya yaklaşacağı beklenmektedir. Bunlara ilaveten AB, her ikisi için de özel statüden bahsetmektedir. Nitekim Türkiye için imtiyazlı ortaklık sesleri her geçen gün artarken, Rusya ile de özel ilişkilerin geliştirileceği gündemdedir.

Siyasî açıdan da Rusya'nın Kafkaslar ve Orta Asya ile iç politikası artık Türk siyasetçileri tarafından eleştirilmemektedir. Türkiye'nin AB'ye üye olması Türk dünyası hayalinin yeniden canlandırılmasını engelleyecek bir faktör olarak düşünülmektedir. Bu bağlamda, AB üyesi bir Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'ya duyduğu özel ilgiyi daha da yitirebileceği akla gelmektedir.¹⁵⁷ Öte yandan, Türkiye'nin AB'ye üye olmasının Rusya'ya sağlayacağı bazı avantajların yanı sıra ekonomik ve ticari ilişkiler alanında getirebileceği olası sıkıntılardan da söz edilebilir. Örneğin, Türkiye de aynen diğer AB ülkeleri gibi, Rusya'nın enerji fiyatlarının indirilmesini isteyebilir.

Bugün Türkiye'nin en fazla doğalgaz alımı yaptığı ülkenin başında Rusya gelmektedir. Rusya'dan doğalgaz ithal eden 19 ülke arasında 3. sırada bulunan Türkiye, Mavi Akım'la birlikte Almanya'dan sonra ikinci en büyük gaz ithalatçısı olacaktır. Türkiye'nin Rus doğalgazına olan bağımlılığı yüzde 60'tır. 2008-2010 yıllarında Mavi Akım projesi bütün gücüyle faaliyete geçince Türkiye, Rusya'dan yılda 30 mil-

¹⁵⁶ Sinan Oğan, "Cumhurbaşkanı Sezer'in Rusya Ziyaretinden Somut Beklentiler", TÜRKSAM (Türkiye Uluslar arası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Merkezi), 28 Haziran 2006, <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=1&yazi=95>

¹⁵⁷ İlyas Kamalov, "Putin'in Türkiye Ziyareti,-Yeni Dönemin Kapılarını Ticaret Arıyor" Zaman, 5 Aralık 2004.

yar metreküp gaz satın alacaktır. Azerbaycan'dan Türkiye'ye başlayacak gaz ithali de enerji alanında Rus-Türk ilişkilerini fazla etkilemeyecektir. Çünkü Türkiye'nin gaz ve diğer enerji kaynaklarına olan ihtiyacı artmaktadır. Ayrıca, Azerbaycan'dan gelecek gazın bir kısmı Avrupa'ya transfer edilecektir.

Ayrıca, Rusya'nın hiç beklenmedik bir şekilde Ukrayna'ya sevk ettiği gazın fiyatını dört misline çıkarmak istemesi ve red cevabı alınca bu ülkeye gaz alımını durdurması bundan böyle Rusya'nın yükümlülüklerini yerine getireceğine ne kadar güvenebileceği sorusunu da beraberinde getirmiştir.

Gaz ihtiyacının dörtte birini Rusya'dan sağlayan Avrupa ülkeleri alternatif kaynak arayışına girerken, AB Komisyonu AB ülkelerinin tek bir dış kaynağa bağımlılık oranının yüzde 30'u geçmemesi gerektiğini belirtmiştir. Doğal gazda birbiri ardına imzalanan üç ayrı anlaşma ile Rusya'ya yüzde 60 oranında bağımlı hale gelmesi enerji güvenliği kavramının hayli dışında hareket edildiğini ortaya koymaktadır. Bu bağımlılıktan kazanılan ise Rusya'nın Türkiye'ye karşı abartılı endişelerini terk etmesi ve gerçek anlamda çok boyutlu ortaklık için yaklaşımlar geliştirmeye başlaması olmuştur.

Enerji konusunda Türkiye-Rusya ilişkilerinin AB'nden iki şekilde etkilenmesi söz konusudur. Bunlardan ilki, AB'nin enerji güvenliğini güçlendirme kaygısıyla atacağı adımların Türkiye'ye yaratabileceği fırsatlardır. Diğerisi ise, Türkiye'nin bir AB üyesi olması durumunda Türkiye-Rusya doğal gaz alışverişinin nasıl seyredeceğidir.

Kuzey Denizi'nden ve Norveç'ten gelen gaz miktarının arttırılma olasılığının pek olmaması karşısında Türkiye üzerinden Ortadoğu ve Orta Asya gazının Avrupa'ya akması seçeneği cazip hale gelmektedir. Çeşitli uluslararası kuruluşlarca gerçekleştirilen projeksiyonlara göre, Türkiye üzerinden Avrupa'ya artan miktarlarda Hazar ve Ortadoğu gazı taşınacak, bu 2010'lu yıllardan başlamak üzere özellikle 2020'lerde oldukça büyük miktarlara ulaşacaktır. Bu olgu Avrupa'ya gaz taşıma stratejisi kapsamında Türkiye'nin Yunanistan'a açılımı ile birlikte başka açılımlar üzerinde durulmasını gerektirmektedir. Bu kapsamda geliştirilen yeni bir proje daha önce de belirtilen Nabucco projesidir.

Moskova Yönetimi, boru hatlarının Türk topraklarından geçmesini engellemek ve Boğazlar konusunun uzun vadeli sıkıntılarını da aşabilmek için alternatif arayışı-

na da girmiştir. Burgaz-Dedeğaç (Aleksandropolis) hattı bu arayış çerçevesinde geliştirilen seçeneklerden biridir.

Değerlendirme

Türkiye-Rusya arasındaki ilişkilerin tarihi, egemenlik sorunlarının var olmadığı ancak taraflar arasında ciddi bir güç asimetrisinin mevcut olduğu durumlarda siyasi ilişkilerle ekonomik ilişkiler arasında nasıl bir denklemin kurulabileceğini daha detaylı anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Türkiye-Rusya ilişkilerini güçlü kılan temel, iki ülkenin karşılıklı olarak birbirlerinin sınırlarını tanımaları, içişlerine karışmadan yan yana var olma prensibiyle hareket etmeleri ve tarihlerinin en önemli dönüm noktalarında işbirliğine gitmiş olmalarıdır.

Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin Soğuk Savaş yıllarında ivme kazanması ideolojik kamplaşmaya rağmen ekonomik ilişkilerin geliştirilebileceğini ortaya koymaktadır. Türkiye'nin Rusya ile ekonomik ilişkilerinin gelişmesinde Kıbrıs müdahalesi ve 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında içine düşülen yalnızlığın önemli bir payı vardır.

2.7. Türkiye- Azerbaycan İlişkileri

21 Aralık 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte yaklaşık 50 yıla yakın zamandır süregelen Soğuk Savaş'ın bitmesi, Türkiye'nin kuzey sınırlarında büyük jeopolitik, askeri ve siyasi değişimlerin başlangıcı olmuştur. Türkiye'nin üç yeni komşusu Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'la¹⁵⁸ olan ilişkilerini önemli kılan nedenler üç ana başlık etrafında toplanabilir. Birincisi, ortak tarihsel geçmiş ve etnik bağ, ikincisi bu ülkelerin Rusya Federasyonu'nun bütünlüğünün korunması açısından vazgeçilmez olarak algılanması ve sonuncu olarak da bölgenin doğal kaynaklar açısından zenginliği ve Orta Asya'nın petrol ve doğal gazının çevre bölgelere ulaştırılmasında kilit konumda olmalarıdır.

¹⁵⁸ Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan birçok yabancı ve yerli kaynaktan "Trans-Kafkasya" ya da "Güney Kafkasya" olarak anılmaktadır. Aslında bu coğrafyanın önceleri "Trans-Kafkasya" SSCB sonrası ise "Güney Kafkasya" olarak adlandırılması Rusya'nın perspektifinden yapılan tanımlamalardır. Diğer bir deyişle, bölgenin hangi adla anılacağı, metropol konumundaki Rusya'nın "yakın çevresi" (ya da arka bahçesi) olarak gördüğü coğrafyaya yönelik öznel yaklaşımının bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bkz.: Eldar İsmayilov ve Ziya Kengerli, "Küreselleşen Dünyada Kafkasya", *Avrasya Dosyası*, Cilt.9, Sayı.3, Sonbahar, 2003, s. 29-50, s.34-41.

2.7.1. Kimlik ve İç Siyasal Faktörler

Ortak bir kimliği ön plana çıkararak “akrabalık” algısı Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini temelinden etkileyen bir olgudur. Bu olgu, birçok Türk ve Azeri liderin iki ülke ilişkisinden “iki devlet, tek halk” olarak bahsetmesine yol açmıştır. Ancak Türkiye-Azerbaycan ilişkisini özel kılan dil ve kültür ortaklığı etkeninin iki ülkenin ilişkilerini nasıl etkilediği, Azerbaycan üzerinde etkili olan büyük güçlerin politikalarına ve Türk ve Azeri liderlerin aralarındaki bu ilişkiyi nasıl değerlendirdiklerine bağlı olarak değişmektedir.

Yeni Türkiye devleti kurulurken, Milli Mücadelenin başlangıcında Azerbaycan ile iyi ilişkiler kurulduğu görülmektedir. Ancak Sovyet yönetimi Azerbaycan’da ege-men olduktan sonra Azeri Türklerinin Türkiye ile ilişkileri kısıtlanmıştır. Sovyetler, Azerbaycan’ın Türkiye ile ilişkilerini kesebilmek için çok çeşitli yollara başvurmuştur. Azerilerin Latin alfabesine geçmeleriyle Azerilerle Türkler arasındaki kültürel bağın zayıflatılabileceği düşünülmüş, 1925’te ise Türkiye ile ilişkiler yasaklanmıştır. Sovyet eğitimi zorunlu kılınmış, Arap alfabesi ile basılan kitapların Azerbaycan’a girişi engellenmiştir. Türkiye’de harf devriminin gerçekleşmesi ve Latin alfabesine geçilmesi bu planı bozmuşsa da Sovyetler Birliği II. Dünya Savaşı sırasında Kiril alfabesini zorunlu kılarak yeniden ilişkiyi koparmıştır.

Azerbaycan bağımsızlığını 30 Ağustos 1991’de ilân ettiğinde onu ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. 7 Haziran 1992’de yüzde 60’lara yaklaşan bir oy oranı ile Cumhurbaşkanı seçilen ve “Türk modelini” benimseyen Elçibey’in Türkiye’ye duyduğu yakınlığın gerisinde etnik vurgusu güçlü bir dış politika yaklaşımı bulunmaktadır.¹⁵⁹

Elçibey daha iktidara gelmeden önce bile Türkiye ile ilişkileri geliştireceğini telaffuz etmiştir. 25-27 Ocak 1992 tarihleri arasında, Ebulfeyz Elçibey’in önderliğinde 19 Haziran 1989’da kurulan Azerbaycan Halk Cephesi’nin yeni programında 20. yüzyılın başından beri Azeri demokratlar tarafından benimsenen, “Çağdaşlaşma, Türkleşme, İslâmlaşma” ilkelerinin yeniden ağırlık kazandığı görülmektedir.¹⁶⁰ Azerbaycan’ın milliyetçi ve Türk yanlısı tutumunun giderek belirginleşmesi karşısında¹⁶¹ Ermenilerin Moskova tarafından kışkırtılmasıyla Ermeni-Azeri çatışması yaratılmıştır.

¹⁵⁹ Bu bakış açısı sadece Türk-Azeri ilişkilerine ivme kazandırmakla kalmamış aynı zamanda 20 milyon civarında Azeri’nin yaşadığı İran’ın Kuzeyi ile birleşme planlarını da gündeme getirmiştir. Elçibey Türkiye ile konfederasyona gidilmesini de önererek, böylece 110 milyon nüfusa sahip bir gücün ortaya çıkacağını ileri sürmüştür. Bkz.: İsmayilov ve Kengerli, *op.cit.*

¹⁶⁰ Ramiz Asker, “Azerbaycan Halk Cephesi Nasıl Doğdu”, *Yeni Forum*, Temmuz 1992, s. 11-19, s. 17.

¹⁶¹ Shireen T Hunter, “Azerbaijan: Search for Identity and Independence” *The Transcaucasus in Transition-Nation Building and Conflict*, Washington D.C.: The Center for Strategic and International Studies, 1994, içinde, s. 58-96, s. 68-69.

Türkiye'ye duyulan yakınlığın ikinci önemli nedeni ise, Azerbaycan'ın Rusya'dan bağımsızlaşma çabası içine girmesi ve Batı'yı ve önemli ölçüde onunla örtüşen NATO müttefiki Türkiye'yi kendisini Rusya karşısında güçlendirecek önemli bir araç addetmesi olmuştur.¹⁶² Bu çerçevede Elçibey Mayıs 1993'de Rus kuvvetlerin Azerbaycan'dan ayrılmasını sağlamış,¹⁶³ Azeri ordusunun eğitiminde Türkiye'nin yardımlarını almış ve Dağlık Karabağ görüşmelerinde mutlaka Türkiye'nin de yer alması için çaba harcamıştır.¹⁶⁴

Ancak, Rusya'ya karşı Türkiye'nin desteğini arayan Elçibey'in liderliği fazla uzun sürmemiştir. Azerbaycan'ın savaştaki yenilgisinden Elçibey'i sorumlu tutan ve Ruslar ile yakınlığı bilinen Suret Hüseyinov'un topladığı özel silahlı birliklerin Gence'de kışlalara saldırarak bölgede etkili olmasının ardından Elçibey istifa etmek durumunda kalmıştır.¹⁶⁵

Elçibey'in yerini alan Haydar Aliyev ise oldukça farklı bir Türkçülük anlayışı benimsemiştir. Elçibey bir taraftan Halk Cephesi hareketiyle diğer taraftan dil ve eğitim yasalarıyla Azeri halkında güçlü bir Türklük bilinci yaratmak istemiştir. Oysa Aliyev'in döneminde Elçibey'in bazı girişimleri aynen devam etmekle birlikte Türkçülük kavramına yapılan vurgu terk edilmiştir. Aliyev, Rusya Federasyonu'nun desteğini almak adına 1995'de kabul edilen yeni Anayasa'daki "Türkçe konuşan halk" ibaresini kaldırarak (21. Madde) yerine "Azerbaycan dili" ifadesini koydurmuştur.¹⁶⁶

2.7.2. Dış Siyasal Faktörler

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde etkili olan dış faktörleri temelde Rusya Federasyonu, ABD ve AB başlıkları altında değerlendirmek mümkündür. Bu faktörlerin etkisi iç siyasal faktörlerle de çok yönlü bir ilişki içindedir.

2.7.2.1. Rusya Federasyonu ile İlişkiler

Azerbaycan dış politikasının en hassas meselesini Rusya ile ilişkiler oluşturmuştur. Rusya'ya açıkça karşı koyan ve o ölçüde de tepki çeken Elçibey'in siyaset anlayışından farklı olarak Aliyev'in "pragmatik" politikasının en önemli ögesi o an için

¹⁶² Elçibey 5 Nisan 2000 düzenlediği basın toplantısında da, "Kafkaslarda Rusya'nın ülkeleri karıştırmaya devam edeceğini belirterek, yarıcı düşmanlarına karşı Azerbaycan'ın Türkiye'nin yardımı ile NATO'ya üye olmasını" istemiştir. Azerbaycan'ın Ermenistan'la süren anlaşmazlığı nedeniyle NATO'nun Azerbaycan'ın üyeliğine sıcak bakmadığını ifade eden Elçibey, Türkiye'nin desteğini istemiştir.

¹⁶³ Hunter, op.cit., s.75.

¹⁶⁴ Ali Faik Demir, "Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya Yönelik Dış Politikası", Faruk Sönmezoğlu der., *Türk Dış Politikasının Analizi*, s. 717-756, s. 720-721.

¹⁶⁵ Suzanne Goldenberg, "Azerbaijan: Still Not Free", *Pride of Small Nations-The Caucasus and Post-Soviet Disorder* New Jersey, Zed Books Ltd., 1994, içinde, s. 115-131, s.124-127.

¹⁶⁶ Büşra Ersanlı Bebar, "Turkism in Turkey and Azerbaijan in the 1990's" <http://www.geocities.com/Vienna/7124/turkism1.html>

yapılabileni yapmak bu arada zorlanılan meselelerde ise temkinli adımlar atarak beklemektir. Bu pragmatik politika Dağlık Karabağ krizinde yalnız kalan Azerbaycan'ın uluslararası alanda arkasındaki desteği arttırma arayışının bir neticesidir.

Rusya ile yeniden ısınan ilişkiler bir süre de olsa Türkiye ile yakınlaşmanın frenlenmesi anlamına gelmiştir. Bu çerçevede, Azerbaycan'da bulunan 1600 Türk subayın danışmanlık görevine son verilmiş, Rusya ile ilişkiler yeniden önem kazanmıştır. Ancak, başlangıçta Azerbaycan'ın tekrar Rus etki alanına girdiğini düşündüren adımlar çok geçmeden yerlerini Azeri çıkarlarının gözetildiği bir "denge" politikasına bırakmıştır.

Aliyev Azerbaycan'ın doğal gaz ve petrol kaynakları kadar stratejik bir geçiş yolu olmasını da önemsemiş ve bu sayede zaman içinde Batılı şirketlerin yatırımlarını ülkesine çekerek güçlenme ve güçlendiği ölçüde de özgürleşme yolunda bir politika benimsemiştir. Aslında Aliyev'in bu politikasının göstergelerini iktidar olmasının akabinde aldığı bazı kararlarda gözlemlemek mümkündür. Aslında Aliyev'in Azerbaycan'ın dış politikasının karşılıklı çıkara bağlanacağını açıklamasının yanısıra ve bunun yanı sıra hangi ülke Dağlık Karabağ sorununu çözerse o ülke ile daha yakın ilişkiler kurulacağını söylemesi gerçekte Azerbaycan'ın Rusya ile olan ilişkilerine bazı koşullar da getirmiştir.

2.7.2.2. ABD ile İlişkiler

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini etkileyen bir diğer önemli dış faktör bu ülkenin ABD ile olan ilişkisidir. 1995 yılı ile birlikte ABD'nin Hazar enerji kaynaklarına olan ilgisinin arttığı görülmektedir. Bu ilginin ABD'nin bölgeye yönelik politikalarına üç tür yansıması olmuştur. Bunlardan birincisi, "yeni bağımsız ülkelerin bağımsızlıklarının, egemenliklerinin, refah düzeylerinin güçlenmesini destekleme ve onları siyasal ve ekonomik reformlar yapmaları konularında cesaretlendirme" yolundaki çabalarıdır. İkinci olarak "Hazar bölgesi enerji kaynaklarının bağımlı olmadan dünya piyasasına serbest bir şekilde akışının sağlanmasıyla Amerika'nın ve onun müttefiklerinin enerji güvenliğinin artırılmasına katkıda bulunulması ve Amerikan şirketlerinin ticaret konusunda fırsatlarının arttırılması" hedefinin benimsenmesidir. Üçüncüsü ise, yeni bağımsız ülkeler arasında ekonomik bağlar kurularak bölgesel çatışmaların çözülmesine yardımcı olunmasıdır.¹⁶⁷

¹⁶⁷ "Testimony by Ambassador Richard L. Morningstar", *Special Adviser to the President and Secretary of State for Caspian Basin Energy Diplomacy, Before the Senate Subcommittee on International Economic Policy, Exports and Trade Promotion, 3 March 1999, Caspian Sea Library, www.treemedia.com/cfrlibrary/library/policy/morningstar.html - 22k*

ABD'nin bölgeyi istikrara kavuşturma çabalarının içerisinde Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik öneriler de önemli bir yere sahip olmuştur. Bu bağlamda dikkat çekici bir girişim 1995'de AGİT temsilcisi John Maresca aracılığıyla yaptığı "Barış Hattı" önerisidir. Azerbaycan petrolünün Dağlık Karabağ ve Ermenistan topraklarını izleyerek Türkiye üzerinden dünya piyasalarına çıkarılmasını içeren teklifin gerisinde Azerbaycan ile Ermenistan arasında enerji boru hattı yoluyla karşılıklı bir ekonomik bağımlılık yaratılması ve bu sayede sorunun çözüme kavuşturulabileceği düşüncesi vardır. Ancak bu teklife her iki taraf da sıcak bakmamıştır.

Türkiye'nin Azerbaycan ile ekonomik ve ticari ilişkilerini stratejik boyuta taşımasında yani Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattını (BTC) hayata geçirebilmesinde bölge dışı bir aktör olan ABD'nin önemli bir payı vardır.

2.7.2.3. AB'nin Güney Kafkasya Politikası

Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle Güney Kafkasya cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazanırken, Kafkasya'daki etnik çatışmalar ve hükümet darbeleri, Balkanlardaki istikrarsızlık kaynaklarının aksine coğrafi uzaklık nedeniyle AB güvenliğini doğrudan ilgilendiren gelişmeler olarak algılanmamıştır.

Güney Kafkasya cumhuriyetleri başlangıçta AB'nin ilgi alanının dışında kalmış, Rusya'nın bölgedeki üstünlüğü istikrarın sağlanması açısından kabullenilmesi bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Buna mukabil Kafkasya'da siyasi, ekonomik anlamda dönüşümün de desteklenmesi gerektiği düşünülmüş, bu geçiş anlayışı çerçevesinde cumhuriyetlere teknik ve mali yardım sağlanması hedeflenmiştir. TACIS (Technical Assistance to CIS), FEOGA (Fonds Europeen d'Orientation et de Garantie Agricole), ECHO (European Commission Humanitarian Office) ve Gıda Güvenliği Programı gibi programların bu çerçevede geliştirildiği görülmektedir. TACIS kapsamı dâhilinde AB'nin bölgeye ilişkin iki programı uygulamaya konulmuştur. Bu programlar, TRACECA (Transport Corridor Europe Caucasus Asia) ve INOGATE (Interstate Oil and Gas Transport to Europe) programlarıdır. Asya ile Avrupa arasında en kısa, en hızlı ve en ucuz güzergâhı oluşturan koridorla Kafkasya cumhuriyetlerinin siyasi ve ekonomik bağımsızlığının güçlendirilmesinin yanı sıra AB'nin Moskova'ya bağımlı kalmadan Uzak Doğu'ya kadar erişiminin sağlanması da hedeflenmiştir. TRACECA'nın bir alt programı olarak da değerlendirilebilecek olan INOGATE ise

benzer bir hedefin Hazar Havzası enerji kaynakları bağlamında gerçekleştirilmesini hedeflemiş, petrol ve doğal gaz taşımacılığının yeniden yapılandırılmasını, alternatif güzergâhlarının ortaya çıkarılmasını amaçlamıştır.

1990'ların ikinci yarısından itibaren AB'nin Kafkasya cumhuriyetleri ile ilişkilerinde değişiklik gözlemlenmeye başlamıştır. ABD Rusya'ya öncelik veren politikasından vazgeçer ve Güney Kafkasya cumhuriyetleriyle ilişkilere önem verirken AB ise bölgenin ekonomik dönüşümüyle daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Bu bağlamda en dikkat çekici gelişme, Güney Kafkasya Cumhuriyetleriyle Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmalarının (OİA) imzalanması olmuştur. AB'nin bölgeye yönelik stratejisiyle ilgili tartışmalarda ve hazırlanan dokümanlarda, bölgenin jeopolitik, ekonomik ve enerji açısından Birlik için önemli olduğu vurgulanmıştır. Böylelikle AB ile her bir Kafkasya cumhuriyeti arasında, bakanlar düzeyinde görüşmelerin yapıldığı İşbirliği Konseyi, üst düzey görevliler düzeyinde İşbirliği Komitesi ve Parlamento İşbirliği Komitesi oluşturulmuştur. Ancak, OİA tam olarak uygulanamamış, etnik sorunların çözümünde de ilerleme sağlanamamış, AB başkentlerinde bölgede demokrasiye geçiş sorunlarının kolaylıkla aşılamayacağı yolunda bir değerlendirme hâkim olmuştur.

Ancak 2001'de Güney Kafkasya Cumhuriyetleri'nin Avrupa Konseyi'ne üyeliği gerçekleşmiş. 2001 tarihinde yapılan Afganistan operasyonu da Kafkasya koridorunun stratejik değerini açıkça ortaya koymuştur. Buna rağmen Mart 2003'te ilan edilen Yeni Komşuluk Politikası başlangıçta Kafkasya cumhuriyetlerini kapsam dışında bırakmıştır. Temmuz 2003'te AB bir Kafkasya Özel Temsilcisi olarak atamasına rağmen bölgeye yönelik çekimser tutumunu sürdürmüştür. Kasım 2003'te Gürcistan'da onu takiben Ukrayna'da da devrimin patlak vermesiyle AB'nin tüm dikkati bölgeye çevrilmiştir. Avrupa Komisyonu tarafından Mayıs 2004'te yayınlanan Avrupa Komşuluk Politikası Strateji Belgesi'nde Güney Kafkasya cumhuriyetleri YKP kapsamına dâhil edilmiş, bu ülkelerde reform yapılacak öncelikli alanları tespit eden Eylem Planları hazırlanmaya başlamıştır. YKP'nin temel mali aracı Avrupa Yatırım Bankası ile birlikte ENPI (European Neighbourhood and Partnership Instrument) olurken TACIS programı da son bulmuştur.

Kasım 2006'da hazırlanan ve ortak hedefleri Güney Kafkasya Cumhuriyetlerinin AB ile yoğun siyasi, güvenlik, ekonomik ve kültürel ilişkiler geliştirmesi olan Eylem

Planları Güney Kafkasya cumhuriyetleriyle ayrı ayrı imzalanmıştır. Eylem Planlarında, amacın karşılıklı refah, istikrar ve güvenliğin artırılması olduğu vurgulanmakta, bölgesel işbirliğine gidilmesi, çatışmaların önlenmesi, mevcut çatışmaların çözümü konusunda ilerleme sağlanması hedeflenmektedir.

Diğer taraftan Romanya ve Bulgaristan'ın Birliğe tam üyeliğiyle AB artık Karadeniz üzerinden Kafkasya bölgesine komşu olması ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Eylem Planlarında OİA'dan farklı olarak iyi yönetim, demokrasi ve insan hakları konusu önemli bir yer tutmakta, Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin Karadeniz bölgesinde çevre, eğitim, sınır güvenliği, ulaşım gibi alanlarda işbirliğine gitmeleri istenmektedir. Aynı zamanda Komisyon belgesinde Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) örgütünün bölgede diyalog ve işbirliği için faydalı bir platform sunduğu dile getirilmesi KEİ dönem Başkanlığı'na hazırlanan Türkiye açısından bir fırsat olarak değerlendirilebilir.¹⁶⁸

2.7.3. Türkiye ile Azerbaycan Arasında Ortak bir Stratejik Anlayış Oluşturulması Yolundaki Adımlar

Haydar Aliyev'in 5-9 Mayıs 1997 tarihleri arasında Türkiye'ye yaptığı ziyaret ikili ilişkiler açısından önemli bir dönüm noktası niteliğindedir. Bu ziyarette iki ülke arasında ortak bir stratejik anlayışın hayata geçirilmesi için çaba gösterileceği ortaya konmuş ve bu çerçevede 7 işbirliği protokolü imzalanmıştır.¹⁶⁹

Bunlar içinde iki ülke arasındaki stratejik ilişkilerin geliştirilmesi açısından dikkat çekici bir adım Türkiye adına Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Azerbaycan adına da Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in imza koydukları "Stratejik İşbirliğinin Derinleştirilmesine İlişkin Deklarasyon'dur". Bu Deklarasyonun önemi, bu Deklarasyonla Azerbaycan'ın Hazar'dan çıkardığı petrolün Türkiye üzerinden pazarlanmasının gündeme gelmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca, Deklarasyonda Dağlık Karabağ sorunu bağlamında Ermenistan'ın kınanması, Ermenistan'ın bölgedeki askerlerini çekmesi ve Türkiye'nin Ermenistan'a hiçbir malın gitmesine izin vermemesi gibi hususlara da yer verilmiştir.

¹⁶⁸ Bu bölümde ağırlıklı olarak, Kamil Ağacan, "AB'nin Güney Kafkasya Politikası", *Stratejik Analiz*, Ocak 2007, s: 43-51'den yararlanılmıştır.

¹⁶⁹ Bu protokoller, "Sınır Olay ve Uyuşmazlıkların Çözümüne Dair Sözleşme", "Denizcilik Anlaşması", "Gençlik ve Spor alanında işbirliğine ilişkin ek Protokol", "Hava Taşımacılığı Hakkında Anlaşma'ya ek Protokol", "T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı ile Azerbaycan Çalışma ve Sanayi Güvenlik Bakanlığı arasında İşbirliği Anlaşması", "Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmelerini Geliştirmeye Yönelik İşbirliği Ek Protokolü" ve "Elektrik Enerjisi alanında işbirliği Prensipleri Anlaşması'dır". "Cumhurbaşkanı Demirel: Türkiye Azerbaycan'ın Her Zaman Yanındadır", *Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü*, <http://turkhaber.byegm.gov.tr/arsiv/1997/88/T2.htm>

İki ülke ilişkilerindeki stratejik boyutu güçlendiren çok daha önemli bir adım ise, 29 Ekim 1998 tarihinde imzalanan “Ankara Deklarasyonu”dur. Hazar ve Orta Asya petrolünün Batı pazarlarına Doğu-Batı Koridoruyla taşınmasını öngören Deklarasyon, Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Gürcistan Cumhurbaşkanı ve ABD adına gözlemci olarak Enerji Bakanı Bill Richardson tarafından imzalanmıştır. Bu Deklarasyonu imzalamakla Azerbaycan, Kazakistan, Gürcistan, Özbekistan ve ABD Bakü-Tiflis- Ceyhan hattının yapımı için ortak hareket edeceklerini tüm dünyaya ilan etmişlerdir.¹⁷⁰

2.7.3.1 Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Karşılanamayan Beklentiler

Türkiye-Azerbaycan arasındaki ilişkilerin gelişen stratejik mahiyetine karşılık bu ilişkiler çerçevesinde karşılıklı olarak bazı beklentilerin karşılanmadığı da bir gerçektir. Azerbaycan, Türkiye'nin Ermenistan'a uyguladığı ambargonun gevşekliğinden ve Türkiye'deki bazı sivil toplum örgütlerinin Ermenistan'la ilişkilerin geliştirilmesine sıcak bakmasından yakınırken Türkiye de Ermeni soykırımının tanınmasına yönelik AB ülkelerinin Parlamento kararlarının Azerbaycan tarafından sessizce karşılanmasına ve Kıbrıs konusunda gereken desteğin verilmemesine tepki göstermiştir. 2001 Yılı Mart ayında Türkiye'yi ziyaret eden Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev'in Cumhurbaşkanı Sezer tarafından karşılanmamasının nedeni olarak da Fransız Parlamentosu'nun sözde Ermeni soykırımını tanıma kararına Azerbaycan'ın gereken tepkiyi göstermemesi gösterilmiştir.

Türkiye'nin beklentilerinin karşılanamamasının temel nedeni, Azerbaycan'ın Türkiye'ye verdiği önemin bu ülkenin Batı'yla birlikte hareket etme arzusunun gerisinde kalması ve Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan'ın Türkiye ve KKTC'ye bakışını etkilemesidir. Azerbaycan KKTC ile Dağlık Karabağ arasında bir paralellik kurulmasından endişe duymaktadır. Azeri milletvekilleri Kıbrıslı Türklerin temsili konusunda 29 Nisan 2004'te Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nde yapılan oylamaya bu durum Dağlık Karabağ'ın tanınması için örnek teşkil eder düşüncesiyle katılmamışlardır.¹⁷¹ Ayrıca, Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev Başbakan Tayyip Erdoğan'ın 29-30 Haziran 2005'teki Bakü

¹⁷⁰ Kenan Çelik ve Cemalettin Kalaycı, “Azeri Petrolünün Dünü ve Bugünü”, *Journal of Gafqaz University*, www.qafqaz.edu.az/journal/2_2/2_2_07.htm

¹⁷¹ Sema Sezer, “Azerbaycan KKTC'ye Verdiği Sözleri Unutuyor mu?”, *ASAM*, 10 Kasım 2005,

<http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=744&kat1=3&kat2>; Sema Sezer ve Hasan Kambolat, “Türkiye-KKTC: Bir Millet, Üç Devlet”, *Stratejik Analiz*, Kasım 2005

ziyareti sırasında Azerbaycan'ın KKTC¹⁷² pasaportlarını kabul edeceğini, KKTC'ye doğrudan uçuşların başlatılacağını ve Azerbaycan şirketlerinin KKTC'de ofisler açacağını açıklamasına rağmen Kıbrıs Rum Yönetimi'nin "Azerbaycan KKTC'ye doğrudan seferler başlattığı takdirde Kıbrıslı Rumlar da Azerbaycan'ın AB Komşuluk Politikası içinde değerlendirilmesini" engelleyecekleri tehdidinde bulunmaları karşısında geri adım atmıştır.¹⁷³

Değerlendirme

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin seyri ülkeler arasında etnik bir bağın bulunmasının dış politikaya olan etkisinin önemli ölçüde siyasal liderlerin bu bağı nasıl yorumladıklarına bağlı olarak şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bunun en bariz örneğini bize Elçibey ile Aliyev'in yorumlarının farklılığı sunmaktadır. Türkiye'nin Aliyev'in ortaya koyduğu dış politika perspektifinin önemli bir başlığı haline gelmesi, iki ülke arasındaki etnik bağdan ziyade, NATO müttefiki ve AB üyeliğine aday ülke olmasından kaynaklanmaktadır.

Türkiye, Kafkasya denkleminin önemli bir parçasıdır. Bu denklemde Türkiye'den beklenen özellikle de Rusya'ya bir denge yaratması olmuştur.. Kafkasya'nın Soğuk Savaş sonrası tarihi bölge ülkelerinin Rusya'yı ABD, AB ve Türkiye ile geliştirilecek ilişkilerle dengelemede başarısız kaldıkları noktalarda ve özellikle güvenlik sorunları ve doğal kaynak ihtiyaçları nedeniyle tekrar (Ermenistan ve bir ölçüde de Gürcistan) Rusya'nın güdümüne girmeye başladıklarını bize göstermektedir. Bunun tek bir istisnası bağımsızlığı yolunda doğal gaz ve petrole sahip olmasının yarattığı avantajı Batılı şirketlerle kurduğu ortaklıklarla Rusya'ya güçlü bir karşı koyuşa dönüştürebilen Azerbaycan'dır.

Türkiye ile Azerbaycan arasında ticari ilişkilerinin önündeki en önemli engelin satın alma gücünün düşüklüğü olduğu dikkat çekmektedir. Bu da birbiriyle çok yakın bir ilişki içinde bulunan siyasal ve ekonomik sorunların bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁷² Azerbaycan'ın KKTC'yi tanıması konusu Türk Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in 21 Ekim 2001'de bu ülkeyi ziyaretinde gündeme gelmiştir. Aliyev, 24 Nisan Referandumunda Kıbrıslı Türklerden "evet", Rumlardansa "hayır" oyu çıkması durumunda Azerbaycan'ın KKTC'yi tanıma sürecinde ön sırada yer alacağını söylemiş ancak daha sonra yapılan açıklamalarda aslında referandumdan sonra Kıbrıs'taki tarafların tutumlarını izleyeceklerinin kastedildiği söylenmiştir.

¹⁷³ 30 Temmuz'dan itibaren KKTC'ye uçak seferleri başlatılacağını açıklayan Azerbaycan'ın geri adım atmaya başladığının bir diğer göstergesi de Azerbaycan Dışişleri Bakan Yardımcısı Araz Azimov'un "Azerbaycan'ın komuya insani bir perspektiften yaklaştığını" vurgulaması ve yapılan tek bir uçuştan kalkarak kapsamlı siyasi tablolar yapmanın yanlış olduğunu açıklaması olmuştur. Ayrıca, Azerbaycan'ın AB Daimi Temsilcisi Arif Mamedov'un 8 Kasım 2005'de Brüksel'de Avrupa Konseyi Politika Birimi Direktörü Cristof Heusgen ile yaptığı görüşmede, Azerbaycan olarak Kuzey Kıbrıs ile herhangi bir ilişki kurmayacaklarının garantisini vermesi, Azerbaycan üst düzey yetkililerinin KKTC'yi ziyaret etmediğini vurgulaması ve yanlış algılamaların ortadan kaldırılması için Kıbrıs Rum Kesimi'nden gelecek bir delegasyonu ağırlamaya hazır olduklarını bildirmesi de Kıbrıslı Rumların Azerbaycan üzerindeki şantajının etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

2.8. Türkiye-Ermenistan İlişkileri

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde temel sorunlar hiçbir dönemde aşılammıştır. Ancak, bağımsızlık sonrası gelişmeler gözden geçirildiğinde tarihin acı tecrübeleri kadar siyasal, ekonomik koşulların liderlerin ve dış politikaya yönelik yaklaşımlarının da bu ilişkilerin gidişatında önemli bir etkisi olduğu görülmektedir.

2.8.1. Kimlik ve İç Siyasal Faktörler

Sovyetler Birliği döneminde Türkiye ile Ermeni Yüksek Sovyet'i arasındaki diplomatik soğukluk, bloklaşmanın bir sonucu olmaktan ziyade 19.yy sonunda ve I. Dünya Savaşı sırasında yaşanan trajik olayların izlerinin hala canlı tutulmasının bir sonucudur. 1967'de 1915 olaylarının anısına bir anıt dikilmesi, 1985'de ise 24 Nisan tarihinin, Ermeni Yüksek Sovyet'i tarafından anma günü olarak ilan edilmesi, tarihin bu ilişkilerdeki etkisinin göz ardı edilemeyeceğini ortaya koymuştur.

Bu olumsuz arka plana rağmen Türkiye, 16 Aralık 1991 yılında Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerden birisi olmuş, Ermenistan ile ekonomik ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesi düşüncesiyle hareket etmiş, hatta Karadeniz'e kıyısı olmamasına rağmen 1993 yılında Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne kurucu üye olarak davet etmiştir.

Türkiye'nin Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıması ve insani yardımda bulunmasıyla başlayan sınırlı ikili ilişkiler, SSCB sonrası Yukarı Karabağ sorunun ortaya çıkmasıyla sekteye uğramıştır. Soykırım iddialarının uluslararası alanda tanınması yönündeki çabalar dışında Türkiye açısından Ermenistan'la ilişkileri sarsan en önemli unsurlar, Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi için "Batı Ermenistan" ifadesinin kullanılması, Ermenistan Anayasasında devlet arması olarak Ağrı Dağı'nın gösterilmesi, Ermeni yetkililerince yapılan ve iki ülke arasındaki sınırı belirleyen 1921 Kars ve Gümrü Antlaşmaları'nın tanınmadığını ima eden açıklamalar olmuştur.

Ermenistan aslında bir tek Türkiye'ye karşı toprak talebinde bulunmamıştır. Ermenistan'ın komşu olduğu tüm devletlere karşı toprak iddiasında (Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesi, Gürcistan'ın Cevaheti bölgesi, İran'ın kuzeyi ve Rusya'nın güneyindeki Krasnodar bölgesi de Büyük Ermenistan'ın parçaları olarak telakki edilmektedir) bulunduğu görülmektedir.

Psikolojik açıdan bakıldığında “Büyük Ermenistan” özleminin şiddetli bir mağduriyet duygusu karşısında bir savunma mekanizması olarak büyütülen bir benliğin tezahürü olarak yorumlanması mümkündür. Ancak Türkler, Ermenistan’ın diğer uluslarla ilişkilerinden farklı olarak “mağduriyet algılarının” merkezinde yer almaktadır. Libaridian, Türk-Ermeni ilişkilerinin “iki ulusun da ruhunun ve kimliğinin önemli bir parçası”¹⁷⁴ olduğunu söylemekteyse de bu karşılıklı düşman algısında aynı duygu yoğunluğunun söz konusu olduğunu ifade etmemektedir. Türklerin Ermenilerin sahip olduğu kadar güçlü bir “seçilmiş travması” yoktur. Ancak Ermenilerin “zorba” Türk imajıyla beslenen “kurban psikolojisiyle”¹⁷⁵ aynı yoğunlukla yaşanan bir korku olmasa da Türklerin de tarihten gelen ve toprak bütünlüğüne yönelik tehdit algılamalarının arttığı dönemlerde kendisini hissettiren bir parçalanma korkusu vardır.

Ermeniler açısından seçilmiş travmanın aşılmasının zorluğu bu psikolojinin özellikle yurt dışında yaşayan Ermenileri bir araya getirmesinden ve grup içi dayanışma sağlaması işlevinden kaynaklanmaktadır. Bu unsurun Ermenistan siyasetini kontrolüne almasında SSCB sonrasında Ermenistan’ın yaşadığı geçiş sorunları ve bu sorunları ağırlaştıran Dağlık Karabağ meselesi nedeniyle Diasporaya olan bağımlılığının artmasının ve Rusya’nın yörüngesine girmesinin de önemli bir etkisi bulunmaktadır.

1973’te Türkiye’nin Los Angeles konsolosluğu ve yardımcısının öldürülmesiyle başlayan ve Türk diplomat ve temsilciliklerini hedef alan ASALA terör örgütünün saldırıları¹⁷⁶ ise, Türkiye’nin bu sorunu barışçıl yollardan çözebileceği konusundaki inancını kırmış, alternatif bakış açılarının ortaya atılmasını zorlaştırmıştır.

2.8.2. Liderlik ve Vizyon

Ermenistan’ın bağımsızlık mücadelesinde Ermeni Ulusal Harekatı (Hayoç Hamazgayin Şarjum) lideri olan Levon Ter-Petrosyan, 16 Ekim 1991’de yapılan devlet başkanlığı seçimlerini kazanarak bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti’nin ilk devlet başkanı olmuştur.

¹⁷⁴ Gerard J. Libaridian, *Ermenilerin Devletleşme Sınavı*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s.12.

¹⁷⁵ Joseph V. Montville, “Complicated Mourning and Mobilization for Nationalism,” Jerome Braun, der., *Social Pathology in Comparative Perspective: The Nature and Psychology of Civil Society*, Westport, CT: Praeger, 1995, içinde, 159-173.

¹⁷⁶ Yıllara göre, 1975 Viyana, 1976 Beyrut, 1977 Vatikan, 1978 Madrid, 1979 Haag, Paris, 1980 Bern, Vatikan, Atina, Paris, Sidney 1981 Paris (3 kez), Kopenhag, Cenevre, İran, Roma, Napoli, 1982 Los Angeles, Ottawa (2 kez), Boston, Lizbon, Rotterdam, Bulgaristan, 1983 Belgrad, Brüksel, Lizbon, 1984 Tabran, Viyana (2 kez), 1991 Budapeşte.

Ter Petrosyan (1991-1998) Ermenistan'ın Rusya'nın uydusunda kaldığı sürece, ne Dağlık Karabağ sorununun çözülmesinin ne de ekonomik kalkınmanın mümkün olacağını anlamış ve Rusya ile olan ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğine inanmıştır. Rusya'nın Karabağ'ın bağımsızlığını tanımayacağını düşünen Petrosyan, uzun vadede Ermenistan'ın daha ciddi ekonomik ve siyasi sorunlarla karşı karşıya kalmaması için Azerbaycan ile bir barış anlaşması imzalanması gerektiğini kanıtlamaya çalışmıştır.¹⁷⁷

Petrosyan, Dağlık Karabağ konusunda Haydar Aliyev ile görüşmelere de başlamış ve 1997'de AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) Minsk Grubu'nun ile ri sürdüğü barış anlaşmasını prensip itibarıyla kabul etmiştir. Ancak, taraflar bir anlaşma taslağı üzerinde çalışırken, Ermenistan muhalefeti ve Petrosyan'ın yakın çevresi müzakerelerin çerçevesine karşı çıkmıştır.

Petrosyan Türk-Ermeni ilişkilerinde “pragmatik” bir siyaset izlemiş, toplumlarası ilişkilere sıcak bakmıştır. Ancak 1995'de Erivan'da soykırım Müzesi açılması Türkiye ile Ermenistan arasında tarihi sorunların üstesinden Petrosyan döneminde de gelinemediğini ortaya koymaktadır. Ermenistan yine bu dönemde Rusya ile kurulan ilişkilerin dengelenmesi amacıyla Yunanistan ve İran'la yakınlaşmış ve 1995 yılından itibaren bu yönde yapılan girişimlerin sonucunda 12 Haziran 1995 tarihinde üç devlet arasında askeri işbirliği antlaşması imzalanmıştır. Bu birliktelik içine Gürcistan'ı alma çabaları ise sonuç vermemiş öte yandan 1992 tarihinden itibaren Ermeni askerlerinin yetiştirilmesine destek veren Yunanistan ile Ermenistan arasında 1996 yılında bir Savunma İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır.¹⁷⁸

Petrosyan, 1998'de istifa etmeye mecbur olmuş, aynı yıl yapılan seçimleri Başbakanlık görevinde bulunan Robert Koçaryan kazanmıştır. “Barışalım ama geçmişi de unutmayalım” diyen Koçaryan iktidarının ilk icraatı Petrosyan'ın terörizme karıştığı gerekçesi ile 1994 yılında kapattığı ve “Türk düşmanı” olarak bilinen Taşnak Partisi'nin faaliyete geçmesine izin vermesi olmuştur.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Ona göre, Azerbaycan ve Gürcistan'ın uluslararası ekonomik ve siyasi ortama entegre olmaya çalıştıkları ve Hazar havzasındaki petrolü dünya pazarlarına taşıyacak petrol boru hatlarının kendi topraklarından geçmesi için görüşmeler yaptıkları bir ortamda Ermenistan'ın, Azerbaycan topraklarının işgaline devam ederek kendisini bu sürecin dışında bırakması büyük bir hataydı. Petrosyan hükümeti 1997 yılı sonlarından itibaren Hazar enerji kaynakları ile ilgilenmeye başlamış ve Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın kendi topraklarından geçmesi için ABD'de lobi faaliyetlerinde bulunmuşsa da Ermenistan'ın bu ilgisi, Azerbaycan ve konsorsiyum tarafından fazla rağbet görmemiştir. Bkz.: Libaridian op.cit.

¹⁷⁸ Ibid.

¹⁷⁹ Daba geniş bilgi için bkz: Hatem Cabbarlı, “Ermenistan'da 19 Şubat 2003 Tarihli Cumburbaşkanlığı Seçimleri: Koçaryan'la Devam mı?”, Stratejik Analiz, Sayı. 30, Ekim 2002, s. 25-27.

Koçaryan'ın hedefi, Ermenistan'ın politikasının Rusya ile ilişkilerin dar sınırları içinde kalmaması, Batıya da açılması yönünde olmuştur. Batıyla geliştirilmek istenen ilişkiler hem Ermenistan'ın ekonomik sorunlarına çare olacak hem Rusya ile olan ilişkilerin dengelenmesine hizmet edecek, hem de Türkiye ve Azerbaycan karşısında kullanılacak bir araç olarak düşünülmüştür. Batı ile ilişkiler geliştirilirken burada sadece Batı ülkeleriyle geliştirilecek siyasi ve ekonomik ilişkiler üzerinde de durulmamıştır. Batı ülkelerinde yaşayan Ermeni Diasporasının Türkiye karşısında seferber edilmesi, Batı ile Ermenistan'ın ilişkilerinin derinleştirilmesi yolunda Diasporanın aracılığından yararlanılması ve Diasporadan ülkedeki ekonomik sıkıntıları hafifletecek şekilde yardımların alınması düşüncesi de Batı ile yakınlaşmanın bir parçası olmuştur.

Ancak, Diaspora Ermenileri yapmış oldukları yardımların karşılığında Ermenistan'ın siyasetinde daha fazla söz sahibi olmaya başlamış ve dış politikada Koçaryan'ın bile arzu etmediği oranda aşırı milliyetçi bir söylemin benimsenmesine neden olmuşlardır.¹⁸⁰

2.8.2.1. Türk-Ermeni İlişkilerinde Gizli Diplomasi

1991-1995 yılları Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde iyileşme arayışlarına sahne olmuştur. Bu arayışların en dikkat çekicisi, Ermenistan bağımsızlığını ilan ettikten iki yıl sonra, 1993 başında MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in yanına, Tuğrul Türkeş, Cefi Kamhi'yi de alarak bir Ermeni bir arabulucu vasıtasıyla 1993 yılı Mart ayında Petrosyan'la Fransa'da gizlice buluşmasıdır.¹⁸¹

Türkeş-Ter Petrosyan görüşmesinde Ermenistan'a dünyayla ticaret yapması için Türkiye'den transit kara ve deniz geçişi verilebileceği söylenmiş ve Kafkasya'yı boydan boya kat edecek ve Ermenistan'dan geçecek "Trans-Kafkasya Otoyolunun" inşası olasılığı gündeme gelmiştir.¹⁸² Bu otoyola bir demiryolu da eşlik edecek, aynı

¹⁸⁰ *Ibid.*

¹⁸¹ Erivan'a Rus yardımının kesildiği ve ülkenin kış ortasında buğdaysız kaldığı bir sırada Fransa'da, Avrupa'dan Ermenistan'a giden insani yardımları organize eden bir derneğin başkanı olan Samson Özararat Türk yetkililere "100 bin ton buğdaya ibtiyaçları var. Siz 200 bin ton yollayın, ilişkilerin önünü açın" önerisinde bulunmuştur. Türk bükümeti, milliyetçilerin ve Azerilerin tepkisinden çekinmiş ancak nabızı yoklanan Bakü'nün "Ekmek söz konusuysen düşmanlığın lafi olmaz" cevabı üzerine Erivan'a 41 bin ton buğday gönderilmiştir. Bkz.: Can Dündar, "Türkiye-Ermenistan: 12 Yıl Gizlenen Görüşme", <http://www.candundar.com.tr/index.php?Did=2619>

¹⁸² Türkeş bu görüşmede Petrosyan'a 6 maddelik bir öneri paketi sunmuştur. Bu öneriler; Azerbaycan ve Ermenistan arasında bemen ateşkes sağlanmasını; Ermeni askerlerinin Azeri topraklarından çekilmesini; her iki tarafın bugünkü sınırlar içinde birbirini tanımasını ve diplomatik ilişki tesisini; iç işlerine karışmadan ve toprak talebi olmaksızın temas kurulmasını; Laçın koridorunun açılmasını ve koridorun bir gözlemci heyetinin güvencesi ve denetiminde bulunmasını, Karabağ sorununun ya daba sonraya ya da Minsk toplantısına bırakılarak meselenin ateşkes sonrası daba geniş zamanda ele alınmasını içermiştir. Bkz.: *Ibid.*

hatta bir doğalgaz ve petrol boru hattı da yer alacaktır. Türkes ile Petrosyan arasındaki daha ilk görüşmede ortaya atılan ikili projelerin portresi 600 milyon doları bulmuştur. Ermenistan'daki girişimleri ise Devlet Başkanı'nın ağabeyi ve Ermenistan'ın güçlü adamı Telman Ter-Petrosyan örgütlemiştir. Ermenistan üzerinden taşımacılık yapan bir Amerikan firması, Türk ortaklarını çağırıp bir Türk-Ermeni İş konseyi kurmalarını önermiştir ki bu Konsey 1997'de kurulacaktır.¹⁸³

Türk-Ermeni ilişkileri açısından diğer bir önemli bir gelişme hava sahasının açılması olmuştur. Ermeni tarafının İstanbul'a uçuş talebi Dışişleri'ne iletdikten sonra Erivan-İstanbul arasında da özel uçak seferleri başlamıştır. İki ülke arasında bavul turizmi canlanmış ve arada diplomatik ilişki bulunmamasına ve ekonomik ambargo uygulanmasına rağmen iki tarafın göz yummasıyla dolaylı ticaret kısa sürede 150 milyon dolara ulaşmıştır.¹⁸⁴

Türkes ile Petrosyan'ın görüşmesi uzun süre basından ve kamuoyundan gizlenmiş, bu görüşmeyi izleyen tarihlerde Türkes başka Ermeni temsilcileriyle de gizli temaslar kurmuştur. 1997 Nisan ayında gerçekleşecek buluşma öncesinde Türkes vefat etmiş ve süreç askıya alınmıştır. Türkes ile Petrosyan'ın başlattığı süreç iki devlet arasında gayri-resmi diplomasinin bir örneği olarak karşımıza çıkmakla beraber bu sürecin tasarlanmasına iş adamlarının da katkıda bulunmaları "ikinci kanalın" (second track) yani sivil diplomasinin de devreye girmesi anlamına gelmiştir. Ermeni şirketlerin yöneticileri İzmir Fuarına katılmışlar, başta İstanbul ve Ankara'da olmak üzere Türk şirketleriyle iş yapmak için girişimlerde bulunmuşlardır. Ermeniler Sivas, Erzurum, Van ve Ağrı'yı ziyaret etmişlerdir.¹⁸⁵

2.8.3. Dış Siyasal Faktörler

Türkiye Ermenistan ilişkilerini etkileyen başlıca dış siyasal faktörler Azerbaycan ile olan Dağlık Karabağ meselesi, Rusya Federasyonu ve Batı ve özellikle AB ile geliştirilen ilişkilerdir.

¹⁸³ Türkes, "Müşterek gerçekleştirilecek bu proje başka işbirliklerine kapı açar. Sınırlar açılır, yurttaşlarımız serbestçe birbirine gidip gelir, ticaret yaparlar. Bu durum bölgeye de huzur ve refah getirir" görüşündedir. Bkz.: *Ibid.*

¹⁸⁴ *Ibid.*

¹⁸⁵ "Gizli diplomasi", Türkiye-Ermenistan ilişkileri gibi kamuoyunun bassasiyet gösterdiği konularda aşamalar kaydedebilmenin önemli bir yoludur. Ancak Türkes-Petrosyan görüşmesinde de görüldüğü üzere kamuoyundan gizli yürütülen diplomasinin dezavantajları da bulunmaktadır. Toplumla sürecin benimsenmemesi nedeniyle liderliğin değişimi sürecin de sonlanması anlamına gelebilmektedir.

2.8.3.1. Dağlık Karabağ Sorunu

SSCB'nin bölgeyi kontrol altına tutabilme yolundaki çabalarının Ermenistan-Azerbaycan karşıtlığında önemli bir rolü bulunmaktadır. SSCB her ne kadar ideolojik kimliğe verdiği önemle ters düşse de dil ve kültür politikaları ile alt kimlikleri birbirleriyle rekabet edecek hatta çatışacak şekilde canlı tutmaya çalışmıştır. Moskova'nın bölge üzerinde kontrolünü etkin kılan bir diğer araç Kafkasya'daki Sovyet Cumhuriyetleri arasındaki sınırları yeniden oluşturma girişimleri olmuştur. Özellikle (Gürcü asıllı olan ve bölgeyi çok iyi tanıyan) Stalin döneminde bu araç etkili bir şekilde kullanılmıştır.¹⁸⁶

Bağımsızlıklarını kazanan yeni cumhuriyetlerde siyasal ekonomik ve sosyal dönüşüm sancuları karşısında aşırı milliyetçi söylemler toplumu bir arada tutmanın yeğâne yolu olarak belirirken, Dağlık Karabağ sorununun mevcudiyeti milliyetçiliği daha da güçlendiren bir unsur olmuştur. Aslında Ermenilerin kurban psikolojisinin, 20 Şubat 1988'de Azerbaycan'ın özerk bölgesi olan ve nüfusunun büyük bir kısmını Ermenilerin oluşturduğu Yukarı Karabağ'ın başkenti Stepanakert'in Şehir Meclisi'nin Karabağ'ın Ermenistan'ın parçası haline getirilmesi yönünde Moskova'ya teklif götürmesinin ardından yaşananlarla birlikte yeniden yorumlanması gerekmektedir. Dağlık Karabağ'da şiddetlenen çatışmalar Ermeniler üzerinde adeta bir hayaletin canlanması gibi bir erki bırakmıştır. Irk, dil ve din açısından ortaklıkları nedeniyle Azeriler "en acımasız katiller" olarak algılanan Türklerle özdeşleştirilmiş, savaşılan düşman Azeri değil 1915'teki sözde "soykırımı" gerçekleştiren Osmanlı Türkleri olarak görülmüştür.¹⁸⁷ 1992 yılında Azerbaycan'la savaş şiddetlenmiş, Ermeni kuvvetleri Azerileri Karabağ'ın büyük bölümünün dışında tutmakla kalmamış, Karabağ'ın çevresindeki yedi bölgeyi de işgal etmiştir.¹⁸⁸ Karabağ savaşının psikolojik yönden önemi, Ermenilerce "bir mucizenin gerçekleşmesi" olarak değerlendirilmesi nedeniyledir. Karabağ savaşı "Ermeni Davası'nın" kazanılabileceğini kanıtladığı oranda "Büyük Ermenistan hayalini" kamçılayarak Ermenistan'ı komşularıyla ihtilafa sürüklemiştir.¹⁸⁹

Ancak Dağlık Karabağ sorununun siyasetin merkezine oturması Ermenistan'ın ekonomik sorunlarını arttırmış ve diplomatik açıdan yalnız kalmasına neden olmuş ve

¹⁸⁶ Shireen T. Hunter, "Borders, Conflict, and Security in the Caucasus: The Legacy of the Past" *SAIS Review*, 26 January 2006, s. 111-125.

¹⁸⁷ Richard G. Hovannisian, "World War I as the Defining Moment in Modern Armenian History", 24 April 2001, *UCLA/ Armenian Studies/Resources*, <http://www.sscnet.ucla.edu/history/centers/armenian/source108.html>

¹⁸⁸ 350 bine yakın Ermeni Azerbaycan ve Karabağ'ı terk ederken 700 bine yakın Azeri Karabağ ve çevresindeki Azerbaycan'a ait bölgelerden kaçmıştır.

¹⁸⁹ Libaridian, *op.cit.*, s.109.

Rusya'dan bağımsızlaşmaya çalışmasına rağmen onu Rusya'nın desteğine muhtaç hale getirmiştir. Ne var ki bu destek demokrasiye ve liberal ekonomiye geçiş yolunda dönüşüm sorunlarını çözmemiş, Yukarı Karabağ meselesini Ermenistan'ın istediği yönde halletmesini sağlamamış sadece onu Rusya Federasyonu'nun bir dış cephesi, bir ileri üssü haline getirmiştir.

Türkiye, Ermenistan'ın Azerbaycan'ın yaklaşık yüzde 20'sini işgal altında tutarak BM'nin 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlarına uymaması karşısında bu ülke ile arasındaki diplomatik ilişkileri askıya almış, sınır kapısını kapatmıştır. Türkiye ile Ermenistan arasındaki tarihi sorunlar Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorununu derinleştirirken, bu sorunun varlığı bir taraftan Türkiye-Ermenistan ilişkilerini daha da karmaşık ve zor çözümlü bir hale getirirken diğer taraftan da Türkiye-Rusya ilişkilerini gerginleştirmiştir.

2.8.3.2. Rusya Federasyonu ile İlişkiler

Coğrafi konumuna göre denize çıkışı olmayan ve uluslararası ulaştırma hatlarından uzak kalan Ermenistan, Rusya'nın etki alanına girmeyi kabul etmek durumunda kalmıştır. 21 Aralık'ta Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) kurulduğu zaman Azerbaycan ve Gürcistan bu kurumun SSCB'nin devamı olduğu gerekçesiyle üye olmaya itiraz ederken, Ermenistan'ın BDT'ye ilk üye olan devletlerden biri olduğu görülmektedir.

1996 yılına kadar Rusya ile askeri ve ekonomik işbirliğinin¹⁹⁰ gerekliliğine inanan Petrosyan, daha sonra bu ülke ile yaptıkları işbirliği sonucunda bölgesel ve uluslararası gelişmelerin dışında kaldıkları kanaatine varmış bu nedenle de Rusya ile olan ilişkilerin ilişkilerinin gözden geçirilmesi gerektiğine inanmış, ancak Rusya'nın muhalefeti desteklemesi ve baskısı sonucunda istifa etmek durumunda kalmıştır.

¹⁹⁰ Rusya 1991'de Ermenistan ile 'Dostluk İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Anlaşması' imzalamış, 1997'de de bu anlaşmayı yenilemiştir. Anlaşma şartlarına göre üçüncü bir devlet Ermenistan veya Rusya'ya karşı askeri müdahalede bulunursa her iki ülke de birbirine yardım edecektir. Bunu Ermenistan'daki Rus üssüne asker ve silah konuşlandırılması ve ülkenin askeri koordinasyonunu sağlayan anlaşmalar takip etmiştir. Bugün Rusya'nın, Ermenistan'ın Gümrü şehrinde 12, Aburyan'da 4, Arağaç'ta 2, Eşterek'te 1, Erivan'da 7, Kafan'da 1, ve Nubaraşen kasabasında 2 askeri üs olmak üzere toplam 29 askeri karakolu bulunmaktadır. Rus askeri üslerinin yerleştiği bölgeler içinde toplam 14 üs Türkiye sınırına yakın bölgelerde konuşlandırılmıştır. Şubat 1992'de Ermenistan ve Rusya arasında imzalanmış bir başka anlaşmaya göre Ermenistan-İran ve Ermenistan-Türkiye sınırları Rusya Sınır Kuvvetleri Komutanlığı tarafından korunmakta ve Ermenistan Sınır Kuvvetleri Komutanlığında yaklaşık 1500 Rus subayı görev yapmaktadır. Anlaşmanın imzalanmasından sonra Rus basınında konu ile yapılan yorum ve değerlendirmelerde, Ermenistan sınırlarının BDT ve Rusya sınırları olduğu ifade edilmektedir. Ermenistan ve Rusya arasında 21 Ekim 1994'de imzalanan anlaşma şartlarına göre, Rusya'ya Gümrü ve Erivan'da olmak üzere iki askeri üs verilmiştir.

Dağlık Karabağ Savaşı sırasında Türkiye'nin Nahçıvan'a asker göndermesinin gündeme gelmesiyle birlikte Türk-Rus ilişkilerinde ciddi bir gerginlik yaşandığı görülmektedir. BDT Savunma Bakanı Şapoşnikov'un "Türkiye'nin sadece Nahçıvan'a ordu göndermesi değil, Kafkasya'daki gelişmelere müdahale etmesi bile üçüncü dünya savaşına neden olur" ifadesini kullanması, Rusya Devlet Başkanlığı Ofisinden yapılan uyarılarda ise Türkiye'nin Nahçıvan'a ordu gönderdiği takdirde taraflar arasında imzalanmış Kars ve Moskova Anlaşmaları'nın yeniden gözden geçirebileceğinin vurgulanması Türkiye'nin Kafkasya siyasetinin sınırlarını belirlemede Rusya'nın ne denli önemli bir faktör olduğunu ortaya koymuştur.¹⁹¹

2.8.3.3. AB ile ilişkiler

Ermenistan ile AB arasındaki Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması 1996'da gerçekleşmiştir. 1999'da yürürlüğe giren Anlaşma bugün AB ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin hukuki temelini oluşturmaktadır. Bu çerçevede Ermenistan-AB ilişkisi demokrasi, uluslararası hukuk ve insan haklarına saygıya ve serbest piyasa kurallarına dayanmaktadır. 14 Haziran 2004 tarihinde Konsey Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ı Avrupa Komşuluk Politikasına katılmaya davet etmiştir.¹⁹²

Türkiye açısından Ermenistan'ın AB ile kurduğu ilişkiler özellikle soykırımın tanınması ve Türkiye üzerinde Ermenistan sınırını açması yolunda kurulan baskılar nedeniyle önem kazanmaktadır. Avrupa Parlamentosu'nun 28 Eylül 2006 tarihinde yapılan oturumunda Türkiye'nin AB üyesi olması için Ermeni soykırım iddialarını tanıması koşulu üzerinde durulması "soykırım" konusunun müzakereler sırasında gündeme gelip gelmeyeceği sorusunu beraberinde getirmiştir.¹⁹³ Komisyon kendini Kopenhag kriterleriyle sınırlı hissetse de, Türkiye ile müzakereler sırasında üye ülkelerin böyle bir koşul öne sürmeleri mümkün gözükmektedir. Aslında Türkiye'nin "soykırımı" tanınması yolundaki AB talebi yeni değildir. Türkiye 1987 yılında ilk kez AB'ye üye olmak için başvurduğunda da Avrupa Parlamentosu "Ermeni Sorunu'nun Siyasi Çözümü" başlığını taşıyan bir karar kabul ederek, diğer bazı hususlar arasında, Türkiye'nin AB'ye üye olmadan önce Ermeni "soykırımını" tanıması gerektiğini ileri sürmüştür. O yıllarda Türkiye'nin tam üyelik başvurusu kabul edilince bu karar bir anlam ifade etmemiştir. Türkiye'nin Aralık 1999'da AB Helsinki

¹⁹¹ Hatem Cabbarlı, "Bağımsızlık Sonrası Ermenistan-Rusya İlişkileri", ASAM, 2004, www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler

¹⁹² "Avrupa Birliği Komşuluk Politikası", www.legalisplatform.net/ozel_dosyalar/Komşuluk%20Politikası.pdf

¹⁹³ "Türkiye Raporuna Soykırım"

Zirvesi'nde aday ülke ilan edilmesiyle Ermeni sorunu ve dolayısıyla 1987 yılı kararı tekrar gündeme gelmiştir. Bugüne değin sadece bir karar dışında Türkiye ile ilgili Avrupa Parlamentosu'nun tüm kararlarında Ermeni "soykırımının" tanınması meselesi gündeme getirilmiştir.¹⁹⁴

Gerçi Avrupa Parlamentosu'nun bu tür kararları tavsiye niteliğindedir ve dolayısıyla Türkiye'nin AB'ye katılım müzakerelerini yürüten AB Komisyonu'nun Parlamento'nun bu tür kararlarına uyma zorunluluğu bulunmamaktadır. Ancak, "soykırım" konusunun müzakereler sırasında gündeme gelmeyeceğini kesin olarak ileri sürmek de mümkün gözükmemektedir.¹⁹⁵

Türkiye'nin bugün Ermenistan sınır kapısının açılması konusunda ABD'nin yanı sıra AB'nin de yoğun baskısı altında olduğu görülmektedir. Sınırın açılması iki ülke arasındaki iyi komşuluk ilişkilerinin kurulması yönünde önemli bir adım ve ticari ilişkileri geliştirecek bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. Türkiye ise sınırın açılması için Ermenilerin Dağlık Karabağ'dan çekilmesini, "soykırımın" uluslararası alanda tanınmasının Ermenistan Anayasası'ndan çıkarılmasını ve ayrıca Anayasa'da (Batı Ermenistan topraklarıyla ilgili olarak) Bağımsızlık Deklarasyonuna yapılan atıftan vazgeçilmesini talep etmektedir.

2.8.4. Türkiye-Ermenistan Sınırının Açılması

Türkiye ve Ermenistan arasında 1993'ten bu yana diplomatik düzeyde ilişki bulunmadığı için Türkiye ile Ermenistan arasında ticaret Gürcistan ve İran üzerinden gerçekleşmektedir. Ermenistan'ın her yıl Türkiye'den dolaylı olarak 40 milyon Dolarlık ithalat, 1-1,5 milyon Dolarlık ihracat yaptığı ve iki ülke arasında 40-45 milyon Dolarlık bir ticaret hacminin olduğu ileri sürülmektedir.¹⁹⁶

Ermenistan ekonomisinde olumsuz sinyaller devam ettiği ve büyük bir göç dalgasının hız kesmeksizin sürdüğü bir ortamda Türkiye ile olan sınır kapılarının açılması konusunun önem kazandığı görülmektedir. Sınır kapılarının açılmasının getireceği ekonomik fayda hakkında birbirinden oldukça farklı öngörüler söz konusu-

¹⁹⁴ Ömer Engin Lütem, "Yedekteki Engel", *İkarsen (İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü)*, 6 Eylül 2006, www.iksaren.org/index.php?Page=GBulten&BultenNo=181-50k

¹⁹⁵ *Ibid.*

¹⁹⁶ Şenol Kantarcı, "ABD'AB Kışkırcısında Türkiye-Ermenistan İlişkileri", *Stradigma*, www.stradigma.com/turkce/eylul2003/makale_06.html -

dur. Bunlardan birine göre, sınır kapısının açılmasıyla iki ülkenin de dış ticaret hacmi katlanacak ayrıca sınır bölgelerinde gözle görülür bir canlanma yaşanacaktır. Artan karşılıklı bağımlılık siyasette faydacı bir yaklaşımın egemen olmasına yol açacak ve Ermenistan ile Türkiye arasındaki sorunlar çözülecektir. Türk-Ermeni İş Geliştirme Konseyi Eşbaşkanı Kaan Soyak'a göre, Türkiye ile Ermenistan arasında 500 milyon dolarlık bir iş hacmi yaratmak mümkündür. Soyak, ambargo gerekçesiyle Kars Doğukapı'yı Ermenistan'a kapatan Türkiye'nin bu konuda hem çelişkili davrandığını hem de büyük kayıplar aldığını söylemekte ve Türkiye'nin Doğukapı'yı açması halinde Orta Asya ve Çin'e açılan dev pazarın ticaretini iki ülkenin birlikte yönlendireceğini ileri sürmektedir.¹⁹⁷

Türk-Ermeni İş Geliştirme Konseyi'nin, Ermenistan ile iyi ilişkiler kurulması halinde iki ülke arasındaki ticaret hacminin 350-500 milyon Doları bulacağı iddialarına karşın Ermenistan-Türkiye ticaretinde bu rakamın 100-150 milyon Doları geçmeyeceğini iddia edenler de vardır. Bu iddiayı destekleyenlerin dikkat çektiği bir husus, nüfusu Ermenistan nüfusunun neredeyse iki katı, kişi başına düşen milli geliri ise Ermenistan'la hemen hemen eşit düzeyde ve tüketim alışkanlıkları benzer olan Gürcistan'la Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu ticari ilişkilerde bile ticaret hacminin ancak 2000 yılında en yüksek seviye olan 286 milyona ulaştığı gerçeğidir. Diğer bir deyişle bu görüşe göre, ticari potansiyelin sınırlı oluşu nedeniyle Türkiye sınır kapısının açılmasından önemli ölçüde etkilenmeyecektir. Ermenistan'ın Türkiye pazarından gerçek anlamda yararlanabilmesi için ise tarihten gelen sorunların aşılması gerekmektedir.¹⁹⁸

Değerlendirme

Türkiye Kafkasya komşularının gözünde bu ülkelerin Rusya'dan bağımsızlaşma çabaları açısından önemli bir ülke haline gelmiştir. Bu etkiyi sadece Azerbaycan ve Gürcistan'da değil aynı zamanda özellikle Petrosyan döneminde Ermenistan'da da gözlemlemek mümkündür.

Dağlık Karabağ sorunu sadece bölgesel güvenlik ve istikrarı olumsuz etkilediği için değil aynı zamanda "Türkün küçük kardeşi" olarak algılanan Azerilerin göçü-

¹⁹⁷ Selma Şimşek Bektaş "Sözde Soykırma Sözde Ambargo", *Turkish-Armenian Business Development Council*, <http://www.tabdc.org/news.php?id=383>

¹⁹⁸ Kantarcı, *op.cit.*.

nün, birçok Ermeni'nin gözünde Türklerden 1915'in intikamının alınması olarak algılandığı için de ilgilendirmektedir.

Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkileri halen kimlik ve egemenlik sorunlarının yoğun baskısı altındadır. Ermenistan'ın bir de Azerbaycan ile egemenlik sorunu yaşaması Türkiye'yle ilişkilerini çok daha çetrefil bir hale getirmiştir. Türkiye bu sorun karşısında ağırlıklı olarak geleneksel diplomasinin araçlarını kullanmış ve soruna problem çözümü mantığını kullanarak yaklaşmamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri yurt dışındaki Türk diplomatlara ASALA tarafından yapılan saldırılar karşısında Türkiye'nin karşı tarafı barışçıl bir ilişkiye ikna edebileceğine olan inancı zaman zaman yitmesidir. Gerekçesi her ne kadar anlaşılır da olsa Türkiye'nin Ermenistan ile barışa giden bir yolun nasıl kotarılabileceğini detaylarıyla ele almamış olması ve karşı tarafı çoğu zaman yekpare¹⁹⁹ ve değişime hiç uğramayan sabit bir varlık olarak algılaması onu değişime öncülük etme gücünden de mahrum etmiştir. Oysa ilişkilerin geleceğini etkilemede engellerin çoğaldığı dönemler kadar Türkiye'nin önüne oldukça sınırlı da olsa birtakım fırsatlar çıktığı dönemler de olmuştur.

Örneğin böyle bir fırsat Ermenistan'ın bağımsızlık sonrası döneminde yakalanmıştır. Türk hükümeti bu dönemde bazı insani girişimleri ve gizli diplomatik çabalarıyla bu fırsattan yararlanmak istemişse de söz konusu atılımların siyasi seçkinlerin ortak bir vizyonunu yansıtmaması, kamuoyunun görüşlerini desteğe dönüştürecek yönde bilgilendirici bir paralel sürecin tasarlanmaması nedeniyle bu girişimler neticeye ulaşamamıştır.

Türkiye-Ermenistan ilişkileri komşu ülkelerin dış siyasetini etkilemenin en önemli gereklerinden birinin de iç siyasetini çok iyi takip etmek ve ilişkileri detaylı bir süreç olarak tasarlamak olduğunu ortaya koymaktadır. Bu özellikle de karmaşık duygular içinde gel-git yaşayan kamuoylarının doğru yönlendirilebilmesi açısından önemli bir gereksinimdir.

2.9. Türkiye-Gürcistan İlişkileri

Türkiye bağımsızlığını ilan eden Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin bütün eski üyelerinin tamamını Ağustos 1991'de tanımıştır. Uzun yıllar Sovyet Rusya'nın

¹⁹⁹ Siyasal liderlerin vizyonlarının farklılığı dışında komşu ülkelerde sivil toplum içinde farklı düşünceler ortaya çıkmaktadır. Bunun bir örneği Ermeni Gençlik Partisi'nin Başbakan Erdoğan'a mektup yazıp "Türkiye Cumhuriyeti soykırımından sorumlu tutulamaz" demesidir. Bkz.: Cenk Başlamış, "Erivan'da Mektup Krizi", Milliyet, 5 Mayıs 2005, s.20

güdümünde yaşamış, bağımsızlık özlemini derinden duyan bir ülke olan Gürcistan Türkiye'nin uzattığı dostluk eline büyük bir coşkuyla sarılmıştır.

Türkiye de Gürcistan da aslında ikili ilişkileri kendi sorunları üzerinden değerlendirmişlerdir. PKK sorunuyla boğuşan Türkiye, Abhazya, Osetya ve Acaristan'ın²⁰⁰ Gürcistan'ın ayrılma yolundaki taleplerine sıcak bakmamış hemen her fırsatta Gürcistan'ın toprak bütünlüğünden yana olduğunu belirtmiş ve sorunların barışçıl çözümünde kendisine ihtiyaç duyulması halinde üzerine düşeni yapmaya hazır olduğunu bildirmiştir.

2.9.1. Kimlik

Sovyetler Birliği zamanında Türkiye ile Gürcistan arasında adeta donmuş olan ilişkiler Soğuk Savaş sonrası dönemde yeniden canlanmıştır. Bu yakınlaşma ortamı iki ülke arasında unutulmuş etnik bağların tekrar farkına varılmaya başlandığı bir süreci de beraberinde getirmiştir.

Etnik bağlar bir taraftan daha sıkı komşuluk ilişkileri kurmak için var olan güçlü bir temelinin varlığına işaret ederken diğer taraftan da Türk vatandaşlarının etnik kökeninin de bu süreçte gündeme gelmesinden ötürü Türkiye'de rahatsızlık yaratmıştır. Özellikle de "Türkiye'de Gürcistan'da yaşayanlardan neredeyse iki misli (Müslüman) fazla Gürcü'nün yaşadığı" yolundaki iddialar çerçevesinde Türkiye'deki Gürcü kökenlilerin adeta bir etnik grup teşkil edercesine anılmaları hoşnutsuzlukla karşılanmıştır.²⁰¹

Ayrıca çok geçmeden, Gürcistan'la Türkiye arasındaki etnik bağların aslında görüldüğünden çok daha karmaşık olduğu ortaya çıkmıştır. Sadece Gürcülerin değil, Osetler ve Acarların da Türkiye'de uzantıları vardır ve bu gruplar da Sovyetler Birliği sonrası dönemde Türkiye'deki uzantılarıyla yoğun bir temas ortamına girmişlerdir. İletişim olanaklarının kolaylaştırdığı bu kaynaşma zaman zaman Türk Devleti'nin politikalarıyla da çelişebilen bir nitelik kazanmıştır. Gürcistan'da yaşayan ve soyları Türkiye'ye de uzanmış kimi etnik grupların uluslararası hukuk nezdinde ka-

²⁰⁰ Türkiye, Acaristan'daki siyasi krizin çözümü sürecinde Tiflis Hükümeti'ne güçlü destek vermiştir. Krizin devam ettiği dönemde bölgeyi ziyaret eden TBMM AB Uyum Komisyonu Başkanı Yaşar Yakış, taraflar arasında uzlaşma için çaba sarf etmiştir.

²⁰¹ Şaakaşvili, 20 Mayıs 2004'te başlayan Türkiye ziyareti sırasında Türk-Gürcü Eğitim ve Kültür Vakfı'nın toplantısında yaptığı konuşmada, Türkiye'de olmasının kendisini duyulandırdığını, "Çünkü Türkiye'de, Gürcistan'da yaşayanların iki katı kadar Gürcü bulunduğunu" söylemiştir.

zanmış oldukları haklardan mahrum edilmeleri karşısında Türk Devleti'nin Gürcü Devleti'nden yana çıkması Türk vatandaşlarının artan hassasiyeti karşısında hiç de kolay olmamıştır.²⁰²

2.9.2. Dış Siyasal Faktörler

Gürcistan, Türkiye'yi bütünlüğünü tehdit eden ayrılıkçı talepleri destekleyen Rusya'ya karşı bir denge aracı olarak kullanmak istemiştir.²⁰³ Bu yolda Gürcistan Parlamentosu'nda Gürcistan toprak bütünlüğünün kurulması yolunda Türkiye ile Gürcistan arasında bir konfederasyon kurulması yolunda öneriler bile dile getirilebilmiştir.

Türkiye bu türden taleplere Rusya Federasyonu ile ilişkilerini bozacağı düşüncesiyle sıcak bakmamış (ancak doğrudan bu tür bir bağla ya da bir ortak savunma anlaşmasıyla Gürcistan'ın güvenliğini kendi güvenliği gibi kabul edeceğine) Gürcistan'ın ekonomik sorunlarla başa çıkmasına yardım etmeyi ve Gürcistan'ın güvenliğine Gürcü ordusunun yetiştirilmesine ve askeri donanımına yardımcı olarak katkıda bulunmayı hedeflemiştir.²⁰⁴

Gürcistan'ın yaşadığı etnik sorunlar Rusya'nın güdümünden kurtulmak isteyen bu ülkenin sınırlarının kontrolünü Rusya'ya veren Kars Antlaşması'nı sorgulamasına da yol açmıştır. Kars Antlaşması sadece Gürcistan-Türkiye arasındaki değil, Azerbaycan-Türkiye arasındaki sınırı ve her şeyden önemlisi Ermenistan-Türkiye sınırını da Rusların kontrolüne bırakmıştır.²⁰⁵

²⁰² Azerbaycan Türklerinin Gürcistan Hükümeti tarafından sadık, devlete sorun çıkarmayan vatandaşlar olduklarının vurgulanmasına karşılık en az bakılmayan bu topluluğa tanınması, diğer yandan ise, Abıska Türkleri konusunda uluslararası kuruluşların kararlarından doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesi Türkiye- Gürcistan ilişkilerini gölgelemiştir.

²⁰³ Gürcistan Savunma Bakanı İrakli Okruaşvili'nin 22 Şubat 2005'te başlayan 3 günlük Türkiye ziyaretinde Rusya'ya sert mesajlar vererek Türkiye'den Rusya'ya karşı Gürcistan'ı desteklemesini istemiştir. Söz konusu ziyaret sırasında Okruaşvili, Türkiye-Gürcistan ilişkilerini "stratejik ortaklık" olarak nitelendirmiş, Türkiye'nin bölgedeki en önemli oyuncularından birisi olduğunu ve Gürcistan'ın yaşadığı toprak bütünlüğüne ilişkin sorunların çözümünde Türkiye'nin kendilerine vereceği desteğin çok önemli olacağını vurgulamıştır. Araz Aslanlı, "Tiflis'in Çelişkisi", TUSAM, www.tusam.net/makaleler.asp?id=502&sayfa=9 - 27k -

²⁰⁴ Türkiye-Gürcistan askeri ilişkileri, Türkiye'nin Tiflis Büyükelçiliği Askeri İşbirliği ve Koordinasyon Kurulu çerçevesinde yürütülmektedir. İki ülke arasında 1997 yılında imzalanan Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması çerçevesinde, Gürcistan Müsterek Harp Okulu faaliyetlerini sürdürmektedir. Harp Okulu'ndan 4 yıllık eğitim sonunda mezun olan subaylar, Gürcistan'ın kara, deniz ve hava kuvvetlerinde aktif görevler üstlenmişlerdir. Türkiye Gürcistan'a 2006 yılının sadece ilk çeyreğinde 1.8 milyon dolarlık askeri yardım 26 Nisan 2006'da ise Gürcistan sınır kuvvetlerine 667 bin dolar tutarında askeri malzeme yardımı yapmıştır. Bkz.: Ibid.

²⁰⁵ Aslında 30 Temmuz 1992 tarihinde Gürcistan'ın başkenti Tiflis'te Türkiye adına zamanın başbakanı Süleyman Demirel, Gürcistan adına ise Devlet Konseyi Başkanı Eduard Şavardnadze imza koydukları on beş maddeden oluşan "Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması'nın" en önemli noktalarından biri ülkelerin sınırlarına ilgili bölümdür. Bu bölümde "Taraflar 13 Kasım 1921 tarihli Kars Antlaşması'nın bugüne kadar Türkiye Cumhuriyeti ile Gürcistan Cumhuriyeti arasında sınırları geri dönülmez bir şekilde tespit ettiği ve iyi komşuluk ilişkileri için uygun bir çerçeve oluşturduğu inancı ile hareket ederler. Taraflar Kars Antlaşması'nın hükümlerine iki ülkenin mevcut mevzuatı ve uluslararası taahhütleri çerçevesinde riayet edeceklerini beyan ederek..." denmekte ve anlaşmanın son paragrafında üç kez Kars Antlaşması'na atıfta bulunmaktadır. Bkz.: Haydar Çakmak, "1989'dan Günümüze Gürcistan" Karadeniz Teknik Üniversitesi, Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, No: 1998/2, www.kaum.ktu.edu.tr/yayinlar/gurcistan.htm -

2.9.2.1. Kafkasya'da Barış ve İstikrar Çabaları

Aslında bölgenin tarihi, istikrar ve güvenliğin sağlanmasının Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ın aynı güvenlik sistemi içinde bulunmaları halinde mümkün olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu devletlerin arasındaki sorunlar, geçiş döneminin sancılılarıyla birleştiği oranda ağırlaşmış, ve bu ortamda çatışmacı taraflar arasında meselelere ortak ve kalıcı çözümler üretilmemiş, çare büyük güçlerin desteğinde aranmıştır. Bu süreçte, Ermenistan, Türkiye'den ayrı algılamadığı Azerbaycan karşısında Rusya ile sıkı bağlar kurarken, Gürcistan ve Azerbaycan Rusya Federasyonu karşısında Batı güvenlik sistemine tutunmak istemiş ne var ki Rusya'nın bölgedeki nüfuzu buna imkân vermemiştir. Bu bağlamda ne NATO (Barış İçin İşbirliği Programı 1994), ne de GUAM bölgesel sorunların halledilmesi için yeterli olabilmiştir. Gürcistan Rusya karşısında Türkiye'den arzu ettiği oranda destek bulamamış, BDT'nin üyesi olmaya mecbur kalmış ve neticede topraklarında Rus askerlerinin çerçevesinde konuşlandırılmasına ses çıkaramamıştır.

Kafkasya halklarının barış ve istikrar sağlanması yolunda bölge ülkeleri de çeşitli girişimlerde bulunmuş ancak bu projelerin hayata geçirilmesi konusunda aralarında uzlaşa sağlayamamışlardır.²⁰⁶ Projelerin başarısızlığının bir nedeni, Ermeni siyasilere bölgesel sorunların halledilmesi için Rusya ve İran'ın katılımını şart olarak koşmaları karşısında Gürcistan'ın bu ülkeler yerine ABD'yi tercih etmesidir.

Bölge devletlerinin yanı sıra ABD'nin ve Türkiye'nin de bazı girişimlerinin olduğu görülmektedir. Dönemin ABD Dışişleri Bakanı Madeline Albright 1999'da 'Kafkasya Ekonomik Forumu' adlı bir proje ortaya atmışsa da herhangi bir sonuç alamamıştır. 15 Ocak 2000 tarihinde Tiflis'de Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Gür-

²⁰⁶ Bu projelerin ilki 1993'te Gürcistan Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze tarafından 'Kafkas Evi' adı altında ileri sürülen ve daha sonraki yıllarda 'Barışçıl Kafkas İçin' adıyla bilinen projedir. Bölgenin askeri, siyasi ve ekonomik sorunlarının Kafkasya ülkeleri arasında görüşmeler yolu ile halledilmesini öngören bu proje diğer devletler tarafından olumlu karşılanmasına rağmen, hiçbir ülke görüşmelere başlama iradesini gösterememiştir. 1996'da Şevardnadze ve Aliyev "Barışçıl Kafkasya Paketi" adlı bir başka projeyi gündeme getirmişlerdir. Rusya'yı dışlayan proje, 3 Haziran 1996'da Kislovodsk'ta yapılan toplantıda Çeçen temsilcilerin bölgesel güvenliğin sağlanması için AGİT benzeri bir mekanizma kurulmasını ve kendilerine uluslararası statü verilmesini teklif etmesiyle bu ülkenin tepkisini çekmiştir. 1999'da AGİT İstanbul zirve toplantısında ise Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev tarafından "Güney Kafkasya'da Güvenlik Paketi" ortaya atılmıştır. Yabancı askeri birliklerin Kafkasya'ya konuşlanmasının, terörizme karşı mücadele, ayrılıkçı faaliyetlerin ve etnik gruplara baskı uygulanmasının yasaklanması ve bölgesel ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi öngören proje de destek bulamamıştır. Azerbaycan ve Gürcistan'ın bu çabalarının yanı sıra Ermenistan'ın da benzer iddialarla ortaya çıktığı görülmektedir. Ermenistan'ın Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan, 15 Mart 1999'da İngiltere Kraliyet Enstitüsü'nde Kafkasya'da güvenliğin ve istikrarın korunması ve Avrupa ile bütünleşmenin sağlanması yolunda 'Bölgesel Güvenlik ve İşbirliği Paketi' kurulması fikrini ortaya atmış, proje Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan tarafından AGİT'in İstanbul Zirve toplantısının gündemine taşınmış ancak herhangi bir sonuç alınamamıştır. Daha kapsamlı bir Ermeni önerisi 20 Haziran 2000'de Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan temsilcileri arasında yapılan Moskova toplantısında dile getirilmiştir. Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan, Güney Kafkasya devletlerinin Rusya ile diyaloglarının ve güvenlerinin sağlanması için 3+1 (Güney Kafkasya Cumhuriyetleri+Rusya) çerçevesinde iki yılda bir toplanmayı teklif etmiştir. G-8 olarak da bilinen Ermenistan 3+3+2 (Güney Kafkasya Cumhuriyetleri+Rusya, Türkiye, İran+ABD ve AB) formülü çerçevesinde henüz bir ilerleme sağlanamamıştır.

cistan Devlet Başkanı Şevardnadze ile yaptığı basın toplantısında AGİT gözetimi altında bir “Kafkasya İstikrar Paketi” (KİP) kurulmasını teklif etmiştir. Bu girişim nitelik itibarıyla 30 Temmuz 1999’da Saraybosna’da kurulan Güneydoğu Avrupa [Balkan] İstikrar Paketi’nden esinlenmiştir.²⁰⁷ Paktin AGİT yardımıyla kurulmasını öneren Demirel, "Bölgede kimsenin nüfuz kuramaması, ülkelerin kendi ayakları üzerinde durabilmeleri için İstanbul'da başlatılan süreç devam etmelidir" şeklindeki açıklamalarıyla dolaylı olarak Rusya’yı hedef almış, Türkiye'nin Gürcistan'a sığınan Çeçen mültecilere desteğinin süreceği vurgulamasına karşın Çeçenistan sorununun çözümüne yönelik girişimleri paktın dışında bırakarak Rusya ile ilişkilerin bozulmaması için de belli bir özen göstermiştir.

2.9.3. Türkiye ile Gürcistan arasında Ticari ve Ekonomik İşbirliği Çabaları

30 Temmuz 1992’de Tiflis’te Başbakan Süleyman Demirel ile Devlet Konseyi Başkanı Eduard Şevardnadze’nin imza ettikleri geniş çerçeve anlaşmasına dayanarak birçok konuda aynı tarihte ve daha sonraki tarihlerde çok sayıda anlaşma gerçekleştirilmiştir.²⁰⁸

Türkiye Gürcistan’la olan ticari ilişkilerinin önündeki en önemli engel satın alma gücünün düşüklüğüdür. Ciddi boyuttaki enerji sıkıntısı, politik belirsizlik ve istikrarsızlık ortamının Gürcistan ekonomisini güçsüz bir durumda bıraktığı görülmektedir. Bu sorunlar ülkede gerekli yatırımların gerçekleşmesi için gerekli sermaye ve bu yatırımları yapabilecek müteşebbislerin yokluğu ve Gürcistan’ın hammadde, enerji ve diğer endüstri ürünlerini pazarlayan diğer BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) ülkeleriyle olan ilişkilerindeki kopukluk sonucu endüstri ürünleri üreti-

²⁰⁷ Demirel’in Tiflis ziyareti sırasında Dışişleri, enerji ve Bayındırlık Bakanlığı yetkililerinin görüşmeleri sonucunda beş sayfalık bir ortak bildiri hazırlanmıştır. Bildiride iki ülke arasında ticari ve ekonomik ilişkilerin canlandırılması görüşü paylaşılırken, Kars-Tiflis demiryolunun yapımı için gerekli finans bulunması, Batum Havaalanı’nın yeniden yapılandırılması ve ortak kullanımı, Çıldır-Aktaş sınır kapısının açılması, İpek Yolu’nun canlandırılması gibi projelere bız verileceğine değinilmiştir. Deniz Zeyrek, “Kafkas Paketi Teşebbüsü”, Radikal, 16. Ocak 2000.

²⁰⁸ Bunlar, “Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması”, “Haberleşme Alanında İşbirliği Anlaşması”, “Yatırımların Karşılıklı Korunması ve Teşviki Anlaşması”, “Karayolu Taşımacılığı Anlaşması”, “Denizcilik Anlaşması” gibi anlaşmalardır. Yine aynı yıl 10 Aralık 1992’de Antalya’da Gürcistan’a Eximbank kredisi verilmesine ilişkin mutabakat muhtırası imzalanmıştır. 28 Temmuz 1993’de “Karadeniz’in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi” imzalanmıştır. Bir yıl sonra bu anlaşmaları, 18 Şubat 1994’te imzalanan “Güvenlik İşbirliği Anlaşması”, “Tarım Alanında Teknik, Bilimsel ve Ekonomik İşbirliği Protokolü”, iki ülkenin “Dış Ekonomik İlişkiler Komitesi arasında Ticari, Ekonomik, Bilimsel ve Teknik İşbirliği Protokolü”, Gümrük İşleri Alanında İşbirliği ve Karşılıklı Yardıma İlişkin Anlaşma”, “Gümrük idareleri arasında Gümrük Belge ve İşaretlerinin Karşılıklı Tanınmasına İlişkin Anlaşma”, “Spor Alanında İşbirliği Anlaşması” ve “Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması” izlemiştir. Ayrıca yine aynı yıl 29 Ekim 1994’de Tiflis’te iki ülkenin bakanları sağlık alanında işbirliği anlaşmasına imza koymuşlardır. 19 Eylül 1995’de Antalya’da “Kredi - Borç Bakiyesinin Yeni Vadeye Bağlanması Protokolü” ve 31 Ağustos 1995’de “Gürcistan Cumhuriyeti’nde Serbest Ticaret ve Ekonomi Bölgelerinin Kurulması ve İşletilmesi ile ilgili Teknik ve Ekonomik İncelemeleri Yapma ve Gerekli mevzuatı Hazırlama Alanlarında İşbirliği Kurulmasına dair iki ülke arasındaki Protokol” imzalanmış ve ilerleyen yıllarda iki ülke arasındaki anlaşmalarla yenileri eklenmiştir.

minde yaşadığı düşüş nedeniyle daha da ağırlaşmıştır.²⁰⁹ Gürcistan'da yaşanan bu sıkıntılara rağmen 2000'li yıllarda Türkiye ile Gürcistan arasındaki ticaret hacminin arttığı göze çarpmaktadır.

Değerlendirme

Türkiye'nin Kafkasya komşularının özellikle de Rusya'dan bağımsızlaşma çabaları açısından önemli bir ülke haline gelmesinde üç faktörün etkisi hissedilmektedir. Bunlardan birincisi Türkiye'nin bu ülkelerin toprak bütünlüğüne ve sınırların karşılıklı tanınmasını içeren antlaşmalara saygılı ve kendisini bölgede barışın tesisinden fayda görececek bir ülke olarak değerlendirmesidir. Bu özellik Türkiye'nin bu ülkelerle kıyaslandığında sahip olduğu güç üstünlüğünün olumsuz etkisini bertaraf etmektedir. Diğer önemli nokta ise, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan açısından asıl rahatsızlık veren baskının Rusya'nın bölgeyi tahakküm altına alma çabaları olduğu ve bu nedenle de Türkiye'nin gücünün Rusya'nın politikaları yanında rahatsızlık yaratmadığı gerçeğidir. Üçüncüsü ise Türkiye'nin sadece kendi gücüyle sınırlı bir şekilde değil aynı zamanda NATO'nun önemli bir müttefiki ve AB üyeliğine aday bir ülke olmasından ötürü de özel bir önem kazanması ve bu çerçevede Rusya Federasyonu ile ilişkilerinin bir dengeleyicisi olarak Batıya açılmalarının önemli bir aracı haline gelmesidir.

Türkiye ile Gürcistan'ın ilişkileri, komşular arasındaki etnik bağın aslında devlet politikalarını şekillendirecek bir sadelikte olmayabileceğini de açıkça ortaya koymaktadır. Türkiye'nin vatandaşlarının komşu ülkelerde yaşayan birçok akrabaları bulunmaktadır. Gürcistan'daki etnik bileşimin en güzel bir şekilde ortaya koyduğu gibi çoğunluk grubuyla akrabalık yanında etnik azınlıklarla da bağların mevcudiyeti, etnik bağlar üzerinden dış politika yapmanın kaygan bir zeminde yürümekle eşittir. Etnik bağ temel alınarak yapılacak bir dış politikanın en önemli zafiyet sebeplerinden biri Kafkasya'daki etnik zenginlik ve bu zenginliğin Türkiye ile bağlantısının ister istemez Türk vatandaşlarının da etnik kökenlerinin giderek daha fazla farkında olmalarına yol açacak dinamikleri tetiklemesidir.

Kafkasya'da ve diğer eski Sovyet cumhuriyetlerinde gözlemlenen, komünist ideolojinin iflasi sonrası yükselen milliyetçilik olmuştur. Demokrasiye geçişle birlikte

²⁰⁹ Gürcistan Raporu, Dünya Ticaret Merkezi, www.wtcistanbul.net/images/reports/tr/gurcistan%20raporu.doc -

içeride siyasal, sosyal ve ekonomik reformların hayata geçirilememesinin yarattığı baskılar, artan muhalefet karşısında dış düşmana yapılan vurguyu kitleleri dizginlemenin önemli bir aracı haline getirir ve dış çatışma potansiyelini artırırken Gürcistan örneğinde görüldüğü gibi geçiş döneminin sancuları, etnik milliyetçiliğin de yükselmesine sebep olabilmekte ve bu çerçevede ülkenin toprak bütünlüğünün sorgulanmasını beraberinde getirebilmektedir. Milliyetçilik kimlik sorunlarını ağırlaştırır ve dış çatışmayı olduğu kadar iç çatışmayı da tetikleyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gürcistan'ın iç içe geçmiş bulunan dış ve iç sorunlarını çözmek için Türkiye'nin yapacakları sınırlıdır. Batı'nın tecrübelerinden ilham alan Türkiye Avrupa tecrübesini Kafkasya'da canlandırmak için bir girişimde bulunmuşsa da bundan herhangi bir sonuç alamamıştır çünkü Rusya Federasyonu'nun olurluğunu almadan ortaya atılacak iddialı herhangi bir girişimin gerçekleşmesi kolay değildir.

2.10. Türkiye-Ukrayna İlişkileri

Soğuk Savaş sonrası Türkiye-Ukrayna ilişkileri dikkat çekici bir ivme kaydetmiştir. İki ülke arasında “yapıcı ortaklık” olarak nitelendirilen ilişkilerde şu ana kadar hiçbir gerginlik yaşanmamıştır. Türkiye için Ukrayna, Karadeniz bölgesinin güvenlik ve istikrarı açısından işbirliğinde bulunulacak önemli bir ortak konumundadır. Türkiye, Ukrayna'nın NATO'ya üyeliğine destek veren ülkelerin başında gelirken Kırım Tatarlarının varlığı iki ülke arasında Karadeniz bölgesinde, güvenlik alanındaki yoğun işbirliğine insani ve kültürel boyutlar eklemektedir.

Ukrayna'nın Türkiye'ye yönelik olumlu yaklaşımının gerisindeki en güçlü nedenlerden biri bu ülkenin Rusya'nın etkisinden kurtulmak istemesi olmuştur. NATO müttefiki ve AB adayı olan Türkiye, Ukrayna tarafından Batıya açılmanın önemli bir basamağı olarak değerlendirilmiştir.

2.10.1. Dış Siyasal Faktörler

Türkiye Ukrayna ilişkileri birbirinden ayrı analiz edilmesi hayli zor olan iç ve dış siyasal faktörlerin yoğun etkisi altındadır. Bu ilişkide dolaylı ancak oldukça önemli bir rol oynayan faktörlerin başında Ukrayna'nın Rusya ile ilişkileri gelmektedir.

2.10.1.1. Rusya ile İlişkiler

Ukrayna, Rusya'nın sıcak denizlere açılan bir penceresi olmasından ve Rusya'yı Doğu Avrupa'ya ve oradan Avrupa'ya ulaştıran bir bölge konumundan ötürü bu ülke için her zaman önemini korumuştur. Rusya'nın başlıca ihracat ürünlerinden olan enerji kaynaklarını Avrupa'ya ulaştıran neredeyse bütün boru hatlarının Ukrayna'dan geçmesinin bu ülkenin stratejik önemini daha da arttırdığı görülmektedir.

Rus toplumu ve Rus siyasi çevreleri ise zaten Ukrayna'yı Rusya'nın ayrılmaz bir parçası olarak algılamaktadır. Üstelik Ukraynalılar Sovyetler Birliği'ni oluşturan diğer halklarından farklı olarak, Ruslarla birlikte devlete ortak olan bir halk olarak görülmüşlerdir. Bunda Rus devlet geleneğinin Kiev Rusya'sından çıkmış olmasının ve Rus Hıristiyanlığın Kiev'de başlamış olmasının önemli bir payı bulunmaktadır.²¹⁰

Bu çerçevede Sovyetler Birliği sonrasında Ukrayna ile Rusya arasındaki ilişkilerdeki en önemli meselelerin, birlikte yaşamın bırakılmasıyla ve o güne kadar ortaklaşa sahip olunan ve kullanılan varlıkların pay edilmesiyle ilgili sorunlar olması şaşırtıcı değildir. Bu sorunların başında Rusya için son derece büyük önem taşıyan ve Karadeniz'e geniş çıkışı sağlayan Kırım yarımadasının siyasi kimliği, eski Sovyet Karadeniz Filosu etrafında dönen tartışmalarla,²¹¹ Ukrayna'daki Rusların durumu gelmektedir.

Ukrayna ile Rusya arasında 1997'de imzalanan Dostluk ve İşbirliği Anlaşmasıyla Rusya Kırım yarımadası dâhil, Ukrayna topraklarını bugünkü sınırlar dâhilinde kabul etmek zorunda kalırken²¹² Karadeniz Filosu etrafındaki tartışma o an için çözülmüştür. Ancak, Ukrayna'nın Rusya karşısında bağımsızlığını nasıl koruyacağı meselesi önemini korumuş ve Ukrayna Rusya'nın üzerindeki etkisini Batı'yla kurduğu bağlarla dengelemeye çalışmıştır. Tüm çabalarına karşın Ukrayna'nın Rusya'nın etkisinden kurtulması hiç de kolay olmamıştır. Bunda ülkenin Rusya'ya ekonomik yönden bağımlılığı,²¹³ Sovyet sistemini yansıtan siyasi kadroların varlığı ve ülke içindeki Rus nüfusunun etkili olduğu görülmektedir.

²¹⁰ Bu konuda bkz.: George O. Liber, *Culture, "Nation and Identity: The Ukrainian-Russian Encounter, 1600-1945"*, *Canadian Slavonic Papers*, March-June 2005; Peter J. Potichnyj, Marc Raeff, Jaroslaw Pelenski, and Gleb N. Zekulin, der., *Ukraine and Russia in their Historical Encounter*, Edmonton, Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1992.

²¹¹ Tyler Felgenbauer, *Ukraine, Russia, and the Black Sea Fleet Accords*, Woodrow Wilson School of Public and International Affairs, Case Study, February 1999.

²¹² Ivana Klympush, "Ukraine and Russia: Strategic Partnership vs. Mutual Dependence", in Kurt R. Spillmann, Andreas Wenger and Derek Müller, *Between Russia and the West: Foreign and Security Policy of Independent Ukraine*, *Studies in Contemporary History and Security Policy*, Vol. 2, Bern, 1990, içinde, s: 237-254.

²¹³ Hermann Clement, "Economic Aspects of Ukrainian-Russian Relations" Kurt R. Spillmann, Andreas Wenger and Derek Müller der., *op.cit.*, içinde, s: 281-30

Rusya halen Ukrayna'nın en büyük dış ticaret ortağı konumunu korumaktadır.²¹⁴ Ukrayna'nın Rusya'dan ithal ettiği ürünler arasında enerji kaynakları önemli bir yer tutmaktadır. Ukrayna gaz ve petrol tüketiminin yüzde 80'ini dışardan karşılamakta ve bu ithalatın neredeyse tamamı Rusya'dan gerçekleşmektedir. Ukrayna Rusya'nın kendisine sağladığı enerji kaynaklarının fiyatlarından yakınırken²¹⁵ Rusya da Ukrayna'yı sürekli olarak bu boru hatlarından enerji hammaddeleri çalmakla suçlamaktadır. Ukrayna'nın Rusya'ya olan enerji bağımlılığının kırılması için Rusya üzerinden gelen enerji hatlarına alternatiflerin yaratılması ve enerji ürünlerinin çeşitlendirmesi yolunda büyük yatırımların gerçekleştirilmesi gereklidir. Ukrayna bu maliyeti tek başına karşılayamadığı gibi yabancı yatırımcıyı da ekonomik reformların tam anlamıyla gerçekleştirilemediği ve yolsuzluğun hüküm sürdüğü bir ortamda kendisine çekmekte fevkalade zorlanmaktadır. Üstelik Ukrayna'nın enerji konusunda bağlandığı Rusya'ya karşı tek kozu, topraklarından geçerek Avrupa'ya ulaşan boru hatlarıyken, Rusya'nın enerji kaynaklarını Batı'ya taşıyacak alternatif rotalar arayışı içinde olması nedeniyle gelecekte bu kozu yitirmesi de olasıdır. Böyle bir durumda Ukrayna'nın Rusya'ya olan bağımlılığı Rusya'nın ona her türlü siyasi ve ekonomik şantajı yapmasına imkân verecek ve Ukrayna'nın Rusya'nın kontrolüne girmesini gündeme getirebilecektir. Bugün de Rusya bir taraftan Ukrayna'nın enerji sektörünün özelleştirilmesine Batılı şirketlerinin katılmasını önlemek için Ukrayna'nın enerji borçlarını gündeme getirirken diğer taraftan da bu ülkedeki özelleştirmeden en fazla payı almaya çalışmaktadır.²¹⁶

Kuşkusuz Ukrayna üzerindeki Rus etkisi bir tek ekonomik bağımlılıktan kaynaklanmamaktadır. Bunda ülke nüfusunun yüzde 22'sini oluşturan Rusların varlığının da önemli bir etkisi vardır. Özellikle Ukrayna'nın doğusunda Slav etkisinin egemen olduğu görülmektedir. Gerçi, Ukrayna bağımsızlık sonrası iç politikada Ruslaştırmanın etkilerinden kurtulmaya çalışmış ve Ukraynalılığı ön plana çıkarmıştır. Ancak, Ukrayna'daki Rus nüfusa ilaveten Ukrayna toplumunun etnik kültürel dini anlamda ve çok parçalı yapısı da Rusya'nın Ukrayna toplumu üzerinde etkisini arttırmaktadır.

Ukrayna'da hangi kimliğin ön plana çıkartılacağı siyasi liderliğin vizyonu kadar gücüne de bağlı bir durumdur.²¹⁷ Siyasal liderler kendilerini güçsüz ve Rusya'nın baskısını ise yoğun hissettikleri dönemlerde genellikle yatıştırıcı söylemler benimser

²¹⁴ Russian Foreign Trade with Ukraine, Russia: Export/Import, <http://www.users.globalnet.co.uk/~cbegeo/>

²¹⁵ "Russia, Ukraine to Revise Gas Price Accords" Mosnews, 24 October 2006, <http://www.mosnews.com/money/2006/10/24/gasrevision.shtml>

²¹⁶ Rus şirketleri Ukrayna'nın özelleştirmesinden önemli kazanımlar sağlamışlardır. Bunda Ukrayna'daki özelleştirmenin Rusya'nın ekonomik sıkıntılardan kısmen kurtulduğu bir döneme rastlamasının yarattığı avantajın rolü bulunmaktadır. Bkz.: Rosaria Puglisi, "Clashing Agendas? Economic Interests, Elite Coalitions and Prospects for Cooperation between Russia and Ukraine", *Europe-Asia Studies*, Vol. 55, No. 6, 2003, s. 827-845.

²¹⁷ Eric A Miller, "The Changing Face of Eurasia: Russian and Ukrainian Foreign Policy in Transition", *Comparative Strategy*, Vol. 22, No. 4, 2003, s. 373-390.

ve Ukrayna'daki Rus kimliğine önem verirken, arkalarında güçlü bir kamuoyu desteği ve dış destek buldukları oranda bunun tam aksine Rusya'ya muhalefeti arttırmakta ve Ukrainliği ön plana çıkartmaktadırlar. Söz konusu eğilim kimi zaman siyasetçilerin iktidara oynarken verdikleri sözlerle iktidara geldikten sonraki uygulamalarının birbirlerinden çok farklı olmasına da neden olmaktadır. Bunun ilginç bir örneği, Rus yanlısı olarak lanse eden Leonid Kuçma'nın Rusya'nın desteğini alarak iktidara gelişinden sonra bağımsızlık yanlısı bir politik çizgi izlemesi ve daha önce Rusya'ya vaat ettiği şekilde Rusça'ya devlet dili statüsü kazandırmaya çalışmaması olmuştur. Kuçma'nın "Ukrainleştirme" politikası sadece dil meselesinde değil Moskova Patrikhanesinin etkisinin kırılması konusundaki çabalarda da kendisini göstermiştir.

Bugün Ukrayna'nın Rusya karşısında oynadığı denge oyunu gücünü Batı'nın bu ülkeye gösterdiği ilgi ve destekten almaktadır. Bu desteğin azalması Ukrayna dış politikasında ve ülke içinde önemli değişikliklere yol açacak güçtedir. Nitekim Batı'nın Ukrayna'yı eleştirmeye başlamasıyla Batı ve Rusya arasında oynanan bu denge oyununu sürdürmek de zorlaşmakta, Ukrayna Rusya'nın karşısında geri adımlar atmaktadır. 1999 devlet başkanlık seçimlerinden önce Ukrayna'yı ziyaret eden dönemin Rusya Başbakanı Sergey Stepasin'in "Rusya'nın Ukrayna'nın iç işlerine karışacağını" açıkça ifade etmesi de Rusya'nın Ukrayna'da doğan güç boşluğunu farketmekte gecikmediğini ortaya koymaktadır. Putin'in işbaşına gelmesi ile ise Rusya başta Ukrayna'nın kendisine olan ekonomik bağımlılığı olmak üzere birçok hususu ona karşı kullanmaya başlamıştır. Bunun sonucunda Aralık 1999'da Ukrayna'ya petrol ve elektrik enerjisi ambargosunu uygulamış ve bu yöntem daha sonra da sürdürülmüştür. Eylül 2003'de Ukrayna da sonunda Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan arasında oluşturulan serbest ekonomik alanına dâhil olmuştur.

2.10.1.1.1. Kırım Tatarları

Osmanlı İmparatorluğu Kırım Tatarları (Türkleri)²¹⁸ için sıkıntılı dönemlerde sığınabilecek bir 'liman' işlevi görmüş, Osmanlı İmparatorluğu'nda öğrenim gören ve Osmanlı kültürüyle yoğrulan binlerce Kırım Türkü olmuştur. Özellikle, 1783'teki Rus

²¹⁸ VIII. y.y.'a ait Orbun-Yenisey yazıtlarında "Türk" (kuvet,güç) adının dışında "Tokuz Tatar" ve "Otuz Tatar" tamlamalarında "Tatar" adına da rastlanmaktadır. Kaşgarlı Mahmud'un da yazdığı üzere Tatarlar Türklerin bir koludur. Avrupalılar ve bilbassa Ruslar, Çingiz devrinden itibaren Türk-Moğol devletine "Tatar" İmparatorluğu ve baskına da Türk ve Moğolları birbirinden ayırmaksızın "Tatar" demişlerdir. Rusların zapt ettikleri Kazan, Astraban, Kırım, Sibir, Türkistan ve Kafkasya gibi ülkelerde karşılaştıkları Türk boylarını da umumiyetle "Tatar" olarak adlandırdıkları görülmektedir. Bugün eski SSCB topraklarında iki balkın resmi olarak "Tatar" adını kendi uluslarını ifade etmek için kullandıkları görülmektedir. Bunların ilki Tataristan, Başkurdistan ve çevresindeki cumhuriyet ve ülkelerde (oblast) ayrıca Orta Asya'da yaşayan 7 milyonluk Kazan Tatarları ile Kırım Tatarlarıdır. Ancak Kırımlılar bu adı "Kırım Tatarı" şeklinde vurgulayarak kullanırlarken, Kazan Tatarları milli adları olarak doğrudan "Tatar" adını kullanmaktadırlar. Bkz.: Nadir Devlet, "XX. Yüzyılda Tatarlarda Millî Kimlik Sorunu", Vatan Kırım, <http://www.vatankirim.net/tarib/tarib.asp?yazi=tatarkimligi>

istilası ve 1853-1856 Kırım Savaşı'ndan sonra yüzbinlerce Kırım Tatarı kitleler halinde Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmiştir. Siyasî anlamda 1920'lerin başından itibaren Sovyet toprağı olan Kırım ilk önce Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır.

II.Dünya Savaşı'nın başlamasından yaklaşık iki yıl sonra Sovyet topraklarını istila eden Alman orduları, Ekim 1941'de Kırım'ı istila etmişlerdir.²¹⁹ Kasım 1943'te Kızıl Ordu birlikleri Stalingrad'da Alman ordusuna karşı ezici bir galibiyet kazanmış ve 10 Nisan 1944'te Kırım'a yeniden hâkim olmuştur. Kırım'ın tekrar Sovyet hâkimiyetine girmesinin ardından, Kırım Tatarları ağır baskılarla karşı karşıya kalmıştır. Sovyet hükümeti bölgeyi hızla Slav olmayan unsurlardan temizlenmeye başlamış ve ilk olarak Kırım Tatarlarının sürgünü²²⁰ gerçekleşmiştir.²²¹ 1944 sürgünlerini takip eden yıllarda büyük ölçüde Slavların, özellikle de Rusların iskân ettirildiğı Kırım'ın Ruslaştırılması ve Ukrainleştirilmesi Sovyet dönemi boyunca devam etmiştir. Kırım Tatarlarının yokluğunda 1954 yılında Kırım idarî olarak Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne devredilmiştir.²²²

Kırım Tatarlarının itibarları, aralıksız olarak sürdürdükleri faaliyetler neticesinde Eylül 1967 tarihinde Sovyetler tarafından iade edilmiştir.²²³ Ukrayna'nın bağımsızlığını 1991'de ilân etmesi ve Kırım'ın (1990/1991) Ukrayna içinde muhtariyet statüsü almasıyla Kırım Tatarlarının de geri dönüşü²²⁴ başlamıştır.²²⁵

²¹⁹ Bir kısım Kırım Tatarının Almanlarla çeşitli ilişkilerde bulunmasının yanında, Führer tarafından 2 Ocak 1942'de 11. Ordu Keşif Birliği'nde yapılan bir toplantı sonrasında alınan karar sonrasında ne şekilde olursa olsun Rus hâkimiyetinden kurtulmayı ve bağımsız Kırım devletini kurmayı hedefleyen Kırım Tatarlarından "gönüllü" asker alınmaya başlanmıştır. Ancak işgalin ardından Kırım'da kurulan Alman idaresi Kırım Tatarlarına karşı askerî konularda gösterdiği itimadı siyasî meselelerde göstermemiş siyasî haklar konusundaki taleplerini dikkate almamıştır.

²²⁰ Kırım Tatarlarının tamamı gönderildikleri yerlere vasıl olmuş, bunlardan 151.604 kişi Özbekistan'a, 31.551 kişi de 21 Mayıs 1944 tarihli kararname gereği Rusya Federasyonu'nun çeşitli bölgelerine yerleştirilmiştir. Bkz.: Kemal Özcan, "Kırım Türklerinin Sürgünü ve Milli Micadele Hareketi", (1944-1990), Sürgün, http://www.surgun.org/surgun/tur/makale.asp?yazi=ozcan_surgun

²²¹ Ardından Kırım'da yaşayan Almanlar, Rumlar, Bulgarlar ve Ermeniler "zorunlu göçe" maruz kalmışlardır. Kırım'dan toplam 12.422 Bulgar, 15.040 Rum, 9621 Ermeni, 1119 Alman ve diğer milletlere mensup 3652 kişi sürgün edilmiştir. Sovyetler'in Sürgüne yolladığı milletler bakımında kapsamlı bilgi için bkz.: Robert Conquest, *Nation Killers: The Soviet Deportation of Nationalities*, New York: The Macmillan Company, 1970; Edward Allworth, *The Tatars of the Crimea: Return to the Homeland: Studies and Documents*, Central Asia Book Series, 1998.

²²² *Ibid.*

²²³ Adı geçen kararnamede 1944 yılında vatanlarından sürülen Kırım Tatarlarına baksızlık yapıldığı itiraf edilmekte, o zamana kadar bu topluma uygulanan her türlü kısıtlamaların kaldırıldığı ve Kırım Tatarlarının da diğer Sovyetler Birliği vatandaşlarının yararlandığı her türlü baktan istifade edebilecekleri belirtilmektedir.

²²⁴ Kırım yarımadasına geri dönen Kırım Tatarları çok zor ekonomik ve sosyal koşullarda yaşamaya zorlanmıştır. Birçoğu yeni yerleştiği, gerekli malî kaynaklar olmadan ve bazen yönetimden izin almadan kurdukları köylerinde elektrik, su, havagazı, kanalizasyon, ulaşım sistemleri sağlık bızmetleri eğitim imkânları yetersizlikleri ile yaşamak durumunda kalmıştır. Çok sayıda Kırım Türkü Ukrayna vatandaşı değildir ve yoğun bir işsizlik sorunu söz konudur. Bu da Kırım Türklerinin ve sürgünden geri dönen diğer millî azınlıkların en azından geçiş dönemi süresince insan ve devlet yardımını gerekli kılmaktadır.

²²⁵ Mustafa Abdülcemil Kırmıoğlu, "Kırım Tatarlarının Anavatanlarına Dönüşlerindeki Dikenli Yol", Sürgün, http://www.surgun.org/surgun/tur/makale.asp?yazi=kirimoglu_175

Kırım Tatarlarının bir araya gelerek siyasal bir güç olma yolundaki²²⁶ en önemli adım, 1991’de toplanan Kırım Tatar Millî Kurultayıdır.²²⁷

Kırım Tatarları 1994 baharında Kırım Başkanlık seçimlerine katılmış o dönemki adaylardan kendi sorunlarına sıcak bakarı desteklemek suretiyle seslerini duyurmayaya başlamışlardır. Benzer bir şekilde Kırım Tatar Millî Meclisi’nin aday gösterdiği Kırım Tatarları, kendilerine Kırım Parlamentosu’nda 98 sandalyeden 14’ünü garanti eden bir kota verilmesi karşılığında Kırım Yüksek Sovyet’inin seçimlerine katılmışlardır. Kırım Tatarlarının (Sivastopol: Akyar sakinleri dâhil) toplam Kırım nüfusunun yaklaşık olarak sadece yüzde 10’unu oluşturdukları düşünülürse yaptıkları taktik koalisyonlarla yüksek siyasî organlarında temsil edilmeleri ve siyasî ve hükümet dışı örgütlerle ilişkilerini geliştirmeleri²²⁸ önemli bir siyasal başarı addedilebilir.²²⁹ Bu başarıda sürgünün yarattığı ortak mağduriyetin (ya da diğer bir anlatımla “seçilmiş travmanın”) yarattığı grup içi dayanışma kadar pragmatik siyasal üslubun benimsenmesinin de önemli bir payı bulunmaktadır.²³⁰

Kırım Tatarlarının siyasal taleplerinin başında yerel halk (indigenous nation) statülerinin garanti altına alınması gelmektedir. Gerçi Kırım Tatarları içte ve dışta tarihî olarak Kırım’a ait millî bir grup olarak tanınmakta ve eskiden ayrılmış insanların kendi anavatanlarına yeniden dönme haklarına sahip oldukları kabul edilmektedir. Ancak onların asıl istediği Haziran 1996’da III. Kırım Tatar Millî Kurultayı’nda açıklandığı üzere Kırım Tatar halkının "millî sınırları içerisinde kendi kendini idare eden hür bir " ulus-devlet teşkil etme hakkının hayata geçirilmesidir.²³¹ Kırım Tatarları, yarımadadaki tüm etnik unsurların Kırım dışında bir anavatanları olduğunu, kendilerinin ise anavatanları olan Kırım’dan başka gidecek hiçbir yerleri olmadığını ileri sürmektedir. Adadaki Rusların iddiası ise, Kırım Tatarlarının Türkiye ile etnik bağları olduğu ve amaçlarının "kendi ulus-devletlerini kurmak, Türkiye ve diğer Müslüman ülkelerle siyasî birlik kurmak ve Slav çoğunluğu Kırım’dan atmak" olduğudur.²³²

²²⁶ Mustafa Abdülcemil Kırımoglu, "Kırım Tatar Millî Kurtuluş Hareketinin Kısa Tarihi", Sürgün, <http://www.surgun.org/surgun/tur/bilgi.asp?yazi=ktmb>

²²⁷ Bu Kurultay Kırım’da ve başka yerlerdeki Kırım Tatarlarının seçilmiş temsilcileriyle 1917’de toplanan ilk kurultaydan uzun yıllar sonra yapılan ikinci toplantıdır. Kurultay ve onun daimî temsil organı olan Kırım Tatar Millî Meclisi Kırım Tatarlarının yeniden siyaset sahnesinde belirmeye başlamalarının temelini oluşturmuştur. Kırım Tatarlarının Kurultay-Meclis modeli Kırım’ın çok renkli etnik manzarasında, Ruslar dâhil diğer millî gruplar arasında oluşan teşkilat yapılarına da esin kaynağı olmuştur. Ukrayna’da yaşayan Ruslar, Kırım Rus Kongresi’ni ve Kırım Rus Duması’ni kurarken açıkça başarılı Kırım Tatar tecrübesine ağıfta bulunmuşlardır. Kırım Almanları da Tatar örneğinden yola çıkarak kendi Halk Kongrelerini (Volksstag) oluşturmuşlar Kırım ve Ukrayna Alman Halk Parlamentolarını (Volksparlament) kurmuşlardır.

²²⁸ Birleşmiş Milletler Teşkilatı Kırım Kalkınma Programı ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı Mülteciler Yüksek Komiserliği’nin Kırım’daki temsilciliğinin faaliyetlerini öncelikle Kırım Tatarlarının ihtiyaçları üzerine yoğunlaştırdığı görülmektedir. Bkz.: *Crimea Integration and Development Programme*, UNDP, <http://www.undp.crimea.ua/eng/>

²²⁹ Ancak bu, Kırım yarımadasının hâlâ çoğunlukla Rus egemenliğinde bulunan bir bölge olduğu gerçeğini değiştirmeye yetmemektedir.

²³⁰ Kırım Tatarları kendi siyasî gündemlerindeki konularda adım atılmasını sağlamak yolunda gerektiğinde çoğunluğun oluşturulması için destek verme yolunda çeşitli koalisyonlara girmişlerdir. Kırım Tatarlarının gündemindeki konular; Ukrayna yurttaşlığı kazanma işlemlerinin kolaylaştırılması; Kırım Tatarcasına resmî dil statüsü verilmesi; Kırım’da yeniden iskân edilmeleri konusunda var olan kısıtlamaların kaldırılması; geri dönenlerin yeniden entegrasyonu için malî ve diğer desteklerin sağlanması yolundaki taleplerden aslî halk statüsü kazanma; Kırım Tatar idarî teşkilatını yeniden oluşturma; Ukrayna ve Kırım devlet yapıları içerisinde temsil garantisi kazanma gibi isteklere kadar uzanmaktadır.

²³¹ Kırım Tatar Millî Meclisi Tüzüğü, Haziran 1997.

²³² Michael J. Waigant ve Frank Evers, *Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Ukrayna Temsilciliği’nin Raporu*, 24 Temmuz 1997.

Ukrayna'nın Batı'ya yönelişini ve NATO ile ilişkileri destekleyen²³³ Kırım Tatarları Turuncu Devrimin getireceği demokrasi sayesinde, kendi yerleşim ve siyasal katılım sorunlarında çözümleneceğini ummuştur.²³⁴

Sovyetler Birliği zamanında ve hatta Çarlık zamanında Kırım ağır silahlarla donatılmış, Türkiye'ye yönelen askeri tehdidin ülke topraklarına en yaklaştığı nokta olmuştur. Karadeniz donanması ve nükleer silahlar Kırım üzerinden Türkiye'ye çevrilmiştir. Bugün ise, Kırım Tatarları ile Ukrayna devletini birbirine yakınlaştıran, Rusların Kırım'daki ayrılıkçı faaliyetleri karşısında ortak bir karşı duruş sergilemeleri ve Kırım'daki Rus etkisini dengeleyecek şekilde davranmalarıdır.

1996'da Türkiye'yi ziyaret eden Kuçma'nın heyetine üst seviyede Kırım Tatarlarının liderlerini de katması ve aynı zamanda Kırım Tatar Millî Meclisi'ni Ukrayna Başkanı için bir danışma kurulu olarak kabul etmeye hazır olduğunu da belirtmesi Kırım Tatarlarının iki ülke arasında yakınlığı pekiştirici bir unsur olarak değerlendirilmekte olduğunu ortaya koymaktadır.

Pek çok Kırım Tatarının gözündeki Türkiye ikinci vatandır. Kırım Tatarlarının Türkiye'ye karşı duydukları güçlü duygular Türk dış politikasında tam anlamıyla karşılığını bulamamışsa da Türkiye sürgünden dönenlerin yerleşim ve barınak sorunlarını hafifletici bazı girişim ve yardımlarda bulunmuştur.²³⁵ Türkiye'deki Kırım Tatarları ise anavatanlarına yardım konusunda kurdukları çeşitli dernekler aracılığıyla faaliyetlerini sürdürmektedir.

2.10.1.2. ABD ile ilişkiler

Ukrayna'yı Batı açısından önemli kılan faktörlerin başında Ukrayna'nın SSCB'nin dağılmasında kilit bir rol oynaması, Rusya'nın yayılcı girişimlerine karşı en karar-

²³³ Kırım Tatarlarının Ukrayna-A.B.D ortak deniz tatbikati, "Deniz Meltemi-97'nin (Sea Breeze-97) yapılması konusunda tarafsız kaldığı, Sivastopol (Ak-yar) ile ilgili meselelerde ise Ukrayna'nın yanında yer aldıkları görülmektedir.

²³⁴ Kırım Tatarlarının lideri Mustafa Abdülcemil Kırmıoğlu seçimler öncesinde verdiği mülakatta "Ukrayna'da yeni seçimi Yuşçenko kazanacak. Ukrayna, AB'ye katılım sürecine girecek. O zaman azınlıklar haklarına daha fazla sahip çıkacak. Bu yüzden biz Tatarlar, Yuşçenko ve Turuncu Devrimi destekledik. Gösterilerde yer aldık" demektedir. Hesna Onbaşı, "Kırım Tatarları Turuncu Devrimde", Vatan Kırım, <http://www.vatankirim.net/yazi.asp?yazi=bombasi&kat=yazilar>

²³⁵ Türkiye'nin, Kırım'da 1000 ev yapırma projesi, 1994 yılının Mayıs ayında sürgünün 50. yıl dönümünde Cumburbaşkanı Süleyman Demirel'i ziyaret eden Türkiye'deki Kırım Türkleri Kültür Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi tarafından resmen bir proje olarak teklif edilmiştir. Öneri kabul edilmekle birlikte Türkiye'deki siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle çok ağır ilerleyebilmiş ancak 300 kadar ev alınıp Kırım Tatarları'na teslim edilebilmiştir. Bkz.: Ayşe Mercier, Narter Arı, Hakan Kırmılıyla Söyleşi, "Kırım Tatarları Anayurda Dönüyor", Vatan Kırım, <http://www.vatankirim.net/yazi.asp?yazi=bkirimli-nart&kat=yazilar>

lı tutumlardan birini sergilemesi ve küresel güç mücadelesi içinde olan aktörlerin nüfuz alanının çizilmesini etkileyecek bir konumda olması gelmektedir.

Brzezinski Türkiye ile Ukrayna arasında önemli bir benzerlik olduğunu ileri sürmektedir. Bu benzerlik ona göre Türkiye'nin de Ukrayna'nın da buldukları bölgede Batı çıkarlarını bir kalkan gibi koruyacak "jeopolitik mihverler" olmasından kaynaklanmaktadır.²³⁶ Brzezinski aynı zamanda Ukrayna'nın bağımsız bir ülke olma özelliğiyle Rusya'yı dönüştürmekte yardımcı olacağını iddia etmiştir:

"Ukrayna olmaksızın Rusya'nın Avrasyalı bir imparatorluk olma durumu sona erer. Rusya Ukrayna'sız yayılmacı bir statü peşinde olabilir, ama o zaman ağırlıklı olarak Asyalı bir yayılmacı devlet olur. Ne var ki, Moskova 52 milyon nüfusu ve bütün kaynakları ve Karadeniz'e çıkışı ile Ukrayna üzerinde kontrolü yeniden sağlayacak olursa, Rusya Avrupa'dan Asya'ya uzanan güçlü bir yayılmacı devlet şansını otomatik olarak yeniden kazanır."²³⁷

Soğuk Savaş sonrası ABD'nin Ukrayna politikası, Rusya'nın yeniden bir yayılmacı bir ülke olarak uluslararası ilişkiler sahnesine dönmesinin engellenmesi ve siyaseten ehlileştirilmesi hedefleri çerçevesinde şekillenmiştir. Ukrayna Rusya'yı engelleyecek bir jeopolitik mihver olduğu kadar bu ülkeyi liberal demokrasi yolunda dönüştürebilecek bir vasıta olarak da algılanmıştır.

Soğuk Savaşın hemen sonrasında Ukrayna'ya yönelik Amerikan politikası ağırlıklı olarak nükleer silahsızlanma konusuna odaklanmışsa da 1992'de Bill Clinton'un göreve gelmesi ile Ukrayna'nın bölgesinde bağımsız ve güçlü bir aktör olması yolundaki Amerikan desteği artmıştır. NATO-Ukrayna Komisyonu bu dönemde oluşturulmuş,²³⁸ Batılı ülkeler tarafından özellikle de ABD Yönetimince Ukrayna'ya önemli mali yardımlar sağlanmıştır. ABD'nin ekonomik yardım yaptığı ülkeler listesinde Ukrayna İsrail ve Mısır'dan sonra üçüncü sıraya yükselmiştir.²³⁹

Bağımsızlık sonrasında Ukrayna, Batı ile ilişkilerini Rusya'ya karşı bir pazarlık unsuru gibi kullanarak ekonomik tavizleri koparmaya çalışmış, dış politikada temel

²³⁶ Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası*, İstanbul, Sabah Kitapları, 1998, s. 40-41.

²³⁷ *Ibid*, s.45..

²³⁸ NATO-Ukrayna İlişkilerinin gelişimiyle ilgili olarak bkz.: "Evolution of NATO-Ukraine Relations", NATO Web Site, <http://www.nato.int/issues/nato-ukraine/evolution.html>

²³⁹ 2006 verileri için bkz.: *Economic Aid- Recipient 2006*, http://www.pbotius.com/rankings/economy/economic_aid_recipient_2006_1.html

önceliği ABD ile stratejik ilişkilerin geliştirilmesine vermiştir. Gerek Ukrayna'nın ilk devlet başkanı Leonid Kravçuk döneminde gerekse de Ukrayna'nın ikinci devlet başkanı Leonid Kuçma'nın ilk başkanlığı döneminde ABD ile ilişkilerin en çok önem verilen konu olduğu görülmektedir.

ABD ise, daha önce de belirtildiği üzere Ukrayna ile geliştirdiği ilişkiler sayesinde Ukrayna'yı dönüştürmek ve ondan eski Sovyet etki alanının Rusya'nın yeniden kontrolü eline geçirmesini engelleyecek yönde faydalanmak istemiştir. ABD'nin bu yakınlaşmadan sağladığı en önemli fayda, BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu)'nin etkisine karşı, 1997'de Ukrayna'nın öncülüğünde eski SSCB coğrafyasında Rusya'ya karşı bağımsızlıklarını korumada daha kararlı gözüken Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova'yı biraraya getiren GUAM'ın kurulması olmuştur.²⁴⁰

Bu çerçevede ABD, Ukrayna'nın demokrasi ve liberal ekonomi için gerekli reformları gerçekleştirmesini beklemiş ve Amerikan sermayesinin engelsiz olarak Ukrayna ekonomisinde yerini almasını hedeflemiştir. Ancak Ukrayna eski Sovyet mirası olan kadroların gösterdiği direncin de etkisiyle kendisinden beklenen siyasi ve ekonomik dönüşümü gerçekleştirmemiştir. Bu durum karşısında ABD, Ukrayna'daki dönüşümü hızlandırma yolunda zorlayıcı politikalara başvurmuş ve tutum değişikliğinin ilk göstergesi olarak Kasım 1998'de IMF'in Ukrayna'ya vereceği kredi dondurulmuştur. Ancak bu politika değişikliği reformlar konusunda itici güç olacağına Ukrayna'yı ekonomik yönden çaresizliğe sürüklemiş ve bu ortam da onun Rusya'ya olan bağımlılığını artırmıştır.

Leonid Kuçma'nın, 1999 yılında Ukrayna'nın dış politika önceliklerini “çok vektörlü diplomasi” olarak yeniden tanımlaması ABD'nin Ukrayna'nın dış politikasındaki öncelikli konumunu artık Rusya ve AB ile paylaşmaya başladığını ortaya koymuştur. Kuçma'ya göre, Ukrayna dış politikasında AB, Rusya ve ABD ile ilişkiler üç ana boyutu teşkil edecek, temel öncelik ise Avrupa'ya verilecektir.²⁴¹

Ukrayna'nın Rusya ile yeniden yakınlaşması liderlik kadrosunun da değişimini beraberinde getirmiştir. Kasım 2000'de Batı yanlısı Dışişleri Bakanı Boris Trasyuk'un

²⁴⁰ Örgüt 2001 Eylül'ünde ABD'nin de bölgeye gelerek Afganistan, Özbekistan ve Kırgızistan'a yerleşmesiyle, Moskova'ya karşı daha da tehditkâr bir içeriğe kavuşmuştur. Bkz.: Gürol Kırç, “Kerimov Bush'a Rest mi Çekti?”, TUSAM, 25 Mayıs 2005, <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=223&sayfa=24>

²⁴¹ Stephen White, Ian McAllister, Margot Light and John Löwenhardt, “European or Slavic Choice? Foreign Policy and Public Attitudes in Post-Soviet Europe”, *Europe-Asia Studies*, Vol.54, No.2, 2002, s. 181-202.

yerine Moskova ile iyi ilişkiler yürütme yanlısı Anatoliy Zlenko göreve getirilmiş ve Ocak ve Şubat aylarında Rusya ile yapılan anlaşmalarla Ukrayna-Rusya ilişkisi askeri ve stratejik bir içeriğe kavuşturulmuştur. ABD, Rusya-Ukrayna yakınlığını engellemekte yetersiz kalmıştır. Amerikan Dışişleri Bakanı Colin Powel'in Ukrayna'nın reform ve dış politika tercihlerini değiştirmeyeceği yolundaki açıklamaları da bu yetersizliği ortaya koymaktadır.

ABD'nin Rusya ve Ukrayna ile ilişkilerinin 11 Eylül sonrasında yeniden tanımlandığı görülmektedir. Rusya-ABD ilişkisi teröre karşı işbirliği ekseninde güç kazanırken ABD'nin Ukrayna ile olan ilişkileri de daha geniş bir stratejik çerçevede yorumlanmaya başlamıştır. Ukrayna artık Büyük Ortadoğu'da özgürlük ve reformun öncüsü ve Irak'da ABD'nin müttefiki olması nedeniyle ABD açısından önemlidir.²⁴²

ABD'nin Ukrayna'ya yönelik politikasında Bush döneminde görülen dikkat çekici bir değişiklik ABD'nin küresel güç mücadelesinde Ukrayna'nın rolünün artık başka bölgelerde de ön plana çıkartılmaya başlanmasıdır. ABD uzun vadede Ukrayna'yı kendi eksenine çekmesine faydalı olacak bir dolaylı bir politikayı hayata geçirmeye çalışırken Ukrayna'ya yönelik Marshall Planı benzeri Amerikan yardımı ve GUAM'ı güçlendirme arayışları²⁴³ gündeme gelmiştir. Bu politikanın bir önemli çıktısı Balkan ülkelerinden Romanya ve Bulgaristan'ın GUAM'a gözlemci üyeliğinin gündeme gelmesi olmuştur. Söz konusu gelişmeler Türkiye'yi sadece GUAM'ın gözlemci üyesi olması nedeniyle değil, aynı zamanda ABD'nin bugün "Genişletilmiş Orta Doğu" ya da "Yeni Orta Doğu" vizyonundan ötürü de ilgilendirmektedir.

Aslında, Ukrayna üzerinde Rusya'nın mı ABD'nin mi daha fazla etkili olacağı meselesi siyasal iktidarın hangi liderin elinde olacağına bağlı bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim iktidarın Viktor Yuşenko'ya geçmesi (Aralık 1999-Mayıs 2001) Ukrayna'nın ABD'nin yörüngesine girmesi yolunda önemli bir aşama olarak değerlendirilmiştir. Ancak, Batı yanlısı Yuşenko'nun koltuğunu kaybetmesi ve Rusya ile entegrasyonu bile gündeme getiren Kinah'ın (Mayıs 2001- Kasım 2002) Başbakanlığa gelmesiyle Ukrayna dış politikası ve kimliği tekrar Rusya'nın yörüngesine girmiştir. Moskova tarafından açıkça desteklenen Viktor Yanukoviç yerine Yuşen-

²⁴² Örneğin bkz.: "U.S. Secretary of State Condoleezza Speecheb at Kyiv's Taras Shevchenko University, 7 December 2005", *The Ukrainian Weekly*, 18 December 2005, No. 51, Vol. LXXIII.

²⁴³ Alexandr Rabr, "Geopolitics and Western Interests US and European Responses to Ukraine's Transition", *Ukraine in Transition and Western Strategy*, 23-24 April 1998, CAP (Center for Applied Policy Research), <http://www.cap-lmu.de/transatlantic/topics/ukraine.php>

ko'yu Aralık 2004'de yeniden iktidara taşıyan “Turuncu Devrim” Moskova ile Kiev arasındaki ilişkilerin soğumasıyla sonuçlanmışsa da Yanukoviç'in Başbakanlığı elde etmesi Ukrayna'nın yerini belirlemede Rusya ile ABD arasındaki rekabetin süreceğini ortaya koymaktadır.

2.10.1.2.1. Patrikhane

Rusya'nın Ukrayna'yı kontrolü altında tutmak için elinde üç aracı vardır. Bunlardan birincisi bu ülkenin ekonomi özellikle de enerji konusunda kendisine bağımlılığı, ikincisi ise yarımadadaki Rus nüfus iken üçüncü önemli araç dindir.

Bunun farkında olan Ukrayna Moskova Patrikhanesine bağlı olan kilisesini Fener Patrikhanesine bağlamak istemektedir. Aslında Moskova Patrikhanesi ile Fener Patrikhanesi arasındaki çatışma 15. yüzyıl ve sonrasında Moskova'nın kendisini gerçek Hıristiyanlığın son merkezi ilan ettiği tarihlere dek gitmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Stalin, dünya Ortodokslarını etkilemek için Moskova Patrikhanesi'ni desteklemiştir. Fener Patrikhanesi'nin başına ABD desteği ile Amerika Ortodokslarının lideri olan Athenagoras'ın geçmesi de Soğuk Savaş yıllarında Sovyet Rusya ile ABD arasındaki mücadelenin bir sonucudur.²⁴⁴

“Turuncu Devrim”in başlangıç noktası, tarih boyunca Litvanya, Polonya ve Avusturya Macaristan egemenliğini yaşamış ve Moskova'nın denetimine ancak 1939–1945 döneminde girmiş olan Batı Ukrayna bölgesidir. Rum Katolikliğinin ege men olduğu bu bölge, Batı yanlısı ve Rus karşıtı tutumuyla dikkat çekmektedir. Ukrayna milliyetçiliğinin beşiği olan Batı Ukrayna dışında ulusal bilincin zayıf olması, bu bölgede bir Ukrayna kilisesinin kurularak “Ukraynalılık” bilincinin geliştirilebileceğini düşündürmektedir. Kurulacak kilisenin Fener Rum Patrikhanesi tarafından tanınıp Moskova Patrikhanesi'ne karşı korunması, hem Devlet Başkanı Viktor Yuşenko, hem de bu fikri taşıyan çevreler açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak Batı yandaşlığının ve Rus karşıtlığının sadece bu bölgede ve Rum Katolikliği ekseninde filizlendiğini ileri sürmek de mümkün değildir. Ukraynalı Rum Katolikler'den Protestanlara değin tüm Moskova karşıtı dini oluşumlar Batılı çevrelerle yakın ilişki içindedirler. Ukrayna'da Moskova'dan ayrılan iki büyük oluşumdan biri Kiev Patrikhanesi ve Ukrayna Otosefal Ortodoks Kilisesidir. Her ikisinin de amacı birleşerek

²⁴⁴ Deniz Berktaş, “Ukrayna'da Fener-Moskova-Vatikan Mücadelesi”, *TURKSAM*, 28 Mart 2006, <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=2&yazi=848>

Fener tarafından tanınmaktadır. Ukrayna'daki Hıristiyan çevrelerin Turuncu Devrim'e aktif destek vermelerinin arka planında Ukrayna'yı kilise anlamında da Batıya yaklaştırmak arzusu bulunmaktadır.²⁴⁵

Ukrayna'da "turuncu devrim"le başlayan süreç Fener Patrikhanesi'nin özlemleriyle ABD'nin stratejik çıkarlarını bir kez daha örtüştürmüştür. Fener Patrikhanesi'nin, Ukrayna Kilisesi'nin Moskova'ya bağlandığı "1684 tarihli deklarasyonu tanımadığını ve burasının her zaman Fener'in ruhani sınırları içinde olduğunu açıklaması" kiliseler arasındaki tarihi kavganın farklı bir konjonktürde yeniden canlandığını ortaya koymaktadır. Fener Patriği'nin Türk vatandaşı olması şartının kaldırılması ve Patrikhane'ye "ekümenik" statüsünün Türkiye tarafından tanınması durumunda Moskova Kilisesi'ne büyük bir darbe indirilecektir.

Patrikhane'nin İstanbul'da bulunması ve Patriğin Türk vatandaşı olması nedeniyle mesele Türkiye'yi de yakından ilgilendirmektedir. Nitekim Moskova Patrikhanesi'ni savunan Ukraynalılar Ekim ayında Kiev'de iki gün boyunca düzenledikleri protesto eylemleri sırasında Türk Büyükelçiliği'nin önünde de gösteriler yapmışlar, Türkiye'den "Vatikan olmaya heveslenen Fener Patrikhanesi'ni" frenlemesini istemişler ve üstelik bu yöndeki talepleri karşılanmadığı takdirde Türkiye'yi Rusya, Beyaz Rusya ve Moldova'da Türk inşaat ve turizm sektörleriyle Türk mallarına yönelik boykotla tehdit etmişlerdir.²⁴⁶

2.10.1.3. AB ile İlişkiler

Avrupa Birliği'nin Ukrayna'ya yaklaşımı, bu ülkenin Rusya ve Avrupa arasında gerektiğinde bir "köprü" gerektiğinde de "tampon" olarak kullanılacak bir ülke olarak görmektedir. Ukrayna'nın varlığı, Avrupa açısından Rus tehdidini durdurmada stratejik olarak önemli olmasına ilaveten Rusya'nın Batı'ya yaklaşmasını hızlandıracak bir etken olarak da değerlendirilmektedir.

AB Rusya ve Ukrayna ile olan ilişkilerini, bu iki ülkeden birini diğerine tercih ederek değil, her iki ülkeyi mümkün olduğu ölçüde birbirinden bağımsız olarak ele almaya çalışmaktadır. Ancak, AB'nin Rusya'nın tepkisinden çekinmesi ve ayrıca

²⁴⁵ *Ibid.*

²⁴⁶ *Ibid.*

AB'nin başını çeken ve Rusya'dan sonra Ukrayna'nın ikinci büyük ticari partneri olan Almanya'nın aynı zamanda da Rusya'yı stratejik bir ortak olarak tanımlaması Ukrayna ile siyasi ilişkiler açısından sınırlayıcı bir ortam yaratmıştır.

Bu sınırlayıcı ortamın gerisinde Avrupa'nın enerji kaynaklarına duyduğu ihtiyaç bulunmaktadır. 2005 yılında AB enerji ihtiyacının yüzde 40'ını dışardan karşılamıştır. Bu oranın 2030'da yüzde 70'e çıkması beklenmektedir. AB'nin ithal ettiği doğal gaz ve petrolün yüzde 50'si Rusya'dan karşılanmaktadır. 2005 yılı sonunda Rusya Ukrayna'ya sattığı doğal gaz fiyatını dikkat çekici bir oranda arttırmış, Ukrayna ise bunu büyük bir tepki ile karşılayarak Rusya'yı Batı yanlısı Yuşenko yönetimini devirmeye çalışmakla suçlamıştır. Gazprom'un 31 Aralık 2005'de Ukrayna'ya giden gazı kesmesiyle aynı boru hattından gaz almakta olan Avrupa da bu krizden etkilenmiştir.²⁴⁷ Gaz krizi her ne kadar birkaç gün sürdüyse de sonuçta Avrupa'nın enerji güvenliğindeki zafiyetini açıkça ortaya koymuş ve Rusya'ya duyulan güveni aşındırmıştır.²⁴⁸

Ukrayna ile AB arasındaki siyasi ilişkiler satıhta kalırken ticari ilişkilerde önemli bir gelişme kaydedilmesi aslında Ukrayna'nın AB'ye üye olma beklentisinin etkisiyle oluşmuş bir durumdur. AB 47 milyonluk nüfusa sahip Ukrayna'yı içine almayı reddederken²⁴⁹ ona sunduğu bazı kolaylıklarla bu ülkeyi kendi etki alanında tutmaya da çalışmaktadır.²⁵⁰ AB'nin Ukrayna yaklaşımındaki çıkmazın ana nedeni, kendisine herhangi bir üyelik perspektifi sunulmayan ve parasal yardım sağlanmayan Ukrayna'nın mali ve siyasi krizle birlikte hızla Rusya'ya doğru kayması olasılığıdır ki bu durumda Ukrayna ile Avrupa arasındaki ekonomik ilişkiler de zarar görebilecektir.

2.10.2. Türkiye-Ukrayna arasında Ticari ve Ekonomik İşbirliği Çabaları

Türkiye ile Ukrayna arasındaki ticari ilişkilerin temel dayanağı, Türkiye ile Ukrayna arasında 4 Mayıs 1992 tarihinde imzalanan ve 20 Nisan 1994 tarihinde yürür-

²⁴⁷ Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz.: "Q&A: Ukraine Gas Row," *BBC News*, January 4, 2006. Jonathan Stern, "The Russian-Ukrainian Gas Crisis of January 2006," *Oxford Institute for Energy Studies*, January 2006.

²⁴⁸ Andrew Monaghan "Russia-EU Relations: An Emerging Energy Security Dilemma," *Russia Research Network*, London, 2006; "Lessons for EU from Gas Crisis," *BBC News*, 4 January 2006.

²⁴⁹ Baroso açıkça "ne biz ne de onlar hazır durumda!" demektedir. "EU Says "Not Ready" to Welcome Ukraine As New Member", *Mosnews*, 28 October 2006, www.mosnews.com/news/2006/10/28/euukraine.shtml - 31k

²⁵⁰ Vize konusundaki uygulamanın kolaylaştırılması bunların başında gelmektedir.

lge giren Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'dır.²⁵¹ İlki 1991 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından Ukrayna'ya gerçekleştirilen resmi ziyareti, ilerleyen yıllarda birçok üst düzey ziyaret takip etmiş ve iki ülke arasında siyasal, sosyal, askeri ve kültürel alanlarda olduğu gibi ticari ve ekonomik alanda birçok anlaşma ve protokol imzalanarak her alanda işbirliğinin gelişebilmesi yolunda yasal zemin oluşturulmuştur.²⁵²

Türkiye ile Ukrayna arasındaki ekonomik ilişkilerin her geçen yıl daha da çok daha geliştiği görülmektedir. Türkiye 2001 yılında, Ukrayna'nın en büyük ticaret ortaklarından beşincisi durumuna yükselmiştir. 1992 yılından 2005 yılına kadar Türkiye'nin Ukrayna'ya olan ticaretinde yıllık yüzde 20 kadar artış vardır.²⁵³ İki lke arasındaki ticaret hacmi 3.5 milyon dolara yaklaşmış, Türkiye'nin birçok büyük şirketi Ukrayna'da, önemli projeleri üstlenmeye başlamışlardır. Her sene yaklaşık 400 bin Ukraynalı Türkiye Cumhuriyeti'ni ziyaret etmektedir.

1 Mart 2006 tarihinde Dışışleri Bakanı Abdullah Gl ve Ukrayna Dışışleri Bakanını Boris Tarasyuk arasında bir eylem planının imzalandığı görülmektedir. Ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinden, terörle mücadelede işbirliğine kadar pek çok konunun yer aldığı eylem planında, Türkiye ve Ukrayna arasında bir yatırım fonu kurulması, özellikle enerji alanında hangi konularda işbirliği yapılacağını araştıracak bir çalışma grubu oluşturulması, bu süreçte iki ülkenin enerji bakanlıklarının da devreye sokulması, iki ülke arasındaki ticaret engellerinin kaldırılması ve vize rejiminin kolaylaştırılması gibi konular üzerinde durulmaktadır. Türkiye ile Ukrayna arasında serbest ticaret anlaşmasının imzalanmasının da gerekli olduğunu belirten eylem planı, yatırım imkânlarının artırılması, iki ülkede imarla ilgilenen kurumlar arasında işbirliğinin geliştirilmesi, özellikle tren ve feribot taşımacılığı üzerinde durulması, teknik ve mali işbirliği anlaşmasının uygulamaya konulması ile terörizm, uyuşturucu mad-

²⁵¹ "Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması", 30 Mayıs 1994 tarihinde Kiev'de imzalanmış ve 27 Ocak 1995 tarihinde yrrlge girmiştir. "Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması" ile "Çifte Vergilendirmenin nlenmesi Anlaşması" ise, Ukrayna Cumhurbaşkanı'nın 27-29 Kasım 1996 tarihlerinde, Türkiye'ye ziyareti esnasında Ankara'da imzalanmıştır. Söz konusu anlaşmaların yrrlge girmesiyle birlikte iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin hukuki çerçevesi tamamlanmış bulunmaktadır. Ukrayna Cumhurbaşkanı Leonid Kuchma'nın 22-24 Kasım 2000 tarihlerinde Türkiye'yi resmi ziyareti sırasında; "Türkiye-Ukrayna Ortak Bildirisi"; "T.C.Hükümeti ile Ukrayna Bakanlar Kurulu Arasında Nükleer Kazaların Erken Bildirimi ve Nükleer Tesislere İlişkin Anlaşma"; "Türkiye ile Ukrayna Arasında Hukuki Konularda Adli Yardımlaşma ve İşbirliği Anlaşması"; "T.C. Adalet Bakanlığı ile Ukrayna Adalet Bakanlığı Arasında İşbirliğine İlişkin Protokol"; "T.C. Sağlık Bakanlığı ile Ukrayna Sağlık Bakanlığı Arasında İlaç ve Eczacılık Alanında İşbirliğine İlişkin Protokol"; "T.C.Hükümeti ile Ukrayna Hükümeti Arasında Askeri-Teknik Alanda Bilgi ve Belgelerin Değişimi Anlaşması"; "T.C. Ulaştırma Bakanlığı ile Ukrayna Bilişim ve Haberleşme Devlet Komitesi Arasında Posta ve Haberleşme Alanlarında İşbirliği Anlaşması"; "Anadolu Ajansı (AA) ile Ukrayna Millî Haber Ajansı (Ukrinform-DİNAU) Arasında İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır.

²⁵² Bkz.: Dış Ticaret Müsteşarlığı, www.dtm.gov.tr

²⁵³ Ukrayna Büyükelçiliği, Basın Bildirisi, http://web.ttnet.net.tr/users/ukremp/press_release/2003-1.htm

de kaçakçılığı, kara para aklama ve organize suçlarla mücadelede işbirliğine ilişkin ortak bir anlayışın ürünüdür. İmzalanan eylem planıyla ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesinin yanı sıra Türkiye ve Ukrayna arasında, askeri ve teknik alanda işbirliğine ivme kazandırılması, savunma sanayii, turizm ve kültür alanlarında işbirliğinin geliştirilmesi de hedeflenmiştir.²⁵⁴

Türkiye ile Ukrayna arasındaki stratejik ilişkilerinin en önemli maddesini ise, enerji konusu oluşturmaktadır. Ukrayna ve Türkiye enerjii nakleden ülkeler olmaları nedeniyle birbirine çok benzemektedir.²⁵⁵ Ukrayna Türkiye'nin Mavi Akım Projesi ve BTC Hattı yerine kendi topraklarından geçecek hatların gündeme getirilmesini arzu etmektedir.²⁵⁶

Değerlendirme

Türkiye-Ukrayna ilişkileri her şeyden önce egemenlik sorunlarının yaşanmadığı iki ülke arasındaki ilişkilerin taraflardan birinin (Ukrayna'nın) bir başka ülkenin baskıcı politikaları karşısında önemli bir ivme kazanabildiğini ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle zaten egemenlikle ilgili sorunların varolmayışının yarattığı olumlu ortam bir diğer ülkeye karşı beraber olma gereğinin hissedilmesiyle daha da güçlenmektedir. Kuşkusuz bu Rusya ile de ilişkilerine büyük önem veren Türkiye'den ziyade Ukrayna için söz konusu olan bir durumdur.

Türkiye'nin komşularıyla ticari ve ekonomik ilişkileri açısından söylenmesi gereken ise Türkiye'nin öneminin, Türkiye-Ukrayna ilişkilerinde görüldüğü gibi bizzat komşular arasındaki rekabet dolayısıyla da artabildiğidir. Ayrıca belirtilmesi gerekir ki, Ukrayna için Türkiye'nin önemi sadece kendi güç unsurlarından değil aynı zamanda da NATO ittifakının bir üyesi olmasından ve AB'ye üyeliğine aday olmasından kaynaklanmaktadır.

Türkiye-Ukrayna ilişkisi iki ülke arasındaki etnik unsur olan Kırım Türkleri açısından da ilginç bir örnektir. Çünkü bu örnekte akrabalık bağı bir üçüncü ülkenin (Rusya) ayrılıkçılığa verdiği destek karşısında Türkiye ve Ukrayna'yı birbirine yakınlaştıran önemli bir unsura dönüşmüştür.

²⁵⁴ "Ukrayna Dışişleri Bakanı Boris Tarasyuk Türkiye'yi Ziyaret Etti", *Türkhaber*, Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Sayı.5, Nisan 2006.

²⁵⁵ "Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül ve Ukrayna Dışişleri Bakanı Baris Tarasyuk'un Ortak Basın Toplantısında Yaptıkları Açıklama ve Sorulara Verdikleri Yanıtlar", *Fulltext*, 1 Mart 2006,

<http://www.fulltextnews.com/tr/detay.php?id=1388&PHPSESSID=61a16f7526b25c1f111ee3485a418570>

²⁵⁶ Oleksandr Moskalets, Mykbailo Honchar, "Why Ankara and Kyiv were Silent?", *Versions*, No. 31, *Strategy/International Foundation*, 21August 2000, www.cidct.org.ua/en/studii/7/5.html - 19k

Türkiye açısından Ukrayna'nın ABD ve Rusya ile olan ilişkileri bölgesel dengeleri ve dolayısıyla Türkiye'yi etkileyecek önemli bir unsurdur. Türkiye Patrikhane-nin İstanbul'da olması dolayısıyla da Ukrayna üzerindeki büyük güç rekabetinin gi-dişatında etkili bir ülke konumundadır.

Ukrayna'nın Batıya dönük, demokrasinin hâkim olduğu bir ülke olması Karade-niz ve Kafkaslarda istikrarın sağlanmasına yardımcı olmanın yanında Kırım Türkle-rinin Ukrayna toplumuna entegrasyonunu da pekiştirecektir.

2.11. Türkiye-Suriye İlişkileri

Türkiye-Suriye ilişkileri de tıpkı Türkiye-Yunanistan ve Türkiye-Ermenistan ilişkileri gibi kimlik ve egemenlik sorunlarıyla dikkat çekmektedir. Ancak Türkiye-Yu-nanistan ilişkilerinden farklı olarak bu ilişkilerde otoriter bir rejim ve bu rejimin var-lığıyla birlikte demokratikleşme sorunlarından ayrı ele alınması hayli zor olan eko-nomik ve sosyal sıkıntılar söz konusudur. Suriye, “saptırma” ya da “günah keçisi ha-line getirme” olarak ifade edilen davranışın otoriter yönetimlerce kullanımına dik-kat çekici bir örnek sunmakta kalmayıp aynı zamanda bize komşular arasında çok boyutlu işbirliğine ancak egemenlik sorunların geri plana atılmasından sonra geçi-lebileceğini göstermektedir.

2.11.1. Egemenlik Sorunları

1950'lerden itibaren Suriye'nin Hatay'ın kendisinden zorla alındığını iddia etme-si ve resmi haritalarında Hatay'ı kendi sınırlarının içerisinde göstermesi Türkiye-Su-riye ilişkilerinde önemli bir gerginlik kaynağı olmuştur. Hatay sorunu aslında Yuna-nistan'ın “megalo ideasına” benzer bir düş olan Büyük Suriye mitosunun bir parça-sıdır.

2.11.1.1. Arap İmparatorluğu-Büyük Suriye Mitosu

Büyük Suriye mitosunun kökeninde üç siyasal gelişme bulunmaktadır. Bunlar-dan ilki M.S. 661-750 yılları arasında kurulan ve İslamın altın dönemi olarak görü-len Emevi İmparatorluğu'dur. Emeviler İmparatorluğun merkezini Medine ve Kü-fe'den Şam'a götürmüşler ve güçlü bir Araplaştırma politikası izlemişlerdir. Büyük

Suriye mitosunun ikinci dayanağı Osmanlı döneminde Kuzey Arabistan yönetimindeki idari yapılanma içinde (Hamay'ı da içine alan) Şam eyaletinin Halep (Urfa, Antep, İskenderun, Antakya), Trablus ve Beyrut (Hayfa ve Nablus) eyaletlerinin kapsadığı bölgelerin yönetimine sahip olduğu yolundaki görüştür. Büyük Suriye mitosunun üçüncü dayanağı ise, 1916 yılında İngiltere'nin desteğini arkasına alarak Osmanlı'ya karşı isyan eden Hicaz Emiri Hüseyin'in Suriye, Irak ve Arap yarımadaılarına içine alarak Arapları birleştirecek bir İmparatorluk kurma arzusudur. Şerif Hüseyin'le İngiliz Yüksek Komiseri McMahon arasında kurulacak Arap devletinin sınırları Kuzeyde Mersin-Adana-Urfa-Mardin-Cizre-Amadiye hattından İran sınırına kadar, Doğu'da İran sınırında, Güneyde İran Körfezi, Hint Okyanusu ve Kızıl Deniz (Aden bölgesi İngilizlerde kalacaktır) Batı'da Akdeniz kıyıları (Mersin'e kadar) olarak belirlenmiştir. Suriye'deki Arap ahalide İngiltere'nin desteğiyle Osmanlı Devleti'ne karşı isyan başlatan Mekke Emiri Hüseyin'in peşine takılmış ve 1918'de Hüseyin'in orduları Şam'a kadar uzanmıştır. Savaş bittikten sonra Şam Protokolü olarak bu belgede ortaya konan sınırların aslında (1916) Sykes-Picot²⁵⁷ ve Balfour Deklarasyonu²⁵⁸ ile çoktan aşıldığı ortaya çıkmıştır. Suriye ve Irak'ta manda yönetimi tesis eden Fransızlar dini ve etnik yapıyı dikkate alarak bölgeyi parçalara ayırmışlar, Lübnan dağları ve Beka vadisini içine alan bölge Maruni Hıristiyanlara verilmiştir.²⁵⁹

Büyük Suriye mitosunun canlı tutulmasında 1920'lerden sonra Şerif Hüseyin'in oğulları önemli bir rol oynamıştır. Önce Suriye'ye Kral yapıp oradan atıldığında Irak Kralı olan Faysal ile Ürdün Kralı olan Abdullah babalarına önerilen toprakların takipçisi olmuşlar. 1936'da Fransızların Suriye'den çekilmesi üzerine Abdullah Suriye'yi Ürdün'e bağlamak ve kardeşi Irak Kralı Faysal'la birleşerek bir federasyon kurmak istemişse de bu kez de güçlenen Suriye Cumhuriyeti Ürdün'ü Suriye'ye ilhak etme projeleri geliştirmeye başlamıştır.

Suriye, Mısır'da 1952 yılında Krallık yönetimini deviren Cemal Abdülnasır'ın milliyetçilik ve sosyalizmi esas alan bir yönetim tesis etmesinden etkilenerek 1958'de Mısır'la birlikte Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurmuştur. 1956 yenilgisinden sonra 1958'de Mısır ile birleşen Suriye Birleşik Arap Cumhuriyeti adını almışsa da Mısır'ın Suriye'yi bir eyalet gibi görmeye başlamasıyla yollar ayrılmış, 1961'de Suriyeli su-

²⁵⁷ İngiliz hükümeti adına Mark Sykes ve Fransız hükümeti adına Georges Picot tarafından 1916'da imzalanan bu anlaşma gereğince Fransa, Suriye, Lübnan, Kilikya ve Musul bölgelerini, İngiltere ise Ürdün, Irak ve kuzey Filistin'i ele geçirmiştir.

²⁵⁸ 1917'de İngiliz hükümeti "Balfour Deklarasyonu" adı verilen bir belge ile Yabudilere Orta Doğu'da "ulusal yurt" oluşturma sözü vermiştir. Uzun süredir planlanan bu paylaşım 1920'de toplanan San Remo Konferansı ile hukukilemiş, Suriye ve Lübnan Fransız mandasına bırakılmıştır.

²⁵⁹ Hasan Köni, "Büyük Suriye Projesinin Tarihi Gelişimi, Avrasya Dosyası, Suriye Özel, Cilt.2, Sayı.3, Sonbahar 1995, s: 41-52.

bayların askeri darbesi bu birlikteliği sona erdirmiştir.²⁶⁰ 1963 yılında bu sefer Mısır ile Irak arasında bir birlik oluşturulmuş ancak bu girişim de Arap dünyasında liderlik yarışı nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Büyük Suriye hayali Arap âleminin liderliğine kimin oturacağı sorusu Suriye ile Irak ilişkilerini sıkıntıya sokmuş, iktidarda olan Baas partilerini birbirine düşürmüştür. Suriye, Irak ve Mısır Arap dünyasının liderliği için çekişen üç ülke olmuştur.

2.11.1.2. Hatay Sorunu

1918'de Osmanlı Devleti'nin kontrolünden çıkan Suriye 1946 yılına kadar Fransız mandası içinde kalmıştır. Hatay sorununun ortaya çıkışı I. Dünya Savaşı sonrasında Fransa'nın İskenderun Limanı, Hatay, Urfa, Antep, Maraş, ve Çukurova bölgelerini işgali sonucundadır. Bölge Milletler Cemiyeti'nin 'Mandat' sistemine dayandırılarak 25 Nisan 1920 tarihinde Fransa'ya bırakılmıştır. Fransa mandater devlet olarak bölgede dört yönetim birimi oluşturmuş, İskenderun Sancağı ise idari özerkliği korumakla birlikte Halep yönetimine bağlanmıştır. Misak-ı Milli sınırları içinde olmakla birlikte 20 Ekim 1921 tarihinde Fransa'yla imzalanan Ankara İhtilafnamesi ile Sancak bölgesi ulusal sınırlar dışında kalmıştır.

Fransa, Eylül 1936'da Suriye'ye bağımsızlık verince, Sancak'ta yaşayan Türklerin geleceği Türk hükümetini endişeye düşürmüş, 9 Ekim 1936'da Türk hükümeti İskenderun Sancağı'na da bağımsızlık verilmesi talebinde bulunmuştur. Sancak sorunu Milletler Cemiyeti Meclisi'ne götürülmüş, Türk ve Fransız temsilcilerin karşılıklı görüşmeleri sonucunda Ocak 1937'de bir ilke anlaşmasına varılmıştır. Bu sürecin sonunda öncelikle 2 Eylül 1938 tarihinde Hatay Devleti kurulmuş, bir yıla yakın süre varlığını sürdüren bu devlet 23 Haziran 1939 tarihinde Türkiye ile Fransa arasında yapılan bir anlaşma ile hukuken ortadan kalkmış ve Hatay'ın Türkiye'ye katılması kabul edilmiştir. O dönemde doğal olarak bu birleşmeye en ciddi tepki Suriye'den gelmiştir. Gösterilen ilk tepkilerin ardından Suriye, tam bağımsızlığını kazandığı 1944 yılında Fransa'nın Suriye adına yaptığı uluslararası anlaşmalara saygılı olduğunu bildirerek dolaylı olarak 1939 anlaşmasını tanımışsa da Hatay konusundaki hassasiyetini sürdürmüştür. Hatay'ın Türkiye'ye verilmesi Suriye'de "emperyalistlerin bir oyunu" olarak değerlendirilmiş ve Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini geliştirmesiyle bir-

²⁶⁰ Maurici Harri, *People and Politics in the Middle East*, New Jersey, Princeton Hall, 1962, s: 119-129.

likte anti-empyralist söylemle Türkiye karşıtlığı içiçe geçmiştir. Ankara'nın 1955 Bağdat Paketi içinde yer alması ve İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olması bu algılamayı pekiştirmiştir.

Türkiye-Suriye ilişkilerinde işbirliği imkanları ancak bir zaruret durumunda veya Suriye'de Batıya karşı ılımlı bir siyasetin gündeme gelmesi sonucu doğmuştur. Bunun bir örneği, 1949'da Suriye'de Hüsnü Zaim'in iktidara gelmesiyle yaşanmıştır. Zaim o dönemde ülkesinin bağımsızlığının korunması ve kendi yönetiminin istikrarı açısından Türkiye ile iyi ilişkiler kurulmasının önemine inanmış ve bu doğrultuda Türkiye'ye karşı yakın politikalar takip etmiştir. İkinci bir örnek ise, 1954-1955 yılları arasında Suriye'de 'Halk Partisi'nin iktidara geldiği dönemdir. Batı kampı içerisinde yer almayı savunan bu parti de Irak'la ve Türkiye'yle iyi ilişkiler kurma gerekliliğini savunmuştur.²⁶¹

2.11.1.3. Su Sorunu ve Suriye'nin PKK'ya Desteği

Bağımsızlığını kazanmadan önce Türkiye sınırları içinde yer almaya kendi kaderini tayin hakkını kullanarak karar veren Hatay'ın "Büyük Suriye" sınırları içinde gösterilmesine ilaveten Türkiye'nin 1983 yılında yapımına başladığı Güneydoğu Anadolu Projesiyle (GAP) Türkiye ile Suriye arasındaki egemenlik sorunlarının önemli bir bileşenin de su olmaya başladığı görülmektedir.

Doğal kaynaklar konusunda başka ülkelere bağımlı olmak iyi ilişkiler içinde olmayan komşular arasında çoğu zaman bir husumet kaynağıdır. Ancak su sorununun 1990'larda iki ülke arasındaki ilişkilerde öneminin giderek artmasında, Doğu-Batı kamplaşmasının sona ermesiyle birlikte ortadan kalkan ideolojik çatışmanın doğal kaynaklar üzerindeki hâkimiyet mücadelesini gölgeleyici etkisinin yok olmasının da payı bulunmaktadır.²⁶²

Suriye'nin Fırat nehrini bir "uluslararası su yolu" ve bir "ortak kaynak" olarak görmesi ve bunun neticesinde havza ülkeleri arasında anlaşarak paylaşılmasını savunması karşısında Türkiye Fırat-Dicle havzasının sularının "hakça ve akıllıca" kullanımını talep etmiştir. 1980 yılında Türkiye ve Irak'ın kurdukları ortak komiteye üç yıl sonra Türkiye de katılmış ve taraflar arasında müzakereler sürmüştür.²⁶³

²⁶¹ Oytun Orban, "Türkiye-Suriye İlişkileri", *Levant Watch*, 1 December 2003, http://levantwatch.blogspot.com/2003_12_01_levantwatch_archive.html

²⁶² *Ibid.*

²⁶³ *Ibid.* Ayrıca bkz.: İbrahim Mazlum, "Türkiye ve Sınır Aşan Suların Güvenlik Boyutu", *Gencer Özcan ve Şule Kut der; En Uzun On Yıl, op.cit.*, içinde, s. 381-402.

Suriye özellikle PKK'nın gücünü kırmaya çalışan Türkiye karşısında bir engele dönüşmüştür.

Ağustos 1984'de PKK Türkiye'ye karşı eylemler başlattığında Abdullah Öcalan'ı Şam'da "mülteci" olarak gözaltında tuttuğunu iddia eden Suriye'nin Öcalan'a karar-gâh sağladığı ve denetimi altındaki Beka Vadisi'nde eğitim yapması için kamp verdiği görülmektedir. Mart 1985'de imzalanan "Türkiye-Suriye Sınır Güvenliği Anlaşması'na" rağmen teröristler sınırdan rahatça geçiş yapmayı sürdürmüştür.

Suriye tıpkı diğer "küçük devletlerin"²⁶⁴ büyük ülkelerle olan sorunlarında yaptıkları gibi doğrudan Türkiye ile bir mücadele yerine onu dolaylı yollardan zayıflatmak yolunu tercih etmiştir. Bu noktada Suriye'nin davranışının Yunanistan'ın PKK'ya verdiği destekle aynı mantığı yansıttığı söylenebilir.

Bölgedeki önemli su kaynaklarının beşte üçüne sahip olan²⁶⁵ Türkiye, Suriye'nin PKK'ya desteği karşısında öncelikle ve ısrarlı bir şekilde su sorununu diplomatik yollardan çözüme kavuşturmak istemiştir. 15 Temmuz 1987'de Başbakan Turgut Özal'ın Şam ziyareti esnasında iki ülke arasında yaşanan terör ve su sorunlarına çözüm getirebilmek amacıyla Ekonomik ve Güvenlik İşbirliği Protokolleri imzalanmıştır. Ekonomik İşbirliği Protokolü, Türkiye'nin Suriye'ye yıllık ortalama saniyede beş yüz metreküp su bırakmasını öngörmektedir. Güvenlik İşbirliği Protokolü çerçevesinde de Türkiye ve Suriye'nin karşılıklı olarak birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı göstererek ülkelerinde yıkıcı faaliyet gösteren grup ve örgütlere destek vermeme-yi kabul etmelerine karşın Suriye PKK'ya destek vermeye devam etmiştir.²⁶⁶

Suriye'nin kayıtsızlığı Türkiye'yi 1990'da Özal'ın "Suriye PKK'ya yardım ederse sularını keseriz" sözleriyle en çarpıcı şekilde ifadesini bulan bir caydırma arayışına itmiş, ancak bu politika Suriye'ye "Türkiye'nin suyu, taleplerini kabul ettirmek yolunda bir araç olarak kullanacağını" düşündürdüğü ölçüde bu ülkenin su konusundaki duyarlılığını daha da arttırmıştır.

²⁶⁴ Maria Papadakis and Harvey Starr, "Opportunity, Willingness, and Small States: The Relationship Between Environment and Foreign Policy," Charles F. Hermann, Charles W. Kegley, Jr., and James N. Rosenau, der., *New Directions in the Study of Foreign Policy*, Boston: Allen & Unwin, 1987; Maurice A. East, "Size and Foreign Policy Behavior: A Test of Two Models," *World Politics*, July 1973, p.557- 576; Nikolaos Zabaradias, "Nationalism and Small State Foreign Policy: The Greek Response to the Macedonian Issue" *Political Science Quarterly*, Vol.4. No.109 1994, s. 647-668.

²⁶⁵ Fırat Nebri, *Dicle Nebri Türkiye'den doğarak Basra Körfezi'ne dökülmektedir. Suriye'den doğan Asi Nebri ise, Lübnan'ı kat ederek Türkiye'den Akdeniz'e dökülmektedir.*

²⁶⁶ İsmail Soysal, *Türk Dış Politikası İncelemeleri için Kılavuz: 1919-1993*, İstanbul, Eren, 1993, s.40.

Bununla birlikte, Körfez Krizi sonrasında 1991'de Madrid'de İsrail ile Araplar arasında yakınlaşmanın sağlanması ve iki ülkenin Saddam karşısında aynı tarafta yer almaları neticesinde Ankara ile Şam arasındaki diyalog sürmüştür. Nisan 1992'de Türkiye'nin İçişleri ve Dışişleri Bakanları Şam'a bir ziyarette bulunarak terörizme karşı işbirliğini ve teröristlerin ülke topraklarını kullanmasına izin verilmemesini içeren bir Güvenlik Protokolü imzalamıştır. Bu protokollerle Suriye PKK'yı yasa dışı ilan etmiş ve örgüte verdiği desteği sonlandıracağını vaat etmiştir. Kasım 1992'de de Türkiye öncülüğünde Türkiye, İran ve Suriye bir araya gelerek bölgesel gelişmeleri ve Kuzey Irak'ın durumunu tartışmış ve toprak bütünlüğüne karşılıklı saygı esasında birleşmişlerdir. Ancak bu protokollerin de uygulamaya konulmadığı görülmektedir. Ocak 1993'te Süleyman Demirel'in Şam ziyaretinde Fırat sularının paylaşımı (Suriye'ye su akışının kesintisiz olacağı belirtilmiş) ve Suriye'nin PKK'ya verdiği desteğin sona ermesi konusunda ortak bir anlayışın ortaya çıkması ilişkileri geçici olarak yumuşatmıştır. Suriye'nin PKK ve Öcalan'ı Türkiye'ye karşı bir koz olarak kullanmaya devam etmesi karşısında Türk Dışişleri Bakanı Şam'a giderek Suriye'yi sert bir şekilde uyarmıştır. Bunun üzerine 20 Aralık 1993'te Suriye İçişleri Bakanlığı'ndan yüksek rütbeli bir general bundan böyle Suriye'den Türkiye aleyhine çalışan grupların Türkiye'ye geçişine ve Suriye'de faaliyet göstermelerine izin verilmeyeceğini taahhüt etmiş ve bu çerçevede Ankara'da bir anlaşma imzalanmıştır. Ancak, bu anlaşma da diğerleri gibi uygulanmamıştır.²⁶⁷

1994 yılında da İçişleri Bakanı ve Emniyet Genel Müdürü Şam'ı ziyaret etmiş ve tüm ilişki kanallarının açık tutulmasına karar verilmiştir.²⁶⁸ 1995 senesinde Ankara, Şam ile ikili ilişkilerinde PKK'ya verdiği desteği kesmesini birinci şart olarak öne sürmeye başlamıştır. Haziran 1995'te Ankara'da yapılan son görüşmede Türk heyeti Suriye heyetini sert bir şekilde uyarmıştır. Eylül 1995'te Suriye'nin hiçbir zaman Türkiye'ye verildiğini kabul etmediği Hatay'da PKK'nın faaliyet göstermeye başlamasıyla ilişkiler sertleşmiştir.

Suriye'nin Yunanistan'la savunma işbirliği yaparak Yunan uçaklarının Suriye'de konuşlanmasına imkan tanıdığı yolundaki haberler²⁶⁹ Türkiye-Suriye ilişkilerindeki gerginliği arttırmıştır. Bunun sonucunda her üç ayda bir yapılan güvenlik işbirliği

²⁶⁷ Soysal, *op.cit.*, s.23-30.

²⁶⁸ Meliba B. Altunışık, "Güvenlik Kısacasında Türkiye-Ortadoğu İlişkileri", Şule Kut, Gencer Özcan der., *En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul, Bütke Yayınları, 2000, içinde, s: 329-325.

²⁶⁹ "Rumlara Yunan-Suriye Bekçiliği", *Milliyet*, 21 Haziran 1995; "Çirkin İttifak", *Milliyet*, 1 Temmuz 1995; Altan Öymen, "Savaş İttifakı", *Milliyet*, 2 Temmuz 1995; "Çirkin İttifaka karşı Kampanya", *Milliyet*, 3 Temmuz 1995.

toplantılarının Türkiye tarafından askıya alındığı görülmektedir. Suriye görüşmeleri tekrar başlatma çağrısında bulunduysa da Türkiye, Öcalan'ın geri iadesi ya da sınır dışı edilmesi ve Lübnan'daki PKK faaliyetlerine son verilerek Türkiye, Suriye ve Lübnan arasında üçlü bir güvenlik işbirliği başlatılması şartını ileri sürmüştür. Aralık 1995'te Suriye su konusunda Batılı ülkeler ve Arap ülkelerinde lobi çalışmalarının sonucu olarak Mısır ve altı Körfez ülkesiyle Şam Deklarasyonu'nu imzalamıştır.²⁷⁰

Refah Partisi döneminde İslam ülkeleri ile ilişkilerin çeşitli geziler ve oluşturulan uluslararası mekanizmalar ile arttırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu dönemde Suriye ile ilişkilerin iyileşeceğine dair bir beklenti olmasına karşın iki ülke ilişkilerinde hiçbir iyileşme görülmemiştir. 1996'da Necmettin Erbakan hükümeti sırasında Suriye ile ekonomik ilişkiler doğal gaz alımı konusunda bir anlaşma ile geliştirilmek istenmiştir. Dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Recai Kutan, Suriye'den gelen teklifi anlaşma ile tamamlamak için gittiği Suriye'den, terör ve su konularındaki anlaşmazlık nedeniyle eli boş dönmüştür. 1996'da Suriye'den Türkiye sınırlarındaki Kamışlı'ya sonra Halep'e oradan da Gaziantep'e boru hatları ile taşınması teklif edilen doğal gaz projesi gerçekleştirilmemiştir.²⁷¹

2.11.2. İç Siyasal Faktörler

Ülke içindeki sorunların kamuoyunda yarattığı tepkinin iktidarın devamına yönelik bir tehdit olarak algılandığı durumlarda hükümetlerin dış düşmanı abartması sadece otoriter rejimlere özgü bir davranış değildir. Ancak otoriter bir rejimde iktidarın elinde hem yalnız başına karar verme ayrıcalığı vardır (bu ayrıcalığı çılgınca amaçlar peşinde de kullanabilirler), hem de iktidar verdiği kararları kamuoyuna benimsetmek yolunda kitle iletişim araçlarını tek taraflı olarak kullanabilmektedir. Ayrıca otoriter yönetimler içteki muhalefeti sindirmek amacıyla sadece düşmanlarını abartmakla kalmayıp aynı zamanda da aşırı silahlanmalarını muhalefet üzerindeki baskıyı daha da arttıracak bir güç gösterisine dönüştürebilmektedirler. Aşırı silahlanmaları komşuları tedirgin ettiği ölçüde de düşmanlık sarmalı daha da derinleşmektedir.

İç kamuoyunun dikkatlerinin kimin üzerine çekilebileceği konusunda ise şunlar söylenebilir: Liderlik tarafından yepyeni bir düşmanın yaratılmasındansa, halkın tarihsel olarak düşman olarak görme eğiliminde olduğu ya da Türkiye-Suriye ilişkile-

²⁷⁰ Meliba Benli Altunışık, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Suriye'nin Dış Politikası", Mustafa Türkerş ve İlhan Uzgel der., *Türkiye'nin Komşuları*, Ankara, İmge, 2002, s: 259-292, s.279-281.

²⁷¹ Serpil Çevikcan, *Çiller'den Hoca'ya Doğal Gaz Çalımı*, Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/1996/12/04/siyaset/dogalgaz.html>

rinde görüldüğü gibi kimlik ve egemenlik sorunlarının etkili olduğu bir ülkenin kullanılması yeğdir. Bu hazır zeminin gereğinde tekrar tekrar bir savaşa sebebiyet vermeden kullanılabilmesi, yaşanan gerginliğin kontrol altında tutulması otoriter rejimlerde demokrasilere oranla çok daha kolaydır. Otoriter yönetimlerde liderler eğer bir savaş durumunda toplumlarının çözülmeyeceğine, muhalefetin kontrol altında tutulabileceğine inanıyorsa bu durumda krizi daha da yükseltip ülkelerini büyük risklere atmaları da olasıdır. Kuşkusuz böyle bir karara giden yolda liderin kişiliği kadar silahlı çatışmaya gidilecek ülkenin gücü de kritik bir önem taşıyacaktır

2.11.2.1 Baas Partisi'nin İdeolojisi

Suriye'de Fransız mandasının ardından ideolojik boşluk ve iç çatışmaları yaşanırken 1948 yılında İsrail'in kurulması Suriye siyasi hayatını etkilemiştir. 1946'ya kadar Fransız mandası altında kalan Suriye'de manda yönetimi yıllarında etkinliklerini yeraltında sürdüren hizipler bu tarihten sonra sahneye çıkmıştır. Bu hiziplerden biri de 1940 yılında kurulan ve Arapçada diriliş anlamına gelen Baas Partisidir.²⁷²

Baas Partisi'nin ideolojik yapısını ortaya koyan ilk ve belki de tek yazılı belge olan Tüzükte bütün Arapların tek bir ulus olduğu, Arap anavatanının siyasi ve ekonomik bakımdan bölünmez olduğu vurgulanmakta ve hiçbir Arabın diğerlerinden bağımsız bir devlet oluşturamayacağı söylenmektedir. Tüzüğün genel prensipler başlığını taşıyan bölümünde, Partinin bütün Arapların partisi olduğu, örgütlenmesinin salt bir ülke ile sınırlı tutulamayacağı ve Partinin genel merkezinin şimdilik Şam olduğu belirtilmektedir. Baas Partisi'ne göre Arapların yaşadığı coğrafya anavatan olup bunun sınırları doğuda Pers Körfezi ve Hind Okyanusuna, kuzeyde Toros dağları ve Akdeniz'e, güneyde ise Orta Afrika'ya kadar uzanmaktadır. Arap dünyasını ayıran iki unsurdan biri fiziki engellerken diğeri İsrail devletidir.²⁷³ Batı karşıtlığından güç alan ve anti-emperyalist söylemi sosyalist ve milliyetçi yaklaşımlarla kaynaştıran Suriye Baas Partisi 1950'lerin ortasından itibaren ordu içine sızmaya başlamış, çeşitli kabinelerde görev alarak nüfuzunu arttırmıştır.

Suriye ile Mısır'ın yollarının ayrılmasından sonra Komünistlerle işbirliği yapmaya başlayan Baas Partisi 1963'te darbe ile işbaşına gelmiştir. 1966 yılında Arap birli-

²⁷² Baas Partisi Mişel Eflak ve Salabaddin el-Bitar tarafından kurulmuştur. Baas'ın kurucularının her ikisi de Şam doğumludur. Mişel Eflak Yunan asıllı Ortodoks Hristiyan Salabaddin el-Bitar ise, Sünni mezhebine mensuptu. Baas Partisi'nin temeli Yunan asıllı Beyrutlu bir Hristiyan olan Artun Saada'nın kurduğu ve küçük olmasına karşın Lübnan ve Suriye'nin politikalarında etkili olan Ulusal Sosyalist Partisi'nin ana unsurları olan Arap toplumunu laik düzeyde örgütleme, güçlü bir ordu kurmak ve Büyük Suriye idealini gerçekleştirmeye dayanmaktadır.

²⁷³ Kemal Karpat, *Political and Social Thought in the Contemporary Middle East*, London, Pall Mall Press, 1968, s. 42-47.

ğine demokratik yöntemlerle ulaşılabileceğine inanan sivil kanat tavsiye edilmiş ve SSCB'nden destek alan sertlik yanlısı kanat partiye hâkim olmuştur.

1967 Arap-İsrail savaşında İsrail Güney Suriye olarak ele alınmış, Ürdün'ün kuzeyi ise Güney Suriye'nin bir parçası ilan edilmiştir. Irak, Bağdat Paktı'na girince Arap Birliği bir tarafta Irak diğer tarafta ise Suriye, Mısır ve Suudi Arabistan olmak üzere iki bloğa ayrılmıştır.

1968 yılında Irak'ta Baas Partisi bir darbe ile yönetimi ele geçirince Suriye liderliğinin bir tedbir olarak kabineyi Hafız Esad'ın lideri bulunduğu milliyetçi hizibi de alacak şekilde genişlettiği görülmektedir. 1970 Kasım ayında Irak yanlısı hizbin başarısız darbe girişiminin ardından Hafız Esad iktidara gelmiştir. Baas Partisi içindeki milliyetçi çizgiyi temsil eden Esad'a göre, Arap Birliği'ni tesis etmenin yolu Suriye'nin güçlenmesinden geçiyordu. Güçlü bir Suriye bölgedeki güç dengesini değiştirecek, Şam Emevi döneminde olduğu gibi bölgenin merkezi olacaktı.²⁷⁴

2.11.2.2. Hafız Esad İktidarı

Fransız mandasının sona erdiği 1946'dan 1970'e kadar Suriye'de darbeler ve darbe teşebbüsleri birbirini izlemiştir.²⁷⁵ Hafız Esad 1970'de iktidara geldikten sonra hızla çeşitli güvenlik araçları ile otoriter rejimini koruyan bir yapı oluşturarak ülkede iktidara karşı ayaklanmayı önlemeye çalışmış ve rejimini meşrulaştırmak istemiştir. Esad'ın temel amacı, kendi iktidarını korumak ve destekçisi olan Suriye nüfusunun yüzde 12'sini oluşturan Alevilerin gücü ellerinde tutmalarını sağlamak yönünde olmuştur.²⁷⁶

Hafız Esad rejiminin meşrulaştırılması için en önemli aracın Arap milliyetçiliği ve "Büyük Suriye" olduğu görülmektedir.²⁷⁷ Esad, Hatay üzerindeki taleplerini gündemde tutmuş bu çerçevede 'İskenderun'u Kurtarma Cemiyeti'ni bizzat kurarak desteklemiştir. Türkiye'nin 1974'de Kıbrıs'a müdahalesi ve KKTC'nin ilanı ise, Hatay'ı Türkiye'ye vermek durumunda kalan Suriye'nin Türkiye karşısında duyduğu mağduriyet hissini canlandırmanın yanı sıra Suriye ile Yunanistan'ı aynı psikolojide ve Türkiye karşıtlığında buluşturmuştur.

²⁷⁴ Patrick Seale, *Hafız Esad-The Struggle for Syria, California, University of Los Angeles, 1988, s. 351-354.*

²⁷⁵ Levy, *op.cit.*; George Simmel, *Conflict and the Web of Group Affiliations, Glencoe, IL: Free Press, 1955.*

²⁷⁶ Daniel Pipes, "Understanding Asad", *Middle East Quarterly, December 1994, s. 49-50*; Volker Perthes, *The Economy of Syria Under Asad, London: Toyris, 1997, s. 81-125.*

²⁷⁷ Ancak bunun sonucunda tek yönlü bir politikanın hayata geçirildiğini söylemek de mümkün değildir. Zira Esad bir taraftan Arap milliyetçiliği ve "Büyük Suriye"den babsederken diğer taraftan da Batılı ülkelerle yakın ilişkiler kurmak istemiştir.

Bir düşman olarak Türkiye üzerindeki vurgunun artmasıyla ilgili olarak iki hususun altının çizilebileceği görülmektedir. Bunlardan birincisi Suriye'nin İsrail karşındaki yenilgisi, diğeri ise Suriye yönetiminin ülkenin ekonomik ve sosyal sorunlarını çözmedeki yetersizliğidir.

Aslında Suriye açısından en önemli mağduriyet kaynağı 1967 yılında İsrail ile yaptığı savaşta kaybettiği Golan Tepeleri'dir.²⁷⁸ Ancak Suriye kendisinden güçlü ve olası bir tırmandırmaya anında cevap verebilecek bir ülke olarak algıladığı İsrail'e karşı kamuoyunun tepkilerini kamçılayacağına bu sorundan ötürü duyulan ezikliğin de arttırdığı bir milliyetçilikle dikkatleri Türkiye'ye çevirmiş ve bu davranışı kontrol altında tutulabileceğini varsaymıştır. Bu düşünceye yol açan Türk dış politikasında izlenen uluslar arası antlaşmalara saygılı ve barışçıl dış politika anlayış çerçevesinde komşularla ilgili sorunların diplomatik yollardan çözümüne ağırlık verilmesi, "zorlayıcı diplomasinin" (coercive diplomacy) ya da bizzat güç kullanmanın bir seçenek olarak görülmemesidir.²⁷⁹

2.11.2.3. Suriye'nin Ekonomik Çıkmazı ve İç Siyaset

Yönetim otoriter bir başkanlık sistemi olarak yapılandırıldığından ekonomide kamu sektörü ağırlık kazanmıştır. Suriye uzun dönem devlet eliyle sanayileşmeye çalışmışsa da kaynakların verimsiz kullanımı sorun yaratmıştır. Sanayileşme çabaları başarısız olmuş, toprak reformu pek çok küçük üreticinin tarım yapmayı bırakmasına neden olmuştur. Ayrıca nüfusunun hızla artması ve sahip olduğu genç nüfus nedeniyle Suriye'de işsizlik hızla artmaya başlamıştır. Bu ülkeye özellikle de Arap ülkelerinden gelen yardım ve hibelerin bir bölümü ekonomik gelişme için ayrılırken diğeri önemli bir bölümü de silahlanma yolunda kullanılmıştır. 1986 yılında tarıma ağırlık veren bir politika başlatan Esad rejimi kendi kendine yeterliliği, ihraç gelirlerini arttırmayı ve köyden kente göçü engellemeye çalışmıştır. Bu politika çerçevesinde on yıl içinde Suriye'nin sulanan tarımsal alanı yüzde 38 oranında arttırmanın hedeflenmesi Türkiye'nin 1981 yılında başlattığı Güneydoğu Anadolu (GAP) Projesi ile tehlikeye düşmüştür. 1987'de Karakaya Barajı'nın bitirilmesiyle ve Ocak 1990'da Atatürk Barajı'nın ilk dolmuş aşamasında Suriye'ye bir ay süreyle su verilememesi ve GAP çerçevesinde 1993'te yapımı öngörülen Birecik Barajı karşısında Suriye'nin itirazları artmıştır.²⁸⁰

²⁷⁸ 1967 ve 1973 yıllarındaki Arap-İsrail savaşlarında Golan tepeleri ve Kunaytra'nın içinde bulunduğu Suriye topraklarının bir bölümü İsrail tarafından işgal edilmiştir. ABD'nin aracılığında gerçekleşen 31 Mayıs 1974 Antlaşması sonunda Kunaytra tekrar Suriye'ye geçmiş ancak stratejik öneme sahip Golan Tepeleri İsrail işgali altında kalarak iki ülke arasındaki en önemli sorun haline gelmiştir.

²⁷⁹ Bruce Jentleson, "Coercive Diplomacy: Scope and Limits in the Contemporary World", Stanley Foundation, <http://www.stanleyfoundation.org/reports/pab06CoerDip.pdf>

²⁸⁰ Meliba Benli Altunışık, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Suriye'nin Dış Politikası", Mustafa Türkes ve İlhan Uzgel der., Türkiye'nin Komşuları, Ankara, İmge, 2002, s: 259-292, s.279-281.

2.11.3. Dış Siyasal Faktörler (Hafız Esad Dönemi)

Soğuk Savaş sonrası yalnız kalan Suriye'nin yeni sisteme ayak uydurma gayreti içinde AB'ne yakınlaşma çabası içine girdiği görülmektedir ancak bu çabanın Türkiye ile ilişkilere etkisi oldukça sınırlıdır. Soğuk Savaş sonrasında Türkiye-Suriye ilişkilerinin gidişatında gerçek anlamda etkili olan iki ülkeden söz etmek mümkündür. Bunlardan bir tanesi ABD, diğeri ise İsrail'dir.

2.11.3.1. ABD ile İlişkiler

Suriye uyguladığı çok taraflı diplomasi çerçevesinde Washington ve Körfez ülkeleriyle iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bu yolda bir miktar başarı kazanmasında 1991 Körfez Savaşı'nda Koalisyon Güçlerine asker vermesinin ve terörle mücadele ile ilgili 12 ayrı uluslararası sözleşmeden beşine ve BM Genel Kurulu'nda Arap ülkeleri adına hareket ederek, Fransa, Almanya, Rusya ve Çin ile birlikte 1441 sayılı karara imza atmasının önemli bir rolü vardır. Suriye Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgal etmesi ve ABD ile müttefik olması sayesinde Lübnan'daki hâkimiyetini sürdürmüş, Körfez ülkelerinden maddi yardım sağlamıştır.

Ancak, ABD-Suriye ilişkilerinde belli bir diyalog içine girilmesi, Türkiye'yi, bölgede tansiyonun azalması anlamında memnun ederken diğer taraftan "bu yakınlaşmanın kendi kontrol edemeyeceği boyutlar kazanması" endişesi nedeniyle bir ölçüde tedirgin de etmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'de bazı kaynaklar, Filistin-İsrail barışı gerçekleşirse sıranın Suriye'ye geleceğini ve Suriye ile İsrail arasında varılacak bir anlaşmada Suriye'nin, Golan tepelerindeki doğal kaynaklardan İsrail lehine vazgeçmesi halinde, Türkiye ile Suriye arasında su sorununun alevleneceğini dile getirmiştir.²⁸¹

1992'deki seçimlerle iktidara gelen Clinton döneminde ise, PKK'nın "Terörist Ülkeler Listesine" alınmasının ve ABD'nin Türkiye'nin PKK'ya yönelik mücadelesine destek vermesinin Türkiye'nin Suriye'ye yönelik zorlayıcı diplomasi uygulaması için elverişli bir ortam yarattığı görülmektedir.

²⁸¹ S.Gülden Ayman, *ABD'nin Yeni Orta Doğu Vizyonu ve İran*, B.Ü.TÜSİAD Dış Politika Forumu, www.tusiad.org/dpolitika/raporlar/abd/dp_duyuruno1.pdf -

2.11.3.2. AB ile İlişkiler

Suriye AB ile ilişkilerine yön veren ABD ve İsrail karşındaki denge arayışı olmuştur. Suriye, 1995 yılında Barcelona Süreci'ne dahil olmuş ve 1997'de AB ile bir ortaklık anlaşması için müzakerelere başlamıştır. Suriye'nin ayrıca AB ile Akdeniz ülkeleri arasında bazı mallarda serbest ticareti öngören EuroMed Anlaşmasını imzaladığı ve Avrupa Yatırım Bankası'ndan da bazı yardımlar almaya başladığı görülmektedir.

2.11.3.3. İsrail ile İlişkiler

1995 yılında Yunanistan'la karşılıklı olarak birbirlerinin uçaklarına hava alanlarına iniş kalkış izni tanıdığı için ileri sürülmesi Türkiye'nin Doğu'sunda ikinci bir cephe açılması anlamına gelmiş ve ilişkileri daha da gerginleştirmenin yanı sıra Türkiye'yi İsrail ile işbirliği yapmaya itmiştir.²⁸²

Suriye'nin silahlanması ve de gerek Türkiye gerekse İsrail'e yönelik tehditkâr tutumu karşısında 23 Şubat 1996'da Türkiye ile İsrail arasında Hava ve Deniz Kuvvetlerinde İşbirliğini Geliştirme Anlaşması imzalanmış ve 11 Mart 1996'da ilk kez bir Türk Cumhurbaşkanı İsrail'i ziyaret etmiştir.

İsrail ile yakınlaşmanın Refah Yol iktidarı sırasında da devam ettiği görülmektedir. Temmuz 1996'da Refah Yol iktidarı sırasında İsrail ile Ankara arasında Savunma Sanayi İşbirliği ve Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşmaları'nın imzalanması ile iki ülke Genel Kurmay Başkanları arasında stratejik diyalog kurulmuştur. Bu yakınlaşmaya ABD de destek vermiştir.

2.11.4. Türkiye-Suriye İlişkilerinde Yeni bir Dönemin Başlangıcı

Suriye'nin 1993'ten başlayarak PKK'ya verdiği desteği artırması Körfez Savaşından sonra bir ölçüde yumuşayan ikili ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. İmzalanmış güvenlik protokollerinden sonuç alınamaması üzerine Suriye ile diplomatik

²⁸² Kasım 1994'te Şükrü Elekdag, "Türkiye'nin yaşamsal çıkarları ve toprakları üzerinde hak iddia eden ve Türkiye'nin parçalanmasını amaçlayan bir örtülü savaş fiilen destekleyen" Yunanistan ile Suriye'ye karşı kendini savunabilmesi için eş zamanlı iki tam savaş yürütebilecek askeri yetenekler edinmesini öneren 'İkibuçuk Savaş Stratejisi' adını verdiği önlemlere başvurulmasının gereğine işaret etmiştir. Bkz.: Şükrü Elekdag, "2 ? War Strategy", Perceptions, No.1, March 1996, s:33-57.

temaslar azalmış, diplomasinin yerini sert açıklama ve uyarılar almıştır. 1996 yılında Türkiye, Suriye'nin Abdullah Öcalan'ı iade etmeyi reddetmesi üzerine diplomatik ilişkileri kesmiştir. 1996 ilkbaharında Suriye'deki PKK'lı yöneticilere ev sahipliği yaptıkları sanılan bazı ofislere saldırılar düzenlenmiş ve Suriye'nin arkasında Türkiye'nin olduğunu düşündüğü bazı patlamalar olmuştur. Suriye yine tutmayı düşünmediği sözler vererek Türkiye'yi sakinleştirmeye çalışmıştır.

1998 yılında gelindiğinde Türk Genelkurmayı PKK'nın Güneydoğu Anadolu'daki etkinliğini tümüyle kırmıştır. 1998 yılında Büyükelçi Çetirge ve Dışişleri Bakanı İsmail Cem Suriyeli yetkililer ile görüşmeler başlatmışlardır. Uzun bir süre kesintiye uğramış olan Ankara-Şam diyalogu 30 Haziran-3 Temmuz 1998 tarihleri arasında Suriye Dışişleri Bakan Yardımcısı Adnan Omran'ın Türkiye ziyaretiyle yeni bir ivme kazanmıştır. Türkiye bunu bir fırsat bilerek bir "İlkeler Deklarasyonu" hazırlanmasını ve sürekli işleyecek bir Siyasi Danışma Komitesi'nin kurulmasını teklif etmiştir. Her ne kadar Türkiye soruna diplomatik yollardan çözüm arama gayretini sürdürüyorsa da giderek bu politikanın beklenen sonucu doğurmayacağı yolunda ortak bir anlayış oluşmaya başlamıştır.²⁸³ Başbakan Mesut Yılmaz 7 Eylül 1998'de yaptığı İsrail gezisi sırasında Suriye'nin teröre verdiği desteğin Türk-İsrail yakınlaşmasından çok daha önemli olduğunu belirtmiştir. 16 Eylül'de ise Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş Hatay'da Türkiye'nin Suriye'den beklediği karşılığı alamaması durumunda her türlü önlemi almaya hak kazandığını ve Türk tarafının artık sabrının kalmadığını vurgulamıştır. 1 Ekim'de de bu kez Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in TBMM'yi açış konuşmasında konuya değinmesiyle tüm dikkatler Türkiye üzerinde toplanmıştır:

"Suriye, Türkiye'ye karşı açık bir husumet politikası izlemektedir. PKK terör örgütüne aktif destek sağlamayı sürdürmektedir. Tüm uyarılarımıza rağmen hasmane tutumundan vazgeçmeyen Suriye'ye karşı mukabelede bulunma hakkımızı saklı tuttuğumuzu, sabrımızın taşmak üzere olduğunu bir kez daha dünyaya ilan ediyorum".²⁸⁴

Türkiye PKK lideri Abdullah Öcalan'ın ya teslim edilmesini ya da Suriye'den sınır dışı edilmesini isterken, ciddiyetini göstermek için sınıra asker yığınağı da yapmıştır. Suriye'nin gerçekte Türkiye'den askeri anlamda bir tehdit algılamadığını en

²⁸³ Şükrü Elekdag'ın 1996'da kaleme aldığı makale Türkiye'nin Suriye'ye karşı bir "ırmandırma siyaseti" uygulaması gerektiği yolundaki görüşleri tetikleyen önemli faktörlerden biri olmuştur. Bu makalede Elekdag, PKK'nın ortadan kaldırılmasının ve Kuzey Irak'taki vurucu gücünün yok edilmesinin ancak Suriye'nin PKK'ya doğrudan yaptığı yardımın ve barınak sağlamanın engellenmesi sayesinde mümkün olacağını ileri sürmüştür.

Bkz.: Şükrü Elekdag, "Kafamızı Kumandan Çıkarmanın Zamanı", <http://www.Turkey.org/news/selected/090996s2.htm>

²⁸⁴ Hürriyetim, 2 Ekim 1998, <http://arsiv.hurriyetim.com.tr/bur/turk/98/10/02/gundem/02gun.htm>

açık şekilde ortaya koyan, Türkiye'nin tırmandırma siyaseti çerçevesinde Suriye'ye yönelttiği suçlamalar ve savaş tehdidi karşısında bile Suriye'nin başlangıçta Türkiye-Suriye sınırında hiçbir önlem alınmaması olmuştur. Suriye'nin Türkiye sınırında olası bir çatışmaya hazırlıksız olması aslında Suriye liderliğinin halkını, kendisinin inmadığı yapay tehdit algılamaları peşinde koştuğunu göstermektedir.

Türkiye ile Suriye arasında krizin tırmandığı yolunda açık işaretlerin ortaya çıkması karşısında bazı Ortadoğu ülkeleri artan gerilimi azaltmak için çeşitli teşebbüslerde bulunmuşlardır. Mısır Cumhurbaşkanı Mübarek 6 Ekim'de, İran Dışişleri Bakanı²⁸⁵ 9 Ekim'de, Mısır Dışişleri Bakanı 12 Ekim'de Ankara'yı ziyaret ederek krizi yatıştırmak istemişlerdir.²⁸⁶ Türkiye ise, gerek Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'in gerekse de İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi'nin Ankara ve Şam'la yaptıkları görüşmeleri kesinlikle bir "arabuluculuk girişimi" olarak kabul etmeyeceğini açıkça söylemiştir. Başbakan Mesut Yılmaz, Türkiye'nin "Suriye'den söz vermesini değil, Öcalan'ı vermesini istediğini" vurgulamıştır. Türkiye'nin yaklaşımında "geri adım atmama ilkesi" ve "tırmandırma siyaseti" ön plana çıkmıştır. Mısır lideri Mübarek'e 23 Ocak 1996'da Suriye'ye verilmiş olan notanın güncelleştirilmiş şekli sunulmuş ve Mübarek'ten bunu Suriye'ye iletmesi istenmiştir.²⁸⁷

Türkiye Suriye'ye yönelik baskılarını yoğunlaştırırken ABD'nin Ankara Büyükelçisi Mark Harris de Ankara ve Şam'a ABD Başkanı Clinton'ın mesajlarını iletmiştir. Bu mesajlarda Türkiye'ye askeri yola başvurması halinde yalnız kalacağını, ancak başvurmadığı takdirde en azından kendi desteğini alacağı söylenmiştir. Türkiye ABD'nin de Türkiye'nin askeri bir eyleme geçmeyi düşündüğü kanısında olmasını, bu, Türkiye'nin Suriye üzerindeki baskılarını çok daha inandırıcı bir hale getirdiği için memnuniyetle karşılamıştır.²⁸⁸

²⁸⁵ Mısır Dışişleri Bakanı Amr Musa "gerilimin artmasının bölgede yaşanan tüm baskılar arasındaki ilişkiyi zedeleyebileceğini" ifade ederken İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi kendi kamuoyuna krizin bir "İsrail komplosu" olduğunu söylemiştir.

²⁸⁶ Dışişleri Bakanlığı, "Suriye", Dışişleri Güncesi, Ankara, Dışişleri Bakanlığı, 1998, s.185.

²⁸⁷ Bu çerçevede Suriye'den, kontrolü altındaki topraklarda terörist eğitim kampları kurulmasına ve işletilmesine izin vermemesi; PKK'ya silah temin etmemesi, lojistik malzeme desteğinde bulunmaması; PKK üyelerine sabte kimlik kartları düzenlememesi; teröristlerin Türkiye'ye resmi yollardan girmelerine ve diğer yollardan sızmalarına sağladığı yardımı kesmesi; terörist örgütün propaganda faaliyetlerine izin vermemesi; PKK'nın Suriye topraklarındaki tesis ve mahallerde faaliyette bulunmasına imkân sağlamaması; teröristlerin üçüncü ülkelerden (Avrupa, Yunanistan, Güney Kıbrıs, İran, Libya, Ermenistan) ve Kuzey Irak'a ve Türkiye'ye geçişlerine imkân tanınmaması ve bunlara ilaveten Suriye'den terörizme karşı mücadele kapsamındaki bütün faaliyetlerde işbirliği içinde bulunması ve ayrıca Suriye'nin Arap Birliğine üye ülkeleri Türkiye aleyhine kışkırtma girişimlerinden vazgeçmesi istenmiştir. Bkz.: Murat Yetkin, "Esad Panikte, Mübarek Arada", 137 Fırtınalı Gün, Radikal, 10 Ağustos 2004, s.4.

²⁸⁸ Clinton mesajında şunları söylemektedir: "Türkiye ve Suriye arasındaki gerilimlerin artmasından bad safbada endişeliyim. ABD, Suriye'nin PKK'ya desteği hakkında endişelerinizi paylaşmaktadır. Size gönderdiğim bu mesajla birlikte Başkan Esad'a, Suriye'nin PKK'ya desteğini kesmek için derhal adımlar atması gerektiğini vurgulayan paralel bir mesaj gönderiyorum. Aynı zamanda, gerilimleri arttırmayacak adımlar atmanız ve devam etmekte olan diplomatik girişimlere tam destek vermeniz için ısrar ediyorum. Özellikle, Cumhurbaşkanı Mübarek'in bu sorunu çözüme ulaştırmak için çabalarında işbirliği yapacağınızı umut ediyorum. Mevcut koşullar altında Türkiye'nin askeri güce başvurması, bize göre, Türkiye'nin ne kısa vadeli amaçlarına ne de uzun vadeli çıkarlarına hizmet edecektir. Şu ana dek gelen tepkilerden, Türkiye'nin askeri eyleme başvurmasının Arap dünyasında ve daha geniş çerçevede, yaygın olarak mabkûm edilmesine yol açacağı açıktır. ABD böyle bir adımı desteklemeyecektir. PKK'yı Türkiye'ye ve yurttaşlarına karşı terör uygulama imkânlarından yoksun bırakma çabalarında Türkiye'ye ABD'den daha etkin destek verecek başka ulus yoktur. Ben, Amerika'nın Türkiye'nin terörle savaşında şimdiye dek olduğu gibi destek olmaya devam edebilmesini istiyorum". Bkz.: Murat Yetkin, "Demirel Ecevit'e Kızgın, 137 Fırtınalı Gün, Sayı.3, Radikal, 11 Ağustos 2004, s.4.

Türkiye'nin tehdidi, ABD'nin uyarısı ve Mısır Cumhurbaşkanı Mübarek ve İran Dışişleri Bakanı Harrazi'nin Şam'a ulaştırdığı mesajlar karşısında Hafız Esad üzerindeki baskılar yoğunlaşmıştır. Mısır Dışişleri Bakanı Amr Musa 12 Ekim'de Türkiye'ye gelmiş, Demirel ve Dışişleri Bakanı Cem'e, Hafız Esad'ın gerekeni yaptığı ve işbirliğine hazır olduğu mesajını vermiştir. Musa'nın ziyaretinde Suriye ile ilk temasın 19 Ekim'de Adana'da sağlanabileceği gündeme gelmiştir.²⁸⁹

2.11.4.1. Adana Protokolü

Türkiye Suriye'ye ile görüşmenin koşulu olarak Öcalan'ın iade edilmesini istemiş bu arada da Suriye'nin PKK'ya destek vermeyeceğini denetlemek için bir mekanizma kurulmasını istemiştir. 19 Ekim tarihinde Adana'da gözlerden uzak bir noktada Seyhan Polis Evinde bir araya gelen yetkililer²⁹⁰ Türkiye'nin hemen hemen tüm taleplerini aynen kabul ederek "Adana Protokolü'nü" imzalamışlardır. Bu protokol ile Abdullah Öcalan ve dışarıdaki PKK unsurlarının Suriye'ye girmesine izin verilmeyeceği; PKK Kamplarının Suriye'deki faaliyetlerinin yasaklanacağı; Suriye'deki PKK'lıların adalete teslim edilip yargılanacağı, Suriye topraklarında Türkiye aleyhtar faaliyetlere izin verilmeyeceği; PKK'nın bir terör örgütü olduğunun kabul edilmesi; PKK'nın Suriye'deki faaliyetlerine izin verilmeyeceği; iki ülke güvenlik makamları arasında doğrudan telefon hattı kurulması; iki ülke arasında Suriye'nin taahhütlerini denetlemek için özel bir mekanizma oluşturulması ve bu çerçevede Türkiye'nin Suriye'ye iki gözlemci göndermesi²⁹¹ hususları karara bağlanmıştır.²⁹²

Adana Mutabakatı sonrasında iki ülke ilişkilerine iyimser bir hava hâkim olmuş hatta dini bayramlar sırasında iki devletin sınırlarının ayırdığı akrabaların birbirlerini görmesi için sınırlar açılmıştır.²⁹³

2.11.5. İç Siyasal Faktörler (Beşar Esad'ın İktidarı)

2000 yılı Haziran ayında Hafız Esad'ın ölümünden sonra iki ülke ilişkilerinde görülen iyimser ortamın daha da pekiştiği görülmektedir. Cumhurbaşkanı Necdet Se-

²⁸⁹ Eski DEP'li Yaşar Kaya'nın Öcalan ile görüşmesine dayanarak belirttiğine göre, Suriyeliler Öcalan'a "Senin için 1000 adamımız ölecekse razıyız. Ama Türkiye ile savaşı göze alamayız" demiştir. Murat Yetkin, "Demirel: İçi Kof Devlet Olmayalım", 137 Fırtınalı Gün, Sayı.9, Radikal, 17 Ağustos 2004, s.4.

²⁹⁰ Türk heyetine Büyükelçi Uğur Ziyal, Suriye beyetine de Tümgeneral Adnan Badr El Hassan başkanlık etmiştir.

²⁹¹ Türkiye, Şam Büyükelçiliğine vakit geçirmeden bir Genelkurmay, bir MİT mensubu ve iki terörle mücadele uzmanı atamıştır. Murat Yetkin, "Ankara ve Şam Anlaşıyor", 137 Fırtınalı Gün, Sayı.10, Radikal, 18 Ağustos 2004.

²⁹² "Tutanak", Dışişleri Güncesi, Ankara, Dışişleri Bakanlığı, Aralık 1998, s. 209-211.

²⁹³ Hürriyetim, 10 Kasım 1999, <http://arsiv.hurriyetim.com.tr/bur/turk/99/10/27/turkiye/27tur.htm>

zer İran'daki EİT (Ekonomik İşbirliği Teşkilatı) Zirvesi'ne gitmekten vazgeçerek Suriye'deki cenaze törenine katılmış ve burada Hafız Esad'ın oğlu Beşar Esad'a Suriye'yi modernleştirme ve barışçı bir ülke yapma çabalarında Türkiye'den destek göreceği mesajını vermiştir. Ankara bu dönemde Suriye'nin Türkiye'nin doğal gaz ihtiyacının karşılanmasında önemli bir kaynak olacağını da açıklamıştır. Milli Güvenlik Kurulu tarafından hazırlanan "Suriye ile Ticari İlişkiler" konulu raporda "Suriye'nin enerji sıkıntısı çeken Türkiye için yeni bir enerji kaynağı olabileceğine" değinilmekle beraber "Suriye'nin PKK terör örgütüne olan desteğinin Adana Mutabakatı öncesine kıyasla önemli ölçüde azalsa da devam ettiği" belirtilmiştir.²⁹⁴

Suriye halkına açıklık ve şeffaflık sözü veren, önceliğinin politika değil, ekonomi olduğunu ileri süren Beşar Esad dönemine gerek Suriye'nin Lübnan'daki askerlerini çekmesi gerekse de Irak'taki direnişe verdiği desteğe son vermesi konusunda ABD'nin yoğun baskılarının damgasını vurduğu görülmektedir. İç politikayla dış siyasetin birbirinden ayrılmasının mümkün olmadığı bu ortamda iktidardaki Baas Partisi'nin kongresinde bazı reformcu değişikliklere gidilmiştir. 42 yıldır yürürlükte olan olağanüstü hal yasası yumuşatılmış, bağımsız siyasi partilere izin verilirken en güçlü muhalefet örgütü Müslüman Kardeşler ve Kürt grupları engellemek için 'dini ve etnik parti kurulamaz' kaydı konulmuştur. 200 bin Kürt'ün vatandaşlığına yeşil ışık yakılmıştır.²⁹⁵ Hükümet üyelerinin Baas kadrosundan atanması zorunluluğu kalkarken, keyfi tutuklama ve yargılamaya imkân veren olağanüstü hal yasası ulusal güvenlik çerçevesi (savaş gibi önemli durumlarla) sınırlandırılmıştır. Hafız Esad döneminden kalma yaşlı kadrolar tasfiye edilmeye başlanmış,yeni basın yayın üst kurulu kurulması, basın özgürlüğünün artırılması ve özel yayın organlarına izin verilmesi kararlaştırılmıştır. Kamu sektöründe reforma gidilmesi ve özel sektörün desteklenmesi kararlaştırılırken, evlenmek, dükkân açmak, üniversiteye girmek ve yurtdışına çıkmak için istihbarattan izin alma zorunluluğunun da kaldırıldığı görülmektedir.²⁹⁶

2.11.6. Dış Siyasal Faktörler (Beşar Esad İktidarı)

11 Eylül sonrasında ise Irak harekâtı dolayısıyla zarar gören Türk-Amerikan ilişkilerinin tamir edilmesi için Amerikalı yetkililerce öngörülen işbirliği alanlarından biri de Türkiye'nin ABD'nin İran üzerindeki baskılarına ve nihayet Suriye'ye karşı uy-

²⁹⁴ Hürriyetim, <http://arsiv.hurriyetim.com.tr/bur/turk/01/01/29/gundem/btm>.

²⁹⁵ 1962 sayımıyla 2 milyonluk Kürt nüfustan 200 bin kadarının vatandaşlık bakları ellerinden alınmıştır.

²⁹⁶ "Suriye'nin Demir Yumruğu Gevşiyor", *Radikal*, 10 Haziran 2005, s.12.

guladığı politikalara destek vermesi olmuştur. Türkiye, ABD'nin Şam'ı tamamen izole etme yolundaki politikasına karşı Suriye'nin ancak Esad'a yardımcı olarak ve onunla yakınlaşarak demokratik ve barışçıl bir ülke haline getirilebileceğini savunmuş,²⁹⁷ Orta Doğu'daki reformların dış baskılarla değil iç dinamiklerle gerçekleştirilmesi, ekonomik işbirliği ve PKK'ya karşı ortak hareket edilmesinde Suriye ile görüş birliği içinde olmuştur.²⁹⁸

ABD'nin Orta Doğu'da yeni bir düzen arayışına girmesiyle birlikte Türkiye, çok bilinmeyenli bir denkleme karşı karşıya gelmiştir. Türkiye bir taraftan Irak Savaşı sonrasında Büyük Orta Doğu projesine destek mesajları verirken, diğer taraftan da ABD'nin başta Irak'ın geleceğiyle ilgili olmak üzere bölge üzerindeki gerçek amacını ve bu amaç yolunda kullanmayı göze alacağı araçların neler olduğunu sorgulamaya başlamış, Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti kurulmasından endişe etmiştir. Türkiye'nin özellikle de Kuzey Irak nedeniyle algıladığı güvenlik tehditleri onu sınırlarında Kürt nüfus bulunduran İran ve Suriye diyalogunu arttırmaya sevk etmiştir. Türkiye'nin Filistin sorununun çözümünü Orta Doğu'ya barış ve istikrar kazandırmanın en önemli adımı olarak değerlendirmesi de onu İran ve Suriye ile ortak bir söylemde birleştirmiştir.

Irak Savaşı sonrasında Türkiye'nin bölgesel politikalarında ve komşularıyla olan ilişkilerinde yoğun bir diplomatik hareketlilik gözlenmeye başlamıştır. 2004 Ocak ayı başında Beşar Esad'ın Türkiye ziyareti Suriye Devlet Başkanlığı düzeyinde gerçekleşen ilk ziyaret olmuş ve Türkiye Suriye'nin ikili ilişkilerin daha da iyileştirilmesine yönelik teklifini kabul etmiştir. Ziyaretin hemen ertesinde Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması ve istikrarın sağlanmasının gereği üzerine ortak bir açıklama yapılmıştır. Suriye Devlet Başkanı Esad "Türkiye ve Suriye'nin sadece bölgede bir Kürt devletinin oluşumuna karşı olmayıp aynı zamanda Irak'ın bütünlüğünü bozacak tüm devletlere de karşı olduğunu" vurgulamıştır. Türkiye Irak'a Komşu Ülkeler Dışişleri Bakanları toplantılarında bölge ülkeleriyle ve Suriye ve İran olmak üzere Irak'la ilgili güvenlik kaygılarını paylaşmaktadır.²⁹⁹

²⁹⁷ Fatih Altaylı, *Tayyip Erdoğan'ın ABD Başkanı George Bush'a Irak'ta bir düzen vardı. Irak'ın sorunu sistem değil, sistemin başındaki adamdı. Sadece adamı değiştirip sistemi korusaydık bugün Irak'ta bu kadar sıkıntılı bir durumda olmazdık. Suriye'de ise tam tersi bir durum var. Beşar Esad, Suriye'de liderlik yapabileceğine sahip en iyi isim. Ancak Suriye'de sorun adamda değil sistemde. Suriye'de Beşar Esad'a yardımcı olup, sistemi geliştirmek ve değiştirmek hem bölge, hem de dünya için çok daha doğru bir yol. Suriye'yi karıştırarak çözemezsiniz. Suriye'yi Esad'a yardımcı olarak demokratik ve barışçıl bir ülke haline getirebiliriz. Başka her türlü yol bölgede sıkıntıyı ve tansiyonu artırır.* dediğini yazmıştır. Bkz.: Fatih Altaylı, "Erdoğan'dan Bush'a Suriye Brifingi", *Hürriyet*, 14 Haziran 2005, s.21.

²⁹⁸ Hilal Köylü, "Şam'la Sıkı Dostluk", *Radikal*, 14 Temmuz 2004, s. 11.

²⁹⁹ Bkz.: Ayman, "Türk Dış Politika..." op.cit.

Türkiye, Lübnan eski Başbakanı Rafik Hariri suikasti sonrasında da insiyatif olarak³⁰⁰ Güvenlik Konseyi kararı doğrultusunda BM Araştırma Komisyonu ile süratle ve tam anlamıyla bir işbirliği içine girmesi ve uluslararası kamuoyuna ikna edici sinyaller vermesi yolunda tavsiyelerde bulunmuştur.³⁰¹

Suriye, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) 1701 (2006) sayılı kararı uyarınca görev talimatı kapsamı genişletilmiş bulunan Lübnan'daki barış gücüne (UNIFIL) Türkiye'nin asker göndermesini de olumlu karşılamıştır.

2.11.6.1. Avrupa Birliği ve Türkiye-Suriye İlişkileri (Beşar Esad dönemi)

Suriye lideri Beşar Esad'ın 2004 Ocak ayında tarihinde gerçekleşen Türkiye ziyareti sonrasında Başbakan Tayyip Erdoğan, Brüksel Zirvesi sonrası ilk ziyaretini Başbakan Muhammed Naci Otri'nin resmi daveti üzerine Suriye'ye gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin 17 Aralık Zirvesi'nde aldığı müzakere tarihinin de gündeme geldiği, görüşmelerde, Suriye Devlet Başkanının, “sayenizde AB'ye komşu oluyoruz” ve “sizi örnek alıyoruz” şeklindeki ifadeleri uzun zamandır savunulagelen “model” olma rolü konusunda Türkiye'nin beklentilerini arttırmıştır.³⁰²

İki ülke arasındaki yatırımların da ele alındığı görüşmelerde. Mısır doğalgazının Suriye ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya iletilmesine ilişkin adımlar atılması ve Hatay'dan geçen Asi Nehri üzerinde kurulacak baraj konusunda görüşmelere başlanması kararı alınmış, Suriye'de elektrik üretim hatları konusunda yeni yatırımların söz konusu olabileceği belirtilmiştir.³⁰³

2.11.6.1.1. AB'ye Uyum Çerçevesinde Sınır Aşan Sular

AB, 2003 Katılım Ortaklığı Belgesi'nde Türkiye'den AB Çerçeve ve Su Direktifi'ni onaylamasını, taraf olduğu uluslararası sözleşmelere³⁰⁴ Türkiye'nin de katılmasını is-

³⁰⁰ Sami Koben, “Şam Sürprizi”, Milliyet, 17 Kasım 2005, s.14.

³⁰¹ Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün Şam'a yaptığı ziyarette “Bölgemizde olup bitenlerin tecrübesiyle hareket ederek şunu biliyoruz ki, eğer sorunlar kronikleşmeden halledilmezse, katkı sağlanmazsa, daba sonra içinden çıkılmaz hale geliyor. Irak yönetimini de geçmişte uyardık. Dinlemediler. BM Komisyonu'nun verdiği ek süre (15 Aralık) bızla tükeniyor. İstenenlerin gereğini bugün yapmazsanız, yarın daba büyük baskı altında yapmak zorunda kalırsınız. Dostunuz olarak, bölgemizi yeni istikrarsızlıklara sürüklemeyecek yönde çabayı göstermenizi bekliyoruz”dediği ileri sürülmüştür. Bkz: Utku Çakırözer, “Sonunuz Irak Gibi Olmasın”, Milliyet, 17 Kasım 2005, s.20.

³⁰² “Erdoğan-Esad Görüşmesine AB Damgası”, NTVMSNBC, 22 Aralık 2004, <http://www.ntvmsnbc.com/news/302156.asp>

³⁰³ Ibid.

³⁰⁴ AB sözleşmeleri dışında imzalanıp onaylanması gereken uluslararası sözleşmelerden bazıları şöyle: BM Sınırtaş Suların ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılması Sözleşmesi (Helsinki), Sınırtaş Boyutta Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesi (Espoo), Çevresel Konularda Halkın Bilgiye Erişimi, Karar Alma Sürecine Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi (Aarhus). Söz konusu sözleşmeler Türkiye'nin mevcut sınırtaş su politikasıyla bağdaşmamakta örneğin Helsinki Sözleşmesi Türkiye'nin, Fırat üzerine inşa etmek isteyeceği baraj için Suriye'nin onayını gerekli kılmaktadır.

temiştir. AB'nin "Su ile İlgili Çerçeve Yönergesi", Birliğin su politikalarının uygulanmasında esas teşkil etmek üzere 2000 yılında kabul edilmiş olup 2003 yılı sonundan beri yürürlüktedir. Yönerge ile; Birlik toprakları üzerindeki yüzey sularının, geçici suların, kıyı sularının ve yeraltı sularının kirlenmesinin önlenmesi ve azaltılması, sürdürülebilir su kullanımının sağlanması, çevrenin su gereksiniminin korunması ve ekosistemlerin ıslahı, sellerin veya kuraklığın etkilerinin azaltılması amacı güdülmüştür. Yönerge, her üye devletin, ulusal sınırları dâhilindeki nehir havzalarını tespit etmesini, birden fazla üye ülkenin topraklarını kapsayan su havzalarının uluslararası nehir havzalarına bağlanmasını, her nehir havzasına yetkili bir yönetim atanmasını, her üye ülkenin kendi sınırları dâhilinde kalan havzaların niteliklerinin incelenmesini, insan faaliyetlerinin su üzerindeki etkilerinin tespit edilmesini, su kullanımının ekonomik bir analizinin yapılmasını ve özel koruma gerektiren alanların kayda geçirilmesini öngörmektedir.³⁰⁵

Türkiye, AB mevzuatına uyma zorunluluğu, uluslararası hukukun su konusuna artık egemenlikten çok gereksinim kavramıyla yaklaşması ve Ankara-Şam ilişkilerinde yakalanan gelişmeler nedeniyle sınıraşan sular konusundaki politikasını yeniden değerlendirmeye başlamıştır. Türkiye'nin hazırladığı yeni planın, "suyun faydalarının paylaşılmasını", "ticari bir meta olarak görülmesi" ilkesini içerdiği belirtilmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin, Güneydoğu Anadolu Projesi'nin Suriye ve Irak'ın bazı bölgelerini kapsayacak şekilde genişletilmesini önerdiği de ileri sürülmektedir.³⁰⁶

2005 yılı Katılım Ortaklığı belgesinin "Çevre Sorunları" ile ilgili bölümünde de Türkiye'nin "sınıraşan su işbirliğinin (AB) Su Çerçeve Yönergesi ile AB'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler çerçevesinde geliştirilmesine çalışması" istenmektedir. 2005 yılı İlerleme Raporu'nda keza "çevre" bölümünde "çevre müktesebatına ve Topluluğun taraf olduğu uluslararası sözleşmelere bağlı sınır aşan sorunlar özel bir dikkati gerektirmektedir" denilmektedir. 8 Kasım 2006 tarihli Türkiye İlerleme Raporunun "çevre" ile ilgili bölümünde de "Müktesebata uygun yatırımlara olanak verecek tarzda (AB) Su Çerçeve Yönergesine uyum için herhangi bir adım atılmamıştır. Türkiye sınır aşan sular konusunda da özellikle üye ülkelerle işbirliğini geliştirmek için herhangi bir adım atmış değildir" ifadesine yer verilmiştir.³⁰⁷

³⁰⁵ Önergeye göre, insan kullanımı için çıkartılacak günde ortalama 10 metre küpten fazla su veya 50 kişiden fazla insanın yararlanacağı su kütleleri de kayda geçirilecektir. Yönergenin yürürlüğe girmesinden 9 yıl sonra, benzer havzası için yönetim planı ve alınacak önlemler programı hazırlanacaktır. Üye ülkeler, özellikle nehir havzaları yönetim planları ile ilgili olabilecek bütün tarafları, Su Yönergesinin uygulanmasına faal katılmaya teşvik edecektir. En geç 12 yıl sonra ve bilabare her 6 yılda bir Yönergenin uygulanmasına ilgili raporlar yayınlanacaktır. Blz.: Oktay Aksoy, "Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecinde Türk Suları", *Stratejik Analiz*, Aralık 2006, s.20-24.

³⁰⁶ Serkan Demirtaş, "Suya 'Esnek' Politika", *Radikal*, 16 Ekim 2004, s.11.

³⁰⁷ Aksoy, *op.cit.*,s.23.

2.11.7. Türkiye-Suriye arasında Ticari ve Ekonomik İşbirliği Çabaları

İki devlet arasında ikilli ticaretteki çifte vergilendirme uygulaması kaldıran, karşılıklı yatırımları teşvik eden, turizm sektöründe işbirliğini öngören ve karşılıklı olarak mayınların temizlenmesine yönelik bir dizi anlaşma imzalandığı görülmektedir.

Türkiye ile Suriye arasındaki ticari ilişkilerin hukuki altyapısının en önemli unsuru Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 22-23 Aralık 2004 tarihlerinde Suriye'ye gerçekleştirdiği ziyaret sırasında imzalanan Türkiye-Suriye Serbest Ticaret Anlaşması olmuştur.³⁰⁸ Bu anlaşma çerçevesinde gümrük vergilerinin 12 yıllık bir süreç içinde aşamalı olarak sıfırlanması öngörülmüşken, miktar kısıtlamaları ve bazı mallara getirilen ithal yasakları ile gümrük dışı harç gibi tarife dışı engellerin tamamen kaldırılması söz konusudur.³⁰⁹

Değerlendirme

Türkiye-Suriye ilişkileri kimlik ve egemenlik boyutları kadar “saptırma davranışı” ve Türkiye'ye karşı uygulanan dolaylı savaş stratejileri açısından da Türkiye-Yunanistan ve Türkiye-Ermenistan ilişkileriyle önemli benzerlikler göstermektedir. Buna mukabil Türkiye-Suriye ilişkileri otoriter bir yönetimle özellikle bir demokrasinin hangi noktalarda nasıl bir farklılık gösterebileceğine ışık tutmaktadır. Otoriter yönetimlerin avantajı, dış ilişkilerde açılıma karar verildiğinde kamuoyunu etkilemedeki güç üstünlükleri sayesinde halkı kolaylıkla yönlendirebilmeleridir. Ayrıca her ne kadar her iki devlet de rejimlerinin farklılığına karşın PKK gibi bir terörist örgüte destek sağlamışsa da bu desteğin açığa çıkmasının demokratik değerleri benimsediği iddiasında bulunan Yunanistan açısından kabul edilmesi ve savunulması kolay olmayan bir durum teşkil ettiğini oysa Suriye açısından özellikle bir iç baskının söz konusu olmasının çok zor olduğu söylemek gerekmektedir.

³⁰⁸ Ticaret Anlaşması (7 Eylül 1974); Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması (23 Mart 1982); Uzun Vadeli Ekonomik İşbirliği Anlaşması (23 Mart 1982); Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması (23 Mart 1982); Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması (19 Mayıs 1982); Turizm İşbirliği Uygulama Protokolü (16 Mart 1983); Ekonomik İşbirliği Protokolü (17 Temmuz 1987); Gümrük Konularında Karşılıklı İşbirliği ve Yardım Anlaşması (28-29 Temmuz 2003); Sağlık Alanında İşbirliği Anlaşması (28-29 Temmuz 2003); Doğalgaz ve Madeni Kaynaklar Alanında İşbirliği Protokolü (28-29 Temmuz 2003); Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması (6 Ocak 2004); Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (6 Ocak 2004); Kara Ulaştırması Anlaşması (8-11 Mayıs 2004); Türkiye-Suriye Karma Ulaştırma Komisyonu Protokolü (8-11 Mayıs 2004); Gümrük Konularında Karşılıklı İşbirliği ve Yardım Anlaşması (28-29 Temmuz 2003); Sağlık Alanında İşbirliği Anlaşması ve Petrol, Doğalgaz ve Madeni Kaynaklar Alanında İşbirliği Protokolü (28-29 Temmuz 2003); Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması ile Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (6 Ocak 2004).

³⁰⁹ Türkiye'nin Suriye'den ithalatı ise 2005 yılı itibarıyla yüzde 24 oranında azalarak 270 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2006 yılı Ocak-Subat döneminde Türkiye'nin Suriye'ye ihracatı bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 24.8 oranında azalarak 69.2 milyon dolar olarak gerçekleşirken, Suriye'den ithalatı yüzde 6 oranında artarak 47.5 milyon dolar olmuştur. Bkz: Suriye Ülke Bülteni, Mayıs 2006, DEİK, [http://www.deik.org.tr/bultenler/20066111317Suriye_Bulletni-Mayis06%20\(2\).pdf](http://www.deik.org.tr/bultenler/20066111317Suriye_Bulletni-Mayis06%20(2).pdf); Dış Ticaret Müsteşarlığı EBİM Kayıtları, <http://www.igeme.org.tr/tur/yerinde/suriye/suriye1.pdf>

Türkiye-Suriye arasında ticari ilişkilerin artışı da ironik bir şekilde bu ülkeye karşı bir güç diplomasisinin uygulanması sonrasında yaşanan, Türkiye'nin Suriye'yi caydırmasında Türkiye-İsrail yakınlaşması kadar ABD'ye hâkim olan siyasal ortamın da katkıları olmuştur.

Türkiye-Suriye ilişkileri “ortak düşman algıları” karşısında iki ülke arasındaki sorunların yatıştığını göstermektedir ki Hafız Esad sonrasında dönemde Türkiye-Suriye ilişkilerine ivme kazandıran en önemli faktör, bölgedeki statükonun Amerikan çıkarlarının paralelinde daha da sarsılabileceği endişesi olmuştur.

Türkiye-Suriye ilişkilerinde gerek Öcalan'ın yakalanması gerekse de Irak işgali sonrasında yaşanan yakınlığa karşılık iki ülke arasındaki sorunların kökünden halledilmemiş olması gelecekte farklı uluslar arası gelişmeler karşısında bu ilişkilerin sarsılma potansiyelinin hala var olduğunu da ortaya koymaktadır.

2.12. Türkiye-İran İlişkileri

Türkiye ile İran arasında 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan bu yana egemenlik sorunları söz konusu olmamış, iki devlet arasındaki güç dengesi ise sorunların sıcak çatışmaya varacak şekilde uca çekilmesini zorlaştırmıştır.

Öte yandan, İran'ın rejim ihracı yolundaki çabaları gündeme geldiği ölçüde Türkiye ile İran arasındaki rejim farkının, sorunların çözülmesinin önünde bir engel olmaktan da öte sorunun bizzat kendisi haline geldiği görülmektedir. Buna mukabil, Türkiye'nin İran'ın içişlerine karışmama yönündeki tutumunun bu sorunun büyük bir karşıtlığa dönüşmesini engellediği söylenebilir.

2.12.1. İç Siyasal Faktörler

Rejim farklılığı, egemenlik sorunlarının yokluğunda iki ülke arasında çatışma potansiyelini tek başına tetikleyememiştir. İran Devrimi sonrasında Türkiye'nin, İran'daki yeni rejimi kısa bir süre içinde tanınması ve onunla ilişkileri geliştirme gayreti içine girmesi laik ve demokratik bir rejime sahip ve üstelik NATO üyesi olan Türkiye'nin İran'la ilişkilerindeki gerilimi azaltan bir faktör olmuştur.

Türkiye'nin yeni rejimi tanınmasının gerisinde üç nedenin altı çizilebilir, Birincisi, Türkiye'nin bölgede istikrarı bozacak hareketlerden kaçınması, ikincisi, petrol krizi nedeniyle yaşadığı sıkıntılar üçüncüsü ise, İran'daki Devrimin Türkiye'nin bölgesindeki rolünü arttırmış olmasının yarattığı rekabet hissidir. Devrim sonrası Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerdeki sıkıntılar doğrudan iki ülke ilişkilerini ilgilendiren meselelerden değil, "rehineler krizi" ile nedeniyle ABD-İran ilişkisindeki sertleşmeden kaynaklanmıştır. Demirel bunu insanlık dışı olarak nitelendirirken, Humeyni Türkiye'deki rejimin meşru olmadığını, ancak Ordu vasıtasıyla ayakta durabildiğini ileri sürmüştür. Bununla birlikte Türkiye'nin ABD-İran karşıtlığında İran ile olan ilişkilerini tehlikeye atacak şekilde ABD'nin yanında yer almamaya özen gösterdiği de dikkat çekmektedir. Bu çerçevede Hükümet ABD'ye Türkiye'deki üslerinin kullanımı için müsaade etmemiş ve İran'a yönelik ambargoya katılmayacağını açıklamıştır.³¹⁰

12 Eylül sonrası Batı ile bozulan ilişkiler ve İran-Irak Savaşı'nın yarattığı fırsatlar ise, 1984-1985 yıllarında Türk-İran ekonomik ilişkilerini tarihin en yüksek seviyesine taşımıştır. 12 Eylül Darbesi İran tarafından hoş karşılanmasa da Türkiye'de ekonomik ve diplomatik ilişkilerin teknokratlar tarafından yürütülmesi ilişkilerin bozulmasını engellemiştir. Darbeden 10 gün önce başlayan İran-Irak Savaşı'nda ise Türkiye bir tarafsızlık politikası izlemiş ve her iki tarafla da ekonomik ilişkilerini geliştirme gayretini ön plana çıkarmıştır. Buna karşılık Türkiye İran'ın rejim ihracı politikasından rahatsızlık duyarken İran da Türkiye'nin İranlı rejim muhaliflerini desteklemesinden korkmuştur.³¹¹

1983'de Başbakan Özal'ın ikili ekonomik ilişkileri geliştirmek için gayret sarf ettiği, Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu'nun İran'a yaptığı ziyareti takiben ilk ziyaretini İran'a gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu ziyaretler sırasında bir dizi ekonomik anlaşma imzalanmıştır. ABD ve AB'nin korumacı politikalarını artırarak Türk ve İran ihraç mallarına kota koymaları, Türkiye, İran ve Pakistan'ı bölgesel ticaret ve iletişimi güçlendirilmek için 1985'de Kalkınma için Bölgesel İşbirliği Teşkilatı'nın (Regional Cooperation for Development: RCD) yerine Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nı (Economic Cooperation Organization: ECO) kurmaya itmiştir. 1988'de İran-Irak Savaşı'nın son bulması bir anlamda Türkiye-İran ilişkilerinde ertelenen sorunların ortaya çıkmasına da neden olmuştur. 10 Kasım 1988'de İran'ın bayrağını yarıya indirmemesi, İran'a giden bir arabanın bagajında İranlı bir rejim muhalifinin ölü olarak bulun-

³¹⁰ Gökban Çetinsaya, "Türk-İran İlişkileri", Faruk Sönmezoğlu der., *Türk Dış Politikası*, op.cit., 208-234.

³¹¹ *Ibid.*

ması, Anayasa Mahkemesi'nin üniversitelerde türban yasağını onaylaması önemli kriz noktaları olmuştur. Bu gelişmeler sonucunda İran Türkiye Büyükelçisi Motta-ki'yi geri çekmiş ve İran Cumhurbaşkanı, Başbakan Özal'a dostluk mektubu göndere-erek krizi sonlandırmıştır. Krizin sona ermesinin ardından Humeyni'nin ölümü, Ha-maney'in dini lider olması ve pragmatik politikalar izleyen Rafsancani'nin Cumhur-başkanı olması ilişkilere yeni bir boyut kazandırmıştır.³¹²

Rafsancani dönemi İran politikasında radikalizmden pragmatizme dönüşümün gerçekleştiği dönemdir. 10 Kasım 1989'da İran Büyükelçiliği bayrağını yarıya indir-miş, Büyükelçi de Anıtkabir ziyaretine katılmıştır. Ayrıca Irak krizinin patlak verme-si iki ülkenin yakınlaşmasına neden olmuştur. Irak krizi aslında İran'ın uluslararası alandaki izolasyonunu kırmak için iyi bir fırsattır. Irak Savaşı ertesinde Türkiye-İran ilişkilerinde Kuzey Irak Kürtleri ve terör meselesi ön plana çıkmış, SSCB'nin yıkıl-masıyla ise yeni devletler üzerinde Türk ve İran modellerinin olası rekabeti tartışıl-maya başlanmıştır. Türkiye-İran arasında 80'li yıllar boyunca devam eden ideolojik çatışma 90'larda da devam etmiştir. Türkiye kamuoyu Uğur Mumcu, Çetin Emeç gi-bi gazetecilerin ölümünden İran'ı sorumlu tutarken aynı zamanda da Hizbullah'a karşı operasyonlar düzenlemiştir. Teröre destek olma konusu Türkiye kamuoyu nezdinde en önemli sorun halini almıştır.³¹³

1996'da Erbakan'ın Başbakan olması iki taraf arasındaki ilişkilere yeni bir boyut getirmiştir. İlk resmi ziyaretini İran'a yapan Erbakan İran ile doğalgaz ve elektrik ko-nularında anlaşmalar imzalamış, İran'ı D-8 hareketine dahil etmiştir. İran ise PKK'ya veya herhangi bir başka terörist faaliyete destek olmadığını beyan etmiştir. Yine 1996'da Rafsancani'nin Türkiye ziyaretinde ticaret, gümrük tarifeleri, turizm, taşıma-cılık gibi konularda anlaşma imzalanmış olmakla beraber iki ülke arasında en önem-li adım Türkiye-İsrail arasındaki anlaşmayı dengelemek için imzalanan askeri anlaş-ma olmuştur.³¹⁴

Ancak, yeni gelişmelerle 1997'de iki ülke arasındaki gerilimin en uç noktaya var-dığı görülmektedir. Şubat ayı içinde İranlı bürokratların Kudüs gecesine katılmaları Türkiye'de 28 Şubat sürecinin en önemli tetikleyicilerinden birisi olmuştur. Bu sü-

³¹² Devrim sonrası İran dış politikası Cumhurbaşkanıların kişiliğiyle birlikte Humeyni dönemi (1979-1989), Rafsancani dönemi (1989-1997) ve Hatemi dönemi (1997-2005) ve Ahmedinejad (2005-) dönemi olarak değerlendirmeye tabi tutulabilir. Bkz.: Gökban Çetinsaya, "Rafsancani'den Hatemi'ye İran Dış Politikasına Bakışlar", Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel op.cit, s: 293-329.

³¹³ Ibid.

³¹⁴ Çetinsaya, "Türk-İran İlişkileri", op.cit.

reç zarfında Erbakan kabinesi Temmuz ayında düşmüş, iki taraf elçilerini çekmiştir. Her ne kadar Demirel ve Rafsanjani krizi engellemek için çabalar da sorunların giderilmesi ancak Türkiye’de Mesut Yılmaz’ın, İran’da da Hatemi’nin iktidara gelmesiyle mümkün olmuştur. 1998 yılında Demirel ve Hatemi İslam Konferansı Teşkilatı zirvesinde bir araya gelmişler, Mart 1998’de de diplomatik ilişkiler yeniden kurulmuştur. İki ülke ilişkilerinin düzelme yoluna girmesinin en önemli işaretlerinden birisi de Hatemi’nin Türkiye-Suriye krizinde arabulucu girişimlerinde bulunması olmuştur.

Hatemi döneminde PKK, terör, rejim sorunları gibi eski kriz konuları zaman zaman yeniden gündeme gelse de sorunlar çabuk atlatılmıştır. Bunun en önemli sebebi Hatemi’nin yapıcı politikaları ve Türkiye’nin Hatemi iktidarını önemli bir avantaj olarak görmesidir. Nitekim Cumhurbaşkanı Sezer 2002 yılında İran’ı ziyaret etmiş hatta bu ziyareti sırasında İran Azerbaycanı’nın en büyük şehri olan Tebriz’e gitmiştir.

Ahmedinejad döneminde ise her ne kadar İran-ABD arasındaki söz düellosu sertleşse, İran İsrail’in varlığını tanımadığını söylese ve hatta Tahran’da Yahudi Soykırımı’nın gerçek olmadığını ortaya koymak için konferans da düzenlese de Türkiye-İran ilişkileri önemli bir ivme kazanmıştır.

2.12.2. Dış Siyasal Faktörler ve Kimlik

Türkiye-İran ilişkilerini etkileyen dış faktörlerin başında ABD’nin bölgeye ve İran’a yönelik politikaları gelmektedir.

Türkiye ile İran arasındaki rekabetin önemli bir başlığı haline gelen eski SSCB toprakları üzerinde kurulan yeni devletler üzerinde Türk veya İran modellerinin uygulanabilirliği tartışmasının ise, bu devletlerin önceliği kendi politik çıkarlarını maksimize etmeye vermesi ve Sovyet modeli sonrası yeni bir modele sıcak bakmaması nedeniyle ağırlığını kaybettiği görülmektedir. Türkiye ve İran, belirli alanlarda rekabeti korurken belirli alanlarda da işbirliği yolları aramışlar ve RCD sonrası kurulan EİT’ye Orta Asya ülkeleri ve Azerbaycan’ı dâhil ederek örgütü büyük bir ekonomik pazar haline getirmek istemişlerdir.

İki devlet arasında Orta Asya konusunda işbirliği olanakları üzerinde durulurken Kafkasya’da özellikle Ebulfeyz Elçibey döneminde Türkiye ile Azerbaycan arasında

kurulan yakın temastan Türk-İran ilişkileri olumsuz etkilenmiştir. İran nüfusunun yüzde 25'inin Azeri olması, İran'da kendilerini "Türk" olarak tanımlayan Azeri nüfusunun Azerbaycan Azerilerinin³¹⁵ üç katı kadar olması, Azerbaycan'ın milliyetçi politikalar izlemesi İran'ı tedirgin etmiştir.³¹⁶ Ayrıca, Türkiye'nin Azerilerle dilsel ve kültürel yakınlığı, Türkiye'nin Yukarı Karabağ konusunda Azerbaycan'ın yanında yer alması ve ayrıca konuya Hazar petrolü nedeniyle büyük güçlerin de dâhil olması, özellikle de Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattıyla ilgili gelişmeler İran'ın rahatsızlığını arttırmıştır.³¹⁷

İran, Türkiye'nin Kafkaslar'da etkisini sınırlamak için iki ayaklı bir politika izlemiştir. Bu politika bir yandan Azerbaycan'ı Türkiye ile ilişkilerinde yalnız bırakmak için İran-Azerbaycan ilişkilerini ayrılıklara rağmen canlı tutmayı amaçlarken diğer yandan da Dağlık Karabağ konusunda Ermeni tezlerine destek vermeyi içermiştir.³¹⁸ Bu çerçevede Yunanistan da İran ve Rusya ile yakınlaşarak Türkiye'ye karşı bir baskı bloğu oluşturmaya çalışmıştır.

1990'larda Türkiye ile İran arasındaki bir diğer rekabet noktası da ekonomik alandır. Türkiye'nin Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nde aktif rol oynaması söz konusuken İran aynı hamleyi Hazar Denizi Ekonomik İşbirliği Örgütü içinde gerçekleştirmiştir.

ABD'nin Ortadoğu politikaları her zaman Türkiye-İran ilişkilerini etkileyen önemli bir öge olmuştur. Türkiye'nin NATO ve ABD bağlantısı, Azerbaycan yakın-

³¹⁵ İran Azerilerine alt kimliklerinin dâbâ yoğun olarak farkına vardırarak aslında bir dış gelişme olmuştur. Sovyetler Birliği'nin çözülmesi ve kuzeyde Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkması İran liderliğini fevkalade ürktürmüştür. Tek başına Azerbaycan'ın varlığını bile İran Azerbaycan'ına etkiye bulunacağından ve buradaki milliyetçi bareketi canlandıracağından korku duyulmuştur.

³¹⁶ İran devletinin geleceğini etkileyecek en önemli meselelerin başında topraklarında çeşitli etnik grupları barındıran İran'ın etnik milliyetçilikle nasıl başa çıkacağı konusu gelmektedir. Bugün, İran'ın nüfusunun yüzde 40'ını oluşturan Fars kökenli insanların yanı sıra İran'da 15'e yakın etnik grubun yaşadığı göze çarpmaktadır. Bu gruplar içinde nüfusun üçte birine karşılık gelen (bağımsızlık yanlısı Azeriler bu rakamı 32 milyona çıkarırken, muhafazakar çevreler 13 milyona kadar düşürmektedir) ve çoğunlukla kendilerini "Türk" olarak adlandırılan İran Azerileri gerek nüfus içindeki payları gerekse de İran pazarına (özellikle Tabran ve Tebriz'de) hakimiyetleri

açısından önemli bir potansiyel güce sahiptirler. Tebriz, Erdebil ve Urumiye bölgelerinde yoğun olarak yaşayan Azeriler başkent Tabran'ın nüfusunun da önemli bir kısmını oluşturmaktadırlar. Çok etnikli bir yapıya sahip İran'da toplumu aynı potada eritmeye yönelik "İran milliyetçiliği" Şab'la birlikte gücünü yitirirken İslam Devrimi sonrasında bunun yerini dinin aldığı görülmektedir. Bu bağlamda gerek Farsların gerekse de Azerilerin Şii mezhebine bağlı olması, bu iki grubu din temelinde birbirine dâbâ da yaklaştırmıştır. Devrim sonrasında İran Anayasası'nın 15'inci maddesinde yer alan hükme göre, anadilleri Farsça olmayanlar her ne kadar okullarında Farsça eğitim görme mecburiyetindeyseler de kendi dilleri ve edebiyatlarını öğrenme ve anadillerinde gazete ve televizyon yayını yapma hakkına sahiptirler. Azeriler, bireysel olarak yönetici seçkinler sınıfı içinde yerlerini almışlar, ancak Farslar dışında hiçbir etnik grubun kolektif isteklerine izin verilmemiştir. Azeriler, Farslar ortak tarih, ortak inanç ve kendilerine sunulan baklar nedeniyle toplumsal olarak kaynaşmış ve üst kimlikleri olan İranlılıkla ön plana çıkan bir grup olmuşlardır.

³¹⁷ İran ile Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkaslardaki rekabetiyle ilgili önemli bir gelişme, iki ülkenin 2001 yılı Ağustos ayında İran'ın, Hazar Denizi'nin tartışmalı sularında seyreden bir Azeri petrol araştırma gemisine uyarı atışları yapmasıyla karşı karşıya gelmesi olmuştur. İran'ın sürekli olarak Azerbaycan hava sahasını da ihlal ettiğini de göz önünde bulunduran Türkiye, İran'a karşı sert bir tutum takınmış ve İran'ı Hazar bölgesinde tansiyonu arttırmakla suçlamıştır.

³¹⁸ Bkz.: Bülent Aras, "İran'ın Değişen Güvenlik Dengesi Çerçevesinde Orta Asya ve Kafkasya Cumburiyetleri ile İlişkileri", Avrasya Dosyası, Cilt: 3, Sayı: 3, Ankara, 1996, s.171-172.

laşması ve 1996'da İsrail ile imzaladığı askeri anlaşma İran'ı önemli ölçüde tedirgin etmiş ve buna cevaben Ermenistan, Yunanistan ve Suriye gibi 90'lı yıllar boyunca Türkiye'nin sorunlar yaşadığı komşularıyla askeri bir anlaşma imzalamıştır.

İran, Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetlerine yönelik politikalarını değerlendirirken ABD-Türkiye müttefikliğini hesaba katmış, Türkiye'nin Sıcak Takip Anlaşması vasıtasıyla Kuzey Irak'ta bulunmasından rahatsızlık duymuştur. Türkiye ise özellikle de İran'ın Irak Kürtlerini merkezi devlete karşı kullanmasını tepkiyle karşılamış hatta Başbakan Özal, iki taraf arasında uzlaştırıcı bir rol oynamak istemişse de bu öneri savaşın taraflarınca kabul görmemiştir. Öte yandan Kuzey Irak'taki gelişmeler İran, Türkiye ve Suriye arasında ABD politikalarına karşı bir denge arayışına da yol açmıştır. Bu bağlamda, Saddam rejiminin Körfez Savaşı sonrası isyan eden Kürtleri sert bir şekilde bastırması, Kürtlerin Türkiye ve İran sınırına yığılması, Batılı güçlerin bölgeye müdahalesi ve Huzur Operasyonu vasıtasıyla ABD'nin Kuzey Irak'a yerleşmesi bu üç ülke arasındaki yakınlaşmayı arttırmıştır.

İki ülke arasındaki rejimlerin taban tabana zıt olması da ilişkilerin gerginleşmesinde önemli bir tema haline gelmeye başlamıştır. Türkiye'nin rejim ihracı söyleminden endişe etmesi, buna karşın İran'ın rejim muhaliflerinin Türkiye tarafından destek gördüğü iddiaları iki tarafın kamuoylarının birbirlerine karşı radikalleşmesine neden olmuştur.

2.12.2.1 11 Eylül Sonrası

11 Eylül sonrasında Türkiye-İran ilişkilerinin en önemli unsuru ABD'nin Irak işgali sonrası Irak'ın geleceği konusunda iki ülke arasında pekişen diyalogdur. Türkiye bir taraftan İran'ın nükleer krizi çerçevesinde İran'dan uluslararası arenayla işbirliği yapmasını istemiş diğer taraftan da İran'ın barışçıl amaçlı nükleer programını desteklemiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin özellikle AB'nin mesajlarını bu ülkeye tekrarlayan ve gerilimi yumuşatmaya çalışan bir ülke konumunda olduğu görülmektedir.

2003 yılında TBMM'de 1 Mart tezkeresinin onaylanmaması İran tarafından olumlu karşılanmıştır. Aynı yıl Türkiye'de gerçekleşen terör olayları, İran tarafından kınanmış, Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Gül 2004 yılı içinde ayrı ayrı İran'ı ziyaret etmişlerdir.

2.12.2.1.1 ABD ile ilişkiler

Aslında ABD'nin İran'a cephe alması, 11 Eylül saldırısından çok daha öncesine gitmektedir. İran'ı da içine alan "haydut devletler" (rogue states) kavramı Irak'ın 1990 Ağustos'unda Kuveyt'i işgali ile pekişmiştir. Yasa dışı nükleer güçler olarak da anılan bu devletler, büyük askeri kuvvetleri olan, kitle imha silahlarına sahip olma yolunda ilerleyen ve yürürlükteki Dünya düzenini sabote etmeye niyetli. mütecaviz (ya da mütecaviz görünüşlü) üçüncü dünya ülkeleridir. Clinton yönetiminin ilk Savunma Bakanı Les Aspin'e göre, haydut devletler, "saldırıya hazır, nükleer silah geliştiren, terörizme başvuran ve totaliter bir yönetime sahip ülkelerdir". Çılgın ve mantıksız liderlerce yönetildiği kabul edilen bu ülkelere karşı alışılmadık caydırıcılık stratejilerinin uygulanamayacağı ileri sürülmektedir.

ABD'ye göre, İran sadece hasım bir rejime sahip olmakla kalmayıp aynı zamanda da kitle imha silahları üretmeye yeltenen bir ülkedir. İran'ın ABD'nin "haydut devletler" listesinde açıkça yer almasına rağmen Clinton döneminde İran'daki yönetime karşı katı bir politikanın yürütüldüğünü söylemek mümkün değildir. Washington'un Tahran'a karşı bugünkü sert çıkışının gerisinde 11 Eylül saldırısı sonrasında giderek ağırlık kazanan "İran ve Suriye, ABD'ye hasım rejimlere sahip. Hasım rejimler ise muhakkak ki Amerika karşıtı terörü besler" yolundaki yargı bulunmaktadır.

ABD-İran ilişkilerinde gerilimi tırmandıran bir diğer önemli konu Irak'taki Amerikan askeri varlığı olmuştur. İran açısından konuya yaklaşıldığında, Afganistan ve Irak'taki Amerikan varlığının İran'da bir kuşatılmışlık duygusu yarattığı görülmektedir.

ABD, İran Uluslararası Atom Enerji Kurumu'nun denetimlerine izin veren Ek Protokolü kabul edinceye kadar hiçbir ülkenin İran ile nükleer işbirliği yapmaması gerektiğini savunmuşsa da Irak'ta barış ve istikrarın sağlanamaması karşısında Suriye ve İran'la diyaloga girmesi gündeme gelmeye başlamıştır. Irak Çalışma Grubu'nun Baker-Hamilton Irak Raporu ABD'nin Irak'taki askeri başarısızlığının en önemli nedenlerinden biri olarak da İran ile işbirliği sağlanamamış olması göstermekte, ABD'nin İran'la henüz müzakerelere başlamasa bile, Bağdat sokaklarında bu görüşmelerin 'fiili' olarak sürdüğü belirtmektedir.

Türkiye ile İran arasındaki ilişkilere canlılık kazandıran en önemli faktör, Irak işgali sonrasında artan işbirliğinde fayda görmeleridir. Türkiye ve İran açısından or-

tak tehdit bağımsız bir Kürt devletinin kurulması olmuştur. Türkiye böyle bir gelişmenin hem Irak'ta savaşı başlatacağından korkmakta hem de kendi güvenliğini ve istikrarını tehdit edeceğini düşünmektedir. Bağımsız bir Kürt devleti İran'ı, hem aynen Türkiye gibi bir Kürt nüfusa sahip olduğu için hem de Şiilerin Irak mirasından alacakları payı kısıtlayacağı için endişelendirmektedir. Bu işbirliğinin Türkiye açısından en somut getirisi İran'daki PKK teröristlerinin artan sayılarda yakalanarak Türkiye'ye verilmesi³¹⁹ ve PKK'ya karşı Türk-İran işbirliğidir.³²⁰

İran'ın Türkiye politikasının en önemli unsuru, Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden Kuzey Irak'taki PKK varlığına karşı onunla birlikte hareket etmektir. Aslında, İran için bir numaralı tehdit Kürtler değil, ABD'dir. Ancak, İran açısından hâlihazırda Iraklı Kürtlerin bağımsızlık taleplerine karşı çıkmak ABD'nin Irak'taki planlarına karşı çıkmakla eşit değerlendirildiğinden, İran Irak konusunda Türkiye'ye ortak bir perspektif sunabilmektedir. Bu politika bir yandan İran'ın Türkiye'ye ne denli dost olduğunu kanıtlamasına yararırken diğer taraftan da Türkiye'nin, kendisinden beklediği desteği veremeyen ABD ile olan müttefiklik ilişkisini sorgulamasını da hedeflemektedir.³²¹ Bu çerçevede bir adım İran Ulusal Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri Ali Laricani'nin, Ankara'daki temaslarının ardından düzenlediği basın toplantısında, Amerikalı yetkililerin Musul ve Kerkük'te PKK ile görüştüğünü iddia etmesi olmuştur.³²²

USAK'ın (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu) 30 Nisan 2004 tarihinde gerçekleştirdiği kamuoyu yoklamasında İran, Türklerin dost saydığı 10 ülkenin içinde yer almamakta, tehdit algılanan ülkeler arasında ise ancak onuncu sırada karşımıza çıkmaktadır.³²³

Buna mukabil, Pew Araştırma Şirketi'nin 2006 Haziran tarihli kamuoyu yoklaması ise, 2000 yılında yüzde 53'ü ABD hakkında olumlu görüş sahibi olan Türklerin artık sadece yüzde 12'sinin ABD hakkında olumlu görüş bildirdiğini ve yüzde 60'ının Irak'taki Amerikan varlığını dünya barışına bir tehdit olarak değerlendirdiğini orta-

³¹⁹ İran, Şubat ayında 30 PKK militanını Gürbulak Sınır Kapısı üzerinden Türkiye'ye teslim etmiştir. Halen İran'ın çeşitli cezaevlerinde bulunan 45 PKK militanını da Türkiye'ye iade etme hazırlığında olduğu bildirilmektedir.

³²⁰ Ağrı'dan geçen İran Türkiye doğalgaz boru hattına PKK'nın düzenlediği bombalı saldırı bu işbirliğinin terör örgütünün çıkarlarını ne denli zorladığının bir göstergesi olarak düşünülebilir "Doğalgaz Hattı'na PKK Sabotajı", NTV/MSNBC, 20 Ağustos 2006.

³²¹ Fikret Bila, "İran'ın PKK Politikası", Milliyet, <http://www.milliyet.com/2006/05/10/yazar/bila.html>

³²² "Laricani: ABD PKK ile Görüşüyor", Milliyet, 9 Mayıs 2006, s.22.

³²³ "USAK Dış Politika Anketi Çarpıcı Sonuçlara Ulaştı: Türkiye'nin Geleceği AB, ABD Hem Dost Hem Hasım", <http://www.usak.org.uk/junction.asp?mod=articles&st=PrintArticleDetail&id=47&lm=58649JLFD0932&ln=T>

ya koymaktadır. Ancak aynı oranda dikkate alınması gereken bir başka bulgu da Türk kamuoyunun yüzde 61'inin İran'ın nükleer silah sahibi olmasına karşı çıkıyor olmasıdır. Bu sonuç Türkiye-İran ilişkilerinde İran lehine, özellikle de askeri dengeleri bozabilecek bir güç artışının, Türkiye'nin İran algılamasını etkileyeceğini göstermektedir. Türkiye-İran ilişkilerinin yeniden tanımlanmasına asıl yol açacak olan ise Irak'taki gelişmelerin seyridir.

2.12.2.1.2. AB ile İlişkiler

AB 1992 yılında İran'la arasında başlattığı “eleştirel diyalog” çerçevesinde İran'ı tecrit ederek değil, onunla ekonomik ve diplomatik ilişkileri geliştirerek işbirliğine çekmeyi hedeflemiştir. İran ile AB arasında diyalog 1995 yılında başlamışsa da Brüksel ile Tahran arasında ikili ilişkiler ve işbirliği konusunda bir anlaşma çerçevesine ulaşılması ilk kez 2001 yılında mümkün olmuştur. AB-İran ilişkilerinde dönüm noktası ise Eylül 2001'de İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi'nin Brüksel'i ziyaret eden ilk Dışişleri Bakanı olmasıdır. Bu tarihten itibaren AB Ortak Güvenlik ve Dış Politika Yüksek Temsilcisi Javier Solana ve Komisyon Başkanı Chris Paten dahil AB liderleri İran'la ortak çıkarlar konusunda daha sıkı bağlar geliştirmeyi ve tutumlarını uyumlulaştırmayı ummuşlardır.

19 Aralık 2001'de Avrupa Komisyonu İran ile insan hakları, terörizme karşı mücadele, kitle imha silahlarının yayılmasını önleme ve Filistin sorunu hakkında siyasi diyalog geliştirmenin yanı sıra bir ticaret ve işbirliği anlaşması yolunda müzakerelerin açılması yolundaki öneriyi de kabul etmiştir. 17 Temmuz 2002'de AB Dışişleri Bakanlarının Komisyona müzakereleri başlatma yolunda görev yönergesi vermesinin ardından görüşmeler 2002 Aralığında başlamıştır. Bu yumuşama dönemi Avrupa Parlamentosu delegasyonunun Temmuz 2002'de İran İslam Cumhuriyeti'ni ziyaretine de sahne olmuştur. Bunun sonrasında Şubat 2003'de Avrupa Parlamentosu'na seslenen Kemal Harrazi Brüksel'i ziyaret eden ilk İran Dışişleri Bakanı olduğu görülmektedir. Aynı yıl Haziran ayında da İran Meclisi Dış İlişkiler Komisyonu başkanlığında bir grup AB Parlamentosu'nu ziyaret etmiştir.

Ancak çok geçmeden, İran'ın nükleer programının AB-İran ilişkilerini gölgelemeye başladığı görülmektedir. Ticaret ve İşbirliği konusundaki 4 tur görüşmeden sonra AB Konseyi 21 Temmuz 2003 tarihinde İran'dan UAEA'sıyla (Uluslararası

Atom Enerji Ajansı) Ek Protokolü imzalamasını istemiştir. AB tarafından bu süreçte kapsamlı ekonomik ilişkilerin ancak insan hakları, terörizm, kitle imha silahlarının yayılmasının engellenmesi ve Orta Doğu Barış Süreci konusunda ilerleme durumunda mümkün olabileceğini vurgulamıştır. 29 Eylül'de Konsey İran'ın UAEA ile işbirliği arzusunu memnuniyetle karşılamış ve İran'dan ek protokolü imzalamasını ve uygulamaya başlamasını beklemiştir. 21 Ekim 2003'de Fransa, Almanya ve İngiltere Dışişleri Bakanları İslam Cumhuriyeti'nin daveti üzerine İran'ı ziyaret etmişler ve bu girişim sonunda Tahran Deklarasyonu imzalanmıştır. Bu Deklarasyon uyarınca İran ek protokolü imzalayacağını ve kendi isteğiyle uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durduracağını taahhüt ederken AB de İran'ın barışçıl amaçlı nükleer enerji geliştirme hakkını teslim etmiştir. Bundan bir ay sonra 21 Kasım'da Viyana'da gerçekleşen UAEA Yönetim Kurulu toplantısında, AB'nin bu gelişmeyi İran'ın nükleer çalışmalarına duyulan güveni artırma ve uluslararası topluma taahhüdünü gösteren önemli bir adım olarak görme isteği ifade edilmiştir.³²⁴

Daha sonra, BM Güvenlik Konseyi üyesi 5 ülke (Çin, Fransa, Rusya, İngiltere ve ABD) ve Almanya'nın oluşturduğu, 5+1 olarak anılan grup tarafından hazırlanan ve 6 Temmuz 2006 tarihinde AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Javier Solana tarafından İranlı yetkililere iletilen öneri çerçevesinde ise, Tahran'dan, UAEA ile tam anlamıyla işbirliği yapması, uranyum zenginleştirme ve yeniden işlemeyle ilgili bütün faaliyetlerine son vermesi ve NPT ek protokolünü yeniden uygulamaya başlaması istenmiştir. Öneri paketini Temmuz sonunda BM Güvenlik Konseyi'nin 1696 sayılı kararı izlemiş ve İran'a, Ağustos ayının sonuna değin hassas nükleer faaliyetlerine son vermesi, vermediği takdirde BM Şartı'nın Yedinci Bölümü uyarınca siyasi ekonomik yaptırımlarla karşılaşacağı söylenmiştir.³²⁵ Haziran önerileri talepler ve güvenceler yanında İran'a yönelik siyasi ve ekonomik teşvikler de içermiştir. Bu bağlamda, İran'ın uluslararası ekonomiye tam anlamıyla entegrasyonunun ve Dünya Ticaret Örgütü'ne üyeliğinin sağlanması konusunda uluslararası bir güvenlik konferansının toplanması ve İran ile AB arasında ticaret ve işbirliğinin geliştirilmesi konusunda bir anlaşma imzalanması söz konusu olmuştur. ABD'nin ve

³²⁴ *Ibid.*

³²⁵ Bu bağlamda, İranlı yetkililerin deniz aşırı seyabhatleri engellenebilecek, varlıkları dondurulabilecek, İranlı spor takımlarının uluslararası yarışmalara katılması engellenebilecek ve ekonomik ambargolara gidilebilecekti. İran'ın öneri paketini kabul etmesi durumunda ise, Güvenlik Konseyi'nde konunun tartışılmasına son verilecek ve ayrıca NPT kurallarına uygun bir şekilde İran'ın barışçıl bir nükleer program sahibi olma hakkı ve İran'ın bafif su reaktörleri inşa etmesi desteklenecekti. Öneri paketinde, gelecekte İran ile Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (Euratom)'un kullanılmış nükleer yakıtın ve radyoaktif artıkların yönetimi konusunda işbirliği yapmasından ve nükleer programıyla ilgili araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde İran'a yardım edilmesinden söz ediliyordu. Ayrıca, İran'a Rusya'da bir ortak tesiste nükleer yakıt zenginleştirme imkânı sağlanacağı konusunda güvenceler veriliyordu.

Avrupalı ülkelerin İran'a sivil uçaklarla ilgili işlenmiş parça satışının önündeki engeller kaldırılacak, uzun vadeli bir AB-İran enerji ortaklığı yaratılacak ve ABD kaynaklı telekomünikasyon ekipmanlarının İran tarafından kullanılmasına izin verilecek, ileri teknoloji alanında ve tarım sektöründe de İran'la işbirliğine girilebilecekti.

AB'nin İran'la nükleer konudaki diyalogu İran'ı UAEA'nın kararlarına uyma konusunda zorlayıcı bir nitelik kazanmamıştır. Bunun temel nedeni ise AB açısından İran'la ilişkilerin önemidir. ABD Kongresi'nin İran ve Libya'ya karşı aldığı yaptırım beş yıl daha uzatma kararına yönelttiği çok sert eleştirilerin gerisinde de İran'la ticaretin Avrupa için önemi bulunmaktadır. ABD'nin İran'ın Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üyeliğini engellemeyi sürdürürken AB'nin İran ile ticari ilişkilerini geliştirmesi AB ve ABD arasındaki yaklaşım farklılığını çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. DTÖ'ne İran'ın üyeliği oybirliğini gerektirmesi sayesinde ABD İran'ın üyeliğini engellemeyi başarmış, bu talebin tartışılmasına bile izin vermemiştir. AB bugün de İran'a yaklaşımını etkileyen önemli bir unsur İran ile AB arasındaki ticaretin sıradan bir ilişkinin çok ötesinde bir enerji alışverişi olmasıdır.³²⁶ Dünya petrol kaynaklarının yüzde 10'una ve doğal gaz rezervlerinin de yüzde 16'sına sahip olan İran OPEC'in (Petrol İhraç eden Ülkeler Teşkilatı) de ikinci büyük üreticisidir. İran ile iyi ilişkiler AB ekonomisinin ihtiyaç duyduğu enerjinin istikrarlı bir şekilde sağlanmasını garanti etmektedir., AB'nin dışardan aldığı petrole bağımlılığı 2020 yılında hâlihazırdaki yüzde 75 seviyesinden yüzde 85'e yükselecektir. Bu petrol ürünlerinin yüzde 80'i Körfez bölgesinden karşılanmaktadır.

2.12.2.1.3. Türkiye'nin Nükleer Kriz Karşısındaki Tutumu

Türkiye, İran nükleer krizi karşısında³²⁷ olabildiğince tarafsız kalarak kendisini çatışma ortamına sokmamaya ancak bu arada da Orta Doğu'da barış ve güvenliğin sağlanması yolunda uluslararası toplumla birlikte hareket etmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede Türkiye'nin ABD'den gelen veya gelecek her türlü talebi daha baştan caydırmak istediği görülmektedir.³²⁸

³²⁶ Bu noktada İran'a yönelik AB yaklaşımı içinde güç diplomasisine (baskıyı artırma yolunda bazı açıklamalar dışında) başvurulmasını imkânsız kılan aslında AB'nin Rusya'ya karşı diğer komşularından farklı bir uygulama yapmasını gerekli kılan nedenin aynı, yani enerji alanında bu ülkeye olan bağımlılığıdır.

³²⁷ Bu bölüm ağırlıklı olarak S. Gülden Ayman, "İran Nükleer Krizi ve Türkiye", *Avrasya Dosyası, Türkiye-Orta Doğu*, Cilt 12, Sayı.2, 2006, s.25-60'dan faydalanılarak yazılmıştır.

³²⁸ Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, "Türkiye'nin topraklarından bir komşusuna herhangi bir silahlı müdahaleye müsaade etmeyeceğini" söylemiştir. Bkz.: "Komşumuza Bizden Saldırı İzni Vermeyiz", *Milliyet*, 10 Şubat 2006, s. 27.

Ancak, Türkiye'nin bu krizde 5+1'in önerilerine destek vermek dışında tarafsız bir tutum izlemesi özellikle de ABD'den ve İsrail'den gelen baskılar nedeniyle kolay değildir. Ayrıca, ABD-İran çekişmesinin Türkiye'nin kendi çıkarları doğrultusunda bağımsız politika yapabilme kabiliyetini de sınırladığı da bir gerçektir. Türkiye'nin İran'la enerji alanında başlattığı ortaklık ABD'yi rahatsız etmektedir. İran'ın Türkiye üzerinden Lübnan'daki Hizbullah güçlerine yardım göndermeye teşebbüs ettiği yolundaki şüpheler ve Hizbullah lideri Nasrallah'ın Beyrut'taki İran Büyükelçiliğine saklandığını MOSSAD'a MİT'in haber verdiği yolundaki iddiaların da Türkiye'yi zor durumda bırakmıştır.³²⁹

Türkiye, İran'ı nükleer silahtan vazgeçirmek amacıyla çeşitli temaslarda bulunmakta ve İran'a nükleer çalışmalarında "şeffaf olması" çağrısı yapmaktadır. Nükleer kriz karşısında İran'ın Türkiye politikasının en önemli unsuru ise, Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden Kuzey Irak'taki PKK varlığına karşı onunla birlikte hareket etmektir.

Türkiye'nin İran'ın nükleer programına yönelik tutumu AB'nin nükleer kriz karşısında İran'ı ikna çabalarıyla uyumludur. Ayrıca, Türkiye'nin Orta Doğu'da dış müdahalelerle rejim değiştirme yolundaki politikalara karşı çıkan tavrından ödün vermeyişi İran'a bir güvence niteliğindedir. Türkiye Orta Doğu'nun nükleer silahlardan arındırılması yolunda adımların atılmasını da desteklemektedir. Ancak bu konuda gelişmeler yaşanması olasılığı hayli düşüktür ve bu politikanın Türkiye'ye olası katkısı ancak onun barışçıl imajını kuvvetlendirmek yönünde olabilir.

Türkiye açısından İran nükleer programı ABD'ye ve İsrail'e olduğu gibi doğrudan bir tehdit teşkil etmemektedir. Türkiye'nin güvenliğini asıl tehdit eden mesele İran'ın nükleer çabaları değil, Irak'ın geleceğinin belirsizliğidir. Irak'ın geleceği, İran'ın bölgeyi etkileme gücünü de belirleyecek olduğundan Türkiye açısından kritik bir öneme sahiptir.

İran'ın nükleer çalışmaları aslında bağımsız bir konu olmayıp, bu ülkenin Orta Doğu'da kendisine biçtiği rolün önemli bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır. Bölgede İran'ın etkisinin artmasından duyulan endişeler, Arap dünyasında İran'ın yükselen gücünün karşısında Türkiye ile ittifak kurulabileceği yolunda görüşlerin orta-

³²⁹ Bkz.: "ABD'nin Enerjide İran Rabatsızlığı", NTV/MSNBC, 28 Ağustos 2006; "İran Silahları Türkiye Üzerinden", NTV/MSNBC, 25 Ağustos 2006.

ya atılmasına yol açmaktadır. Bu endişeler Hindistan ve Pakistan'dan başlayan İran ve Irak'ta genişleyerek, güneyde Yemen'e kadar Batı'da da Suriye ve Lübnan'la Akdeniz'e kadar uzanan bir "Şii Hilalinden" bahsedilmesine neden olmuştur.³³⁰

2.12.3 Türkiye-İran arasında Ticari ve Ekonomik İşbirliği Çabaları

1985'den itibaren Türkiye-İran ilişkilerinde politik meselelerin yanı sıra ekonomik sorunlar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Ekonomik sorunların temel nedeni İran-İrak Savaşı'nın uzaması ve petrol yollarının, Türkiye açısından özellikle Kerkük-Yumurtalık hattının, güvenliğinin azalmasıdır. İran-İrak Savaşı başlangıçta Türkiye'nin bu ülkelere olan ticaretini olumlu yönde etkilemiş³³¹ ancak bir süre sonra Türkiye savaşın yarattığı istikrarsızlaştırıcı etkiler Türkiye'yi fazlasıyla etkilemeye başlamıştır.

İran Türkiye'nin dış ticaretinde önemli ülkelerden biridir.³³² Özellikle 1983-85 yılları arasında Türkiye'nin gerek İran'a olan ihracatı gerekse İran'dan ithalatının 1 milyar doların üzerine çıkması sonucunda İran Türkiye'nin dış ticaretinde ilk sıralarda yer almıştır. Ancak savaş sonrasında ticaretteki bu düzeyi korumak mümkün olmamıştır.

Türkiye'nin İran'la olan ekonomik ilişkisinin en dikkat çekici yanlarından biri, 1996 yılının Ağustos ayında İran İslam Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında doğal gaz satımına ilişkin bir anlaşmanın imzalanmış olmasıdır. Bu anlaşmaya göre; doğalgaz taşıma faaliyetleri için belirlenen tarih 1998 yılının başlangıcı ve yıllık taşınacak gaz miktarı da 2 milyar metreküp olarak belirlenmiştir. Anlaşma ışığında, doğalgaz taşınması faaliyetlerinin 30 Temmuz 2001 tarihi itibarıyla başlanmasına karar verilmiş ve daha önceden 22 yıl olarak belirlenen anlaşma süresinin 25 yıla çıkarılması ve 2007 yılına kadar anlaşma kapsamındaki 2 milyar metreküp olan miktarın 7 milyar metreküpe kadar yükselebileceği öngörülmüştür.

³³⁰ Suudi Arabistan Kralı Abdullab'ın Türkiye ziyareti "Türkiye İran'ın bölgede yükselen gücünü Suudilerle mi kırmaya yöneldi?" sorusunun sorulmasına neden olduğu görülmektedir. Bkz.: Tariq Albomayed, "Will Turkey Get Closer", *Asbarq Alawsat*, 8 August 2006, <http://www.asbarqalawsat.com/english/news.asp?section=2&id=5917>; Radwan al Sayyid, "Turkey and the Arabs... the Equilibrium of a New Middle East", *Asbarq Alawsat*, 14 Ağustos 2006. <http://www.asbarqalawsat.com/english/news.asp?section=2&id=5998>

³³¹ Bkz: Mustafa Aydın ve Damla Aras, "Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi: Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye ile Bağlantıları", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 1, Sayı.2, Bahar 2004, s. 103-129.

³³² Türkiye'nin İran ile ticari ilişkileri 14 Mart 1937 tarihli Ticaret ve Seyrisefain Müsbedenamesi ve 13 Ekim 1956 tarihli Ticaret Anlaşması, ekonomik ilişkileri 9 Mart 1982 tarihli Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması çerçevesinde yürütülmektedir. Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşmasının öngördüğü Karma Ekonomik Komisyon (KEK) Toplantıları düzenli olarak sırasıyla Ankara ve Tahran'da yapılmaktadır. KEK protokollerinde yer verilen "Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi ve Yatırımların Karşılıklı Korunması Anlaşması" 1996 yılında imzalanmıştır. Türkiye ile İran arasında enerji irtibatını sağlayacak Doğu-Beyazıt-Bazargan batlı tamamlanmıştır. Botaş ile NIGC (İran Ulusal Gaz Şirketi) arasında öncelikle Türkmenistan bilabare İran doğal gazının alımı anlaşması da 1996 yılında imzalanmıştır.

Türkiye ile İran ticaret hacminin daha da artacağı yolunda olumlu beklentiler her iki ülke tarafından da dile getirilmektedir. 2006 Aralık ayı başında Tahran'ı ziyaret eden Başbakan Erdoğan İran Cumhurbaşkanı Yardımcısı Perviz Davudi ile yaptığı ortak abasin toplantısında Türkiye ile İran arasındaki ticari ilişkilerde 10 milyar dolarlık ticaret hacmi hedefi konduğunu, bunun da ulaşılabilecek bir hedef olduğunu kaydetmiştir.³³³

Başbakan Erdoğan, Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı Parviz Davudi ile yaptığı görüşme sırasında 2004 yılındaki ziyaretinde 1,2 milyar dolar olan ve 5 milyar dolar olarak hedefledikleri iki ülke ticaret hacminin 7 milyar dolara çıkmasından duyduğu memnuniyeti dile getirerek yeni hedefi 10 milyar dolar olarak belirlemiştir. Son dört yılda iki ülke ticaret hacminde yüzde 500'lük artışın olduğunu söyleyen Erdoğan, İran'la ilişkilerin aksaklığa mahal vermeden geliştirilmesinde kararlı olduklarını söylemiştir. Her iki taraf da doğalgaz ve enerji alanında daha güçlü bir şekilde işbirliği yapılmasında mutabık kalmışlardır. Erdoğan, Türkiye'nin İran'dan doğalgaz alımı konusunda geri adım atacağına yönelik söylentilerin asılsız olduğunu ve özellikle Türkiye'nin enerji ihtiyacının artması göz önünde bulundurulunca Türkiye'nin İran'dan doğalgaz temin etme konusunda istekli olacağını vurgulamıştır. Bu bağlamda, Ahmedinejad'ın da "İran, güvenilebilir ve doğru bir ortak olarak, Türkiye'nin işbirliği ile Avrupa pazarına doğrudan enerji sağlamaya hazırlanıyor" şeklinde bir açıklama yaptığı görülmektedir.³³⁴

Değerlendirme

Türkiye-İran ilişkilerinin egemenlik sorunlarından muaf olması ve iki ülkenin birbirini karşılayacak güçte olması aralarındaki rejim farklılığına rağmen ekonomik potansiyelin geliştirilmesini mümkün kılmış, anlaşmazlıkların rekabet boyutunda seyredip çatışmaya dönüşmesini engellemiştir.

Irak'ın giderek Türkiye'nin en önemli güvenlik sorunu haline gelebileceğini düşündüren gelişmeler Türkiye'nin bu ülkeyle stratejik bir görüş alışverişi içine girmesine yol açarken İran açısından Türkiye, kendi üzerindeki ABD baskısı nedeniyle

³³³ "Tabran'la Ortak Payda Irak'ın Bütünlüğü", NTV-MSNBC, 4 Aralık 2006,

<http://www.ntvmsnbc.com/news/392794.asp>

³³⁴ Arzu Celafer, "Erdoğan'ın İran Ziyareti", Ortadoğu Günlüğü, The Journal of Turkish Weekly, <http://www.turkishweekly.net/turkce/yazarlar.php?type=13&id=203>

yanına çekilmese de hiç değilse tarafsızlığının sağlanması gereken bir ülke konumu kazanmıştır. Gelecekte ise Türkiye'nin İran'a yaklaşımı Irak'taki gelişmeler paralelinde gelişecektir. Irak'ın toprak bütünlüğünün sorgulanması sadece Türkiye-Irak arasındaki ilişkinin değil Türkiye-İran ilişkisinin de yeniden tanımlanabileceğini ortaya koymaktadır.

2.13. Türkiye-Irak İlişkileri

Irak'ın bölgedeki İslam ülkeleri arasında en laik ülke olması, Türkiye ile ilişkilerinde pozitif rol oynarken Saddam Hüseyin Yönetimi'nin GAP'a karşı çıkması ve bir taraftan Irak topraklarındaki Kürtlere yoğun baskılar uygularken diğer taraftan da Türk devletini zayıflatmak için gerektiğinde PKK'nın faaliyetlerine göz yumması iki ülke arasındaki ilişkileri temelinden sarsan faktörler olmuştur. Irak Yönetimi'ni İran'la savaştıktan sonra bu kez de Kuveyt'i işgal etmeye götüren revizyonist anlayış aslında otoriter rejimin varlığını devam ettirmek için toplumunu dış maceralara nasıl sürükleyebileceğini göstermiştir.

2.13.1. İç Siyasal Faktörler

Otoriter yönetimler hem toplumlarında kendilerine yönelen muhalefeti sindirmek için dış düşmana vurguyu arttırabilmekte ve bu nedenle çevre ülkelerle çatışmacı ilişkilere girebilmekte hem de halklarını kontrol altında tutabilmek için en acımasız yollara başvurabilmektedirler. Kitle imha silahlarının geliştirilmesi, özellikle de nükleer silahlarla kıyaslandığında daha az maliyetli olan kimyasal ve biyolojik silahlar, otoriter yönetimlerce bizzat halklarına karşı kullanılabilmek için üretilebilmektedir.

Irak nüfusunun yüzde 97'si Müslüman, bunun yüzde 65'i ise Şii'dir. Bu nüfusun yüzde 80'i Araplardan geri kalanı ise Kürtlerden (yüzde 15), Türkmenlerden ve Asurilerden oluşmaktadır. 1920 öncesinde modern bir devlet sistemi içinde bir arada yaşama alışkanlıkları olmayan bu gruplar 1932 yılında Irak'ta bağımsız bir krallık yönetimi altına girmişlerdir. Bu dönemde bir taraftan Sünni unsurun hâkimiyeti güçlendirilirken diğer taraftan da Arap Sünni yönetici sınıf ile azınlıklar arasında düşmanlık ve çatışmalar körüklenmiştir. Ancak monarşinin gerektiğinde bu gruplar arasındaki ihtilafları çözümden ve uzlaşmadan da yana olabildiği, seçim mekanizması

nı kullanabildiği ve istendiğinde halkın duygularını ifade etmesine de olanak sağladığı görülmektedir.

1958 darbesiyle krallık yıkılır ve yerini askeri rejime bırakırken bir önceki dönemden farklı olarak, geçmişteki Iraklı seçkinlerin geniş bakış açısına sahip olmayan kırsal gruplar siyasette ön plana çıkmış ve yeni liderlerin kendileri dışındaki grupları adeta yok sayan uygulamaları kabileler arasında çatışma ve gerilimi arttırmıştır. Bu ortamda rejimi güçlendirmek için bir taraftan içte yoğun baskı politikasına başvurulurken, dış politikada da 1980’de İran, 1990’da ise Kuveyt’in işgaliyle sonuçlanan maceracılık cesaretlendirilmiştir.

1958 devrimi sonrasında Irak’ın yönetici sınıfı tüm muhalefet odaklarını ve karşıt görüşleri yok edici bir tutum sergilemiştir. Bu ortam Irak toplumunu monarşi döneminden çok farklı bir şekilde militarize ederek mutlak bir liderin ortaya çıkışını kolaylaştırmış, ordu statünün, gücün ve saygının yeni sembolü haline gelmiştir. Devrimin ilk dört yılında Irak’tan yüz binlerce kişi ülke dışına kaçmıştır.

1968’de Baas Partisi iktidara geldiğinde birçok Iraklı iyi niyetli bir diktatörün kendilerini bu şiddet ve kaos ortamından kurtaracağını düşünmüş, oysa Saddam Irak’taki bölünmeye katkıda bulunmuş, bizzat kendisi de Irak için büyük bir sorun haline gelmiştir.

Irak’ın iç siyasal uzlaşmayı başaramaması onun dış dünya ile barışçıl ilişkiler kuramamasının da temel nedenini oluşturmuştur. 1958 sonrası dönemde Iraklı Sünni Araplar ülkede bir azınlık olmalarına karşılık Orta Doğu bölgesindeki baskın Sünni Arap nüfusla olan bağları ön plana çıkartarak ülke yönetiminde ayrıcalıklı bir statü elde etmişler, gücünü Sünni kabilelere dayandıran Baas Partisi ise Kuveyt’ten Suriye’ye Irak dışında kalan Sünni Arapları Irak’la birleştirmek amacını benimsemiştir. İlginç olan Irak’ın bu anti demokratik, halkı temsil etmeyen yönetiminin, rejimin dayanağını teşkil eden Sünni Arap kabilelerin de kontrol dışı güçlenmesinden korkarak bu unsurları kendi aralarında bölerek yönetmesi, rejime olan desteklerinden şüphe edildiği ölçüde baskıya tabi tutması, tutuklama ve idama mahkum etmesidir.

Saddam döneminde en fazla ezilen unsurlar ise Sünni Kürtler, Şii Araplar ve Sünni ve Şii Türkmenler olmuştur. 1946’da bağımsız Kürdistan hareketi içinde Irak Kür-

distan Demokratik Partisi ortaya çıkmış ve Irak yönetimine karşı direnmede ağırlıklı bir rol oynamıştır. Irak yönetimi Kürtlerin ulusal dillerini kullanma haklarını ve özerk yönetimlerini resmi olarak kabul etmişse de 1970'e değin Iraklı Kürtler kendi kimliklerini ifade etmede hiçbir hakka sahip olmamışlardır. 1970'li yıllarda ABD'nin İran'a yakınlaşması, İran'dan destek sağlayan rejim karşısı Iraklı Kürtlerin katliamı ile sonuçlanmıştır. 1980-1988 Irak-İran Savaşı'nda da Iraklı Kürtlerin katliamı devam etmiş, Kürtlere karşı kimyasal silahlar kullanılmıştır. 1991'de ABD'nin Saddam Hüseyin'i devirme planları Kürtlerin yeniden isyan etmesini cesaretlendirmiş ve bunun sonucunda binlercesi öldürülürken, 450 bin Kürt Türkiye sınırına gelmiş, bir milyona yakını da İran'a sığınmak durumunda kalmıştır.

Irak nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Şii Arapların varlığı ise 1958'de cumhuriyetçi rejimin kurulmasından sonra tamamen göz ardı edilmiş, Şiilere kendilerini ifade etme özgürlükleri tanınmamıştır. Iraklı Şiiler 1979 İran devriminin Irak'ta potansiyel destekçisi olarak algılanmış, Irak yönetimi bu korkuyla baş edebilmenin adeta bir çaresi olarak 1990'da Kuveyt'i işgal etmiştir. İran'la gerilimlerin başladığı 1980 yılında Irak 200 bin Iraklı Şii'yi İran'la olan ailevi bağlarını ileri sürerek ülke dışına atmıştır. Oysa ki sekiz yıl süren Irak-İran Savaşı'nda Iraklı Şiiler Irak'a karşı bağlılıklarını muhafaza etmiş, Kuveyt savaşını takiben Irak'ta yaşanan Şii başkaldırısı sonrasında İran'a kaçan Şiiler ise İran'da kötü muameleye maruz kalmıştır.³³⁵

2.13.2. Dış Siyasal Faktörler

Irak'taki rejiminin komşularından toprak talep eden politikaları benimsemesi kadar kendi halkını ezmesi ve ona karşı kitle imha silahlarını kullanabilmesi dışarıya da yansıyan bir güvenlik meselesine dönüşmüştür. İç çatışma potansiyeli yükseldiği oranda ise Irak gibi önemli petrol kaynaklarına sahip bir ülke dış müdahalenin hedefi haline gelmiştir.

2.13.2.1. Körfez Savaşı

1988'de İran-İrak savaşının bitmesiyle beraber Irak silahlanmaya devam etmiş ve komşusu Kuveyt üzerinde, o bölgenin eskiden Basra vilayetine bağlı bir kaza oldu-

³³⁵ Shafeed N. Ghabra, "Iraq's Culture of Violence", *Middle East Quarterly*, Summer 2001.

ğu ve dolayısıyla şimdi kendisine bağlı olması gerektiğini öne sürerek, hak iddia etmeye başlamıştır. Bu durum Orta Doğu petroleri ile yakından ilgilenen Batılı devletler tarafından büyük tepki ile karşılanmıştır. 2 Ağustos'ta Irak'ın, Kuveyt topraklarını işgal etmesinin ardından Birleşmiş, Milletler Güvenlik Konseyi hemen aldığı 660 sayılı kararla Irak'ın işgal ettiği topraklardan kayıtsız şartsız çıkmasını istemiş ve 6 Ağustos'ta aldığı bir kararla da geniş kapsamlı bir ekonomik ambargo başlatmıştır.

Türkiye, Körfez Krizi'nin ilk günlerinden itibaren Irak karşıtı cephede yer aldığı işaretlerini vermiştir. Ankara'nın bu tutumunun gerisindeki en önemli nedenler, aşırı silahlanmasıyla bölgede revizyonist bir ülke görünümünde olan Irak'ın Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) karşısında Türkiye'ye yönelttiği protesto ve tehditleri ile PKK'ya verdiği destek olmuştur.

Türkiye, Irak'ın Kuveyt'i işgalini her ne suretle olursa olsun kabul etmemişse de başlangıçta ihtiyatlı davranmıştır. Türkiye'nin Irak'a karşı ilk eylemi, uluslararası baskıların yoğunlaştığı bir sırada, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin aldığı 661 sayılı karara uyarak Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattını kapatması olmuştur. Bu, Türkiye'nin Irak'a karşı uygulamaya konan ambargoya iştiraki anlamına gelmiştir. Aynı kararlar, Türkiye, Irak ile olan bütün ticari ilişkilerini de kesmek zorunda kalmıştır.

ABD Suudi Arabistan'daki kuvvetlerinin sayısını gittikçe artırırken, Irak hükümeti çekilmeyi kabul etmediği gibi 28 Ağustos'ta Kuveyt'i Irak'ın 19. ili olarak ilhak ettiğini açıklamıştır. Irak'ın bu tavrına karşılık BM aldığı bir kararla Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesi için 15 Ocak 1991'e kadar süre tanımış, bu gerçekleşmeyince de Güvenlik Konseyi'nin kararı uyarınca "Uluslararası Güç" adı verilen kuvvetler 17 Ocak'ta Körfez Harekâtı'na başlamışlardır. Savaş oldukça kısa sürmüş ve "Uluslararası Güç" birlikleri 26 Şubat 1991'de Kuveyt'i kurtarmışlardır. Savaştan yenilgiyle çıkan Irak hükümeti BM tarafından alınan tüm kararları kabul ettiğini açıkladıktan sonra, BM Güvenlik Konseyi de ABD tarafından önerilen ateşkes tasarısını kabul etmiştir. Bu şekilde Irak kendi topraklarında 36. paralelin kuzeyi ile 32. paralelin güneyine uçak ve ağır silah geçirmeme yükümlülüğüne girmiş ve Mayıs 1991'de 36. paralelin kuzeyini kontrol etmek üzere "Çekiç Güç" kurulmuştur.³³⁶

³³⁶ Bu konuda bkz.: Baskın Oran, *Kalkık Horoz Çekiç Güç ve Kürt Devleti*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1996.

Daha sonraki gelişmelerle ise, NATO Çevik Kuvveti Türkiye'ye çağırılmış, Türkiye'nin Irak sınırına askeri yığınak yapılmıştır. Irak ile ortak sınıra sahip tek NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) üyesi olan Türkiye Krizle birlikte, Kuveyt'i işgal ve ilhak eden Irak'a karşı Araplar arası sorunlarda tarafsız kalınması ilkesi terk etmiş, kriz boyunca uluslararası çevrelerde adından sıkça söz edilen bir ülke olmuştur.

Körfez Krizi'nde Türk dış politikasının belirlenmesinde, Cumhurbaşkanlığı, Hükümet, Dışişleri, Bakanlığı ve Genel Kurmay arasında önemli görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Bu uzlaşmazlıklar bir Dışişleri Bakanı, bir Savunma Bakanı ve bir Genel Kurmay Başkanı'nın istifasına kadar gitmiştir. Bu dönemde, Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Türk dış politikasını tek başına belirlemek istemekle suçlanmıştır. 13 Ağustos 1990 tarihli Resmi, Gazete'de yayımlanan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 12 Ağustos tarihli kapalı bir oturumunda görüşülerek kabul edilen ve hükümete savaş izni verilmesini içeren yetki tezkeresi, parlamento ve basında yoğun tartışmalara yol açmıştır. Hükümete verilen yabancı ülkelere asker gönderme ve Türkiye'de yabancı asker bulundurma yetkisini takiben, Türkiye'ye Irak'tan gelebilecek olası bir saldırıyı caydırmak amacıyla NATO Çevik Kuvveti'nin Türkiye'ye çağırılması gündeme gelmiş, Türkiye'nin Irak sınırına askeri yığınak yapılmıştır.³³⁷

17 Şubat 1991'de başlayan kara harekâtı sonucunda 26 Şubat'ta Irak Kuveyt'ten çıkarıldığında Bağdat'ın askeri gücüne de önemli ölçüde zarar verilmiştir. Çok-uluslu güç karşısında ağır bir yenilgi alan Irak ordusu önce güneydeki Şii ayaklanmasını kanlı bir şekilde bastırılmış ardından ABD'nin cesaretlendirmesiyle Bağdat yönetimine isyan etmiş ve bölgedeki denetimi ele geçirmiş olan Kürtlere karşı harekete geçerek isyancıları cezalandırmaya başlamıştır.

1991 yılı Nisan ayı başlarında Irak ordusunun Kerkük, Erdil, Dohuk ve Zaho gibi yerleşim bölgelerine girmesiyle Irak ordusundan kaçan Kürtler de İran ve Türkiye sınırına sığınmıştır. Bu kargaşa ortamının PKK açısından elverişli şartlar oluşturabileceğinden endişe eden Türkiye ABD ile işbirliği içerisinde Kuzey Irak'ta göçmen kampları kurulmasını desteklemiştir. Bu kampların Irak ordusundan korunması amacıyla 36. paralelin kuzeyi ve 32. paralelin güneyinde Irak uçakları açısından uçuşa yasak bölgelerin oluşturulmasıyla Huzuru Sağlama Operasyonu (Provide

³³⁷ NATO Çevik Kuvveti'nin Türkiye'ye gelmesi mubalefet çevreleri tarafından Türkiye'yi ikinci bir cepbe yapabilecek bir aşama olarak değerlendirilirken, Türkiye hükümetinin bu talebi Alman hükümetince de hemen kabul görmemiştir. Yine de sonuçta Brüksel'de NATO merkezinde toplanan NATO Savunma Planlama Komitesi 42 uçaktan oluşan bir NATO Çevik Kuvveti'nin Türkiye'ye sevk edilmesi kararlaştırılmıştır.

Comfort) başlamış, bölge Kürtler için güvenli hale getirilmiştir. 1991 yılı Haziran ayı itibariyle Kürt mültecilerin çoğu Kuzey Irak'a dönmüş ancak Saddam ordusunun yeniden saldırmasının ve bunun neticesinde oluşacak bir göç dalgasının engellenmesi amacıyla 16 Temmuz 1991 tarihinde "Çekiç Güç" adını alan uluslararası güç ABD liderliğinde faaliyetlerine devam etmiştir.³³⁸ Görev süresi TBMM tarafından her altı ayda bir uzatılarak süren bu gücün varlığı ABD'nin Irak'ı işgale yönelmesinin ardından 2003 Nisan ayında sona ermiştir.

Bağdat'ın bölge üzerindeki denetiminin yok olması sonucunda³³⁹ PKK etkinlik kazanmaya başlamış ve bunun üzerine Türkiye 1991 yılı içerisinde Ağustos ve Ekim aylarında Kuzey Irak'a girerek askeri harekât gerçekleştirmiştir. Bu uygulama bölgede giderek örgütlenen bir Kürt siyasi varlığını da beraberinde getirmiştir. 1992 yazında kendi ordu ve polis teşkilatlarını oluşturma çabası içine giren Kürtler 4 Ekim 1992 tarihinde düzenledikleri seçimler sonrasında "Kürdistan Federe Kürt Devletini" ilan etmiştir.

1993'den itibaren ise ABD'nin hem İran'ı hem de Irak'ı ekonomik ve siyasi alanda izole etmeyi amaçlayan "çifte çevreleme" siyasetine geçtiği görülmektedir.³⁴⁰ Türkiye komşularıyla olan ilişkilerinde ABD'nin bu yaklaşımının baskısını üzerinde hissetmekle beraber ekonomik anlamda uğradığı zararları telafi edebilmenin yollarını aramış ve Irak'la ilişkilerini kesmemiştir.

Türkiye Bağdat'la temaslarını sürdürürken, 1992 yılından itibaren Kuzey Irak konusunda İran ve Suriye ile toplantılar düzenleyerek Kuzey Irak'taki gelişmelerin kontrolden çıkmasını engellemeye çalışmıştır. 1992 yılı başından 1994 yılı yazının sonuna dek bölgedeki güvenlik sorunlarına karşı önlemler alınması konusunda sürdürülen bu temasların bir sonucu 1993 yılında taraflar arasında imzalanan anlaşma olmuştur.

Kuzey Irak'a gidecek herkesin Irak vizesi almasını şart koşarak Kuzey Irak'taki bir Kürt oluşumuna karşı olduğunu da göstermiştir.

KDP ile KYP arasındaki çatışmaların yeniden başlamasının PKK'nın işine yarayacağından endişelenen Türkiye 1996 Aralık ayında yeni bir anlaşma imzalayarak

³³⁸ Kemal Kirişçi "Türkiye ve Kuzey Irak'taki Kürt Güvenlik Bölgesi", *Avrasya Dosyası, Kuzey Irak Özel Sayısı, Cilt.3, Sayı.1, 1996.*

³³⁹ Bu konuda bkz.: Başkın Oran, "ABD Terörü Bağdat Batağında ABD'nin ve Türkiye'nin Irak ve Kürtler Politikası", *Birikim, Sayı.168, Nisan 2003, s: 10-25.*

³⁴⁰ Ayşeğül Sever, "ABD'nin İkili Çevreleme Politikası ve Türkiye", *Özcan ve Kut der., op.cit, 355-379.*

Çekiç Güç'ün adını "Kuzeyden Keşif Harekâtı" (Northern Watch) olarak değiştirmiş kâğıt üzerinde de olsa bu güç üzerindeki denetimini arttırmıştır.³⁴¹

2000 yılından itibaren ise Türkiye ile ABD'nin bölge üzerindeki politikaları giderek birbirinden uzaklaşmıştır. ABD Saddam Hüseyin'in iktidarına son verilmesini hedefleyen bir politika izlerken Türkiye Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti oluşumunu ve PKK'nın bölgedeki faaliyetlerini engellemeye çalışmış ve Irak ile diplomatik ilişkilerini yeniden canlandırmıştır.

2.13.2.2. Irak Savaşı

11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrasında A.B.D.'nin geliştirdiği yeni dış politika doktrinleri çerçevesinde, Afganistan'a yapılan askeri müdahalenin ardından, Körfez Savaşı'ndan beri tecrit edilmiş durumdaki ve ambargo altında bulunan Irak'a karşı 20 Mart 2003 tarihinde başta A.B.D. ve Birleşik Krallık olmak üzere Koalisyon Güçleri ordularınca yapılan askeri saldırılar ve işgal sonrasında Irak'ta güvenlik ve istikrarın sağlanamamış ve ülke büyük bir çatışma ve kaos ortamına girmiştir.

Türkiye'nin Irak'a yönelik yaklaşımının temel unsurları, Irak'ın toprak bütünlüğü, tüm yerüstü ve yeraltı zenginliklerinin Irak halkının tamamına ait olduğu, etnik ve mezhepsel unsurların birbirleri üzerinde egemenlik sağlamalarının engellenmesi ile Kerkük'ün durumunun özel bir statü ile tespit edilmesi olmuştur. Türkiye, bunların sağlanabilmesi için geniş tabanlı hükümet gereğini vurgulamıştır. Irak Savaşı'na gitgide yaklaşılırken, yıkıcı etkilerden korunmaya çalışan için Türkiye 23 Ocak 2003 tarihinde barışa son bir şans tanımak için bir girişimde bulunmuş ve Mısır, İran, Ürdün, Suudi Arabistan ve Suriye dışişleri bakanlarının katıldığı toplantının ev sahipliğini yapmıştır.³⁴² Toplantı sonrasında yapılan ortak açıklamada amaçlananlar, Iraklı liderlere barış ve istikrarı koruma yönündeki sorumluluklarını yerine getirme çağrısında bulunmak; Irak'ın toprak bütünlüğü ve milli birliğine yönelik desteklerinde ne kadar kararlı olduklarını göstermek ve Irak meselesinin çok taraflı olduğunu hatırlatmak olarak belirtilmiştir. Her ne kadar bu girişim Irak Savaşı'nı engellemekte yetersiz kalmışsa da, Irak'a komşu ülkelere, Irak'taki gelişmeleri ve bunların bölgesel ve uluslararası düzeydeki etkilerini tartışmak için bir platform sağlamıştır.

³⁴¹ Bu anlaşmayla yaklaşık 1400 askeri personel ve 50 uçağın görev yapacağı gücün merkezi hava unsurları açısından İncirlik, kara unsurları açısından Silopi ve Batman olmuştur.

³⁴² Türkiye ABD ile Irak arasında Şubat 1998'de ortaya çıkan krizde de son noktaya kadar soruna diplomatik yollardan bir çözüm bulunmasını savunmuştur. İsmail Cem krizi gidermek için Ürdün ve Mısır'dan destek istemiş ve tarafları uzlaştırma arayışı içinde Bağdat'a gitmiştir. Bu çerçevede Mısır'la Türkiye arasında "İkili Danışma Mekanizması" kurulmuş, Irak için "Komşuluk Forumu" oluşturulması benzeri öneriler ortaya atılmıştır.

2.13.2.2.1. Irak Türkmenleri

1930'lardan 1990'lara değin Türkiye Irak'la ilişkilerini Bağdat eksenini çerçevesinde sürdüren Türkiye Irak'taki gelişmelere çoğunlukla "Kürtler" ve "güvenlik" ekseninden yaklaşmıştır. Bu dönemde, Türkmenler konusu Bağdat ile ilişkilerin zedelememesi için Türkiye tarafından gündeme getirilmemiştir. 1991 sonrası ortamda ise Bağdat'ın Kuzey Irak'taki kontrolünü yitirmesiyle ortaya çıkan otorite boşluğunda bu bölgedeki gelişmelere müdahil olabilecek bir vasıta olarak "Türkmen kartı" oynanmaya başlanmıştır.³⁴³

Irak Türkmenleri³⁴⁴ Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan en büyük Türk kitlesidir.³⁴⁵ Hukuken 1926'ya kadar Türk vatandaşı olan Irak Türkmenlerine iki ay içinde vatandaşlıklarını seçme hakkı tanınmıştır. 1926 Antlaşması'nda Türkmenlerin "azınlık" olarak değerlendirilmemeleri esasen Türkmenlerin "üçüncü asli unsur" olmaktan doğan haklarını arayabilme isteğinden kaynaklanmıştır. Irak'la diplomatik ilişkiler Irak Kralı Faysal'ın adımıyla 1927 yılında başlamış ve 8 Temmuz 1937'de Türkiye-İrak ve İran arasında Sadabat Paketi'nin imzalanmasıyla pekiştirilmiştir. 1931'de Irak'ta Yerel Diller Kanunu ile Türkçe öğrenime ve mahkemelerde Türkçe kullanımına izin verilmiştir. Ayrıca, 1932'de Irak Milletler Cemiyeti'ne girerken yayınladığı bir deklarasyonla Türkmenlere bazı kültürel hakların tanındığı görülmektedir.

Türkiye-İrak dostluğu başlangıçta Türkmenlerin de yararına işlemiş ve 9 Ocak 1932'de Türkiye-İrak İkamet Mukavelenamesi (Sözleşmesi) imzalanarak Türk vatandaşlarının Irak'ta, Irak vatandaşlarının da Türkiye'de oturmaları, çalışmaları, iş tutmaları ve mal mülk edinmeleri düzenlenmiştir. Ancak, 1930'lu yılların sonlarına doğru ise bu olumlu hava bozulmuş ve Türkmenlere verilen haklar birer birer ortadan kalkmaya ve Araplaştırma politikası uygulanmaya başlamıştır.³⁴⁶ Bunun önemli bir nedeni Türkiye'nin Hatay sorununu kendi lehine çözmede gösterdiği başarı-

³⁴³ Blz.: Gökhan Çetinsaya, "Irak'ta Yeni Dönem, Ortadoğu ve Türkiye", SETAV Irak Dosyası, Nisan 2006, http://www.setav.org/document/ST1-406_SETA_Irak_Dosyasi.pdf

³⁴⁴ Irak'ın kuzeyinde yoğunlaşmış bu kitlenin yaklaşık olarak 25 milyon civarında olan Irak nüfusunun yüzde 10-13'üne tekabül ettiği görülmektedir.

³⁴⁵ Osmanlı döneminde Irak güneyde Basra, ortada Bağdat ve kuzeyde Musul olmak üzere üç vilayete ayrılmıştır. Musul vilayeti Kerkük, Musul ve Süleymaniye olmak üzere üç sancaktan oluşuyordu ve Türkmenler çoğunlukla Musul ve Kerkük sancaklarında yaşıyorlardı. 1918 Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Musul İngilizler tarafından işgal edilmiş, Türkiye ise bütün Musul vilayetinin kendi topraklarına katılmasını talep etmiştir. Lozan barış sistemini bloke edeceği düşünülen Musul sorunu 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması dışında bırakılmıştır. İngiltere, Türkiye'nin itirazlarına rağmen Musul konusunu Milletler Cemiyetine götürmüş ve 1924'te Nasturi, 1925'te ise Şeyb Said ayaklanmalarıyla uğraşan Türkiye 5 Haziran 1926'da İngiltere ve Irak'la imzaladığı Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşması ile Musul vilayetini ve orada yaşayan Türkmenleri Irak'a bırakmak zorunda kalmıştır.

³⁴⁶ Aslında Türkmenler Irak devletine sadakatterleriyle tanınmışlar ve Arap-Kürt çatışmalarında hep tarafsız kalmışlardır.

dır. Bağdat yönetimi Hatay'dan sonra sıranın Musul'a geleceğinden korkmuş ve Türkiye'ye böyle bir imkân tanımamak için Türkmenleri asimile etmeye uğraşmıştır.³⁴⁷

Irak'ta Krallık rejimi devam ederken Türkiye-Irak ilişkilerinde iki ülke arasında işbirliğinin arttığı dönemler kadar Türkmenlere yönelik baskıların sürdürüldüğü dönemlere de rastlanmaktadır.³⁴⁸ Irak'ta 1958'de yapılan kanlı darbe ile Krallık devrilmiş ve iktidarı General Abdülkerim Kasım ele geçirmiştir. Kasım'ın Türkmenlere karşı açıkça Kürtleri kayıran tutumu neticesinde iki grup arasındaki eşitlik bozulmuş, Molla Mustafa Barzani Sovyetler Birliği'nden Irak'a dönmüştür. 8 Şubat 1963'te General Kasım'ın da bir darbe ile devrilmesiyle yerine General Abdüsselam Arif'in geçmesinden sonra Türkiye Irak'tan Türkmenlere eşitlik sağlanmasını talep etmiştir. Başbakan İnönü tarafından uygulanan bu politika çerçevesinde, Irak hükümeti 1963 yazıda Kürt isyanını bastırmak için Kürtlere özerklik vermeye hazırlandığında da Türkiye Türkmenlere de aynı hakların tanınması istenmiştir.

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı Bulgaristan ve Suriye'de olduğu gibi Irak'taki yönetim tarafından da Irak Baas rejimi tarafından Türkiye'nin soydaşlarını koruma ya da başka bahanelerle komşularının topraklarına müdahale edebileceği şeklinde yorumlanmış ve Baas rejimi tarafından Iraklı Türkmenleri ezmek için bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Türkmenleri ezmek için bir bahane olarak kullanılmıştır. 1980-1982 Irak-İran savaşı sırasında Irak Baas rejiminin Türkmenleri sindirme çabası devam etmiş, Türkmen liderler idam edilmiştir.

Körfez Savaşı sırasında ise Türkmenler Kuzey Irak'taki Kürt aşiretleri Amerikalıların müttefikleriyle birlikte güneyden Irak'a girmesinden yararlanarak ayaklandığında güneydeki Irak kuvvetleri ile kuzeydeki peşmergeler arasında sıkışarak Iraklı askerlerin saldırılarına maruz kalmışlardır.

Ocak 2002'de Başbakan Bülent Ecevit'in de politikası öncelikle Irak'ın toprak bütünlüğü korunması bu yapılmayacak ve Kuzeyde Kürt güneyde de bir Şii özerk bölgesi oluşturulacaksa Türkmenlere de aynı hakların tanınması gerektiği yolunda

³⁴⁷ Bilal Şimşir, *Irak Türklerinin istemeyerek de olsa Arapların kuşuklarını körüklediğinden bahsetmektedir. Bkz.: Bilal N. Şimşir, Türk - Irak İlişkilerinde Türkmenler*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2004, s. 21.

³⁴⁸ 29 Mart 1946 tarihinde Türkiye ile Irak arasında yeni bir Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması ile Eğitim, Öğretim ve Kültür alanında işbirliğini öngören bir protokol imzalanarak Türkmenlere çeşitli olanaklar sağlanmıştır. Bunların başında da üniversite diplomalarının denkliği gelmektedir. Türk üniversitelerinde okuyan Türkmenler Nisan 1958'de Türk bükümetine Kerkük'te Türk Konsolosluğu açılması, Türk Merkezi kurulması ve Türk okullarının açılması konusunda bir muhtıra sunmuşlardır.

olmuştur. Keza Ecevit hükümetinin açıkladığı “kırmızı çizgiler” ya da Türkiye’nin asla kabul etmeyeceği koşullar; 1) Bağımsız bir Kürt devletinin Kuzey Irak’ta ilan edilmesi; 2) Musul ve Kerkük’ün Kürtlerin denetimine girmesi; 3) Kürtlerin bağımsızlaşmasına yol açacak ademi-merkeziyetçi yapıların ortaya çıkması ve bu durumda Türkmenlerin asli unsurlar olarak dikkate alınmaması olarak ortaya konmuştur.

Irak Savaşı arifesinde de Irak muhalefet grupları Ankara’da toplanmış ve Türkmenleri de Irak Türkmen Cephesi temsil etmiştir. Türkiye ve ABD’nin de katıldığı toplantı sonucunda Araplar, Kürtler ve Türkmenler Irak’ın kurucu halkları olarak kabul edilmişlerdir.

1 Mart 2003 tezkeresinin Meclis’in onayını alamaması ve Türk askerinin Irak’a girmemesinin Türkmenlerde büyük bir hayal kırıklığı yarattığı görülmektedir. Bağdat’ın düşmesinden sonra 10 Nisan’da Kerkük şehri Kürt peşmergelerce basılmış, nüfus ve tapu daireleri saldırıya uğrayarak belgeler alınmış ya da yok edilmiştir. Yeni Irak yönetiminin oluşumunda da Türkmenler arka plana itilmiş, 25 üyelik Geçici Hükümet Konseyi’nde sadece 1 üyeye sahip olmuşlardır. Geçici Irak Hükümetinin kurulmasında da belediye meclislerinin oluşturulmasında da benzer haksızlıklar yaşanmıştır.

Türkiye de Türkmenler de uzun bir süre ilke olarak Irak’ta kurulacak bir federasyona karşı olmuş, federasyon formülünü Irak’ın bölünmesine giden bir yol olarak değerlendirilmişlerdir. Gerçi Irak coğrafi ve siyasî bakımlardan bir bütün olarak kalmıştır. Ancak, siyasal-anayasal sistemi gevşek federalizm olarak tanımlanmış. Şii Araplar radikalleşmiş ve bunun karşısında da Kürtler dengeleyici bir unsur olarak merkeze kaymış ve ancak geniş bir otonomi ve gevşek federalizmle Irak’ın içinde kalmaya razı edilmişlerdir. Türkmenlerse “üçüncü asli unsur” kabul edilmemiş, mevcut Anayasa ile sosyal ve kültürel haklarını elde edebilmişlerdir.³⁴⁹

Türkiye’nin Kerkük’ün Kürt bölgesine dâhil edilmesine yönelik itirazlarına ise³⁵⁰ Şii ve Sünni Araplardan beklenen destek gelmemiştir. Kerkük Kent Konseyi’ndeki Türkmen üyeler Kürt üyelerin sayısının adaletsiz biçimde fazla olduğunu belirterek konseye katılımlarını askıya almışlar, Konseyin Şii kökenli Arap üyeleri de Türkmen üyelere katılma kararı vermişlerdir.³⁵¹

³⁴⁹ Çetinsaya, “Irak’ta Yeni Dönem...”, *op.cit.*

³⁵⁰ Erdoğan, demografik yapıyı değiştirmek ve Kerkük’te yeni bir referandum zemini oluşturmak suretiyle Kerkük’ü belli bir etnik unsurun egemenliği altına alma girişimlerinin sıkıntı kaynağı olacağını ifade etmiş ve bileye baş vurulmadan özel mutabakat formülü ile çözüme kavuşturulması ve özel statüye tabi tutulması gerektiğini savunmuştur. Bkz.: “Kerkük’te Hileye İzin Vermeyin”, *Hürriyet*, 17 Kasım 2006, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/5453871.asp>

³⁵¹ Övgü Kalkan, “ABD’de Tartışılan Irak Senaryoları”, *Dış Politika Forumu Irak Bülteni*, Kasım 2006, <http://www.dispolitikaforumu.com/IrakBulteniKAsim.pdf>

Türkiye'nin PKK'nın Kuzey Irak'taki varlığı konusundaki endişeleri de giderilememiş ve konu Türkiye-ABD ilişkilerinde önemli bir sorun haline gelmiştir. Son dönemde Irak'ın geleceğine yönelik olarak Türkiye ile ABD arasındaki yaklaşım farklılıklarının giderilebileceğini düşündüren bir gelişme Irak Çalışma Grubu'nun raporunda³⁵² Irak'ta güçlü bir merkezi yönetimin savunulması, Kerkük referandumunun ertelenmesinden, karşılıklı olarak kabul edilebilir uzlaşma sağlanmasından ve petrol kaynaklarının merkezi yönetim tarafından kontrol edilmesinden bahsedilmesi olmuştur.³⁵³

2.13.3. Türkiye-İrak arasında Ticari ve Ekonomik İşbirliği Çabaları

İrak, Körfez Savaşı öncesi dönemde, Almanya'dan sonra Türkiye'nin ikinci büyük ticari partneri olmuş, Türkiye Irak üzerinden Ortadoğu'ya açılmıştır.

Körfez Krizi çerçevesinde Irak karşıtı politika ve ambargo Türk ekonomisini önemli ölçüde etkilemiştir. Bunda, Türkiye açısından Irak'ın en ucuz ve kolay yoldan petrol sağlanan ülke olması yanında, Irak'ın Türkiye'de üretilen malların alıcısı bir ülke olmasının ve iki ülke arasında son yıllarda bir hayli gelişen sınır ticaretinin de payı vardır. Dünya Bankası'na göre, krizle birlikte zarara uğrayan ülkeler arasında Türkiye 1990'da 2 Milyar 100 milyon dolara ilk sırayı işgal etmiştir. Türkiye'nin uğradığı bu zararı karşılamak yönünde, Amerika Birleşik Devletleri'nin, Avrupa Birliği'nin, Japonya'nın, Suudi Arabistan'ın ve devrik Kuveyt yönetiminin Türkiye'ye birçok vaatte bulunduğu görülmüş, ancak daha sonra bunların birçoğu gerçekleşmemiştir.

Körfez Savaşı ve ardından uygulanan ambargo ile Irak pazarı da, Irak üzerinden Ortadoğu'ya açılan kapılar da büyük ölçüde eski aktivitesini kaybetmiştir. Irak'a uygulanan ambargodan önce Türkiye Irak'ın önemli ticari ortaklarından biri olmuş ve yıllık 3 milyar dolar civarında seyreden ticaret hacmi savaş sonrası dönemde oldukça daralmıştır.

Türkiye, Körfez Krizi nedeniyle Irak ile olan ticaretin durması, Kerkük-Yumuratalık Petrol Boru Hattı'nın uzun süre kapalı kalması nedeniyle milyarlarca dolarlık

³⁵² *The Iraq Study Group Report*, Vintage Books, December 2006.

³⁵³ Övgü Kalkan, "Irak Çalışma Grubu Raporu: Öneriler ve Eleştiriler", *Dış Politika Forumu Irak Bülteni*, Aralık 2006, <http://www.dispolitikaforumu.com/irakBulteniAralik.pdf>

zarara uğramıştır. Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının kapatılması, bir yandan petrol ithalatını güçleştirirken, bir yandan da petrol ile taşımadan doğan geliri ortadan kaldırmış, izleyen yıllarda ise düşük seviyelere çekmiştir. Sadece petrol boru hattı dikkate alındığında Türkiye'nin ambargodan dolayı uğradığı zarar her ay 750 bin dolardır Körfez Krizi'nden sonra, transit kara taşımacılığı ve ihracat faaliyetlerinin büyük ölçüde sona ermesi nedeniyle, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Irak'ın kuzey bölgesi arasındaki ticaret düşük seviyede seyretmiştir. Geçimini ve ticaret düzenini sınır ticareti ve/veya tankerlerle petrol nakline bağlayan bölge esnaf ve tüccarının önemli bir bölümü kepenk kapatmak durumunda kalmıştır. Aynı şekilde bölgenin en önemli üretim ve ihracat kalemlerinden olan canlı hayvan yetiştiriciliği ve ihracatı çok önemli bir darbe yemiştir. Savaşın hemen ardından, Irak'ın dünya ile bağlantısının büyük ölçüde kesilmesi, petrol gelirleri dolayısıyla satın alma gücü yüksek kamu kesimi bulunan Irak'ın müteahhitlik hizmetlerini kapsayan inşaat ve taahhüt faaliyetlerini de durdurmuştur. Müteahhitlik hizmetlerinde dünyanın önde gelen ülkelerinden olan Türkiye, bu en yakın pazarını kaybetmiştir. Diğer taraftan, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne yönelik yatırım girişimleri, Körfez Savaşı ile birlikte ciddi bir darbe yemiştir. Bölgede gerçekleşen yatırımlar, bölge ekonomisinin taleplerini karşılayacak düzeyin altında kalmıştır. Bölge ekonomisinin görece geri kalması, bir yandan bölgeden batıya göçü hızlandırırken, diğer bir yandan da terörü besleyen önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Belli ana sektörlerle birlikte, çok sayıda alt sektörün ekonominin genel dengesizliğinden etkilenmesi önemli ölçüde üretim ve gelir kaybına yol açmıştır. Nitekim 1990'da yüzde 9.4 olarak gerçekleşen büyüme hızı, Körfez Savaşı ardından 1991 yılında yüzde 0,3'e inmiş, bütçe açığı yüzde 180 oranında artmış, ekonomide yaşanan küçülmeye rağmen enflasyon 11 puan artış göstermiştir.

İktidarda olmadığı dönemde Bağdat'a giderek Saddam Hüseyin ile görüşen Bülent Ecevit'in ardından Türkiye 1993 yılında Bağdat ile diplomatik ilişkilerini geliştirmeye başlamış ve Irak'a uygulanan ambargonun gevşetilmesiyle Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nın yeniden kullanılması için çaba harcamaya yönelmiştir. ABD başta bu çabalara karşı çıkmışsa da 1994 yılı ortalarında tutumunu yumuşatmış ve bu sayede Yumurtalık-Kerkük hattının kullanılması konusunda Güvenlik Konseyi onayı alınmıştır. Ankara Bağdat'la ekonomik temaslarını sürdürmüş ve 1994 yılında Habur kapısı açılmıştır.

1996 yılından itibaren ise Ankara ile Bağdat arasındaki fiili işbirliği sürmüştür, 10 Aralık 1996 tarihinde Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı yeniden kullanılmaya başlanmış ve sınır ticareti de yeniden canlanmıştır.

ABD'nin Irak operasyonu "BM Petrol Karşılığı Gıda, İlaç ve İnsani İhtiyaç Maddeleri Programı (MOU)" çerçevesinde Irak'a sevkiyat yapan Türk firmaları, özellikle ABD ile Irak arasındaki ilişkilerin gerginleştiği dönemde mal bedelini tahsil etmekte büyük zorluklarla karşılaşmışlardır. Ancak, 21 Mayıs 2003 tarihinde BM tarafından çıkartılan 1483 sayılı karar ile Irak'a 13 yıldır uygulanan ambargonun kaldırılması Türk işadamlarının ülkeye olan ilgisini tekrar canlandırmıştır.³⁵⁴ Türkiye'nin bu dönemdeki zararı 30 ila 80 milyar dolar arasında değişmektedir. Irak operasyonundan sonra ise, Irak'a yapılan ihracat Ocak-Ekim 2005 döneminde yüzde 51,2 oranında artarak 2,2 milyar dolara yükselmiş, böylelikle Irak en fazla ihracat yaptığımız yedinci ülke konumuna gelmiştir.³⁵⁵

Irak'ın ihtiyaç duyacağı işlenmiş malların ve tüketim ürünlerinin tamamı en kolay Türkiye'den temin edilebilmektedir. Ayrıca bölgenin en gelişmiş kara-deniz-demir-hava yolu ağına sahip olan Türkiye, gelişmiş lojistik imkânları sayesinde ihtiyaç duyulacak diğer malların da depolanması ve Irak'a nakli açısından da en uygun konumdadır. Güney Irak'taki yoğun çatışma ve karmaşa ortamı, Türk şirketlerinin bölgedeki faaliyetlerini engellemekte, gıdadan imalata, perakendeden inşaata kadar birçok alanda Türk işadamları Irak'ın diğer bölgelerinin aksine Kuzey Irak'ta güvenliğin sağlanması³⁵⁶ nedeniyle bu bölgeyi tercih etmektedirler.

Değerlendirme

Türkiye'nin Orta Doğu bölgesindeki geleneksel politikası, bölge ülkeleri arasındaki çatışmalarda mümkün olduğunca tarafsız kalmak, bu sorunların içersinde yer almamak ve Batı ile askeri ve siyasi alanda yapılan işbirliğinin bölge ülkeleriyle olan ilişkilere olumsuz bir etkide bulunmamasına çalışmaktır. Ancak Irak örneği gerek Saddam'ın Kuveyt'e saldırmasında gerekse de Amerikan işgali sonrasında ortaya çı-

³⁵⁴ Mustafa Güleç, Gencay Oğuz, "Irak Savaşı'nın Gölgesinde Türkiye-Orta Doğu Ülkeleri Ticari İlişkileri" T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Mayıs 2003, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/IRAK/Irak%20Savasinin%20Golgesinde.pdf>

³⁵⁵ Çetinsaya, "Irak Dosyası", op.cit.

³⁵⁶ Kürt Özerk Bölgesi yetkililerine göre, 2003 yılından bu yana Kuzey Irak'a gönderilen inşaat malzemeleri ile Kürt bölgesinde gerçekleştirilen müteabbi-lik bızmetleri 800 milyon doları aşmış durumdadır. Blz.: Bayram Kaplan, "Oyak Kuzey Irak'ı Felbetti", Akşam, 3 Ocak 2006.

kan etnik ayrışmanın bölünme ihtimalini beraberinde getirmesinde görüldüğü gibi sınırların sorgulanmasıyla birlikte güvenlik sorunlarının ve çatışmanın yayılma ihtimalini de beraberinde getirmektedir.

Yine Irak örneği Türkiye'nin rejimleri farklı komşularıyla zaman zaman ittifaklar içine girmesinin mümkün olmasına rağmen bunu sürdürmesinin çok zor olduğunu ortaya koymaktadır.

2.14. Sonuç

Türkiye ile komşuları arasında ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi her şeyden önce bir ekonomik rasyonalite konusudur. Bu yönde uygun bir iklim var olduğunda ise bunun kullanılabilmesi önemli ölçüde siyasal sorunların çözümüne özellikle de egemenlikle ilgili sorunların halledilmiş olmasına bağlıdır.

Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerinde en önemli açmaz da zaten egemenlik sorunlarının varlığından kaynaklanmaktadır. Bu sorunlar büyük ölçüde komşu devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması neticesinde ortaya çıkmasının bir sonucudur.

Türkiye ile komşuları arasında egemenlik sorunları çoğunlukla sınırların karşılıklı tanınmamış, ortak normların tesis edilmemiş olmasından değil, bunların benimsememesinden, hazmedilememesinden ileri gelmektedir. Bunun dışında kalan iki alan, Türkiye'nin Suriye ve Irak'la yaşadığı su sorunu ile Irak'ta savaş sonrası sınırların sorgulanmasının getirebileceği sorunlardır.

Egemenlik soruları çoğunlukla geleneksel metotlarla kolaylıkla üstesinden gelinebilecek önemli bir psikolojik boyutla, "mağduriyet" algısıyla birlikte dile gelmekte ve dolayısıyla sadece hukuki- siyasi alanı ilgilendirmektedir.

Egemenlik sorunlarının Türkiye ile komşuları arasında bir savaşa yol açmamasının nedeni ise, Türkiye'nin bu ülkelerden görece büyüklüğü yanında komşularıyla kendi arasındaki sınırları çizen uluslararası antlaşmalara saygılı ve sorunları barışçıl, diplomatik yollarla çözmekteki ısrarlı tutumudur.

İç siyasal faktörler egemenlik sorunlarını genellikle ağırlaştırarak bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye ile komşuları arasındaki ilişkilerin tarihi, özellikle demokrasiye geçiş sürecinin getirdiği sıkıntıların dış ilişkilerde çatışmayı körüklediğini göstermektedir. Türkiye'nin otoriter rejimlerle ilişkisinde, iç siyasal ve ekonomik sıkıntılar hatta asıl "düşman" görülen ülkeyle mücadele gücünden yoksun olmak gibi faktörler onun bir "günah keçisi olarak" gösterilmesine yol açmaktadır. Öte yandan, iç siyasal, ekonomik sorunlar yaşayan demokrasilere kıyasla otoriter rejimlerin sahip oldukları yetkiyi paylaşmama ve kamuoylarını denetleme özellikleri, Türkiye ile aralarındaki krizlerin tırmandırmasını engelleyebilme yolunda daha serinkanlı tutumlar sergileyebilmelerine yol açabilmektedir. Otoriter yönetimlerin böyle bir yeteneğe kavuşması liderliğin savaşı göze alıp almamasına bağlı olduğu kadar Türkiye'nin krizlere ve sorunlara tahammülüyle de sınırlanmaktadır.

Egemenlikle ilgili sorunlar bağlamında Türkiye'nin komşularıyla arasındaki güç asimetrisinin ve komşularıyla sorunlarını çözmekteki barışçıl karakteri savaşların çıkmasını zorlaştırmaktadır ancak bu mücadelenin başka alanlara kaymaması demek değildir.

Türkiye ile dolaylı mücadelenin en etkili yolu terörizm olarak görülmüştür. PKK'ya destek veren komşu devletler arasında Yunanistan'ın yer alması bir taraftan Türkiye ve komşuları arasındaki ilişkilerde terörizmin sadece otoriter yönetimlerce kullanılan bir araç olmadığını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan ise Öcalan'ın Kenya'da yakalanması sonrasında örgüte desteğin kesilmesi, terörizme bulaşmanın bir demokrasinin taşıması zor nitelik olduğunu düşündürmektedir.

Türkiye ile dolaylı mücadelenin bir diğer yolu ise, Türkiye'nin karşısına tek başına çıkamayan komşular arasında güç birliğinin tesisidir. Bu durum Türkiye'nin her ne kadar tek tek kendisiyle problem yaşayan ülkelerin mütecaviz tutumlarını engellemesini sağlasa da gücüne güvenerek sorunları çözmeksizin beklememesinin de getireceği büyük maliyetler vardır.

Türkiye demokratik yönetimlere sahip olmayan komşularıyla geçici bir süre istikrarlı, barışçıl ilişkiler kurabilir. Ancak Irak ve İran örneklerinde açıkça görülen odur ki, komşu devletler Türkiye'ye doğrudan saldırgan politikalarla yaklaşmalar bile dolaylı yollardan terörizmi destekleyerek bunu yapabilirler. Ayrıca, başka ülke-

lere saldırabilirler ya da bizzat kendi topraklarında olan çatışmalar ve istikrarsızlık kaynakları nedeniyle büyük güçlerin de konuya dâhil olmasıyla Türkiye'yi olumsuz etkileyecek gelişmeleri tetikleyebilirler. Türkiye bu tür komşularıyla istikrarlı, barışçıl ilişkilerin kalıcılığına güvenemeyeceği için varolan egemenlik sorunlarını böyle dönemlerde çözüme kavuşturmalıdır.

AB bugün Türkiye ile komşuları arasındaki ilişkinin önemli bir parçası olmuştur. AB demokrasiyi pekiştiren bir üst kimlik sunmakta, sorunların diplomatik yollardan çözümünü teşvik etmektedir. Türkiye'nin çevresinde AB'nin etkisi arttığı oranda diplomatik yolların önemi de artmaktadır. Bu kısmen Türkiye'nin çevresindeki savaş olasılığının azalması bakımından bir avantaj olabileceği gibi Türkiye'nin askeri gücünün caydırıcı etkisinin önemini de azaltan bir faktör olabilir.

Türkiye'nin komşularına demokrasi hâkim olduğu oranda Türkiye'nin çevresinde de bir barış kuşağı oluşacaktır. Ancak Türkiye, o güne kadar yaşanacak sıkıntıları daha baştan görerek çareler üretmek zorundadır. Türkiye'nin çevresiyle sorunlarını çözmek için detaylı çarelere daha fazla hız vermesi ve iç siyasi ve psikolojik dinamiklerin ve zaman zaman diplomasi yolunda açılan fırsat pencerelerin de farkında olması gerekmektedir.

B Ö L Ü M
3

TÜRKİYE'NİN KOMŞU ÜLKELERİ İLE
TİCARİ İLİŞKİLERİ

3. TÜRKİYE’NİN KOMŞU ÜLKELERİ İLE TİCARİ İLİŞKİLERİ*

Türkiye’nin komşu ve çevre ülkeleri ile yaptığı ticaretin toplam ticaretimiz içerisindeki yeri, coğrafi yakınlığın sağladığı avantajlara rağmen oldukça düşük seviyelerdedir. Yıllar itibarı ile artış gösterse de 2006 yılı verileri bu ülkelerin Türkiye’nin toplam ticaretindeki yerinin %21 oranında olduğuna işaret etmektedir. Bu ülkeler arasındaki sıralamada hem ihracatta hem de ithalatta birinci sırada yer alan Rusya Federasyonu en önemli ticari partnerlerimizden birisidir. Rusya Federasyonu 2006 yılı verilerine göre ithalatımızda Almanya’yı geçerek ilk sıraya yükselirken, ihracatımızda da en önemli ilk on ülke arasında yer almaktadır. 2006 yılında en çok ithalat yaptığımız ilk on ülke arasında Rusya Federasyonu dışında komşu ve çevre ülkeler arasından başka bir ülke yer almamaktadır. 2006 yılında en önemli ilk on ihracat pazarımız içerisinde ise bu ülkelere, Rusya Federasyonu’nun yanı sıra Irak ve Romanya bulunmaktadır.

2006 yılı verilerine göre komşu ve çevre ülkelere yaptığımız ihracatın toplamı 14.3 milyar dolar düzeyindeyken, bu ülkelere yapılan toplam ithalat 26 milyar dolar seviyesindedir ki bu rakamlar Türkiye aleyhine olan büyük bir ticaret açığına işaret etmektedir. Türkiye’nin bu ülkelere karşı sürekli bir şekilde verdiği ticaret açığının esas kaynağı şüphesiz Rusya Federasyonu’dur. Ancak Rusya Federasyonu çıkarılarak yapılan incelemede de 2006 yılı haricinde hep Türkiye’nin aleyhine bir denge ortaya çıkmaktadır. Rusya Federasyonu hariç tutulduğunda Türkiye bu ülkelere karşı yalnızca 2006’da kendi lehine 2.5 milyar dolarlık bir ticaret dengesi yakalamıştır.

Türkiye’nin bu ülkelerle ticareti mal grupları açısından ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde, ithalatın ağırlıklı olarak sanayiye girdi teşkil eden ara mallar ile enerji mallarından, ihracatın ise sanayi ürünlerinden ve çoğunlukla dayanıklı tüketim mallarından oluştuğu görülmektedir. İthalatta ön plana çıkan mal gruplarının başlıcaları mineral yakıtlar ve mineral yağlar, demir ve çelik, plastik ve mamülleridir. İhracatta ise motorlu kara taşıtları ve bunların aksam ve parçaları, elektrikli makina ve cihazlar, nükleer reaktörler ve kazanlar, demir veya çelikten eşya ve her türlü tekstil ürünü ilk sıralarda yer almaktadır. Ürünler bazında yapılan bu inceleme Türkiye’nin adı geçen ülkelere yaptığı ihracatın, bu ülkelere yapılan ithalata dayalı olduğunu doğrular.

* Bu bölüm TÜSİAD International bölüm sorumlusu Tülay Ayalp Kılıçdağı tarafından hazırlanmıştır.

Türkiye'nin komşu ve çevre ülkeleri ile ticaretinde önemli bir husus, Rusya Federasyonu dışında bu ülkelerin Türkiye'nin toplam ticaretindeki yerinin göreceli önemsizliğine rağmen, Türkiye'nin bu ülkelerin çoğu için taşıdığı önemdir. Bu ülkelerin kendi dış ticaret verileri incelendiğinde Türkiye'nin Irak, Gürcistan, Azerbaycan, Romanya, Bulgaristan ve Moldova'nın ithalatlarında; Rusya Federasyonu, Bulgaristan, Romanya, Azerbaycan, Gürcistan, Yunanistan, İran ve Ukrayna'nın ise ihracatlarında oldukça önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu da Türkiye'nin bölgedeki önemine işaret eden dikkat çekici bir husustur.

3.1. Türkiye-Yunanistan Ticari İlişkileri

Türkiye ile Yunanistan arasındaki ticaret hacmi 2006 yılı sonu itibarı ile 2.36 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Türkiye'nin lehine seyreden ikili ticarete, ihracat 2004 yılında bir milyar dolar seviyesinin üzerine çıkmıştır. 2006 yılında 1.38 milyar dolar olarak gerçekleşen ihracatta ön plana çıkan mal grupları demir ve çelik (%13.7), motorlu kara taşıtları ve bunların aksam ve parçaları (%11.3), elektrikli makine ve cihazlar (%7.1), nükleer reaktörler ve kazanlar (%6.9), demir veya çelikten eşya (%5.7), örülmemiş giyim eşyası ve aksesuar (%4.9) ve plastik mamulleri (%4.5) gibi imalat mallarıdır.

Son üç yılda Yunanistan'dan yaptığımız ithalat ihracattan daha hızlı bir oranda artmış, 2003'te 427 milyon dolar seviyesindeyken 2006 yılında iki kattan fazla bir artış göstererek 974 milyon dolara ulaşmıştır. Yunanistan'dan yaptığımız ithalatın en belirgin özelliği belirli mal gruplarında oluşan yoğunlaşmadır. 2006 yılı rakamlarına göre ithal ettiğimiz mallar arasında ilk üç mal grubu toplam ithalatın %73.8'ini oluşturmuştur. Bu mal grupları mineral yakıtlar, mineral yağlar (%37), pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat (%22.5) ve plastik mamulleri (%14.3) gibi sanayiye girdi teşkil eden ara mallardır.

3.2. Türkiye-Bulgaristan Ticari İlişkileri

Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ticari ilişkiler 1990 sonrası gelişmeye başlamış, 1990 yılında 42 milyon dolar olan ticaret hacmi katlanarak artmış ve 2006 yılında 2.66 milyar dolara ulaşmıştır. Bu yıllar içerisinde sürekli bir şekilde Türkiye'nin aleyhine gerçekleşen ticaret dengesi 2006'da ilk kez Türkiye'nin lehine dönmüştür. Bu

yıl içinde Türkiye Bulgaristan'a 1.46 milyar dolarlık ihracat yaparken, bu ülkeden yaptığı ithalat 1.20 milyar dolar olarak seviyesinde kalmıştır.

Bulgaristan'a ihracatımızda ara mallar ile katma değeri yüksek sanayi malları ön plana çıkmakta, ürün bazında ise bu malların dağılımı dengeli bir eğilim göstermektedir. 2006 yılı verilerine göre ihracatta ön plana çıkan ürünler demir ve çelik (%8.9), nükleer reaktörler ve kazanlar (%8.3), elektrikli makine ve cihazlar (%8.1), motorlu kara taşıtları ve bunların aksam ve parçaları (%7.9), plastik ve mamulleri (%6.5), örme giyim eşyası ve aksesuar (%5.5), demir veya çelikten eşya (%4.9), örme eşya (%4.9) olarak sıralanmaktadır. İthalatımızda ise demir ve çelik %26.3 ile önemli bir paya sahipken onu çinko ve çinkodan eşya (%14), mineral yakıtlar, mineral yağlar (%8.3), plastik ve mamulleri (%6.2), organik kimyasal ürünler (%5.9), cam ve cam eşya (%5.8), inorganik kimyasal maddeler (%5.4), kurşun ve kurşundan eşya (%4.3) gibi ürünler takip etmektedir.

3.3. Türkiye-Romanya Ticari İlişkileri

Türkiye ile Romanya arasındaki ikili ticaretin en belirgin özelliği, yapılan ihracat ile ithalatın birbirine yakın miktarlarda olmasına rağmen ticaret dengesinin istisnasız her yıl Türkiye aleyhine gerçekleşmesidir. Son yıllarda çok hızlı bir şekilde artan ticaret hacmi 2005 yılında 4 milyar doları aşarken, 2006 yılı sonu itibarı ile 5 milyar dolara yaklaşmıştır. İlgi çekici bir diğer nokta, 2005 yılında 500 milyon dolar gibi iki ülke ticari ilişkilerinde rekor sayılabilecek bir ticaret açığının ardından ihracatımızın daha hızlı artması sayesinde 2006 yılında bu açığın 280 milyon dolara gerilemiş olmasıdır.

Mal grupları açısından incelendiğinde ilk göze çarpan ithalatımızın neredeyse yarısına yakını demir ve çelik (%42) ürünlerinin oluşturduğu, bunu mineral yakıtlar ve mineral yağlar (%17.7), organik kimyasal ürünler (%8.3) ve plastik mamullerin (%7.3) takip ettiği görülmektedir. Romanya'ya ihracatımızda ise motorlu kara taşıtları ve bunların aksam ve parçaları %20.7'lik bir oranla ilk sırada yer almakta, bunu daha dengeli bir dağılımla nükleer reaktörler ve kazanlar (%7.9), demir ve çelik (%7.7), demir veya çelikten eşya (%7.7), plastik mamulleri (%6.6) ve elektrikli makine ve cihazlar (%6) takip etmektedir.

3.4. Türkiye-Moldova Ticari İlişkileri

Moldova ile ticari ilişkilerimiz bu ülkenin 1991 yılında Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlığını ilan etmesinin ardından 1992 yılında başlamıştır. İlk yıllar Türkiye'nin aleyhine gelişen ticaret dengesi, Türkiye'nin 1990'ların ikinci yarısında ihracatını hızla arttırması ile Türkiye'nin lehine dönmüş ve bundan sonra bu şekilde devam etmiştir. 2006 yılı itibarı ile Moldova ile toplam ticaretimiz 136 milyon dolara ulaşmıştır. Bu ticaret hacmi içerisinde Türkiye'nin ihracatı 105 milyon dolar olarak gerçekleşirken ithalatımız 31 milyon dolar seviyesinde kalmıştır. Moldova ile ticaretimiz esasen Türkiye'nin toplam ticareti içerisinde oldukça küçük bir yere sahiptir. 2006 yılında bu ülkeye gerçekleştirdiğimiz 105 milyon dolarlık ihracat, Moldova'nın toplam ihracatımızda yaklaşık %0.2'lik bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Oldukça düşük seviyede seyreden ithalatta ise oran bunun çok daha gerisindedir.

3.5. Türkiye-Rusya Federasyonu Ticari İlişkileri

Son dört yılda Rusya Federasyonu ile ticaretimizde yaşanan hızlı gelişme, bu ülkeyi Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir konuma yükseltmiştir. 2000 yılında 3.9 milyar dolar olan ithalat 2002'den itibaren hızla artarak 2006 yılı sonunda 17.4 milyar dolara ulaşmış, bu da toplam ithalatımızın %15'ini oluşturmuştur. Aynı dönem içerisinde Rusya Federasyonu'na yaptığımız ihracatta da önemli bir artış yaşanmış, 2000'de 644 milyon dolar olan ihracat 2006'da 3.2 milyar dolara ulaşmıştır. Ancak ihracat ile ithalat arasında eskiden beri var olan fark, bu artışlarla birlikte daha da büyümüş, Türkiye aleyhine olan ticaret dengesi tehlikeli boyutlara ulaşmıştır. Türkiye, 2006 yılında Rusya Federasyonu'na karşı 14.2 milyar dolar açık vermiş, bu da toplam dış ticaret açığının yaklaşık %30'u gibi önemli bir bölümünü oluşturmuştur.

Türkiye ile Rusya Federasyonu arasındaki bu ticaret açığının başlıca sebebi şüphesiz Türkiye'nin Rusya'dan yaptığı büyük miktarlardaki enerji ithalatıdır. Mal grupları bazında ithalat incelendiğinde, açıkça görüleceği üzere, 2006 yılında Rusya'dan ithalatımızın %72 gibi çok büyük bir oranını mineral yakıtlar ve mineral yağlar başlığı altında enerji ürünleri oluşturmaktadır. Bunu takip eden demir ve çelik ürünlerinin payı ise %16'dır ve bu iki ürün grubu birlikte bu ülkeden yapılan toplam ithalatın %88'ine tekabül etmektedir. Rusya'ya ihracatımızda ilk sıralarda yer alan mal

grupları arasında oransal olarak daha dengeli bir dağılım gözlemlenmektedir. 2006 verilerine göre %18.6'lık oran ile ilk sırada yer alan motorlu kara taşıtları ve bunların aksam ve parçaları ihracatında son yıllarda önemli miktarda artış yaşanmış, 2003 yılından bu yana bu grup ilk sıraya yerleşmiştir. Bunu takip eden yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler ihracatı 2003 yılı öncesi dönemde hep ilk sırada yer almış, sonraki dönemde miktar olarak artmaya devam etse de sıralamadaki yerini kaybetmiştir. 2006 yılında Rusya'ya ihracatımızın %8.3'üne tekabül eden yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler mal grubunu sırasıyla nükleer reaktörler ve kazanlar (%7.9), elektrikli makine ve cihazlar (%6.2), plastik ve mamulleri (%5.4), sentetik ve suni filamentler (%4.6) takip etmektedir.

3.6. Türkiye-Azerbaycan Ticari İlişkileri

Türkiye'nin Azerbaycan ile 2006 yılı sonunda 797 milyon dolara ulaşan ticareti, yıllar itibarı ile istisnasız bir şekilde hep Türkiye'nin lehine gerçekleşmiştir. 2006 yılında 673 milyon dolar ihracata karşılık 124 milyon dolarlık ithalat gerçekleştiren Türkiye, bu performansı ile iki ülke ticareti arasında rekor sayılabilecek bir ticaret dengesine ulaşmıştır. Türkiye'nin Azerbaycan'a artan ihracatında ilk göze çarpan sektörler nükleer reaktörler ve kazanlar (%14.4), plastik ve mamulleri (%9.6), elektrikli makine ve cihazlar (%8.7), demir veya çelikten eşya (%7.5) ve motorlu kara taşıtları ve bunların aksam ve parçaları (%6.1) gibi sanayi mallarıdır. Düşük oranda gerçekleşen ithalat ise üç sektörde yoğunlaşmıştır: plastik ve mamulleri (%37.2), bakır ve bakırdan eşya (%30.2) ve mineral yakıtlar, mineral yağlar (%23.5).

3.7. Türkiye-Ermenistan Ticari İlişkileri

Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın siyasi nedenlerle kapalı olmasından dolayı iki ülke arasında doğrudan bir ticari ilişki söz konusu değildir. İki ülke arasında Gürcistan ve İran üzerinden gerçekleşen dolaylı bir ticaret olduğu bilinmekte, ancak bu ticaretin ne seviyede olduğuna ilişkin sağlıklı veri bulunmamaktadır.

3.8. Türkiye-Gürcistan Ticari İlişkileri

Türkiye'nin Gürcistan ile 2006 yılında bir önceki yıla göre düşüş göstererek, 565 milyon dolar olarak gerçekleşen toplam ticaretinde ticaret dengesi uzun yıllar son-

ra ilk kez Türkiye'nin lehine gerçekleşmiştir. Türkiye 2006'da Gürcistan'a 369 milyon dolarlık ihracat yaparken bunun yarısı kadar seviyede ithalat yapmıştır. İhracatımızı şekillendiren önemli mal grupları plastik ve mamulleri (%15.8), nükleer reaktörler, kazanlar (%12.2), elektrikli makine ve cihazlar (%7.3), ve demir veya çelikten eşya (%7.2) olarak sıralanırken ithalatta demir ve çelik (%61.9) ile mineral yakıtlar ve mineral yağlar (%22.4) ithalatın %85 gibi önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

3.9. Türkiye-Ukrayna Ticari İlişkileri

Türkiye ile Ukrayna arasında istikrarlı bir şekilde artan ticaret hacmi 2006 yılı sonunda 3.9 milyar dolara ulaşmıştır. Bu rakamla Ukrayna, Rusya Federasyonu ve Romanya'nın ardından Türkiye'nin komşu ve çevre ülkeleri ile ticaretinde önemli ilk üç ülkeden birisi olmuştur. Ukrayna ile ticaretimizdeki denge yıllar itibarı ile yaklaşık aynı oranda hep Ukrayna lehine gerçekleşmiş, 2006 yılında ticaret açığı 1.9 milyar dolara ulaşmıştır. Bu ticaret açığının başlıca nedeni Ukrayna'dan büyük miktarlarda gerçekleştirilen demir çelik ithalatıdır. 2006 yılında Ukrayna'dan yapılan ithalatın %62'sine denk gelen demir çelik ithalatını daha düşük oranlarda mineral yakıtlar ve mineral yağlar (%8.4) ile gübreler (%5.6) oluşturmuştur. Ukrayna'ya ihracatımızda ise daha dengeli bir dağılım gösteren mal grupları 2006 yılı rakamlarına göre şöyle sıralanmıştır: plastik ve mamulleri (%13), nükleer reaktörler, kazanlar (%10.5), yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler (%10.4), motorlu kara taşıtları ve bunların aksam ve parçaları (%8.6), elektrikli makine ve cihazlar (%8).

3.10. Türkiye-Suriye Ticari İlişkileri

Suriye ile son yıllarda artış gösteren ticaretimiz 2006 yılında bir önceki yıla göre %30'luk bir düşüşle 572 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Ticaret hacmindeki bu ani düşüş, 2006'ya kadar Suriye'den ithalatımızda oldukça önemli bir yere sahip olan mineral yakıtlar ve mineral yağlar mal grubundan 2006 yılında hiç ithalat gerçekleşmemiş olmasıdır. Halbuki mineral yağlar ve mineral yakıtlar 2005 yılında Suriye'den gerçekleştirdiğimiz ithalatın %58'ini oluşturmuş, daha önceki yıllarda ise %70'in üzerinde bir oranı kapsamıştır. 2006 yılında bir önceki yıla göre %76 oranında düşüş gösteren ithalatımız, ağırlıklı olarak pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucattan oluşmuştur. 2006 yılı verilerine göre Türkiye'nin Suriye'den gerçekleş-

tirdiği 64 milyon dolarlık ithalatın %82'sini pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu men-sucat oluşturmakta, bunu %4'lük bir oranla ayakkabılar izlemektedir. Son üç yıldır ithalatın üstünde seyreden ihracatımızda ise 2006 yılı verilerine göre göze çarpan başlıca mal gruplarını motorlu kara taşıtları ve bunların aksam ve parçaları (%12.3), tuz, kükürt, topraklar ve taşlar (%10.2), nükleer reaktörler, kazanlar (%9.8), ve demir veya çelikten eşya (%9.5) oluşturmaktadır.

3.11. Türkiye-İran Ticari İlişkileri

İran ile 2005 yılında 4.4 milyar dolara ulaşan toplam ticaretimiz 2006 yılında ani bir düşüşle 1 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. Bu düşüşte temel etken, 2005 yılında İran'dan gerçekleşen 3.5 milyar dolar seviyesindeki ithalatımızın 3.3 milyar dolarını oluşturan mineral yakıtlar ve mineral yağlar mal grubunda 2006 yılında hiç ithalat gerçekleştirilmemiş olmamızdır. Türkiye 2006 yılında İran'dan yalnızca 254 milyon dolarlık bir ithalat gerçekleştirmiş, bunun da yarısından fazlasını plastik ve maddeleri (%57.4) oluşturmuştur. İstikrarlı bir şekilde artan ihracatımız da 2005 yılında 906 milyon dolara ulaşmışken 2006 yılında 798 milyon dolara gerilemiştir. 2006 yılı verilerine göre ağırlıklı olarak sanayi mallarından oluşan ihracatımızda ilk sıralarda yer alan mal grupları nükleer reaktörler, kazanlar (%16.3), demir veya çelikten eşya (%11), ağaç ve ahşap eşya (%8.4), demir ve çelik (%8.3), elektrikli makina ve cihazlardır (%7).

3.12. Türkiye-İrak Ticari İlişkileri

Birinci ve ikinci Körfez savaşları ve iki savaş arasında Birleşmiş Milletler'in Irak'a uyguladığı ambargo sebebiyle Türkiye'nin bu ülke ile olan ticareti de sekteye uğramıştır. 2003 yılında tekrar başlayan ticari ilişkiler kısa zamanda oldukça önemli bir oranda artış sergilemiştir. Ambargonun kalkmasının ardından 2003 yılında 716 milyon dolarlık ticaret gerçekleştirilmiş, 2006 yılında toplam ticaret 2.2 milyar dolara ulaşmıştır. Bu süre içerisinde ikili ticaret, ağırlıklı bir şekilde Türkiye'nin lehine gerçekleşmiştir. Türkiye Irak'a 2005 yılında 2.8 milyar dolar, 2006'da ise 2.6 milyar dolar seviyesinde ihracat gerçekleştirmiştir. Bu rakamlarla Irak, Türkiye'nin en önemli ilk on ihraç pazarları arasına yerleşmiştir.

Tablo No: 3.1. Türkiye'nin Kocaya ve Genç Ülkelerin Yollar İhtiyacı (ABD Doları)

Ülkeler	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Dünya Federasyonu	645.902.978	924.106.727	1.172.071.990	1.987.970.908	1.090.928.902	2.179.970.909	3.168.270.909
Trak	0	0	0	0.200.970.970	1.020.000.000	2.750.000.000	2.900.000.000
Romanya	325.010.000	300.000.000	300.000.000	075.000.000	1.200.000.000	1.700.000.000	2.200.000.000
Polonya	250.000.000	200.000.000	300.000.000	620.000.000	000.000.000	1.170.000.000	1.000.000.000
Türkiye	400.000.000	400.000.000	300.000.000	300.000.000	1.100.000.000	1.100.000.000	1.000.000.000
Ukrayna	200.000.000	000.000.000	000.000.000	000.000.000	000.000.000	000.000.000	000.000.000
İspanya	200.000.000	000.000.000	000.000.000	000.000.000	000.000.000	000.000.000	000.000.000
Azerbaycan	200.000.000	000.000.000	000.000.000	000.000.000	000.000.000	000.000.000	000.000.000
Bulgaristan	200.000.000	000.000.000	000.000.000	000.000.000	000.000.000	000.000.000	000.000.000
Çekya	200.000.000	000.000.000	000.000.000	000.000.000	000.000.000	000.000.000	000.000.000
Almanya	200.000.000	000.000.000	000.000.000	000.000.000	000.000.000	000.000.000	000.000.000
Hollanda	200.000.000	000.000.000	000.000.000	000.000.000	000.000.000	000.000.000	000.000.000
Fransa	200.000.000	000.000.000	000.000.000	000.000.000	000.000.000	000.000.000	000.000.000
Diğer Toplamı	2.000.000.000	2.000.000.000	1.400.000.000	4.000.000.000	0.000.000.000	11.000.000.000	14.000.000.000
Toplam İhtiyacı	2.570.902.978	3.124.206.727	3.672.071.990	6.277.970.908	6.310.928.902	7.549.970.909	8.568.270.909
İhtiyacın oranı (%)	0,21	0,39	0,45	1,08	1,09	1,20	1,24

Notlar: * İhtiyacın oranı, toplam yollar ihtiyacına, diğerleri T.C. Karayolları Genel Müdürlüğüne aittir.

Not: Ülkelerin ABG verilerine göre verilmiştir.

Tablo No: 3.2. Türkiye'nin Konya ve Çorum Ülkelerindeki Yıllar İtibarı ile Yapılan İthalat (ABD Doları)

Ürünler	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Barınma	5.896.935.276	5.479.672.829	5.861.721.403	5.493.514.478	9.027.381.483	12.866.967.961	17.373.776.895
Çiğirtiler	901.559.775	757.625.830	961.097.200	1.151.505.472	2.479.671.700	2.637.918.575	2.900.406.817
Deniz ürünleri	675.927.760	401.178.647	681.764.527	975.971.175	1.693.691.994	2.204.391.067	2.510.078.531
Et ürünleri	465.406.286	393.516.184	399.449.711	699.462.333	975.464.000	1.190.028.361	1.197.513.099
Yemlikler	430.812.980	366.553.283	342.462.301	421.743.533	392.719.134	326.312.055	974.194.419
İçecekler	0	0	0	11.600.000	467.398.194	428.698.096	574.810.964
İnanç	805.190.198	829.800.616	940.971.026	1.900.000.000	1.901.098.405	3.469.249.566	358.419.716
Ulaştırma	150.812.661	137.281.496	147.216.291	279.016.287	902.368.790	902.608.497	1.063.682.660
Araba ve taşıtlar	15.013.000	78.079.581	63.625.668	139.607.277	158.302.762	279.119.689	124.170.299
Sanayi	949.299.968	683.679.662	906.207.253	613.540.962	997.696.416	272.179.793	68.867.922
Metaller	7.047.126	2.592.822	4.648.719	10.606.228	27.134.269	51.447.220	51.536.890
Diğer ürünler	0	0	0	0	0	0	0
Ürün Toplamı	10.077.219.179	6.048.182.210	7.999.896.969	11.646.763.211	18.000.477.041	24.511.972.221	25.980.471.001
Toplam İthalat	54.922.028.937	41.399.062.953	51.573.797.328	68.119.692.078	97.340.653.813	116.774.151.000	137.449.072.000
İthalatın oranı (%)	14,78	16,54	15,52	16,90	19,49	20,99	18,90

Notlar: * İle belirtilen ülkelerin dışındaki diğer ülkelerden yapılan ithalata, eklenen T.C. Merkez Bankası'nın dış ticaret...

Not: Ürünler ABG verilerine göre sınıflandırılmıştır.

Tablo No: 3.3. Türkiyənin Kompa və Qırmı Ülkələrini İle Yıllar İtibarı İle Toplam Ticarət (ABD Doları)

Ölkələr	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2006
Rusya Federasyonu	4.170.486.224	4.199.779.746	1.067.799.993	6.818.006.346	10.887.934.475	15.242.076.470	20.522.002.224	20.522.002.224
Romanya	669.746.224	875.187.640	1.220.261.811	1.629.517.670	2.929.685.365	4.068.782.420	4.740.864.285	4.740.864.285
Ukrayna	1.259.680.669	1.046.087.246	1.304.362.202	1.776.672.753	3.051.753.127	3.496.479.286	3.806.227.302	3.806.227.302
İtali*	0	0	0	941.028.802	2.288.398.809	3.218.778.446	2.927.875.870	2.927.875.870
Bulqarıstan	718.962.198	660.924.881	668.881.005	1.311.146.940	1.888.203.109	2.368.911.148	2.600.185.251	2.600.185.251
Yunanıstan	368.088.138	263.249.484	982.269.921	1.248.144.246	1.729.911.242	1.901.499.860	2.267.094.467	2.267.094.467
İran	1.821.214.990	1.308.265.868	1.204.928.105	2.204.029.869	2.771.129.266	4.375.510.224	1.051.029.686	1.051.029.686
Axərbaycan	505.000.206	509.289.140	290.826.000	588.000.280	589.289.217	789.289.286	786.000.280	786.000.280
Beynət	723.946.282	741.676.272	773.818.773	816.104.284	750.793.224	828.248.660	977.286.496	977.286.496
Göndülən	287.087.888	271.280.798	241.878.295	628.186.627	902.108.242	974.942.048	969.289.281	969.289.281
Məhdud*	35.278.879	30.487.970	44.626.267	57.239.799	95.469.680	112.999.262	136.208.227	136.208.227
Ünvanlı*	0	0	0	0	0	0	0	0
Ünvan Toplamı	10.784.178.008	10.294.962.940	11.987.748.223	18.188.701.880	27.412.129.406	36.882.987.184	40.287.479.825	40.287.479.825
Toplam Ticarət	82.277.726.948	72.733.288.799	87.812.894.957	116.592.528.360	169.957.942.752	289.926.977.164	222.798.185.080	222.798.185.080
Ünvan Ələrlərin oranı (%)	13,11	14,11	13,69	17,54	17,10	18,42	18,09	18,09

Sayma: * İle bəzi ölkələrin dəyişən Dövlət İdarəetməsinə, əsasən T.C. Mərkəz Bankından alınmışdır.

Not: Əllər 2006-cı ildə qırmı qırmı qırmı qırmı.

Table No. 3.4. Yıllar İtibarı İle Türkiye - Yunanistan İttil Ticareti (MİD Doları)

Yıllar	İhracat	İthalat	İhracattan İthalata Karşılık Olarak	Ticarî Dengesi	Ticarî Hicazı
1964	55.686.177	48.401.715	1,15	48.154.462	142.177.859
1965	76.220.810	47.186.558	1,62	29.034.252	125.407.268
1966	73.683.112	78.312.723	0,97	-3.700.661	153.518.888
1967	58.832.532	126.546.856	0,47	-47.652.517	165.326.568
1968	58.894.737	82.744.406	1,36	13.849.669	178.540.143
1969	124.242.633	100.888.470	1,24	24.354.163	228.821.105
1970	132.386.627	128.521.144	1,03	10.752.882	267.277.641
1971	143.681.233	77.052.470	1,86	66.628.763	238.740.823
1972	143.794.638	88.150.272	1,63	57.552.686	233.858.650
1973	114.122.264	128.440.276	0,88	-3.221.212	234.542.240
1974	168.854.272	108.067.224	1,56	60.786.972	272.221.267
1975	202.582.415	202.672.473	1,00	5.229.242	412.628.868
1976	236.462.211	204.588.214	0,85	48.425.023	521.422.825
1977	228.226.627	421.280.224	0,54	-127.542.447	722.026.208
1978	272.025.855	212.721.266	1,28	59.304.589	622.722.262
1979	426.224.147	267.522.276	1,59	119.224.271	624.242.222
1980	427.222.122	421.822.222	1,01	6.222.222	822.222.222
1981	426.222.222	266.222.222	1,59	222.222.222	712.222.222
1982	522.222.222	212.222.222	1,82	222.222.222	522.222.222
1983	522.222.222	427.222.222	1,22	427.222.222	1.222.222.222
1984	1.222.222.222	922.222.222	1,32	322.222.222	1.222.222.222
1985	1.222.222.222	722.222.222	1,68	522.222.222	1.222.222.222
1986	1.222.222.222	222.222.222	1,42	422.222.222	2.222.222.222

Kaynak: T.C. İstatistik Kurumu

Tablo A-3-5. Türkiye'nin Turizm Bakanlığı'nın Yıllık Bütçesi (ABD Doları)

YARILAR	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2006 Oran
Toplam bütçe:	457.724.290	476.075.485	501.351.620	530.480.923	1.166.972.428	1.125.397.770	1.261.683.989	200,80
Devlet ve diğer:	112.895.138	127.776.445	78.982.579	125.980.675	186.682.945	141.497.178	189.579.484	17,70
Merkezi hükümetten ve bütçenin altında ve parçaları:	2.978.218	9.647.661	48.426.594	131.594.571	189.965.486	200.007.140	156.995.117	13,91
İdari ve maliyetler ve diğerleri:	15.641.119	21.249.665	30.031.989	41.773.982	74.782.805	79.171.521	91.083.088	1,84
Devletler, kuruluşlar, kurumlar:	25.243.921	31.091.961	31.451.592	26.139.591	29.041.517	39.003.601	51.031.694	6,97
Devlet emekli maaşları ve diğerleri:	15.608.198	21.041.995	30.004.391	46.639.185	67.501.004	74.520.218	89.635.679	3,92
Devlet emekli maaşları ve diğerleri:	9.834.732	6.720.941	15.938.982	21.799.126	30.975.324	64.068.953	67.549.230	4,87
Devlet ve kurumlar:	6.116.759	11.291.599	16.129.789	20.091.572	29.717.591	29.130.279	62.593.429	4,50
Öz kaynaklar ve diğerleri:	11.717.173	10.299.361	15.303.193	23.697.549	27.791.009	34.938.682	43.955.806	3,91
Maliyetler:	2.951.346	6.579.799	15.279.099	26.482.621	37.626.142	46.428.112	65.295.791	3,27
Devlet, kurumlar ve diğerleri:	30.871.812	20.581.294	18.093.482	24.284.620	30.487.206	20.540.457	42.249.423	3,85
Seramik ve diğer kurumlar:	16.604.901	10.180.422	14.982.724	20.575.285	26.579.093	31.177.246	40.385.620	2,91
Seramik, kurumlar ve diğerleri:	6.734.146	9.089.872	14.094.285	24.284.620	27.008.013	26.561.488	28.941.185	1,84
Devlet, kurumlar ve diğerleri, parçaları ve diğerleri:	6.869.758	6.090.550	11.088.439	16.008.345	22.489.082	21.416.771	27.074.501	1,91
Diğer:	261.294.710	179.000.589	189.189.411	389.000.589	408.629.100	598.599.416	681.001.188	15,95

Kaynak: T.C. Mükür Bakanlığı

Tablo No: 3.6. Türkiye'nin Yunanistan'dan Fasullar Üzünde İthalatı (ABD Doları)

FASULLAR	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2006 Oran
Toplam İthalat	430.812.980	266.253.783	312.462.300	427.743.333	592.719.124	726.312.095	974.194.418	100,00
Mineral yakıtlar, mineral yağlar	131.384.402	52.404.536	30.745.909	70.691.589	116.087.944	175.219.347	369.585.443	37,01
Demir, pasiv (pü), pasivde mücezi	151.490.262	115.607.183	117.993.649	156.208.937	175.882.337	176.624.777	219.591.895	22,55
Plastik ve maddeleri	26.275.499	24.114.169	47.603.208	72.601.711	97.938.468	126.787.822	138.348.251	14,29
Diğer	119.694.797	76.127.895	116.129.335	148.239.096	204.169.375	243.589.109	254.809.829	26,16

Tablo No: 3.7. Yıllar İtibarı ile Türkiye - Bulgaristan İki Tücarıcı (ABD Doları)

Yıllar	İhracat	İthalat	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	Ticaret Dengesi	Ticaret Hacmi
1984	20.272.449	99.599.696	0,20	-79.267.257	119.812.145
1984	24.122.651	121.124.205	0,20	-97.001.614	145.246.916
1985	7.689.525	98.752.996	0,08	-91.093.411	106.452.461
1986	14.883.483	41.479.245	0,36	-26.595.762	56.355.737
1987	14.488.117	9.362.081	1,55	5.126.039	23.850.205
1988	28.120.601	15.711.260	1,79	12.409.341	43.831.861
1989	26.723.403	3.296.294	8,11	23.427.109	30.019.697
1990	10.366.078	31.879.526	0,33	-21.513.448	42.245.604
1991	76.069.415	139.911.821	0,54	-63.842.376	215.981.266
1992	72.233.510	224.942.403	0,32	-152.708.893	296.775.913
1993	86.216.891	243.211.208	0,35	-157.027.317	329.461.099
1994	133.683.345	195.507.015	0,68	-61.844.470	329.171.160
1995	188.175.947	402.028.817	0,46	-213.852.870	589.214.764
1996	156.906.143	367.771.203	0,43	-210.865.060	519.677.346
1997	175.887.259	408.092.229	0,43	-232.204.970	584.759.488
1998	213.316.149	367.420.214	0,58	-154.104.065	580.736.363
1999	233.595.045	295.572.911	0,79	-61.977.866	529.167.956
2000	252.995.912	465.408.286	0,54	-212.412.374	718.402.198
2001	289.414.837	393.516.184	0,76	-94.101.357	682.931.011
2002	380.352.334	508.481.711	0,75	-128.116.577	888.761.045
2003	621.681.637	689.462.389	0,90	-67.777.696	1.311.146.970
2004	892.813.109	955.464.010	0,93	-62.650.901	1.848.277.119
2005	1.178.891.981	1.190.020.561	0,99	-11.128.580	2.368.911.742
2006	1.459.591.662	1.197.513.689	1,22	262.077.973	2.657.105.351

Kaynakları: T.C. Merkez Bankası

Tablo No 3.8. Türkiye'nin İktisadiyatının Esaslı Kuruluşları (MİD Doları)

FAKTELER	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Toplam Esaslı Kuruluşlar	2.651.104	3.300.800	3.832.114	4.166.117	4.524.000	4.812.000	5.072.000	5.276.100	5.412.000	5.524.000	5.612.000	5.672.000	5.712.000
Devlet ve yerel idareler, kuruluşlar	1.100.000	1.200.000	1.300.000	1.400.000	1.500.000	1.600.000	1.700.000	1.800.000	1.900.000	2.000.000	2.100.000	2.200.000	2.300.000
Bankalar, kuruluşlar ve diğer kuruluşlar	4.000.000	4.500.000	5.000.000	5.500.000	6.000.000	6.500.000	7.000.000	7.500.000	8.000.000	8.500.000	9.000.000	9.500.000	10.000.000
Merkezi bankalar ve finansal kuruluşlar ve kuruluşlar	3.500.000	4.000.000	4.500.000	5.000.000	5.500.000	6.000.000	6.500.000	7.000.000	7.500.000	8.000.000	8.500.000	9.000.000	9.500.000
Merkezi ve finansal kuruluşlar	18.000.000	19.000.000	20.000.000	21.000.000	22.000.000	23.000.000	24.000.000	25.000.000	26.000.000	27.000.000	28.000.000	29.000.000	30.000.000
Çağrı kuruluşları ve diğer kuruluşlar	4.000.000	4.500.000	5.000.000	5.500.000	6.000.000	6.500.000	7.000.000	7.500.000	8.000.000	8.500.000	9.000.000	9.500.000	10.000.000
Devlet ve yerel idareler, kuruluşlar	3.000.000	3.500.000	4.000.000	4.500.000	5.000.000	5.500.000	6.000.000	6.500.000	7.000.000	7.500.000	8.000.000	8.500.000	9.000.000
Çağrı kuruluşları	1.000.000	1.000.000	1.000.000	1.000.000	1.000.000	1.000.000	1.000.000	1.000.000	1.000.000	1.000.000	1.000.000	1.000.000	1.000.000
Merkezi bankalar, kuruluşlar, kuruluşlar ve diğer kuruluşlar	14.000.000	15.000.000	16.000.000	17.000.000	18.000.000	19.000.000	20.000.000	21.000.000	22.000.000	23.000.000	24.000.000	25.000.000	26.000.000
Merkezi bankalar ve diğer kuruluşlar	5.000.000	5.500.000	6.000.000	6.500.000	7.000.000	7.500.000	8.000.000	8.500.000	9.000.000	9.500.000	10.000.000	10.500.000	11.000.000
Çağrı kuruluşları ve diğer kuruluşlar	9.000.000	9.500.000	10.000.000	10.500.000	11.000.000	11.500.000	12.000.000	12.500.000	13.000.000	13.500.000	14.000.000	14.500.000	15.000.000
Diğer kuruluşlar	10.000.000	10.500.000	11.000.000	11.500.000	12.000.000	12.500.000	13.000.000	13.500.000	14.000.000	14.500.000	15.000.000	15.500.000	16.000.000
Merkezi bankalar ve diğer kuruluşlar	7.000.000	7.500.000	8.000.000	8.500.000	9.000.000	9.500.000	10.000.000	10.500.000	11.000.000	11.500.000	12.000.000	12.500.000	13.000.000
Diğer kuruluşlar	3.000.000	3.000.000	3.000.000	3.000.000	3.000.000	3.000.000	3.000.000	3.000.000	3.000.000	3.000.000	3.000.000	3.000.000	3.000.000
Toplam	111.000.000	117.000.000	123.000.000	129.000.000	135.000.000	141.000.000	147.000.000	153.000.000	159.000.000	165.000.000	171.000.000	177.000.000	183.000.000

Tablo No 3.9. Türkiye'nin İktisadiyatının Esaslı Kuruluşları (MİD Doları)

FAKTELER	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Toplam Esaslı Kuruluşlar	405.000.000	500.000.000	600.000.000	700.000.000	800.000.000	900.000.000	1.000.000.000	1.100.000.000	1.200.000.000	1.300.000.000	1.400.000.000	1.500.000.000	1.600.000.000
Devlet ve yerel idareler, kuruluşlar	200.000.000	250.000.000	300.000.000	350.000.000	400.000.000	450.000.000	500.000.000	550.000.000	600.000.000	650.000.000	700.000.000	750.000.000	800.000.000
Bankalar ve diğer kuruluşlar	200.000.000	250.000.000	300.000.000	350.000.000	400.000.000	450.000.000	500.000.000	550.000.000	600.000.000	650.000.000	700.000.000	750.000.000	800.000.000
Merkezi bankalar ve diğer kuruluşlar	100.000.000	120.000.000	140.000.000	160.000.000	180.000.000	200.000.000	220.000.000	240.000.000	260.000.000	280.000.000	300.000.000	320.000.000	340.000.000
Merkezi ve finansal kuruluşlar	100.000.000	120.000.000	140.000.000	160.000.000	180.000.000	200.000.000	220.000.000	240.000.000	260.000.000	280.000.000	300.000.000	320.000.000	340.000.000
Çağrı kuruluşları ve diğer kuruluşlar	100.000.000	130.000.000	160.000.000	190.000.000	220.000.000	250.000.000	280.000.000	310.000.000	340.000.000	370.000.000	400.000.000	430.000.000	460.000.000
Çağrı kuruluşları	100.000.000	100.000.000	100.000.000	100.000.000	100.000.000	100.000.000	100.000.000	100.000.000	100.000.000	100.000.000	100.000.000	100.000.000	100.000.000
Merkezi bankalar ve diğer kuruluşlar	200.000.000	230.000.000	260.000.000	290.000.000	320.000.000	350.000.000	380.000.000	410.000.000	440.000.000	470.000.000	500.000.000	530.000.000	560.000.000
Diğer kuruluşlar	100.000.000	100.000.000	100.000.000	100.000.000	100.000.000	100.000.000	100.000.000	100.000.000	100.000.000	100.000.000	100.000.000	100.000.000	100.000.000

Kaynaklar: T.C. İktisadi Kuruluşlar

Tablo No: 3.10. Yıllar İtibarı ile Türkiye - Romanya İki Taraflı Ticareti (ABD Doları)

Yıllar	İhracat	İthalat	İhracatın İthalata Karşılıklı Oranı	Ticaret Dengesi	Ticaret Hacmi
1983	50.782.052	104.112.440	0,32	-125.489.796	242.895.580
1984	57.470.047	119.804.076	0,40	-82.286.029	177.142.123
1985	46.983.479	61.813.252	0,74	-16.624.795	110.831.731
1986	59.695.878	104.369.724	0,50	-69.323.846	149.025.602
1987	68.689.952	239.373.714	0,21	-180.687.162	278.066.166
1988	76.086.458	137.913.994	0,50	-171.585.056	278.596.692
1989	34.376.188	289.398.999	0,10	-285.771.107	301.241.099
1990	29.166.419	300.494.084	0,09	-119.581.149	300.091.881
1991	30.109.449	198.048.199	0,10	-95.479.988	209.094.194
1992	175.003.080	236.111.873	0,69	-63.094.716	129.140.940
1993	151.265.485	300.775.385	0,50	-149.121.999	452.426.789
1994	175.341.487	228.910.887	0,77	-51.589.400	404.252.144
1995	301.999.790	367.870.340	0,82	-69.990.528	669.870.180
1996	314.045.157	440.209.624	0,71	-127.244.457	759.354.771
1997	398.782.888	374.886.882	0,91	-35.383.398	752.690.686
1998	498.178.120	364.678.489	1,36	133.585.787	812.890.511
1999	268.186.589	401.159.729	0,67	-130.971.096	669.241.094
2000	249.804.466	679.947.481	0,34	-298.189.096	999.141.096
2001	392.194.888	481.199.647	0,81	-89.111.046	873.161.094
2002	585.897.294	661.354.057	0,86	-95.267.369	1.249.261.811
2003	805.346.515	935.891.115	0,81	-127.624.600	1.829.317.070
2004	1.250.644.571	1.691.890.948	0,75	-442.696.621	2.924.695.185
2005	1.784.380.615	2.204.391.887	0,78	-500.081.154	4.068.792.420
2006	2.250.987.632	2.516.856.551	0,89	-279.868.899	4.741.804.183

Kaynak: T.C. İstatistik Bakanlığı

Tablo No: 3.11. Türkiye'nin Kurumlar Hesabı İnceleme (Aldığı İnceleme)

BASLIKLAR	2004	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Toplam İnceleme	529.818.661	210.000.000	566.477.794	879.246.599	1.728.931.571	1.798.290.643	2.728.997.627	100,00		
İnceleme kurum raporları ve incelemeye ilişkin raporlar	51.717.756	48.560.000	78.888.403	57.368.460	178.573.457	342.157.209	468.638.943	30,68		
İnceleme raporları, kararlar ve diğer belgeler	65.841.816	21.466.141	40.928.118	60.726.212	108.801.917	146.186.417	175.011.000	1,05		
Diğer ve diğer	9.878.917	18.900.511	13.415.085	59.892.798	98.573.995	100.094.790	178.312.682	7,68		
Diğer raporlar ve diğer raporlar	10.000.000	14.366.500	30.000.000	69.800.000	80.000.000	100.000.000	100.000.000	6,00		
Maliye ve muhasebe	11.661.000	22.866.000	41.000.000	60.000.000	70.000.000	110.000.000	100.000.000	6,04		
İstatistik bilgileri ve diğer raporlar	10.472.862	24.000.000	34.752.728	57.448.992	102.998.034	104.740.000	134.740.000	6,04		
Denetim, denetim raporları, raporlar ve diğer raporlar	12.201.290	18.946.745	32.494.900	58.800.000	62.118.115	85.244.186	90.000.000	4,38		
Diğer raporlar	6.601.104	18.119.000	17.800.000	10.900.000	41.888.000	66.900.000	79.360.000	2,30		
Tarım, tarım raporları ve diğer raporlar	10.119.201	16.710.000	20.565.408	21.822.865	31.208.264	45.284.474	57.200.769	2,57		
Sağlık ve sosyal hizmetler	5.878.772	8.240.000	14.477.871	23.800.118	34.402.212	30.680.201	44.700.000	2,01		
Diğer ve diğer	7.791.410	11.876.141	20.877.808	36.750.166	50.808.762	57.900.000	11.500.000	1,19		
Diğer	1.011.160	60.000.000	20.000.000	30.000.000	41.000.000	30.000.000	60.000.000	30,18		

Tablo No: 3.12. Türkiye'nin Kurumlar Hesabı İnceleme (Aldığı İnceleme)

BASLIKLAR	2004	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Toplam İnceleme	61.040.620	61.119.620	61.464.620	90.811.115	1.081.000.000	4.495.800.000	4.718.965.511	100,00		
Denetim ve diğer raporlar ve diğer raporlar	200.000.000	162.722.800	200.000.000	404.408.777	820.876.718	1.000.000.000	1.046.751.062	41,68		
Diğer raporlar ve diğer raporlar	70.040.620	65.000.000	30.464.620	50.202.338	141.000.000	210.000.000	445.500.000	17,74		
Diğer raporlar ve diğer raporlar	65.100.000	60.000.000	60.000.000	80.000.000	100.000.000	100.000.000	200.000.000	8,48		
Diğer raporlar ve diğer raporlar	45.776.376	28.000.000	78.811.268	81.800.846	147.461.102	193.512.706	182.284.521	7,28		
Diğer	202.287.469	380.900.000	387.254.311	371.457.273	443.818.662	660.000.000	627.995.000	25,01		

İnceleme, T.C. Merkez Hesabı

Tablo No: 3.13. Yıllar İtibarı İle Türkiye - Moldova İlişi Ticareti (ABD Doları)

Yıllar	İhracat	İthalat	İhracattan İthalata Karşılıklı Oran	Ticaret Dengesi	Ticaret Kararı
1992	24.765	2.762.027	0,01	-2.737.262	2.737.262
1993	89.744	28.908.228	0,01	-28.818.484	28.818.484
1994	162.622.89	28.474.417	0,29	-134.152.298	134.152.298
1995	1.202.877	1.102.1928	0,47	100.685	100.685
1996	14.997.987	14.602.917	1,03	395.070	395.070
1997	21.494.186	14.076.896	1,53	7.417.290	7.417.290
1998	27.662.626	11.708.978	2,36	15.953.648	15.953.648
1999	20.645.674	18.809.042	1,09	1.836.632	1.836.632
2000	26.291.734	7.067.176	3,73	19.224.558	19.224.558
2001	27.879.704	7.301.812	3,82	20.577.892	20.577.892
2002	22.300.771	4.667.705	4,78	17.633.066	17.633.066
2003	46.753.507	18.628.108	2,51	28.125.399	28.125.399
2004	66.287.475	21.131.265	3,14	45.156.210	45.156.210
2005	64.007.047	20.440.109	3,13	43.566.938	43.566.938
2006	105.322.324	20.248.009	5,20	85.074.315	85.074.315

Kaynak: Uyg. Ticaret Bakanlığı

Tablo No: 3.14. Yıllar İtibarı İle Türkiye - Rusya Federasyonu İlişi Ticareti (ABD Doları)

Yıllar	İhracat	İthalat	İhracattan İthalata Karşılıklı Oran	Ticaret Dengesi	Ticaret Kararı
1992	41.885.271	2.070.962.293	0,02	-2.029.077.022	2.029.077.022
1993	102.667.890	1.762.928.814	0,06	-1.660.260.924	1.660.260.924
1994	821.229.721	1.071.998.837	0,77	-250.769.116	250.769.116
1995	1.294.224.480	1.192.976.608	0,92	101.247.872	101.247.872
1996	1.771.694.760	1.320.199.114	0,75	451.495.646	451.495.646
1997	2.076.400.999	1.174.398.117	0,57	902.002.882	902.002.882
1998	1.948.000.243	1.159.028.114	0,60	788.972.129	788.972.129
1999	992.692.894	1.374.157.817	0,72	-381.464.923	381.464.923
2000	643.300.006	1.096.999.776	0,58	-453.699.770	453.699.770
2001	574.184.727	1.459.497.419	0,39	-885.312.692	885.312.692
2002	1.072.026.590	1.601.721.401	0,67	-529.694.811	529.694.811
2003	1.367.590.080	2.451.243.428	0,55	-1.083.653.348	1.083.653.348
2004	1.800.530.081	3.027.305.400	0,60	-1.226.775.319	1.226.775.319
2005	2.075.520.089	12.058.767.951	0,17	-9.983.247.862	9.983.247.862
2006	2.000.276.169	11.351.076.005	0,18	-9.350.799.836	9.350.799.836

Kaynak: T.C. Millî İktisat Bakanlığı

Tablo No: 3.15. Türkiyənin Kəşf Fərdəməyünmədən Fəsilər Bəndə İhtisatı (MİD Dövlət)

FƏSİLİN ADI	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Toplam kəşf	61042.974	64186.217	11123861.740	1.467.960.804	1.467.960.804	2.107.190.209	4.107.190.209	4.107.190.209	4.107.190.209	4.107.190.209	4.107.190.209	4.107.190.209	4.107.190.209
Məhdud kəşf, əsasən və fərdəməyünmədən fəsilərinin əsasən	26.800.209	27.000.000	24.000.000	29.000.000	29.000.000	29.000.000	29.000.000	29.000.000	29.000.000	29.000.000	29.000.000	29.000.000	29.000.000
Tərəvizi əsasən və əsasən kəşf, əsasən	48.015.810	46.899.526	81.899.511	1.438.960.804	1.438.960.804	1.438.960.804	1.438.960.804	1.438.960.804	1.438.960.804	1.438.960.804	1.438.960.804	1.438.960.804	1.438.960.804
Səhərlər məhdud kəşf, əsasən	31.300.120	30.181.490	29.700.520	25.800.000	25.800.000	25.800.000	25.800.000	25.800.000	25.800.000	25.800.000	25.800.000	25.800.000	25.800.000
Məhdud kəşf, əsasən və əsasən kəşf, əsasən	59.939.891	59.770.000	67.000.000	69.000.000	69.000.000	69.000.000	69.000.000	69.000.000	69.000.000	69.000.000	69.000.000	69.000.000	69.000.000
Şəhər və məhdud kəşf, əsasən	41.857.422	40.980.129	57.217.190	70.242.819	70.242.819	70.242.819	70.242.819	70.242.819	70.242.819	70.242.819	70.242.819	70.242.819	70.242.819
Kəşf, əsasən və əsasən kəşf, əsasən	12.855.210	17.000.000	24.000.000	6.000.000	6.000.000	6.000.000	6.000.000	6.000.000	6.000.000	6.000.000	6.000.000	6.000.000	6.000.000
Əsasən kəşf, əsasən və əsasən kəşf, əsasən	10.000.120	17.000.000	24.000.000	6.000.000	6.000.000	6.000.000	6.000.000	6.000.000	6.000.000	6.000.000	6.000.000	6.000.000	6.000.000
Əsasən kəşf, əsasən və əsasən kəşf, əsasən	18.300.775	20.277.282	21.801.490	40.487.219	40.487.219	40.487.219	40.487.219	40.487.219	40.487.219	40.487.219	40.487.219	40.487.219	40.487.219
Tərəvizi əsasən	11.979.206	18.140.000	20.701.704	41.000.000	41.000.000	41.000.000	41.000.000	41.000.000	41.000.000	41.000.000	41.000.000	41.000.000	41.000.000
Əsasən kəşf	14.000.000	17.000.000	18.000.000	20.000.000	20.000.000	20.000.000	20.000.000	20.000.000	20.000.000	20.000.000	20.000.000	20.000.000	20.000.000
Əsasən kəşf, əsasən və əsasən kəşf, əsasən	30.000.000	37.000.000	37.000.000	35.000.000	35.000.000	35.000.000	35.000.000	35.000.000	35.000.000	35.000.000	35.000.000	35.000.000	35.000.000
Məhdud kəşf	20.000.000	20.000.000	41.000.000	36.000.000	36.000.000	36.000.000	36.000.000	36.000.000	36.000.000	36.000.000	36.000.000	36.000.000	36.000.000
Əsasən	112.800.000	110.000.000	100.000.000	100.000.000	100.000.000	100.000.000	100.000.000	100.000.000	100.000.000	100.000.000	100.000.000	100.000.000	100.000.000

Tablo No: 3.16. Türkiyənin Kəşf Fərdəməyünmədən Fəsilər Bəndə İhtisatı (MİD Dövlət)

FƏSİLİN ADI	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Toplam kəşf	3.000.000.000	3.400.000.000	3.000.000.000	3.000.000.000	3.400.000.000	3.400.000.000	3.400.000.000	3.400.000.000	3.400.000.000	3.400.000.000	3.400.000.000	3.400.000.000	3.400.000.000
Məhdud kəşf, əsasən və əsasən kəşf, əsasən	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000
Əsasən kəşf, əsasən və əsasən kəşf, əsasən	2.000.000.000	2.400.000.000	2.000.000.000	2.000.000.000	2.400.000.000	2.400.000.000	2.400.000.000	2.400.000.000	2.400.000.000	2.400.000.000	2.400.000.000	2.400.000.000	2.400.000.000
Əsasən kəşf, əsasən və əsasən kəşf, əsasən	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000
Əsasən kəşf, əsasən və əsasən kəşf, əsasən	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000	1.000.000.000

Qeydlər: T.C. Məhkəmə Məhkəməsi

Tablo No 3.17. Yıllar İtibarı ile Türkiye Azerbaycan İktisadi Yabancı (AİT) Ticaret

Yıllar	Hesap	İhtisat	Hesabın İhtisatın Karşılığı Oranı	Ticaret Dengesi	Ticaret Hattı
1992	302.245.946	75.097.612	2,50	67.140.936	137.742.958
1993	66.266.136	39.397.689	1,68	26.868.447	100.143.947
1994	152.621.800	6.095.072	24,07	127.240.025	141.006.978
1995	101.944.607	71.777.674	7,41	120.367.673	169.101.771
1996	276.802.616	79.105.001	6,11	201.717.615	276.802.616
1997	319.700.923	96.269.274	5,49	261.632.649	377.971.197
1998	321.076.977	10.976.946	6,16	265.902.489	377.971.197
1999	248.095.605	44.003.429	5,64	204.092.184	292.095.122
2000	250.975.187	95.675.889	2,61	156.699.198	250.975.187
2001	225.214.078	70.075.701	2,68	147.138.670	301.208.440
2002	251.421.331	66.675.468	3,28	166.745.867	251.421.331
2003	115.468.701	122.037.277	2,57	142.081.006	418.095.908
2004	408.402.759	139.503.760	2,92	268.898.999	508.305.517
2005	521.061.271	212.115.046	1,94	271.667.186	799.067.926
2006	672.608.665	124.110.255	5,42	548.498.410	799.710.730

Kaynak: T.C. Merkez Bankası

Tablo No. 3.04. Türkiyənin Azerbaycanla Familar Rəsmi İttifaq (Mİİİ İttifaq)

BASILAR	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2006 Orta
Toplam İttifaq	296.579.287	329.314.059	251.401.590	315.468.305	405.002.793	527.881.271	673.680.687	180,08
İstehlak məhsulləri, kəndəkar	12.790.266	15.296.379	24.881.725	34.990.677	44.197.726	60.990.979	79.992.973	14,28
Əmək və məişət əvə	10.971.770	11.093.109	78.493.889	73.494.716	57.987.496	91.174.473	61.795.699	5,68
İstehlak məhsulləri və xidmətlər	24.979.374	31.000.328	37.796.899	29.994.498	29.079.099	40.299.991	59.499.991	8,66
Ödəniş əvəzi yığım əvəzi	7.179.371	8.090.298	8.497.977	10.499.990	10.414.296	16.099.694	16.000.174	7,79
İstehlak məhsulləri və xidmətlər	1.290.612	1.000.128	1.511.427	1.112.612	1.112.612	1.112.612	1.112.612	6,18
İstehlak məhsulləri	4.499.694	3.088.894	6.975.419	6.599.698	1.498.793	1.112.612	24.249.612	1,61
Sığortə və bənzər	9.512.514	9.090.075	11.293.877	14.113.116	16.594.114	11.212.212	21.000.000	1,51
Əmək və bənzər	7.790.499	8.090.075	9.777.499	10.490.298	12.179.092	17.179.979	19.000.499	2,89
İstehlak məhsulləri və xidmətlər	2.977.678	4.094.979	7.890.979	8.994.716	10.914.679	16.993.496	18.997.979	3,79
Ağac və ağac əvəzi	1.984.717	1.590.299	3.179.977	4.990.979	6.994.979	11.493.497	17.000.499	2,91
Təbii, kəndəkar, kəndəkar və bənzər	2.897.711	2.417.499	3.511.699	4.994.979	7.497.092	10.746.979	12.794.979	2,51
İstehlak	1.499.690	2.112.612	2.112.612	4.112.612	6.112.612	14.000.000	15.000.000	4,11
Müəssisələr və xidmətlər	2.000.000	2.799.979	3.497.979	3.499.979	4.999.979	8.499.979	14.179.979	2,19
İstehlak məhsulləri, kəndəkar və bənzər	21.499.699	11.990.371	16.990.979	19.979.316	16.799.799	16.774.979	19.497.979	1,99
İstehlak	119.979.977	109.000.471	94.729.477	113.007.600	148.199.004	187.979.979	239.497.699	25,68

Tablo No. 3.05. Türkiyənin Azerbaycanla Familar Rəsmi İttifaq (Mİİİ İttifaq)

BASILAR	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2006 Orta
Toplam İttifaq	61.007.889	69.071.884	61.007.884	102.007.884	176.007.884	242.007.884	321.007.884	100,00
İstehlak məhsulləri və xidmətlər	2.979.729	1.000.000	3.000.000	10.000.000	16.000.000	24.000.000	30.000.000	27,00
Sığortə və bənzər	994.129	114.444	70.000	922.222	1.777.624	30.000.000	57.000.000	30,19
İstehlak məhsulləri, kəndəkar və bənzər	44.244.044	42.000.000	26.911.884	65.111.666	17.000.000	281.000.000	28.211.000	21,51
İstehlak	87.996.081	59.000.719	50.989.797	44.199.979	59.199.796	96.199.979	114.997.979	9,76

Qeydlər: 1. İstehlak məhsulləri.

Tablo No 3.20. Yıllar İtibarı ile Türkiye Gümrüğüne İlişli Yıllık Gelir (Milyar Dolar)

Yıllar	Hesap	İstatistik	Hesapın İstatistik Kategorisine Göre	Yıllık Ortalama	Yıllık Ortalama
1994	11.616.970	16.921.709	1,46	3.199.097	17.959.109
1995	14.508.541	21.094.000	1,45	12.614.545	58.402.541
1996	19.079.902	25.621.700	1,35	41.409.000	32.702.600
1997	28.125.892	50.156.000	1,78	1.009.000	118.202.600
1998	31.518.657	53.434.600	1,70	77.600.000	142.815.200
1999	179.518.015	67.994.800	2,60	10.000.000	200.400.000
2000	204.245.964	91.007.352	1,60	75.130.602	255.155.200
2001	114.000.000	99.000.000	1,10	20.000.000	100.000.000
2002	251.778.519	155.145.761	0,60	-25.544.042	207.000.000
2003	164.000.000	137.000.000	1,19	10.000.000	270.000.000
2004	101.228.770	177.000.000	0,75	-34.601.700	240.000.000
2005	155.000.000	275.000.000	0,57	-110.000.000	400.000.000
2006	190.000.000	300.000.000	0,63	-100.000.000	500.000.000
2007	270.000.000	300.000.000	0,50	-30.000.000	570.000.000
2008	300.000.000	300.000.000	1,00	100.000.000	600.000.000

Kaynak: T.C. İstatistik Kurumu

Tablo No: 3.21. Türkiye'nin Güneşli Günlerin Enerji Potansiyeli (MWh/ha Yılı)

YERLER	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Taşlıca Enerji	171.770.549	144.849.532	181.220.771	175.009.899	199.571.022	271.381.670	303.705.516	180.80
Yunak ve çevresel	5.295.758	5.441.257	7.872.612	12.732.593	11.702.480	17.007.440	19.277.076	15.79
Yedigöller, Kızıltepe, İncesu	4.999.661	6.699.999	7.995.399	19.091.399	17.209.691	19.799.091	14.007.999	10.96
İskenderli, Adana ve civarlar	19.000.000	18.000.000	14.000.000	9.000.000	10.000.000	16.000.000	16.000.000	1.25
Devlet ve özel enerji	1.000.000	1.100.000	1.200.000	1.300.000	1.400.000	1.500.000	1.600.000	1.30
Ağaç ve diğer enerji	872.001	870.002	1.900.007	4.200.045	6.770.462	12.150.070	21.000.212	9.71
İstanbul ve çevresel enerji	700.000	1.077.000	1.615.000	2.000.000	3.000.000	7.000.000	17.000.000	4.80
Marmara, Ege, Akdeniz ve diğer enerji	715.000	1.379.000	2.815.000	3.000.000	3.400.000	6.700.000	14.000.000	9.87
Diğer enerji	400.000	500.000	4.000.000	4.000.000	3.000.000	3.000.000	14.000.000	9.89
İstanbul ve çevresel enerji	5.000.000	4.000.000	4.000.000	6.200.000	7.400.000	9.000.000	13.400.000	5.05
Genel toplam	1.800.000	1.942.000	1.800.000	6.710.000	6.000.000	9.000.000	13.000.000	5.51
Su ve diğer enerji	5.000.000	5.000.000	6.000.000	8.000.000	9.000.000	11.000.000	12.000.000	3.20
Diğer	10.000.000	11.000.000	10.000.000	10.000.000	10.000.000	10.000.000	10.000.000	10.00

Tablo No: 3.22. Türkiye'nin Güneşli Günlerin Enerji Potansiyeli (MWh/ha Yılı)

YERLER	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Taşlıca Enerji	170.470.549	143.849.532	180.220.771	174.009.899	198.571.022	270.381.670	302.705.516	180.80
Yunak ve çevresel	5.295.758	5.441.257	7.872.612	12.732.593	11.702.480	17.007.440	19.277.076	15.79
Yedigöller, Kızıltepe, İncesu	4.999.661	6.699.999	7.995.399	19.091.399	17.209.691	19.799.091	14.007.999	10.96
İskenderli, Adana ve civarlar	19.000.000	18.000.000	14.000.000	9.000.000	10.000.000	16.000.000	16.000.000	1.25
Devlet ve özel enerji	1.000.000	1.100.000	1.200.000	1.300.000	1.400.000	1.500.000	1.600.000	1.30
Ağaç ve diğer enerji	872.001	870.002	1.900.007	4.200.045	6.770.462	12.150.070	21.000.212	9.71
İstanbul ve çevresel enerji	700.000	1.077.000	1.615.000	2.000.000	3.000.000	7.000.000	17.000.000	4.80
Marmara, Ege, Akdeniz ve diğer enerji	715.000	1.379.000	2.815.000	3.000.000	3.400.000	6.700.000	14.000.000	9.87
Diğer enerji	400.000	500.000	4.000.000	4.000.000	3.000.000	3.000.000	14.000.000	9.89
İstanbul ve çevresel enerji	5.000.000	4.000.000	4.000.000	6.200.000	7.400.000	9.000.000	13.400.000	5.05
Genel toplam	1.800.001	1.942.002	1.800.007	6.710.045	6.000.000	9.000.000	13.000.000	5.51
Su ve diğer enerji	5.000.000	5.000.000	6.000.000	8.000.000	9.000.000	11.000.000	12.000.000	3.20
Diğer	10.000.000	11.000.000	10.000.000	10.000.000	10.000.000	10.000.000	10.000.000	10.00

Kaynaklar: T.C. Sağlık Bakanlığı

Tablo No 3.33. Yıllar İtibarı ile Türkiye İlişkisine İlişli Yırcası (AŞİİ Dolar)

Yıllar	Hesap	İstatistik	Hesapın İstatistik Karyolama Oranı	Tırcı Dırcı	Tırcı Hesap
1991	59.408.117	981.000.741	0,06	-34.174.966	109.958.178
1992	16.448.064	472.700.649	0,03	-475.256.985	512.154.117
1993	76.303.409	525.071.205	0,14	-158.793.798	411.356.608
1994	198.151.218	695.510.107	0,28	-477.980.967	1.078.181.147
1995	267.538.508	761.638.428	0,35	-494.171.925	1.079.156.781
1996	310.040.001	981.150.121	0,32	-671.775.121	1.274.287.129
1997	274.117.064	986.781.322	0,28	-714.464.258	1.265.058.586
1998	309.000.101	1.199.040.508	0,26	-887.040.301	988.000.101
2000	258.121.154	981.559.775	0,26	-725.470.581	1.258.601.969
2001	309.173.416	1.078.600.630	0,28	-769.426.116	1.000.000.000
2002	111.200.002	991.097.200	0,11	-877.897.200	1.704.762.202
2003	414.967.760	1.337.578.473	0,31	-922.610.713	1.779.177.760
2004	570.000.000	2.179.000.000	0,26	-1.609.000.000	3.079.000.000
2005	818.558.015	2.667.518.375	0,31	-1.879.060.360	3.458.478.355
2006	1.010.000.000	3.980.000.000	0,25	-2.970.000.000	3.980.000.000

Kaynak: T.C. İstatistik Kurumu

Tablo No: 3.24. Türkiye'nin İlerleyişinin Pasifler Basmada İleremesi (AHD Doları)

FAKULTE	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Toplam İhtimal	204.021.041	208.195.615	419.870.000	440.051.081	722.081.627	804.700.000	1.076.340.000	1.076.340.000	1.076.340.000
Stüdyo ve sanatçılar	39.477.770	24.944.207	31.894.070	95.308.472	72.586.816	107.815.670	170.000.000	170.000.000	170.000.000
Yayıncı kuruluşlar, baskılar	5.833.000	5.700.500	70.000.000	30.700.700	97.500.000	70.000.000	100.000.000	100.000.000	100.000.000
Yayıncı kuruluşlar ve ses kütüphane kuruluşları	20.700.000	35.270.000	34.000.000	42.500.000	67.000.000	104.000.000	104.000.000	104.000.000	104.000.000
Diğer ses kayıtları ve yayıncı kuruluşları	4.874.000	10.000.000	11.000.000	10.000.000	20.000.000	60.000.000	60.000.000	60.000.000	60.000.000
Yayıncı kuruluşlar ve diğer	30.340.000	20.000.000	37.000.000	31.000.000	51.000.000	60.000.000	60.000.000	60.000.000	60.000.000
Diğer ses kayıtları ve yayıncı kuruluşları	7.000.000	2.000.000	5.000.000	9.000.000	20.000.000	30.000.000	30.000.000	30.000.000	30.000.000
Yayıncı kuruluşları ve diğer	1.000.000	1.000.000	1.000.000	1.000.000	1.000.000	1.000.000	1.000.000	1.000.000	1.000.000
Diğer ses kayıtları ve yayıncı kuruluşları	5.000.000	7.000.000	12.000.000	11.000.000	18.000.000	30.000.000	30.000.000	30.000.000	30.000.000
Diğer	20.700.000	35.000.000	20.000.000	25.000.000	37.000.000	37.000.000	37.000.000	37.000.000	37.000.000
Diğer	200.000	1.000.000	4.000.000	30.000.000	15.000.000	30.000.000	30.000.000	30.000.000	30.000.000
Diğer	6.000.000	8.000.000	10.000.000	10.000.000	10.000.000	10.000.000	10.000.000	10.000.000	10.000.000
Diğer	125.000.000	117.000.000	100.000.000	105.000.000	300.000.000	270.000.000	270.000.000	270.000.000	270.000.000

Tablo No: 3.25. Türkiye'nin İlerleyişinin Pasifler Basmada İleremesi (AHD Doları)

FAKULTE	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Toplam İhtimal	941.999.770	757.625.000	981.000.000	1.171.905.472	2.470.071.700	2.677.540.000	2.900.400.000	2.900.400.000	2.900.400.000
Diğer ses kayıtları	371.700.000	200.770.000	340.000.000	600.000.000	1.400.000.000	1.500.000.000	1.500.000.000	1.500.000.000	1.500.000.000
Diğer ses kayıtları ve yayıncı kuruluşları	100.000.000	110.000.000	150.000.000	200.000.000	300.000.000	400.000.000	400.000.000	400.000.000	400.000.000
Diğer	81.000.000	60.000.000	60.000.000	97.000.000	170.000.000	200.000.000	200.000.000	200.000.000	200.000.000
Diğer	100.000.000	110.000.000	150.000.000	200.000.000	300.000.000	400.000.000	400.000.000	400.000.000	400.000.000

Kaynaklar: T.C. İstatistik Kurumu

Tablo No: 3.26. Yıllık İthalat ile Türkiye - Suriye İthal Ticareti (ABD Doları)

Yıllar	İthalat	İthalat	İthalatın İthalat Karşılığına Oranı	Ticaret Dengesi	Ticaret Marjı
1983	58.981.571	9.575.173	17,43	59.549.738	62.096.144
1984	61.669.196	11.091.148	2,47	49.876.948	59.671.286
1985	75.803.091	85.943.909	3,41	58.459.132	72.146.950
1986	62.129.179	29.027.507	3,27	47.301.852	61.156.686
1987	60.624.263	5.185.473	12,67	55.508.690	65.727.698
1988	142.980.480	4.392.676	29,24	128.586.804	147.294.086
1989	146.962.000	17.029.090	9,97	129.932.910	194.667.094
1990	194.494.032	84.584.738	2,31	110.009.294	229.789.630
1991	264.207.176	86.093.012	3,95	197.753.764	311.080.588
1992	216.287.457	23.728.132	4,02	162.469.325	282.595.591
1993	228.821.573	68.666.093	3,33	179.956.680	207.297.588
1994	229.887.483	49.466.584	3,39	178.880.911	287.074.288
1995	272.452.342	229.184.288	1,95	14.861.895	520.267.611
1996	307.770.389	311.495.001	0,99	-1.800.412	619.277.180
1997	268.753.364	496.282.593	0,59	-187.528.999	725.095.723
1998	302.090.586	388.084.270	1,88	1.847.986	697.046.286
1999	292.282.821	387.188.211	0,76	74.591.690	389.291.194
2000	194.266.794	297.288.708	0,34	-103.021.914	729.286.582
2001	201.141.181	487.475.682	0,61	-102.714.491	746.666.073
2002	268.771.540	586.287.231	0,53	-235.475.691	773.068.771
2003	410.754.591	423.243.282	0,99	-2.504.671	824.194.283
2004	329.074.581	327.026.494	1,01	20.441.087	731.094.284
2005	571.869.919	212.129.758	2,82	2.6869.169	823.289.689
2006	528.410.444	87.887.912	3,86	444.552.532	672.286.756

Kaynak: Y.C. İthalat Dairesi.

Tablo No: 3.27. Türkiyede'nin Kuruluşta Yerleşik Hanehanelerinde İhtisasa (A.00) Devleri

HANEHANELER	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Toplam İhtisat	461.466.714	481.466.191	466.771.980	440.774.941	491.078.180	491.078.180	521.058.949	521.058.949	521.058.949	521.058.949	521.058.949
Merkezi İhtisat Kuruluşları ve Yerleşik Hanehaneler	5.466.940	11.752.379	12.400.076	11.544.467	13.007.547	11.544.467	41.851.636	41.851.636	41.851.636	41.851.636	41.851.636
Tar. Kuruluşlar, Kuruluşlar ve Yerleşik Hanehaneler	6.475.229	7.897.482	11.948.489	24.007.641	30.067.547	24.007.641	31.072.527	31.072.527	31.072.527	31.072.527	31.072.527
Devlet Kuruluşları, Kuruluşlar ve Yerleşik Hanehaneler	9.098.028	14.627.032	18.142.146	30.111.161	35.008.180	30.111.161	31.488.526	31.488.526	31.488.526	31.488.526	31.488.526
Devlet Kuruluşları, Kuruluşlar ve Yerleşik Hanehaneler	1.099.071	1.674.294	1.674.294	2.674.294	3.674.294	2.674.294	3.674.294	3.674.294	3.674.294	3.674.294	3.674.294
Merkezi İhtisat Kuruluşları ve Yerleşik Hanehaneler	50.000.000	50.000.000	50,000,000	50,000,000	50,000,000	50,000,000	50,000,000	50,000,000	50,000,000	50,000,000	50,000,000
Merkezi İhtisat Kuruluşları ve Yerleşik Hanehaneler	9.213.956	10.719.804	15.938.794	28.939.980	39.803.794	28.939.980	36.099.980	36.099.980	36.099.980	36.099.980	36.099.980
Devlet Kuruluşları ve Yerleşik Hanehaneler	2.200.943	14.224.424	11.000.000	28.274.622	30.948.000	28.274.622	31.475.558	31.475.558	31.475.558	31.475.558	31.475.558
Devlet Kuruluşları ve Yerleşik Hanehaneler ve Yerleşik Hanehaneler	9.000.000	10.000.000	10.000.000	10.000.000	10.000.000	10.000.000	10.000.000	10.000.000	10.000.000	10.000.000	10.000.000
Yerleşik Hanehaneler	79.998.177	79.998.989	148.998.989	247.998.989	367.998.989	247.998.989	379.998.989	379.998.989	379.998.989	379.998.989	379.998.989

Tablo No: 3.28. Türkiyede'nin Kuruluşta Yerleşik Hanehanelerinde İhtisasa (A.00) Devleri

HANEHANELER	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Toplam İhtisat	549.293.948	608.479.680	596.787.787	678.949.980	687.826.494	678.949.980	697.997.979	697.997.979	697.997.979	697.997.979	697.997.979
Merkezi İhtisat Kuruluşları ve Yerleşik Hanehaneler	79.998.976	97.460.971	79.998.976	71.976.666	47.719.791	71.976.666	71.976.666	71.976.666	71.976.666	71.976.666	71.976.666
Devlet Kuruluşları, Kuruluşlar ve Yerleşik Hanehaneler	11.408	6.000	0	0	100.000	0	0	0	0	0	0
Merkezi İhtisat Kuruluşları, Kuruluşlar ve Yerleşik Hanehaneler	471.895.746	410.913.709	496.427.780	315.923.220	271.696.694	315.923.220	379.175.648	379.175.648	379.175.648	379.175.648	379.175.648
Devlet Kuruluşları ve Yerleşik Hanehaneler	20.000.000	10.000.000	20.000.000	20.000.000	20.000.000	20.000.000	20.000.000	20.000.000	20.000.000	20.000.000	20.000.000

Kaynaklar: T.C. Merkez Bankası

Tablo No: 3.29. Yıllık Dışarı ile Türkiye - İsmail Hakkı Tokerli (ABD Doları)

Yıllar	İhracat	İthalat	İhracattan İthalata Karşılaşma Oranı	Ticaret Dengesi	Ticaret Marjı
1985	1.887.316.587	1.327.191.876	0,69	560.124.711	2.939.364.783
1986	1.791.861.581	1.586.664.139	0,88	205.197.442	2.986.199.669
1987	1.876.861.811	1.264.674.734	0,67	612.187.077	2.515.286.895
1988	564.350.090	221.347.636	0,39	343.002.454	795.782.534
1989	439.879.287	547.555.768	0,80	-107.676.481	1.387.295.099
1990	546.680.875	699.880.848	0,80	-153.199.973	1.705.481.375
1991	561.895.056	899.474.811	0,61	-337.579.755	2.043.061.67
1992	495.482.471	482.389.944	0,97	13.092.527	987.982.417
1993	488.603.117	90.577.610	0,18	398.025.507	977.440.717
1994	495.289.770	364.882.745	0,73	130.407.025	826.188.535
1995	389.546.797	687.036.888	0,56	-297.490.091	996.579.580
1996	389.805.886	694.484.094	0,56	-304.678.208	996.584.581
1997	268.435.930	689.405.312	0,39	-420.969.382	977.990.262
1998	297.521.475	886.375.164	0,33	-588.853.689	1.185.076.586
1999	307.607.404	646.481.629	0,47	-338.874.225	983.489.123
2000	734.686.588	483.076.288	0,65	251.610.300	627.774.793
2001	1.074.844.588	695.584.166	0,64	379.260.422	1.954.199.166
2002	1.057.844.787	817.790.198	0,77	240.054.589	1.871.244.987
2003	1.605.575.772	879.080.076	0,54	726.495.696	2.481.575.048
2004	1.535.562.089	930.971.686	0,60	604.590.403	2.254.955.789
2005	508.786.289	1.880.682.889	0,26	-1.371.896.600	2.394.481.089
2006	810.195.181	1.561.184.989	0,51	-750.989.808	2.171.179.989
2007	806.880.489	5.889.081.766	0,13	-5.082.201.277	4.875.081.889
2008	780.344.772	257.478.714	0,32	522.866.058	1.051.734.486

Kaynakça: T.C. İstatistik Kurumu

Tablo No: 3.52. Yıllar İtibarı ile Türkiye - Irak İki Ülke Ticareti (ABD Doları)

Yıllar	İhracat	İthalat	İhracata İthalata Karşılaşma Oranı	Ticaret Dengesi	Ticaret Hesabı
1990	214.594.129	1.044.531.895	0,20	-832.827.757	1.261.036.013
1991	122.998.997	432.040	248,76	121.996.917	122.998.997
1992	211.097.096	909.402	233,49	211.096.694	213.075.498
1993	169.024.625	970	269779,69	169.023.655	169.024.625
1994	149.971.804	0		149.971.804	149.971.804
1995	122.998.704	0		122.998.704	122.998.704
1996	190.985.915	34.297.772	5,39	156.688.143	209.773.687
1997	91.911.615	76.264.930	0,71	-22.252.677	190.058.709
1998	0	0		0	0
1999	0	0		0	0
2000	0	0		0	0
2001	0	0		0	0
2002	0	0		0	0
2003	629.077.195	112.601.207	7,36	736.496.248	641.698.022
2004	1.249.801.895	667.399.194	3,99	1.509.209.751	1.249.801.895
2005	2.790.090.410	498.690.096	6,00	2.291.399.774	1.201.770.446
2006	2.299.064.602	674.801.262	6,09	2.299.799.754	1.997.263.428

Kaynak: Dış Ticaret Müsteferliği

2. KISIM

B Ö L Ü M 4

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KOMŞULUK POLİTİKASI

Önsöz*

Türkiye'nin komşularıyla ekonomik ve ticari ilişkileri mercek altına alındığında, son 30 yıldır bazı komşularımızın uluslararası arenada siyasi ve askeri açılardan dikkat çeken roller üstlenmekte olduğunu görmekteyiz. Yüksek tansiyonlu bir bölgede, ekonomik ve ticari ilişkiler anlamında komşulara açılım çabası, beraberinde çeşitli riskleri getirdiği gibi, karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesinde 'egemenliğin' bir anlamda bölge dışı güçlerin kontrolünde olduğunu da ortaya koymaktadır. Öte yandan, yaklaşık 50 yıldan beri Avrupa yolculuğundaki Türkiye'nin, gümrük birliği bağlamında ticari ortakları olarak, coğrafi komşularından ziyade Avrupa Birliği (AB) ülkeleriyle hukuki sonuçları da olan bağlar oluşturması; komşuluk politikası geliştirilmesi ve bu politikanın uygulanması sürecinde Türkiye'yi bölgede, hatta dünyada diğer ülkelerden oldukça farklı bir konuma koymaktadır.

Son yıllarda kamuoyunda giderek artmakta olan bir söyleme göre, Türkiye'nin ticari ilişkilerinde komşu ülkelerin payı artış göstermektedir. Oysa, yıllar itibarıyla yapılan karşılaştırmalı incelemede, komşuların payında bir artış olmadığı gibi, henüz 1980'li yılların seviyesine dahi ulaşamadığı görülmektedir. Bununla birlikte, özellikle Rusya Federasyonu ve İran'dan yapılmakta olan enerji ithalatına paralel olarak, komşulardan yapılan ithalatın toplam ithalatımız içerisindeki payında hızlı bir artış gözlemlenmektedir. Bu artış trendinin önümüzdeki yıllarda da devam etmesi beklenmektedir.

Komşularımızın çoğunun geçiş süreci ekonomileri olmaları ve komşularımızın bir bölümündeki siyasi ve askeri istikrarsızlıklar, karşılıklı ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi için uygun iş ikliminin mevcut olmadığını ortaya koymaktadır. Avrupa Birliği yolundaki Türkiye'nin coğrafi komşularıyla ilişkilerinin kalitesini ve derinliğini, Türkiye'yi Avrupa'ya daha da yaklaştıracak bir unsur olarak değerlendirmek mümkün olduğu gibi, komşu ve çevre ülkelere özel vurgular yapılarak ilişkilerin geliştirilmesine atfedilen önem, bazı çevrelerce AB'ye alternatif arayışı olarak dahi yorumlanabilmektedir. Çalışmanın, bu açıdan bir anlamda durum tesbiti yapılmasına katkı sağlaması ve daha önemlisi, Türkiye'nin, ekonomik ve ticari ilişkilerinde hangi yöne, neden ağırlık vermesi gerektiği konusundaki tartışmalara ışık tutması amaçlanmıştır.

* Çalışmanın 2. Kısmı (4, 5, 6, 7, 8. bölümler) Kavrakoğlu Yönetim Enstitüsü danışmanı Aydın Sezer tarafından hazırlanmıştır.

Bu çalışma sırasında çok sayıda kamu ve özel sektör mensubu ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. İkili görüşmelerde elde ettiğim bilgiler ve edindiğim izlenimler geniş ölçüde çalışmaya yansıtılmıştır. Daha planlama aşamasındayken çalışmanın genel çerçevesinin oluşturulmasında değerli katkılarını esirgemeyen ASAM Yönetim Kurulu üyesi değerli dostum Mehmet Şüküroğlu'na teşekkürlerimi sunarım.

Görüşme yaptığım, Ömer Berki'ye (Dış Ticaret Vakfı Koordinatörü ve Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracat eski Genel Müdürü), Şükran Yazıcı'ya (Avrupa Birliği Genel Sekreter Yardımcısı), Mustafa Özcan'a (Dışişleri Bakanlığı), Şevki Mütevellioğlu'na (T.C. Batum Başkonsolosu), Bahri Can Çalıcıoğlu'na (Moskova Büyükelçiliği Ticaret Başmüsaviri), Hasan Ali Erdem'e (Dış Ticaret Müsteşarlığı, DTM), Kaan Sürmeli'ye (DTM), Serdar Akar'a (DTM), Erkşan Günkut'a (DTM), Münir Yetkin'e (DTM), Ali Sakallıoğlu'na (DTM), Baki Alkaçar'a (DTM eski Müsteşar Yardımcısı), Ali Akif Ertürk'e (BOTAŞ eski Daire Başkanı), Dr. Cenk Pala'ya (BOTAŞ), Ayşe Oya Benli'ye (İGEME), Cemal Kılıçlı'ya (Ulaştırma Bakanlığı), Ali Emre Yurdakul'a (TOBB Genel Sekreter Yardımcısı), Mustafa Bayburtlu'ya (TOBB), Şadan Eren'e (Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı), Haluk Büyükbaş'a (Türkiye Müteahhitler Birliği Genel Sekreteri), Leyla Özhan'a (Türkiye Müteahhitler Birliği), Çiğdem Çınar'a (DEİK), Yasemin Uluevren'e (DEİK), Serdar Arıkan'a (DEİK), Sefa Çömndeniz'e (Türkiye - Ukrayna İş Konseyi Başkanı), Cengiz Gül'e (Türkiye - Azerbaycan İş Konseyi Başkanı), Mine Kaya'ya (Uluslararası Nakliyeciler Derneği İcra Kurulu Başkan Vekili), Volkan Konuk'a (Uluslararası Nakliyeciler Derneği İcra Kurulu Başkan Yardımcısı), Mesut Ölçal'a (Gaziantep Ticaret Odası Genel sekreteri), Kürşat Göncü'ye (Gaziantep Sanayi Odası Genel Sekreteri), Murat Sakar'a (Kilis Ticaret ve Sanayi Odası Genel Sekreteri), Dr. Süleyman Gedik'e (TURKTRADE Genel Sekreteri) ve Çağrı Erhan'a (DYP Genel Başkan Yardımcısı) teşekkür borçluyum.

Çalışmanın başlangıcından bitimine kadar sürekli olarak desteklerini, görüşlerini ve önerilerini esirgemeyen TUSİAD Komşuluk Politikaları Alt Çalışma Grubu Başkanı Fikri Şadi Gücüm, üyeler Bülent Şahinalp, Hale Onursal Hatipoğlu ve Tuba Pelin Göl'e yardımları ve bu çalışmanın ortaya çıkartılmasındaki sabırları için şükranlarımı sunuyorum.

Nihayet, çalışmanın Avrupa Birliği Komşuluk politikası bölümününün hazırlanmasındaki cömert katkılarından ötürü değerli arkadaşım Avrupa Birliği uzmanı Aycan Mütevellioğlu'na, zaman zaman saatler boyu süren verimli tartışmalarla çalışmaya

ışık tutan yaklaşımları ve kaynak teminindeki yardımlarından ötürü değerli dostum Kenan Baykal'a ve hazırlamış olduğum metinleri her defasında okuyarak bir anlamda editörlük yapan sevgili eşim Nevin Sezer'e de teşekkür borçluyum.

4. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KOMŞULUK POLİTİKASI

4.1. Giriş

Avrupa Birliği'nin 2004 ve 2007 yılında gerçekleştirmiş olduğu son genişleme ile dış sınırları da değişmiştir. Bu genişlemenin sonucunda ortaya çıkan yeni imkanları ve güçlükleri değerlendirmek amacıyla bir politika oluşturma gereği ortaya çıkmış, Komisyon tarafından Mart 2003'de hazırlanan "Communication on Wider Europe" belgesi ile Avrupa Komşuluk Politikasının (AKOPO) ilk temelleri atılmış ve 12 Mayıs 2004 tarihinde daha detaylı unsurları içeren bir "Avrupa Komşuluk Politikası Strateji Belgesi" hazırlanmıştır.

AB ile doğu ve güney komşuları arasındaki ilişkileri geliştirmeye yönelik olarak oluşturulmuş bulunan AKOPO, AB ülkelerinde varolan barış, istikrar ve refah ortamının sözkonusu ülkelerle paylaşılmasını amaçlamaktadır. Bu kapsamda, AB'nin ulaştığı sınırlar çerçevesinde, komşu ülkelerle ilişkilerde yeni engellerin yaratılmasını önlemek için siyasi, ekonomik, kültürel ve güvenlik alanlarında daha kapsamlı bir işbirliği ile AB'nin çeşitli faaliyet ve programlarına katılım imkanlarının yaratılması hedeflenmektedir. Komşuluk politikasının önemi, Aralık 2003'de Avrupa Konseyi'nde kabul edilen "Avrupa Güvenlik Stratejisi" belgesinde de vurgulanmış, AB'nin, Akdeniz ve Doğu sınırlarında "iyi idare" edilen ülkelerle komşu olmasının önemine işaret edilmiştir.

Komşuluk politikası kapsamında önerilen yöntem; taraf ülkelerle işbirliği içerisinde, AB ile daha da yakınlaşmalarını sağlayacak öncelikli alanların belirlenmesidir. Siyasi diyalog ve reform, ticaret ve tarafların aşamalı olarak AB "Tek Pazarına"(*) katılmaları, adalet ve içişleri, enerji, taşımacılık, bilgi toplumu, çevre, araştırma ve buluşlar, sosyal politika ve bireysel temaslar gibi alanlarda ortaya çıkan bu önceliklerin, taraflarla işbirliği içerisinde oluşturulacak Aksiyon Planları'nın (AP) içine alınması öngörülmektedir.

(*) Tek Pazar; malların, bizzetlerin, sermayenin ve kişilerin serbest dolaşımının yeknesak kurallarla işletildiği piyasa. Daha fazla bilgi için ; <http://www.dtm.gov.tr/AB/AB%20Sayfasi/tekpaz.htm>

Komşularla oluşturulacak bu ayrıcalıklı ilişkilerde; hukukun üstünlüğü, demokrasi, insan haklarına ve azınlık haklarına saygı, iyi komşuluk ilişkilerinin teşvik edilmesi, pazar ekonomisi gibi bazı ortak değerlerin karşılıklı olarak güvence altına alınması esas olacaktır.

Ayrıca, AB dış politikasının temel taşlarını oluşturan terörle mücadele, kitle imha silahlarının sınırlandırılması, uluslararası hukuka uygunluk ve anlaşmazlıkların giderilmesi gibi alanlarda da karşılıklı taahhütlerin güvence altına alınması hedeflenmektedir.

Taslak AB Anayasasında da, “Birlik ve Komşuları” başlıklı 57. maddede, komşularla ilişkilere özel bir vurgu yapılmaktadır. İyi komşuluk ilişkilerinin tesisi ve bu amaçla gerekli anlaşmaların sonuçlandırılması öngörülmektedir. (*)

AKOPO'nun, AB'nin, bölgesel anlaşmazlıkların giderilmesine yönelik çabalarına da katkıda bulunacağı öngörülmektedir.

AKOPO kapsamında oluşturulacak ikili ilişkilerle, AB'nin özel önem verdiği organize suçlar, rüşvet, kara para aklama, göç dahil her türlü yasa dışı faaliyetler gibi konularda taraf ülkelerle yakın işbirliği tesis edilmesi amaçlanmaktadır. Aksiyon Planları, ortak hedeflere dayandırılmakla birlikte, her ülke ile mevcut ilişkilere ve gelişmelere göre farklılıklar da içerecektir.

Aksiyon Planlarındaki ilerlemeler, taraf ülkelerle halihazırda mevcut Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları veya Ortaklık Anlaşmaları'nın organları tarafından değerlendirilecek ve kaydedilen gelişmelere göre Aksiyon Planlarında gerekli değişiklikler yapılacak ve ikili ilişkilerin seyrine göre, içerikleri bilahare belirlenecek Avrupa Komşuluk Anlaşmaları şeklinde yeni bir oluşuma dönüşebilecektir.

Aksiyon Planları ayrıca, sözkonusu ülkelere sağlanacak yardımların programlanmasında da hareket noktasını oluşturacaktır. Teknik yardım, twinning(**) ve TAI-

(*) Article I-57 The Union and its neighbours

1. The Union shall develop a special relationship with neighbouring countries, aiming to establish an area of prosperity and good neighbourliness, founded on the values of the Union and characterised by close and peaceful relations based on cooperation.

2. For the purposes of paragraph 1, the Union may conclude specific agreements with the countries concerned. These agreements may contain reciprocal rights and obligations as well as the possibility of undertaking activities jointly. Their implementation shall be the subject of periodic consultation.

(**) Twinning ; Eşleştirme mekanizması aday ülkelerde Topluluk müktesebatının üye ülkelerle aynı standartlarda uygulanmasını sağlamaya yönelik olarak Kurum İnşasının temel unsuru olmuştur. Eşleştirme mekanizması aday ülkelerdeki kamu yönetimlerinin ve yarı kamusal örgütlerin üye ülkelerdeki muadilleriyle birlikte çalışarak, Topluluk müktesebatının belirli bir kısmının uyarlanması, çıkarılması ve yürütülmesine ilişkin proje geliştirilmesine imkan tanır. Daha fazla bilgi için ; <http://www.dtm.gov.tr/ab/ABgenisleme/twinning.htm>

EX(*) yoluyla da komşu ülkelerin desteklenmesinin ve Birlik program ve ajanslarına katılmalarının sağlanması üzerinde çalışmalar sürdürülmektedir.

Başlangıçta AKOPO'nun, Cezayir, Beyaz Rusya, Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan, Libya, Moldova, Fas, Filistin, Suriye, Tunus ve Ukrayna'yı kapsamı öngörülmüşken, 2004 yılında aday ülkeler Romanya, Bulgaristan ve Türkiye ile kara ve deniz sınırları olan güney Kafkasya ülkeleri Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ın da bu kapsama dahil edilmesi kararlaştırılmıştır. Beyaz Rusya, Libya ve Suriye'nin AKOPO'ya tam katılımı hedeflenmekle birlikte siyasi şartlar henüz tam anlamıyla oluşmamıştır.

Rusya, AB'nin komşusu olmakla beraber bu ülke ile ilişkilerin mevcut Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması kapsamında geliştirilerek sürdürülmesine karar verilmiş ve bu çerçevede Mayıs 2003 tarihli St. Petersburg zirvesinde, Ortaklık Anlaşması'na bağlı olarak uzun vadeli dört "ortak alan" yaratılarak ilişkilerin güçlendirilmesine karar verilmiştir (ortak ekonomi alanı; özgürlük, güvenlik ve adalet ortak alanı; dış güvenlik konularında işbirliği alanı; kültürel konular da dahil araştırma ve eğitim alanı). AKOPO'nun, özellikle doğu kanadındaki ülkelere yönelik ilişkiler açısından başarılı olmasında Rusya'nın katkısı ve işbirliği çok önemli görülmektedir.** Rusya ile ilişkiler de mali çerçevede Avrupa Komşuluk Politikası Aracı (ENPI) yolu ile desteklenecektir.

AB ile AKOPO kapsamındaki ülkeler arasındaki ilişkiler oldukça ileri seviyededir. Doğu Avrupa'da Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları, Akdeniz de ise, "Avrupa-Akdeniz Ortaklığı" (Barcelona Süreci)³⁵⁷ işbirliği için bölgesel bir çerçeve sağlamaktadır.

(*) TAIEX Teknik yardım değişim ofisi (Technical Assistance Exchange Office), Mayıs 1995 tarihli ve AB üyeliğine aday Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerini (MDAÜ) AB Tek Pazarı'na hazırlama konulu Beyaz Kitap'a istinaden oluşturulmuştur. AB Komisyonu'nca yönetilen bu ofisin ilk aşamada amacı, entegrasyonu kolaylaştırmak amacıyla MDAÜ'leri Tek Pazar mevzuatı konusunda bilgilendirmektir. Ancak Aralık 1997 tarihli Lüksemburg Zirvesi'nde alınan karar uyarınca TAIEX, tüm aday ülkelere yönelik çalışmalar yapmaya başlamıştır. Türkiye de adaylığının onaylanmasının ardından TAIEX yardımlarından faydalanmaya başlamıştır.

(**) AB, Putin döneminde artmakta olan otoriter eğilimden ve ekonomik reformların gerçekleştirilememesinden endişe duyuyor. AB, Rusya ile terörizme karşı mücadele, kaçakçılık, diğer suçlar ve çevre sorunları konularında daha fazla işbirliği arzuluyor. Rusya ise, özellikle AB'nin çok fazla şey istediğinden yakınıyor. AB'nin doğruya doğru genişleme politikasından, hemen yanı başında büyük ve güçlü bir AB görmekten endişe duyuyor. Bugün AB - Rusya ilişkilerinde gözlemlenen durağanlığa rağmen, aslında ortak çıkarlar ve amaçlar açısından önemli bir potansiyelin varlığını görebiliriz. AB, Rusya'nın en büyük dış ticaret ortağı. Rusya dış ticaretinin yarısından fazlasını AB ile gerçekleştiriyor. Rusya'ya giren yabancı sermayenin önemli bir bölümü AB kayımlı. Ayrıca, son yıllarda başta Almanya olmak üzere, AB ülkeleri Rusya sermayesini çekebilmek için yoğun çaba sarfetmektedirler.

³⁵⁷ Dış Ticaret Müsteşarlığı web sayfası , <http://www.dtm.gov.tr/AB/Euromed/barcelona.htm> Barcelona süreci Kasım 1995'te 12 AB üyesi ülke ve 15 Akdeniz ülkenin Dışişleri bakanlarının imzaladığı Barcelona Deklarasyonu'nun, (1) Sosyal, İnsani ve Kültürel İşbirliği, (2) Siyasi İşbirliği ve Güvenlik, (3) Ekonomik ve Mali İşbirliği olmak üzere üç sacayağı vardır. Bu deklarasyonla başlatılan Barcelona Sürecinin amacı karşılıklı olarak birbirleri üstünde olumlu ya da olumsuz etkileri olan Avrupa Birliği ve Akdeniz Bölgesinin refah ve istikrarını güçlü bağlarla birbirine bağlayarak ortak bir refah alanı oluşturmaktır. Barcelona Sürecinin, üç temel unsuru içinde, ekonomik ortaklık boyutu 2010 yılına kadar Avrupa-Akdeniz Serbest Ticaret Alanı oluşturulması gibi somut ve kapsamlı bir amacı bedeflemesi nedeniyle en önemli unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Barcelona Deklarasyonu ile taraflar, 2010 yılına kadar Barcelona Sürecine taraf bütün ülkeler arasında ikili serbest ticaret anlaşmaları imzalanması yolu ile EUROMED bölgesinde bir Serbest Ticaret Alanı oluşturulması hedefi üstünde uzlaşmışlardır. 2010 yılında bu hedefe ulaşılabilmesi halinde, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinin AB'ye üyeliğiyle birlikte yaklaşık 40 üyeli ve 800 milyon tüketiciye sahip bir serbest ticaret alanı oluşacaktır.

Sözkonusu Anlaşmaların hükümlerinin tam olarak gerçekleştirilebildiğini söylemek zordur. AKOPO, AB'ye ve sözkonusu ülkelere, mevcut ilişkiler çerçevesinde belirlenen önceliklerin hayata geçirilmesinde yol gösterici bir işlev görecektir. Aksiyon Planlarında; kısa ve orta vadeli önceliklere işaret edilerek, kaydedilen gelişmeler, Komiteler yoluyla değerlendirilecek ve konular uygun diyalog mekanizmaları içerisinde ele alınacaktır. Aksiyon Planları karşılıklı yükümlülükler üzerine inşa edilecek ve sorumluluklar paylaşılacaktır. Bu nedenle, Aksiyon Planları ortak hedefler üzerine oturtulurken, her ülkenin ihtiyaçları, coğrafi konumu, siyasi ve ekonomik durumu göz önünde bulundurulacak ve AB ile ilişkilerine göre farklılıklar gösterecektir.

Aksiyon Planlarındaki ortak hedefleri aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

- **Ortak Değerlerin Korunması**

Avrupa Birliği, insana, özgürlüğe, demokrasiye, eşitliğe, hukukun üstünlüğüne ve demokrasiye saygı gibi temel değerler üzerine inşa edilmiştir. Komşu ülkelerin hemen hepsi de benzer değerlere saygılı ve bu alandaki uluslararası düzenlemelere taraf olan ülkelerdir. Ancak, her ülkenin bu konudaki hassasiyeti farklılık göstermektedir. AKOPO'ları aracılığıyla bu değerlere yönelik taahhütlerin arttırılması için öncelikler belirlenecektir.

- **Siyasi Diyalogun Güçlendirilmesi ve Daha Etkin Hale Getirilmesi**

Bölgesel ve uluslararası konular da dahil, dış politika ve güvenlik sorunlarında çatışmaların önlenmesi, kriz yönetimi ve ortak güvenliğin tehdidi gibi alanlarda işbirliğinin tesisine yönelik öncelikler, her ülke ile ayrı ayrı olarak Aksiyon Planlarında belirlenecektir.

- **Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Politikaları**

Komşuluk politikası, tercihli ticaret ilişkilerinin yanı sıra, mali ve teknik yardımın arttırılmasını içeren ekonomik hususları da öngörmektedir. Bu süreçte elde edilecek ekonomik faydalar doğrudan ve dolaylı faydalar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Doğrudan faydalar kapsamında, tarifelerin ve tarife dışı engellerin kaldırılması ve piyasa bütünleşmesi sağlanması gibi hususlar yer almaktadır. Dolaylı faydalar ise, eko-

nomik uygulamaların AB ekonomik modeline yakınlaştırılması suretiyle bu ülkelerdeki yatırım ortamının iyileştirilmesi ve özel sektörün gelişimi açısından daha saydam ve istikrarlı bir ortam oluşturulması gibi, özellikle komşu ülkeler açısından daha fazla ekonomik katkı sağlayacak hususlardır.³⁵⁸

• Ticaret ve Tek Pazar

Bu alanda mevzuat uyumu çalışmalarının, sözkonusu ülkelerin ekonomik yapıları da dikkate alınarak hızlandırılması ve tamamlanması ticareti arttırıcı bir etki yaratacaktır.

AKOPO ayrıca, DTÖ kurallarına uygun olarak pazar açılımını da öngörmektedir. Barcelona süreci içerisinde serbest dolaşıma konu olacak mallar üzerinde mutabakat sağlanmış ve asimetrik(*) indirim süreci de başlatılmıştır.

Aksiyon Planları aracılığıyla tüm bu imkanların daha da genişletilmesi ve derinleştirilmesi hedeflenmektedir.

Malların serbest dolaşımı, tarımsal ürünler ticareti, yatırımlar alanında şeffaflık ve uygun yasal düzenlemelerin yapılması, rekabet ve devlet yardımları kurallarının belirli bir disiplin altına alınması ve vergi sisteminin şeffaflaştırılması gibi hususlarda yapılacak düzenlemeler, taraflar için de ticaretin ve refahın arttırılmasında önemli bir itici güç olarak değerlendirilmektedir.

• Adalet ve İçişleri

Özellikle üçüncü ülkelere göç, insan ticareti ve terörizm konularında işbirliği yapılması ortak çıkarlar gereğidir. Bu kapsamda, sınırlardaki kontrol ve seyahat dokümanlarının daha güvenilir hale getirilmesi önemlidir. Amaç bireysel hareketleri sınırlamadan üst düzey güvenliğin sağlanmasıdır. Aksiyon Planları, bu alan kapsamında göç, vize politikaları, terörizm ile mücadele, uyuşturucu ve silah ticareti, kara para aklanması, mali ve ekonomik suç konularında işbirliği önceliklerini belirleyeceklerdir.

³⁵⁸ <http://www.dtm.gov.tr/ab/CesitliCalismalar/AB%20Komsuluk.htm>

(*) Asimetrik indirim; tarafların yapacakları tarife indirimlerinde 'karşılıklık' esası yerine bir tarafın daha fazla indirimde gidebilmesidir.

Halihazırda 7 ülke ile Aksiyon Planları'nın uygulanmasına başlanmıştır (İsrail, Ürdün, Moldova, Fas, Filistin, Tunus ve Ukrayna). Aksiyon Planları'nın uygulanmasına ilişkin gelişmeler ilgili Alt Komiteler tarafından teşvik ve kontrol edilecek olup, ilerleme raporları Avrupa Komisyonu tarafından 2007 başında hazırlanacaktır. Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Mısır ve Lübnan ile Aksiyon Planları'nın müzakereleri devam etmektedir. Aksiyon Planları mevcut anlaşmalar üzerine inşa edildiği için Cezayir ile Ortaklık Anlaşmasının yürürlüğe girmesini müteakip bu ülkeye ilişkin ülke raporu hazırlanabilecektir.

AKOPO çok yeni bir uygulama olmasına rağmen geçtiğimiz bir yıl içerisinde bile bazı alanlarda kaydedilen ilerlemeler tatminkar bulunmuştur. Örneğin; göç konusunda güney komşularıyla diyalog artırılmış, idari kapasitelerinin geliştirilmesine yönelik projelere finansman sağlanmıştır. Güvenlik alanında ise Moldova ve Ukrayna Devlet Başkanları'nın talebi doğrultusunda ortak sınırlar boyunca her türlü yasadışı trafik, uyuşturucu ve gümrük sahtekarlıkları ile mücadele için "Sınır Yardım Misyonu" oluşturulmuştur.

Güney Kafkasya ülkeleri ile halen müzakereleri devam etmekte olan Aksiyon Planlarında Karabağ ve Gürcistan'ın iç çatışmalarına ilişkin konulara da temas edilecektir.

Ayrıca Orta Doğu barış sürecine katkıda bulunmak amacıyla İsrail ve Filistin arasında ticaret, taşıma ve enerji gibi alanlarda Aksiyon Planları aracılığıyla ilişkilerin geliştirilmesi hedeflenmektedir.

4.2. Komşuluk İlişkilerinin Güçlendirilmesi İçin İşbirliği Alanları

AKOPO ile daha önce sadece AB'ye tam üye olan ülkeler için öngörülen; tek pazara dahil olmak, AB programlarına katılım, ulaştırma ve enerji alanlarında işbirliği gibi bazı avantajlar güney ve doğu komşularına da genişletilmektedir.

AB'nin sonsuza dek genişleme sürecini yaşayamayacağından hareketle AKOPO, genişlemeye bir alternatif olarak da değerlendirilmektedir. AB'nin yeni üyeleri sindirebilme kapasitesinin sonuna yaklaştığı düşünülmekte ve özellikle bazı üye ülkelerde genişlemenin boyutunun ve gelişiminin, kamuoyunun kabul sınırlarını zorladığı görülmektedir.

Üyelik hedefi ile daha yakın ilişkiler kurma çabası içinde olan ülkelerin pek çoğu gerekli şartları yerine getirmekten uzaktır. Bu nedenle, genişlemenin ne yönde olacağını tartışmaktan ziyade, komşu ülkelerde, güvenlik, refah ve istikrarın ne şekilde sağlanacağını tartışılmasının daha uygun olacağı noktasından hareket edilmektedir.

Bu çerçevede öne çıkan sektörler şöyledir:

Enerji: Komşu ülkelerle stratejik enerji ortaklığının geliştirilmesi AKOPO'nun en temel unsurlarından birisidir. Özellikle enerji temininin güvenliği konusunda komşu ülkelerle ortaklık hayati bir önem taşımaktadır. Zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarıyla (Rusya, Hazar Havzası, Orta Doğu ve Kuzey Afrika) çevrelenmiş olan Avrupa Birliği, dünyanın en büyük enerji ithalatçısı ve ikinci büyük enerji tüketicisi konumunda bulunmaktadır. Tahminlere göre AB'nin enerji ithalatına bağımlılığı 2030'a kadar bugünkü %50 oranından % 70 oranına çıkacaktır. Bu nedenle, Eylem Planları enerji konusunda işbirliği ve diyalogu arttırmak üzere somut adımlar içermektedir. Bu adımların içerisinde enerji verimliliği ve enerji tasarrufu gibi konuların yanı sıra, yenilenebilir enerjinin kullanılması ve enerji teknolojilerinde işbirliğinin sağlanması yer almaktadır. Bu kapsamda, komşu ülkelerin 'Akıllı Enerji Programı' gibi uygulamalara ve AB'nin diğer düzenleyici uygulamalarına katılımı teşvik edilmektedir. Bu hususta Eylem Planları ve Hazar Havzası'nı kapsayan INOGATE(*) programı gibi varolan ikili ve bölgesel girişimleri geliştirme yönünde bir politika izlenmektedir.³⁵⁹

Taşımacılık: AB'yi ve komşularını birbirine bağlayan fiziki taşıma ağının iyileştirilmesi elzem görülmektedir. Maliyetler dikkate alındığında bu alandaki yatırım planlarının oluşturulmasında yakın işbirliğinin önemi açıktır. AKOPO çerçevesinde Pan-Avrupa Ulaşım Ağı Kavramı ve çeşitli Pan-Avrupa Ulaşım Konferansları desteklenmektedir.

Çevre: Çevre ile alakalı sorunlara global yaklaşım büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, özellikle su kalitesi, atık yönetimi, hava kirliliği ve çölleşme ile savaş gibi önceliklere Aksiyon Planlarında dikkat çekilecektir.

(*) INOGATE (Interstate Oil and Gas Transport to Europe -Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Gaz Taşımacılığı) Programı, eski SSCB'nin Yeni Bağımsız Devletleri için AB'nin teknik yardım programı dahilinde önemli bir bölgesel girişimdir
359 <http://www.dtm.gov.tr/ab/CesitliCalismalar/AB%20Komsuluk.htm>

Bilgi Toplumu: Bu alanda gelişmeye imkan verecek kurumsal yapıların oluşturulması, yeni teknolojilerin desteklenmesi gibi hususların Aksiyon Planları'nda yer almasına çalışılacaktır.

Bölgesel İşbirliği: AB'nin dış sınırları boyunca işbirliği önemli olduğu kadar komşu ülkelerin birbirleri arasında oluşturacakları işbirliğinin de geliştirilmesi önem taşımaktadır.

Araştırma ve geliştirme faaliyetlerine ortak katılımın artırılması da hedeflenmektedir.

4.3. Avrupa Birliği Komşuluk Politikasının Desteklenmesi

Avrupa Birliği son yıllarda, Avrupa Komşuluk Politikası kapsamındaki ülkelere, aşağıda özet olarak belirtilen programlar kapsamında bir dizi mali yardımda bulunmuştur.

Avrupa Birliği son yıllarda, Rusya ve Batı BDT ülkeleri (Western Newly Independent States -WNIS) olarak tanımlanan Beyaz Rusya, Moldova ve Ukrayna da dahil olmak üzere, Avrupa Komşuluk Politikası kapsamındaki ülkelere aşağıda belirtilen programlar kapsamında bir dizi mali yardımda bulunmuştur.

- Rusya ve Batı BDT ülkelerine TACIS kapsamında, Akdeniz Ülkelerine ise MEDA kapsamında yardımda bulunmuştur. 2000-2003 yılları arasında bu kapsamda yapılan yardımın tutarı 3716.1 milyon Avro tutarındadır.*
- Demokrasi ve İnsan Hakları için Avrupa Girişimi, sivil toplum örgütleri ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği halinde, üçüncü ülkelerde özgürlük, demokrasi,

* TACIS (Bağımsız Devletler Topluluğu ve Moğolistan için teknik destek), eski Sovyet Cumhuriyetleri ile Moğolistan'a teknik destek sağlanması için 1990 yılında oluşturulan bir AB programıdır. TACIS kapsamında verilen yardımlar bibe şeklinde olup, eğitim, enerji, ulaştırma, gıda üretimi ve dağıtım ile sını ve ticari işletmelere destek sağlanması olmak üzere beş alanda yoğunlaşmaktadır. 2000-2006 dönemi bütçesi 3 milyar 100 milyon Euro'dur. MEDA, Avrupa-Akdeniz Ortaklığı çerçevesinde 1995 yılında oluşturulan bir mali destek programıdır. Haziran 1995 tarihli Cannes Zirvesi'nde, Akdeniz ülkelerine 1995-1999 yılları arasında verilmek üzere 4 milyar 685 milyon ECU tutarında bir mali destek paketi hazırlanması onaylanmıştır. Avrupa Yatırım Bankası (AYB) kredileri de dahil olmak üzere Akdeniz ülkelerine bu dönem içerisinde verilmesi öngörülen toplam yardım, yılda yaklaşık 2 milyar ECU tutarındadır. MEDA programı kapsamında sağlanan fonların %90'ı ilgili Akdeniz ülkeleriyle yapılacak ikili anlaşmalar çerçevesinde verilmekte, %10'u ise daha önce oluşturulan Yenileştirilmiş Akdeniz Politikasıyla belirlenen bölgesel işbirliği programlarında kullanılmaktadır. 2000-2006 dönemi için oluşturulan MEDA II kapsamında ise 5 milyar 350 milyon Euro tutarında bibe yardımı verilmesi kararlaştırılmış, Avrupa Yatırım Bankası tarafından aynı dönemde Akdeniz ülkelerine kullanılmak üzere 6 milyar 400 milyon Euro tutarında Avrupa-Akdeniz Ortaklığı kredi paketi oluşturulmuştur. MEDA II ile programın etkinliğinin artırılmasına yönelik olarak değişiklikler yapılmıştır. Söz konusu değişiklikler ile proje seçiminde karar alma süreçlerinin rasyonelleştirilmesi ve daha stratejik olması, Akdeniz ülkelerinin programlama ve uygulama kapasitelerinin artırılması ve programın prosedürlerinin azaltılarak uygulama sürecinin hızlandırılması amaçlanmaktadır.

insan haklarına ve hukukun üstünlüğüne saygının oluşturulmasının teminine yönelik projelere finansman sağlamaktadır. Bu çerçevedeki projelere, 2000-2003 yılları arasında Rusya ve WNIS'a 19.3 milyon avro ve Akdeniz Ülkelerine 41.4 milyon Avro aktarılmıştır.

- Avrupa Yatırım Bankası, 2000-2003 yılları arasında Akdeniz Ülkelerine 3445 milyon Avro kredi sağlamıştır. 2002 yılından itibaren AB'nin de mali katkılarıyla borç verme faaliyetleri, özel sektöre yönelik Avrupa-Akdeniz Ortaklığı için olanaklar (FEMIP) organizasyonunu da kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Banka ayrıca, özel bir yetki çerçevesinde borç verme faaliyetlerini 100 milyon Avroluk bir çerçeve içerisinde Rusya'ya da açmıştır.
- Üçüncü ülkelere, karşılaştıkları olağanüstü ödemeler dengesi açıkları için finansman sağlayan Makro Finansman Yardımı (MFA) içerisinde, AKOPO kapsamında yer alan ülkelere Ukrayna ve Moldova için 2002 yılında sırasıyla 110 milyon ve 15 milyon avroluk operasyon yapılması onaylanmıştır.
- AB ayrıca 2000-2003 döneminde, sözkonusu ülkelere 277 milyon avro acil durum ve 103.5 milyon avro gıda yardımında bulunmuştur.

Avrupa Komisyonu, 29/9/2004 tarihli COM (2004) 626 sayılı belge ile, mevcut dış yardım araçlarını daha basit ve daha etkin bir çerçeveye oturtacak bir yapı oluşturmayı hedeflemiştir.

2007-2013 yıllarını kapsayan düzenlemelerle; AB kaynaklarının daha etkin bir şekilde kullanılması, çeşitli ülkelere yönelik olarak izlenen kısa ve uzun vadeli politikalarda genel bir uyumun sağlanması, dış yardımlara ilişkin yapının ve prosedürlerin basitleştirilmesi, diğer yardım kuruluşları ile işbirliği ve diyalogun geliştirilmesi ve nihayet üçüncü ülkelerle ilişkilerin daha ileri seviyelere taşınması amaçlanmaktadır.

Zaman içerisinde ve ihtiyaca binaen bölgesel ve konularına göre ortaya çıkmış olan mali yardım şekilleri, yeni düzenleme ile 6 ana başlık altında toplanmıştır. Bunlardan İnsani Yardım ve Makro Mali Yardımlara İlişkin düzenlemeler mevcut halleri ile muhafaza edilirken, aşağıda belirtilen 4 yeni belge ile, çeşitli dış yardım imkanları bu başlıklar altında derlenmiştir.

- Katılım Öncesi Yardımlara İlişkin Düzenleme COM(2004)627
- Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı (ENPI) COM (2004)628
- Kalkınma ve Ekonomik İşbirliği Aracı COM(2004)629
- İstikrar Aracı COM(2004)630

4.4. Avrupa Birliği Komşuluk ve Ortaklık Politikası Aracı (ENPI)

Komisyon tarafından hazırlanan Avrupa Komşuluk Politikası Aracı (ENPI), Konsey ve Avrupa Parlamentosu Yönetmeliği coğrafi ve konularına göre oluşturulmuş programların yerine geçmiştir. Bu Yönetmeliğin yürürlüğe girişi ile birlikte MEDA, TACIS, Filistin'e ilişkin yönetmelikler yürürlükten kaldırılacaktır. 2007 yılında yürürlüğe giren ENPI, 2007-2013 yıllarını kapsamaktadır. Bu kapsamda tahsis edilmesi beklenen tutar 15 milyar Avro civarındadır.

ENPI'in temel olarak iki amacı bulunmaktadır:

- Ortak (partner) ülkeler ile AB arasında daha yakın politik işbirliği ve kademeli olarak ekonomik entegrasyonun teşvik edilmesi,
- AB ve komşuları arasında bölgesel yakınlık nedeniyle ortaya çıkan özel bazı fırsatlar ile güçlüklerle dikkat çekilmesi,

ENPI'nin AB ve komşuları arasındaki siyasi, ekonomik, kültürel ve güvenlik işbirliğine daha da katkıda bulunacağı öngörülmektedir.

ENPI'nin özel olarak AKOPO Aksiyon Planları'nın uygulanmasına odaklanmasının öngörülmesinin yanısıra, bunun da ötesinde, sözkonusu ülkelerin kademeli olarak AB iç pazarına katılımını sağlayacak önlemlerin desteklenmesi de amaçlanmaktadır. AB mevzuatı ile uyumlu yasal düzenlemelerin yapılması, kurumsal yapının oluşturulmasını teminen deneyim değişim programlarının oluşturulması, üye ülkelerle uzun dönemli twinning anlaşmalarının yapılması ve Topluluk program ve ajanslarına katılım öngörülmektedir.

Yönetmeliğin en önemli özelliği sınır ötesi işbirliğine imkan vermesidir. ENPI, ortak sınırları paylaşan Üye Ülkeler (ÜÜ) ve Komşuluk politikası kapsamındaki ülke-

leri (Partner Countries-PC) (Ortak Ülke-OÜ) biraraya getiren “ortak programları” finanse edebilecek, çok yıllık programlama, ortaklık ve ortak finansmana dayalı “Yapısal Fonlar” yaklaşımı kullanılacaktır.

Yönetmeliğin diğer önemli maddelerine ilişkin özet bilgiler aşağıdaki paragraflarda yer almaktadır.

Birinci maddede, Yönetmeliğin kapsamı ve amacı irdelenmektedir. Bu çerçevede değerlendirilen ülkeler, metnin 1 No.lu ekinde(*) belirtilmiştir. Bu ülkeler henüz katılım sürecinde olmayan ve AKOPO'nun kapsadığı ülkelerdir. 17-18 Haziran 2004 Brüksel Avrupa Konseyinde alınan karar uyarınca Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ı da kapsayacak şekilde genişletilmiştir. ENPI, Rusya'yı da kapsamaktadır (Katılım süreci içerisinde değerlendirilen Türkiye ve diğer Balkan ülkeleri ise “Katılım Öncesi Aracı” kapsamında mütalaa edilmektedir).

İlk defa bu taslak metin kapsamına sınır ötesi projelerin finansmanının dahil edilmesi, daha önce değişik kurallara tabi olan iç ve dış finansman araçlarının radikal bir şekilde basitleştirilmesi anlamına gelmektedir.

Bu madde kapsamında ayrıca AB'nin temel değerlerine de referans edilmekte ve finansman kullanımı bu değerlerle ilişkilendirilmektedir.

İkinci maddede, Topluluk yardımlarının kullanılacağı alanların, yol gösterici mahiyette, aşağıda belirtilen amaçları desteklemesi öngörülmektedir.

- Siyasal diyalog ve reformun tesisi,
- İlgili tüm alanlarda yasal düzenlemelerin ve uyumun teşvik edilmesi ve taraf ülkelerin kademeli olarak tek pazara katılımının sağlanması,
- Yerel idari yapının güçlendirilmesi,
- Kalkınmanın desteklenmesi,
- Çevre korunmasının ve doğal kaynakların etkin kullanımının teşvik edilmesi,
- Yoksulluğun azaltılmasına yönelik politikaların desteklenmesi,

(*) Ortak Ülkeler Cezayir, Ermenistan, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Mısır Gürcistan, İsrail, Ürdün, Lübnan, Libya, Moldova, Fas, Filistin, Rusya Federasyonu, Suriye, Tunus ve Ukrayna'dır.

- Sendikal haklar ve çalışma şartları dahil, işgüvenliği ve sosyal güvenlik, sosyal kalkınma ve cinsiyet eşitliğine ilişkin politikaların desteklenmesi,
- Sağlık ve eğitim politikalarının desteklenmesi,
- Seçim gözetimi ve yardımı dahil demokratikleşme sürecinin desteklenmesi, insan haklarının ve temel hak ve özgürlüklerin korunması ve desteklenmesi,
- Sivil toplumun gelişmesinin desteklenmesi,
- Özel sektörün desteklenmesi, yatırımların ve global ticaretin teşviki dahil, pazar ekonomisinin oluşturulmasının sağlanması,
- Enerji, telekomünikasyon ve ulaşım sektörlerinde işbirliğinin teşviki,
- Gıda güvenliğini arttırmaya yönelik faaliyetlere destek sağlanması,
- Güvenli ve etkili sınır idaresinin sağlanması,
- Adalet ve içişleri konularında işbirliğinin sağlanması,
- Vergi kaçırma ve kaydırma gibi konularla mücadele için vergilendirme alanında bilgi değişimi ve şeffaflığın geliştirilmesinde idari işbirliğinin desteklenmesi,
- Topluluğun araştırma ve geliştirme faaliyetlerine katılımın teşviki
- ÜÜ ve PC'ler arasında yüksek öğrenim ve öğretmen, araştırmacı ve öğrenci değişimi konusunda işbirliğinin desteklenmesi,
- Bireysel temaslar, sivil toplum örgütleri arasında işbirliği, genç nüfus değişimi ve kültürler arasında hoşgörünün teşviki,
- Ortak Ülkeler (PC)'in Topluluk program ve ajanslarına katılımının desteklenmesi,
- Sınır bölgelerinde ekonomik, sosyal ve çevresel gelişimin teşvikine yönelik sınır ötesi işbirliğinin desteklenmesi,
- Bölgesel işbirliği ve entegrasyonun teşviki,
- Doğal afet, çatışmaların önlenmesine yardım ve göçe zorlanmış kişilerin desteklenmesi dahil kriz sonrası müdahalede bulunulması,
- Programlar kapsamında finanse edilen faaliyet ve önlemlerle alakalı olarak ortaklar arasında iletişimin desteklenmesi,

Genel hatları yukarıda sıralanan amaçların hangi ülkeler açısından geçerli olabileceği ülke stratejileri ve yıllık programlarla belirlenecektir.

Üçüncü maddede, ENPI'nin politika belirleme niteliğinin altı çizilmektedir. Yardımların tespitindeki genel politikanın çerçevesi, mevcut anlaşmalar, komşu ülkeler ile AB arasındaki stratejilerin belirlendiği Komisyon duyuruları ve Konsey sonuç belgeleri ile şekillenecektir.

Ayrıca Aksiyon Planları'nın mevcudiyeti durumunda da öncelikli alanlar belirlenecektir. Aksiyon Planları'nın olmadığı durumlarda sınır ötesi işbirliği ve AB politika amaçlarının gerçekleşmesi konularında finansman sağlanabilecektir.

Dördüncü maddede, işbirliği ve ortak finansman konuları düzenlenmektedir. Bu kapsamda;

- a) Yardım; sinerji yaratılması ve yardım etkisinin genişletilmesini teminen ulusal programlarla uyumlu olmalıdır.
- b) Yardım; Komisyon ve faydalananlar tarafından ortaklaşa belirlenmeli ve eğer mümkünse merkezi, bölgesel ve yerel otoritelerle kamuoyu, ekonomik ve sosyal tarafların katılımı ile yardımın programlanması gerçekleştirilmelidir.
- c) Sağlanacak yardımlar; yararlanan ülkelerin kamu fonları ve diğer kaynakların katkılarıyla ortaklaşa finanse edilecektir.

Beşinci maddede, yardımın, Topluluk politikaları ve AB ile OÜ (PC) lerin taraf olduğu anlaşmalar ile uyumlu olması öngörülmekte ve ayrıca Topluluk, ÜÜ'ler ve mali katkı sağlayan diğer unsurlar arasındaki işbirliğine dikkat çekilmektedir.

Altıncı maddede, bu Yönetmelik kapsamında yardım sağlanacak program tipleri (ülke/çoklu ülke programları, konularına göre belirlenen programlar ve sınır ötesi işbirliği programları) tanımlanmaktadır.

Yedinci maddede, ülke veya çoklu ülke veya konuya göre olan programlarda, 26. maddede belirtilmiş olan prosedüre uygun olarak kabul edilecek strateji belgelerinin politika çerçevesini ve üçüncü maddede belirtilen faaliyet planlarını yansıtması ve strateji belgelerinin, politika çerçevesinde belirtilen önceliklere uyumlu bir süre belirlemesi ve yıllık endikatif mali tahsilatlar da dahil olmak üzere yıllık endikatif programları içermesine yönelik hükümler yer almaktadır.

Sağlanan finansmanın miktarının, sadece ülkelerin özelliklerini ve yönetim kapasitelerini yansıtmayacağı ayrıca, söz konusu ülkelerin AB ile işbirliğindeki isteklilik düzeyini de belirleyeceği belirtilmektedir.

Sekizinci maddede, coğrafi uygunluk konularına yer verilmekte ve bu madde ile ye ülkeler ve ortak ülkeler arasında gerçekleştirilecek sınır ötesi işbirliği programlarının kapsayacağı alanların belirlenmesine ilişkin kriterler ortaya konulmaktadır.

Dokuzuncu madde,  ve O (PC)'lerin bir önceki maddeye uygun bölgelerinin biraraya getirilmesine imkan sağlayacak ortak programlar oluşturulmasına yönelik özel hükümler içermektedir.

Normal olarak bu programlar kara sınırlarında ve önemi haiz denizyolu geçişlerinde ikili, denizcilik bölgelerinde ise çok taraflı olabilecektir. Bu maddeye eklenen özel bir hükümle, bu Yönetmelik kapsamında yer almayan, rneğin Türkiye gibi ülkelerin de çok taraflı denizcilik programlarına katılmasına yer verilmiştir.

Bu madde hükümlerine göre, ortak programlar Komisyon tarafından onaylanacak, bunu müteakip üç ve O (PC), mali yardım alacak projeleri seçeceklerdir.

Onuncu madde ile, ortak programların  ve O (PC)'ler tarafından bir ortak yönetim otoritesi tarafından idare edilmesi ve ortak yönetim otoritesinin, 'lerin Topluluk fonlarını kullarımdaki tecrübeleri ve ihale ve mali kontrol yöntemlerinin AB mevzuatı ile uyumlu olduğu da dikkate alınarak tercihen ilgili üç'de yer alması öngörülmektedir. Bu otorite Komisyona karşı sorumlu olacaktır.

Onikinci madde ile Komisyona, mali kararlarını bölge veya ülkeye ilişkin faaliyet programlarını yıllık olarak düzenleme imkanı verilmiştir.

Bu faaliyet programları, izlenecek yöntemi, müdahale alanlarını, elde edilmesi hedeflenen sonuçları ve toplam finansman miktarını belirtecektir.

Onnc madde ile özellikle acil durumlarda, Birliğin dış yardımlarının etkin bir şekilde kullanımına imkan verecek gerekli esnekliğin sağlanması için Birliğin harekete geçme kapasitesinin arttırılması amaçlanmıştır. Strateji belgeleri ve yıllık endikatif programlarda belirtilmeyen özel önlemler için de benzer bir yöntem geçerli olacaktır.

Ondördüncü madde ile bu Yönetmelik kapsamına dahil olacak kurumlar, kuruluşlar ve örgütler geniş bir şekilde belirtilmekte, **Onbeşinci maddede** Yönetmeliğin amaçlarına katkıda bulunacak hangi önlemlerin finansman kapsamına dahil edilebileceği yer almakta ve **Onaltıncı madde** ile de Topluluk finansmanının ayrıca, Yönetmeliğin uygulanması için gerekli olan faaliyetlerin hazırlanması, izlenmesi, muhasebesi ve geliştirilmesi için de kullanılabileceği ifade edilmektedir.

Müteakip maddelerde finansman, işletme yöntemleri ve ihalelere katılımlara ilişkin genel hükümler düzenlenmekte ve 27. madde ile getirilen bir hükümlerle, Birlik yardımlarının etkinliğini arttırmak ve bazı programların değişik araçlar altına dağılmasını önlemek amacıyla bu Yönetmelik hükümlerinin, denizaşırı ülkeler ve topraklar, katılım sürecindeki ülkeler (örn. Türkiye) ve Kalkınma ve Ekonomik İşbirliği Aracı kapsamındaki ülkeleri de kapsayacak şekilde genişletilmesine imkan sağlanmaktadır.

4.5. AB Komşuluk Politikası ve Türkiye

Türkiye Ortaklık Anlaşmaları ve 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi kapsamındaki yükümlülükleri çerçevesinde ticaret politikasının AB ile uyumlu hale getirilmesi yönündeki yasal ve uygulamaya yönelik çalışmalarını sürdürmektedir. Serbest Ticaret Anlaşmaları imzaladığımız ülkeler AB'nin komşuluk politikası içerisinde yer almaktadır.

2004 yılı Aralık ayında gerçekleştirilen ve Türkiye ile müzakerelerin başlatılmasına ilişkin kararın alındığı AB Konseyi Zirvesi Sonuç Bildirgesinde, Türkiye hakkındaki paragraf aşağıdadır:

“Avrupa Konseyi, iyi komşuluk ilişkilerine koşulsuz bağlılık ihtiyacını vurgulayarak, Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerinde kaydedilen iyileşmeyi ve Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nde yer alan anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümlenmesi ilkesine uygun olarak, sınır anlaşmazlıklarının çözümlenmesine yönelik olarak ilgili üye ülkelerle çalışmaya devam etmeye hazır olmasını memnuniyetle karşıladı. AB Konseyi, önceki sonuçlara, özellikle bu konudaki Helsinki Sonuçlarına uygun olarak, henüz çözümlenmemiş sorunlara ilişkin durumu gözden geçirdi ve bu amaca yönelik araştırmacı görüşmeleri memnuniyetle karşıladı. Konsey, bununla bağlantılı olarak, katılım süreci üzerinde yansımaları olan çözülmemiş anlaşmazlıkların, gerektiği takdirde çözüm bulunması amacıyla Uluslararası Adalet Divanı'na götürül-

mesi gerektiğine dair görüşünü teyit etti. AB Konseyi, uygun gördüğü şekilde gözden geçirmek üzere, kaydedilen gelişmelerden haberdar edilecektir.”

Bu çerçevede, Türkiye’den özellikle katılım müzakereleri sürecinde Kıbrıs sorununa kalıcı bir çözüm bulunması ve Ermenistan ile ilişkilerin iyileştirilmesine yönelik çaba göstermesi beklenmektedir.

Avrupa Komşuluk Politikası, Topluluğun Dış İlişkiler bölümü altında ele alınmakta ve konuya ilişkin mevzuat bu kapsamda hazırlanmaktadır. Aday Ülkelerin İlerleme Raporlarının Dış İlişkiler başlığı altında, dış ilişkiler alanındaki Topluluk mevzuatı, ulusal mevzuat haline getirilmesine gerek olmayan doğrudan bağlayıcı mevzuat olarak tanımlanmaktadır. Bu alandaki Topluluk mevzuatı ikili ve çok taraflı ticari taahhütler ile tercihli ticaret önlemlerinden oluşmaktadır. İnsani yardım ve kalkınma politikası alanında, üye ülkeler Topluluk mevzuatı ve uluslararası taahhütlere uyum sağlamalı ve AB’nin kalkınma ve insani yardım politikalarına katılacak kapasiteleri oluşturmaları gerekmektedir. Tam üyelik müracatında bulunan ülkeler, üçüncü ülkelere yönelik politikalarını ve uluslararası kuruluşlar içindeki pozisyonlarını, Birlik ve üye ülkeler tarafından kabul edilen pozisyon ve politikalar ile kademeli olarak uyumlu hale getirmekle yükümlüdürler.

Türkiye ile başlatılmış olan tarama süreci kapsamında, Dış İlişkiler başlığı altında yapılan tarama sürecinde, sözkonusu mevzuat, uyumlaştırılması gereken mevzuat arasında yer almamaktadır. Sadece, bu konuyu da içeren çeşitli toplantılara Türkiye’nin katılımı sağlanmıştır. Bu durum, Topluluk Komşuluk Politikası’nın, tam üyelik öncesinde Türkiye tarafından üstlenilmesi gereken mevzuat arasında yer almadığının da teyidi niteliğinde değerlendirilebilir. Ancak, Türkiye, Topluluk ile katılma müzakerelerine başlamış bir ülke konumundadır. Sözkonusu müzakerelerin ne şekilde sonuçlanacağı veya ne kadar süreceği konusunda belirsizlikler olmakla birlikte süreç başlamıştır. Türkiye’nin tam üye olduğu andan itibaren, Komşuluk Politikası da dahil diğer tüm ticaret politikası uygulamalarını bütünüyle AB mevzuatı paralelinde uygulaması gerekeceği açıktır. Bu itibarla, Türkiye’nin özellikle Topluluğun bu alandaki politikası ile çakışan ülkelerle kuracağı ilişkilerinde paralellik oluşturması yerinde olacaktır.

Katılım süreci boyunca, AB'nin komşuluk politikası uygulamalarının dikkatlice izlenmesi büyük önem arz etmektedir. Ticari ve ekonomik açıdan Türkiye'yi yakından ilgilendiren pek çok kararın alındığı Topluluk Komitelerine Türkiye'nin aktif katılımının biran önce sağlanması bu açıdan da büyük önem arz etmektedir. Zira, AB'nin komşularına yönelik ekonomik açılımlarının Türkiye üzerinde etkileri olacaktır. Bu politikanın çeşitli sahalarda, Türkiye'ye yeni fırsatlar doğurması beklentisinin yanında, özellikle ticaretin geliştirilmesi sürecinde, AB pazarında ülkemize yeni rakipler yaratılması da söz konusu olacaktır.

Halihazırda Türkiye ile AB'nin izlemekte oldukları komşuluk politikalarında bir paralellik olduğunu söylemek mümkün değildir. Türkiye komşuları ile ilişkilerinde ağırlıklı olarak ticaretin attırılmasını hedefleyen politikalara yönelmekte, uzun vadeli çıkarların değerlendirilmesi yapılarak farklı politikalar oluşturulamamaktadır. Oysa, AB öncelikle kendi vatandaşlarının ekonomik çıkarlarını ve güvenliğini gözeterek, taraf ülkelerde istikrar ve refahın artırılmasına katkıda bulunacak alanlarda işbirliği imkanlarının geliştirilmesini hedeflemektedir.

Türkiye'nin AKOPO kapsamında yer almamasının nedeni, ülkemizin katılım sürecinde bulunmasıyla açıklanmaktadır. (*)

Sınır komşularımız Irak ve İran'ın AKOPO kapsamında bulunmaması oldukça dikkat çekicidir. Bu politikaya diğer sınır komşularımız olan Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın dahil edilmiş olması ise ilginçtir. Eğer, bahsi geçen ülkeler Türkiye ile sınır komşusu olmaları nedeniyle AB komşuluk politikası tarafından kapsanıyorsa, Irak ve İran'ın bu politikada neden yer almadığı tartışılmalıdır. Bu noktada, AB'nin hiçbir zaman İran ve Irak ile sınır komşusu olmayı öngörmediği sonucunun ortaya çıktığı da iddia edilmektedir. Bu yaklaşımda doğruluk payı mevcut ise, bu durumun katılım müzakerelerinin nasıl sonlanacağı konusuna farklı bir açıdan da olsa ışık tutacak mahiyette olduğunu söyleyebiliriz. AB komşuluk politikasının yaşayan bir süreç olduğunu ve 2013 yılından sonraki dönemde İran ve Irak'ın da bu politika tarafından kapsanabileceği yönündeki görüşlere itibar edildiğinde ise, Gür-

(*) Why isn't Turkey included ?

The ENP is addressed to countries which do not have an accession perspective. Because Turkey was recognised, at the Helsinki European Council in December 1999, as a candidate country, it is therefore not covered by the European Neighbourhood Policy. The European Union's approach towards candidate and potential candidate countries is defined in its Accession and its Stabilisation and Association processes.

(http://ec.europa.eu/world/enp/faq_en.htm#2.3)

cistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın bu politika kapsamına neden daha erken dahil edilmiş olduğunun anlaşılmasında güçlük çekilmektedir. Avrupa Birliği kaynaklarının bu tartışmaya yönelik açıklaması(*) tatmin edici bulunmamakla birlikte aynen şöyledir:

“Türkiye'nin AB'nin üye devletlerinden biri olması durumunda, İran ve Irak, AB ile kara sınırına sahip olacaklardır. Bununla birlikte, şu an için AB Komşu Ülkeler Politikası, AB üyeleri ve aday ülkeler ile ortak sınırları paylaşan ülkeleri kapsamaktadır. Türkiye'nin sınır komşuları söz konusu olduğunda, AKOPO yalnızca; Avrupa idealini paylaşan, reformlarını Avrupa modeline dayandıran ve ortak bir bölgesel kimliğe sahip olan ve ayrıca, Gürcistan örneğinde olduğu gibi Bulgaristan ve Romanya ile deniz sınırı olan Güney Kafkasya ülkelerini (Gürcistan-Azerbaycan-Ermenistan) kapsamaktadır. Gelecekte AB'ye komşu olacak ülkelerin (İran ve Irak kastediliyor) durumları henüz değerlendirilmemiş bulunmaktadır.”

Öte yandan, ENPI ile ayrılan finansal kaynak, komşuluk politikası kapsamındaki ülkelerin gerek alt yapılarının, gerekse tek pazar yolunda ekonomilerin ve dolayısıyla refah düzeylerinin arttırılmasına büyük katkı sağlayacaktır. Bu noktada ön plana çıkan husus, bu durumun ülkemiz açısından bir “tehdit” yaratıp yaratmayacağı noktasındadır. AB komşuluk politikası kapsamındaki ülkelerde de göreceli olarak üstün sektörlerin emek yoğun sektörler olduğu düşünüldüğünde, AB pazarındaki gelececek rekabetin ihracatımız açısından olumsuz sonuçlar doğuracağı öngörülmektedir. Aslında, STA'larla AB pazarının öncelikli olarak komşuluk politikası kapsamındaki ülkere açılmış olması, bu tehditin bugün de var olduğu anlamına gelmektedir. Kısaca, AB fonlarının sağlanacak finansal kaynaklarla AB'nin komşularının AB pazarındaki konumları daha da güçlenecektir.

(*) What about Iran and Iraq ?

As and when Turkey might become a Member State of the EU, Iran and Iraq would then share a land border with the European Union. For the moment, however, the coverage of the ENP includes those countries that share common borders with the EU and present candidate countries. With regard to the regions adjacent to Turkey, however, the ENP only includes the countries of the Southern Caucasus which share a European vocation, seek to base their reforms on the European model, share a regional identity and, in the case of Georgia, a maritime border with Bulgaria and Romania. The possible future inclusion of other future neighbouring states has not yet been examined (http://ec.europa.eu/world/enp/faq_en.htm#2.3).

B Ö L Ü M
5

KOMŞULUK / BÖLGESELLEŞME /
KÜRESELLEŞME:
KURUMSAL YAPILAR

5. KOMŞULUK/ BÖLGESELLEŞME/ KÜRESELLEŞME: KURUMSAL YAPILAR

5.1. Ekonomik ve Ticari İlişkilerde Komşuluk Kavramı

Dış ekonomik ve ticari ilişkilerde, ülkelerin dışa açılma sürecine, sınır komşularından başlayarak yönelmesi olağan bir gelişmedir. Dışa açılımın ilk evresi sayılan bu sürece, 'ihracat pazarlaması' stratejisinin uygulandığı süreç de denilebilir. Ağır-lıklı olarak komşuların ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin teminine yönelik bu aşama, coğrafi yakınlık nedeniyle ulaşım imkanlarının daha kolay ve navlun giderlerinin daha düşük olmasına paralel olarak komşularla ticareti cazip kılmaktadır.

Son yıllarda komşu ve çevre ülkelerle ticaretin geliştirilmesi konusu, ülkemizde giderek önem kazanmaktadır. Dışişleri Bakanlığı ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın (DTM) ilgili birimlerinde konuyla ilgili stratejiler geliştirilmekte ve bu stratejilerin ana hatlarının belirginleştirilmesine çalışılmaktadır. Hatta, siyasi partilerimiz seçim bildirgelerinde ve parti programlarında komşu ülkelerle ticareti geliştirme konusundaki görüşlerine ve eylem planlarına yer vermektedirler.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması sonucu ortaya çıkan yeni egemen devletler, kara ve deniz komşularımızın sayısındaki artışı da beraberinde getirmiştir. Ancak, son yıllarda komşularımızın sayısı ve komşularımızın hangi ülkeler olduğu konularında farklı görüşler de öne sürülmektedir.

Komşu ve çevre ülkelerle ticareti geliştirme konusunda ilk yazılı dokümanı 2000 yılında üreten DTM'ye göre, komşuluk kavramıyla, Türkiye ile arasında geçiş zorluğu olmayan ve başka bir ülke üzerinden geçilmeksizin doğrudan kara ve/veya deniz bağlantısıyla ülkemizle ortak sınırlara sahip ülkeler ifade edilmektedir. Bu bağlamda komşularımız; Azerbaycan/Naırcıvan Özerk Cumhuriyeti, Gürcistan, İran, Irak, Suriye, KKTC, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Rusya ve Ermenistan'dır.³⁶⁰ Aynı şekilde, çevre ülkeler kavramıyla da, ortak bir sınıra sahip olmakla birlikte, Türkiye ile gerek coğrafi gerekse kültürel ve tarihsel yakınlığı bulunan ve belirli bir nüfus ve ekonomik potansiyeli olan ülkeler tanımlanmaktadır. Bu gruba giren ülkeler Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan,

³⁶⁰ Dış Ticaret Müsteşarlığı, 'Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisi ve 2000-2001 yılları uygulaması, Ankara, Ekim 2001 ,s.2

İsrail, Suudi Arabistan, Ürdün, Lübnan, Mısır, Arnavutluk, Moldova ve Makedonya olarak belirtilmektedir.³⁶¹

Dış Ticaret Müsteşarlığı 2003 yılında, komşu ve çevre ülkeler tanımını genişleterek, bu strateji kapsamına; Macaristan, Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti, Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Sudan, Etiyopya, Eritre, Cıbuti, Somali, Gazze, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Yemen, Afganistan, Pakistan ve Beyaz Rusya'yı da dahil etmiştir.³⁶²

Dışişleri Bakanlığınca yayımlanan Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisinde ise aşağıdaki ifadeye yer verilmektedir:

“.. coğrafi konumu itibariyle Türkiye'ye komşu ülkeleri, 'Türkiye'nin kara komşuları' ile sınırlandırmak mümkündür. Ancak, ilk anda akla gelen bu çerçeveye, günümüz ticaret anlayışı ve ticari ilişkilerin tarihsel gelişmesine uygun düşmemektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin jeo-stratejik konumu itibariyle bir bölge ülkesi olduğu da dikkate alınarak tanımı, 'Türkiye'nin kara ve yakın deniz komşuları' şeklinde yapmak daha doğru olacaktır. Bu durumda komşu ülkeler kategorisine Suriye, Irak, İran, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Bulgaristan ve Yunanistan'dan müteşekkil kara komşularının yanısıra, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Romanya, Moldova (denize çıkışı olmasa da), Libya, Mısır, İsrail ve Lübnan'ı da dahil etmek gerekecektir.” Öte yandan, Avrupa Birliği (AB) ile 1.1.1996 tarihinde Gümrük Birliği'nin (tarım ürünleri hariç) son aşamasını gerçekleştirmiş bir ülke olarak, malların serbest dolaşımı ilkesi uyarınca ticari perspektiften bakıldığında, AB üyesi ülkelerle aynı çatı altında bulunduğumuz bilinmektedir. Diğer bir ifadeyle; AB üyeleri, dış ticareti “serbestçe” gerçekleştirdiğimiz ülkelerdir. Dış ticaretimizin yarından fazlasını gerçekleştirdiğimiz Birlik üyesi ülkeler, coğrafi açıdan olmasa da, ticari açıdan “komşularımız” sayılmaktadır.³⁶³

Yine AB müktesebatı nedeniyle, AB'nin komşu ülkeler politikasına da paralellik arz edecek şekilde çeşitli ülkelerle serbest ticaret anlaşmaları imzalamış bulunmaktayız. İsrail, Makedonya, Bosna - Hersek, Hırvatistan, Fas, Filistin, Suriye, Tunus ve

³⁶¹ Dış Ticaret Müsteşarlığı, a.g.e., s.2

³⁶² Hüsamettin Kılıçkaya, Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisi, Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, Sayı XV, Ankara, Kasım 2004

³⁶³ Adnan Başağa, Komşu Ülkelerle Ticaretimiz, Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, sayı IX, Ankara, Ağustos 2003

Mısır ile tercihli ticaret olgusunun gündeme gelmiş olması, bu ülkeleri komşu ve çevre ülkeler kategorisinde yer alan diğer ülkelerden ayırmaktadır. Dolayısıyla, yakın coğrafyamızdaki ülkeleri tasnif ederek strateji geliştirirken “coğrafi” konuma göre mi, “hukuki” yükümlülüklerle göre mi hareket edilmesi gerektiği sorusu ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca, on yıldan beri fiilen gümrük birliği içerisinde yer alan ve bugün AB'ye katılım sürecinde bulunan ülkemizin dış ekonomik ilişkilerinde komşu ve çevre ülkelere yönelme gayretini “yeni bir arayış” olarak yorumlayan tartışmalara da tanık olmaktayız. Ancak, 2000’li yılların yeni bir arayışı olarak da tartışılan, komşu ve çevre ülkeler stratejisi aslında, farklı isimler ve farklı bölgesel oluşumlar altında, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)/AB serüvenimiz kadar eski bir tarihçeye sahiptir. Çalışmanın ileriki bölümlerinde bu stratejinin, kitabın başlığına da uygun biçimde ‘Avrupa Birliği’ne Katılım Sürecinde, Türkiye’nin Komşu ve Çevre Ülkeler Politikası’ çerçevesinde işleneceğini belirtelim. Bu nedenle, AB’nin Komşuluk Politikası (EU Neighbourhood Policy) kapsamında yer alan ülkeler dış ekonomik ve ticari ilişkilerimiz açısından ayrı bir öneme, daha doğrusu ayrı bir önceliğe sahip ülkelerdir.

Öte yandan, Amerika Birleşik Devletleri tarafından geliştirilmekte olan Büyük Orta Doğu Projesi kapsama alanına giren ülkelerin büyük bir bölümünün de komşu ve çevre ülkelerimiz olarak tasnif edilen ülkelerden oluştuğu görülmektedir.

Bu çalışmada TÜSİAD bünyesinde oluşturulan ‘Komşuluk Politikaları Alt Çalışma Grubu’nca belirlenmiş olan, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Rusya, Ukrayna, Kıbrıs Rum Yönetimi ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Suriye, Irak ve İran coğrafi açıdan kara ve deniz komşularımız olarak ele alınmakta ve değerlendirilmektedir.

Coğrafi komşularımızın toplam nüfusu 360 milyondur.

5.2. Türkiye’nin Bölgesel Oluşumlar İçerisindeki Rolü

Önceki bölümde ifade edildiği gibi, Türkiye’nin yakın coğrafyasında yer alan ülkelere yönelik ekonomik ve ticari açılımları AET/AB sürecinin tarihçesi kadar eskiye dayanmaktadır. Bu açıdan, 2000’li yıllarda gündeme getirilen komşu ve çevre ülkeler stratejisinin yeni bir açılım stratejisi olduğunu söylemek oldukça güçtür.

Ülkemiz 1964 yılından beri Avrupa Birliği projesi yolunda kararlı adımlar atarken, diğer taraftan da, bölgesel oluşumlar içerisinde çoğu kez öncü roller üstlenerek arayışlarını sürdürmüştür. Dışa açılımın miladı sayılan 24 Ocak Kararlarından sonraki süreçte de, Türkiye'nin bölgesel oluşumlar içerisindeki arayışları devam etmiştir. 1996 yılında AB ile Gümrük Birliği'nin son aşaması gerçekleşmesine rağmen, Türkiye'nin arayışlarının halen devam ettiği görülmektedir. Tarihsel süreçte, çoğunun "tercihli ticaret" hedefi de bulunan bölgesel oluşumlara aşağıda kısaca değinilmektedir.

5.2.1. Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı (RCD)

AET sürecinin resmen başladığı yıllarda, Merkezi Anlaşma Örgütü (CENTO) içerisinde askeri işbirliği yollarını arayan Türkiye, Pakistan ve İran, aralarındaki ekonomik ve kültürel sahalardaki işbirliğini geliştirmek amacıyla 1964 yılında Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı'nı (RCD) kurdular. Üç ülkenin ekonomilerinin eşgüdümlü kalkınması anlamına gelen bu girişimle RCD serbest ticaret bölgesi kurulması amaçlanmaktaydı.³⁶⁴ Türkiye'nin, AET hedefi ile RCD serbest ticaret bölgesi oluşumu hedefini birlikte ele almasını, çok yönlü politika arayışları olarak değerlendirmek de, bu iki oluşumu birbirleriyle hukuki açıdan çelişebilecek girişimler olarak nitelendirmek de mümkündür. Zaten, RCD Anlaşması 14 yıl boyunca yürürlükte kalmasına rağmen, öngörülen hedeflerin çoğu gerçekleştirilememiş ve İran'daki rejim değişikliği nedeniyle RCD çalışmaları 1979 yılından itibaren kesintiye uğramıştır.

RCD, 1985 yılında kurucusu olan üç ülke tarafından Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT)(*) adıyla tekrar hayata geçirildi. Temel hedefler RCD ile benzerlikler göstermektedir. 1992 yılında yedi yeni ülkenin (Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan) katılımıyla 10 üyeli bir oluşum haline gelen EİT, üye ülkeler arasında ticaretin geliştirilmesi konusuna büyük önem vermektedir. Ancak, üyelerin çoğunun 'geçiş süreci' ekonomileri olması nedeniyle, ekonomik ve ticari ilişkilerde gelişmeler arzu edilen seviyelere ulaşamamakta, bölge içi ticaretin geliştirilmesinin önünde duran engellerin ortadan kaldırılması için çalışmalar sürdürülmektedir. Mart 2000'de Tahran'da düzenlenen EİT Ticaret Bakanları Toplantısı'nda, EİT Ticaret İşbirliği Çerçeve Anlaşması imzalanmıştır.³⁶⁵ Bu noktada, EİT kapsamında yer alan ülkelerin tamamının komşu ve çevre ülkeler stratejisi kapsamında bulunan ülkeler olduğu görülmektedir.

³⁶⁴ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat, Turhan Kitabevi, Ankara, 1982, s.413*

(*) *Economic Cooperation Organization*

³⁶⁵ Ferhan Erkmenoğlu, *Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) Devlet veya Hükümet Başkanları Yedinci Dönüş Toplantısı (İstanbul, Ekim 2002), Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, sayı VIII, Ankara, Şubat 2003*

5.2.2. İslam Konferansı Teşkilatı (İKT) - Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (İSEDAK)

İslam ülkeleri arasındaki dayanışmayı geliştirmek amacıyla yapılan bir dizi girişimden sonra, 1969 yılında 24 ülkenin katılımıyla Rabat'da Birinci İslam Zirve Konferansı gerçekleştirilmiştir. Bu zirveyi takiben, 1970 yılı Mart ayında, İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Cidde'de toplanarak, İKT Genel Sekreterliğini kurmuş ve İKT'nin Anayasası (Charter), 1972 yılında toplanan Üçüncü Dışişleri Bakanları Konferansınca onaylanmıştır. İslami dayanışmanın önemini vurgulayan ve üye ülkelerin Birleşmiş Milletler Anayasasına ve insan haklarına saygılı olduklarını belirten bu Anayasa, 1 Şubat 1974 tarihinde Birleşmiş Milletler tarafından tescil edilmiştir. Coğrafi anlamda bölgesel olmayan ve "din" temeline dayalı bir oluşum olan İKT üyelerinin çoğunu, yine komşu ve çevre ülkeler stratejimiz kapsamında bulunan ülkeler oluşturmaktadır.

Bu noktada, 1972 yılından itibaren aktif olarak yer aldığımız İKT platformlarındaki stratejimizi ve hedeflerimizi, AET ile Katma Protokol'ün imzalandığı ve yürürlüğe girdiği süreçte oluşturduğumuz da unutulmamalıdır.

İKT'nin üç daimi komitesinden birisi olan Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (İSEDAK), 1981 yılında Mekke ve Taif'de düzenlenen Üçüncü İslam Zirve Konferansı'nda kurulmuş, 1984 yılında Kazablanka'da yapılan Dördüncü İslam Zirve Konferansı'nda Türkiye Cumhurbaşkanı'nın başkanlığına seçilmesi üzerine, aynı yıl Kasım ayında İstanbul'da yapılan birinci toplantısı ile faaliyetlerine başlamıştır. Bu gelişmeler, bir taraftan 24 Ocak Kararlarıyla ekonomimizin dışa açılım sürecinin hemen başlarına rastladığı gibi, diğer taraftan 12 Eylül askeri müdahalesi neticesinde Avrupa ile ilişkilerimizde yaşanan duraklama dönemine denk düşmektedir.

14-16 Kasım 1984 tarihinde İstanbul'da yapılan İSEDAK toplantısında alınan kararlardan birisi oldukça dikkat çekicidir. Tercihli ticari ilişkiler kurulması yönündeki kararda; üye ülkelerin birbirleriyle ticaretinde gümrük tavizleri yoluyla, üçüncü ülkelere oranla ayrıcalıklı durumlar yaratarak, ticaret hacmini geliştirmeleri amaçlanmıştır. İslam ülkeleri arasında bir serbest ticaret bölgesi kurulması hedeflenmektedir, Kliringli ticaret biçimine geçiş de bir diğer amaçtır.³⁶⁶ 1990 yılında yapılan altıncı İSEDAK toplantısında, İKT Tercihli Ticaret Sistemi Çerçeve Anlaşması ekinde menşe kuralları kabul edilmiştir. Bu Anlaşmayla, tarifelerden başlamak üzere, tarife benzeri ve tarife dışı engellerin kaldırılması suretiyle İKT içi ticaretin artırılması hedeflenmiştir.

³⁶⁶ Gülten Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1985, s.367*

Diğer taraftan İSEDAK, 11. Toplantısından itibaren İKT üyesi ülkeleri yakından ilgilendiren dünyadaki ekonomik ve ticari gelişmeler konusunda görüş alışverişinin yapıldığı bir forum haline gelmiştir. Bu kapsamda; 11. İSEDAK Toplantısı sırasında, Uruguay Round Ticaret Müzakereleri'nin İslam ülkelerine etkileri konusunda bakanlar düzeyinde görüş alışverişi gerçekleştirilmiş ve takip eden, İSEDAK'ın 12. Toplantısında "İKT Üyesi Ülkelerdeki Özelleştirme Deneyimleri", 13. İSEDAK Toplantısında "Bölgesel Entegrasyonlar ve Özellikle Avrupa Birliği'nin Üye Ülke Ekonomilerine Etkileri", 14. İSEDAK Toplantısında "İKT Üyesi Ülkeler Arasında Ticaret ve Yatırımlar ile Üye Ülkelerde Ekonomik İstikrar Tedbirleri ve Yapısal Reformlar", 15. İSEDAK Toplantısında "İKT Üyesi Ülkelerde Sürdürülebilir Ekonomik Büyüme ve Gelişme İçin İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi" ve 16. İSEDAK Toplantısında "Küreselleşme ve Liberalizasyon Karşısında Küçük ve Orta Boy İşletmelerin Güçlendirilmesi" konularında görüş alışverişi yapılmıştır. 18-21 Ekim 2001 tarihlerinde İstanbul'da yapılan 17. İSEDAK Toplantısında "Tarife Dışı Engellerin Üye Ülkelerin Dış Ticaretlerine Etkileri" konusunda kapsamlı görüşmelerde bulunulmuştur.

Öte yandan, Tercihli Ticaret Sistemi Çerçeve Anlaşması'nın (TPS-OIC) yürürlüğe girmesi ve müzakerelerinin başlaması için gerekli olan on ülke tarafından onaylanması aşaması 2002 yılında tamamlanmıştır. Türkiye, bu anlaşmayı imzalayan ve onaylayan ülkeler arasındadır. Bu anlaşma uyarınca kurulmuş olan Ticaret Müzakeresi Komitesi (TMK), çalışmalarına 2004 yılında başlamış ve bir dizi TMK toplantıları sonunda hazırlanan Tercihli Tarife İndirimi Protokolü (PRETAS) nihai hale getirilmiştir. AB Gümrük Birliği çerçevesinde sanayi ürünlerinde uyguladığımız ortak gümrük tarifesi (OGT) seviyesinin oldukça düşük düzeyde olması nedeniyle, TPS-OIC çerçevesinde tarife tavizinde bulunduğumuz ürünlerin, müzakerelere katılan ülkelerin talepleri doğrultusunda gümrük birliği kapsamı dışındaki demir-çelik, balıkçılık ve işlenmemiş tarım ürünlerinden oluşması dikkati çeken en önemli noktadır.

5.2.3. Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ)

Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) girişimi 1990 yılında Türkiye'nin öncülüğünde başlayan çalışmalarla, 25 Haziran 1992'de işlerlik kazanmıştır. KEİ'nin amacı, Zirve Deklarasyonu ve Boğaziçi Bildirgesi'nde şöyle belirtilmektedir; KEİ üyelerinin hedefi, ülkelerin potansiyellerinden, coğrafi yakınlıklarından, ekonomilerinin birbirlerini tamamlayıcı özelliklerinden yararlanarak aralarındaki ikili ve çok taraflı eko-

nomik, teknolojik ve sosyal ilişkileri çeşitlendirmeleri ve daha da geliştirmeleri, böylelikle Karadeniz havzasının bir barış, istikrar ve refah bölgesi olmasını sağlamaktır. KEİ'de Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya, Türkiye, Ukrayna ve Yunanistan kurucu üye olarak yer almışlardır. Ayrıca, Almanya, Fransa, Polonya, Tunus, İsrail, Mısır, Slovak Cumhuriyeti, İtalya ve Avusturya KEİ'de gözlemci üye sıfatıyla bulunmaktadır. KEİ üyelerinin çoğunu, yine komşu ve çevre ülkeler stratejimiz kapsamında bulunan ülkeler oluşturmaktadır.

Bölge içi ticaretin geliştirilmesi KEİ sürecinin önemli bir unsurudur. Bölge içi ticaretin artırılması ve ticarete engellerin kaldırılması KEİ'nin öncelikli hedefleri arasındadır. Nitekim, KEİ kuruluş belgesinde, bir "serbest ticaret bölgesi"nin kurulması hedefi de mevcuttur.³⁶⁷ Ticaretin yanısıra, doğrudan dış yatırımlar, teknoloji transferi de üye ülkelerde ekonomik gelişmeyi hızlandıran etkenler olarak KEİ'nin eylem alanı içinde yer almaktadır. Sınır ve kıyı ticareti, ticaretin serbestleştirilmesi, KOBİ'lerin teşviki, malların ve kişilerin sınır ötesi hareketlerinin kolaylaştırılması, iş seyahatlerinde vize kurallarının yumuşatılması, halen üzerinde çalışılmakta olan konular olarak KEİ gündeminde bulunmaktadır.³⁶⁸

5.2.4. D-8 Girişimi

1997 yılına gelindiğinde, Türkiye'yi bir başka uluslararası oluşuma öncülük ederken görmekteyiz. D-8 oluşumu, Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya, Mısır, Nijerya, Pakistan ve Türkiye arasında kurulan, kalkınmada işbirliğini sağlamaya yönelik uluslararası bir organizasyondur. D-8 üyelerinin tamamı aynı zamanda İslam Konferansı Teşkilatının da üyeleridir.

22 Ekim 1996 tarihindeki "Kalkınmada İşbirliği Konferansı"nın izleyen bir dizi hazırlık toplantılarından sonra 15 Haziran 1997 yılında İstanbul'da yapılan Devlet ve Hükümet başkanları zirvesinde D-8'in kuruluşu İstanbul Deklarasyonu ile resmen ilan edilmiştir. D-8 girişiminin başlatılmasındaki amaç, büyük bir ekonomik potansiyeli, çeşitli kaynakları, geniş bir nüfus ve coğrafi alanı temsil eden sekiz ülke arasında ticaret ilişkilerinde yeni fırsatlar yaratmak ve çeşitlendirmek, uluslararası düzeyde karar alma sürecine katılımı artırmak, daha iyi hayat şartları sağlamak, somut ortak projeler etrafında ekonomik işbirliğini geliştirmek ve gelişmekte olan ülkelerin

³⁶⁷ Ferhan Erkmenoğlu, *Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) – Örgütünün Dünü, Bugünü ve Geleceği*, Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, sayı II, Ankara, Mayıs 2001

³⁶⁸ Ferhan Erkmenoğlu, a.g.e.

dünya ekonomisindeki durumlarını güçlendirmektir.³⁶⁹ Kurucu üyelerinin kompozisyonunun da yansıttığı gibi, D-8 bölgesel olmaktan çok küresel bir kuruluştur.³⁷⁰

D-8 Tercihli Ticaret Anlaşması taslağının imzaya hazır hale getirilmesine yönelik Yüksek Düzeyli Ticaret Uzmanları (HLTO) 6. Toplantısı 2006 yılı Nisan ayında Bali’de gerçekleştirilmiştir. Yapılan toplantılarda Türkiye dışındaki tüm ülkeler gümrük vergilerinde yapılacak indirim modalitesinin, tüm tarife satırlarının başlangıçta % 7’sine, dört yıl sonunda da % 10 veya % 14’üne uygulanması yönünde görüş bildirmişlerdir. Son toplantıda bahsi geçen % 7’nin % 8’e genişletilmesi önerisi gündeme gelmiştir. Bu süreçte de dikkat çeken husus, AB ile gümrük birliği anlaşmamızdan kaynaklanmaktadır. Türkiye’nin yükümlülükleri nedeniyle tarife indirimine gidebileceği ürünler ağırlıklı olarak tarım ürünlerinden oluşmaktadır. Ayrıca, yapılabilecek indirim üst sınırı da % 8.5’dir. Bu itibarla, Türkiye’nin ikinci aşamada indirim kapsamını genişletme imkanı bulunmamaktadır.

5.2.5. Değerlendirme

Türkiye, yıllardan beri yukarıda bahsi geçen bölgesel ve küresel oluşumlarda yer alan ülkelerle dış ticaretini, hukuki (tercihli ticaret) ve kurumsal bir çerçeveye oturtma gayreti içerisinde olmuştur. Bu oluşumlar içerisinde yer alan ülkelerin tamamına yakınının, “Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisi” kapsamında yer alması nedeniyle, daha önce de ifade edildiği üzere, bu stratejiyi yeni bir açılım stratejisi olarak nitelendirmeye imkan bulunmamaktadır.

Türkiye’nin bölgesel ve küresel oluşumlar içerisindeki konumu, süreç içerisinde hükümetlerimiz, özel sektör üst kuruluşlarımız, işadamlarımız hatta bazı araştırmacılarımız tarafından çok farklı şekillerde yorumlanmıştır. Sadece “Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisi”ni bile AB’ye alternatif bir arayış olarak yorumlayanlar olduğu gibi, bir TÜSİAD yayınında, “AB ile ilişkilerimizin seyrine bağlı olarak, KEİ ve EİT’in yeniden düzenlenmesi, bunların birbiri ile çelişmeyen ne istediğini ve neler elde edebileceğini bilen, siyasi beklentilerden arındırılmış somut işbirliği girişimlerine dönüştürülmesi gerekmektedir. İSEDAK’ı da tercihli ticaret sistemine dönüştürmenin yolları araştırılabilir.”³⁷¹ şeklinde bir ifadeye de yer verilebilmektedir.

³⁶⁹ <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekonomi/sayi7/d8.htm>

³⁷⁰ <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekonomi/sayi7/d8.htm>

³⁷¹ Mehmet Ögüçü, *Türkiye’de Yeni Bir Ekonomi ve Ticari Diplomasi Stratejisine Doğru*, TÜSİAD, 1998, s.251

Aşağıdaki tablo, AB katılım sürecindeki Türkiye'nin ekonomik ve ticari ilişkilerindeki pespektifini net ve ivedi olarak belirlemesi gerektiğini açık bir biçimde göstermektedir.

AB Süreci	Diğer Bölgesel Akademi
AET'ye üyelik başvurusu - 1959 (Cimrik Pazar ile Türkiye arasında aşırı bir şekilde yavaşlık hissi) kurulması hedefleniyor)	
Ankara Anlaşması imzalandı - 1963 (Ekonomik, güç ve tam üyelik anlaşmalarından sonra ilk adım) (1963)	
Ankara Anlaşması yürürlüğe girdi - 1963	EEC, Regional Cooperation for Development - 1966 (Katılım için bölgesel işbirliği için, Pakistan ve Türkiye tarafından kuruldu)
Katma Protokol görüşmeleri - 1968	İslam Konferansı Teşkilatı (İKT) - 1972
Katma Protokol imzalandı - 1970	
Katma Protokol yürürlüğe girdi - 1973 (Güçlü dönem başladı)	İKTAS - İKT (Ulusal Komite) - 1981 (Güçlü dönem arasında kuruldu. İkinci ulusal komite ve bu amaçla yapılacak diğer ulusal komiteler için bir geçiş anlaşması kuruldu)
Bölgesel anlaşmaların kurumu - 1980 (1980-1980)	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) - 1989 (Çin, Pakistan ve Türkiye tarafından EEC'nin devamı niteliğinde oluşturulmuştur)
Yeni Üyelik Süreci 1987	
	Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) - 1992 (Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya, Türkiye, Ukrayna ve Yunanistan kurucu üye olarak yer almıştır)
	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) - Genişletme - 1992 (Azerbaycan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Pakistan, Türkmenistan ve Uzbekistan'a katılarak EİT genişletildi)
Gümrük Birliği 1996	
Yeni Üyelik Süreci Anlaşmaları ...	D-8 (Mısır) - 1997 (Cimrik Pazar, Ermenistan, İran, Mısır, Mısır, Nijerya, Pakistan ve Türkiye)
AB'ye katılım süreci 2005	Tek taraflı Açıkla Strateji - 2000 (Konya ve çevre ile ilgili olarak geliştirilen strateji)

5.3. Küreselleşme ve Küreselleşmenin Ekonomik ve Ticari İlişkilere Etkileri

Küreselleşme süreci, pazarların birleşmesine ve büyük ölçeklerin yaratılmasına olanak sağladı. Bu ölçeklerden yararlanabilen ülkeler büyük ekonomik faydalar sağlarken, gerek ölçek, gerek nitelik nedeniyle bu yeni, büyük pazara ve yaşanan büyük değişime hazırlıklı olmayan ülkeler ise zarara uğradı. Küreselleşme ile birlikte zenginler daha da zenginleşti, fakirler daha da fakirleşti. Dünya üzerindeki gelir dağılımı giderek bozulmaya, zengin ülkelerle fakirler arasındaki uçurum artmaya başladı. Küreselleşme ile birlikte teknoloji alanındaki gelişmeler süratle dünyanın her köşesine yayıldı.

Küreselleşme olgusunun uluslararası ticari ve ekonomik ilişkilere etkisi ya da uluslararası ticari ve ekonomik ilişkilerin küreselleşmeye olan etkisi incelenirken, genellikle ülkeler arasındaki ekonomik entegrasyonun sağlanabilmesinin ön koşulu olarak “gümrük duvarlarının” indirilmesi üzerinde durulur. Zira, dünyanın küresel bir köy haline gelmesiyle, ticaretin, ülkelerin ve bireylerin refah düzeylerinin artmasına olumlu katkı sağlayacağı vurgulanır. Kısaca “serbest ticaret” kavramı küreselleşmenin ya da küresel yayılmacılığın temel çıkış noktalarından birisidir. Bu nedenle, ticaretin önündeki engellerin kaldırılması küreselleşme sürecini hızlandırmaktadır.

Milyonlarca ABD doları değerindeki bir ürünün uluslararası boyuttaki imalat sürecine dair aşağıdaki somut örnek incelendiğinde, “serbest ticaret” ve son yılların moda deyimini “adil ticaret”(*) olgularının sadece geleneksel ürünlerin ticaretinde bir anlam ifade ettiği görülmektedir.

Pekin'deki Tsinghua Üniversitesi'nden bir grup bilgisayar programcısı, java teknolojisini kullanarak program yazıyor. IBM için çalışan grubun yaptığı iş her akşam Seattle'daki bir IBM ofisine internetten gönderiliyor. Orada programcılar bazı eklemelerden sonra bunu internet aracılığıyla 8.355 km. uzağa, Belarus'daki Bilgisayar Bilimleri Enstitüsü'ne ve Letonya'daki Software House Group'a yolluyor. Yapılan iş buradan da doğuya, Hindistan'daki Tata Group'a gidiyor. Pekin'de sabah olduğundan yazılım Tsinghua'ya geri gönderiliyor ve Tsinghua'dan bir kez daha Seattle'a geçiriliyor; bu süreç büyük bir küresel transfer sistemi içinde aralıksız işliyor, ta ki proje tamamlanıncaya kadar. İnternet Technology for IBM'in başkan yardımcısı Patrick, “bu sürece Gece-Gündüz Java adını taktık” diyor, “internet yardımıyla sanki 48 saatlik bir gün yarattık. “Thomas FRIEDMAN; “Küreselleşmenin Geleceği”, Boyner Yayınları, İstanbul 2000)

(*) Fair trade

Küreselleşmenin bir diğer temel olgusu olan, bilişim ve iletişim teknolojisindeki ilerleme de ülkeler arasındaki fiziki sınırları ortadan kaldırmakta, “bilgi”nin ekonomide bir üretim faktörü olarak yerini alması, küresel perspektifimizi şekillendirebilmemiz açısından önem taşımaktadır. Bugün dünya, “bilgi”nin ve hammaddesi bilgi olan “yazılım” gibi ürünlerin uluslararası ticarete konu olduğu, bu gibi ürünlerin gümrük noktalarında kontrollere, gümrük vergisine ve ticaret politikası önlemlerine tabi tutulmaksızın serbestçe dolaşabildiği ve ayrıca üretici ile müşteri arasındaki fiziki mesafelerin de öneminin ortadan kalktığı bir süreci yaşamaktadır.

Küreselleşme sürecinde bilgi üretimi, bilgi edinme yeteneği ve bilgiyi ürüne ve hizmete dönüştürme becerisi önem kazanmıştır. Bilgiye sahip olanlar, bu bilgilerini daha geniş ölçekte kullanabilme imkanını elde etmiş, bilgiye sahip olmayan ya da bunu elde etme becerisini gösteremeyen ülkeler ise daha da gerilemiştir. Bu süreç çok hızlı bir şekilde devam etmektedir.

Küreselleşme ile “bilgi” çok önemli hale geldi ve “Dijital Bölünme” kavramı ortaya çıktı.³⁷² Öyle ki "Digital Divide" olarak adlandırılan bu eşitsizlik, ülkeleri, kurumları ve bireyleri değişik kamplara ayırdı.

Küreselleşme ile;

- büyük ölçekler yaratıldı,
- uluslararası mal akışları hızlandı,
- uluslararası para akışları hızlandı,
- uluslararası farklar büyüdü,
- kültürel çatışmalar ortaya çıkmaya başladı,
- istihdam problemleri arttı.

Böyle bir süreçte, uluslararası ticarete komşuluk veya coğrafi yakınlık olgusunun eskisi kadar önemini kalmadığını ifade edebiliriz. Bilgi teknolojilerine ve çağdaş iletişim alt yapısına sahip ülkeler, bilgi yoğunluğu yüksek ürünler açısından coğrafi yakınlığa veya serbest ticareti amaçlayan bir bölgesel oluşuma dahil olup olmadıklarına bağlı olmaksızın da ciddi bir pazar görüntüsü verebilirler. Ayrıca, bir üre-

³⁷² <http://www.tbembclub.com> ders notları..., Kavrakoğlu Management Institute.

tim faktörü olan ve ürünün katma değerini arttıran “bilgi”, niteliği gereği küresel boyutta “serbest dolaşım”da olan bir ürün olduğu için, uluslararası ticaretin bazı kavramlarının yeniden yorumlanmasına olan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır.

Türkiye’nin bilgi yoğunluklu ürünlere yönelebilmesine paralel olarak “komşu ve çevre” ülke pazarları gibi “yerel” bir perspektif yerine küresel bir bakış açısı sergilemesi daha fazla önem arz etmekte ve pazarlamanın nihai evresi “global pazarlama” olduğuna göre, küresel perspektifi olan ticaret stratejileri izlemesi gerekmektedir. Türkiye açısından esas sorun şu noktada düğümlenmektedir; hangi ürünlerle global pazarlama yapılacaktır? Eğer, konumuz emek yoğun sektörlerle elde edilen sıradan ürünlerse, bu ürünleri komşulara satmaya çalışmak daha mantıklıdır. Zira, bu ürünlerle global arenaya çıkmamız zaten mümkün olamaz. Ayrıca, mevcut komşularımızın çoğu, teknolojik alt yapı ve ülke rejimlerinin bilişim teknolojisine bakış açısı çerçevesinde bilgi yoğun ürünler için iyi bir pazar görüntüsü de vermemektedir. Bilgi ve teknoloji yoğun ürünleri komşularla sınırlandırmaksızın global ölçekte pazarlara sunmak mümkündür. Örneğin, internet üzerinden Latin Amerika’ya veya Çin’e bilgi ihraç ediyorsunuz. Bu durumda, Latin Amerika’ya ve Çin’e ulaşmak, Suriye’ye, İran’a ve Irak’a ulaşmaktan daha kolaydır.

Öte yandan, küresel ekonomide “bilgi”ye dayalı işler (jobs) de “serbest dolaşım”da bulunmaktadır. Son yıllarda Hindistan’ın bilişim sektöründe attığı adımlar sonucu, batılı bilgi işçilerine ait işlerin, Hintli bilgi işçileri tarafından alınmakta olduğu görülmektedir. Bu itibarla, öncelikle, küresel ekonominin gerektirdiği bir kalkınma stratejisinin oluşturulması önem arz etmektedir.

B Ö L Ü M

TÜRKİYE'NİN KOMŞU VE ÇEVRE
ÜLKELERİYLE EKONOMİK
İLİŞKİLERİ

6. TÜRKİYE’NİN KOMŞU VE ÇEVRE ÜLKELERİYLE EKONOMİK İLİŞKİLERİ

6.1. Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticari İlişkilerimizin Dünü, Bugünü

24 Ocak Kararları, ekonomimizin dışa açılımında milat olarak kabul edilir. Türkiye 1980’lerde, AET yolunda 20 yılı geride bırakmasına rağmen, ilk kez dış ticaret ve özellikle “ihracat” olgusunu gündemine almıştır. Türkiye, ülke ekonomisini dışa kapalı bir hale getiren ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisini terketmiş ve “ihracata dayalı sanayileşme” stratejisini benimsemiştir.³⁷³

1980’lerde dış pazarlara yönelmeye başlayan girişimcilerimizin ilk hedefi komşu ülkelerdi. Bu dönemde enerji (petrol) ihtiyacımızın önemli kısmını karşıladığımız İran ve Irak’a yönelik yoğun açılım hamleleri görmekteyiz. Hükümetlerimizin, İran ve Irak’la karşılıklı ticaretimizi dengeye getirme hedefi doğrultusunda geliştirilen politikalarla, 1980’li yıllarda bu iki ülkeyle gerçekleştirdiğimiz ticaret hacmi, toplam dış ticaret hacmimiz içerisinde önemli seviyelere ulaşmıştır. Aşağıda yer alan Tablo 6.1’in incelenmesinden de görüleceği üzere, 1980’lerin ilk yarısında dış ticaret hacmimizin % 20’den fazlasını bu iki ülkeyle yapılan ticaret oluşturmaktaydı.

Tablo 6.1. Türkiye’nin Dış Ticareti Hacmi ve İran ile Irak’la Yapılan Ticareti

Yıllar	Dış Ticaret Hacmi	İran ve Irak’la yapılan ticaret	Pay %
1980	10.819	2.360	21
1985	13.793	4.440	32
1990	35.261	3.240	9
1995	57.343	1.815	3
2000	102.270	2.115	2
2007	189.067	2.170	1

Kaynaklar: Dış Ticaret İstatistikleri, İktisadi İşleri Bakanlığı İstatistikleri, 1980-2007

373 <http://www.dtm.gov.tr/IHR/genel/genel.htm>

Başta İran ve Irak olmak üzere, komşu ülkeler girişimcilerimizin dış ticaret pratiğinin gelişmesine çok büyük katkı sağladı. 1980'li yıllarda komşuların ön plana çıkmasının temelinde yatan nedenlerden birisini coğrafi yakınlık olgusu oluşturuyordu. Dışa açılımın ilk evresi olan bu süreç “ihracat pazarlaması” stratejisine de uygun bir şekilde gelişti. Bilindiği üzere, ihracat pazarlaması stratejisi, iç pazara yönelik üretim yapan firmaların, üretim fazlalarını dış pazarlara, özellikle yakın komşulara satmaları üzerine kuruludur. Süreklilik arz etmeyen satışlar, firmaların döviz gelirleri elde etmelerinin yanında, dış pazarlarla tanıştıkları bir evredir.

1980'lerde, Hükümetin komşu ülkelere yönelik açılım politikası çerçevesinde kamu ve özel sektör temsilcilerinden oluşan heyetlerle Başbakan Özal'ın başkanlığında yılda üç-beş kez İran ve Irak'a ziyaretler düzenlenirdi. Bu dönemde İran ve Irak ile karşılıklı ticaretin geliştirilmesindeki önemli unsurlardan birisini de dış ticaretin finansmanı oluşturmaktaydı. Bu iki ülke ile imzalanan “bankacılık düzenlemeleri”yle, bir nevi takas ticareti gibi çalışan sistem sayesinde, ihtiyacımız olan ham petrol ağırlıklı olarak bu ülkelerden ithal edilirken, karşılığında “mal mukabili” ihracat gerçekleştiriliyordu. Bu düzenlemeler, taraflara aralarındaki ticaretin geliştirilmesi için adeta bir teşvik mekanizması gibi hizmet etmekteydi. Bu dönemde, her iki ülkeden ithal edilen ham petrol yıllık anlaşmalarla belirlenen fiyatlarla satın alınmakta, petrol fiyatları belirli dönemlerde revize edilmesine rağmen, ‘spot’ veya ‘netback’ alım fiyatlarının her zaman üzerinde oluşmaktaydı. Türkiye'nin o dönemki şartları bu tür alım anlaşmalarını gerektiriyordu. Bu nedenle, zaten pahalı bir fiyattan petrol aldığımız bu iki ülkeye ihracatın arttırılması gereği büyük önem arz ediyordu. Öte yandan, 1980'li yılların dış ticaret istatistikleri incelendiğinde, bu iki ülkeden ithalatımızın, ihracatımızdan her zaman daha fazla olduğu görülmektedir. Bu nedenle, hükümetlerin bu iki ülkeye yönelik ticari açılımlarının arkasında karşılıklı ticareti dengeye getirme amacı da bulunmaktaydı.

Diğer taraftan, bu iki ülkenin o dönemde birbirleriyle savaş halinde olması, komşularla ilişkilerimize özel bir boyut da getirmekteydi. Sınırlarımızdaki istikrarsızlığın, fiili savaş durumunun komşularımızla ekonomik ve ticari ilişkilerde ülkemize büyük avantaj sağladığını belirtmemiz gerekiyor. Zira, savaş durumu bu iki ülkeyi yakın komşusu Türkiye ile ticaret yapmaya zorluyordu. O dönemde Basra Körfezi'ndeki ulaşım güvenli olmadığı için, taşıma trafiği dahi Türkiye'ye kaymıştı. Savaş koşulları nedeniyle, ülkemizin bu dönemde, bu özel durumdan azami ölçüde yararlandığı-

nı nasıl kabul ediyorsak, komşulardaki askeri ve siyasi istikrarsızlığın ekonomimiz açısından olumsuz etkileri olabileceğini de hatırd tutmamız gerekiyor. Nitekim, 1990'lı ve 2000'li yıllarda Irak'a yönelik askeri müdahalelerin ülkemiz ekonomisine hayli kabarık faturalar ödettiği de bir gerçektir. Yukarıda belirtilen gelişmeler çerçevesinde 1980'li yıllarda komşularla yoğun ticari ilişkiler gerçekleştirmemizi "konjontüre" de bağlamamız gerekmektedir.

1980'lerdeki komşularımızdan birisi olan SSCB ile de ekonomik ve ticari ilişkilerimizin Cumhuriyet tarihimiz boyunca önemli seviyelere ulaştığını görmekteyiz. 1984 yılında imzalanan "doğal gaz" alım anlaşmasıyla SSCB ile ilişkilerimiz başka bir boyuta taşınmış ve 1987 yılından itibaren, doğal gaz karşılığı ihracat olgusu, bu büyük ama siyasi açıdan istikrarsız ülkeyi de kapsama alanımıza almıştır. 1980'lerin sonunda bu ülkeye yönelik ihracat stratejimiz ve müteahhitlik hizmetleri faaliyeti bugün Rusya Federasyonu ile yaşamakta olduğumuz çok yönlü ekonomik ve ticari ilişkilerin temelini oluşturmaktadır.

Yukarıda yer alan Tablo 6.1'de, 1990'lardan itibaren İran ve Irak'ın dış ticaretimizdeki payında önemli düşüşler görülmektedir. Bu düşüşün temel nedenleri arasında, ihracatçılarımızın başka pazarlara yönelmelerini, İran ve Irak pazarlarında ticaret pratiği açısından yetersiz kalan firmalarımızın yarattığı olumsuz imajı, Türk firmaları arasında yaşanan kıyasıya rekabeti ve İran-İrak savaşının sona ermesiyle birlikte bu ülkelerin başka tedarikçilere yönelmelerini sıralayabiliriz. Öte yandan, Irak'ın Kuveyt işgali ile başlayan ve bugün de hala devam eden sürecin, son 25 yıl boyunca ekonomimiz açısından getirdiği olumsuz koşulların da, bu ülkelerin dış ticaretimizdeki paylarının düşüşünde katkısı olduğunu unutmamamız gerekiyor.

Öte yandan, 90'lı yılların başında gerek dünya ekonomisinde yaşanan durgunluk ve "Körfez Krizi" gibi dış faktörler, gerek ekonomideki yüksek enflasyon oranı, kamu açıkları, artan iç ve dış borç yükü gibi kronikleşen sorunların sonucunda, ülkemiz, 1994 yılında ekonomik kriz yaşamış ve bu kriz sonrasında 5 Nisan kararları olarak bilinen, ekonomik istikrarın sağlanmasını teminen bir dizi tedbirler paketini uygulamaya koymuştur. Yukarıda değinilen iç ve dış faktörler 1990-1993 döneminde ihracatımızın artış hızında yavaşlamaya sebep olmuş, anılan dönem boyunca ihracatımız sadece %18 artmıştır.³⁷⁴

³⁷⁴ <http://www.dtm.gov.tr/IHR/genel/genel.htm>

Diğer taraftan, SSCB'nin 1990'da dağılmasıyla birlikte yakın coğrafyamızda yaşanan gelişmeler, ülkemizin yeni komşularına yönelik açılımlarına hareketlilik getirmiştir. Ancak, eski Sovyet coğrafyasındaki yeni egemen devletlerin geçiş süreci ekonomileri görünümü arz etmeleri ve ticaretin daha çok “bavul ticareti” kapsamında gerçekleştirilmesi dış ticaretimize istikrarlı pazarlar olgusunu getirememiştir. Tıpkı İran ve Irak gibi, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte, “istikrarsız” ve “alım gücü düşük” yeni komşularımız oluşmuştur. Öte yandan, 1998 Rusya ekonomik krizi, resmi ticaretin yanında bavul ticaretini dahi geriletmiştir. Aşağıda yer alan yıllar itibarıyla komşu ülkelere yönelik ihracatımızın gelişimi tablosunu (Tablo 6.2), bu gelişmeler ışığında incelememiz gerekmektedir.

Tablo 6.2. Türkiye'nin Toplam İhracatı ve İhracatında Komşularımızın Payı

Yıllar	(Değerler Milyon ABD Doları)		
	Toplam İhracatımız	Komşularımızca Toplam İhracat	Pay %
1985	3.918	791	20
1990	7.998	2.403	30
1995	22.549	4.823	21
1997	21.678	3.223	15
2000	27.271	3.712	14
2007	24.014	4.017	17

Kaynak: (2008-2009 İstatistikleri)

Tabloda görüldüğü üzere, bugün toplam ihracatımız içerisindeki komşularımızın payı 1985 yılı ile kıyaslandığında hayli geridedir. Ancak, bu hususun olumsuz bir gelişme olarak değerlendirilmemesi gerektiği düşünülmektedir. Bölgemizde yaşanmakta olan gelişmeler çerçevesinde, komşularımızın toplam ihracatımız içerisindeki payının daha yüksek olmamasının (bölgesel bağımlılık açısından) önemli bir avantaj olduğu dahi düşünülebilir.

Öte yandan, istatistiki değerlendirmemize başta Rusya Federasyonu ve Ukrayna'ya yönelik ‘bavul ticareti’ni de dahil ettiğimizde, 1990’lı yıllarda da komşularımızın ihracatımızdaki payının tablodaki değerlerden daha yüksek olduğu görülecektir.

Ancak, 1997 yılı ortalarından itibaren, Uzak Doğu ülkelerinin mali piyasalarında başlayan kriz, doğal olarak ülkemiz ihracatını da olumsuz olarak etkilemiştir. Dün-

ya talebindeki daralma, dünya mal fiyatlarında gözlenen düşme sonucu, 1998 yılında ihracatımız sadece % 2,7 oranında artış kaydedebilmiştir. Küresel krizin 1998 yılı Ağustos ayında Rusya'ya sıçraması, Rusya'ya ihracatımızdaki düşüşü de beraberinde getirmiştir. 1998 Rusya ekonomik krizinin ihracatımız üzerinde yarattığı olumsuz etkiler 2000 yılına kadar devam etmiştir. Bilindiği gibi, 1997 yılında 2 milyar dolar düzeyinde olan Rusya'ya ihracatımız, 1998'de, 1,3 milyar dolara, 1999 ve 2000 yıllarında 600 milyon dolara gerilemiştir. Bu açıdan yukarıdaki tabloda görülen 2000 ve 2005 yıllarına ait payları değerlendirirken bu hususa da dikkat edilmesi gerekmektedir. Örneğin, 2000 yılında Rusya'ya yönelik ihracatımızın, 1997 yılı seviyesinde gerçekleştiğini varsaymamız halinde, komşularımızın 2000 yılındaki payının % 17'ye yükseldiği görülecektir.

17 Ağustos 1999 tarihinde ve daha sonra yaşanan depremlerin sonucunda % 6,1 oranında daralan ülkemiz ekonomisi ihracatımızı da olumsuz yönde etkilemiş ve 1989 yılından itibaren sürekli artış gösteren ihracatımız, 1999 yılında %1,4 oranında azalarak 26,5 milyar dolara gerilemiştir.³⁷⁵ Dolayısıyla 1995-2000 yıllarını değerlendirirken ihracatımıza etki eden içsel ve dışsal faktörleri gözardı etmememiz gerekmektedir. Özellikle 2000 yılını baz alarak, günümüze yönelik istatistiki kıyaslama yapıldığında, yanlış sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir.

Tablo 6.3'de yer alan yıllar itibarıyla komşu ülkelerden ithalatımız incelendiğinde henüz 1980'lerdeki seviye yakalanamamış olmakla birlikte, önümüzdeki dönemde ithalatımızda, ihracatımıza göre daha hızlı artış kaydedileceği beklenmektedir.

Tablo 6.3. Türkiye'nin Toplam İthalat ve İthalatında Komşuların Payı

Yıllar	Toplam İthalatımız	Değerler Milyon ABD Doları	
		Komşularımızdan Toplam İthalat	Pay %
1980	7.989	3.780	47
1990	11.948	3.893	33
1995	22.902	5.240	23
1999	25.707	4.070	16
2000	26.902	4.460	16
2005	100.000	20.000	20

Kaynaklar: DTM-İİİİ İstatistikleri

³⁷⁵ <http://www.dtm.gov.tr/IHR/genel/genel.htm>

Son yıllarda Rusya Federasyonu ve İran'dan enerji (petrol ve doğal gaz) ithalatındaki artışa paralel olarak bu iki ülke ile gerçekleştirdiğimiz ticaret hacminin yükselmekte olduğunu ifade edebiliriz. Özellikle, Mavi Akım'ın tam kapasiteye geçmesiyle birlikte, Rusya'nın ithalatımızdaki payı daha da artacaktır. Aynı şekilde, İran'dan doğal gaz alımlarımız tam kapasiteye ulaştığında, İran'dan ithalatımız da artacaktır. 1980'lerde ithalatımızdaki komşulara ait yüksek payın da, İran ve Irak'tan yapılan petrol alımlarına bağlı olduğunu göz önünde tutmak gerekir.

Komşularla yıllar itibarıyla ticaret hacmi istatistikleri aşağıdaki tabloda (Tablo 6.4) yer almaktadır. Komşularımızın toplam dış ticaret hacmimiz içerisindeki paylarına bakıldığında da, 1980'li yıllardaki paylara henüz ulaşamadığımız görülmektedir.

Tablo 6.4. Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi ve Komşularının Payı

Yıllar	Değerler Milyon ABD Doları		
	Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaretimizde Komşularımızın Hacmi	Pay %
1980	71.819	9.704	13
1985	79.708	9.334	12
1990	99.260	9.062	9
1995	97.340	8.193	8
2000	122.416	11.084	9
2005	189.667	16.761	9

Kaynak: (2006-2010) İstatistikler

1980'den itibaren dışa açılma sürecinde, komşu ülkelerden başlayarak dış pazarlarda elde ettiğimiz kazanımlar, ekonomimizin dünya ekonomisiyle entegrasyonunun derecesine paralel sonuçlar doğurmuştur. Bu süreç aynı zamanda, göreceli olarak üstün olduğumuz sektörlerdeki ürünlerimizin niteliğindeki değişime bağlı olarak da gelişme göstermiştir. Bu dönem, imalat sanayiinin dış rekabete açık ortamda kendisini geliştirebilme kabiliyeti çerçevesinde, dış ticaretimizde “istikrarsız” ve “alım gücü düşük” komşulardan, daha istikrarlı ve alım gücü yüksek pazarlara yönelmesi gerektiğinin anlaşıldığı yıllar oldu. Ayrıca, bu süreçte, ülkemizin ihracat kabiliyetinin gösterdiği gelişmeye paralel olarak Türk ürünlerinin coğrafi olarak daha uzak ülkelere başarıyla yönelebildiği de görüldü. Unutmamalım ki, 1960'lardan itibaren Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) üyesi yolunda attığı adımlarla, sınır komşularının dışında başka bir coğrafyanın “bölgesel” oluşumunda da farklı arayışlara yönelmiş bir ülkedir. Bu yönelişte kuşkusuz ticari perspektif de bulunmaktadır.

1980'lerde komşu ülkelerle ticari ilişkilerde yaşanan yoğunluk firmalarımızın AB, ABD ve Uzak Doğu pazarlarına açılma sürecine kuşkusuz önemli katkılar sağlamış-

tır. Bilindiği gibi, komşu ülkelerle karşılıklı ticaret hacminin arttırılması çabası farklı bir olgu, komşuların toplam ticaretimiz içerisindeki paylarının arttırılması çabası farklı bir olgudur. Bugün, Türkiye'nin, "ihracat pazarlaması" stratejisine uygun olarak komşularla başlattığı dışa açılma sürecinin ilk adımını başarıyla tamamladığını söyleyebiliriz. Türkiye şimdi uluslararası pazarlama stratejisine, hatta global pazarlama olgusuna uygun bir şekilde coğrafi olarak daha uzak ülkelere açılım sürecinde bulunmaktadır. Öte yandan, 1 Ocak 1996 tarihinden beri dahil olduğumuz Gümrük Birliği ile, dış ticaretimizin yarından fazlasını gerçekleştirdiğimiz AB pazarındaki konumumuzu daha da güçlendirmemiz gereği açıktır.

Çalışmamız kapsamında yer alan komşu ve çevre ülkelerle yıllar itibarıyla dış ticaretimizi gösterir istatistikler aşağıdaki tablolarda yer almaktadır:

Tablo 100.6.5. Türkiye'nin Toplam İhracatı ve İhracatında Komşu ve Çevre Ülkelerin Payı
(Değerler Milyon ABD Doları)

Yıllar	Toplam İhracatımız	Komşu ve çevre ülkelere İhracat	Pay %
1980	7.970	2.992	38
1985	7.984	3.799	47
1990	22.599	2.429	11
1995	21.678	6.007	28
2000	27.774	6.761	24
2005	28.414	12.909	45

Kaynak: TCMB-İİİB İstatistikleri.

Komşu ve çevre ülkelere yönelik ihracatımızın, toplam ihracatımız içerisindeki payında son yıllarda artış görülmekle birlikte, 1985 yılındaki payın oldukça gerisinde kalmıştır. Bununla birlikte, 1990 yılına ait verilerin SSCB'nin dağılması sürecine, 1995 yılına ait verilerin ise bavul ve kargo ticaretinin resmi ihracatımızın neredeyse üçte birine eşit olduğu döneme denk geldiği hatırd tutulmalıdır.

Tablo 100.6.6. Türkiye'nin Toplam İthalatı ve İthalatında Komşu ve Çevre Ülkelerin Payı
(Değerler Milyon ABD Doları)

Yıllar	Toplam İthalatımız	Komşu ve çevre ülkelere İthalat	Pay %
1980	7.983	3.989	50
1985	11.349	4.788	42
1990	22.702	4.021	18
1995	16.811	8.496	50
2000	16.983	13.191	78
2005	19.677	39.130	20

Kaynak: TCMB-İİİB İstatistikleri.

Komşu ve çevre ülkelerden yapılan ithalatta da son yıllarda görülen artışın, sözleşmeleri 1990'lı yıllarda yapılan enerji ithalatına bağlı olarak yükselmekte olduğunu, önümüzdeki dönemde, ithalatımızdaki komşu ve çevre ülkelerin payının daha artacağını söylemek mümkündür.

Komşu ve çevre ülkelerle ticari ilişkilerimizin hacmini gösterir aşağıdaki tablonun incelenmesinden de görüleceği üzere, 1980'li yıllardaki payların gerisinde kalmıştır.

Tablo 6.2. Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi ve Komşu ve Çevre Ülkelerle Payı
(Değerler Milyon ABD Doları)

Yıllar	Dış Ticaret Hacmi	Komşu ve çevre ülkelerle Hacmi	Pay %
1980	71.823	4.988	6,9
1985	79.728	8.048	10,1
1990	75.261	6.958	9,2
1995	77.811	14.617	18,8
2000	80.276	19.488	24,3
2005	151.147	37.385	24,7

Kaynak: (2004-05) İstatistikler.

6.2. Türkiye'nin Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisinin Amaç ve Kapsamı

Türkiye'nin 1964 yılından beri, yakın coğrafyasındaki çeşitli bölgesel oluşumlar içerisinde yer almasına ve bu oluşumlarda "tercihli ticaret" sisteminin kurulması çabalarına öncülük yapmasına rağmen, 2000 yılına gelindiğinde "Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisini - KÇÜTGS" yeni bir proje gibi uygulamaya koyduğunu görmekteyiz. 1996 yılında AB ile gerçekleştirilen gümrük birliği üyeliğinin daha ilk yıllarında böyle bir stratejinin açıklanmasının gerekçeleri neler olabilir?

Bu sorunun yanıtını aşağıdaki paragrafta bulabiliriz:

Türkiye'nin, Ortadoğu, Afrika, Asya ve Avrupa'ya olan yakınlığı ile komşusu ülkelerle paylaştığı ortak kültürel değerlerini, bölgesel bir dış ticaret sistemi oluşturulmasında yapı taşı olarak gören Dış Ticaret Müsteşarlığı, dış ticarete yeni açılımlar yakalayabilmek amacıyla, 2000 yılında "Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisini" yürürlüğe koymuştur.³⁷⁶

³⁷⁶ Hüsamettin Kılıçkaya, *Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisi*, Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, Sayı XV, Ankara, Kasım 2004

Dış Ticaret Müsteşarlığı'nda, Ekim 2001'de hazırlanan "KÇÜTGS, 2000-2001 Yılları Uygulaması" kitapçığında bu stratejinin amacı şu şekilde belirtilmektedir:³⁷⁷

" AMAÇ:

..Bugün, dünya geneline baktığımızda bölgesel entegrasyonların ve dolayısıyla komşu ülkelerle ticaretin hızla geliştiğine ve ülkelerin bu yönde bir politika izlediklerine tanık olmaktadır. Komşu ülkeler arasındaki ticaret, Avrupa Birliği ülkelerinde toplam ticaret hacminin %70'lerine, NAFTA ülkeleri olan ABD, Kanada ve Meksika'da ise, toplam ticaret hacminin %40-50 seviyelerine ulaşırken, ülkemizin dış ticareti içerisinde komşu ülkelerin payı sadece %5.5 düzeyinde bulunmaktadır.

Dünyada görülen bu gelişmeye karşı, Türkiye'nin izlediği dış ticaret politikasında görülen bu paradoksun, gerek coğrafi, kültürel ve tarihsel yakınlık avantajına sahip olduğumuz, gerek ekonomilerimizin birbirlerini tamamlayıcı yapıda bulunduğu komşu ülkelerdeki ticaret potansiyelinin değerlendirilebilmesi ve dış ticaretimizde, 1980'li yıllarda gerçekleşen atılımın ikinci dalgasının gerçekleştirilebilmesini teminen, "Komşu ve çevre ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisi"nin uygulamaya konulması ile giderilmesi amaçlanmıştır.

Anılan strateji , ülkemizin ihracat hacmine katkıda bulunulmasının yanısıra, ticari ve ekonomik ilişkilerin siyasi ilişkileri şekillendirdiği günümüzde, Türkiye'nin yakın periferisindeki ülkelerle siyasi anlamda etkinliğinin arttırılması açısından da önemli bir araç niteliği taşımaktadır.

PAZARA GİRİŞ STRATEJİSİ

Komşu ve çevre ülke olarak adlandırılan bu pazarlara girmek için, diğer tüm ülke pazarlarına girişte olduğu gibi, pazarın ihtiyaçları saptanmakta ve pazarın ihtiyacı çerçevesinde mal ve hizmet üretilmesi teşvik edilmektedir. Bu ise, karşılıklı resmi temaslar, ticaret heyetleri, fuarlara katılım, reklam ve tanıtım çalışmaları ile desteklenmektedir.

Bu çerçevede, öncelikle komşu ülkelere başlamak üzere, bu ülkelere yönelik, Dış Ticaret Müsteşarlığı koordinatörlüğünde alım heyeti, ticaret heyeti, fuarlara katılım, reklam ve tanıtım faaliyetlerine ağırlık verilmektedir.

³⁷⁷ Dış Ticaret Müsteşarlığı, "Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme stratejisi ve 2000-2001 yılları uygulaması, Ankara, Ekim 2001, s.1-4

Ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesinde büyük öneme sahip olan Ticaret, Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması, Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi, Gümrük Alanında İşbirliği ve Ulaştırma gibi yasal alt yapıyı oluşturacak Anlaşmaların akdedilmemiş olmalarının bu ülkelerle öncelikle tamamlanmasına çalışılmaktadır.

Ayrıca, bu ülkelere yönelik her düzeyde resmi temas da, ticari ilişkileri destekleyen ve iki ülke arasında ticareti engelleyici sorunların çözülmesine katkı sağlayan önemli bir araç olarak görülmektedir.

Diğer taraftan, büyük ölçüde kapalı ekonomi özelliği arz eden veya son dönemlerde dışa açılmaya başlayan komşu ve çevre ülkelerin stratejik hammadde ve doğal kaynaklarından ülkemizin azami ölçüde faydalanmasını temin edecek envanter ve politika çalışmaları yapılmasında fayda görülmektedir. Bu çerçevede, çevre ve komşu ülkeler ithalat ve stratejik hammaddeler alt stratejisi en az ihracat politikaları kadar önem arz etmektedir.

Yurt dışında faaliyette bulunma kapasitesini haiz Türk müteahhitlik sektörü için Dış Ticaret Müsteşarlığı koordinatörlüğünde gerçekleştirilen müteahhitlik heyetleri komşu ve çevre ülkelere öncelik veren bir yaklaşımla programlanmaktadır.

MALİ KAYNAK

Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisinin başarıyla sürdürülebilmesi için, tanıtım ve uluslararası ilişkiler kapsamında Dış Ticaret Müsteşarlığına Genel Bütçe'den ayrılan kaynağın gerçekte bağdaşır bir şekilde tahsis edilmesi sağlanmalıdır.

SONUÇ

Yukarıda belirtilen hususlar çerçevesinde, halihazırda Müsteşarlığımıza ait dış ticareti düzenleme ve uygulama yetkilerine ilaveten, dış ekonomik ilişkilerin dış ticaret politikalarını fonksiyonel olarak tamamlayan diğer alt sabaalarını kapsayan bir yaklaşım geliştirerek söz konusu komşu ve çevre ülkeler stratejisinde yer alan hususların bir an evvel uygulamaya konulmasında fayda görülmektedir.”

Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın hazırlamış olduğu, yukarıda geniş şekilde özetlenen “Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisi ve 2000 -2001 Yılları Uyu-

laması”, kitapçığında yer alan vizyona, yine Dış Ticaret Müsteşarlığınca üretilen çeşitli yayınlarda ve hizmete özel bilgi notlarında ilaveler yapıldığını görmekteyiz. Bu konudaki yayınlardan birisi de, “2004-2006 İhracat Stratejik Planı”dır.

Planın birinci baskısında; komşu ve çevre ülkelerle ticaretin geliştirilmesi konusunda yer alan satırlar şöyledir:

“ *Stratejik Amaç 4.*

İkili ve çok taraflı ticari ilişkiler kapsamında; ihracatçıların pazara giriş olanaklarını geliştirmek ve mevcut pazar paylarını arttırmak.

4.3. Başta Komşu ve Çevre Ülkeler Olmak Üzere, Belirlenecek Hedef Pazarlara Yönelik ihracatın artması.

Ülkemiz ihracatı ile dünya ithalatının bölgeler itibarıyla dağılımı kıyaslandığında, ihracatımızın gelişim yönünün dünya eğilimleri ile birçok noktada paralellik arz etmediği görülmektedir. Gelişmiş bir ekonomik bölge olması itibarıyla dünya ithalatından yüzde 37 gibi yüksek bir pay alan Avrupa Birliği'nin ihracatımızdaki payı, Gümrük Birliği ve coğrafi yakınlık gibi faktörlerin de etkisiyle % 51 oranını aşmıştır. Dünya ithalatından ikinci ve üçüncü yüksek payları alan Asya ve Kuzey Amerika bölgelerinin ise ihracatımızdaki payı sırasıyla yüzde 3 ve yüzde 11 düzeyindedir. İhracatımızın bölgesel dağılımında yeni açılımların gerçekleştirilmesi, mevcut pazarların daha etkin şekilde değerlendirilmesi önümüzdeki dönemde ihracatımızın gelişimine önemli katkılar sağlayacaktır. Ancak, bu yöndeki faaliyetlerin sınırlı kaynaklar çerçevesinde yürütülmesi zorunluluğu düşünüldüğünde, etkinliğin sağlanması için dış pazarlar arasında bir önceliklendirme yapılarak potansiyel arzeden hedef pazarlarımızın belirlenmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, ülkemize komşu ve çevre ülkeleri de barındıran Ortadoğu, Geçiş Ekonomileri ve Afrika bölgelerine yönelik ihracatımızın toplam ihracatımız içindeki payı, özellikle son yıllarda kaydedilen gelişme ile bu bölgelerin dünya ithalatından aldıkları payın üzerine çıkmıştır. Ancak, anılan bölgelerle coğrafi, kültürel ve tarihsel yakınlığımız ve ekonomilerimizin birbirini tamamlayıcı yapısı düşünüldüğünde, ticaretimizin balen bulunulan noktanın çok ilerisine taşınabilme potansiyelinin olduğu açıkça görülmektedir.”³⁷⁸

³⁷⁸ T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracat Genel Müdürlüğü, 2004-2006 İhracat Stratejik Planı, s.24-25

Anılan planın revize edilmiş ikinci baskısında ise, 4 numaralı Stratejik Amaç'ın, alt başlıklarında doğrudan Komşu ve Çevre Ülkelere atıfda bulunulmamakla birlikte, 4.3'de "Hedef Pazarlara Yönelik İhracatın Artması" başlığı altında şu hususlara yer verilmektedir.

"4.3. Ülkemiz ihracatı ile dünya ithalatının bölgeler itibarıyla dağılımı kıyaslandığında, ihracatımızın gelişim yönünün dünya eğilimleri ile birçok noktada paralellik arzemediği görülmektedir. Gelişmiş bir ekonomik bölge olması itibarıyla dünya ithalatından yüzde 39 gibi yüksek bir pay alan Avrupa Birliği'nin ihracatımızdaki payı, gümrük birliği ve coğrafi yakınlık gibi faktörlerin de etkisiyle yüzde 55 oranını aşmıştır. Dünya ithalatından ikinci ve üçüncü yüksek payları alan Asya ve Kuzey Amerika bölgelerinin ise ihracatımızdaki payı sırasıyla yüzde 3 ve yüzde 8 gibi düşük bir düzeyde bulunmaktadır. İhracatımızın bölgesel dağılımında yeni açılımların gerçekleştirilmesi, mevcut pazarların daha etkin şekilde değerlendirilmesi ihracatımızın gelişimine önemli katkılar sağlayacaktır. Ancak, bu yöndeki faaliyetlerin etkinliğinin sağlanması için dış pazarlar arasında bir önceliklendirme yapılarak bölgesel açılım stratejileri çerçevesinde potansiyel arzeden hedef pazarlarımızın belirlenmesi gereği ortaya çıkmaktadır.

Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından komşu ve çevre ülkeler ile Afrika ülkelerinin ihracatımız içindeki payının, 2000 ve 2003 yıllarında uygulamaya konulan "Komşu ve Çevre Ülkeler ile Ticaretin Geliştirilme Stratejisi" ve "Afrika ile Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesi Stratejisi" ile belirli bir oranda arttığı, ancak, anılan bölgelerle coğrafi, kültürel ve tarihsel yakınlığımız ve ekonomilerimizin birbirini tamamlayıcı yapısı düşünüldüğünde, ikili ticari ve ekonomik ilişkilerimizin halen bulunulan noktanın çok ilerisine taşınabilme potansiyelinin olduğu görülmektedir. Bu anlayış içerisinde 2000 ve 2003 yıllarında uygulamaya konulan komşu ve çevre ülkeler ile Afrika ülkelerine dönük stratejilere 2005 yılı başı itibarıyla "Asya-Pasifik Ülkeleriyle Ticari ve Ekonomik İlişkileri Geliştirme Stratejisi" eklenmiştir. Öte yandan, 2006 yılında ise Latin Amerika ülkelerine dönük yeni bir stratejinin uygulamaya konulması hedeflenmektedir. Yürürlükte bulunan tüm bu stratejiler kapsamında ön plana çıkan ülkelere yönelik sektörel bazda önceliklerin belirlendiği pazara giriş projelerinin geliştirilmesi ve artan ikili ticari ve ekonomik ilişkiler sayesinde ülkemiz ihracatının bölgesel anlamda sürdürülebilir ihracat artışını destekleyici bir yapıya dönüştürülmesi amaçlanmaktadır."³⁷⁹

³⁷⁹ T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracat Genel Müdürlüğü, 2004-2006 İhracat Stratejik Planı, Revize Edilmiş 2.Baskı s.26-27

6.3. Bu Strateji Yeni Bir Bölgesel Oluşum Girişimi Olabilir mi?

Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisi'nde dikkati çeken en önemli boyut, stratejinin isminde de yer bulduğu üzere, "ticaret" boyutudur. Bu açımla temel hedefin ticari ilişkileri geliştirmek olduğu görülmektedir. Öte yandan, bu girişimin temel stratejisinin fuarlar, ziyaretler ve alım heyetleri gibi sadece daha fazla "temas" olgusuna dayandırılması küresel ekonomi gerçeğiyle bağdaşmamaktadır.

Strateji üzerinde genel bir değerlendirme yapılması durumunda ön plana çıkan unsurları şöyle sıralamak mümkündür.

6.3.1. KÇÜTGS açılımında AB ve NAFTA'ya Atıfla Bu Bölgesel Oluşumlarda Yer Alan Ülkelerin Komşularla Ticari İlişkilerinin Payları Üzerinde Durularak, Türkiye'nin Komşularıyla Ticaretindeki "Pay"ın Düşüklüğü Vurgulanmaktadır.

Bu ülkelerle neden kıyaslama yapamayız?

i) AB içerisindeki ülkeler veya NAFTA üyesi ülkeler sınır (coğrafi) komşularıyla gümrük birliği veya serbest ticaret bölgesi oluşturan anlaşmalar imzalamışlardır. Diğer bir ifadeyle, bu oluşumlar, sınır komşuları arasında oluşturulan bölgesel birliklerdir. Türkiye örneğinde ise, sınır komşularımızla değil, AB'nin, "bölgesel birliği" içerisinde yer almak arzusu vardır. Nitekim, AB bölge içi ticaret kurallarının işlediği "gümrük birliği"ne yönelik ticaretimiz, toplam ticaretimizin %50'sinden daha fazladır. Ayrıca, dış ticaretimizde komşuların payının artırılması çabasının ekonomik açıdan bir anlamı da bulunmamaktadır. Komşuların payının artırılması durumunda, diğer ülkelerin payında bir düşüş meydana gelmesi kaçınılmaz olacaktır.

ii) AB'ye veya NAFTA'ya taraf ülkeler arasında karşılıklı ekonomik bağımlılığı tamamlayacak bir alt yapı mevcuttur. Bu ülkeler kapitalist sisteme tam anlamıyla entegre olmuş konumdadırlar. Ayrıca, istikrarlı ve alım gücü yüksek ekonomilerdir. Türkiye'nin coğrafi komşuları ele alındığında böyle bir durumun söz konusu olmadığı görülmektedir.

iii) KÇÜTGS'nin hazırlık döneminde ihracatımızın tek bir bölgeye (AB'ye) olan bağımlılığı menfi bir gelişme olarak algılanmaktadır. İhracatımızın AB'ye bağımlı ol-

duğu olgusuna Adalet ve Kalkınma Partisi'nin seçim beyannamesinde de vurguda bulunulduğu görölmektedir. Beyannamenin “Yeni Bir İhracat Hamlesi” başlığını taşıyan bölümünde şu ifadeye yer verilmektedir:

“Bölgesel bağımlılıktan kurtulabilmek amacıyla yeni pazarlara yönelmek gerekmektedir. Bu kapsamda, başta Bağımsız Devletler Topluluğu, Ortadoğu ve Karadeniz olmak üzere, Merkezi ve Doğu Avrupa, Kuzey Amerika, Uzak Doğu, Latin Amerika ve Afrika Ülkeleri pazarlarına ağırlık verilecektir. Komşularımızla olan ticaretimizin artırılması için azami gayret gösterilecektir.”³⁸⁰

Oysa, 1960'ların başından beri (1980'lerin birkaç yılı hariç) AB'nin dış ticaretimizdeki payı % 50 civarında olmuştur. Bu itibarla, gümrük birliğinin henüz girildiği bir dönemde, AB'ye olan bölgesel bağımlılığın eleştirisel bir yaklaşımla irdelenmesi şartıdır. Gümrük Birliği üyeliğine paralel olarak AB'nin ihracatımızdaki payının daha da yüksek seviyelere çıkartılması amacıyla çaba sarfedilmesi ve gümrük birliğinin aksayan yönlerinin ivedilikle masaya yatırılmasının daha gerçekçi bir yaklaşım olabileceği düşünölmeliydi.

6.3.2. KÇÜTGS'inde “..ölkemizin ihracat hacmine katkıda bulunmasının yanısıra, ticari ve ekonomik ilişkilerin siyasi ilişkileri şekillendirdiği günümüzde, Türkiye'nin yakın periferisindeki ölkelerle siyasi anlamda etkinliğinin arttırılması açısından da önemli bir araç niteliği taşımaktadır.” ifadesine yer verilmektedir.

Ölkemiz, uzun yıllardır siyasi, askeri ve ekonomik istikrarsızlıkların yaşanmakta olduğu bir bölgede yer almaktadır. Türkiye'nin bazı komşuları ile çeşitli sorunları mevcuttur. Tanımadığımız, diplomatik ilişki kurmadığımız coğrafi komşularımız dahi bulunmaktadır. Bölgemizde yer alan ölkelerin çoğu açısından, “pazar ekonomisi” kavramı oldukça yeni bir kavramdır. Öte yandan, 1980'lerin başında toplam ticaretimizin % 20'den fazlası İran ve Irak'a yönelikti. Böylesine büyük hacimlere ulaşılmış olmasına rağmen, bu ölkelerle siyasi ilişkilerde bir yakınlaşmanın sağlanamadığı da görölmektedir. Ayrıca, bölge ölkelerinin siyasi yapıları ve global aktörlerin bölgeye bakış açısı da, Türkiye'nin yakın komşularıyla sıkı ve derin ilişkiler kurmasına olanak sağlamamaktadır.

³⁸⁰ AK Parti Seçim Beyannemesi, 2002, Ankara, <http://www.akparti.org.tr/beyanname.doc>

6.3.3. Bu strateji komşu ve çevre ülkelerle, bu ülkelere yönelik özel ticaret mekanizmaları (Serbest Ticaret Anlaşması, Tercihli Ticaret Sistemi, Counter Trade) imkanlarının araştırılmasını da öngörmektedir.³⁸¹

Gümrük Birliği müktesebatının ötesinde, Türkiye'nin kendi inisiyatifiyle diğer ülkelerle serbest ticaret anlaşmaları imzalayamayacağı gerçeğinden hareketle, bölgesel birlikler içerisinde de ancak, ortak gümrük tarifeleri üzerindeki oranlarla çeşitli düzenlemelere gidebileceği bilinmektedir. Bu açıdan, strateji kapsamındaki ülkelerle amaçlanan "serbest ticaret" hedefinin hukuki zemininin üzerinde yeterince durulmadığı düşünülmektedir.

6.3.4. Bu strateji Türkiye'nin yeni bir "yön" arayışı olarak yorumlanabilir mi?

Bu sorunun, 2002 yılında NTV Radyo'da yayımlanan "Türkiye nereye doğru gidiyor?" isimli programa katılan Prof. Dr. Türkel Minibaş ve İKV Başkanı Meral Gezgin Eriş'in görüşleri çerçevesinde yanıtlanmasının daha uygun olacağını düşünüyorum.

"Türkiye'nin dış ticaretini ağırlıklı olarak AB ülkeleriyle yaptığı düşünüldüğünde, Türkiye'nin yönü AB ve batı ekonomileri dediğimiz gelişmiş ekonomilere doğru olmak zorundadır. Aksi takdirde batıdaki pazar payını kaybetmesi gündeme gelecektir. Satın alma gücünün düşük olduğu ülkelere doğru yön tespit etmenin bir anlamı olamaz."³⁸²

1980'li yıllardaki ihraç ürünümüzle komşu ülkelere yönelmesi olağan bir gelişmeydi. Şimdi, çoğu ihraç ürünümüzün niteliği gereği alım gücü yüksek pazarlara yönelmesi zorunluluğu bulunmaktadır.

"Türkiye'nin kendi yönünü belirleyebilmesi öncelikle güçlü bir ekonomiye ve beraberinde de demokratik bir sistemi içselleştirmesine bağlıdır. Yani ekonominin, piyasa ekonomisini özellikle benimsemiş bir ülkeyseniz veya böyle bir iddiadaysanız, demokrasiyi de beraberinde, hiç olmazsa liberal demokrasinin kurallarını yerine getirmeniz gerekir.

³⁸¹ Hüsamettin Kılıçkaya, a.g.e. s.4

³⁸² Ntv Radyo ; "Türkiye nereye doğru gidiyor?" tartışmaları programının 18 Mart 2002 tarihli dokümü, Prof. Dr. Türkel Minibaş, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi... <http://www.ntvmsnbc.com/news/141071.asp>

Avrupa Birliği bir diplomatik ilişki, bir dış ilişkiler meselesi değil. Avrupa Birliği bir toplumsal proje, bir yaşam biğimi tercihi. Şimdi bu çok farklı bir Şey. Türkiye’de malesef siyasiler, Avrupa Birliği ve Avrupa Birliği’yle ilişkilerimizi bir dış ilişkiler meselesi, işte Nijerya’yla dış ilişkilerimizden tabi 3 gömlek daha önemli olan bir diplomatik mesele olarak algıladılar ve bu iş hep böyle bir müzakere, bir dış politika müzakeresi olarak algılandı. Oysa yapılması gereken, doğru olan bu Avrupa Birliği meselesinin bir yaşam biğimi tercihi olarak algılanıp böylesine kapsamlı bir toplumsal proje olarak algılanıp hem siyasilerimizin hem toplumumuzun buna hazırlanması idi.”³⁸³

³⁸³ A.g. Radyo Programı ... İktisadi Kalkınma Vakfı Başkanı Meral Gezgin Eriş

B Ö L Ü M
7

TÜRKİYE'NİN KOMŞU VE ÇEVRE
ÜLKELERİYLE SEKTÖREL
İŞBİRLİKLERİ

7. TÜRKİYE’NİN KOMŞU VE ÇEVRE ÜLKELERİYLE SEKTÖREL İŞBİRLİKLERİ

7.1.swOt Analizi

Bugüne kadar, komşu ve çevre ülkelerle ilişkilerimizi değerlendiren tüm analizlerde ülkemizin *kuvvetli yönleri arasında* ön plana çıkan hususların başında coğrafi ve stratejik konumumuz gelmektedir. Çok büyük potansiyel arz eden başta Rusya Federasyonu pazarı olmak üzere, komşu ülkeler pazarlarına yakın olmamız büyük bir avantaj olarak değerlendirilmektedir. Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin sahip olduğu enerji kaynakları dikkate alındığında, coğrafi yakınlık olgusunun yine avantaj teşkil ettiği düşünülmektedir. Zengin Orta Doğu ülkeleri pazarları da, bugüne kadar ciddi bir pay alamamış olmamıza rağmen, potansiyel büyük pazarlar olarak sürekli olarak gündemimizde yer almaktadır. Afrika’ya yakınlık söz konusu olduğunda ise, bu ülkelerin özellikle alt yapı projelerinden pay almak anlamında coğrafi yakınlığımız vurgulanabilmektedir.

Sahip olduğumuz genç ve eğitimli nüfus, bankacılık sistemi ve taşımacılık alt yapımız, AB ile Gümrük Birliği’ne dahil oluşumuz, komşu ve çevre ülkelerin bir bölümüyle Serbest Ticaret Anlaşmaları imzalamış olmamız, bazı sektörlerde dünya pazarlarında rekabet edebilme şansımızın bulunması diğer kuvvetli yönlerimiz olarak öne çıkmaktadır. Kuşkusuz bu analize *‘kuvvetli’* olduğumuz başka başlıklar da ilave edilebilir. Ancak, dikkat edileceği üzere, kuvvetli yönlerimizin tamamı dış ticaret veya dış ekonomik ilişkiler alanında ön plana çıkartılabilen başlıklardır. Daha kapsamlı ve geniş anlamda bir komşuluk ilişkisi söz konusu olduğunda tarihi, dini, kültürel, etnik motifler de gündeme gelebilmektedir. Ancak, sahip olduğumuz rejim (demokrasi), AB yolunda kararlı politikalar izlenmesi ve Birliğe katılım sürecinde bulunan bir ülke olmamız, hatta NATO üyeliği gibi konular komşu ülkelerle ilişkilerimizde *kuvvetli yönler* olarak ele alınabileceği gibi, ülkemizin komşuluk politikası bağlamında elini *zayıflatan(!)* yönler olarak da değerlendirilebilmektedir.

Zayıf yönlerimize gelince; önce dış ticaret ve ekonomik ilişkiler açısından değerlendirme yapılması durumunda, dış ticaret alanındaki bilgi ve eğitim eksikliği, emek yoğun sektörlerde yoğunlaşmış olmamız, karayolu taşımacılığına dayalı bir

ulaştırma perspektifimizin olması, başta enerji olmak üzere girdi maliyetlerinin yüksekliği, ülkeye yeterli miktarda yabancı yatırımların çekilememesi, komşu ve çevre ülkeler pazarlarında Türk malı ve Türk işadamaı imajının 'kötü' oluşu, markalaşmanın sağlanamayışı, özellikle küçük ve orta ölçekli firmaların (sahip olduğumuz ihracatçı sayısı 40.000 civarındadır. Bu firmaların 23.000 adedi toplam ihracatımızın sadece %1'ini gerçekleştirmektedir)³⁸⁴ yurt dışına açılımlarını cesaretlendiren bir teşvik/destek politikasının gündemde olması Türkiye'nin ihracatının geliştirilmesini etkileyen başlıca zayıf yönler olarak sıralanabilmektedir.

Tehditlere gelince; bu coğrafyanın, son 30 yıldan beri savaşlara sahne olması ve bölge dışı güçlerin etkisi altında bulunması, siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinde büyük engel teşkil etmektedir. Sürekli kriz ortamı, ekonomik ilişkilerin ve ticaretin geliştirilmesi için uygun iklimin oluşturulmasını engellediği gibi, mevcut girişimlerin de riskli bir ortamda gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir. Bu noktada, siyasi iktidarların komşu ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesinde nasıl adım atması gerektiği sorusu ön plana çıkmaktadır. Potansiyel siyasi ve askeri riskler taşıyan pazarlara, özellikle dış pazar deneyimi olmayan firmalarımızın yönlendirilmesinin de ayrıca tartışılması gerekmektedir.

Komşularımızın bir bölmünün SSCB'nin dağılmasının ardından serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde bulunan ülkeler olması ve bu ülkelerdeki belirsiz iş iklimi ekonomik ve ticari ilişkileri zorlaştırmaktadır. Tehdit olarak değerlendirilecek bu boyut, aynı zamanda büyük bir *fırsat* olarak da ele alınabilir. Zira, bu pazarların arz ettiği görünüm sadece Türk firmaları açısından geçerli olan bir olgu değildir. Kayıt dışı ticaret daha çok batılı ülkeler açısından rekabeti bozucu bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu olumsuz koşullar tüm yabancı ülkeler için geçerli genel koşullardır. Bu olumsuzluğu fırsata dönüştürme yolunda attığımız adımların devamını getirerek, sağlanan bilgi birikimiyle bu ülkelerde yeni rollere (yatırım) soyunulması gereği açıktır. Keza, bu ülkelerde tüketici bilincinin henüz oluşmamış olması da zayıf yönlerden birisi olarak vurgulanacağı gibi, bir *fırsat* olarak da değerlendirilebilir.

Komşu ve çevre ülkelerin bir bölümüyle imzalanmış olan serbest ticaret anlaşmaları, özellikle emek yoğun sektörlerde görel olarak daha düşük maliyetlerle üretil-

³⁸⁴ Aydın Sezer, *İbracatta 3 N, 1 K, Dış Ticarete Durum Dergisi, Turktrade, Mart 2005*

miş ürünlerin ülkemize girişi açısından *tehdit* oluşturmaktadır. Bazı sektörlerde ise, bu anlaşmaların mevcudiyetinin ihracatımız için yeni *fırsatlar* yarattığı görülmektedir.

Fırsatlar; komşu ülkeler ekonomileri incelendiğinde, ülkemizin kurulu sanayi kapasitesi ile bu ülkelerin pazarlarının birbirlerini büyük ölçüde tamamlayıcı nitelikte oldukları görülmektedir. Komşuların bir çoğuyla henüz birçok sektörde rakip konumda olmamız (bununla birlikte yakın bir gelecekte başta tekstil ve konfeksiyon sektörü olmak üzere, otomotiv sanayiinde rakip olacağımız beklenmektedir), karşılıklı bağımlılığın sağlam temeller üzerinde geliştirilmesinde hala büyük bir fırsatın varlığına işaret etmektedir. Ancak, bu fırsatın son 10-15 yıllık dönemde yeterince değerlendirilebildiğini söylemek oldukça güçtür. Örneğin, Orta Asya'daki Türk kökenli ülkelerle etnik ve kültürel yakınlığa rağmen, pazara girişte ve enerji alanındaki işbirliğinde gerektiği kadar yol alamadığımız görülmektedir. Buna rağmen bu ülkelerle ilişkilerimiz son yıllarda zayıflamakta olsa da, ülkemizle aralarındaki bağların mevcudiyeti hala büyük bir fırsatın varlığı anlamına gelmektedir.

Komşu ve çevre ülkelerin geçiş süreci ekonomileri olmaları ve çoğunun yüksek düzeyde seyreden enerji fiyatlarına paralel olarak mali açıdan giderek güçlenmeleri, kalkınma hızlarında artış sağladığı gibi, halkın refah düzeyinin artmasıyla satın alma güçlerini de arttırmaktadır. Bu gelişmeler tüketim alışkanlıklarının değişmesi ve tüketici kimliğinin daha netleşmesi sonucunu doğuracaktır. Bu açıdan, bugün bu pazarlar alım düzeyi düşük pazarlar olarak değerlendirilseler bile, yakın bir gelecekte önemli zengin pazarlar haline geleceklerdir.

Komşu ve çevre ülkelerle aramızdaki ilişkilerde genellikle sorunlu bir saha olarak gösterilen *ulaştırma sektörü*, aslında büyük bir potansiyele sahip, ciddi işbirlikleri geliştirebileceğimiz bir saha olarak değerlendirilmelidir. Coğrafi konumumuzun getirdiği avantajlar bu sektörde büyük *fırsatların* varlığı anlamına gelmektedir. Öncelikle, bu sektörü de döviz kazandırıcı bir faaliyet olarak değerlendirmeye başlamamız gerekmektedir. Sektörün bu anlayışla yeniden yapılandırılabilmesi durumunda, sadece ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi karşısındaki ana sorunlardan bir tanesini çözmüş olmakla kalmayacak, ciddi döviz gelirleri elde edebileceğimiz bir kazanç kapısına da sahip olacağız.

Taahhüt sektörümüz niteliği gereği zaten komşu ve çevre ülkelerde faaliyet gösteren bir sektörümüzdür. Bu sektörü, komşu ve çevre ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi sürecinde öncelikli bir sektör olarak ele almamız; rekabet gücünü hızla kaybetmekte olan emek-yoğun sektörlerle gösterilen sempati kadar sempati göstermemiz durumunda, giderek zenginleşen komşu ve çevre ülkelerin alt yapı yatırımlarından daha fazla pay alınabilmesi mümkün olabilecektir.

Ön plana çıkan bir diğer başlık, komşu ve çevre ülkelerle *enerji* alanında girilecek işbirliğidir. Dünya enerji rezervlerine yakınlık bağlamında stratejik açıdan en önemli ülke olduğumuzun bilinciyle, enerji tedarikinde söz sahibi ülkelerle ilişkilerimizi derinleştirebilmemiz, Avrupa Birliği yolundaki konumumuzu da güçlendirecektir. AB'nin enerji kaynaklarını çeşitlendirme sürecinde bulunması ülkemize büyük bir *fırsat* doğurmaktadır.

Etkin bir komşuluk politikası oluşturulabilmesi için ekonomik ve ticari ilişkiler açısından önem arz eden üç başlık olarak; *ulaştırma, taahhüt ve enerji* sektörleri ön plana çıkartılmaktadır. Bu sektörlerde kaydedilecek gelişmelerin diğer sektörlerdeki gelişmeleri tetikleyeceği ve karşılıklı ilişkilerin daha sağlam temeller üzerine oturabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle, belirtilen üç sektörün ilişkilerin geliştirilmesinde daha büyük fırsatlar potansiyeline sahip olduğu düşünüldüğünden, bu sektörlerle analizlerde daha fazla yer verilmektedir.

7.2. Ulaştırma

Komşu ve çevre ülkelerle ilişkilerimiz sektörel bazda ele alındığında ulaştırma sektörünün çok önemli bir yer işgal ettiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle, ulaştırma sektörü incelenirken, dış ticarete konu olan ürünlerin taşınmasının yanı sıra, insan taşımacılığına yönelik alt yapının ve bu alt yapının kalitesinin de bu çalışmada vurgulanmasında yarar görülmektedir.

Çalışma kapsamında ulaştırma sektörünün, enerji ve yurt dışı müteahhitlik sektörüyle birlikte ön plana çıkartılmasının nedenlerinden birisi de, sektörün ihracat, turizm ve yurt dışı müteahhitlik hizmetleri sektörü gibi “döviz kazandırıcı bir sektör” olarak algılanması ve öncelikle, komşu ve çevre ülkelerle ilişkiler bağlamında “*fırsatlara*” odaklanmış bir şekilde ve “bilinçli” olarak desteklenmesi gereğine inanıl-

masıdır. Sektöre yönelik resmi perspektifin de böyle bir anlayışla yeniden oluşturulması önem arz etmektedir. Öte yandan, çalışma kapsamında görüşülen kişi ve kurumlarca özellikle karayolu nakliyecilerimize yönelik olarak gündeme getirilen eleştirilerin, bu sektörün de dış ekonomik ilişkilerimizde, “ayrı” ve “önemli” bir konuma sahip olabileceği gerçeğinin göz ardı edilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Dış politikamızda, yıllardan beri ön plana çıkarttığımız, ülkemizin bir geçiş ülkesi olduğu olgusunun, taşımacılık sektörüne hak ettiği önem verilmeden hayata geçirilemeyeceği gerçeğinin artık fark edilmesi gerekmektedir.

Öte yandan, küreselleşmeye paralel olarak dünya ticaret hacmi hızla artmakta olup, Dünya Ticaret Örgütü verilerine göre, günümüzde dünya ticaret hacminin yaklaşık 16 trilyon dolar olduğu hesaplanmaktadır. Dünya üretimi ve ticaretindeki bu hızlı ve büyük çaplı artış, ticarete konu olan malların fiziki olarak taşınmasının gerektiği gerçeğinden yola çıkılarak, taşımacılık ve lojistik sektörünün önümüzdeki yıllarda dünya ekonomisinin en önemli sektörlerinden biri haline geleceğine işaret etmektedir. Avrupa Birliği’nde de karayolu eşya taşımacılığı 1990-2004 yılları arasında hemen hemen iki katına (800 milyar ton/km’den, 1,5 trilyon ton/km’ye) çıkmış bulunmaktadır. AB’nin genişlemesinin ardından sınırların ortadan kalkmasıyla, karayolu taşımacılığında büyük artışlar meydana gelmiştir. Uluslararası Karayolu Taşımacıları Birliği (IRU) istatistiklerine bakıldığında, 2005 yılında Avrupa’da uluslararası karayolu taşımalarının hacmi 3,1 milyar tona ulaşmıştır. Avrupa Komisyonu tahminlerine göre ise, günümüz trendlerinin devam etmesi halinde, 2010 yılına kadar karayolu eşya taşımacılığında % 38 artış kaydedilmesi beklenmektedir. Avrupa Birliği taşımalarında 1995-2004 yılları arasında en fazla artış % 39 ile havayolu taşımalarında ve % 35 ile karayolu eşya taşımalarında gerçekleşmiştir.

Avrupa Komisyonu tarafından 2001 yılında yayınlanan “Ulaştırma Beyaz Kitabı: Karar Verme Zamanı” kapsamında öngörülen, karayolu ve havayolu taşımalarının denizyolu, iç su yolu ve demiryolu taşımalarına kaydırılması hedefine rağmen, karayolu ve havayolu taşımalarındaki artış; aynı dönemde iç su yollarında (% 9), denizyolunda (% 31) ve demiryolundaki (% 6) artışların önüne geçmiştir. (*)

Ulaştırma sektörü kapsamında yapılan araştırma sonucunda saptanan bazı önemli ve genel hususlar ana başlıklar halinde aşağıda belirtilmiştir.

(*) Tablo ve maddi veriler, UND Ar-Ge departmanından temin edilmiştir.

- Coğrafi komşularımızdan sadece Bulgaristan'ın bizden daha eski ve köklü bir karayolu taşımacılığı geleneği bulunmaktadır.

- Komşu ülkelere yönelik ulaştırma faaliyetlerinin çok büyük bölümünü kara ulaştırması teşkil etmektedir.

- Demiryolu, havayolu ve denizyolu taşımacılığı yurt içerisinde olduğu gibi, komşu ülkelere yönelik olarak da yeterince geliştirilememiştir. Esasen, bir geçiş ülkesi olan Türkiye'deki bu yetersizliğin, bölge ülkelerinin ulaşım sistemlerini de olumsuz yönde etkilediğini söylemek hatalı olmayacaktır. Öte yandan, bu durumun bölge ülkelere yönelik ticareti de olumsuz yönde etkilediği ifade edilmektedir.

- Başta İran olmak üzere, tüm komşularımızda taşımacılık sektörü sübvansiyonlar dahil kamu desteğine sahiptir.

- Karayolu taşımacılığında, tekerleğin dönüş sayısına göre ücretlendirme ve kazanç söz konusu olduğu için, taşımacının çıkarlarına uygun düşen olgu, mesafenin uzaklığıdır. Ancak, bu durum, ihraç yükünün fiyatlandırılması sürecinde çok olumsuz bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası Nakliyeciler Derneği (UND), bu bilginin tüm taşımalar için ve her zaman doğru olamayacağını belirtmektedir. Mesafe uzadıkça maliyet ve risklerin artabileceği vurgulanmakta ve bazı durumlarda mesafenin dezavantaj teşkil edebileceği ifade edilmektedir. UND önemli olan hususun, yakıt maliyetleri, güzergah üzerinde geçilen ülkelere ilişkin belgelerin ücretli veya ücretsiz olup olmaması ve ülkelerin gümrük prosedürleri gibi konular olduğunu belirtmektedir.

- AB'de son genişleme sonrasında gümrük kontrollerinin ve diğer formalitelerin kaldırılması, doğu-batı sınır geçişlerindeki araç kuyruklarını ortadan kaldırırken, 1 Mayıs 2004 tarihinde AB üyesi olan ülkelerdeki düşük iş gücü ücreti ve düşük bakım maliyeti gibi avantajlara sahip olan Orta ve Doğu Avrupalı karayolu nakliyecileri, AB üyeliği ile birlikte Batı Avrupa pazarının tamamına erişim kazanarak, bu karlı bölgede faaliyetlerini yoğunlaştırmış bulunmaktadır.

- Türkiye ile AB arasında 1996 yılında son aşamasına girilen Gümrük Birliği'yle, AB ile Türkiye arasında "malların serbest dolaşımı" ilkesi kabul edilmiştir. Ancak, AB halen, serbest dolaşımda bulunan malların taşınmasında kullanılan Türk plakalı

araçlara kota koyarak, serbest dolaşımı sağlayan en önemli ulaşım aracının hareketlerini kısıtlamakta ve bir çeşit tarife dışı engel yaratmaktadır. Uluslararası Nakliyeciler Derneği, AB'ye yönelik taşımalarda sektörün yaşadığı sıkıntıları çok çarpıcı bir şekilde gündeme getirmektedir. (*)

- Karayolu taşımacılığının Türkiye'nin ulaştırma sektöründeki payı, eşya taşımacılığında % 92'dir. Ulaştırma sektörü içerisinde büyük yeri olan uluslararası karayolu eşya taşımacılığımız, hızlı bir gelişme ve büyüme kaydederek dünya piyasalarında diğer ülkelerle rekabet edebilecek güce erişmiştir. Haziran 2006 sonu itibarıyla Ulaştırma Bakanlığında karayoluyla uluslararası eşya taşımacılığı yapmak üzere yetki belgesi (C2 yetki belgesi) alan firma sayısı 1310'a ulaşmış, bunların sahip oldukları taşıt filosu ise, 2 milyar tonu geçmiş bulunmaktadır. 40.000 çekiciden oluşan filosu ile Türk uluslararası karayolu eşya taşımacılığı sektörü Avrupa'nın en büyük filolarından birine sahip bulunmaktadır. 2005 yılında Türkiye'nin toplam ihracatının % 53'ü, toplam ithalatının ise, değer olarak % 24'ü karayolu taşımacılarınca gerçekleştirilmiştir. (**)

- 2003 yılında yürürlüğe giren yeni Karayolu Taşıma Kanunu ile sektöre giriş için belirli şartlar getirilmiş olsa da, fiyat odaklı rekabet yapan ve sektörde kaliteyi düşüren nakliyeciler ile yüksek akaryakıt fiyatları ve vergiler yurt içindeki sorunların başında gelmektedir. Yurt dışında ise, genişleyen AB ile ortaya çıkan haksız rekabet ortamı, nakliyecilerimizin tabii tutulduğu zorlu vize prosedürleri ile geçiş belgeleri sorunları ilk sıralarda yer almaktadır.

- İnsan taşımacılığında Türk Hava Yolları'nın (THY) komşu ve çevre ülkelere yönelik taşımacılık stratejisinin, bu ülkelere yönelik açılım politikamızı yeterince desteklemediği düşünülmektedir. Coğrafi komşularımızın başkentleri ülkemize ortalama

(*) Devlet Bakanı ve AB Başmüzakerecisi Sayın Ali Babacan'ın 18 Mayıs 2006 tarihinde Brüksel'de Avrupa Komisyonu'nun Ulaştırmadan Sorumlu Başkan Yardımcısı Jacques Barrot ile gerçekleştirdiği toplantıda ve daha sonra 12 Haziran tarihinde gerçekleşen AB-Türkiye Ortaklık Konseyi'nin 45. toplantısında, Türkiye'nin katılım anlaşmasından doğan yükümlülükleri çerçevesinde AB üyesi ülkelerin gemi ve uçaklara Türk limanları, bavaalanları ve bava basınının açılması yönündeki yükümlülüğü hatırlatılmış ve söz konusu talep "malların serbest dolaşımı" ilkesine dayandırılmıştır. Ancak bu yaklaşım, AB ile yapılan görüşmelerde sıkça karşılaşılan "çifte standarttan" başka bir şey değildir. Türk kamyonları sözkonusu olduğunda "bizmetlerin serbest dolaşımından" bahseden AB'nin, bir üye ülkenin gemileri sözkonusu olduğunda, konunun "malların serbest dolaşımı" ile ilgili olduğunu ileri sürmesini kabul etmek mümkün bulunmamaktadır.

UND, Gümrük Birliği'nin etkin işleyişi amacıyla, AB tarafından uygulanan söz konusu geçiş belgesi kotaları meselesinin "malların serbest dolaşımı" ilkesi kapsamında AB ile müzakere gündemine getirilmesini ve AB üyeliği arifesindeki Türkiye'nin ekonomisinin temel taşlarından biri olan Türk nakliyecilerine yönelik bu haksız muamelelerin ortadan kalkmasını temenni etmektedir. Ayrıca kişilerin serbest dolaşımı ilkesinin AB tarafından Gümrük Birliği'ni destekleyecek biçimde uygulanmaması ve hatta bunun müzakere sürecinde daha da kısıtlanmasının söz konusu olması, Türk sürücülerinin vize alımlarında yaşadıkları sıkıntıların devam edeceğini göstermektedir. Vize konusu kotalar ile birlikte eş zamanlı çözümlenmesi gereken bir konudur. Araç sürücüleri, pilotlar ve gemi çalışanları gibi vizelerden muaf olması gerekirken, geçerlilik ve kalış sürelerinde normal turistlerden daha ağırlaştırılmış ve kısıtlanmış vizelerle araçlarımızın seyri engellenmektedir.

(**) Maddi bilgiler UND Ar-Ge bölümünden temin edilmiştir.

iki saatlik uçuş mesafesinde olmalarına rağmen, THY, uygulamakta olduğu uçuş stratejisiyle komşularımızı bizden uzaklaştıran bir politika izlemektedir. Başkentimiz Ankara ile komşularımızdan herhangi birinin başkenti arasında doğrudan uçak bağlantısı bulunmaması dikkat çekmektedir. Bu uygulamanın Ankara'yı, diğer başkentlerle kıyaslandığında, sınır komşularına uzaklıkta özel bir konuma getirdiği düşünülmektedir. Tiflis'e, Bakü'ye, Şam'a, Tahran'a İstanbul'dan oldukça geç saatlerde hareket edilmektedir. Komşu başkentlerdeki konaklama yerlerine varış saati, saat farkları, pasaport ve bagaj işlemleriyle birlikte yerel saatle sabah beşi, altıyı bulmaktadır. Bu şehirlerden dönüş yolculuğunda tersine mağduriyet sürecine girilmektedir. Gece yarısı otelden ayrılmak gerekmektedir. Söz konusu başkentlere giden iş adamları gidiş ve dönüşte, birer gün kaybetmek zorunda kalmaktadırlar. Oysa, Moskova'ya, Kiev'e, Sofya'ya uçmak için İstanbul'dan oldukça makul bir saatte yola çıkmak mümkündür. Ancak, diğer şehirlerden gelen yolcuların, sabah erken saatlerdeki İstanbul uçağına binmeleri gerekmekte ve bu durumun da, gün kaybına neden olduğu bilinmektedir.

Öte yandan, THY'nin, neredeyse bir iç hat uçuşu kadar yakınıımızdaki bu ülkelere yüksek fiyat uygulaması da dikkat çekicidir. Batı ülkelerine uçuş ücretinin iki katına varan ücret politikası, gerekçesi ne olursa olsun, bu ülkelerin “komşu” ülkeler olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

Özetle, komşu ülkelere yönelik “sıfır” sorunlu dış politika ve “ihracatı artırma” odaklı dış ticaret politikalarını destekleyen veya bu politikalara uygun bir ulaştırma politikasının bulunmadığı açık bir biçimde görülmektedir. Ayrıca, bu yönde bir çalışma yapıldığına dair bulgular da bulunmamaktadır. Ulaştırma Bakanlığı'nca hazırlanan master planın(*) amaca ne kadar hizmet edeceği tartışmalı bir konudur. Daha etkin, daha uzun erimli ve daha sağlıklı verilere dayalı bir planın ivedilikle hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Yukarıda belirtilen genel tesbitlere ilaveten, ağırlıklı olarak kara ulaştırması olmak üzere komşu ülkelere yönelik ulaştırma konusunda ülke veya bölge bazında önemli sayılabilecek bazı hususlar da genel hatlarıyla aşağıda sunulmaktadır.

Dünya Gazetesi yazarı Prof. Dr. Kenan Mortan bu konuda şöyle bir analiz yapmaktadır:

(*) Şubat 2005'de hazırlanan “Ulaştırma Ana Planı Stratejisi-Sonuç Raporu”nun incelenmesinde, Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın bu çalışmada yer almamış olduğu görülmektedir. Bu bile, ülkemizin komşuluk politikasına ne denli önem verildiğinin göstergesidir. Diğer ilgili tüm kamu kuruluşları çalışmada temsilci bulundurmamışlardır.

“Türkiye, lojistik zincir yaratmanın önemini gözardı etti. Her işin başının lojistikten geçtiğini temel koşul olarak benimsemedi. Bu nedenle taşımacılık ön plana çıkarken hammadde planlaması, dış ticaret finansmanı, sigortalama ve faktoring gibi öğeler, zincirin ihmal edilmiş halkaları olarak kaldı. Bunun sonucu ulaştırma maliyetleri çok arttı. Artması bir yana, bazı halkaların eksikliği nedeniyle potansiyel ihracatını kullanamaz duruma düştü. Rusya'da lojistik altyapısını kurmayan hiçbir ihracatın mümkün olmayacağı anlaşılıyor. Bu nedenle Türkiye, süratle kombine taşımacılığa geçmek zorunda. Kombine taşımacılık, sadece deniz, kara ve demiryolunu entegre etmekten öte, iki ülkenin karşılıklı bağımlılık ilkesini gözeterek işbirliğini gerektiriyor. Bu türden bir yaklaşım, Türkiye'nin TIR kapasitesini optimal ölçeklere yakın kullanılmasını sağlayabileceği gibi iki tarafın "kazan-kazan" gelir yaratmasını sağlayacak.”³⁸⁵

- Türkiye'nin uluslararası ticarete, birçok sektörde rekabetçi avantajlarını kaybettiği bilinmektedir. İşçilik ve enerji maliyetleri başta olmak üzere, girdi maliyetlerinin bazı sektörlerde ihracatımız açısından olumsuz etkiler yaratmakta olduğu ve yaratacağı tartışılmaktadır. Ancak, bugüne kadar uluslararası taşımacılık sektörümüzün masaya yatırılarak, sektörün ihracatımıza getirdiği iddia edilen olumsuz etkiler üzerinde durulmadığı görülmektedir. Konu çeşitli platformlarda tartışılmaya başlandığında, TIR filomuzun adının bir anda “Milli TIR Filosu” olduğu vurgulanmakta, sektör, 40.000 araç, 80.000 şoför ve ailesi ve yan sektörlerin de hesaba katılmasıyla birlikte toplam 2.5 milyon kişinin ekonomik açıdan etkilendiği bir sektör olarak konumlandırılmaktadır. Oysa, bu sektörün de tıpkı yurt dışı müteahhitlik sektörü gibi, yurt dışı operasyonlardan ülkemize büyük çapta döviz getiren bir sektör olarak yapılandırılabilmesi mümkün görülmektedir. Ancak, sektörün çeşitli konularda tartışmaya açık olmaması sektörün karşısındaki muazzam dış potansiyelin yeterince değerlendirilememesi sonucunu da doğurmaktadır. Nakliyeciler, taşımacılık sorununun aslında ihracatçının sorunu olması gerektiğini, taşımacılık sektörüne ilgi ve destek verildiği takdirde, taşıma maliyetlerinin düşebileceğini, sektöre bu anlayışla bakılması gerektiğini vurgulamaktadır. Özellikle, önemli bir girdi olan yakıt maliyeti konusunda devletin desteğinin gerekliliği üzerinde durulmaktadır.

- Komşu ülkelerden İran ve Yunanistan'ın taşımalarında söz sahibi olabilmemiz mümkündür. Komşu ülkelere ve bu ülkelere 3. ülkelere yönelik taşımalar için

³⁸⁵ Kenan Mortan, Dünya Gazetesi, 18.07.2006

stratejiler geliştirmemiz gerekmektedir. Yunanistan'dan Suriye, İran, Azerbaycan, Gürcistan ve diğer Orta Asya ülkelerine yönelik taşımların, Yunanlı nakliyeciler tarafından gerçekleştirilmediğini bilinmektedir. Bu bağlamda, Yunanistan'la bu konuda girilecek işbirliğinin taraflar açısından “kazan–kazan” temelinde rahatlıkla gerçekleştirilebileceği düşünölmektedir. Yunanistan'ın taşımacısı olabilmek, Balkanlardaki ülkelere göre bizim açımızdan daha olanaklı görölmektedir. AB ülkelerindeki sürücü maliyetlerinin yüksek olması bizim açımızdan bir avantaj teşkil etmektedir. Ancak, bu yönde adım atmakta geç kalınmakta, AB'nin yeni üyeleri bu konuda bizden daha hızlı hareket etmektedirler.

- İranlı şoförlerin Avrupa vizesi temininde büyük güçlüklerle karşılaşılıyor olmaları da, bizim açımızdan bir avantaj teşkil etmektedir. Ancak, İranlı taşımacıların yakıt maliyeti açısından avantajlı olduğu ve bu avantajı pratikte çok iyi kullandıkları görölmektedir.

- Öte yandan, diğer Avrupalı taşımacıların da Orta Asya taşımlarına ilgi göstermemesini avantaj haline dönüştürebilmek gerekmektedir. Diğer sahalarda da olduğu gibi, Kafkaslar ve Orta Asya'ya yönelik tüm politikalarımızın ivedilikle gözden geçirilmesi ve kapsamlı bir şekilde ele alınmasında geç kalmakta olduğumuzu söyleyebiliriz. Bu bölgenin Türkiye'nin arka bahçesi olduğu yönündeki yaklaşım çerçevesinde oluşturulan dayanaksız ve “dayatmacı” tüm politikaların giderek iflas etmekte olduğu görölmektedir. Bu sektördeki fırsatları değerlendiremememiz, bu ülkelerle bağlarımızın daha da zayıflaması anlamına gelmektedir.

- Dışa açılım stratejimizde de, taşımacılık sektörümüze bir tabu olarak yaklaşılmaktadır. Kamu yönetiminde ve siyasetçilerin bir bölümünde, “Türk ürünü, Türk kamyonu ile taşınmalı” zihniyeti hakim bulunmaktadır. “Milli mala, milli taşıma” anlayışının öne çıkmakta olduğu ve bunun son derece doğal ve olması gereken bir koşulmuş gibi algılandığı görölmektedir. Oysa, asıl amacımızın ihracat yapabilmek olduğu, Türk ürünlerinin taşınması söz konusu olduğunda, taşımacılığın ikinci planda kalabileceği, hatta bazı durumlarda özellikle kalmasının gerekebileceği olgusuna sıcak bakmıyoruz. Bu çalışma kapsamında görüşölen, özellikle dış ticaretle iştiğal eden çevreler, bugün Türkiye'de “taşımacılar ihracatçıları değil, ihracatçılar taşımacıları sırtlarında taşıyorlar” şeklinde bir yaklaşım sergiliyorlar. Zira, taşımacılık maliyeti ihracat yükünün maliyetini arttıran en önemli “dışsal” unsurdur. Bu konu, bazı uzak mesafelere, örneğin, Rusya'nın bazı şehirlerine, Orta Asya'ya ve Arap Yarı-

madası'na taşınacak yükün niteliğine göre değişmekle birlikte, sırf taşımacılık maliyetleri ihracatı olanaksız kılan sonuçlar doğurabilmektedir. Karayolu taşımacılığında Avrupa'nın en büyük TIR filosuna sahip olduğumuz görülüyor. Bu filoyla, taşımacılıkta dünyanın önde gelen ülkeleri arasına giriyoruz. Böylesine güçlü bir filoyla, sektörün, Türk ihraç ürünlerinin taşınmasının ötesine geçerek başta komşu ülkeler olmak üzere, tüm Avrupa'nın yükünü taşımaya aday bir sektör haline gelebilmesi ülkemiz açısından önemli bir döviz kazandırıcı faaliyet olacaktır. RO-RO Gemi İşletmecileri ve Kombine Taşımacıları Derneği (RODER), bu konuda, bu sektördeki ucuz iş gücümüz, organizasyon kabiliyetimiz, üstün teknolojik filomuzla giderek daha fazla pay alabileceğimizi ifade etmektedir. Sektörün bu yönde odaklanması için gereken vizyonun kolaylıkla ortaya konulabileceği değerlendirilmektedir.

7.2.1. Bölgelere ve Ükelere Göre Kara Taşımacılığı

Rusya ve Orta Asya Coğrafyası

Rusya ve Rusya üzerinden yapılan Orta Asya taşımalarında büyük sıkıntılar olduğu belirtilmektedir. Geçmiş yıllarda 3.200 ABD Doları seviyesine kadar düşen Moskova taşımaları halen 5.500 dolar seviyesinde bulunmaktadır. Bu miktar, zaman zaman frigofirik TIR taşımalarında 8.000 dolara ulaşmaktadır. Taşıma ücreti yüksekliğinin mazot fiyatlarıyla açıklanması mümkün değildir. İş çevreleri taşıma fiyatlarının bu denli artmasındaki en önemli iki unsurun; Karadeniz geçişini sağlayan Ro-Ro ücretleri ile geçiş belgesi (dozvola) sorunu olduğunu belirtmektedir. Trabzon-Soçi hattındaki taşımacılıkta da benzeri sıkıntılar söz konusudur.

Rusya'ya yönelik ihracatımız 1997 yılında 2.1 milyar dolar iken, 2005 yılında bu rakam 2.3 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. 1997 yılında iki ülke arasında yaklaşık 30.000 sefer TIR taşıması yapılmışken, 2005 yılında sadece 10.000 sefer yapılabilmektedir. Bu rakamlar, yükte ağır, pahada hafif malların Rusya'ya ihracatında gözle görülür bir düşüş yaşandığı anlamına gelmektedir.

Rusya ile taşımacılık sağlıklı bir yapıya kavuşturulduğunda, bunun başta Kazakistan olmak üzere, çevre ülkelere yönelik taşımalarımızda olumlu yansımalarını görmek mümkün olacaktır. Öncelik Türkiye ile Rusya Federasyonu arasındaki taşımacılığa verilmelidir. Sorunun çözümüne Karadeniz'de köprüleri "doğru" kurarak başlamamız gerekmektedir. Bu kapsamda, karşılıklı olarak taşınacak yükler; türlerine,

varış noktalarına, iklim şartlarına ve zamana duyarlılıklarına göre tasnif ederek, en uygun yöntemler belirlenmelidir. Bu çalışmalarda Rusya'nın deniz yolları, nehir yolları, demiryolları, karayolları ve en önemlisi havayollarının ve bunların kombinasyonlarının kullanılmasında stratejik yarar olduğu dikkate alınmalıdır. Aksi takdirde, biz naranciyemizi ve domatesimizi kanaletlere dökmeye devam ederken, İsrail hava ulaşım köprüsüyle bu ürünleri bırakın Moskova'yı, Sibiryaya bile ihraç etmeyi sürdürecektir.

Kafkaslara ve ötesine giden yolda karşımıza çıkan en büyük engel "yolsuzluk"tur.(*) Geçiş ülkelerine bağımlılık ve taşıma sistemlerinin netleştirilememiş olması, ihraç ürünlerinin ısrarcı bir şekilde TIR üzerine yüklenmesi anlayışı, çoğu kez ihracatı olanaksızlaştırmaktadır. Bu durum, Türk nakliye sektörüne de vakit ve nakit kaybettiren sonuçlar doğurabilmektedir.

Geçtimiz yıl Orta Asya'ya düzenlenen dünyanın ilk "fuvar treni" seferini demiryollarına verilen önem açısından ve İpek Yolu bağlamında hoş bir girişim olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak, söz konusu trenin varışı münasebetiyle Kazakistan'da düzenlenen törende ve yapılan en üst düzeyli resmi temaslarda, karayolu nakliyecilerinin geçiş belgesi sorununa çözüm bulunabilmesi amacıyla geçiş belgesi konularının masaya yatırılması da en az tren seferi kadar ilginç bir gelişme olmuştur.

Öte yandan, Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin Kafkasya ve Karadeniz üzerinden Avrupa'ya bağlanmasını sağlamak amacıyla AB tarafından oluşturulan bir doğu-batı koridoru olan TRACECA (Transport Corridor Europe Caucasus Asia)(**) ülkemiz açısından büyük önem taşımaktadır. Bilindiği üzere, 2002 yılında Türkiye,

(*) Yolsuzluk kelimesi burada fiilen yol bulunamaması veya mevcut güzergahların geçiş için olanaklı olmaması anlamında kullanılmaktadır.

(**) http://www.traceca.org.tr/traceca_nedir.htm ; TRACECA, 1993 yılında 8 devletin katılımı ile Brüksel'deki bir konferansta kurulmuş ve bugünlerde 13 devlet Avrupa-Kafkasya-Asya Koridorunda ticarette ve ulaşımda gelişimi aşağıdakileri esas alarak amaçlamaktadır:

- Bölgedeki ticareti geliştirmek için üye ülkeler arasındaki işbirliğinin teşvik edilmesi,
- Uluslararası ulaştırma koridoru Avrupa-Kafkasya-Asya "TRACECA" 'nın Trans-Avrupa Networks (TENS)'e dönüştürülmesinde ki en uygun entegrasyonu teşvik etmek,
- Ticaret ve ulaştırma sistemlerinin gelişimini sağlayan faktörleri tanımlamak,
- TRACECA projelerini, IFIs ve özel yatırımcıların kredilerini etkilemek için teşvik etmek.

TRACECA Avrupa- Kafkasya-Asya Koridorundaki uluslararası ulaştırma için 1998 yılında Bakü Zirvesinde imzalanan ve bugün 12 ülke tarafından aşağıdaki amaçlar doğrultusunda resmi olarak kabul edilen UN-kayıtlı Temel Çok taraflı Anlaşması (MLA) ile Hükümetlerarası Komisyonur.

- Avrupa, Karadeniz, Kafkasya, Hazar Denizi ve Asya bölgelerinde ekonomik ilişkilerin, ticaretin ve ulaştırma bağlantılarının gelişimi
- Uluslararası yol, hava ve demiryolu ve de ticari denizcilik konularını içeren ulaştırma pazarına girişleri kolaylaştırmak,
- Malların, yolcuların ve hidrokarbonun uluslararası ulaştırmasını teşvik etmek,
- Trafik ebemmiyetinin, malların güvenliğinin ve çevresel korumanın garanti edilmesi,
- Değişik ulaştırma modları arasında eşit rekabet oluşturma.

Çok taraflı Temel Anlaşma (MLA) 1998 yılında Bakü/Azərbaycan'da düzenlenen "TRACECA Zirvesi- Taribi İpek Yolunu Restorasyonu" nda imzalanmış ve Hükümetlerarası Komisyon (IGC) 2000 yılında Tiflis/Gürcistan'da oluşturulmuştur.

Aşağıdaki ülkeler EU Tacis TRACECA Hükümetlerarası-Programına ve MLA'ya üyedirler:

Ermenistan, Azerbaycan, Bulgaristan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Romanya, Türkiye, Ukrayna, Özbekistan, Tacikistan.

Romanya ve Bulgaristan'ın TRACECA programına dahil edilmesinden sonra, TRACECA haritası Türkiye'nin de içinde yer alacağı şekilde yeniden düzenlenmiştir. Özellikle, Karadeniz limanlarımızın projeye paralel olarak alt yapılarının geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Gürcistan'la ilişkiler söz konusu olduğunda, "tartı" esprisi ön plana çıkmaktadır. UND'ye göre, Sarp kapısındaki Gürcü yetkililerinin kantarları yanlış şekilde kullanmaları sonucu, Türkiye'den uygun tonajla çıkan araçlarımızda Gürcü tarafında ağırlık fazlalığı tespit edilerek ton başına 565 Dolar ceza kesilmektedir. Sarp kapısında tartılan araçlarımız, Azerbaycan'a girmek üzere Gürcistan'dan çıkarken mükerrer tartı işlemine tutularak fazlalıklar tespit edilmekte ve yine yüksek cezalara maruz bırakılmaktadır.

Orta Doğu

Orta Doğu'ya yönelik taşımalarımızda 2006 yılının ilk altı ayında geçen yılın aynı dönemine oranla keskin bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Bunun başlıca sebebi Irak ve İran'a yönelik taşımalarımızda yaşanan önemli düşüşlerdir.

İran

İran'da karşılaşılan sorunların başında, Tebriz'de yükünü boşaltan ve Tahran'dan Türkiye'ye dönüş yükü almak isteyen araçlarımıza yükleme izni verilmemesi konusu gelmektedir. Türkiye'ye taşıma yapan İran plakalı araçların Türkiye'nin her bölgesinden İran'a dönüş yükü alabildiği düşünülüğünde, İran'da Türk araçlarına yapılan bu uygulamanın kaldırılması ve gerekli izinlerin verilmesi gerekmektedir.

İran polisinin kaza yapan veya aracı soyulan Türk şoförlerine kötü muamelede bulunduğu bilinmektedir. Türk şoförler İran'da ölümlü olmayan kazalarda dahi çoğu kez hapse atılmakta ve mahkemelerce yüksek miktarlarda tazminata mahkum edilmektedir. Diğer taraftan, aracı soyulan şoförlerin mahalli polise başvurduklarında, şikayetlerinin kayda alınmadığı, soygun şikayeti nedeniyle polise başvuran şoförlere ait araçların bir haftaya kadar bağlandığı, yani parka çekildiği yönünde bilgiler ulaşmaktadır.

İran'a yapılan taşımalarda TIR Karnesi kapama işlemi çok uzun (1-4 gün) sürmesi de bir diğer sorundur. Öte yandan UND, İran araçlarının Türk ihraç ürünlerinin

taşınmadaki paylarının % 33 oranında (yaklaşık 3 bin sefer) artmış olduğunu belirtmektedir. Bu ülkeye yönelik ihracatımız geçen senenin ilk altı ayıyla kıyaslandığında neredeyse aynı kalırken (%-1.1) taşıma sayılarında çok belirgin bir düşüş yaşanmıştır (%-38.7).

Irak

Irak'ta hüküm süren koşullar nedeniyle, bu ülke topraklarında yaşanan sorunların görüşmeler yoluyla giderilemeyeceği bilinmektedir. Ancak, yol güvenliğinin olmaması, beraberinde can güvenliği sorununu da getirmektedir. Bilindiği üzere, Irak'taki askeri ve siyasi istikrarsızlık sürecinde, taşımacılık yapan çok sayıdaki vatandaşımız hayatını kaybetmiştir. Irak tarafındaki yetkilileri tedbir almaya zorlayacak kararlı politikaları hayata geçiremediğimiz gözlenmektedir.

Irak'ın kuzeyine yönelik taşımalar oldukça farklı boyutlarda ele alınabilmektedir. Bölgedeki siyasi otoritenin çıkarları doğrultusunda yapılan taşımaların ülke menfaatiyle çatışan sonuçlar doğurmakta olduğu hususu iddia edildiği gibi, bölgedeki unsurlarla ülkemiz arasındaki bağların geliştirilmesine yönelik faaliyetler kapsamında mal sevkiyatı ve nakliye konusuna pozitif olarak da yaklaşılabilir.

Suriye

Irak'ta süren askeri ve siyasi süreç nedeniyle Suriye, ikili taşımalarda ve transit olarak Körfez ülkelerine ve Arap yarımadasına gerçekleştirilen taşımalarda önemli bir konuma sahiptir. Son dönemlerde Suriye'ye çıkış yapan araç sayımızda büyük artışlar söz konusudur. Suriye'den kaynaklanan çeşitli sorunlar nedeniyle, transit geçişlerinde bu ülkede bazı sıkıntılar yaşanmaktadır. Sorunların başında, geçiş ücretleri konusu gelmektedir. Suriye, komşu ülkelerde fiyatların yüksek olması ve motorin kaçakçılığı gerekçesiyle araçlarda yaptığı kontrollerde 100 litreyi aşan her litre başına 150 Suriye Lirası (yaklaşık 3 Dolar) ceza kesmektedir.

Ürdün

Bir transit ülkesi olarak stratejik bir konuma sahip olan Ürdün'ün araçlarımıza yönelik uygulamalarına UND ülke raporunda aşağıdaki şekilde yer verilmektedir. Bu uygulamalar oldukça dikkat çekicidir.

Ürdün, ülkesinden geçiş yapan araçlarımızı bir gelir kapısı olarak görmekte ve alınan geçiş ücretlerini gittikçe arttırmaktadır. Gidişte ve boş dönüşlerde araçlarımızdan alınan toplam ücret 770 dolara ulaşmaktadır.

Ürdün transit geçen ve bozulabilir yük taşıyan araçlarımızı çeşitli nedenlerle kontrollere tabi tutmaktadır. Bu durum gecikmeye ve çoğu kez malın zarar görmesine neden olabilmektedir.

Mazot fiyat farkı adı altında araçlarımızdan yaklaşık 80 Ürdün Dinarı (115 dolar) ücret tahsil edilmektedir. Ürdün'e yük götüren veya Ürdün'den transit geçen araçlarımız Ürdün'den mazot almamaktadırlar. Zira, araçlarımız, gidişte, çok daha ucuz olan Suriye'den, transit dönüş yapan araçlarımız ise çok daha ucuz olan Suudi Arabistan'dan mazot almamaktadırlar.

Ürdün makamları, Türk araçlarında bulunan triptik belgesini kabul etmeyerek, uygulamaya koydukları ve her bir geçişte olmak üzere (gidiş ve dönüşte ayrı ayrı) 22 Dinar (32 Dolar) ücret karşılığı " fişe" rejimiyle haksız kazanç elde etmektedir. Bu uygulamanın kaldırılarak triptik belgesinin geçerliliğinin sağlanması gerekmektedir.

Suudi Arabistan

Suudi Arabistan vizesi alımında şartlar son derece ağırdır. 30 yaşın altındaki Türk sürücülere vize verilmemektedir.

7.2.2 Değerlendirme

Komşu ve çevre ülkelerle sağlıklı ve süreklilik arz eden ilişkiler tesis edilebilmesinin ön koşulu, kaliteli, süratli ve düşük maliyetli ulaşım imkanlarına sahip olumasıdır. Üç tarafı denizlerle çevrili bir ülke olmamıza ve komşularımızın bir bölümüne, doğrudan denizyolu bağlantısıyla ulaşılabilmesi mümkün bulunmasına rağmen, entegre taşımacılık sistemlerine yönelmediğimiz görülmektedir. Ülkemizde giderek önem kazanan lojistik olgusuyla birlikte, önümüzdeki dönemde daha süratli ve daha düşük maliyetli taşımacılığın gündeme gelebileceği ümit edilmektedir.

Bugüne kadar, demiryolu taşımacılığına gereken önemin verilmemesi sonucu, bugün ülke içi yük taşımacılığında demiryolu taşımacılığının payının % 1 civarında

olduğunu görmekteyiz. Bu oran ABD ve AB’de % 30’a kadar çıkabilmektedir. Enerji ihtiyacının büyük ölçüde dışa bağımlı olduğu ülkemizde, demir yollarını ihmal etmemizin nedenini açıklayabilmek mümkün olamamaktadır.

İlk kez 1993 yılında gündeme gelen Kars-Tiflis-Bakü(*) demiryolu projesinde nihayet geçtiğimiz Şubat ayında somut adımlar atılabilmiştir. Projenin bu denli gecikmesi, Kafkaslara ve Orta Asya’ya açılan yolda, demiryollarına ne denli önem verdiğimizizin bir göstergesidir. 200 milyon ABD doları civarındaki düşük maliyetine rağmen, bu son derece stratejik çıkış yoluna gereken önemin verilmesinin nedenleri ayrı bir araştırma konusu olmalıdır. Komşuluk politikası açısından bakıldığında, Ermenistan’ın, yani bir diğer komşumuzun, proje kapsamında yer almamasının ülkemiz üzerinde yaratacağı etkilerin neler olabileceği de değerlendirilmemiştir.

Öte yandan, uluslararası taşımacılıkta demiryollarının giderek önemini kaybetmekte olduğu da iddia edilmektedir. Karayolu taşımacılığının ticarete sağladığı ve küresel rekabette büyük önem taşıyan esneklik, hız ve maliyet avantajları ile kapıdan kapıya taşıma beklentisinin giderek artması ve antrepo uygulaması ile diğer gümrük kolaylıklarının karayolu taşımacılığını ön plana çıkartmakta olduğu belirtilmektedir.

Özellikle, Orta Asya ve Rusya’ya yönelik taşımalarda, bu ülkelerdeki demiryolları alt yapısının da taşımacılık sistemine dahil edilmesi, ihraç ürünlerimizin rekabetçi fiyatlarla pazara girişine olanak sağlayacağı gibi, bu pazarlardaki mevcudiyetimizin sürdürülebilmesi için asıl sorun olan “arzın devamlılığı”nı da temin edebilecektir.

Görüşmede bulunulan iş çevrelerinin önemli bir bölümü, uluslararası taşımacılıkta karşılaştığımız sorunlarının önemli bir bölümünün ülkemizden kaynaklandığını öne sürmektedirler.

Türkiye, komşu ülkelerle “sıfır sorunlu”, ihracatı arttırmaya ve kalıcı işbirliğine yönelik politikalar oluşturabilmesi için ulaştırma sektörünü, komşu ülkelerde nüfuzu-

(*) Avrupa ve ülkemiz ile dünyanın en büyük enerji rezervlerinin bulunduğu Kafkasya-Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında kesintisiz demiryolu bağlantısının sağlanarak tarihi İpek Yolu’nun canlandırılması amacıyla Kars-Tiflis demiryolunun inşası bususunda 26-29 Temmuz 1993 tarihlerinde Ankara’da yapılan Türkiye-Gürcistan Karma Ulaştırma Komisyonu toplantısında bir mutabakat sağlanmıştır. Bu mutabakat çerçevesinde tarafların teknik beyetleri Samsun’da 23 Kasım 1994 tarihinde bir araya gelmişlerdir. Kars-Tiflis demiryolu için Türkiye tarafında 68 km. Gürcistan tarafında ise yaklaşık olarak, Aktaç-Abalkelek arası 30 km. olmak üzere toplam 98 km.lik yeni demiryolunun yapımı gerekmektedir. Ayrıca Abalkelek-Marabda arasında mevcut 160 km.lik hattın da iyileştirilmesi gerekmektedir. (Kaynak: Ulaştırma Bakanlığı web Sayfası)

nu artıracak yönde projelendirmeli ve bu ülkelerde taşımacılık sektörünün yerleşik örgütlenmesini teşvik etmelidir. Bu bağlamda, AR-GE, lojistik, eğitim ve istihbarat desteği sağlanmalıdır. Yeniden şekillendirilmeye çalışılan Orta Doğu ve Kafkaslar bağlamında bu konu daha da önem arz etmektedir.

7.3. Taahhüt sektörü

7.3.1. Giriş

Yurt dışı müteahhitlik hizmetleri (YDMH) sektörü, uluslararası alanda göreceli olarak üstün sayılan ya da üstün olduğu sanılan bazı sektörlerimizden daha fazla “göreceli üstünlüğe” sahip bir sektör olmasına rağmen, bugüne kadar emek yoğun sektörlerle sağlanan maddi ve manevi teşviklere konu olamamıştır. YDMH’nın ülke ekonomisine olan katkılarının, önümüzdeki süreçte de artarak devam edeceği açık bir şekilde görülmektedir. YDMH’nin ihracatımıza, istihdama, taşımacılık sektörüne ve ülke tanıtımına olan dolaylı katkıları bile ekonomimize başlı başına ciddi gelirler sağlamaktadır.

Sektörün başından beri ağırlıklı olarak komşu ve çevre ülkelerde faaliyet gösteriyor olması, bu çalışma kapsamında YDMH sektörünü özel bir konuma sahip kılmaktadır.

Komşu ve çevre ülkelerde, Osmanlı döneminde inşa edilen ve günümüz mimarisinde de önemli yerler işgal eden eserler, Türk müteahhitliğinin tarihsel süreçte bıraktığı izler açısından önemli birer kanıttır. Tac Mahal(*) gibi bir yapıyı da referansları arasında bulduran sektörümüz, sahip olduğu eğitilmiş(**) insan kaynağıyla yurt dışında kazanılan başarılarının tesadüfi olmadığını göstermektedir.

Yakın dönemde, müteahhitlik firmalarımız uluslararası pazarlara 1973 yılında Libya’daki liman projesiyle (STFA) açılmışlardır. Bu ülkeyi daha sonra Orta Doğu ülke-

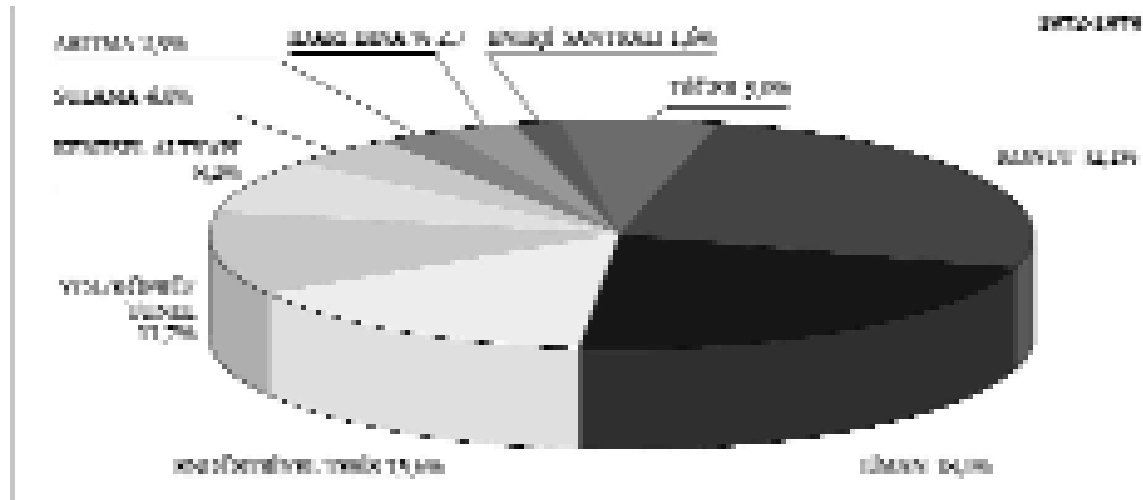
(*) Tac Mahal, Timuroğulları banedanının 5. bükümdan Şab Cibani (1593-1666) tarafından, Agra şehrinde, Jumna Nebri’nin kıyısında, Şab Cibani’nin eşi Ercümen Banu’nun ölümü üzerine yaptırılmıştır. Yapının mimarları, Mimar Sinan’ın talebelerinden Mehmet İsa Efendi ve Mehmet İsmail Efendi ile yapıdaki yazıları yazan Hattat Serdar Efendi’dir. 1630’da inşasına başlanan eser, 22 yıl sonra 1652’de tamamlanmıştır. Mümtaz Mahal ve Şab Cibani’nin sandukalarının bulunduğu yerdeki kubbede insan ağzından çıkan her ses 7 kez yankılanacak şekilde bir akustiğe sahiptir.

(**) Mübendislik formasyonu veren ilk kuruluş 1734 yılında kurulan Askeri Berr-i Humayun’dur. Bu kuruluş daha sonra, Mübendis Mektebi Alisi ve nihayet 1944 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi olmuştur. Mimarlık alanında eğitim veren ilk mektep ise, 1882 yılında kurulan Sanayi-i Nefise Mektebi Alisi’dir. Bu mektep 1926 yılından itibaren, Güzel Sanatlar Akademisi, sonra da Mimar Sinan Üniversitesi olmuştur.

leri izlemiştir. 1970'li ve 80'li yıllarda yurt dışındaki işlerin % 90'ından fazlası Arap ülkelerinde gerçekleştirilmiştir. 1980'lerin sonundan itibaren Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde yaşanan ekonomik sıkıntılar ve politik belirsizlikler, Türk müteahhitlerinin ilgisini SSCB'ye yöneltmiş ve daha sonra Rusya Federasyonu, Ukrayna, Kafkaslar, Orta Asya Cumhuriyetleri, Pakistan ve Uzakdoğu'da önemli projeler üstlenilmiştir. 1984 yılında imzalanan Türkiye-SSCB Doğal Gaz Anlaşması, taahhüt sektörümüzün o dönemde kapalı bir ekonomi olan SSCB pazarına, diğer rakip ülke firmalarından daha önce girmesi sonucunu da doğurmuştur.

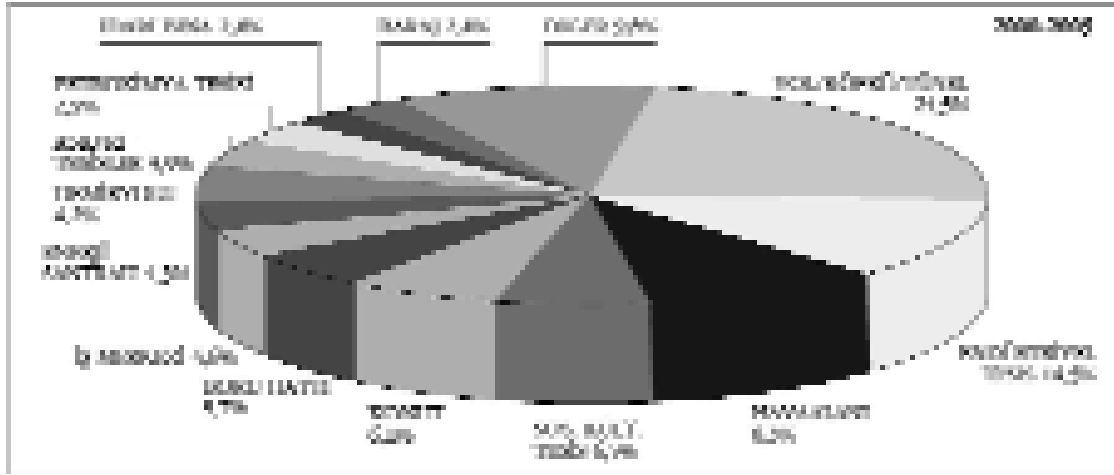
1970'li, 80'li ve 90'lı yıllarda Türk müteahhitlerinin yurt dışında inşa ettikleri yapılarda birinci sırayı konut inşaatları almışken, 2000-2004 yılları arasında ilgi çekici bir dönüşüm yaşanmış ve endüstriyel yapılar ile teknoloji ağırlıklı işler doğrultusunda proje çeşitlenmesi başlamıştır. 2000 yılı sonrası, pazarların daha da çeşitlendiği ve belirli proje türlerinde ihtisaslaşmanın başladığı dönemdir. Bu dönemde endüstriyel yapılar ile yol-köprü-tünel inşaatlarının ve petrol rafinerilerinin toplam iş hacmi içindeki payı % 59'a ulaşmıştır. İçerisinde bulunduğumuz dönemde bu sektördeki önemli trendleri; bölgesel markalaşma, dünya markalığına yönelik ve eskiden müteahhit olarak gidilen ülkelerde havaalanı, turizm, konut, ofis binaları, alışveriş merkezleri vb alanlarda büyük ölçekli projelerin yatırım ve işletmeciliğini üstlenme eğilimlerinin yaygınlaşması olarak görülmektedir.³⁸⁶

Tablo 7.1: Türkiye Mütteahhitleri Birliği Üyesi Firmaların Üstlenildikleri Projelerin İş Türlerine Göre Dağılımı (2000-2004)

³⁸⁶ Türkiye Mütteahhitleri Birliği, Türk İnşaat Sektörü Raporu.

Resim 7.3.2. Türkiye Mühendislik ve İnşaatçılık Odaları Birliği'nin 2005 yılı uluslararası iş hacmi dağılımı (%)

Kaynak: Türkiye Mühendislik ve İnşaatçılık Odaları Birliği

Türkiye Mühendislik ve İnşaatçılık Odaları Birliği kayıtlarına göre, 2005 yılı sonunda Türk müteahhitlerinin iş yaptıkları ülke sayısı 63'e, toplam uluslararası iş hacimleri 75 milyar dolar'a yükselmiş, gerçekleştirilen proje sayısı ise, 3300'ü aşmıştır. Müteahhitlerimiz, hizmet kalitesi, uygun fiyat, teknolojik üstünlük, proje yönetimi becerisi ve müşteri memnuniyeti boyutlarıyla güçlerini 4 kıtada kanıtlamışlardır. Her yıl ENR (Engineering News Record) dergisi tarafından, bir önceki yıl performansı esas alınarak yapılan değerlendirme sonucunda yayınlanan sıralamaya göre, 2005 yılında dünyanın en büyük 225 müteahhitlik firması arasında 20 Türk firması yer almıştır. En büyük 225 arasındaki firma sayısı itibariyle bir kıyaslama yapıldığında, Türkiye, 20 Türk müteahhidi ile ABD (53) ve Çin'den (49) sonra üçüncü sırada yer almakta ve tüm Avrupa ülkelerinden önde gelmektedir.

7.3.2. Gelişme Trendleri

Coğrafi bölgelere göre önemli farklılıklar göstermesine karşın inşaat sektöründe dünya genelinde beklenen büyümenin 2004-2012 dönemi için yılda ortalama % 5 olacağı tahmin edilmektedir. Enerji fiyatlarının yüksek düzeyde seyrediyor olması petrol ve doğal gaz ihracatçısı ülkelerde büyük fonlar oluşmasına yol açmıştır. Bu durum 1970'lerdeki konjonktürü hatırlatmaktadır. Türk müteahhitlerinin yıllık iş hacmi itibariyle 2004 ve 2005 yıllarında önceki yıllara kıyasla kaydettikleri ve sırasıyla % 70 ve % 60 olan artışlar uluslararası iş hacmindeki paylarının hızlı bir artış trendi içerisinde olduğunu göstermektedir.

7.3.3. Sektörün Temel Nitelikleri

Küreselleşme olgusu, Avrupa Birliği'ne katılım süreci ve komşu ve çevre ülkelerle ilişkilere verilen önem çerçevesinde, yurt dışı müteahhitlik hizmetleri sektörünün (YDMH) ekonomimiz için sağlamakta olduğu ve önümüzdeki dönemde sağlayacağı katkılar dikkate alınarak, sektörü daha yakından tanıyabilmek ve “yurt dışı odaklı” olarak yeniden yapılandırılması çalışmalarına ışık tutabilmek amacıyla sektörün temel niteliklerine baktığımızda göze çarpan ilk olgular kısaca şöyle belirtilebilir.

Risk Severlik:

Çalışma kapsamında görüşülen müteahhitlerimiz, esasen sektörün dünyanın en riskli ülkelerinden birisi olan Türkiye’de çalışarak iş risklerine ve diğer risklere karşı oldukça mukavemet kazandıklarını ifade etmektedirler. Yakın coğrafyamızdaki politik ve ekonomik açıdan riskli ülkelerde faaliyette bulunan sektör, günümüzde askeri açıdan da son derece riskli olan, Irak ve Afganistan gibi ülkelerde de faaliyet gösterebilmektedir. Sektör, riskin yüksek olmasına paralel olarak, kar marjının da yüksek olması nedeniyle bu ülkeleri tercih etmektedir. Öte yandan bu ülkelerde, rakip yabancı firmalar, pazara girişte çekingen davrandıklarından, bu durum müteahhitlerimiz için avantaj teşkil etmektedir.

Öncü Rol:

Sektör faaliyette bulunduğu ülkelerde sadece diğer sektörlerdeki Türk firmaları açısından öncü bir rol üstlenmekle kalmayarak, rakip ülke firmaları tarafından da takip edilerek, onlar açısından da öncü bir rol üstlenmektedir. Müteahhitlerimizin bu riskli ülkelerle ilgili sağladıkları bilgiler ve tecrübe aktarımı, sadece diğer sektörlerdeki firmalarımız için değil, Türk bürokrasisi için de önemli girdi anlamına gelmektedir.

Yakın Coğrafyada Faaliyet:

Daha önce de ifade edildiği üzere, sektör ağırlıklı olarak komşu ve çevre ülkelerde faaliyet göstermektedir. Bu durumun sektöre iş gücü, ekipman ve malzeme transferinde göreceli olarak avantaj sağladığı bilinmektedir.

Gayri Nizami İş Usullerine Yatkınlık:

Sektörümüzü, batılı ve diğer rakip ülke firmalarından ayırt eden temel özelliklerden birisi de, sektörün gayri nizami iş usullerine yatkınlığıdır. Bu özelliği olumsuz bir nitelik olarak algılamamak gerekmektedir. Zira, müteahhitlerimizin kronik krizlerle iç içe olan ülkemiz iş ortamında edindikleri tecrübeye, Türk kamu idaresinin inşaatla ilgili süreçlerde sahip olduğu “denetim” yetki ve sorumluluğunu kullanmaktan uzak durması da ilave edildiğinde sektör, kendine özgü iş usulleri geliştirmiştir. Komşu ve çevre ülkelerin çoğunda hüküm süren piyasa ekonomisine geçiş sürecinin arz ettiği ekonomik ve hukuki alt yapı ile yerel iş anlayışı müteahhitlerimiz tarafından yadırganmamaktadır. Kuşkusuz bu durum, sektöre özellikle batılı firmalarla girilen rekabette büyük avantajlar sağlamaktadır.

Konsorsiyum Kültürü Eksikliği:

Sektör, son yıllarda birkaç örneği görülmekle birlikte, konsorsiyumlar oluşturarak, birlikte çalışma yeteneğinden yoksundur. Bu husus, AB’ye katılım sürecinde ileriki bölümlerde de ele alınacağı üzere, önemli bir dezavantaj teşkil etmektedir. Devletin, özellikle yurt dışındaki büyük çaplı projelerin Türk müteahhitlerince alınabilmesi için yapacağı çalışmalarda, bu noktayı teşvik edici düzenlemelere yönelmesi büyük önem arz etmektedir.

7.3.4. Sektörün Ekonomiye Olan Katkıları

Döviz Kazandırıcı Faaliyet:

Sektörün yurt dışı faaliyetlerini ekonomimiz açısından “altın yumurtlayan tavuk” olarak ele alabiliriz. Öncelikle sektör yurt dışında “döviz kazandırıcı bir faaliyet” sürdürmektedir, hizmet ihraç etmekte ve ülkeye döviz getirmektedir. Küresel ekonomide, hizmet ihracatı olgusunun ne denli ön planda olduğu gerçeği ortadayken, sektörün bu niteliği ve ülkemiz açısından önemi henüz tam olarak algılanamamış bir fırsatın varlığı anlamına gelmektedir.

Proje İhraç Edebilme Yeteneği:

Sektör, geçiş süreci ekonomilerine “proje ihracatı” yapma kabiliyetine de sahiptir. Bu husus, özellikle inşaat malzemeleri ihracatı açısından ele alındığında büyük

önem arz etmektedir. Zira, bu sayede, Türk standartlarının yurt dışı projelere girmesi sonucu doğmaktadır.

İhracata Olan Katkısı:

Taahhüt firmalarımız, yürütülmekte olan yurt dışı projelere sevk edilen inşaat malzemesi ve şantiyelerde çalışan işçilerimizin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla gönderilen malzeme ve ürünler açısından birer “ihracatçı” gibi faaliyet göstermektedir. Dolayısıyla sektörün ülke ihracatına katkısı da bulunmaktadır. Üstelik bu katkı, “başka hiçbir koşulda gerçekleşmesi mümkün olmayan ihracat”tır.

Taşımacılık Sektörüne Katkı:

Yurt dışı şantiyelere gönderilen malzeme ve ekipmanın nakliyesi açısından taşımacılık sektörüne iş hacmi yaratılmaktadır.

İstihdam Etkisi:

Sektör, yurt dışı faaliyetlerde Türk iş gücü kullanılmaktadır. Son yıllarda gerek milli mevzuatımızdan gerekse faaliyette bulunulan ülke mevzuatından kaynaklanan nedenlerle Türk iş gücü sayısında ciddi bir düşüş görülse de, işsizlik sorunun oldukça yüksek düzeyde olduğu ülkemizde, YDMH sektörünün bu sorunumuzun çözümü açısından da kabiliyeti olduğu görülmektedir. (*) Devletin, tıpkı Güney Kore örneğinde olduğu gibi, yurt dışı şantiyelere götürülen işçilerin sigorta maliyetlerini ve ulaşım masraflarını karşılaması, hatta şantiye hizmet süresinin bir bölümünü askerlik hizmetine sayması dahi düşünülebilir.

Ülke Tanıtımına ve İmajına Katkısı:

Sektörün yurt dışında kazandığı büyük başarıların ülke imajına ve tanıtımına katkısı büyüktür. Örneğin, Rusya Federasyonu’nda bazı sektörlerimizin Türk malı imajına verdikleri zarar, müteahhitlerimizin olumlu imajı sayesinde dengelenebilmektedir.

(*) Yurt dışında iş yapan müteahhitler başkalarının yatırım bütçesinden istihdam yaratmaktadır. 2004’te yapılan bir incelemede, TMB üyelerinden sadece 5 firmanın yurt dışı şantiyelerinde çalıştırdıkları Türk işçisi sayısının 28823 olduğu görülmüştür. Yurt içinde bir kişilik istihdam yaratmak için gereken kaynağın 128 Milyar TL olduğu dikkate alındığında söz konusu 28823 kişilik istihdamı yaratabilmek için yapılması gereken yatırım tutarı Türkiye’nin 2005 yatırım bütçesinin üçte biri kadardır. İşsizliğin rekor düzeylerde seyrettiği ülkemizde, GSYİH’sından yatırıma ancak %2,5 oranında kaynak ayırabilen hükümetimizin bu sektörün istihdam potansiyelinin taşıdığı önemini teşhis etmesi ve balen olduğundan çok daha fazla barekete geçirmesi gerektiği açıktır. Kaynak: TMB, Türk İnşaat Sektörü Raporu

7.3.5. AB'ye Katılım Sürecinin Taahhüt Sektörüne Yaratacağı Fırsat ve Tehditlerin Analizi (*)

AB ile müzakere edilecek 35 faslın 17 tanesi taahhüt sektörü ile doğrudan veya dolaylı olarak ilgilidir. İçinden geçeceğimiz sürecin adı müzakere olmakla beraber gerçekte yapılacak olan bir pazarlık silsilesi değil, AB direktifleri ile getirilmiş olan kurallara uyum sağlamaktır. Uyum yapması beklenen ülkenin tek seçeneği tam uyunun ne zaman tamamlanabileceğini değerlendirmek, ülke veya sektörün özellikleri nedeniyle süre gerekiyorsa bunu ikna edici gerekçelerle kanıtlayarak geçiş sürecini uzatmaya çalışmaktır. Bu konudaki seçeneklerin çok sınırlı olacağını da unutmamız gerekmektedir.

Genişlemeden önceki AB bölgesindeki inşaat taahhüt işlerinin % 98'i AB firmalarınca gerçekleştirilmektedir. 2004'de 10 Doğu Avrupa ülkesinin Birliğe katılımıyla bu oran gerilemiştir. Ancak, Birliğin temel stratejisi iç pazarı dışarıdan gelecek rekabete karşı çeşitli mekanizmalar ile korumaktadır. Mal ve hizmetlerin serbest dolaşımına getirilen kısıtlama ve standartlar ile çevre standartları bu amaçla en sık kullanılan filtre örnekleridir.

Dolayısıyla, her ne kadar içinde bulunduğumuz sürecin adı bütünleşme gibi görünse de uygulamadaki sonuç en azından önümüzdeki 10-15 yıllık dönemde uyum sağlamaya çalışan ülkenin iç pazarının uluslararası rekabete açılması, oyunun kurallarının dışardan gelen oyuncularla belirlenmesi, kurallara uyabilen firmaların hayatta kalması uymayanların elenmesi veya yabancı firmaların taşeronları durumuna düşmesi olmaktadır.

Türkiye'de çok daha gelişmiş bir inşaat sektörünün bulunması bu tür bir akıbete uğrama ihtimalini zayıf kılmakla birlikte yine de gündemde tutulmalıdır.

Bu bağlamda; Türkiye Müteahhitler Birliği'nce yaptırılan "İnşaat Sektörü Stratejik Planı" araştırmasında ön plana çıkan sektörün karşı karşıya bulunduğu bazı hususlar aşağıda belirtilmektedir.

(*) Türkiye Müteahhitler Birliği, hem inşaat sektörünün geleceğine ışık tutmak, hem de üyelerini geleceğe daha güçlü bazılarlamak amacıyla 2004'de Marmara Üniversitesi'nden 3 kişilik bir bilim adamları grubuna "İnşaat Sektörü Stratejik Planı" araştırmasını yaptırmıştır. Bu bölümde ağırlıklı olarak bu araştırmadan yararlanılmıştır.

Başlıca Tehditler:

Söz konusu araştırmada sıralanan belirgin tehditlerden ön plana çıkanlar şöyledir:

- Özellikle son yıllarda yaşanan kriz sonrasında Türk firmalarının ciro ve iş birime belgelerinde oluşan azalmanın, AB fonlarıyla finanse edilecek ihalelerde öngörülen teknik ve mali kriterlerin sağlanmasında yaratacağı zorluklar.
- Enerji verimliliğini artırıcı, çevre kirliliğini önleyici, iş yeri güvenliğini artırıcı ve çalışanların ilave hakları ile ilgili önlemlerin sağlanması için gerekli yeni organizasyonel yapının neden olacağı ek maliyetler.
- Teknik müşavirlik hizmetlerinde mesleklerin karşılıklı olarak tanınmaması nedeniyle Türk firmalarının AB'de iş yapma güçlüğü, buna karşın yabancı müşavirlik firmalarının Türkiye'ye akın etmeleri.

Belirtilen tehditler her ne kadar, ülke içerisinde sektörün geleceği açısından karşılaşılabilecek gelişmeler olsa da, sektörün yurt dışındaki faaliyetleri açısından da önemli sonuçlar doğuracak niteliktedirler.

Başlıca Fırsatlar:

- Yatırım ortamının yerli ve yabancı sermaye için daha cazip hale gelecek olması nedeniyle yatırımların artacak olması.
- AB fonlarıyla finanse edilecek yatırımların yaratacağı ek iş olanakları.
- Yurt içinde yapı kalitesinin artacak olması.
- Kayıt dışı uygulamaların azalacak olması.
- Niteliksiz firmaların piyasadan elenmelerinin niteliklilerin iş olanaklarını artıracak olması.
- İhale sürecinde şeffaflığın artacak olmasının olası yolsuzlukları önlemesi.
- Kamuya iş yapan yüklenicilerin haklarını koruyacak sistemlerin devreye girmesi.

Zayıf Yönlerimiz:

- Firmalarımızın finansal yapılarının güçsüzlüğü.
- Uluslararası tahkim, sözleşme yönetimi, ihtilafların halli vb. konular başta olmak üzere hukuk ve teknik prosedürlere yeterince vakıf olunmaması.
- Standardizasyon ve akreditasyon eksikliği.
- Sağlıklı bilgi ve istatistik eksikliği.
- Kamu sektöründe deneyimli ve bilgili eleman sayısının gittikçe azalması.
- Alternatif finansman modellerinin yeterince geliştirilmemesi.
- Kalite sorunu (sektörde ve toplumda kalite kültürünün olmayışı).
- Teknik müşavirlik firmalarının sermaye yapısının zayıflığı.
- Yurt dışı pazarlarda politik ve ticari risk sigortası olmaması; teminat mektubu temininde yaşanan sorunlar.

Güçlü Yönlerimiz:

- Uluslararası deneyim.
- İnşaat şirketlerimizin hızlı karar alma ve uygulama becerisine sahip olmaları.
- Firmaların risk alabilme ve girişimcilik yeteneklerinin yüksekliği ve farklı ortamlara uyum becerisi.
- Genç, eğitilmiş ve göreceli olarak ucuz iş gücü.
- İnşaat malzemesi üretim kapasitesinin ve kalitesinin yüksekliği; uluslararası pazarlarda rekabet gücü.
- Türkiye'nin coğrafi konumunun AB dışında da pazar ve ürün çeşitlendirmeye elverişli olması ve gelişen pazarlara yakınlığın sağladığı avantajlar.

AB süreci Türk müteahhitlerini geçmişte olduğundan çok daha güçlü bir rekabetle karşı karşıya da bırakacaktır. Firmalarımızı finansal güç, teknolojik yenilik, beşeri sermaye ve verimlilik boyutlarıyla değişime zorlayacaktır. AB sürecinde rekabet gücünün anahtarı tüm diğer gerekliliklerden daha önemli ve acil olmak üzere, kurumsallaşma ve şirket evlilikleridir.

Türk firmalarının Avrupa pazarındaki paylarını arttırmaları beklentisi kısa dönemde gerçekçi olmaktan uzaktır. Bunun birinci nedeni, AB'deki rakiplerin finansal ve yapısal yönden çok güçlü olmalarıdır. İkinci nedeni ise, AB içindeki müteahhitlik işlerinin %98'inin AB ülkelerinin müteahhitleri tarafından üstlenilmekte olmasıdır.

Kısacası AB'nin sınırları müteahhitlik açısından çok geçirgen değildir. Aşılması kolay olmayan süzgeç mekanizmaları vardır. Firmalarımızın AB'deki şansları entegrasyonlar yoluyla güçlendikleri ölçüde ve uzun vadede artabilecektir. Hükümet bu süreci şirket birleşmelerini özendirici mali ve hukuki teşvikler uygulamak suretiyle desteklemeli ve firmaların yurtdışı müteahhitlikteki rekabet gücünü sınırlayan sorunlarına acilen çözüm üretmelidir.

Daha önce de ifade edildiği üzere, sektör dışı açılım politikalarımızda önemli ve öncelikli roller üstlenebilecek bir yapıdadır. Komşu ve çevre ülkelere yönelik faaliyetlerimizde de, ekonomik getirisinin yanında komşu ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesinde, karşılıklı bağımlılığın arttırabilmesi açısından son derece kritik bir konuma sahiptir.

Örneğin, Batum'da bir konsorsiyumumuz tarafından inşa edilmekte olan havaalanının ortak işletilecek olmasının Gürcistan'la karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesine sağlayacağı katkı, iki ülkeyi birbirlerine daha da yakınlaştıracaktır.

7.3.6. Ne yapmalı?

Sektörle ilgili olarak yapılmasında yarar görülen hususlar beş ana başlık altında belirtilmektedir.

i) Sektöre Bakış:

Politikacıların ve bürokrasinin sektöre bakış açısı, faaliyetin yürütüldüğü sahanın yurt içi veya yurt dışı olmasına göre farklılık göstermektedir. Hükümetlerimiz ve bürokrasi, yurt içerisinde bu sektöre mesafeli bir duruş sergilemektedirler. Sektörün kamuoyu ve medyada bilinen "imaj" sorunu nedeniyle, sektörün içeride de önünün açılarak, ülke ekonomisine sağlayacağı katma değer arttırılması yönünde adımlar atılamamaktadır. Oysa, aynı sektörün yurt dışı faaliyetlerinde, devlet, gere-

ken desteği sağlamaya çalıştığı görüntüsü vermektedir. Bunun da ötesinde, siyasiler ve bürokrasi sektörün yurt dışında attığı adımlardan büyük gurur duymaktadır. Yurt dışındaki bazı sıradan yapıların temel atma veya hizmete alma törenlerinde bile bürokratları ve en st düzeyde siyasi kişilikleri görmek mümkündür. Devletin öncelikle bu sektöre yönelik iki yüzlü yaklaşımını değiştirmesi gerekmektedir. Zira bu sektör, katma değeri en yüksek sektörlerimiz arasında gelmektedir ve göreceli olarak da üstün olduğumuz bir sektördür.

Uluslararası platformlarda sektöre gereken siyasi destek mutlaka sağlanmalıdır. Üstelik bunun yapılabilmesi için maddi bir kaynağa ve mevzuat değişikliğine de ihtiyaç duyulmamaktadır.

ii) Bürokrasi:

Yurt dışında faaliyet gösteren müteahhitlerimiz, yapılan iş gereği Dışişleri Bakanlığı, Hazine Msteşarliğı, Dış Ticaret Msteşarliğı, Gümrük Msteşarliğı, Eximbank, alışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (İşKUR-SSK), Maliye Bakanlığı, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı gibi birçok kamu kuruluşunun kapsama sahasında bulunmaktadır. Ağır bürokratik işlemlerin sektörün faaliyetlerinde büyük sıkıntılar yarattığı bilinmektedir. Bürokratik sistem, gelişmiş ülkelerin "minimum bürokrasi" ilkesine uygun olarak yenilenmeli; yasal ve idari işlemler ile süreçler basitleştirilmeli, hizmet birimleri arasında koordinasyon sağlanmalıdır. Sektörün tabi olduğu tüm formaliteler tek bir hizmet biriminde tamamlanmalıdır.³⁸⁷

iii) Kk Firma Tehditi:

Sektörün temel sorunlarından birisi de, özellikle yurt dışında karşılaşılan kk ve orta lekli Türk firmalarının yarattığı pazar bozucu faaliyetlerdir. Bu sahada da, devlet kaynaklı popülizm hüküm sürmektedir. Devletin, firmaların yurt dışına aımları yönündeki teşvik edici, cesaretlendirici politikalarını gözden geçirmesi önem arz etmektedir. Bu sektörde de uluslararası planda konsolidasyon ve büyük firmaların giderek daha fazla söz sahibi olduğu görülmektedir. Bu noktada, devletin, hukuki olarak, firmaların yurt dışına çıkışlarına engeller getirebilmesi mümkün bulunmamakla birlikte, sektör kuruluşlarıyla birlikte geliştirilecek akreditasyon sistemiyle,

³⁸⁷ Türkiye Mteahhitter Birliği, Türk İnaaat Sektörü Raporu

çeşitli kriterleri karşılayan firmaların yurt dışında daha farklı bir anlayışla desteklenmesi sağlanmalıdır. Örneğin, Güney Kore taahhüt firmalarının yurt dışı faaliyetlerinde, devletin katkılarının hangi firmalara, hangi düzeyde sağlanmakta olduğu örnek alınabilir.

Unutulmaması gereken konulardan birisi de, küçük firmalarımızın “yerel” alışkanlıklarını yurt dışına taşıma arzusunun önüne geçilebilmesidir. Aslında iç piyasa açısından da benzeri bir akreditasyon sistemi üzerinde ivedilikle çalışılması gerekmektedir. AB katılım sürecinin emrettiği kurallar sektörde “terbiye” ihtiyacı olan firmalarımızı zaten hizaya getirecektir.

iv) Finans ve Teminat Mektupları:

Müteahhitlerimizin halen yurt dışında aldıkları iş tutarı, ülkeye kar olarak transfer edebildikleri meblağ ve yurt dışında yarattıkları istihdam gerçek potansiyellerinin çok gerisinde olduğu bilinmektedir. Türkiye Müteahhitler Birliği, teminat mektubu sorununun çözümlenmesi halinde, 2007 için öngörülen 15 Milyar dolarlık hedefin aşılması ve yaratılan net döviz girdisi ile istihdamın ikiye katlanmasının mümkün bulunduğunu belirtmektedir.

v) Politik ve Ticari Risk Konusu:

Politik ve ticari riskler açısından yurt dışı faaliyetleri kapsama alanına alan bir kurumsal alt yapının henüz oluşturulamamış olması dikkat çekicidir. Devletin, yurt dışı faaliyetlerini destekleyeceği “kriterleri” karşılayan firmalarla ve finans çevreleriyle oluşturabileceği bu yapının hayata geçirilmesi büyük önem arz etmektedir.

7.4. Enerji

Enerji bölümü çalışmanın en ilginç başlıklarından birisini oluşturmaktadır. Küresel ekonomide daha da önem kazanan enerji, ülkemiz ekonomisi açısından yeni ve büyük fırsatlar yaratırken, diğer taraftan da enerji ithalatına olan bağımlılığımızdan ötürü, maliyeti giderek artan bir girdi olma özelliğini korumaktadır. Türkiye, enerji ihtiyacının tamamını coğrafi komşularının bir bölümü ile çevre ülkelerden karşılamaktadır.

Güney ve Doğu komşularının sahip olduğu muazzam enerji potansiyeline, enerji tedarikinde bir numaralı kaynağı olan Rusya Federasyonu'nun potansiyeli ilave edildiğinde, dünya enerji rezervlerinin neredeyse % 70'ine komşu olduğumuz ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan, Türkiye'nin dünyanın en değerli arazi parçası üzerine yerleşmiş bir ülke olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan, ülkemizin dünya siyasetindeki ve ekonomisindeki “stratejik” konumu çoğu kez kalıplaşmış bir tanımlama olarak da değerlendirilmektedir. Doğu ile batı, kuzey ile güney arasında bir köprü olma özelliği zaman zaman eleştirilerek, ülkemizin komşu ve çevre ülkelerle ilişkiler kapsamında bir “merkez” ülke olması gerektiği ifade edilmektedir. Ancak, enerji siyaseti ve ticareti açısından bakıldığında, ülkemizin doğu ile batı ve kuzey ile güney arasında önemli bir bağlantı noktası olduğu ortaya çıkmaktadır. Dünya enerji talebinde görülen artışa paralel olarak, enerjinin güvenliği ve sürekliliği açısından kaynak ülkelerle birlikte, geçiş ülkelerinin de önemi giderek artmaktadır. Avrupa Birliği'ne katılım sürecindeki bir ülke olarak Türkiye, hukuki bağlarla bağlı olduğu dünyanın en büyük enerji pazarlarından birisi olan AB ile içerisinde bulunduğumuz yüzyılın önemli bir tedarikçisi olan Hazar Bölgesinin tam ortasında, öteden beri gündemde olan “köprü” özelliğini kapsamlı bir şekilde hayata geçirebilme şansını nihayet yakalamış bulunmaktadır. Bu sahadaki ciddi potansiyelimizi “ivedilikle” hayata geçirmenin yollarını aramamız gerekmektedir. Bu süreç, bizi sadece komşu ve çevre ülkelere yaklaştırmakla kalmayacak, aynı zamanda Avrupa Birliği'ne giden yolda konumumuzu da güçlendirecektir. Zira, AB karşısında bizi güçlü kılacak etkenlerden birisini de, özellikle Hazar ülkeleriyle aramızdaki ilişkilerin derinliği ve kalitesi oluşturacaktır.

Enerji siyasetinde başarıya giden yolun, küreselleşme olgusunun iyi anlaşılabilmesine bağlı olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Küreselleşme ile birlikte ülkeler arasındaki sınırların kalkmakta olduğuna dair güçlü bulgulara rastlanırken, ulus devletlerin de giderek yeniden önem kazanmakta olduğu gerçeğini de hatırd tutmak gerekmektedir. Çağımız, firma evlilikleri ve büyük şirketlerin dünya ekonomisinde daha çok söz sahibi olduğu bir konsolidasyon sürecini yaşamaktadır. İşte bu noktada, enerji alanında faaliyet gösteren kurum, kuruluş ve şirketlerin parçalanmaksızın birer büyük oyuncu olarak muhafaza edilmeleri ülkemizin geleceği açısından büyük önem arz etmektedir. Önemli enerji uzmanlarımızdan Dr. Cenk Pala, “ülkemizin güney sınırlarının petrole göre çizildiğini vurgulayarak, petrole bulaşanla-

rın ellerinin yağlandığını, ayaklarının kaydığını” ifade etmektedir. “The big is powerful”(*) cümlesinin enerji alanındaki geçerliliği başka hiçbir sahada görülemeyeceği kadar doğru bir anlam taşımaktadır. Bilindiği üzere, enerjide ölçek ekonomisi çok önemlidir. Bu nedenle, mevcut yapıların parçalanmasının, bu büyük yapılara talip olacak yabancıların da işine yaramayacağını ifade edebiliriz.

Ülkemizde pek çok alanda olduğu gibi, enerji inisiyatifini sürükleyebilecek bürokratik bir yapı bulunmadığını görmekteyiz. Oysa, diğer ülkelerde, istihbarat kuruluşları da dahil edilerek oluşturulan ajanslar aracılığıyla politikalar geliştirilmektedir. İçerisinde bulunduğumuz süreçte, kamu adına enerji işleriyle iştigal eden tüm yapıların bir çatı altında toplanabilmesi ve bütünsel bir bakışla Türkiye'nin iç ve dış enerji siyasetinin şekillendirilebilmesi son derece kritik bir konudur. Bugün kamuda enerji bürokrasisinin, politika geliştirmekten ziyade, uygulama sahaları içerisinde yoğunlaştığını, hatta kaybolduğunu görmekteyiz. Bir danışma kurulu niteliğindeki üst kurulun fiilen “yürütme” işi ile uğraşması dikkat çekici bir husustur. Öte yandan, BOTAS'da yıllardır yaşanan gelişmeler, enerji gibi son derece stratejik bir sahada, ülkemizin yetişmiş elemanlarına değer verilmediği gibi, bu elemanların kolaylıkla sistem dışına çıkartılmalarında da bir sakınca görülmediği anlamına gelmektedir. Çalışma kapsamında görüştüğüm çevreler, son yıllarda enerji bürokrasisinin kilitlendiğini ifade etmektedirler. Ayrıca, enerji politikalarımızın sorumluluk sahibi olmayan, medyada “gezici” statüde beyanatlar vererek, görüş bildiren kimi “enerji uzmanlarınca!” şekillendirilmeye çalışılmasının da olağan bir durum olduğunu söylemek mümkün değildir.

7.4.1. Hazar Neden Önemli?

Hazar Denizi'ne kıyısı olan Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Rusya ve İran temel enerji üreticisi ülkelerdir. Hazar Bölgesi'ndeki petrol rezervlerinin miktarı konusunda çok çeşitli tahminler yapılmaktadır. Son yapılan tahminlere göre, Hazar Bölgesi'nin toplam petrol rezervi 250 milyar varil civarındadır. Bu rezerv, İran ve Irak'ın sahip olduğu rezerve eşittir. Bölgenin doğal gaz rezervlerinin dünya toplam rezervlerinin % 5'ine karşılık geldiği ifade edilmektedir. Bölgenin toplam 20-25 trilyon m³ civarında doğal gaz rezerv potansiyeline sahip olduğu öne sürülmektedir.

Hazar Bölgesi ham petrol ve doğal gaz ihracat potansiyelinin önümüzdeki 20 yıl içinde hızla artacağı anlaşılmaktadır. Günümüzde ham petrol üretiminin % 40'ından

(*) Büyük olan Güçlüdür.

biraz fazlasını ve doğal gaz üretiminin ise, ancak % 10'unu ihracata ayıran Hazar Bölgesi için söz konusu oranlar 2010'da sırasıyla % 60 ve % 40'lara ulaşacaktır.

TABLO 7.1. Hazar Petrolüni Üretim ve İhracat Projeksiyonu (Milyon Ton)

	2004	2010	2020
ÜRETİM	93	139-194	241-300
İHRACAT	68	75-117	146-180

Kaynak: IEA (1998b) ve BP (2005:7, 10).

Komşu ve çevre ülkeler arasında yer alan Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'a enerji işbirliğinde ayrı bir önem verilmesi gerekmektedir. "Yeni Kuveyt" olarak da nitelenen Kazakistan'da, 2015 yılına kadar daha fazla petrol çıkartılabilmesi amacıyla sektöre 50 milyar dolarlık yeni yatırım yapılması öngörülmektedir. Özellikle, Hazar Denizi'nde kurulacak yeni üretim tesisleriyle, 2015 yılında günlük 3.5 milyon varil petrol üretimi hedeflenmektedir.

Türkmenistan da bir diğer Hazar ülkesi olarak önemli enerji potansiyeline sahip bir ülkedir. Türkmenistan, 80 milyar varillik ham petrol rezerviyle dikkat çekmektedir. Ancak, günümüzde, gerek Hazar kıyı şeridi boyunca uzanan, gerekse ülke içlerinde yer alan sahalarda daha çok doğal gaz üretilmektedir. İspatlanmış doğal gaz rezerviyle Türkmenistan, tam anlamıyla bir "doğal gaz devletidir". Bugün doğal gaz üretimine ağırlık veren ülkenin, muhtemel rezerv potansiyeli sayesinde, 21. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarında, ham petrol üretimi ve ihracatıyla da adından söz ettirmesi beklenmektedir."³⁸⁸

Bununla birlikte, pek çok çeşitli yayında, önümüzdeki yıllarda Hazar ülkelerinin dünya enerji arzında oynayacakları kritik rolün abartıldığına dair ifadelere de rastlanmaktadır. Ancak, başta Avrupa Birliği ve enerji ihtiyacı giderek büyüyen Çin olmak üzere, çeşitli ülkelerin enerji taleplerinin bir bölümünü Hazar havzasından karşılamaya yönelik projeler arayışında oldukları da görülmektedir. Öte yandan, Rusya Federasyonu'nun da Hazar enerji kaynaklarının dünya pazarlarına açılması konusuna özel bir önem atfettiği de dikkat çekmektedir.

³⁸⁸ Dr. Cenk Pala, "Orta Asya-Türkiye-Balkanlar: Avrupa Yeni Boru Hatlı Güzergahını Seçiyor", Gamze G. KONA (der.), Uluslararası Çatışma Alanları ve Türkiye'nin Güvenliği, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, Ekim 2005, ss.535-614. (Dr. Cenk Pala, belirtilen kaynağı benimle sanal ortamda da paylaşma lütfunu gösterdiği için kendisine çok teşekkür ediyorum. Belirtilen eserden yapılacak alıntılarda bu nedenle, sayfa numarası verilemeyecektir. Enerji konularına ilgi duyanların mutlaka sayın Pala'nın çalışmasının tümünü okumalarını tavsiye ederim).

7.4.2. AB'nin Enerji İhtiyacı

Avrupa Birliği'nin enerji projeksiyonlarına bakıldığında, enerji ihtiyacının(*) nasıl karşılanacağı konusundaki temel referans kaynağının, AB'nin önümüzdeki 30 yıllık resmi enerji serüvenini belgeleyen, enerji arz ve güvenliğinin “Kutsal Kitabı” sayabileceğimiz “Green Paper” (EC 2000) olduğunu görmekteyiz.

Avrupa Birliği'nde de enerji tedarikinde çeşitlilik, enerji arzının güvenliği ve sürekliliği gibi konular gündemin en önemli maddeleri arasındadır.

“AB açısından Türkiye'nin önemi de işte bu noktada ön plana çıkmaktadır. Belirtilen raporda, bu gerçeğin farkına varılmış olduğu görülmektedir. Özellikle doğal gaz konusunda Rusya Federasyonu, Norveç, Cezayir, Libya gibi bilinen arz kaynakları ile birlikte, İran dahil Hazar Bölgesi rezervlerinden ve Nijerya'dan diğer önemli potansiyel kaynaklar olarak söz edilmektedir. Petrol ve gaz için muhtemel transit güzergahlar arasında Doğu ve Kuzey Avrupa ile Akdeniz'in öneminden bahsedilmektedir. Rapor, bu konuda Türkiye, Bulgaristan ve Romanya'ya nasıl yardım edilebileceğinin araştırılmasını tavsiye etmektedir. Ayrıca, Rapor'da, bugün hızla ilerleyen bir AB Projesi'ne dönüşmüş olan, Yunanistan ile Türkiye arasında doğal gaz boru hattı bağlantısı kurulmasının öneminden de söz edilmektedir. “Green Paper”dan, genel hatlarıyla AB'nin enerji arz geleceğinde, gerek Hazar hidrokarbon kaynaklarının, gerekse en önemli geçiş ülkesi konumundaki Türkiye'nin çok kritik bir rol üstleneceği anlaşılmaktadır. Ancak, bu tek başına yeterli değildir. Ülkemizin geliştirdiği projelerin AB enerji açığının kapatılması açısından önemini, daha somut veriler ve ayrıntılı analizlerle değerlendiren pek çok çalışma yapılmasına ihtiyaç vardır. Bu husus, hem Hazar'daki Türk Cumhuriyetleri'nin geleceği ve Türki-

(*) Dr. Cenk Pala, a.g.e. Bugün ikinci en büyük enerji tüketicisi konumundaki Avrupa Birliği, dünya enerji ithalatında ilk sırayı almaktadır. Birliğin gelişmesiyle birlikte, bugün toplam enerji tüketiminin % 50'sini ithalatta karşılayan AB, önümüzdeki 20-30 yıl içinde enerji tüketiminin % 70'i için ithalata bağımlı hale gelecektir. Tüketimde dışa bağımlılık, petrole % 90'a, doğal gazda % 70'e ve kömürde ise % 100 seviyelerine ulaşacaktır. Avrupa Birliği petrol ithalatının % 45'i Orta Doğu'dan ve doğal gaz ithalatının ise, % 42'si tek başına Rusya Federasyonu'ndan gerçekleştirilmektedir. Kyoto Protokolü'nde taahhüt edilen emisyon oranlarına inilebilmesi açısından ve nükleer enerjide yaşanan durgunluk dönemi nedeniyle AB'nin, önümüzdeki 30 yıl içinde enerji kaynakları arasında daha çok “doğal gaza” ağırlık vereceği anlaşılmaktadır. Mevcut üretim ve tüketim trendlerinin devam etmesi halinde, önümüzdeki 30 yıl içinde AB enerji bilançosunda yakıt payları aşağıdaki tablodaki gibi olacaktır. Petrolün payı mutlak ve nispi olarak bemen bemen aynı kalırken, petrolün ve özellikle nükleerin boşalttığı alan doğal gaz tarafından doldurulacaktır.

Avrupa'nın doğal gaz ithalatına bağımlılığı sürekli artırmaktadır. Genel olarak, AB üyesi ülkelerde kullanılan doğal gazın ortalama % 40'ı Rusya Federasyonu, Norveç, Kuzey Afrika ve Cezayir'den ithal edilmektedir. Avrupa Birliği'nin bugün % 45'ler mertebesinde seyreden ithalat bağımlılığı ise, önümüzdeki yirmi yıllık dönemde yaklaşık % 70 civarına ulaşacaktır. 2020 yılında, Avrupa toplam doğal gaz üretiminin 236 milyar m³/yıl'dan 158 milyar m³/yıl'a düşeceği, toplam tüketimin ise 430 milyar/yıl'dan 625 milyar metreküpe ulaşacağı tahmin edilmektedir. Pek çok araştırmaya göre, üretim tahminleri ve mevcut alım-satım sözleşmeleri kapsamında arz-talep dengesine bakıldığında, Avrupa Birliği'nin 2010 yılında 46, 2015 yılında 155 ve 2020 yılında ise 280 milyar/m³ düzeyinde giderek artan arz açığı ile ya da başka şekilde söylersek sözleşmeye bağlanmamış artan doğal gaz talebi ile karşılaşacağı anlaşılmaktadır.

ye'nin yeni yüzyılın enerji köprüsü görevini üstlenmesi açısından, hem de ülkemizin AB üyeliğine daha hızlı bir kabul sürecinin sağlanması ve Balkanlar'ın geleceği bakımından büyük önem taşımaktadır.”³⁸⁹

Öte yandan, Balkan ülkeleri, enerji alt yapısı açısından boş bir saha görünümündedir. Türk müteahhitleriyle, BOTAŞ öncülüğünde Balkanlarda yapılacak çok “iş” olduğu belirtilmektedir. Bu bölgenin Avrupa'ya enerji çıkışı açısından özel bir önemi olduğunun hatırd tutulması ve bölgeye yönelik politikaların da buna göre geliştirilmesi gerekmektedir.

7.4.3. Hazar Enerjisi Avrupa'ya Nasıl Ulaştırılacak?

Bölgede Sovyet döneminde inşa edilmiş ve eski SCCB ülkeleri ile eski COMECON ülkelerine enerji ulaştırılmasını hedefleyen sistemler mevcuttur. Ancak, Hazar Bölgesi'nde bulunan boru hatlarının özellikle bakımsızlık nedeniyle tümüyle eskidiği ve Hazar ülkelerinin ihraç kabiliyetini karşılamaktan uzak olduğu bilinmektedir. Bu açıdan, bölge enerjisinin dış pazarlara ulaştırılmasında alternatif hat arayışları enerji şirketleri ile bölgede çıkarları bulunan ülkelerin gündeminde ilk sıralarda yer almaktadır.

Öte yandan, Rusların Avrupa'ya yönelik doğal gaz boru hattı projelerinde, arz güvenliği açısından Ukrayna yerine alternatif olarak ülkemize yönelmesi kuşkusuz olumlu bir gelişmedir. Ancak, bu gelişmenin Avrupa'nın enerji tedarikinde kaynak çeşitlendirebilmesi anlamına gelmediğini belirtmemiz gerekmektedir. Bununla birlikte Rusların Türkiye'ye yönelmesi, Türk-Rus ilişkileri bağlamında değerlendirildi-

TABLO 7.2 AB Enerji Bilançosunda Fossil Kaynaklar (%)

	2000	2020
Petrol	43	38
Doğal gaz	22	27
Yanmaz kömür	16	19
Fossil Kaynaklar Toplamı	79	84
Renkleri	11	11
Renkleri/Toplam (%)	11	11

Kaynaklar: IEA (2006) ve BP (2007), s. 10.

³⁸⁹ Dr. Cenk Pala, a.g.e.

ğinde, iki ülke arasındaki karşılıklı bağımlılığın artacağı hatta, enerji işbirliğinde Rusya'nın ülkemize olan bağımlılığının(*) daha da artacağı anlamına gelmektedir. Oysa, Türkiye açısından son derece olumlu olan bu gelişmeye paralel olarak, Avrupa'ya yönelik enerji arzında Türkiye'nin AB'ye kaynak alternatifleri sunabilmesinin siyasi ve ekonomik getirisinin daha büyük olacağı düşünülmektedir. Avrupa Birliği enerji alanında giderek Rusya'ya bağımlı hale gelmesi AB'yi rahatsız etmektedir.

Bu nedenle, gelecekte Türkiye'ye çok büyük gelir ve itibar sağlayacak Hazar enerjisinin Avrupa'ya ulaştırılması projelerinde ciddi ve köklü adımlar atmamız önem arz etmektedir. Cenk Pala konuyla ilgili olarak şu görüşü belirtmektedir:

“Hazar’ın statüsünün belirlenmemiş olması, özellikle Türkmen doğal gazının İran üzerinden Türkiye’ye taşınması konusundaki en önemli engeldir. Eğer Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan ve Türkmenistan, özellikle de Azerbaycan ve Türkmenistan bir araya gelerek, Azeri gazını Türkiye üzerinden Avrupa’ya taşıyacak Şah Deniz Projesi’ni, Hazar Geçişli boru hattının ilk basamağı olarak görür ve ortak bir çözüm üretirlerse, kanımızca suni nitelikteki tüm sorunlar rabatlıkla çözümlenir.”

(*) Doğalgazda Rusya'nın Türkiye'ye bağımlılığı giderek artıyor (Aydın Sezer, Referans Gazetesi) 17.02.2006 Doğalgazda Rusya'nın ülkemize bağımlılığı giderek artmasına rağmen, Rusya ile ülkemiz arasındaki gaz ilişkilerine dar bir perspektiften bakmayı tercih eden bazı düşünce kuruluşları ve köşe yazarları ayağımıza kadar gelen fırsatları görmezden geliyorlar.

3 Şubat'ta ülkemizi ziyaret eden Gazprom Başkanı Aleksey Miller'in, Bakan Güler ve BOTAŞ yöneticileriyle yaptığı toplantıda ele alınan konu başlıkları Rusya'nın ülkemize bağımlılığının daha da artacağını gösteriyor. AA tarafından kamuoyuna yansıtılan haberlere, anlayamadığım nedenlerle, stratejistler ve düşünce kuruluşları yeterince ilgi göstermedi. Geçmiş uzun süreden beri ve aynı kavramlar etrafında tartışma konusunda ünlenen stratejistler, geleceği okuyamadıkları için olsa gerek, enerji işbirliğinde yarınları tartışmakta yarar görmüyorlar. Enerji temininde milli kaynaklar yerine dışa bağımlılığımız ve doğal gazda Rusya'dan büyük miktarda alım yapıyor olmamız tartışılabilir, eleştirilebilir. Ancak, bu tartışma, 'bugün ne yapılmalı?' sorusunun yanıtını ararken karşımıza çıkan fırsatları değerlendirmemizi engellemeli.

Analistlere ve düşünce kuruluşlarına düşen görev enerji alanında ciddi bir "SWOT" analizi yapmaları. Önerim, bu analizi klasik anlamda bir "SWOT" analizi şeklinde değil de, "swOt" olarak ele almaları. Bu sayede, geçmişe veya günümüzün gündemine takılmadan Rusya ile bu coğrafyada geleceğimizi birlikte planlayabiliriz. Evet, Türkiye, Rusya için Ukrayna'dan daha güvenilir bir ortak. Türkiye sadece Rusya için değil, İsrail ve Lübnan ile Yunanistan ve İtalya açısından da güvenilir bir ortak. Hatta, sıvılaştırılmış gaz işine girdiğimiz takdirde, İspanya için bile güvenilir ortak olacak. Rusya'nın doğal gazda sıcak denizlere açılma siyasetinde, Türkiye'ye bağımlılığı işte bu açılardan giderek artıyor. Kim bilir bu gelişmeler belki de, Rusya'dan aldığımız doğal gazın maliyetini azaltacak yeni formüllerin ortaya çıkmasına da neden olur.

Miller'in Ankara'da söyledikleri, Rusya ile ülkemiz arasındaki işbirliğinin geleceğine yönelik iyi niyetli beklentiler değil, somut projelerdir. Miller, enerji alanında Türkiye'yi sadece bir müşteri olarak değil, gazın transit geçişi için de sağlam bir ortak olarak gördüklerini belirtti. Rus doğalgazının Yunanistan ve İtalya ile İsrail ve Lübnan'a transitinin detaylı olarak görüldüğünü belirten Miller, "Gazprom'un projelerle ilgili fizibilite çalışmaları mevcuttur ve ilk sonuçlar da olumludur" dedi. Miller ayrıca, "Türkiye'den, sağlıklı ve güvenilirliği açısından transit ülke olarak en ufak bir kuşcumuz yok" diye konuştu. Türkiye'de yeraltı doğalgaz depolama projeleri ve doğalgaz dağıtımıyla ilgili taleplerini bir kez daha yinelediklerini belirten Miller, şöyle devam etti: "Gazprom da Türkiye için her zaman sağlam bir ortak olmuştur" Mavi Akım'ın kapasitesinin artırılması çalışmalarının da sürdüğünü kaydeden Miller, Türkiye'ye yönelik doğalgaz ihracatının güvenliği için en önemli seçeneğin Karadeniz'den geçecek güvenli boru hatları olduğunu söyledi. Miller son olarak, Rus doğalgazının Türkiye'de sıvılaştırılması konusunun da gündeme geldiğini ifade etti.

İspatlanmış toplam 83 trilyon metreküp doğal gaz rezervine sahip Hazar ve Orta Doğu ülkelerinin Avrupa doğal gaz pazarına arz edebileceği gaz miktarının, sonuçlandırılmış bulunan Türkiye-Yunanistan doğal gaz boru hattı projesi(*) ve Nabucco projesinin(**) toplam kapasitelerinin çok daha üzerinde olduğu muhakkaktır.

Uzmanlar Kafkasya’da ve Orta Asya’da bütüncül bir yaklaşım sergilenmesinin gerekli olduğunu belirterek, Avrupa’nın 2020’de ithal edeceği doğal gazın en az % 15’ini sağlayacak şekilde bugünden politikalar geliştirilmesinin büyük önem arz ettiğini ifade etmektedirler. Bu yolda başarı için Orta Asya Cumhuriyetleri’yle ilişkilerimizin derinliği belirleyici olacaktır. Öte yandan, Avrupa’ya doğal gaz temininde sadece transit ülke konumunda olmamızın ülkemize pek fazla bir getirisi olamayacaktır. Bu nedenle, kaynakta da söz sahibi, “pay” sahibi olabilecek politikalar geliştirilmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda, Rusya ile Kazakistan arasında giderek derinleşen ve stratejik işbirliğine yönelik ilişkiler, birçok ülkeyi olduğu gibi Türkiye’yi de kısıktırmalıdır. Rusya’nın Putin’le birlikte, diğer alanlarda olduğu gibi, enerji alanında da Orta Asya’da sürdürdüğü politikaların başarı kaydettiği bilinmektedir. Ancak, eski SSCB coğrafyasındaki ülkeleri bir çatı altında toplamaya yönelik tüm girişimlerde, Rusya Federasyonu’nun en büyük destekçisi olan Kazakistan’ın, Türkmenistan gibi, ülkemizin kapsama sahasından hızla çıkmakta olduğu maalesef çok açık bir şekilde görülmektedir.

Bugün doğu komşumuz İran’dan kendi ihtiyacımız için ithal ettiğimiz doğal gaz temininde zaman zaman sıkıntılar yaşanıyor olması, Avrupa’dan bakıldığında ülkemiz açısından olumsuz bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Avrupa açısından,

(*)Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı Projesi <http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/yunanistan.asp> Türkiye ve Yunanistan arasında doğal gaz şebekelerinin enterkonneksiyonu ve Güney Avrupa Gaz Ringi’nin gerçekleştirilmesi kapsamında başlatılan Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı projesinin fizibilite çalışması 25 Mart 2002 tarihinde tamamlanmıştır. 28 Mart 2002 tarihinde Ankara’da, T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı ile Yunanistan Kalkınma Bakanının buzurlarında BOTAŞ ve DEPA Genel Müdürleri tarafından bir Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Aynı tarihte iki ülke Bakanları doğal gaz ve elektrik konularında işbirliğini içeren bir de Ortak Bildiri imzalamışlardır. Proje AB TEN programının öncelikli projeleri arasında yer almaktadır. Projenin fizibilite ile mübendilik çalışmalarının tamamlanmasının ardından, 23 Aralık 2003 tarihinde Ankara’da düzenlenen bir törenle doğal gaz alım-satım anlaşması imzalanmıştır. Buna göre 750 milyon metreküp ile başlayacak taşıma miktarı 2012 yılında 11 milyar metreküp’e ulaşacaktır. Bu miktarın 3 milyar metreküpünün Yunanistan’a, 8 milyar metreküpünün İtalya’ya taşınması öngörülmektedir. 209 km’si Türkiye sınırlarında olmak üzere, toplam 300 km uzunluğundaki hattın, 2006 yılında tamamlanması planlanmaktadır. Boru hattının Yunanistan’dan sonra İtalya’ya uzatılması ile ilgili çalışmalar da başlatılmış bulunmaktadır. Konu ile ilgili olarak İtalyan- Edison Gas ve DEPA bir anlaşma imzalamışlardır. Projeye finansal destek sağlanması amacı ile AB TEN programı fonuna yapılan başvuru kabul edilmiştir. Projenin ön fizibilite çalışmaları tamamlanmış olup, fizibilite çalışmasının ibalesine Edison Gas ve DEPA tarafından çıkmıştır. Türkiye- Yunanistan DGBH projesi kapsamında imzalanan doğal gaz alım-satım anlaşması projenin İtalya bağlantısı için önemli bir aşamadır. Böylelikle Türkiye-Yunanistan DGBH Projesi, Türkiye-Yunanistan-İtalya DGBH Projesi’ne dönüşebilecektir.

(**) Takip eden sayfalarda bu hat hakkında bilgi sunulacaktır.

enerji sağlayıcılarıyla ilişkilerimize “security of supply”(*) temelinde yaklaşılması gerekmektedir. Bu nedenle, İran’la veya diğer kaynak ülkelerle ilişkilerimiz sağlam temellere oturtulmalıdır. Ancak, İran İslam Devriminin ilk yıllarından bu yana Türk-İran ilişkilerinde hakim olan unsurların “güvensizlik ve şüphe” temelinde geliştiği görülmektedir. İki ülke ilişkilerinin orta ve uzun vadede sağlam temellere ve karşılıklı güvene dayalı bir şekilde geliştirilmesi olanaklı görülüyorsa, veya görünür bir gelecekte böyle bir beklenti yoksa, Avrupa’ya enerji sevkiyatıyla ilgili projelerde İran seçeneğinin derhal gözden geçirilmesinde büyük yarar bulunmaktadır. Zira, İran seçeneği Batı için hayata geçirmeye çalıştığımız projelerde elimizi zayıflatacak gelişmelere dahi neden olabilecektir.

Avrupa gaz arz açığının doğu ve güneyimizde yer alan ülke kaynaklarından ve ülkemiz üzerinden karşılanması amacıyla geliştirilen bir diğer proje, Türkiye-Bulgaristan-Romanya-Macaristan-Avusturya (NABUCCO)(**) Doğal Gaz Boru Hattı projesidir. Bu proje ile taşınması planlanan gazın kaynakları henüz belirlenmemiş olsa da, bu hat Avrupa’ya diğer bir hattan da girişimizi sağlayacaktır. Hazar Bölgesi ve Orta Doğu doğal gaz rezervlerini, talebi yoğun Avrupa pazarlarına ulaştırmayı öngören Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi ile, ilk etapta güzergahı oluşturan ülkelerin gaz ihtiyacı karşılanıp, diğer ülkelerin gaz talep gelişimlerine göre takip eden yıllarda Avusturya’nın Avrupa’da önemli bir doğal gaz dağıtım noktası olma

(*) Arz güvenliği

(**) Türkiye-Bulgaristan-Romanya-Macaristan Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (Nabucco Projesi) <http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/bulgaristan.asp> Çeşitli uluslararası kuruluşlarca gerçekleştirilen projeksiyonlara göre, Türkiye üzerinden Avrupa’ya artan miktarlarda Hazar ve Ortadoğu gazı taşınacak, bu miktar 2010’lu yıllardan başlamak üzere özellikle 2020’lerde oldukça büyük miktarlara ulaşılacaktır. Bu olgu Avrupa’ya gaz taşıma stratejisi kapsamında Yunanistan’a açılmamız ile birlikte başka açılımlar üzerinde durulmasını gerektirmektedir. Bu kapsamda geliştirilen yeni bir proje ile Bulgaristan’dan başlayıp Romanya ve Macaristan güzergahını izleyerek Avusturya’ya ulaşılması planlanmaktadır. Proje ile Bulgaristan’ın Bulgargaz, Romanya’nın Transgaz, Macaristan’ın MOL ve Avusturya’nın OMV Gas firmaları ile ortaklaşa çalışmalar yürütülmektedir. AB TEN programı fonundan fizibilite için bibe kredi almak amacıyla OMV Gas tarafından başvuru yapılmış ve 15 Temmuz 2003 tarihinde fizibilite çalışmasının yarısının TEN fonundan karşılanması şeklinde karar alınmıştır.

Avusturya’ya ulaşacak güzergah ile ilk etapta Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Slovakya, Çek Cumhuriyeti gibi yeniden yapılanan ekonomilerin gaz ihtiyacı karşılanıp, diğer ülkelerin gaz talep gelişimlerine göre takip eden yıllarda Avusturya’nın Avrupa’da önemli bir doğal gaz dağıtım noktası olma özelliğinden faydalanılarak batı Avrupa’ya ulaşılması planlanmaktadır. AB ülkelerinin sona erecek gaz kontratlarının yerini ülkemiz üzerinden taşınacak gazla ilgili anlaşmalar alabileceği gibi, AB’nin bedeflemiş olduğu serbest gaz piyasası koşulları oluştuğunda, Avusturya dahil söz konusu ülkelerin devam eden alım kontratları, rekabetçi fiyat koşulları dabilinde yine doğumuzdaki gaz kaynakları ile yer değiştirebilecektir.

Projenin pazar ve modelleme çalışmalarının tamamlanmasının ardından, Teknik fizibilite çalışmaları başlatılmıştır. Proje ortaklarınca Haziran 2004 tarihinde, projenin finansman ve boru hattı taşıma kapasitesinin pazarlanması işlerini yürütmek üzere Nabucco Company Pipeline Study GmGH (Nabucco Boru Hattı İş Geliştirme Şirketi) kurulmuştur. Şirketin merkezi Viyana’da dir.

Projenin Yönlendirme Komitesi kararı uyarınca; her ülkenin kendi sınırları içinde kalan boru hattı kesimi çalışmaları için alt-taşeron seçmeleri gereği; Projenin Türkiye Kesimi mühendislik çalışmasının ibalesi yapılmış ve ibaleyi kazanan firma ile Temmuz 2004 tarihinde sözleşme imzalanarak, firma çalışmalarına başlamıştır.

özelliğinden faydalanılarak Orta ve Batı Avrupa'ya ulaşılması amaçlanmaktadır. Avusturya'nın (Baumgarten) halihazırda Avrupa'ya ulaşan transit gazın dağıtım merkezi konumunda olması, stratejilerimizi belirlerken yönlendirici bir rol oynamıştır.

7.4.4. Değerlendirme

Rusya Federasyonu enerji işbirliğinde ülkemiz açısından özel bir yer işgal etmektedir. Halen en önemli doğal gaz ve petrol tedarikçimiz olan Rusya ile enerji ilişkilerimiz, bilindiği üzere, 1984 tarihli doğal gaz anlaşmasıyla başlamıştır. Birinci batı hattı olarak da bilinen bu anlaşmanın süresi önümüzdeki yıllarda (2009-2010) sona erecektir. 6 milyar metreküp alım yaptığımız bu anlaşmanın sona erdirilip, erdirilmeyeceği hususu hala belirsizliğini korumaktadır. Bu durum, Türkiye'nin doğal gazla olan talebinde "burnunun ucunu" dahi görmekten aciz olduğu gibi mizahi bir yaklaşımla eleştirilmektedir.

Öte yandan, Rus enerji devi Gazprom'un LNG'ye yönelerek, Rus gazını daha uzak mesafelere taşımak arzusunun da ülkemizi yakından ilgilendirmesi gerekiyor. Enerji analistlerince önümüzdeki dönemde ABD'nin de LNG'ye ihtiyaç duyacağı belirtilmektedir. LNG teknolojisinin giderek geliştiği süreçte, enerji ticareti açısından önemli bir merkez olma yolundaki Ceyhan'da bir LNG terminalinin(*) kurulmasının yerinde bir girişim olacağı belirtiliyor. Bu yatırımla, Ruslar'ın kendi gazlarıyla kendi LNG'lerini elde ederek satabilmeleri mümkün olabilecektir.

Rusya'da rafinaj problemleri olduğu da hatırlanması gereken bir başka başlıktır. Bu başlık, iki ülke ilişkilerinde yeni ve önemli bir işbirliği potansiyeli anlamına gelmektedir. Nitekim, Rus firmalarının Türkiye'de rafineriler kurulması yönündeki girişimlerine acilen müspet yanıtlar verilmesi, hatta ortaklıklar kurulması için ilgili Türk firmalarının teşvik edilmesi gerekmektedir. Rusya, Bulgaristan ve Yunanistan arasında imzalanan Burgaz-Dedeağaç petrol boru hattı anlaşması örneğinde olduğu gibi, bu coğrafyada, Türkiye'nin alternatiflerinin bulunabileceği gerçeğini sürekli olarak hatırlanması gerekmektedir. Nitekim, Rus basınında yer alan yorumlarda, Eylül 2006'da imzalanan petrol boru hattı Anlaşmasıyla, Rusya'nın dış pazarlara açılımında Türkiye'ye olan bağımlılığının bir ölçüde azaldığına işaret edilmiştir.

(*) Botaş'ın eski daire başkanlarından Sayın Ali Arif Aktürk'le yaptığım görüşme esnasında da gündeme getirilmiştir.

Öte yandan, bazı çevreler, ülkemiz açısından enerji tedarikinde önem arz eden ülkelerle, dış ticaretin ve ekonomik ilişkilerin finansmanında “enerji”yi bir araç olarak değerlendirebilmenin yollarını aramamız gerektiği üzerinde durmaktadırlar. Bu kapsamda 1980’li yıllarda SSCB’den yaptığımız mal mukabili doğal gaz ithalatı gündeme getirilmektedir. Kamuoyunun eksik bilgilendirilmesi sonucu, söz konusu uygulamanın iki ülke arasında bire bir “barter” ticareti olduğu zannedilmektedir. Bilindiği üzere, Türkiye ile SSCB arasında 1982 yılında ticari ödemelerde serbest dövizle geçilmesine dair bir Protokol imzalanmıştı. Bu Protokol, 1 Ocak 1983 tarihinden itibaren, iki ülke arasında ticari mübadelelerden doğan tüm ödemelerin serbest dövizle yapılmasını öngörmekteydi. Nitekim, o tarihten bugüne kadar yapılan, doğal gaz dahil tüm mübadeleler de serbest dövizle gerçekleştirilmiştir.

Komşularla enerji işbirliğinde örnek bir proje olarak algılanan, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı projesinin, Azeri petrolünün dünya pazarlarına taşınmasında son derece önemli aşama olduğu vurgulanmaktadır. Proje ile ilgili detaylı bilgilerin yer aldığı BTC sitesinde şu ifadeler yer verilmektedir:

“BTC Projesi ile Türkiye, Güney Kafkasya ve Orta Asya’ya, Türkiye ve Akdeniz’e bağlaması planlanan ve “Doğu-Batı Enerji Koridoru” olarak adlandırılan sağlam bir güvenlik koridoru oluşturmayı ve bu sayede Batı’nın çok önem verdiği bir mesele olan “enerji arz güvenliği” açısından sağlam bir temel atılmasını garantilemiş olmaktadır. BTC ile jeopolitik gücünü sağlamlaştıran Türkiye, ayrıca, Türk Boğazları’ndaki aşırı trafik yükünden kaynaklanan geçiş risklerinin en aza indirilmesi açısından da açık ve önemli bir avantaj sağlayacaktır.”³⁹⁰

BTC projesindeki pay dağılımı incelendiğinde (BP % 30.10, SOCAR % 25, CHEVRON % 8.90, STATOIL % 8.71, TPAO % 6.53, ENI % 5, TOTAL % 5, ITOCHU % 3.40, INPEX % 2.50, CONOCOPHILLIPS % 2.50, AMERADA HESS % 2.36) taşınan petrolün büyük ölçüde bölge dışı aktörlerin kontrolünde olduğu görülmektedir. Bu itibarla, bu tip projelerde, bölge ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesine verilen önem kadar, enerji aktörlerinin Türkiye ile ilişkilerinin düzeyinin de önem arz ettiği bilinmektedir. Salt proje bazlı olarak değerlendirildiğinde bile, BTC’nin ülkemize katkılarının abartılarak kamuoyuna sunulduğu düşünülmektedir. Oysa, bütünsel bir komşuluk politikası açısından projeyi değerlendirdiğimizde, “bir komşuyu yok sayarak gerçekleştirilen projenin, Ermenistan ile Türkiye arasındaki karşılıklı bağımlı-

³⁹⁰ <http://www.btc.com.tr/proje.html>

lığı tesis edebilecek bir girişim olması fırsatı acaba gözden kaçırılmış mıdır?" sorusu akla gelmektedir.

7.5. Dış Ticaret

Daha önceki bölümlerde de ifade edildiği üzere, komşu ve çevre ülkelerin büyük çoğunluğunda geçiş süreci ekonomisi şartları hüküm sürmektedir. Pazarın genel görünümü, hukuki ve finansal alt yapı ve tüketici kimliğinin - bilincinin de 'geleşme' sürecine konu olması, bu ülkelerle ticari ilişki kurulmasında çeşitli sorunları gündeme getirmektedir. Pazarın arz ettiği olumsuz koşullar kuşkusuz tüm yabancı firmalar açısından geçerlidir. İşte bu noktada, mevcut durumu avantaj haline getirerek, özellikle batılı firmaların başvuramayacakları usul ve yöntemlerle pazara giriş yolunda gayret gösterilmesi, son 15 yılda, özellikle eski SSCB ülkeleri pazarlarında, tekstil ve konfeksiyon sektörü başta olmak üzere, firmalarımıza büyük avantaj sağlamıştır. Bu nedenle, bu ülkelere yönelik güncel dış ticaret istatistiklerinin incelenmesinde ve son yıllarda resmi ticaretimizde görülen artış oranlarının yorumlanmasında; 1990'lı yıllarda gerçekleştirilen bavul ticaretinin, süreç içerisinde giderek resmi ticaret şekline dönüşmüş olduğu dikkate alınmalıdır.

Türk firmalarının komşu ve yakın pazarların büyük çoğunluğunda (özellikle tarım ürünlerinde) yüksek tarifelerle karşı karşıya oldukları bilinmektedir. Yüksek tarifelerin yanında ithalatta uygulanan diğer vergilerin varlığı da rekabet gücümüzü zayıflatıcı etki oluşturmaktadır. Komşu ve yakın pazarlarda karşı karşıya kalınan tarife dışı engeller, bankacılık ve finans hizmetlerindeki sıkıntılar, taşımacılıktan ve gümrük uygulamalarından kaynaklanan sorunlar, işadamları ve taşımacılar için ağır vize koşullarının mevcudiyeti sorunlarımızın başlıcalarını oluşturmaktadır. Türkiye'nin, komşu ve çevre ülkelere ihracatının geliştirilmesi için karayolu taşımacılığının yanı sıra ivedilikle kombine taşımacılık sistemlerine yönelmesi gerekmektedir. Karayolu nakliyesi, yüksek maliyetler ve keyfi olarak uygulanan yüksek transit geçiş ücretleri nedeniyle rekabet gücümüzü zayıflatmaktadır. Bu nedenle, özellikle eski Sovyet coğrafyasına yönelik ihracatımızda, denizyolu ve demiryolu ile ulaşım projelerinin hayata geçirilmesi büyük önem arz etmektedir.

Komşu ülkelere yönelik ihracatımızda dikkat çeken önemli hususlardan birisi de, dahilde işleme rejimi (DİR) çerçevesinde üretilen malların ihracatında, başta Irak ol-

mak üzere, komşu ülkelerin coğrafi yakınlık nedeniyle özel bir konuma sahip olmalarıdır. Bu itibarla son yıllarda dahilde işleme rejimi kapsamında yapılan ihracat hacminde görülen artışla, komşu ve çevre ülkelere yönelik ihracatımızda görülen artış arasında bir paralellik olduğu düşünülmektedir. Bu noktada Irak ön plana çıkmaktadır. Ülkede hüküm süren şartlar gereği, bu ülkeye yönelik ihracatta yaşanan tüm sıkıntıların yanında, özellikle mal girişlerinde gümrük otoritesinin olmamasından dolayı ‘her türlü sevkiyat’ olanaklı hale gelmiş bulunmaktadır. Öte yandan, Irak’a yönelik ihracat rakamlarının analizinde çok çarpıcı ayrıntılar da bulunmaktadır. Örneğin, 2005 yılında Irak’a yapılan toplam ihracatımızın neredeyse % 10’a tekabül eden ‘un’ ihracatının, son üç yılda kaydettiği artış oranı dikkat çekmektedir.

Komşu ülkelere yapılan tarımsal ürün ithalatındaki gümrük ve sağlık kontrolleri yetersiz düzeydedir. Bu ürünlerin ciddi kontrol mekanizmalarına tabi tutulmaksızın ülkemize girişi en başta insan sağlığı açısından halkımızı tehdit eder mahiyettedir. Sınır komşularımızdan kayıt dışı olarak ülkemize giren başta canlı hayvan olmak üzere, tarım ürünleri ayrıca, iç pazarımızı bozucu etki de yaratmaktadır.

Tablo 7.3. EKONOMİK İZLENLER İHRACAT (Milyon ABD Doları)

ÜLKE ADI	1990	1995	1999	1995	2000	2005
ARABİSTAN	0	0	0	10	20	10
BULGARISTAN	70	8	70	100	70	1.700
CHEKİSTAN	0	0	0	50	150	200
İRAN	150	900	210	120	0	2.700
KAZAKHASTAN	70	47	80	300	300	1.700
RUSYA FEDERASYONU	160	190	550	1.250	600	2.300
SERBİYE	100	50	100	200	100	50
UKRAYNA	0	0	0	100	100	100
TJKTC	0	50	100	100	200	700
TURKİSTAN	0	70	100	200	400	1.100
İRAN	80	1.000	900	100	100	900
LİSTE TOPLAMI	900	2.000	2.000	5.200	3.900	15.000
GENEL TOPLAM	2.900	7.900	12.900	21.800	20.700	70.400
İRAN	30%	25%	15%	24%	19%	10%

KAYNAK: TÜRK İSTATİSTİK BÜYÜKLERİ

Komşu ülkelere yönelik ihracatımız 2005 yılı itibarıyla 13 milyar dolara ulaşılmış bulunmaktadır. Tablo 7.3'ün incelenmesinden de görüleceği üzere, 2005 yılında komşulara yönelik ihracatımızda Irak ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada Rusya Federasyonu, üçüncü sırada ise Romanya bulunmaktadır.

Komşu ülkelere yönelik ihracatımızda Yunanistan hariç tüm ülkelerde ilk sıralarda yer alan ortak kalem 'kazanlar-makineler'dir. Yani, makine imalat sanayimiz ağırlıklı rol oynamaktadır.

Rusya Federasyonu söz konusu olduğunda, resmi ihracatımızda ilk sırada otomotiv ve otomotiv yan sanayi ürünlerini görmekteyiz. 2005 yılı ihracatımızda bu kalem % 11'lik paya sahip bulunmaktadır. Rusya'ya ihracatımızda ikinci sırada yer alan ürün ise, meyvedir. Rusya ihracat istatistikleri incelenirken bavul ve kargo ticaretinin rolünü dikkate almamız gerekmektedir. Bilindiği üzere, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası verilerine göre 2005 yılında Bağımsız Devletler Topluluğu'na yönelik bavul ticareti hacmi 4 milyar dolar düzeyindedir. Bu rakamın büyük bir bölümünün Rusya'ya gerçekleştirilen bavul ticaretinden kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Bu nedenle, Rusya'ya yönelik ihracatımızın daha yüksek düzeyde gerçekleştiği söylenebilir. Bavul ticaretinin ana konusunu deri ve tekstil - konfeksiyon ürünleri oluşturduğundan ve bu kalemler ayrıca, Rusya'ya kayıtlı ihracatımızda da önemli paya sahip olduklarından dolayı, ihracat ve bavul ticareti birlikte ele alındığında, Rusya'ya gerçekleştirilen tüm ihracatımızda tekstil ve konfeksiyon ürünlerinin ilk sırayı işgal ettiği görülmektedir.

AB ile Rusya Federasyonu arasında yürütülen kapsamlı ilişkiler çerçevesinde yakın bir tarihte 'Serbest Ticaret Anlaşması'nın gündeme gelmesi beklenmektedir. Öte yandan, resmi ticaretimiz ile bavul ve kargo ticareti açısından önemli bir pazar niteliğindeki Rusya ile ülkemiz arasında Serbest Ticaret Anlaşması imzalanması hususu da sık sık tartışılmaktadır. Ancak, AB'den önce Türkiye ile Rusya arasında STA konusunda bir adım atılması mümkün bulunmamaktadır. Bilindiği üzere, Gümrük Birliği'ne ilişkin 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararınının 16. maddesi gereğince ülkemizin Gümrük Birliği'nin kapsadığı sanayi ürünlerinde üçüncü ülkelere Ortak Gümrük Tarifelinin ilerisinde bir taviz tanınması söz konusu değildir. Türkiye'nin Birlik'ten önce bu yönde adım atması gümrük birliği kapsamında ticaret sapması yaratacağı için böyle bir gelişmeye AB tarafından da sıcak bakılmayacağı düşünülmektedir.

Elektrikli makineler tüm komşularımıza yönelik ihracatta ilk sıralarda yer alan diğ er bir ortak ve önemli kalemdir. Plastikler ve oto yan sanayi ürünleri de önemli kalemler arasında yer almaktadır.

Komşu ülkelerden yapılan ithalatımız, Tablo 7.4'te yer alan verilere göre, 2005 yılında 25 milyar dolar seviyesindedir. Komşularımızdan yapılan ithalatımızda ilk sırada Rusya Federasyonu, ikinci sırada İran, üçüncü sırada ise Ukrayna bulunmaktadır.

TABLO 7.4. KOMŞU ÜLKELERDEN İTHALAT (2000-2005) (Milyar USD) (Devlet)

ÜLKE ADI	2000	2005	2000	2005	2000	2005
AZERBAIJAN	0	0	0	21	56	200
BELARUS	156	20	21	90	96	1.190
GÜRCİSTAN	0	0	0	50	155	305
İRAN	1.247	1.196	1.046	34	0	409
KAZAKHSTA	140	63	200	368	674	2.086
RUSYA FEDERASYONU	100	230	1.247	2.062	5.867	12.867
SERBİYE	17	86	61	208	140	212
UKRAYNA	0	0	0	206	300	2.064
KİTTC	0	7	30	12	7	44
TİRKMENİSTAN	46	47	128	200	451	726
İRAN	209	1.266	400	600	816	2.401
LISTE TOPLAMI	2.700	2.892	5.240	4.700	8.740	28.929
GENEL TOPLAM	7.908	11.747	22.702	51.707	54.902	116.774
ORAN	30%	25%	23%	9%	16%	25%

Kaynak: TÜRK İİB.

2005 yılında Türkiye'nin komşularıyla dış ticaretinde verdiği açık 12 milyar dolar düzeyindedir. Diğ er bir ifadeyle, komşularımızla ticaretimizde ihracatımızın ithalatımızı karşılama oranı % 50 civarındadır. Önümüzdeki yıllarda, Rusya ve İran'dan daha fazla doğal gaz ithal edeceğimiz düşünöldüğünde, söz konusu açığın daha da büyümesi beklenmektedir.

Ülkeler ve sektörler itibarıyla ithalatımız incelendiğinde, komşularımızdan ithalatta mineral yakıtların (petrol ve doğal gaz) ilk sırada bulunduğu görülmektedir. Rusya, İran, Ukrayna, Romanya, Azerbaycan ve Irak'tan yapılan ithalatta bu kalem, ilk sırada yer almaktadır. Yunanistan'dan yapılan ithalatta da 'taşkömürü katranı ve ham petrolden ürünler' ilk sırada bulunmaktadır. Komşulardan ithalatımızda ikinci önemli paya sahip ürün demir ve çeliktir. Bakır ve bakır ürünleri ile gübre de ağırlığı olan kalemler arasındadır.

7.5.1 Komşu ve Çevre Ülkeler

Komşu ve çevre ülkelerin tümüne yönelik ihracatımızın 2005 yılı itibarıyla 23 milyar dolara ulaşmış olduğu görülmektedir. Aşağıda yer alan Tablo 7.5'in incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, 2005 yılında ihracatımızda Irak, komşu ve çevre ülkeler sıralamasında da yine ilk sırayı almaktadır. İkinci sırada Rusya Federasyonu, üçüncü ve dördüncü sıralarda Romanya ve Birleşik Arap Emirlikleri bulunmaktadır.

Bu ülkelere yönelik ihracatımızdaki önde gelen ürünler, komşularımıza yönelik ihracatımızdaki kalemlerle aynı ürünlerdir.

Diğer taraftan, ilaç, tıbbi cihaz ve malzemeler, elektronik cihazlar, otomotiv ve otomotiv yan sanayi ürünleri, tarım ve gıda sanayi ürünleri, inşaat malzemeleri gibi ürünler komşu ve çevre ülkelerin ithalatında önemli yer işgal etmektedir. Bu nedenle, bu ülkelere yönelik ihracatımızda, bu sektörlerle ve katma değeri daha yüksek ürünlere ağırlık verilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Komşu ve çevre ülkelerden yapılan ithalatımız ise Tablo 7.6'da yer alan verilere göre, 2005 yılında 35 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Komşu ve çevre ülkelerden yapılan ithalatımızda da ilk sırayı Rusya Federasyonu, ikinci sırayı İran, üçüncü sırayı Ukrayna işgal etmektedir.

2005 yılında Türkiye'nin komşu ve çevre ülkelerle dış ticaretinde verdiği açık 13 milyar dolar düzeyindedir. Diğer bir ifadeyle, komşu ve çevre ülkelerle ticaretimizde ihracatımızın ithalatımızı karşılama oranı % 62 civarındadır. Komşu ve çevre ülkelerden yapılan ithalatta da mineral yakıtların ilk sırada bulunduğu görülmektedir. Rusya, İran, Ukrayna, Romanya, Azerbaycan, Irak, Suudi Arabistan, Cezayir ve Libya'dan yapılan ithalatta bu kalem ilk sıralarda yer almaktadır.

TABLE 7.4: Change in Green Finance Yields (Billion Litas) (2000=100%)

INDEX NAME	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
AGRICULTURE	2,432	496	8,071	6,981	20,272	66,688	30,075	21,602
ASSEMBLY INC	5,660	58,042	61,308	73,788	79,786	104,128	161,328	191,148
ASSEMBLY INC	0	162,960	289,971	271,204	211,612	87,688	60,884	12,082
BALANCE	5,812	12,662	28,668	11,159	18,058	28,658	51,018	41,668
BALANCE	0	2,672	21,792	20,084	20,302	19,178	24,078	19,178
BANK AND FINANCIAL	0	0	519,079	367,148	497,128	782,068	1,149,728	1,479,148
BANK AND FINANCIAL	0	7,892	26,971	27,187	44,264	6,227	46,978	28,227
BANK AND FINANCIAL	11,366	182,178	293,054	200,418	286,337	671,668	854,328	1,178,824
CONSTRUCTION	201,097	269,247	484,622	421,864	124,282	171,032	866,217	881,188
CONSTRUCTION	0	247	1,412	4,948	2,779	5,345	6,572	7,128
CONSTRUCTION	0	0	178	4,987	9,996	24,937	26,124	21,028
CONSTRUCTION	408	11,009	27,168	32,318	37,317	58,739	77,719	109,378
ENERGY	24,072	61,268	78,414	94,128	189,992	289,178	489,178	679,178
ENERGY (EXCEPT)	0	40	5,420	5,008	4,729	6,449	5,008	5,440
ENERGY (EXCEPT)	0	68,128	181,178	149,888	184,222	177,628	284,888	271,762
ENERGY (EXCEPT)	0	28,187	23,660	20,112	47,672	49,508	118,188	187,024
ENERGY	24,072	122,998	0	0	0	82,178	1,829,022	2,178,022
FINANCIAL	499,648	268,124	299,278	340,024	333,042	333,278	418,128	589,088
FINANCIAL	16,128	249,107	68,112	80,218	86,148	1,084,998	1,471,022	1,666,918
FINANCIAL	6,112	18,667	5,562	6,482	19,579	19,668	25,028	87,048
FINANCIAL	0	148,771	128,728	129,791	169,114	243,994	471,182	479,962
FINANCIAL	0	58,188	28,579	17,338	24,008	48,667	34,787	89,579
FINANCIAL	92,228	118,098	74,628	206,788	189,047	16,192	266,982	289,188
FINANCIAL	151,668	158,662	221,347	200,024	203,128	319,068	470,274	791,312
FINANCIAL	228,148	248,811	87,187	67,074	107,112	274,718	447,284	484,167
FINANCIAL	58,668	159,111	129,248	162,882	187,338	148,128	234,484	199,018
FINANCIAL	48,182	178,128	129,994	170,242	229,994	284,027	409,998	479,022
FINANCIAL	0	78,667	187,248	89,818	181,218	127,719	149,338	183,078
FINANCIAL	169,128	246,114	47,187	42,169	42,998	44,178	47,124	68,028
FINANCIAL	0	7,279	28,127	37,818	39,001	48,204	66,337	81,128
FINANCIAL	0	148,112	82,027	89,221	84,178	148,122	217,222	271,072
FINANCIAL	47,604	58,639	57,667	24,188	57,667	78,204	66,488	187,024
FINANCIAL	89,128	481,902	421,018	492,028	567,187	874,967	1,284,028	1,784,968
FINANCIAL	0	1,128,778	842,029	514,187	1,179,629	1,567,024	1,899,029	2,379,029

ÜLKE ADI	1999	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
SİRKETİN	0	0	96,600	81,261	122,091	164,676	211,214	257,874
SLOVAK CUMHUR.	0	16,732	20,197	27,995	33,298	51,318	106,609	122,712
SLOVENYA	0	12,679	47,581	62,667	66,981	102,508	166,559	172,420
SOMALİ	0	167	746	198	769	230	750	2,207
SUDAN	21,766	17,668	77,662	74,577	79,832	61,794	89,642	145,212
SURİNY	691,694	300,860	186,667	281,141	266,704	418,776	399,008	561,669
TRAVEL AKADİMYAN	264,676	4,000	266,000	280,000	300,000	400,000	400,000	500,000
TARİKHONAN	0	6,000	4,407	13,200	10,500	21,000	41,000	46,717
TUNUS	20,796	73,246	162,072	180,500	171,147	200,015	196,167	234,789
TÜRKMENİSTAN	0	56,200	120,199	109,279	100,021	170,547	214,848	280,695
UZBEKİSTAN	0	200,574	250,120	280,180	325,285	444,967	572,000	618,556
INDONAN	4,545	10,544	24,500	50,602	51,375	12,404	29,139	56,959
İRANIN	60,872	106,817	99,574	100,904	106,670	149,618	229,464	280,680
YEMEN	0	60,999	69,164	100,562	109,562	176,969	200,945	197,199
YULANİSTAN	130,287	200,000	400,000	400,000	200,000	300,000	1,100,000	1,100,000
İHTİSAPLAMASI	2,300,000	6,000,000	6,500,000	7,200,000	8,500,000	12,400,000	17,000,000	20,000,000
İHTİSAPLAMASI	10,000,000	10,000,000	10,000,000	10,000,000	10,000,000	10,000,000	10,000,000	10,000,000
ORTALAMA	20%	20%	20%	20%	20%	20%	20%	20%

Kapsamlı İTİM Dış Ticaret İhtisapları

İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME) uzmanlarından Ayşe Oya Benli tarafından hazırlanmış olan ‘Komşu ve Yakın Pazarlar’ başlıklı çalışmada, dış ticaret alanında komşu ve yakın pazarlarla ilgili kapsamlı bilgilere yer verilmektedir. Bu ülkelerin arz ettiği potansiyelden dış ticaretle ilgili çeşitli analizlere değin tüm konuların kapsandığı çalışmada, ayrıca ihracatçı firmalarımız üzerinde uygulanan bir Anket sonuçları da bulunmaktadır. Komşu ve Yakın Pazarlarda karşılaşılan Tarife ve Tarife Dışı engellerin tespiti anketinin sonuçları, belirtilen kaynakta yer aldığı şekliyle aşağıda sunulmaktadır.

TABLE 7.6: Kenya vs. Green Fertilizers: Value Added by Industries (Millions USD Per Day)

INDUSTRY	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
AGRICULTURE	908	91	-60	-60	1,074	1,066	6776	8,760
AGRI-MINERALS	1,465	1,778	2,708	2,449	2,575	4,378	16,379	16,307
AGRI-MANUFACTURING	0	20,777	87,081	103,871	64,081	122,007	116,784	272,114
TEXTILES	8,716	8,956	21,704	14,914	18,097	15,175	16,181	18,009
HEAVY MANUFACTURING	0	16,683	18,006	20,878	20,080	26,174	42,281	46,178
DEPARTMENT STORES	0	0	20,740	40,740	100,000	112,007	100,480	700,447
RETAIL STORES	0	127	7,497	4,026	6,917	8,914	11,176	17,488
DURABLES	20,000	400,000	400,400	200,000	200,400	800,400	200,404	1,100,000
NON-DURABLES	207,000	147,000	1,700,174	1,000,000	1,170,700	1,000,700	1,270,070	1,000,000
WINE	0	0	0	0	180	200	30	60
MINING	2,288	1,888	188	480	7,887	20,140	16,007	80,000
INDUSTRY	91,176	104,176	11,000	20,184	60,110	70,180	200,170	100,210
MINING (EXCEPT)	0	0	180	90	18	184	918	918
MANUFACTURING	0	10,177	10,780	10,014	60,000	21,000	200,000	20,000
TEXTILES	0	9,880	20,070	17,000	9,000	18,007	20,000	20,000
WINE	100,000	0	0	0	0	100,000	40,000	40,000
TEXTILE	40,000	40,000	40,000	40,000	50,000	100,000	100,000	2,000,000
WINE	60,000	100,000	10,000	10,000	10,000	10,000	10,000	10,000
TEXTILE	400	1,400	11,110	4,770	18,400	8,110	17,707	80,700
MANUFACTURING	0	10,000	10,000	10,000	20,000	20,000	40,000	100,000
MINING	0	9,910	7,000	4,000	17,400	18,000	13,000	14,110
MINING	14,007	10,000	10,000	10,000	20,000	10,000	20,000	40,000
MINING (EXCEPT)	9,170	12,000	8,007	7,000	20,000	24,000	24,000	44,000
WINE	100,000	100,000	100,000	100,000	100,000	100,000	1,000,000	1,000,000
MANUFACTURING	110,000	80,000	210,000	100,000	200,000	410,000	700,000	140,000
MINING	0	10,000	10,000	9,110	14,000	27,000	11,000	10,000
WINE	20,000	20,000	100,000	21,000	100,000	100,000	200,000	20,000
MINING	0	10,000	7,000	9,000	4,000	10,000	27,000	11,000
MANUFACTURING	0	60,000	10,000	20,000	70,000	10,000	100,000	20,000
MINING	40,000	100,000	10,000	100,000	100,000	100,000	200,000	100,000
MINING	100,000	100,000	100,000	100,000	100,000	100,000	1,000,000	1,000,000
MINING	0	2,000,000	2,000,000	2,000,000	2,000,000	2,000,000	2,000,000	2,000,000
MINING	0	0	10,000	10,000	10,000	20,000	10,000	10,000
MINING	0	10,000	10,000	10,000	100,000	200,000	200,000	200,000

İL/İLÇE ADI	1999	1999	2000	2001	2002	2004	2004	2004
TOPLAM	0	55,467	55,657	48,248	57,115	55,072	505,712	717,667
İÇİMLİ	0	812	1,19	104	121	1,042	924	899
İÇİMLİ	5,266	11,567	8,623	1,257	10,408	7,141	12,072	7,558
İÇİMLİ	86,815	204,811	166,268	45,885	185,267	41,898	81,615	212,181
İÇİMLİ	712,408	1,240,208	981,607	775,418	752,736	589,227	1,221,287	1,888,294
İÇİMLİ	0	6,112	16,111	1,662	4,666	16,666	6,666	4,666
İÇİMLİ	70,627	46,224	64,224	71,224	71,224	58,140	100,110	117,224
İÇİMLİ	0	111,666	91,666	71,666	105,666	121,666	1,71,666	104,666
İÇİMLİ	0	886,248	587,248	757,248	581,248	1,221,248	7,508,248	7,681,248
İÇİMLİ	0	12	21	224	12	1,224	1,187	1,224
İÇİMLİ	54,118	71,242	70,273	13,273	16,242	16,242	14,124	28,271
İÇİMLİ	0	6,08	7,08	21	40	1,01	1,226	1,226
İÇİMLİ	178,227	780,227	450,215	386,224	372,462	427,215	501,215	706,227
İÇİMLİ	4,221,748	31,666,467	11,111,741	11,109,410	12,817,247	1,740,121	26,111,117	7,111,111
İÇİMLİ	21,221,122	22,707,226	24,521,221	41,240,222	21,221,227	61,221,227	27,240,224	116,774,224
İÇİMLİ	10%	20%	20%	20%	20%	20%	20%	20%

KAYNAK: İTİM İTİM Ticaret Kurumları

7.5.2. Anket Sonuçları

Azerbaycan Pazarında Karşılaşılan Ticari Engeller

- Gümrük işlemleri karmaşık ve masraflıdır.
- Gümrüklerde karmaşık mevzuat yapısı nedeniyle kanun dışı ödeme talepleriyle karşı karşıya kalınmaktadır.
- Ülkeye ihracatta, bitki sağlık sertifikası ve standart belgeleri gibi belgeler talep edilmektedir.
- İthalatta uygulanan gümrük vergisi oranları yüksek olup, ilave vergiler de uygulanmaktadır.
- Bankacılık sisteminden kaynaklanan para transferi zorlukları bulunmaktadır. Akreditif açılmamaktadır.

Bulgaristan Pazarında Karşılaşılan Ticari Engeller

- Bankacılık sisteminden kaynaklanan sorunlar bulunmaktadır.
- Ülke tarım ürünleri ithalatında bitki sağlık sertifikası talep etmektedir.
- Türkiye-Bulgaristan STA Anlaşması kapsamında pazara giriş kolaylıkları tanıyan ürünler haricinde tarım ürünleri ithalatında yüksek gümrük vergisi oranları uygulanmaktadır.
- Etiketleme, markalama ve paketlemede özel koşullar bulunmaktadır. Ürünlerin üzerinde Bulgarca muhteviyat bilgisi bulunması zorunludur.
- Ülkede kaliteli Türk malı imajının yerleştirilmesi gerekmektedir.

Gürcistan Pazarında Karşılaşılan Ticari Engeller

- Gümrük vergileri yüksek oranlarda uygulanmaktadır.
- Ülkede bankacılık sistemi düzgün çalışmamakta, bu nedenle ödeme sıkıntıları yaşanmaktadır. Akreditif açılmamaktadır.
- Türk mallarına karşı bir güvensizlik sorunu bulunmaktadır. Kaliteli Türk malı imajı oluşturulması gerekmektedir.
- Karmaşık ithalat mevzuatı gümrüklerde sorunlara ve haksız ödemelere sebep olmaktadır.

İran Pazarında Karşılaşılan Ticari Engeller

- Gümrük vergisi oranları yüksektir.
- İthal ürünlere gümrük vergisi dışında ilave vergiler de uygulanmaktadır.
- Ülke, ithalatta miktar kısıtlamaları uygulamaktadır.
- İthalat yasakları bulunmaktadır.
- Çeşitli izin belgeleri gerekmektedir. Ayrıca ürün standartları ve sağlığa uygunluk konularında belgelendirme talep edilmektedir.
- Bankacılık sisteminin yeterince gelişmemiş olması sorun yaratmaktadır.
- Teyitli akreditif açılması hususunda önemli güçlükler yaşanmaktadır.
- Gümrük işlemlerinden kaynaklanan sorunlar bulunmaktadır. Gümrük işlemlerindeki karışıklık ve zorluk gecikmelere ve maliyet artışlarına sebep olmaktadır.
- Gümrüklerde ilave masraflar bulunmaktadır.

Romanya Pazarında Karşılaşılan Ticari Engeller

- Türkiye-Romanya arasındaki STA Anlaşması uyarınca sanayi ürünlerinin tamamına uygulanan gümrük vergileri kaldırılmıştır. Tarım ürünlerinde ise bazı ürünlerde pazara giriş kolaylıkları tanınmıştır. Ancak, firmalar tarafından, bazı tarım ürünlerinde yüksek oranlı gümrük vergileri bulunduğu belirtilmektedir.
- Bitki sağlık sertifikası ve benzeri belgeler talep edilmektedir.
- Bankacılık sisteminden kaynaklanan sorunlar bulunmaktadır. Finansman temini için firmalar banka garantisi bulamamaktadır.

Rusya Federasyonu Pazarında Karşılaşılan Ticari Engeller

- Firmalar ülkenin uyguladığı gümrük tarifelerinin yüksek oranlı olmasından şikayet etmektedir.
- Gümrük vergileri dışında ithalatta uygulanan %20 oranındaki KDV'nin yüksek olduğu belirtilmektedir.
- Türk mallarına karşı bir önyargı bulunmaktadır. Kaliteli Türk malı imajının oluşturulması gerekmektedir.
- Bankacılık sisteminden kaynaklanan sorunlar bulunmaktadır.
- İthalat mevzuatının karmaşık olması sorun yaratmaktadır.
- Ülkeye TIR karnesi ile yapılan sevkiyatlarda teminat sorunu bulunmaktadır.
- Gümrük işlemlerinden kaynaklanan gecikme gibi sorunlar yaşanmaktadır.

Suriye Pazarında Karşılaşılan Ticari Engeller

- Ülkede bankacılık sisteminin yapısı nedeniyle, para transferlerinde yaşanan sıkıntılar bulunmaktadır.
- Ankete katılan firmalar pazarda yüksek oranlı gümrük vergileri bulunmasından şikayetçidir.
- Gümrük vergileri dışında da ilave ithal vergisi uygulamaları bulunmaktadır.
- İthalat yasakları bulunmaktadır.
- Bitki sağlık sertifikası, ürün standartlarına ilişkin belgeler gibi belgelendirme gerekmektedir.
- Gümrük işlemleri uzamakta ve gümrüklerde gecikme gibi sorunlar yaşanmaktadır.
- Gümrüklerde çeşitli ilave masraflar bulunmaktadır.

- Arap Birliği uygulamaları çerçevesinde Türkiye’den ihraç edilen ürüne benzer bir ürünün Birlik üyesi bir ülkeden ihracı halinde tercihli gümrük vergisi oranları uygulanmaktadır. Bu durum Türk ürünlerinin fiyatlarını artırmakta ve ihracatı olumsuz yönde etkilemektedir.

Ukrayna Pazarında Karşılaşılan Ticari Engeller

- Gümrük vergisi oranları yüksek düzeydedir.
- İthalatta gümrük vergisi dışında uygulanan vergiler de yüksek düzeydedir. (Örn: KDV %20)
- Bankacılık sisteminden kaynaklanan sorunlar bulunmaktadır. Akreditif açılmamaktadır.
- Ülkede olumlu bir Türk malı imajı oluşturulması gerekmektedir.
- Bitki sağlık sertifikası ve diğer uygunluk belgeleri gerekmektedir.
- Gümrük işlemleri karmaşık ve sorunludur. Bu, zaman kaybı ve gereksiz masraflara neden olmaktadır.
- Ülkeden transit geçişlerde aslında yeni araçlardan istenilen ve “Dovzola” olarak adlandırılan izin belgesi ciddi sorunlara neden olmaktadır. Kanun boşluklarından kaynaklanmakta olan bu sorun kanun dışı ödeme talepleri ile karşılaşılmasına neden olmaktadır.

Yunanistan Pazarında Karşılaşılan Ticari Engeller

- Ürünlerle ilgili etiketleme, markalama ve paketleme koşulları bulunmakta, ürün standartları ile ilgili koşulların da yerine getirilmesi gerekmektedir.
- Ürünlerin ambalajları üzerinde Yunanca kullanım bilgileri ve ürün muhteviyatına ilişkin bilgilerin bulunması zorunludur.

7.6. Sınır Ticareti

Komşuluk ilişkilerinde akla ilk gelen başlık “sınır ticareti”dir. İki ülkenin sınıra yakın yerleşim bölgeleri arasında gerçekleştirilen bu ticaret türü, özünde bölgesel ihtiyaçların karşılanmasını amaçlamaktadır. Sınır ticareti ayrıca, yerel ekonomiye canlılık getirerek, halkın refah düzeyini arttırdığı gibi, mal kaçakçılığının her türlüşününün asgariye indirilmesi, istihdamın artırılması ve dış ticaretle de ilgilenen girişimcilik ruhunun gelişimine katkı sağlamaktadır.

Türkiye’de sınır ticareti uygulaması 1996 yılına kadar, sınır ve kıyı ticareti mevzuatına göre yürütülmüştür. Ülkemiz ile AB arasında tesis edilen gümrük birliği yükümlülükleri çerçevesinde AB normlarına uygun hale getirilmiş ve sınır illerinde yerleşik gerçek kişilerin “zaruri ihtiyaçlarını” karşılamak üzere ithalat işlemlerinde arıcılık, hayvancılık, bahçecilik ve ormancılık ürünleri ile sınırlı tutulmuştur.

1990’ların ikinci yarısında, özellikle doğu ve güney doğu şehirlerimizde yaşanan terör faaliyetleri karşısında orta ve dar gelirli bölge halkının gelir düzeyini arttırmaya yönelik olarak alınan kapsamlı ekonomik tedbirler çerçevesinde, 96/9025 sayılı Kararname ile sınır ticareti yoluyla yapılan ithalat kalemlerine motorin de ilave edilmiştir. Bölgedeki tüm girişimciler kar marjının diğer ürünlere göre yüksek olması nedeniyle motorin ticaretine yönelmişlerdir. Bu gelişme sınır ticaretini amacından uzaklaştırmış ve ticaret şekli sadece motorinden oluşan bir ticaret haline dönüşmüştür. Bu durum, zamanla Türkiye’ye kalitesiz ve standart dışı motorin girişine de olanak sağlayarak, piyasada ikili fiyatların oluşması sonucunu da doğurmuştur.

Öte yandan, bu dönemde başta yaş meyve ve sebze olmak üzere, tarım ürünlerinde de, “il ihtiyacı”nı aşan miktarlarda ithalata müsaade edilmiş ve tarım sektörümüz de haksız rekabetle karşı karşıya bırakılmıştır.

Ülkemizin sınır ticaretinde karşılaştığı temel sorun, komşu ülkelerin sınır ticareti kapsamında ağırlıklı olarak ülkemize göndermek istediği tarım ürünlerinin aynı zamanda sınır illerimizde de üretiminin bulunması, ülkemizden sınır ticareti kapsamında talep edilen ürünlerin ise, bölgede üretimi bulunmayan ürünlerden oluşmasıdır.

Motorin ticaretinden oluşan haksız kazancın ve vergi kaybının ortadan kaldırılmasına yönelik olarak 1999 yılından itibaren ilgili kamu kuruluşlarınca yapılan toplantılarda, motorinin sınır ticareti kapsamından çıkartılması için adımlar atılmış ve nihayet, 2002 yılında motorin bu kapsamdan çıkartılmıştır.

Bugün özellikle Doğu ve Güneydoğu’da, bölge halkının bu ticaret imkanlarından yeterince yararlanamadığı görülmektedir. Aslında basitleştirilmiş işlemlerle sınır ticaretinin gerçekleştirilmesi gerekirken, güvenlik mülahazaları ve diğer etkenler neticesinde bugünkü olumsuz tablo ortaya çıkmıştır. Konuyla ilgili olarak, 2000 yılında TBMM’de bir konuşma yapan dönemin Van Milletvekili Hüseyin Çelik (Bugün Milli Eğitim Bakanı) sınır ticareti uygulamaları konusunda gelinen noktayı çarpıcı bir

şekilde ortaya koymuştur. Son on yıllık süreçte, sınır ticaretiyle ilgili olarak kamuoyunda yapılan yoğun tartışmaların geniş bir özeti mahiyetindeki bu konuşma(*), konuyla ilgili nesnel bilgiler de içermektedir.

Bununla birlikte, Sabah Gazetesi yazarı Yavuz Donat 24.4.2006 tarihli köşesinde(**), Mülkiye Müfettişlerince hazırlanan gizli bir rapora gönderme yaparak, “Terör örgütü, kendine göre "gümrük noktaları" oluşturmuş. Kaçakçılardan "vergi" adı altında "haraç" alıyor. Yani kaçakçılığın önlenmemesi "terörün finansmanına katkı sağlıyor." şeklinde bir ifadeye yer vermesi, Doğu ve Güneydoğu'ya yönelik ekonomik açılımlar konusunun son on yılda ne denli hassas bir konu haline geldiğini açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

7.6.1. Sınır Ticaret Merkezleri (STM)³⁹¹

Türkiye'nin yaşam standartlarının düşük ve işsizliğin ciddi boyutlarda olduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu coğrafi bölgelerinde ekonomik, sına-i ve ticari gelişmenin hızlandırılması ve sınır ticareti uygulamasına bilhassa ihracat açısından ivme kazandırılması amacıyla, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya komşu ülkelere sınırı bulunan illerimizdeki gümrük hatlarında Sınır Ticaret Merkezleri Kurulmasına İlişkin 25/3/2003 tarihli ve 2003/5408 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı 10 Nisan 2003 tarihli ve 25075 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

Bu çerçevede, Artvin, Ardahan, Ağrı, Kars, Iğdır, Van, Hakkari, Şırnak, Mardin, Şanlıurfa, Gaziantep, Kilis ve Hatay illerinde STM kurulması, ayrıca bu illere komşu Erzurum, Muş, Bitlis, Siirt, Diyarbakır, Batman ve Adıyaman İllerinin de “mücavir il” kapsamında uygulamadan yararlandırılmaları öngörülmüştür. Buna göre, İran ile varılan mutabakatlar sonucunda, 2004 yılı başında Hakkari-Esendere, Ağrı-Sarısü ve Van-Kapıköy sınırlarımızda STM'ler faaliyete geçmiştir. (Bugün sadece İran'la aramızdaki üç sınır kapısında bu uygulama mevcuttur).

Sınır ticaret merkezlerinde faaliyet göstermek üzere mağazalar kurulması ve mağaza işletme izinleri verilmesi öngörülmektedir. Yapılacak ithalat ve ihracatın, bu merkezlerin işleticisi (kurulacak anonim şirket veya şirketler) ve işletme izni olarak

(*) http://www.buseyincelik.net/2000_meclis_konusma4.html

(**) <http://www.sabah.com.tr/2006/04/24/yaz27-50-106.html>

³⁹¹ DTM web sayfası

faaliyete geçecek mağaza sahipleri tarafından yapılması planlanmıştır. Bunlar da getirilen eşyaları, kapsamdaki illerdeki uygunluk belgesi(*) sahibi esnaf ve tüzel kişilere il ihtiyacı ölçütü(**) esas alınarak dağıtacaklardır. Ayrıca yolcular da, mağazalardan yolcu beraberli uygulaması kapsamında eşya satın alabileceklerdir.

STM'lerdeki ticaretin özel bir amaca yönelik olması nedeniyle, normal ticarete göre teşvik edilmesi ve bazı üstünlükler sağlanması söz konusudur. Bu üstünlüklerden bir tanesini de vergi avantajları oluşturmaktadır. Buna göre; sanayi ürünleri ithalatında, normal ithalatlarda alınması gereken vergi ve fonlar alınmazken sadece, KDV ve ÖTV'nin tamamı, tarım ürünlerinde ise, söz konusu ürünlerin ithalatında alınması gereken vergi ve fonların % 60'ı ile KDV'nin tamamı tahsil edilmektedir.

Öte yandan, STM' nin amacına uygun işleyebilmesi için karşılıklılık prensibi gözetilerek faaliyette bulunması gerekmektedir. Buna göre, STM kurulması öngörülen ilimize komşu ülkeyle görüşülmekte, sistem anlatılmakta, karşılıklı olarak hangi eşyanın bu kapsamda ticaretine izin verileceği müzakere edilmekte ve son aşamada eğer karşı tarafla her noktada anlaşılırsa STM kurulmasına karar verilmektedir. Bu süreç en önemli tarafı, karşı ülkenin de bizim onlara sağladığımız vergi avantajlarını bize sağlamasıdır. Aksi halde tek taraflı olarak sistemin işlemesi mümkün değildir.

Sonuç olarak, bölge halkının refah düzeyinin artırılmasına yönelik açılımlar çerçevesinde, sınır ticaretinin uluslararası yükümlüklerimizle aykırılıkları olmadan, nasıl canlandırılacağı konusuna ivedi olarak eğilinmesi gerekmektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki sınıra komşu illerimizde, yerel inisiyatifin ağırlıklı olarak valiliklere bırakıldığı, ancak, uzaktan izleme yoluyla merkezin ağırlığının da sistemde hissedildiği bir yöntemle sınır ticareti olgusu tekrar masaya yatırılmalıdır. Ancak, özellikle Yunanistan ve Bulgaristan'la yapılan yolcu beraberli eşya mübadelesi (son dönemlerde Bulgaristan'a yönelik trafikte de sıkı kontroller söz konusudur) örne-

(*) Uygunluk Belgesi, STM'lere komşu ülkeden getirilerek ithal edilen ve ilgili iller dahilinde dağıtımı yapılan eşyayı satın almak üzere esnaf ile gerçek ve tüzel kişi tacirler (vakıflar, dernekler ve belediyeler ile bunlar tarafından kurulan veya bunların ortak oldukları firmalar hariç) adına düzenlenen belgedir.

Esnaf yada tacirler, Uygunluk Belgesi almak üzere ilgili ilin Ticaret veya Ticaret ve Sanayi Odasına başvurur. Söz konusu odalar talepleri Değerlendirme Komisyonuna iletir. Değerlendirme Komisyonu, başvuru tarihinden itibaren 5 işgünü içerisinde müracaatları inceleyerek sonuçlandırır. Müracaatları uygun görülen ve başvuru tarihi itibarıyla ilgili ilde asgari üç yıldır faaliyet gösteren esnaf ve tacirlere her bir ürün için bir Uygunluk Belgesi verilir. Uygunluk Belgesi dağıtımında, işletme büyüklüğü, bir önceki yılın cirosu, esnaf ve tacirin faaliyet alanı, kotalarda belirtilen ithalatın yapılabileceği dönemler ile kotaların bedetlenen sosyal faydayı sağlaması gibi kriterleri göz önünde bulundurulur.

(**) İl ihtiyacı, illerin bir yıl boyunca ihtiyaç duyacağı ürünlere ilişkin talep listeleri İl Değerlendirme Komisyonları tarafından hazırlanır ve her yıl Ekim ayı sonuna kadar ilgili Valilikçe Müsteşarlığa bildirilir. Müsteşarlığa, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ile Sanayi ve Ticaret Bakanlığının görüşleri alınmak suretiyle belirlenen il kotaları ile Sınır Ticaret Merkezlerinin ilişkilendirileceği komşu il veya iller ilgili Valiliklere bildirilir. Yıl içinde il kotalarına ürün ilave edilmesine dair yetkili Valiliklerce Müsteşarlığa iletilen talepler, ilgili kurumlar ile birlikte değerlendirilir ve ilgili komşu ülke ile yapılacak görüşmeler sonucunda karara bağlanır.

ğinde olduğu gibi, bu ticaret şeklinin de gümrük birliği yükümlülüklerimiz ve tam üyelik sürecinde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi için kesin, kalıcı ve derinliği olan bir ekonomik faaliyet yaratamayacağı hatırdta tutulmalıdır.

7.7. Yatırımlar

Ülkemizle komşu ve çevre ülkeler arasındaki karşılıklı yatırımlarının tabi olduğu hukuki çerçeve incelendiğinde, komşularımızın tümüyle ‘Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşmaları’nın imzalanmış olduğu görülmektedir. (*) Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmaları ise, Gürcistan hariç tüm komşularımızla yürürlükte bulunmaktadır. Çevre ülkelerin çoğuyla da her iki Anlaşma yürürlükte.

Komşu ve çevre ülkelerin çoğunun ‘geçiş süreci’ ekonomileri olmaları nedeniyle, yatırım ilişkilerinde hukuki alt yapının mevcudiyetinin yatırıma yönelik firmalarımız açısından öncelikli ve önemli bir unsur olmadığı ifade edilmektedir. Zira, bu ülkelerin çoğunda halen hukuk sisteminin yetersiz olması ve mahkeme kararlarının uygulanmasıyla ilgili sorunlar bulunmasına karşın, son 15 yılda firmalarımızın büyük risklerle, pazarın arz ettiği potansiyeli dikkate alarak yatırıma gittikleri görülmektedir. Bu süreçte rakip ülkelerin komşu ülke pazarlarını birçok açıdan riskli bularak yatırıma yönelmemiş olmaları firmalarımız açısından avantaj teşkil etmiştir.

Komşu ve çevre ülkelerde faaliyet gösteren yatırımcı firmalarımızın başında, bu coğrafyada bilinçli olarak uzun vadeli stratejik politikalar güden, Anadolu Endüstri Holding, Şişe Cam, Koç Holding ve Turkcell gelmektedir. Sektörel olarak bakıldığında ise, finans sektörü ve perakende sektörünün geleneksel sektörlerimiz olmalarına rağmen son 15 yılda özellikle komşu ülkelerde yoğun faaliyet yürütmekte oldukları görülmektedir.

Komşu ve çevre ülkelerdeki yatırımlarımızda dikkat çeken en önemli husus, bazı firmalarımızın komşu ülkelerdeki yatırım potansiyelini değerlendirerek, uzun vadeli bir perspektifle ve profesyonel bir yaklaşımla yatırım gerçekleştirmelerine karşın, çoğu küçük ve orta ölçekli firmamızın ise, ülkemizdeki girdi maliyetlerinin ve vergi oranlarının yüksekliği nedenleriyle, bir anlamda mecburen komşu ülkelerde yatırıma yönelmiş olmalarıdır.

(*) Suriye ile imzalanan Anlaşma henüz yürürlüğe girmemiştir.

Türk firmalarının komşu ülkelerdeki yatırımlarına SSCB'nin dağılmasından hemen sonra başladıkları görülmektedir.

Firmalarımız perakende sektöründe komşu ve çevre ülkelerdeki faaliyetlerini hızla sürdürmektedir. Bu sektörde sadece 10 yıllık bir deneyimimiz olmasına rağmen, sektörün başta süpermarket işletmeciliği olmak üzere, tekstil ve konfeksiyon alanındaki çeşitli markalarıyla dışa açılma süreci, komşu ve çevre ülkelerin ötesine de taşınmış bulunmaktadır. Başta Ramstore'lar olmak üzere, Beko, Vestel, Collins, Koton, Linens, Doğtaş, Desa, Tergan, Collezione, Adil Işık , Bellona, Kelebek Mobilya, Alfemo, Seray, Yataş ve Çilek gibi firmalarımızın önümüzdeki yıllarda faaliyetlerini genişleterek, daha fazla noktada satış mağazaları açmaları beklenmektedir.

Bu sektördeki gözde pazarların başında Rusya Federasyonu(*) gelmektedir. Ancak, firmalarımız son dönemde, Rusya dışında, ağırlıklı olarak diğer komşu ülkeleri de tercih etmeye başlamışlardır. Bu ülkelere yönelmedeki temel nedenin rekabet avantajı olduğu belirtilmektedir. Rekabet avantajı sağladığımız ülkeler, Romanya, Bulgaristan, İran, Kazakistan, Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna ve Irak (Kuzey Irak)'dır.

Yurt dışı perakende sektöründe ilk sırada yer alan kuruluşumuz tartışmasız Ramstore'lardır. Halen, Bakü'de 3, Rusya'da 60, Kazakistan'da 5, Bulgaristan'da 3, Meko-donya'da 1, Kırgızistan'da 1 Ramstore ve Ramstore Alışveriş Merkezi faaliyette bulunmaktadır.

İç pazarımızda da giderek ön plana çıkan ve yabancı sermayenin de yoğun ilgisine konu olan perakende sektöründe, firmalarımızın yurt dışında edindikleri tecrübelerin, yabancılarla ortak yatırımlar konusunda firmalarımızın müzakere pozisyon-

(*) "Economist Intelligence Unit" tarafından hazırlanan bir rapora göre, Rusya şu anda dünyanın 12'nci büyük perakende pazarı konumundadır. Araştırmaya göre, 2002 yılında 112 milyar dolar olan perakende sektörü hacmi 2004 yılında 190 milyar dolara yükselmiştir. Araştırmada bu sektördeki büyümenin devam edeceği ve Rusya'nın yakın gelecekte, sıralamada İspanya, Brezilya ve Meksika'yı geçeceği de belirtilmektedir. Financial Times ise, Rusya'nın 2020 yılında Almanya'yı da geride bırakarak Avrupa'nın en büyük perakende pazarı olacağı ve "grocery" olarak alandırılan gıda, giyim ve dayamsız tüketim mallarını kapsayan sektörde Rusya'nın 2004 yılında 224 milyar dolar olan pazar büyüklüğünün 2020 yılında 637 milyar dolara ulaşacağını vurgulamaktadır.

Rusya Federasyonu Federal İstatistik Servisi, Rusya perakende pazarının 2005 yılının ilk 7 ayında % 11.4 büyüyerek 3.705 trilyon rubleye (131.4 milyar dolar) ulaştığını açıklamıştır. Rusya perakende pazarı 2000 yılından bu yana yıllık ortalama % 11 oranında büyümektedir. Ayrıca, pazarda hiper/süpermarket, departman store ve diğer bireysel girişimciler tarafından oluşturulan yapılanmanın payı her yıl artmakta, semt pazarı ve benzeri yerlerin payı ise azalmaktadır. Araştırmalara göre, her geçen gün daha fazla seçenekle karşılaşan Rus tüketicisi ürünler bakımında giderek daha fazla bilgiye de sahip olmaktadır. Moskova ve St. Petersburg gibi büyük şehirlerde bu bilincin daha çok yerleştiği ve tüketicilerin yarısından fazlasının özellikle modern perakende merkezlerini tercih ettiği görülmektedir. (Kaynak: Moskova Büyükelçiliği, Ticaret Müşavirliği sitesi)

larını güçlendirdiği görülmektedir. Hatta, ülkemizde bulunan yabancı sermayeli çoğu zincir, komşu ülkelere açılımlarını Türk firmalarıyla işbirliği halinde gerçekleştirme yolunu seçmektedirler.

Finans sektörü de tıpkı perakende sektörü gibi komşu ve çevre ülkelerde, yabancı finans kuruluşlarından önce faaliyete geçmiş, yabancı banka ve finans kuruluşlarına da öncülük yapan bir sektör konumundadır.

Ülkemizde sık sık yaşanan ekonomik krizler nedeniyle, özellikle finans sektöründeki iş gücümüzün belirsiz ekonomik ortamlarda nasıl faaliyet gösterilebileceği konusunda deneyime sahip olması, geçiş sürecinin daha başındaki ülkelerde bu sektörde faaliyet gösterebilme riskini kolayca alabilmeleri sonucunu doğurmuştur. Bu itibarla, daha 1990'lı yılların başında Rusya'da faaliyete yönelebilen sektörün uzun vadeli ve sağlam bir Rusya perspektifi olduğunu belirtebiliriz. Ticari açıdan belirsizliklerin hüküm sürdüğü komşu ülkeler pazarlarında, ihracatçılarımızın ve müteahhitlerimizin, ilgili ülkede Türk sermayeli bankaların faaliyet gösteriyor olmalarını cesaret verici bir gelişme olarak değerlendirerek, ticari bağlantılara ve yatırımlara yönelmeleri finans sektörünün dışı açılım sürecinde sağladığı en önemli katkıdır. Bu katkının, sağlanan finansal boyuttan daha önemli olduğunu vurgulamamız gerekmektedir.

Son yıllarda finans sektörümüze yönelik olarak giderek artmakta olan yabancı yatırımcı ilgisinin nedenlerinden birisi de, sektörümüzün komşu ülkeler pazarlarında geniş bir tecrübeye sahip olmasıdır. Örneğin Dexia Bank Yönetim Kurulu üyesi Dirk Bruneel'in bir açıklamasında, "Komşu ülkelerde de büyüyeceğiz, Denizbank komşu ülkelerdeki büyüme ve kalkınma potansiyelini de değerlendirilecektir" şeklinde ifade kullanması dikkat çekicidir.

Ülkeler itibarıyla yatırımlarımıza ilgili özet bilgiler aşağıda sunulmaktadır: (*)

Rusya Federasyonu

Rusya Federasyonu'nda Türk sermayeli veya Rus ortaklı 500'den fazla Türk şirketi faaliyet göstermekte olup, yatırımlar inşaat, turizm, tekstil, bankacılık ve ticaret alanlarında yoğunlaşmaktadır.

(*) DEİK ülke bültenlerinden de yararlanılmıştır.

Finans sektöründe; Yapı ve Kredi Bankası, Garanti Bankası, Finansbank, Denizbank ve Ziraat Bankası, içecek sektöründe; Anadolu Endüstri Holding, Cam sektöründe Şişecam kuruluşlarından Anadolu Cam Sanayi A.Ş., işyeri, mağaza ve konut yatırımlarında Enka İnşaat ve Sanayi A.Ş., perakende sektöründe; Koç Holding ve ENKA ortaklığı olan Ramenka, elektronik ve beyaz eşya üretiminde Zorlu Holding, beyaz eşya üretiminde Arçelik, ayakkabı üretiminde Rockland, ev ve endüstriyel temizlik maddeleri üretiminde Levent Kimya Sanayi, vitrifiye ve seramik sağlık gereçleri üretiminde Eczacıbaşı Topluluğu gibi, başlıcaları yukarıda belirtilen yatırımlara ilave olarak, perakende satış mağazaları, 'showroom'lar, küçük çaplı deri ve tekstil-konfeksiyon üretim tesisleri ile birlikte Rusya Federasyonu'ndaki Türk yatırımlarının 3,5 milyar dolar civarında olduğu tahmin edilmektedir.

Rusya Federasyonu, Türk yatırımcılarının çeşitlilik ve ulaşılan rakamsal hacim açısından komşu ve çevre ülkelerdeki yatırımlarında ilk sırayı almaktadır.

SSCB'nin dağılmasının hemen ertesinde başlayan yoğun ilgimizin temelinde, 1990'lı yıllarda batılı yatırımcıların Rusya ülke riskinin yüksek olması nedeniyle, çekişken davranarak pazarı boş bırakmaları gelmektedir. Putin'le sağlanan siyasi istikrarla, son yıllarda yüksek düzeyde seyreden enerji fiyatlarına paralel olarak ekonomide de istikrarın sağlanmasıyla, Rusya yabancı yatırımcılar açısından cazibe merkezi haline gelmiştir. Özellikle, otomobil üretimi ile tüketici ürünlerinde çekilen yabancı sermaye miktarı Türkiye'deki sektörleri tehdit edecek mahiyette gelişme göstermektedir. Zira, başta enerji olmak üzere, girdi maliyetlerinin göreceli olarak düşük olması ve Rusya pazarının büyüklüğü, geleneksel sektörlerde yakın coğrafyamızda Çin tehdidi benzeri bir tehdidin varlığına dikkat çekmektedir. Bu noktada atılması gereken ilk adım, Rusya algımızı esnaf vizyonundan (bavul ticareti) hızla kurtarıp, başta otomotiv sektörü olmak üzere, KOBİ'lerimizi Rusya'da yatırıma yönlendirmek olmalıdır. Enerji alanında yapılan anlaşmalarla, ülkemizin önümüzdeki 20 yılda sadece bu sektörde Rusya'dan yapacağı ithalatın (enerji fiyatlarının bu seviyede seyretmesi durumunda) 200 milyar doların üzerinde olacağı hesaplanmaktadır. İki ülke arasında oluşan ve gelecekte giderek yükselecek olan dış ticaret açığının ihracatımızla kapatılması mümkün görülmemektedir. İşte bu noktada, Rusya'daki yatırımlarımızın önemi ortaya çıkmaktadır.

Ukrayna

Büyük çoğunluğu KOBİ niteliğinde olan Ukrayna'daki firmalarımız ağırlıklı olarak gıda ve içecek, temizlik malzemeleri, hazır giyim, orman ürünleri ile inşaat ve inşaat malzemeleri alanında faaliyet göstermektedir.

İçecek sektöründe Anadolu Endüstri Holding, temizlik malzemeleri alanında EV-YAP, Mobil iletişim alanında Turkcell, LPG ihraç terminali işletmeciliği alanında AY-GAZ, konfeksiyon üretiminde Collins gibi firmalarımız Ukrayna'daki yatırımlarda ön planda bulunmaktadır.

Rusya Federasyonu pazarıyla benzer özellikler gösteren Ukrayna'da da, önümüzdeki süreçte yatırıma yönelen firmalar kazançlı çıkacaklardır. Bu itibarla firmalarımızın yatırıma yönelmeleri – yönlendirilmeleri – önem arz etmektedir. İnşaat malzemeleri, elektrikli ve elektronik ev eşyaları, haberleşme sistemleri, oto yan sanayi ve özellikle tarımla ilgili alanlarda her türlü yabancı yatırıma ihtiyaç duyulmaktadır.

Bulgaristan

Bulgaristan Yabancı Yatırım Ajansı verilerine göre, Türkiye Bulgaristan'da 17. yabancı yatırımcı ülke konumundadır. Bulgaristan'daki doğrudan Türk yatırımları ve ortaklıklar yoluyla giden sermaye miktarımız 300 milyon dolar civarındadır.

Türk firmaları kağıt fabrikası, askeri sanayi tesisleri, makine imalat tesisleri, oteller gibi bazı tesislerin özelleştirilmesine ilgi göstermişlerdir. Özelleştirme çerçevesinde Şişe Cam ve Işıklar Holding, Bulgaristan'da iki önemli tesisi satın almıştır.

Bulgaristan'daki diğer büyük Türk yatırımlardan birisi de Sofya'daki SUN Otelidir. Özkan Grubu yeni satın almalarla otelcilik alanındaki faaliyetini genişletmektedir. Süzer Holding bir karton fabrikasının büyük ortağı konumundadır, turizm alanında Magic Life'in faaliyetleri bulunmaktadır.

Son yıllarda, özellikle tekstil alanında Türk firmalarının Bulgaristan'da üretim yapmaya yöneldiği ve bu alandaki yatırımların arttığı görülmektedir. Zorlu Linens ve Damat'ın Sofya'da mağazaları, Şahinler Bulgaria'nın Kırcaali bölgesinde büyük çaplı üretimi söz konusudur.

Perakende sektöründe Ramstore, gaz sektöründe Aygaz ve finans sektöründe Ziraat Bankası ve Demirbank Bulgaria'nın faaliyetleri bulunmaktadır.

Romanya

Romanya'nın yakın zamana kadar Türkiye'ye vize uygulamamasının yanısıra, 1989 yılında Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması, 1996 yılında Yatırımların Karşılıklı Korunması ve Teşviki Anlaşması ve 1998 yılında Serbest Ticaret Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi ile tesis edilen hukuki alt yapı, Türk firmalarının Romanya'ya yönelmesinde önemli rol oynamıştır. Romanya'daki sistem değişikliğinden sonra küçük yatırımlarla Romen piyasasına giren Türk girişimcileri daha sonra hizmetler ve imalat alanında yatırımlara yönelmiş, son dönemde ise daha büyük ölçekli yatırımlar yapılmaya başlanmıştır. Türk firmalarının Romanya'da toplam sermayesinin 500 milyon dolar düzeyinde olduğu hesaplanmaktadır. Türkiye Romanya'ya yapılan doğrudan yabancı yatırımlar içinde dokuzuncu sırada yer almaktadır.

İçecek sektöründe Anadolu Endüstri Holding, beyaz eşya üretiminde ARÇELİK, maya üretiminde Pak Holding, boya üretiminde DYO, alışveriş merkezi yatırımında FİBA Holding ve Bayındır Holding'in ortaklığı, finans sektöründe; Finansbank, Garanti Bank International, Libra Bank, Global Menkul Değerler, ağaç işleme sanayinde Hayat Holding, bilişim sektöründe Escort Computer başlıca firmalarımız arasındadır. Gübre fabrikası, rulman üretimi, PVC ve tüketici ürünlerinde çok sayıda firmamız ülkede faaliyet göstermektedir.

Azerbaycan

Türkiye, Azerbaycan'daki yabancı sermaye yatırımları içerisinde sahip olduğu yaklaşık yüzde 15'lik payla ülkedeki en büyük yatırımcılardan birisi konumundadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki on yıl içerisinde Azerbaycan'da 1000'in üzerinde Türk sermayeli firma kurulmuştur. Şu anda bunların yarısı halen faaldir. Hazine Müsteşarlığı verilerine göre 2005 yılı sonu itibariyle Azerbaycan'a girmiş olan Türk sermayesinin toplam tutarı 2.4 milyar dolardır.

TPAO Azerbaycan'da 3 adet arama, geliştirme ve üretim projesine ortaktır. Bunlar, ACG (Azeri-Çıralı-Güneşli) Projesi (% 6.75), Şahdeniz Projesi (% 9) ve Alov Pro-

jesi'dir (% 10). Ayrıca TPAO, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi'ni hayata geçirmek amacıyla kurulan BTC Co.'da % 6.53, Şahdeniz doğalgazını Gürcistan-Türkiye sınırına kadar taşıyacak Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı Projesinde (SCP) ise % 9 hisseye sahiptir.

Türkiye, Azerbaycan'da enerji sektörü dışındaki sektörlerde en fazla yatırım yapan ülkelerin başında gelmektedir. Enerji dışı sektörlerde Türk yatırımlarının tutarının bir milyar dolara yaklaştığı ifade edilmektedir. Firmalarımızın en faal oldukları alanlar şöyledir: Telekomünikasyon, gıda, bankacılık ve sigorta, perakende ticaret, inşaat malzemeleri, tekstil, otomotiv, taşımacılık, kimyasal maddeler, petrokimya, demir-çelik ve medya.

Azerbaycan'da enerji dışı sektörlerdeki başlıca Türk yatırımlarını, perakende sektöründe Ramstore, finans sektöründe, Koçbank, Ziraat Bankası ortaklığı olan Azer-Türk Bank, Baybank, Royalbank, Atabank ve Cibank, içecek sektöründe Anadolu Endüstri Holding, gıda ve ticaret alanında Azersun Holding, Mobil iletişimde Azer-cell Telecom, ticaret merkezi yatırımında Star şirketler grubu, telekomünikasyon alanında Karel oluşturmaktadır. Bunların dışında, diğer Türk yatırımları arasında Pet Holding, Anşat ve Atilla Doğan Şirketler Grubu'nun enerji; Kerpiçsan'ın tuğla; Elif Ltd.'nin dericilik, Bilfa'nın boya; Fatoğlu, Güllüoğlu, Elvan Çikolata ve Sürkit'in gıda; Alprof, ENJT 2000 ve Oruçoğlu'nun alüminyum doğrama; Çağdaş Ltd.'nin sünger ve Beta'nın çay üretimi yatırımları sayılabilir.

Gürcistan

Mobil iletişim, Mina Ksani Şişe Cam Fabrikası, ortak işletilecek olan Tiflis ve Batum Havaalanı yatırımı gibi büyük çaplı yatırımlarımızın yanında, son dönemde Batum'da tekstil ve konfeksiyon yatırımları ve daha çok KOBİ ölçeğindeki firmalarımızın yatırım ve üretim faaliyetleriyle Gürcistan hızlı bir şekilde Türk yatırımlarını çekmektedir.

Yunanistan

Yunanistan'daki yatırımlarımız ise istatistiklere girmeyecek derecede düşük düzeyde bulunmaktadır. Hazine Müsteşarlığı verilerine göre, Yunanistan'da sadece 4

yatırımcımız bulunmaktadır. Bu firmalar turizm, nakliye ve dış ticaret alanında faaliyet göstermektedir.

Bununla birlikte, son dönemde Yunan sermayesinin Türk finans sektörüne yönelik yoğun ilgisi ve bu sahada sermaye girişi dikkat çekmektedir.

Suriye

Son dönemde gelişen ticari ilişkilere paralel olarak, küçük ve orta ölçekli işletmelerimizin Suriye'ye yoğun ilgisi bulunmaktadır. Tekstil ve konfeksiyon sektörü, turizm, tarımsal sulama projeleri, traktör montajı, galvanizli demir kaplama fabrikası gibi yatırımlarımız söz konusudur.

İran

İran daha çok petrol, doğal gaz ve petro-kimya alanındaki yabancı yatırımlara odaklanmaktadır. Ülkedeki siyasi rejimin yabancı yatırımcılar açısından uygun bir siyasi iklim yarattığını söylemek mümkün bulunmamaktadır. Son dönemde, hükümetin yabancı yatırımcılara yönelik yaklaşımında değişiklikler gözlemlense de, yabancı firmaların İran'da yatırım için hala şüpheci bir yaklaşım sergiledikleri bilinmektedir.

Irak

Bugün Irak'ın kuzeyinde, Türk firmalarının kapsamlı ve oldukça farklı sahalarda yatırımlara yöneldiğini görmekteyiz. Irak'ta hüküm süren siyasi istikrarsızlığa rağmen, özellikle Irak'ın kuzeyindeki faaliyetlerimizin salt ekonomik açıdan değil, siyasi açıdan ve özellikle bölge ile ilişkilerimizin geleceği açısından bilinçli bir şekilde desteklenmesi ve teşvik edilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte, bölge ile ilgili hassasiyetimiz ve siyasi perspektifimizin netleştirilerek entegre bir politika izlenmesi gerektiği düşünülmektedir.

Komşuların ülkemizdeki yatırımları

Komşu ülkelerden ülkemize gelen doğrudan yabancı sermayeye ilişkin olarak Hazine Müsteşarlığı Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan 'Ulus-

lararası Doğrudan Yatırımlar 2005 Yılı Raporu'nda, ülkeler itibarıyla 2005'de giriş yapan sermaye miktarı istatistikleri yer almamaktadır. Raporda yer alan komşu ülkeler ve 1954 -2005 döneminde kurulan yabancı sermayeli firma sayılarına ilişkin bilgiler aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo 7.7 Komşular ve Yabancı Sermayeli Firma Sayıları

Ülkeler	1954-2005 Yabancı Sermayeli Firma Sayıları
Rusya	147
Çin	57
Bulgaristan	37
Amerika	24
İtalya	146
Fransa	84
Almanya	34

Kaynak: Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2005 Yılı Raporu, Nispetiye - Ankara, Ocak 2006, Sayfa 105-106

Komşu ve çevre ülkelerden gelen sermaye miktarına ilişkin güncel bilgiler 2003 yılına ait olup, genel toplam içerisinde % 1'ler seviyesinde bir pay almaktadır. Bununla birlikte, son birkaç yılda komşu ve çevre ülkelerden gelen doğrudan yabancı sermaye miktarında artışlar olduğu bilinmektedir. Örneğin, 2005 yılında Türkiye'ye gelen en büyük beş uluslararası yatırım girişi sıralamasında, Rus Alfa şirketinin Turkcell hisselerine yönelik sermaye hareketi 1,6 milyar dolar düzeyindedir.

Başta DEİK sekreteryası olmak üzere, çeşitli kaynaklardan yapılan derlemelere göre, ülkemize komşu ülkelerden gelen yabancı sermaye miktarına ilişkin bilgiler şöyledir.

- Türkiye'de 95 adet Bulgaristan menşeli firma faaliyet göstermektedir. Söz konusu firmaların 67 adedi 2003 tarihinden sonra kurulan şirketlerdir. Pristo Oil'in yatırımı, Bulgaristan'ın yurt dışında gerçekleştirdiği en büyük özel girişimlerden birini teşkil etmesi bakımında önem taşımaktadır.

- Romen firmalarının Türkiye'deki yatırımları çok sınırlı kalmıştır. Türkiye'de Romen sermayeli sadece 33 firma faaliyet göstermektedir. Bu firmalar 29'u hizmet ve 4'ü imalat sanayinde faaliyet göstermektedir.

- Türkiye'de yatırım yapan Azerbaycan firmalarının sayısı 64'dür (bazı kaynaklara göre 100). Bu firmaların çoğu hizmet sektöründe faaliyet göstermektedir. Söz konusu firmaların toplam sermayesi 5 milyon dolar civarındadır. Türkiye'de yatırım yapan Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri içerisinde Azerbaycanlı işadamları, hem firma sayısı ve hem de sahip oldukları sermaye miktarı açısından ilk sırayı, BDT ülkeleri olarak ele alındığında ise Rusya Federasyonu'ndan sonra ikinci sırayı almaktadır.

- Resmi rakamlara göre Rus firmalarının Türkiye'deki kayıtlı sermayeleri toplamı ise 5 milyon dolardır. Bununla birlikte, Temmuz 2003'te yabancıların mülk edinebilmelerine imkan sağlayan kanunun çıkmasıyla Ruslar, Türkiye'de gayrimenkul ve turizm alanlarında yatırımlar yapmaya başlamışlardır. Bu alandaki Rus yatırımının toplamı konusunda çok farklı rakamlar telafuz edilmektedir. Başta enerji sektörü olmak üzere, Rus yatırımcılar açısından Türkiye giderek cazip bir pazar haline gelmektedir.

- Hazine Müsteşarlığı kayıtlarına göre, ülkemizde faaliyet gösteren Yunanistan sermayeli 76 firma bulunmaktadır. Bu firmaların toplam yatırım tutarı 50 milyon dolar düzeyindedir.

7.8. Turizm

Ülkemizin komşu ve çevre ülkelere yönelik özel bir turizm politikası bulunmamaktadır. Türkiye uzun yıllardan beri bu sektörde büyük ölçüde Avrupa ülkelerine bağımlı bir politika izlemektedir. Hedef pazar Avrupa olduğundan, Avrupa ülkelerinde yerleşik tur operatörlerinin faaliyetleriyle şekillendirilen bir turizm politikamız olduğu ifade edilmektedir. Sektörün bugünkü görünümüne eleştirel bir bakış sergilemekten ziyade, özellikle komşu ve çevre ülke pazarlarına yönelik pazarlama faaliyetlerine ağırlık verilmesinin ve komşu ülkelere yönelik yerli turist akımının artırılmasının komşularımızla ilişkilerin gelişimine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda ortaya çıkan yeni Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) vatandaşlarının ülkemizi tercih etmesi ve Türkiye'ye yönelik ilgi-

lerinin hala devam ediyor olması ekonomimize son 15 yılda önemli kazançlar sağlamıştır. Ancak, halen BDT'den kaynaklanan böylesine büyük potansiyelin iyi bir şekilde yönetilemediği ve görünür bir gelecekte de yönetilebileceğine dair işaretlerin bulunmadığı vurgulanmaktadır.

BDT vatandaşlarının ülkemize yönelik ilgilerinin ana nedenlerinden birisinin halen uygulamakta olduğumuz 'vize' rejimi olduğu söylenebilir. Giriş kapılarında formalitesiz olarak verilen vize ile ilgili kararın, son derece önemli ve cesur bir karar olduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle, bu kararı, komşu ülkeler vatandaşlarının ülkemize yönelik açılımlarında bir dönüm noktası olarak niteleyebiliriz. Öte yandan, BDT ülkeleri vatandaşlarının Avrupa'ya yönelik seyahatlerinde, AB'nin uyguladığı vize politikasının kısıtlayıcı bir rol oynaması, ülkemiz açısından büyük bir avantaj yaratmaktadır.

Türk turizm sektörünün ciddi anlamda bir komşu ve çevre ülkeler politikasına ihtiyacı bulunmaktadır. Böyle bir politika, bu ülkelerle ticari ve ekonomik ilişkilerimizin gelişmesine katkı sağlayacağı gibi, Türk malı imajının güçlenmesine de yardımcı olacaktır. Bilindiği üzere, Irak, İran, Suriye, Azerbaycan, Gürcistan ve hatta Ermenistan'da Türk televizyon istasyonları sürekli olarak izlenmekte, Türk sanatçıları dinlenmekte hatta, korsan müzik kasetleri de yoğun olarak üretilmektedir. Türkiye'ye yönelik ilgi ve sempatinin giderek artmakta olduğu da ifade edilmektedir. Bu durum kendi mecrasında gelişmekte olan güçlü bir komşuluk politikasının temellerinin oluştuğu anlamına gelmektedir. İşte bu noktada, daha fazla turist çekilmesi için çaba sarfedilmesi önem arz etmektedir.

Komşu ve çevre ülkeleri, bu ülkelere yönelik tatil turizmi açısından değerlendirdiğimizde, başta Yunanistan olmak üzere, Romanya, Bulgaristan ve Ukrayna (Kırım), Gürcistan ve Suriye'nin vatandaşlarımız açısından kolay ulaşılabilir, ucuz ve önemli turizm potansiyeli olan ülkeler olarak vurgulanmasında yarar bulunmaktadır.

Aşağıdaki tablonun incelenmesinden de görüleceği üzere, 2005 yılında Türkiye'ye en çok ziyaretçi gönderen ülke sıralamasında, Almanya birinci sırada (% 20), komşumuz Rusya Federasyonu ikinci sırada (% 9), İngiltere ise, üçüncü (% 8) sırada yer almaktadır. Dördüncü sırada yer alan ülke bir diğer komşumuz Bulgaristan'dır. Sıralamadaki diğer ülkeler ise, Hollanda, sınır komşumuz İran, Fransa, sınır

komşumuz Yunanistan, Belçika, Avusturya, A.B.D., Azerbaycan, İsveç, İtalya, İsrail, Ukrayna ve Gürcistan'dır.

2005 yılında BDT ülkelerinden gelen ziyaretçiler arasında en yüksek artışı % 56,36 ile Gürcistan, % 38,44 ile Tacikistan ve % 29,63 ile de Ukrayna gerçekleştirmiştir.

2005 yılı istatistiklerinde kara sınırı komşularımızla olan ilişkilerde dikkat çeken bir diğer önemli konu da günübirlik ziyaretçilerdir. 2005 yılında gelen toplam turist sayısının % 4,03'ü (852 009 kişi) günübirlikçi ziyaretçilerden oluşmaktadır.

Tablo 7.8: 2005 yılında ülkelerden gelen ziyaretçilerin ülkeler sıralaması

ÜLKEDEN ÜLKE	2005
1 - ALMANYA	4.247.574
2 - RUSYA FEDERASYONU*	1.861.640
3 - İNGİLTERRE	1.757.815
4 - BULGARİSTAN*	1.621.918
5 - İNDONZYA	1.254.173
6 - İRAN*	557.144
7 - FRANSA	701.150
8 - YUNANİSTAN*	584.040
9 - HOLLANDA	543.900
10 - AVUSTURYA	486.050
11 - A.B.D.	474.750
12 - AZERBAYCAN*	411.672
13 - İRAN	405.506
14 - İTALYA	401.872
15 - İSRAİL	385.947
16 - UKRAYNA*	381.357
17 - GÜRCİSTAN*	367.338
18 - İSVEÇ	300.662
19 - HANGERYA	291.620
20 - KUBA*	288.675
TOPLAM	21.124.886

* Komşularımız olan ülkeler

yakın ziyaretçinin yarısının Türkiye'ye tatil maksadı ile geldiği görülmektedir. (*) Ruslar için başta Antalya olmak üzere, Türkiye bir tatil klasiği haline gelmektedir. Rus turistlerin ziyaret nedenleri arasında % 24'lük bir paya sahip olan alışveriş ikinci sırada bulunmaktadır.

Economist Dergisi'nin Intelligence Unit'inin yaptığı bir araştırma, bu ülkenin yurt dışına göndereceği turist sayısının 2007 yılında 29,7 milyona ulaşacağını göstermektedir. Türkiye'nin bu pazardaki payını korumaya devam etmesi durumunda, 2007 yılında 2 milyon 200 binin üzerinde Rus ziyaretçinin Türkiye'ye gelmesi beklenmektedir.

Almanya'dan sonra ülkemize gelen turist sayında ikinci sırada yer Rusya'nın turizm potansiyelinden yeterince pay aldığı söylemek mümkün bulunmamaktadır. Asgari ücretli bir Rus vatandaşının harcanabilir gelirinin payı, mütevazı şartlarda olsa bile, Türkiye'de tatil yapmayı olanaklı kılabilir. Öte yandan, yüksek düzeyde seyreden enerji fiyatlarına paralel olarak refah düzeyi giderek artmakta olan Rus vatandaşlarının ülkemize daha fazla çekilmeleri amacıyla ciddi çabalar sarfedilmelidir.

Turizm sektöründe Rusya'ya yönelik olarak atılmakta olan ve atılacak profesyonel adımlardan önce, kamuoyundaki olumsuz 'Rus' algısının değiştirilmesi çalışmaları yapılmalıdır. Geçiş süreci ekonomisi şartlarının hüküm sürdüğü Rusya'da bireylerin de değişime ve 'geçiş sürecine' tabi olduğunu hatırlamalıyız. Tarihsel süreçte, özellikle Cumhuriyet dönemindeki Türk-Rus ilişkilerinin derinliği ve çeşitliliğinin geniş halk kesimlerince bilinmesini sağlayacak etkinliklere yönelinmesi, Türkiye'yi Ruslar açısından daha da cazip kılacaktır. Turizm sektörü bu faaliyetlerin öncelikli olarak gerçekleştirilebileceği potansiyele sahiptir. Bu sayede, diğer alanlardaki işbirliğinin daha da geliştirilmesi için de tohumlar atılabilecektir.

Ukrayna

Yılda 10 milyon(**) civarında yurt dışı seyahat yapan Ukrayna vatandaşlarından Türkiye'nin aldığı pay sadece yüzde 2 civarındadır. Hızlı gelişen bir ekonomiye ve

(*) (2001 DİE anketi'ne göre % 47,3).

(**) Yapılan bazı araştırmalar turistik maksatla yurt dışı seyahate çıkan Ukraynalıların sayısının 2,1 milyon civarında olduğu belirtiyor. (Kaynak: BISNIS)

47 milyon nüfusa sahip komşumuz aynı zamanda bölgenin önemli bir turizm merkezi konumundadır. Ukraynalılar en çok tarihi ve kültürel bağlarla bağlı oldukları Rusya, Polonya ve Beyaz Rusya'ya seyahat etmektedirler. Ukraynalıların en önemli seyahat motivasyonunu akraba ziyaretleri oluşturmaktadır. Turizm ve tatil amaçlı seyahatler ise, ikinci sırada yer almaktadır.

Ukrayna Sovyetler Birliği döneminde ülkenin 'turizm fabrikası' olarak anılmaktaydı. Ulusal Turizm Örgütü'nün 2004 yılında hazırladığı bir rapora göre ülke bugün 1300'ü otel olmak üzere 4500 turistik tesise ve 620 bin yatağa sahip bulunmaktadır. Ancak, halen bunların pek azı uluslararası turizme hizmet verecek düzeydedir. Ukrayna'nın Dünya Turizm Örgütü'ne bildirdiği turistik yatak sayısı sadece 90 bin civarındadır. (*)

2003 yılında alınan bir kararla Odessa ve Simferopol havaalanlarından turistik amaçla giriş yapan Türkiye, AB ülkeleri, Kanada, İsviçre ve Japonya vatandaşları 14 günlük giriş izni alabilmektedirler. Nitekim, THY'nin Simferopol'e uçmaya başlaması da, bu ülkeye yönelik turist hareketlerine canlılık getirmiştir.

Simferopol özerk Kırım Cumhuriyeti'nin başkentidir. Kırım'ın resmi dili Rusçadır. 1954 yılında bir kararname ile Ukrayna'ya bağlanan Kırım'ın, başlıca şehirleri Akyar (Sivastopol), Kerç, Kefe, Kezlev, Yalta, Canköy ve Bahçesaray'dır. Kırım'ın güney sahilleri Ukrayna'nın en önemli dinlenme ve eğlence turizmi merkezidir. Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin en önemli turizm kenti ise, Yalta'dır. Kırım'da 130'u Yalta'da olmak üzere 290 SPA ve resort tesisi bulunmaktadır. Sadece Yalta'daki tesislerin 2004 yılında 400 bin ziyaretçi çektiği belirtilmektedir.

Bulgaristan

Son yıllarda görülen Bulgar turist artışındaki en büyük etkenin Bulgaristan vatandaşlarına uygulanan vizenin kaldırılmasının olduğunu belirtebiliriz. Hızla artan turist sayısıyla Bulgaristan, ülkemize turist gönderen ülkeler sıralamasında dördüncü sıraya yükselmiş bulunmaktadır. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tarafından gerçekleştirilen ziyaretçi anketine göre Bulgar vatandaşlarının büyük bölümü (% 26) ülkemize alışveriş amaçlı olarak gelmektedir. Yakınlarını ziyaret için gelenlerin oranı ise,

(*) TÜRSAB Ülke Raporu <http://www.tursab.org.tr/content/turkish/istatistikler/akrobat/ULKE/05eyUkrayn.pdf>

% 25'dir. Ülkemize turistik amaçlı olarak gelen Bulgar vatandaşlarının oranı ise, %16'dır. Turizm amaçlı olarak gelen Bulgar vatandaşları ağırlıklı olarak Kuşadası'nı tercih etmektedirler. Bu tercihin en önemli nedeninin Efes, Meryem Ana ve Pamukkale'ye olan ilgi olduğu ifade edilmektedir. Öte yandan, hafta sonları İstanbul turlarına da büyük talep olduğu zira, Bulgar vatandaşlarının gelir düzeylerinde ciddi artışlar gözlemlenmeye başlandığı vurgulanmaktadır. İster turistik amaçlı olsun, isterse akraba ziyareti olsun, iki ülke arasında meydana gelen yoğun trafik ülkemiz açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu komşumuzun ekonomisinde büyük gelişmeler kaydedilmesi, yaşam standartlarına da olumlu olarak yansımaktadır. Bu sonuç, daha çok Bulgar vatandaşının önümüzdeki dönemde seyahate çıkacağı anlamına da gelmektedir. Bu nedenle hızlı trafiğin yaşandığı bu pazar konusunda dikkatli davranmamız ve doğru politikalarla iyi giden ilişkileri devam ettirmemizde büyük yararlar bulunmaktadır.(*). Halen, Yunanlı tur operatörlerinin Bulgaristan'da daha aktif olmaları nedeniyle talebin ağırlıklı olarak Yunanistan'a yönlendirilmesi söz konusudur.

Ayrıca, Bulgaristan'ın yakın olması nedeniyle, ülkemizden bu ülkeye yönelik turizm amaçlı çıkışlarda da artışlar kaydedildiğine dikkat çekilmektedir.

Romanya

Romanya ikili turizm ilişkileri açısından Türkiye için en fazla umut vaadeden ülkeler arasında yer almaktadır.

1992 yılında bu ülkeden Türkiye'ye gelen turist sayısı 566.000 ile zirvesini görmüşken (ağırlıklı olarak alışveriş maksatlı ve Romanya'daki kötü ekonomik koşulların etkisi ile ülkemize çalışmaya gelenler), son yıllarda yaşanan düşüş trendi ile Roman ziyaretçilerimizin sayısı 200.000'ne gerilemiş bulunmaktadır. Bu süreçte, Romanya'dan gelen turistler arasında alışveriş ve çalışma maksatlı gelenlerin oranının da hayli düştüğü gözlenmektedir.

Öte yandan, Romanya'nın AB üyeliğinin getireceği bazı yeni sonuçlara dikkat çekilmektedir. AB üyeliğine paralel olarak, Yunanistan ve İtalya gibi ülkelerin Türki-

(*) TÜRSAB Bulgaristan Ülke Raporu <http://www.tursab.org.tr/content/turkish/istatistikler/akrobat/ULKE/03suBulgar.pdf>

ye'ye göre önemli bir avantaj sağlayacağı vurgulanırken, giden turistlerimiz açısından da Schengen Vizesi'ne tabi olunması dezavantaj olarak gösterilmektedir. Bu nedenle, Romanya'da tanıtıma ve öz kaynakları güçlü tecrübeli operatörlere ihtiyaç olduğu vurguluyor.

23 milyona yaklaşan nüfusu ile bir yandan Türkiye için önemli bir turizm pazarı konumunda olan Romanya, uygun fiyatları, ülkemize yakınlığı, doğası ve kültürel cazibeleri ile de önemli bir destinasyon olarak yerli turistlerimize hitap etmektedir. Ülkenin 245 km uzunluğundaki Karadeniz kıyıları en çok dikkat çeken turizm merkezlerinin bulunduğu bölgedir. Tuna nehrinin döküldüğü yerdeki iyi korunmuş bir sit alanı halindeki Tuna deltası ziyaretçilerini büyüleyen bir doğa harikası konumundadır. Yine Karadeniz kıyısındaki 2500 yıllık tarihi olan Constanta (Köstence) kentindeki termal resortlar da rağbet gören bir diğer turizm merkezidir. Transilvanya Alplerindeki kar ve dağ turizmine uygun gelişmiş turizm resortları da Romanya'nın dağ turizminde iddialı bölgeleri arasında bulunmaktadır. Kent turizmi deyince de akla kuşkusuz Başkent Bükreş geliyor. 500 yıllık bir geçmişi olan bu kent için şık ve sevimli bulvarları nedeni ile 'küçük Paris' yakıştırması da yapılıyor.

Yunanistan

Türkiye'nin Akdeniz çanağında turizm sektöründeki en önemli rakiplerinden birisi olan Yunanistan, sektöre canlılık kazandırmak amacıyla yoğun bir faaliyet içerisinde bulunmaktadır. Yunanistan Avrupa Birliği'ne üye olmanın avantajlarından turizm sektöründe de fazlasıyla yararlanmaktadır. Yunanistan, durağanlaşan turizme çeşitlilik kazandırmak amacıyla ve çevrenin korunmasına yönelik olarak eko turizme ağırlık vermeye başlamıştır. Bu konuda oldukça kapsamlı yasalar yürürlüğe girmiş durumdadır. Tanıtım için ayrılan bütçenin artırılması, turizm sezonunun uzatılması, altyapı çalışmalarının hızlandırılması ve özelleştirme çalışmaları bu faaliyetlerden yalnızca bir kaçını oluşturmaktadır.

Yunanistan'dan yurt dışına giden turist istatistikleri incelendiğinde, birinci sırayı Fransa'nın aldığını görmekteyiz. Fransa'yı İtalya ve İngiltere izlemektedir. Araştırmaya göre, Yunanlılar'ın en fazla ziyaret ettiği dördüncü ülke ise, Türkiye'dir. Yunanistan'dan gelen turistlerin ağırlıklı olarak Kapadokya, Karadeniz, Batı Ege ve İstanbul'a yöneldikleri ve kültürel ve dini turizme ilgi duydukları belirtilmektedir.

Yunanistan, vize rejimindeki katılığa rağmen (Schengen) vatandaşlarımız açısından önemli bir tatil ve turizm merkezi olmasının yanında, bu sektörde rekabetten ortaklığa giden yolda işbirliği yapabileceğimiz önemli bir ülke olmasıyla da ön plana çıkmaktadır.

İran

2005 yılında bir milyona yakın ziyaretçiyle en fazla ziyaretçi gönderen ülkeler sıralamasında hızla yukarı tırmanan İran (6. sıra) vatandaşlarının büyük bir bölümü ülkemize tatil ve dinlenme amaçlı olarak gelmektedir. Ticari ziyaret de ülkemize gelişlerde önemli nedenlerden birisidir. Ülkemize gelen İranlıların % 80'ni karayoluyla gelirken, havayoluyla gelenlerin oranı % 15 civarındadır. Demiryolu ile seyahat edenlerin oranı ise, % 3'tür.

İran pazarının son yıllarda hızlı bir şekilde büyüdüğü ve büyümenin devam edeceği belirtilmektedir. Ülkemize ağırlıklı olarak yaz tatili (Antalya, Marmaris ve Bodrum) için gelenlerin yanında, İstanbul, Kapadokya ve Konya'nın (Mevlana) oldukça ilgi gördüğü bilinmektedir.

İran Turizm Teşkilatı yetkilileri, İran'ın turizm alanında komşu ülkeler ve bu çerçevede Türkiye ile işbirliğini artırma arzusunda olduklarını belirtmektedirler. Uzun vadede kültür turizmine ağırlık veren bir strateji benimsediklerini söyleyen yetkililer, turizm sektörünü geliştirmek yönünde daha hızlı bir biçimde adım atmak istediklerini ifade etmektedirler(*)

İki ülke arasındaki turizm hareketlerini geliştirmek amacıyla da birkaç yıldır Türkiye ile İran arasında çeşitli çalışmalar yürütülmektedir. Nisan 2004'de Tahran'da gerçekleştirilen ve açılışını TC. Kültür ve Turizm Bakanı Erkan Mumcu ile İran Cumhuriyeti Kültür ve İslami İrşad Bakanı Ahmed Masjed Jamei'nin yaptığı "Tahran Turizm Günleri Fuarı"nda TÜRSAB da temsil edilmiştir. İki ülkenin bazı ortak değerlere ve kültürel benzerliklere ve ortak sınıra sahip olması, İran'da çok sayıda Türkçe konuşan insanın bulunması başta turizm olmak üzere, ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi açısından büyük bir avantaj sağlamaktadır.

(*) TÜRSAB İran Ülke Raporu <http://www.tursab.org.tr/content/turkish/istatistikler/akrobat/ULKE/04temiran.pdf>

Suriye

Türkiye-Suriye turizm ilişkileri uzun yıllardır yatay seyreden bir gelişim çizgisi izlemektedirken, 2005 yılında 300.000'e yaklaşan turist sayısı ile Suriye dikkat çekmeye başlamıştır. Her iki ülkenin turizmdeki büyük potansiyeli karşılıklı ilişkiler açısından umut vaat etmektedir. Gelişen ikili ekonomik ilişkiler arasında potansiyeli en yüksek alan turizm olarak görülmektedir. İki ülkenin birbirini tamamlayan coğrafyalarında aynı antik ve ortaçağ medeniyetlerine ev sahipliği yapmış olmaları, yüzyıllarca aynı tarihi paylaşmış olmaları, Doğu Akdeniz'in bu bölümünde ortak turizm projelerinin başarı ile hayata geçirilmesine olanak vermektedir. Örneğin, dünyanın ilk kilisesi Hatay'da ve Hatay'ın sadece birkaç yüz kilometre yakınındaki haclı seferlerinin en önemli liman kentleri olan Tarsus ve Lazkiye bulunmaktadır. Bu kentler aynı zamanda sahil turizmi açısından da çok zengindir. Bölge bu özellikleri ile dünyada en fazla gelişme potansiyelini barındıran kruvaziyer turlar için büyük olanaklar sağlamaktadır.

İki ülke arasındaki gidiş gelişlerin önemli bir bölümü, sınıra yakın bölgelerden yapılan akrabalık, arkadaşlık ilişkilerinden kaynaklanan ziyaretler biçiminde gerçekleşmektedir. Karşılıklı giriş çıkışlarda turistik konaklama tesislerinin kullanım oranı hayli düşüktür. Bununla birlikte, Suriye halkı artık, Türkiye'nin bir turizm ve tatil ülkesi de olduğunu anlamaya başlamıştır.

Esad'ın liberalleştirme politikaları yolunda attığı adımlar, iki komşu ülkenin önümüzdeki yıllarda dostluklarını daha da pekiştireceği kanısını güçlendirmektedir.

Ülkemizden Suriye'ye ulaşım imkanları çeşitlilik arz etmektedir. İstanbul'dan Halep ve Şam'a otobüs seferleri de bulunmaktadır. İstanbul-Gaziantep-İstanbul arasında çalışan Toros Ekspresi'ne haftada bir gün ilave edilen yataklı vagon ile Suriye'nin Halep ve Şam kentlerine sefer yapılmaktadır. Ayrıca, Tahran-Şam-Tahran bağlantılı tren seferlerinin Van, Tatvan, Muş Elazığ, Malatya, Fevzipaşa, İslahiye üzerinden yine Halep ve Şam'a ulaştığını belirtebiliriz.

B Ö L Ü M

SONUÇ VE ÖNERİLER

8. SONUÇ VE ÖNERİLER

Van Ticaret ve Sanayi Odası'nın, bölgenin ekonomik açıdan geliştirilmesi amacıyla sürdürdüğü çalışmalar kapsamında hazırlamış olduğu bir yayınında şu çarpıcı cümleye yer verilmektedir: 'Türkiye, zorunlu komşuluktan dost komşuluğa geçişin yollarını aramalıdır.' Türkiye'nin sınır komşularının çoğu uzun yıllardan beri siyasi, askeri ve ekonomik sorunlarla bir arada yaşamaktadır. Bu coğrafyada, bu komşularla yaşamak zorunda oluşumuz ister istemez, komşulardan kaynaklanan olumsuzlukların ülkemizi de etkilemesi sonucunu doğurmaktadır. Dünyanın en sorunlu komşularıyla beraber yaşıyor olmak, Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde, ülkemizi hem güçlü, hem de güçsüz bir konuma itecek mahiyettedir. Bu durum AB'ye üyeliğimizin karşısında bir tehdit olarak algılanabileceği gibi, enerji politikaları açısından bakıldığında bir fırsat olarak da değerlendirilebilmektedir.

Hiç kuşkusuz Avrupa sorunlu komşuluk ilişkileri içerisindeki bir Türkiye'yi, hatta Türkiye'den kaynaklanmasa dahi sınırlarının hemen ötesinde sorunlar bulunan bir Türkiye'yi istemeyecektir. Zira, AB'de oluşturulmaya çalışılan komşuluk politikasının temelindeki faktörlerden bir tanesi de güvenlik konusudur.

AB Komşuluk Politikası (AKOPO) özetle, AB üyelerinde varolan barış, istikrar ve refah ortamının komşu ülkelerle paylaşılmasını amaçlamaktadır. AB, komşularıyla birlikte siyasi, ekonomik, kültürel ve güvenlik alanlarında kapsamlı işbirliğini geliştirmek için ayrıcalıklı bir yapı oluşturulmasını ve bu ayrıcalıklı ilişkilerle; hukukun üstünlüğü, demokrasi, insan haklarına ve azınlık haklarına saygı, iyi komşuluk ilişkilerinin teşvik edilmesi, anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümü, pazar ekonomisi gibi ortak değerlerin karşılıklı olarak güvence altına alınmasını öngörmektedir. Bu amaçlara uygun olarak, terörle mücadele, uyuşturucu ve silah ticareti konularında işbirliği yapılması, kitle imha silahlarının sınırlandırılması, organize suçlar, rüşvet, kara para aklama, göç dahil her türlü yasa dışı faaliyetin engellenmesi, mali ve ekonomik suç konularında işbirliği yapılması planlanmaktadır. Bütün bu hedefleri gerçekleştirmek için ise, her bir ülke ile o ülkenin kendine özgü koşullarını dikkate alan Aksiyon Planları oluşturularak, malların serbest dolaşımı, tarım ürünleri ticareti, yatırımlar alanında şeffaflık ve uygun yasal düzenlemelerin yapılması, ihale, rekabet ve devlet yardımları kurallarının belirli bir disiplin altına alınması, vergi sisteminin adil ve şeffaf bir yapıya kavuşturulması, taşımacılık ağının iyileştirilmesi, çevre, bil-

gi ve Ar-Ge faaliyetlerinin desteklenmesi ve bölgesel işbirliklerinin geliştirilmesine önem verilmektedir. Kısaca, AKOPO ile AB'nin dış politikasının temel taşlarını oluşturan terörle mücadele, kitle imha silahlarının sınırlandırılması, uluslararası hukuka uygunluk ve anlaşmazlıkların giderilmesi gibi alanlarda da karşılıklı taahhütlerin güvence altına alınması hedeflenmektedir. Komşuluk politikasının desteklenmesinde ise, mali ve teknik yardımlarla birlikte tercihli ticaret sistemi ön plana çıkartılmaktadır. AB'nin bu politika için ayırmış olduğu bütçe, sadece 2007-13 yılları için 15 milyar Avro düzeyindedir. AB, bu mali destekle bir anlamda Birliği komşulardan kaynaklanması muhtemel tehditlerden korumaya çalışmaktadır.

Oysa, Türkiye'nin sadece birkaç dokümanda var olduğunu bildiğimiz komşu ve çevre ülkeler politikasının ve merkez ülke olabilme arzusunun, AB benzeri hedefleri olduğunu söyleyebilmek bir yana, bu hedeflerin tam aksi istikametteki gelişmeleri beslediği çok rahatlıkla iddia edilebilmektedir. İşin en ilginç yanı ise, bu iddialar resmi raporlarda(*) dahi dile getirilmektedir. Terörle mücadele eden bir ülke olan ve son 20 yılda bu mücadele için 200-250 milyar dolar heba ettiği bilinen ülkemizin, komşu ve çevre ülkelerle ticaretini arttırmak üzere uygulamaya koyduğu ticaret politikası araçlarının terörü ve illegal oluşumları beslediğinin, bunlara hizmet ettiğinin söyleniyor olması oldukça ilginç ve hukuki süreçlere konu olacak bir iddiadır.

Ülkemizde uygulanmakta olan 'komşu ve çevre ülkelerle ticareti geliştirme stratejisi' ile yukarıda kısaca özetlenmeye çalışılan AB'nin komşuluk politikası arasında, başta isim de olmak üzere bir ilişki kurulmasına imkan bulunmamaktadır. Çünkü, Türkiye'nin komşu ve çevre ülkelere yönelik politikası, karşılıklılık ilkesini dahi gözetmeyen ve sadece komşuya ürün satılması hedefine odaklı bir ticareti/ihracatı geliştirme stratejisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, söz konusu stratejide ticaretin gelişimini destekleyecek politikaların ve araçların dahi bulunmaması oldukça dikkat çekicidir. İhracat pazarlama stratejisinin uzantısı sayılabilecek bu planda, tanıtım, fuarlar, resmi ziyaretler, ülke çıkartmaları, alım heyetleri gibi daha fazla dış temas ve gezi olgusuna ağırlık verilmiştir. Bu çerçevede, son yıllarda komşularla ticaretimizde başarılı sonuçlar alındığı iddia edilmektedir. Oysa, mukayeseli göstergelere bakıldığında böyle bir gelişmenin varlığı bile tartışılırken, komşu ve çevre ülkelerde işadamlarımızın, iş ve yatırım güvencelerinin giderek zayıfladığı da

(*) <http://www.sabab.com.tr/2006/04/24/yaz27-50-106.html>

görülmektedir. Belirtilen strateji kapsamında uygulamaya koyulduğu ifade edilen araçların tamamının sadece ticari faaliyetlere yönelik olması ve bunların da zaman zaman hukuk dışı ve adil olmayan (unfair) ticaret pratiklerinin geliştirilmesine ve Türk işadamlarının ve Türk malının imajının zedelenmesine sebebiyet verdiği ve giderek komşu ülkelerde de pazarın bozulmasına ve hukuk dışı ticaret pratikleri ile haksız rekabetin oluşmasına katkı sağladığı değerlendirilmektedir. Türkiye diğer ülkelerde iş yapmak, yaptırmak için rüşvet v.b. gibi illegal yollara başvuran ülkeler sıralamasında 4. sırada(*) yer almaktadır. Bu tesbit bile komşu ve çevre ülkelere illegal ticaret pratikleri, haksız rekabet ve kayıt dışı oluşumları ihraç ettiğimizi göstermektedir. Bu durumun ise, ülkemizi yurt dışında başarıyla temsil edebilecek düzeydeki girişimcilerimizin ve ihraç ürünlerimizin imajını olumsuz yönde etkilediği görülmektedir.

Söz konusu stratejide; komşu ve çevre ülkelerde ihracatçılarımızın karşılaştığı vize, gümrük geçişlerindeki kontrol işlemleriyle ilgili sorunlar, nakliye ve nakliyecilerin akaryakıt maaliyetleri, geçiş ve giriş kotası sorunları ile bu sorunların çözümü yönünde ilgili ülkelerle işbirliği yapılması v.b. gibi konuların yeterince ele alınmadığı da görülmektedir. Komşu ülkelere ihracatı arttırmak hedeflenirken, daha önce de belirtildiği üzere, karşılıklılık ilkesi dikkate alınmadığı gibi, komşu ülkelerin de ülkemize ihracat yapmalarını teşvik edici bir yaklaşım da bulunmamaktadır.

Bu stratejinin oluşturulmasının gerekçeleri arasında, komşu ülkeler arasındaki ticaretin rakamsal boyutuna örnek olarak AB ve NAFTA ülkeleri gösterilmektedir. Bu birliklere üye ülkeler arasındaki ticaret hacmi ile karşılaştırıldığında Türkiye'nin komşularıyla ticaret hacminin düşük olduğu sonucuna varılmaktadır. Oysa, burada göz önünde tutulması gereken husus, tesis edilmiş bulunan bölgesel entegrasyon alt yapılarının dış ticareti arttırdığı gerçeğidir. Yoksa, dış ticaret arttığı için bu entegras-

(*) Uluslararası Saydamlık Örgütü her yıl yabancı iş adamlarının faaliyet gösterdikleri ülkelerdeki yolsuzluk algılarını yansıtan "Küresel Yolsuzluk Barometresi" yanı sıra belli aralıklarla "Rüşvet verenler endeksi" de yayınlamaktadır. 2002 yılında 16 ülkeyi kapsayan araştırma 2006 yılında 30 ülkeyi kapsayacak biçimde genişletilmiş ve araştırmaya Türkiye de dahil edilmiştir.

Sicili en kötü 5 ülke ve 10 üzerinden derecesi

Hindistan	4.62
Çin	4.94
Rusya	5.16
Türkiye	5.23
Tayvan	5.41

Türkiye'nin yolsuzluk karnesi sadece yurt içinde değil yurt dışında da çok kötü görünüyor. Araştırma sonuçlarına göre Firmalarımız yurt dışında işlerini sürdürürken yoğun biçimde rüşvete başvuruyorlar. (Internetajans.com. 4 Ekim 2006)

yonlar oluşturulmamıştır. Bu entegrasyonların en önemli özelliği, bu oluşumların arkasında yatan siyasi düşünce ve bunun geliştirdiği hukuki, mali ve lojistik altyapı projeleri olup, bu projelerin bir sonucu olarak ülkeler arasındaki dış ticaretin geliştirilebilmesidir. Komşu ülkelerle dış ticareti geliştirebilmek için, öncelikle karşılıklı yatırım, finansman ve lojistik imkanlarının geliştirilmesi, mali imkanların ağırlıklı olarak dış yatırımlara tahsis edilmesi, ulaştırma alt yapısının ham madde, ara malı ve mamul malların ucuz, süratli ve güvenilir bir şekilde taşınmasını sağlayacak bir yapıya oturtulması gerekmektedir. Kısaca, eldeki mevcut ürünlerin komşulara, süreklilik arz etmeyen satışları yerine, uluslararası pazarlama anlayışına uygun bir şekilde, üretimin komşu ülkeler pazarları da göz önüne alınarak planlandığı, hatta üretim alt yapısının bu ülkelere kaydırılmasının söz konusu olduğu bir anlayışa sahip olunabilmesi önem arz etmektedir. Komşu ülkelere yönelik sınır ticareti, akaryakıt ticareti, dahilde işleme rejimi (DİR) v.b. gibi, gerek Dünya Ticaret Örgütü kuralları ve gerekse uluslararası ticari teammüllere aykırı, manupulasyonlara açık ticaret pratiklerinin, bölge ülkeleriyle ticaretimizde kayıt dışını beslediği, illegal oluşum ve pratikleri geliştirdiği ve netice itibarıyla, zaten hukuk kurallarının işlemediği komşu ve çevre ülkelerde işadamlarımızın aleyhine oluşumların ve pratiklerin geliştirilmesine hizmet ettiği görülmektedir.

Bu bağlamda, AB'nin AKOPO ile komşu ülkelerde oluşturmaya çalıştığı ortak değerlerin güçlendirilmesi ve paylaşılması, kendi ortak değerlerini komşu ülkelerde de hayata geçirerek barış, istikrar ve güveni tesis etme amaçlarıyla; Türkiye'nin kayıt dışı, adil olmayan ticaret pratiklerinin geliştirilmesine sebep olan bavlul ticareti ve sınır ticareti, sağlıksız gümrük kontrol hizmetleri, uygulamada ve takibinde büyük güçlükler görülen dahilde işleme rejimi (DİR) uygulamaları gibi pratiklerle komşularımızla ekonomik ve ticari ilişkilerde istikrarsız, güven unsurundan yoksun, hukuki ve siyasi güvencelere sahip olmayan bir iş ikliminin oluşturulmasına sebebiyet veren politikaların ve bunların sonuçlarının mukayese edilip, ortak noktalara varılmasına maalesef imkan bulunmamaktadır.

Komşu ve çevre ülkelere yönelik 'siyasi' boyutu olan bir yaklaşımımız mevcut değildir. Siyasi yaklaşımın oluşturulmasında da referans olarak AKOPO alınmalıdır. Zira, bu politika komşularla karşılıklı bağımlılığın geliştirilmesi suretiyle, sorunsuz olarak yaşanabilmesini hedeflemektedir. Siyasi yaklaşımın en önemli unsurunu 'güvenlik' olgusu oluşturmaktadır.

Komşularımızla askeri alanda işbirliğinin geliştirilmesi de önem arz etmektedir. Ancak, bu noktada öne çıkan konulardan birisi, sınır komşularımızın bazılarının silahlı kuvvetlerini neden ve kime karşı eğittiğimizin anlaşılmasında güçlük çekilmesidir. Bu girişimimizin başka komşularımız tarafından 'dikkatlice' izleniyor olması oldukça dikkat çekicidir.

Öte yandan, SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan Kafkaslardaki ve Orta Asya'daki egemen ülkelere siyasi anlamda hamilik yapmak isteyen anlayışlar, geçen 15 yıllık süre zarfında bu ülkeleri, başlangıç noktasına göre bizden adeta uzaklaştırmıştır. Enerji tedariki ve transiti açısından bu ülkelerle sağlam ve derin ilişkiler içerisinde bulunamamamız AB karşısında elimizi zayıflatmaktadır. Aynı şekilde, Rusya-Ukrayna ilişkilerinde yaşanan gerginlik sonucu, Avrupa'ya yönelik doğal gaz taşımalarında Türkiye'ye yeni 'fırsatlar' doğması, aslında bir fırsat mıdır, yoksa Hazar enerjisinin Avrupa'ya taşınması projelerimize yönelik bir tehdit midir sorusuna yanıt aranmalıdır. Nitekim, Rusya'nın Macaristan'la işbirliğine giderek, Mavi Akım üzerinden Macaristan ve Avusturya'ya gaz temini için çalışmalar sürdürmesi ve bu çalışmaların kısa süre içerisinde sonuçlandırılacak olması, başta Nabucco olmak üzere, Hazar enerjisiyle ilgili projelerimizi ve dolayısıyla AB karşısında elimizi güçlendirebilecek yegane silahımız olan 'enerji transiti ülke' olabilme hayalimizi sona mı erdirir? Bu gelişmeler karşısında Türkiye'nin konumu yetkili organlarca maalesef net bir şekilde belirlenmemektedir.

Ayrıca, Türk sermayesinin komşu ülkelerde, komşu ülkelerin de ülkemizde yatırımlar yapmasına önem verilmelidir. Komşu ülkelerde özellikle tüketici ürünlerine yönelik yatırım boşluklarının batılı ülkelere önce doldurulması için hızla yol gösterici ve girişimleri destekleyici adımlar atılmalıdır. Taahhüt sektörü de bu kapsamda ele alınmalı, politik ve ticari risklere karşı, komşu ülkelerdeki yatırımcılarımız ve girişimcilerimiz güvenceye kavuşturulmalıdır. Komşularla ülkemiz arasında ortak yatırımlara yönelmesi iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Örneğin, Rus doğal gazının ülkemizde kurulacak bir terminalde LNG'ye dönüştürülmesi veya Rus petrolünün ülkemizde kurulacak rafinerilerde işlenmesi gibi imkanların yaratılması, ortaklığa dayalı komşuluk ilişkilerinin tesisi açısından önemlidir.

Ancak, Türkiye'nin komşu ve çevre ülkelerin (Kuzey Irak bölgesi hariç) kalkınmalarına yardımcı olacak herhangi bir kalkınma projesi geliştirdiği görülememekte-

dir. Sadece, ülkemizin komşu ve çevre ülkelere yönelik stratejisinde sözü edilmese dahi uygulamaya konulan politikalarla, Kuzey Irak'ın geliştirilmesi ve kalkındırılmasına özel bir önem verildiği izlenimi edinilmektedir. Hemen hemen uygulamaya konulan tüm politikaların istem dışı dahi olsa (planlı bir girişim de olabilir) Kuzey Irak'a fayda sağladığı görülmektedir. Son 10 yıl içerisinde akaryakıt ticareti, DİR ve sınır ticareti uygulamalarının yanısıra firma bazında Kuzey Irak'ta yapılan stratejik işler ve yatırımlar, terörist faaliyetlerin kaynaklandığı yer olmasına rağmen, bu bölgede bir yoğunluk yaşanmakta olduğunu göstermektedir. Hemen hemen her türlü ihtiyacı Türkiye'den karşılanan Kuzey Irak'ta Türkiye'nin ne kadar nüfuzunun olduğu ise ayrı bir tartışma konusudur. Esasen Kuzey Irak'ta karşılaşılan Türkiye'ye karşı hasmane tutumlara Türkiye'nin mukabelede bulunmayarak herhangi bir yaptırıma yönelmemesi tüm komşu ülkelerce de dikkatle izlenmekte ve Türkiye'nin itibar kaybettiği gibi bir durum ortaya çıkmaktadır.

Komşu ülkelere yönelik 'sıfır' sorunlu dış politika ve 'ihracatı arttırma'ya odaklı, dış ticaret politikalarını destekleyen veya bu politikalara uygun bir ulaştırma politikasının bulunmadığı da açık bir şekilde görülmektedir. Komşu ve çevre ülkelere yönelik sağlıklı bir ulaştırma politikasının olmaması, komşu ve çevre ülkelere yönelik iddialı hedeflerin de olamayacağına bir göstergesidir. Ulaştırma sektörümüzün, komşu ülkelerde önemli sorunları mevcuttur. AB, Türk plakalı tırlara kota uygulanmakta, İran Türk araçlarının dönüşte yük almalarını engellemekte, tüm geçiş ülkelerinde Türk taşımacılar haksız uygulamalara maruz kalmaktadır. Ancak, ülkemiz bunlara karşılık en küçük bir mukabelede bulunamamakta, ikili görüşmeler yoluyla sorunlar çözülememektedir. Bu noktada bir acizlikten söz etmek haksızlık olmayacaktır. Kombine taşımacılık sistemleri teşvik edilmeli ve navlunun ihrac ürünlerimizin fiyatlandırılmasındaki önemli unsurlardan birisi olmasının önüne geçilmelidir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin AKOPO ile uyum içinde, komşu ve çevre ülkelere yönelik bir politika geliştirmesine acilen ihtiyaç duyulmaktadır. Bu politikanın temel hedefleri, bölgesel gelişme ve kalkınma projelerinde işbirliğini geliştirecek, istikrar ve güveni tesis edecek, barış, demokrasi ve insan haklarının geliştirilmesine katkı sağlayacak unsurlar olmalı ve bu hedeflere yönelik politika araçları geliştirilmelidir. Kısa dönemde, rakamsal göstergeler elde etmeye odaklanmış uygulamalarla Türkiye'nin bir gelişme elde etmesi mümkün olmayacağı gibi, bu politikasızlığın bumerang etkisi ülkemize zarar vermeye devam edecektir. Bu çerçevede, başta Kafkas-

lar, Orta Asya Cumhuriyetleri, Rusya, sınır komşularımız İran, Irak ve Suriye olmak üzere tüm komşu ve çevre ülkelere yönelik politikalarımız gözden geçirilmeli, sınır güvenliği, bölgesel güvenlik ve istikrarlı ilişkilerin tesisi için bir master plan yapılmalı ve AKOPO'da olduğu gibi, Türkiye'nin komşu ve çevre ülkelerden beklentileri, bu ülkelere yönelik hedefleri, uzun dönemde kalıcı ve güven unsuruna dayalı ilişkilerin geliştirilmesine yönelik politikalar oluşturulmalıdır. Kısa dönemli anlayışa hizmet ettiği düşünülen halihazır uygulamalarla sürdürülebilir bir komşuluk politikası mümkün görülmemektedir.

KAYNAKÇA

AB Haber, "Türkiye'nin yeri AB'dir", 13 Ekim 2006.

Kamil Ağacan, "AB'nin Güney Kafkasya Politikası", Stratejik Analiz, Ocak 2007, s: 43-51.

AK Parti Seçim Beyannameesi, 2002, Ankara, çevrimiçi:
<http://www.akparti.org.tr/beyanname.doc>

Aksoy, Oktay. "Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecinde Türk Suları", Stratejik Analiz, Aralık 2006, s:20-24.

Aksu, Fuat. "Türk Yunan İlişkileri: İlişkilerin Yönelimini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir İnceleme", SAEMK Yayınları, Ankara, 2001

Aktürk, Ali Arif. "BOTAŞ eski Daire Başkanı ile yapılan görüşme", 22 Ağustos 2006, Ankara

Al Sayyid, Radwan. "Turkey and the Arabs... the Equilibrium of a New Middle East", Asharq Alawsat, 14 Ağustos 2006, çevrimiçi:
<http://www.asharqalawsat.com/english/news.asp?section=2&id=5998>

Alhomayed, Tariq. "Will Turkey Get Closer", Asharq Alawsat, 8 August 2006, çevrimiçi:
<http://www.asharqalawsat.com/english/news.asp?section=2&id=5917>

Altaylı, Fatih. "Erdoğan'dan Bush'a Suriye Brifingi", Hürriyet, 14 Haziran 2005, s.21.

Altunışık, Meliha B. "Güvenlik Kısılcığında Türkiye-Ortadoğu İlişkileri", Şule Kut & Gencer Özcan der. "En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar", Buke Yayınları, İstanbul, 2000, s: 329-325

Altunışık, Meliha Benli. "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Suriye'nin Dış Politikası", Mustafa Türkes ve İlhan Uzgel der. "Türkiye'nin Komşuları", İmge, Ankara, 2002, s: 259-292.

Allworth, Edward. "The Tatars of the Crimea: Return to the Homeland: Studies and Documents", Central Asia Book Series, 1998.

Arabicnews, "Philippine Hostage Leaves Iraq, Cairo Meeting Starts Deliberations" çevrimiçi:
<http://www.arabicnews.com/ansub/Daily/Day/040722/2004072209.html>.

Aras, Bülent. “İran’ın Değişen Güvenlik Dengesi Çerçevesinde Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetleri ile İlişkileri”, Avrasya Dosyası, Cilt: 3, Sayı: 3, Ankara, 1996

Arbman, Gunnar and Thornton, Charles. “Russia's Tactical Nuclear Weapons Part I: Background and Policy Issues”, Swedish Defense Research Agency, Stockholm, November 2003.

Ardey, Robert. “The Territorial Imperative: A Personal Inquiry into the Animal Origins of Property and Nations”, Antheneum, New York,1966.

Arvanitopoulos, Constantine P. “Greek Defense Policy and the Doctrine of Extended Deterrence”, çevrimiçi: <http://www.idis.gr/people/arvan3.html>

Asker, Ramiz. “Azerbaycan Halk Cephesi Nasıl Doğdu”, Yeni Forum, Temmuz 1992, s:11-19.

Aslanlı, Araz. “Tiflis'in Çelişkisi”, TUSAM, çevrimiçi:
<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=502&sayfa=9-27k> -

Aydın, Mustafa & Ifantis, Kostas. der. “Turkish-Greek Relations, The Security Dilemma in the Aegean”, Routledge, Taylor & Francis Group, London, New York, 2004

Ayman, S. Gülден. “AB Müktesabatı açısından Kıbrıs Tüzüğü ve İzolasyonların Hafifletilmesiyle İlgili Gelişmeler”, B.Ü-TÜSİAD Dış Politika Forumu, çevrimiçi:
<http://www.dispolitikaforumu.com/yeni/ar10.htm>

Ayman, S. Gülден. “ABD’nin Yeni Orta Doğu Vizyonu ve İran”, B.Ü.TÜSİAD Dış Politika Forumu, çevrimiçi: http://www.tusiad.org/dpolitika/raporlar/abd/dp_duyuruno1.pdf

Ayman, S. Gülден. “Bir Diğeri İçin ‘Öteki’ Olmak”, Görüş, No.37, Ekim-Kasım 1998, s: 56-61.

Ayman, S. Gülден. “Bir Krizin Anatomisi: Kardak Krizinin Türk-Yunan İlişkilerine Etkisi”, Foreign Policy, Sayı. 2, 1998, s:111- 120.

Ayman, S. Gülден. “İran Nükleer Krizi ve Türkiye”, Avrasya Dosyası, Türkiye-Orta Doğu, Cilt 12, Sayı.2, 2006, s:25-60.

Ayman, S. Gülден. “Kardak (Imia) Crisis and Its Implications on the Turkish- Greek Relations”, Etudes Helleniques / Hellenic Studies, Vol. 9, No. 2, Automne/Autumn, 2001, s: 49-72.

Ayman, S. Gülden. "Negociation et Dissuasion dans les relations Turco-Grecques", Arnaud de Raulin and Pierre Chabal der., *Le Chemin De la Turquie Vers L'Europe*, içinde, Lille: Universitaires d'Artois, 2001, içinde, s:52-73.

Ayman, S. Gülden. "Negotiation and Deterrence in Asymmetrical Power Situations: The Turkish-Greek Case", in Mustafa Aydın & Kostas Ifantis der., "Turkish-Greek Relations, The Security Dilemma in the Aegean", London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2004, s: 213-243.

Ayman, S. Gülden. "Neo-Realist Bir Perspektiften Soğuk Savaş Sonrası Yunan Dış Politikası: Güç, Tehdit ve İttifaklar", SAEMK, Ankara, 2001.

Ayman, S. Gülden. "Settling a Conflict: Greco-Turkish Relations in the Interwar Period", Center for Intercultural Dialogue and Cooperation (CIDC) Insight, Sayı 16, Mayıs 1998, s: 93-101.

Ayman, S. Gülden. "Springtime in the Aegean", Private Review, Spring 2000, s: 56-60.

Ayman, S. Gülden. "Türk Dış Politika Seçkinlerinin Ortadoğu Algılamaları ve Irak Savaşı", Akademik Orta Doğu, İstanbul, Vol.I, Sayı.1, 2006, s: 1-20.

Ayman, S. Gülden. "Türk Yunan İlişkilerinde Güç ve Caydırıcılığın Rolü" Faruk Sönmezoglu der., "Türk Dış Politikasının Analizi", İstanbul, 1998, s: 543-555.

Ayman, S. Gülden. "Türkiye'nin Ege Politikasında Müzakere ve Caydırıcılık" in Gencer Özcan ve Şule Kut der., "En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar," Boyut, İstanbul, 1998, s: 285-325.

Ayman, S. Gülden. "Yunanistan'ın Stratejik Çıkmazı ve AGSP", Stratejik Araştırmalar Dergisi, Ankara, Genelkurmay Basımevi, Sayı.2, Şubat 2003, s: 59-75

Bal, İdris. der, "Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era", BrownWalker Press, Florida, 2004

Baldwin, David A. "Interdependence and Power: A Conceptual Analysis", International Organization, No.34, 1980, s. 471-506

Baran, Zeyno. "Turkey and the Caucasus", İdris Bal der, "Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era", BrownWalker Press, Florida, 2004, s: 269-277

Barış için Ortaklık Eğitim Merkezi Komutanlığı, çevrimiçi: <http://www.bioem.tsk.mil.tr/h>

Başağa, Adnan. “Komşu Ülkelerle Ticaretimiz”, Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, Sayı 9, Ankara, Ağustos 2003

Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, “Cumhurbaşkanı Demirel: Türkiye Azerbaycan'ın Her Zaman Yanındadır”, çevrimiçi: <http://turkhaber.byegm.gov.tr/arsiv/1997/88/T2.htm>

Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Perspectives, çevrimiçi: <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/newspot/2003/jan-apr/n32.htm>

Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, “Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Putin'in ülkemizi ziyareti”, çevrimiçi: <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ANADOLUNUNSESI/221/AND6.htm>

Başlamış, Cenk. “Erivan'da Mektup Krizi”, Milliyet, 5 Mayıs 2005, s.20

BBC News, “Lessons for EU from Gas Crisis,” 4 January 2006

BBC News, “Q&A: Ukraine Gas Row,” 4 January 2006

Behar, Büşra Ersanlı. “Turkism in Turkey and Azerbaijan in the 1990's” çevrimiçi: <http://www.geocities.com/Vienna/7124/turkism1.html>

Bektaş, Selma Şimşek. “Sözde Soykırıma Sözde Ambargo”, Turkish-Armenian Business Development Council, çevrimiçi: <http://www.tabdc.org/news.php?id=383>

Berktaş, Deniz. “Ukrayna'da Fener-Moskova-Vatikan Mücadelesi”, TURKSAM, 28 Mart 2006, çevrimiçi: <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=2&yazi=848>

Bila, Fikret. “İran'ın PKK Politikası”, Milliyet, çevrimiçi: <http://www.milliyet.com/2006/05/10/yazar/bila.html>

Black Sea Naval Cooperation Task Group, çevrimiçi:<http://www.blackseafor.org/>

Blank, Stefen. “Threats to Russian Security, the View from Moscow”, Strategic Studies Institute (SSI), July 2000, s.10-31

Botaş, “Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Macaristan Doğal Gaz Boru Hattı (Nabucco) Projesi”, 28 Kasım 2006, çevrimiçi: <http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/bulgaristan.asp>

Braun, Jerome. der., “Social Pathology in Comparative Perspective: The Nature and Psychology of Civil Society”, Praeger, Westport, 1995

Brecher, Michael. “Crises in World Politics”, Pergamon Press, New York, 1993

Brecher, Michael & Wilkenfeld, Jonathan & Moser, Sheila. “Crises in the Twentieth Century”, Vol.1, Pergamon Press, New York, 1988, p. 143-346.

Bremer, Stuart A. “Dangerous Dyads: Conditions Affecting the Likelihood of Interstate War, 1816-1965”, Journal of Conflict Resolution, Vol.36, No.2, June 1992, s: 309-341.

Brezinski, Zbigniew. “Büyük Satranç Tahtası”, İstanbul, Sabah Kitapları, 1998.

Burrowes, Robert and Spector, Bertram. “The Strength and the Direction of Relationships between Domestic and External Conflict and Cooperation”, Jonathan Wilkenfeld der., Conflict Behavior and Linkage Politics, David Mackay, 1993, içinde, s: 294-321.

Buzan, Barry. “Economic Structure and International Security: The Limits of Liberal Case”, International Organization, No.38, 1984, s: 597-624.

Cabbarlı, Hatem. “Bağımsızlık Sonrası Ermenistan-Rusya İlişkileri”, Ankara Çalışması, ASAM, Ankara, 2004, s:20-24.

Cabbarlı, Hatem. “Ermenistan’da 19 Şubat 2003 Tarihli Cumhurbaşkanlığı Seçimleri: Koçar-yan’la Devam mı?”, Stratejik Analiz, Sayı: 30, Ekim 2002, s. 25-27.

Celafer, Arzu. “Erdoğan’ın İran Ziyareti”, Ortadoğu Günlüğü, The Journal of Turkish Weekly, çevrimiçi: <http://www.turkishweekly.net/turkce/yazarlar.php?type=13&id=203>

Clement, Hermann. “Economic Aspects of Ukrainian-Russian Relations”, Kurt R. Spillmann, Andreas Wenger and Derek Müller, “Between Russia and the West: Foreign and Security Policy of Independent Ukraine-Studies in Contemporary History and Security Policy”, Vol. 2, Bern, 1990, s: 281-301

Communication From the Commission, ENP Strategy Paper, Brussels, 12.5.2004
COM(2004)373 final

Communication From the Commission to the Council and the European Parliament, Brussels, 14.7.2004, COM(2004)487 final

Connor, Walker. "Ethnonationalism: The Quest for Understanding", Princeton University Press, Princeton, NJ, 1994

Conquest, Robert. "Nation Killers: The Soviet Deportation of Nationalities," The Macmillan Company, New York, 1970

Crighton, Elizabeth and MacIver, Martha Abele. "The Evolution of Protracted Ethnic Conflict", Comparative Politics, 1991, s: 127-142

Crimea Integration and Development Programme, UNDP,
çevrimiçi: <http://www.undp.crimea.ua/eng/>

Çakırözer, Utku. "Sonunuz Irak Gibi Olmasın", Milliyet, 17 Kasım 2005, s.20

Çakmak, Haydar. "1989'dan Günümüze Gürcistan", Karadeniz Teknik Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, No: 1998/2.

Çelik, Kenan ve Kalaycı, Cemalettin. "Azeri Petrolünün Dünü ve Bugünü", Journal of Gafqaz University, çevrimiçi: http://www.qafqaz.edu.az/journal/2_2/2_2_07.htm

Çetinsaya, Gökhan. "Irak'ta Yeni Dönem, Ortadoğu ve Türkiye", SETAV Irak Dosyası, Nisan 2006, çevrimiçi: http://www.setav.org/document/ST1-406_SETA_Irak_Dosyasi.pdf

Çetinsaya, Gökhan. "Rafsanjani'den Hatemi'ye İran Dış Politikasına Bakışlar", Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel der., "Türkiye'nin Komşuları", İmge, Ankara, 2002, s: 293-329

Çetinsaya, Gökhan. "Türk-İran İlişkileri", Faruk Sönmezoğlu der., Türk Dış Politikası, İstanbul, 1998, s. 208-234

Çevikcan, Serpil. "Çiller'den Hoca'ya Doğal Gaz Çalımı", Milliyet,
çevrimiçi: <http://www.milliyet.com.tr/1996/12/04/siyaset/dogalgaz.html>

De Mesquita, Bueno and Lalman, David. "War and Reason: Domestic and International Imperatives", Yale University Press, New Haven, 1992

De Raulin, Arnaud and Chabal, Pierre. der., "Le Chemin De la Turquie Vers L'Europe", Lille: Universitaires d'Artois, 2001

DEİK, "Suriye Ülke Bülteni", Mayıs 2006, çevrimiçi:
[http://www.deik.org.tr/bultenler/20066111317Suriye_Bulteni-Mayis06%20\(2\).pdf](http://www.deik.org.tr/bultenler/20066111317Suriye_Bulteni-Mayis06%20(2).pdf)

Demir, Ali Faik. "Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya Yönelik Dış Politikası", Faruk Sönmezoğlu der., "Türk Dış Politikasının Analizi", 1998, s: 717-756.

Demirtaş, Serkan. "Moskova ile derin ortaklık", Radikal, 7 Aralık 2004, s.11.

Demirtaş, Serkan. "Suya 'Esnek' Politika", Radikal, 16 Ekim 2004, s.11.

Devlet Nadir, "XX. Yüzyılda Tatarlarda Milli Kimlik Sorunu", Vatan Kırım,
<http://www.vatankirim.net/tarih/tarih.asp?yazi=tatarkimligi>

Dış Basında Güncel Türkiye Bülteni-Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, "Gözlemcinin Misafiri.. İKÖ Genel Sekreteri Kremlin'i Ziyaret Etti", 11 Haziran 2006, çevrimiçi:
<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/dbguncelturkiye/2006/06/11x06x2006.htm>

Dış Ticaret Müsteşarlığı EBİM Kayıtları, çevrimiçi:
<http://www.igeme.org.tr/tur/yerinde/suriye/suriye1.pdf>

Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracat Genel Müdürlüğü, 2004-2006 İhracat Stratejik Planı

Dış Ticaret Müsteşarlığı, "Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisi ve 2000-2001 yılları uygulaması", Ankara, Ekim 2001

Dış Ticaret Müsteşarlığı, "Türkiye-Bulgaristan Dış Ticareti", çevrimiçi: <http://www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/RAPOR/Bulgaristan/trbldistic.htm> - 23k

Dış Ticaret Müsteşarlığı, çevrimiçi: <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekonomi/sayi7/d8.htm>

Dış Ticaret Müsteşarlığı, çevrimiçi: [http://www.dtm.gov.tr/AB/AB%20 Sayfasi/tekpaz.htm](http://www.dtm.gov.tr/AB/AB%20Sayfasi/tekpaz.htm)

Dış Ticaret Müsteşarlığı, çevrimiçi: <http://www.dtm.gov.tr/ab/ABgenisleme/twinning.htm>

Dış Ticaret Müsteşarlığı, çevrimiçi: <http://www.dtm.gov.tr/AB/Euromed/barselona.htm>

Dış Ticaret Müsteşarlığı, çevrimiçi:
<http://www.dtm.gov.tr/ab/CesitliCalismalar/AB%20Komsuluk.htm>

Dış Ticaret Müsteşarlığı, çevrimiçi:<http://www.dtm.gov.tr/IHR/genel/genel.htm>

Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül ve Ukrayna Dışişleri Bakanı Baris Tarasyuk'un Ortak Basın Toplantısında Yaptıkları Açıklama ve Sorulara Verdikleri Yanıtlar, 1 Mart 2006, çevrimiçi:<http://www.fulltextnews.com/tr/detay.php?id=1388&PHPSESSID=61a16f7526b25c1f111ee3485a418570>

Dışişleri Güncesi, "Suriye", Dışişleri Bakanlığı, Ankara, 1998, s. 185.

Dışişleri Güncesi, "Tutanak", Dışişleri Bakanlığı, Ankara, Aralık 1998, s. 209-211.

Diehl, Paul. "Contiguity and Military Escalation in Major Power Rivalries, 1816-1980", Journal of Politics, Vol.47, No. 4, November 1985, s:1203-1211.

Dixon, William J. "Democracy and Peaceful Settlement of Conflict", American Political Science Review, Vol.88, No.1, March 1994, s: 14-32.

Doğan, İsmail. "AB Eşiğindeki Mozaik Romanya", Ahmet Yesevi Stratejik Araştırma Merkezi, 4 Aralık 2005, çevrimiçi: <http://www.aysam.gen.tr/makaleler.php?newsid=233>

Doyle, Michael W. "Ways of War and Peace: Realism, Liberalism and Socialism", W.W. Norton, New York, 1997

Dragonas, Thalia. "Tehdit Altındaki Milli Kimlikle Başa Çıkmak: Tarih Eğitimi ve Tarihte 'Öteki' Sorunu", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, No. 62, 1998, s: 113-124.

Dündar, Can. "Türkiye-Ermenistan: 12 Yıl Gizlenen Görüşme", çevrimiçi: <http://www.candundar.com.tr/index.php?Did=2619>

Dünya Ticaret Merkezi, Gürcistan Raporu,
çevrimiçi: <http://www.wtcistanbul.net/images/reports/tr/gurcistan%20raporu.doc>

East, Maurice A. "Size and Foreign Policy Behavior: A Test of Two Models," World Politics, July 1973, s: 557- 576.

Economic Aid- Recipient 2006,
çevrimiçi: http://www.photius.com/rankings/economy/economic_aid_recipient_2006_1.html

Eisenberg,J. and Dillon, W. der., The Man and the Beast, Smithsonian Institution Press, Washington D.C.,1970

Elekdağ, Şükrü. "2 ? War Strategy", Perceptions, No.1, March 1996, s: 33-57.

Elekdağ, Şükrü. "Kafamızı Kumdan Çıkarmanın Zamanı",
çevrimiçi: <http://www.Turkey.org/news/selected/090996s2.htm>

Erkan, Emre. "Kıbrıs Bülteni", BÜ-TÜSİAD Dış Politika Forumu, 28 Ekim-21 Kasım 2006, s.1,
çevrimiçi:<http://www.dispolitikaforumu.com/yeni/KibrisBulteniSonGelismeler21Kasim2006.pdf>

Erkmenoğlu, Ferhan. "Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) Devlet veya Hükümet Başkanları Yedinci Doruk Toplantısı (İstanbul, Ekim 2002)", Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, sayı 8, Ankara, Şubat 2003

European Parliament Report on the ENP, Committee on Foreign Affairs, Rapporteur: Charles Tannock,7.12.2005 European Parliament Resolution on ENP (2004/2166(INI))

Eyicil, Ahmet. "Atatürk Devrinde Türkiye'nin Balkan Politikası", Bilim Araştırma Vakfı,
çevrimiçi:http://www.bilimarastirmavakfi.org/Turkiye_ve_Balkanlar/Turkiye_ve_Balkanlar_04.html

Federation of American Scientists (FAS), "National Missile Defense",
çevrimiçi: <http://www.fas.org/spp/starwars/program/nmd/>

Felgenhauer, Tyler. "Ukraine, Russia, and the Black Sea Fleet Accords", Woodrow Wilson School of Public and International Affairs, Case Study, February 1999.

Ferrero-Waldner, Benita. (European Commissioner for External Relations and ENP), speech “ENP”, Swedish Institute for International Affairs and the European Commission Representation in Sweden, Stockholm, 7 March 2006

Ferrero-Waldner, Benita. (European Commissioner for External Relations and ENP), speech “Giving the Neighbours a stake in the EU internal market”, 10th Euro-Mediterranean Economic Transition Conference, Brussels, 6 June 2006

Fırat, Melek. “Soğuk Savaş Sonrası Yunanistan Dış Politikasının Yeniden Biçimleşmiş Süreci”, Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel der., “Türkiye’nin Komşuları”, İmge, Ankara, 2002, s: 21-73.

Final Communiqué of International Ministerial Meeting of the Neighbouring Countries of Iraq, the G8 and China, 25 November-1 December 2004, p. 718, çevrimiçi: <http://weekly.ahram.org.eg/2004/718/fr3.htm>.

Final Communiqué of Iraq Neighboring Countries Meeting in Amman, çevrimiçi: http://www.mfa.gov.jo/pages.php?menu_id=706

Final Statement of the Tehran Meeting of Iraq’s Neighbouring States, Iraq-Regional Politics, 12. February 2004, çevrimiçi: <http://www.arabicnews.com/ansub/Daily/Day/041202/200412o211.html>

Gilpin, Robert. “War and Change in World Politics”, Cambridge University Press, New York, 1981

Güleç Mustafa, Irak Savaşının Gölgesinde Türkiye-Ortadoğu Ticari İlişkileri, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.dtm.gov.tr/ead/IRAK/Irak%20Savasinin%20Golgesinde.pdf>

Gochman, Charles S. and Sabrosky, Alan Ned der., “Prisoners of War”, Lexington Books, Lexington, MA, 1990

Gochman, Charles S. “The Geography of Conflict: Militarized Interstate Disputes Since 1816”, International Studies Association (ISA), Washington D. C., 10-14 April 1990.

Goldberg, Suzanne. “Pride of Small Nations-The Caucasus and Post-Soviet Disorder”, Zed Books Ltd., New Jersey, 1994

Goldenberg, Suzanne. "Azerbaijan: Still Not Free", "Pride of Small Nations-The Caucasus and Post-Soviet Disorder" içinde, Zed Books Ltd., New Jersey, 1994, s: 115-131

Grammes, Ellines. "All Leaders of the Greek Nation", çevrimiçi: http://www.e-grammes.gr/index_en.html.

Grieco, Joseph M. "Cooperation Among Nations: Europe, America and Non-Tariff Barriers to Trade", Cornell University Press, Ithaca, NY, 1990.

GUAM, <http://www.guam.org.ua/en.phtml>

Güleç, Mustafa & Oğuz, Gencay. "Irak Savaşı'nın Gölgesinde Türkiye-Ortadoğu Ülkeleri Ticari İlişkileri" T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Mayıs 2003, çevrimiçi: <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/IRAK/Irak%20Savasinin%20Golgesinde.pdf>

Gürel, Şükrü Sina. "Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993)", Ümit Yayıncılık, Ankara, 1993.

Harri, Maurici. "People and Politics in the Middle East", Princeton Hall, New Jersey, 1962, s. 119-129

Hirschman, Albert O. "The Passions and the Interests: Political Arguments for Capitalism before Its Triumph", Princeton University Press, Princeton, 1977

Hovannisian, Richard G. "World War I as the Defining Moment in Modern Armenian History", 24 April 2001, UCLA/ Armenian Studies/Resources, çevrimiçi: <http://www.sscnet.ucla.edu/history/centers/armenian/source108.html>

Hunter, Shireen T. "Azerbaijan: Search for Identity and Independence" "The Transcaucasus in Transition-Nation Building and Conflict" içinde, The Center for Strategic and International Studies, Washington D.C., 1994, s. 58-96

Hunter, Shireen T. "Borders, Conflict, and Security in the Caucasus: The Legacy of the Past" SAIS Review, 26 January 2006, s. 111-125

Hunter, Shireen T. "The Transcaucasus in Transition-Nation Building and Conflict", The Center for Strategic and International Studies, Washington D.C., 1994.

Hürriyet, çevrimiçi: <http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/01/06/30/ekonomi/03eko.html>

Hürriyet, "Ambargo Kalksın", 19 Temmuz 2005.

Hürriyet, "İran'a Komşu Ülkeler Toplantısı Sona Erdi", 2.11.2003,s.1

Hürriyet, "Kerkük'te Hileye İzin Vermeyin", 17 Kasım 2006,
çevrimiçi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/5453871.asp>

Hürriyet (USA), "ABD: Fener Rum Patrikhanesini Ekümenik Olarak Görüyoruz", 12 Temmuz 2005, çevrimiçi: http://www.hurriyetusa.com/haber/haber_detay.asp?id=6908

Hürriyetim, "Sabrımız Taşıyor", 2 Ekim 1998,
çevrimiçi: <http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/98/10/02/gundem/02gun.htm>

Hürriyetim, "Suriye'yi Teftiş Edip Döndü",
çevrimiçi: <http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/01/01/29/turkiye/12tur.htm>

Hürriyetim, "Vali'nin Suriye Teftişi",
çevrimiçi: <http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/99/10/27/turkiye/27tur.htm>

Iraq Neighbouring Countries Ministerial Meeting,
çevrimiçi: <http://www.kuwaitmission.com/incmen.html>

İsmayilov, Eldar ve Kengerli, Ziya. "Küreselleşen Dünyada Kafkasya", Avrasya Dosyası, Cilt.9, Sayı.3, Sonbahar 2003, s: 29-50

James, Patrick and Oneal, John R. "The Influence of Domestic and International Politics on the President's Use of Force", Journal of Conflict Resolution, No. 35: 1991, s: 307-332

James, Patrick and Rioux, Jean-Sebastien. "International Crises and Linkage Politics: The Experiences of the United States, 1953-1994", Political Research Quarterly, No. 51, 1998, s: 781-812.

Jentleson, Bruce. "Coercive Diplomacy: Scope and Limits in the Contemporary World", Stanley Foundation, çevrimiçi: <http://www.stanleyfoundation.org/reports/pab06Coer-Dip.pdf>

Kalkan, Övgü. "ABD'de Tartışılan Irak Senaryoları", Dış Politika Forumu Irak Bülteni, Kasım 2006, çevrimiçi: <http://www.dispolitikaforumu.com/IrakBulteniKAsim.pdf>

Kalkan, Övgü. "Irak Çalışma Grubu Raporu: Öneriler ve Eleştiriler", Dış Politika Forumu Irak Bülteni, Aralık 2006, çevrimiçi: <http://www.dispolitikaforumu.com/IrakBulteniAralik.pdf>

Kamalov, İlyas. "Putin'in Türkiye Ziyareti,-Yeni Dönemin Kapılarını Ticaret Aralıyor" Zaman, 5 Aralık 2004.

Kant, Immanuel. "Kant's Political Writings", Hans Reis der., Oxford University Press, Oxford, 1970.

Kantarıcı, Şenol. "ABD?AB Kıskacında Türkiye-Ermenistan İlişkileri", Stradigma Aylık Strateji ve Analiz Dergisi, çevrimiçi: http://www.stradigma.com/turkce/eylul2003/makale_06.html

Kaplan, Bayram. "Oyak Kuzey Irak'ı Fethetti", Akşam, 3 Ocak 2006, çevrimiçi: <http://www.aksam.com.tr/haber.asp?a=21748,3&tarih=03.01.2006>

Karpat, Kemal . "Political and Social Thought in the Contemporary Middle East", London, Pall Mall Press, 1968

Kavrakoğlu Management Institute, çevrimiçi: <http://www.thembaclub.com> ders notları

Kazgan, Gülten. "Ekonomide Dışa Açık Büyüme", Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1985, s.367

Keohane, Robert O. & Nye, Joseph S. "Power and Interdependence: World Politics in Transition", Little Brown, Boston, 1977

Kılıçkaya, Hüsamettin. "Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisi", Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, Sayı 15, Ankara, Kasım 2004

Kınıklıoğlu, Suat. “Türk-Rus İlişkilerinin Anatomisi”, Avrasya Dosyası, Türk Dünyası-Çin Özel Sayı, Cilt 12, Sayı 1, 2006, s. 99-124

Kıraç, Gürol. “Kerimov Bush’a Rest mi Çekti?”, TUSAM, 25 Mayıs 2005, çevrimiçi: <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=223&sayfa=24>

Kırım Tatar Millî Meclisi Tüzüğü, Haziran 1997.

Kırımoğlu, Mustafa Abdülcemil. “Kırım Tatar Milli Kurtuluş Hareketinin Kısa Tarihi”, Sürgün, çevrimiçi:<http://www.surgun.org/surgun/tur/bilgi.asp?yazi=ktmh>

Kırımoğlu, Mustafa Abdülcemil. “Kırım Tatarlarının Anavatanlarına Dönüşlerindeki Dikenli Yol”, Sürgün, çevrimiçi: http://www.surgun.org/surgun/tur/makale.asp?yazi=kirimoglu_175

Kindleberger, Charles P. der., “The International Cooperation”, MIT Press, Cambridge, MA, 1970.

Kirişçi, Kemal. “Türkiye ve Kuzey Irak'taki Kürt Güvenlik Bölgesi”, Avrasya Dosyası, Kuzey Irak Özel Sayısı, Cilt.3, Sayı 1, 1996

Klympush, Ivana. “Ukraine and Russia: Strategic Partnership vs. Mutual Dependence”, Kurt R.Spillmann, Andreas Wenger and Derek Müller, “Between Russia and the West: Foreign and Security Policy of Independent Ukraine-Studies in Contemporary History and Security Policy”, Vol. 2, Bern, 1990, içinde, s. 237-254

Kohen, Sami. “Şam Sürprizi”, Milliyet, 17 Kasım 2005, s.14

Kolobov, Oleg. A.& Kornilov, Aleksandr A. & Özbay, Fatih. “Çağdaş Türk-Rus İlişkileri, Sorunlar ve İşbirliği Alanları,1992-2005”, Tasam Yayınları, İstanbul, 2006.

Köni, Hasan. “Büyük Suriye Projesinin Tarihi Gelişimi, Avrasya Dosyası, Suriye Özel, Cilt.2, Sayı.3, Sonbahar 1995, s: 41-52.

Köylü, Hilal. “Şam’la Sıkı Dostluk”, Radikal, 14 Temmuz 2004, s. 11

Kummer, Hans. “Spacing Mechanisms in Social Behavior”, J. Eisenberg and W. Dillon der., “Man and the Beast”, Smithsonian Institution Press, Washington D.C., 1970.

Kut, Şule. "Türk Dış Politikasında Ege Sorunu," Faruk Sönmezoğlu der., "Türk Dış Politikasının Analizi", Der Yayınları, İstanbul, 1998, s:254-256

Landaburu, Eneko (Director General, DG External Relations, European Commission), "From Neighbourhood to Integration Policy: Are there concrete alternatives to enlargement?", speech, CEPS Conference "Revitalising Europe", Brussels, 23 January 2006

Legalisplatform, "Avrupa Birliği Komşuluk Politikası", çevrimiçi: http://www.legalisplatform.net/ozel_dosyalar/Komşuluk%20Politikası.pdf

Levy, Jack. "Diversionary Theory of War: A Critique", Manus.I. Midlarsky der., "Handbook of War Studies" içinde, Unwin-Hyman, 1989, s: 259-288.

Levy, Jack S. "The Causes of War: A Review of Theories and Evidence", Philip E. Tetlock, Jo L. Husbands, Robert Jervis, Paul C. Stern & Charles Tilly der., "Behavior, Society and Nuclear War" , içinde, Vol.1, Oxford University Press, New York, 1989, s. 209-333

Libaridian, Gerard J. "Ermenilerin Devletleşme Sınavı", İletişim Yayınları, İstanbul, 2001

Liber, George O. Culture, "Nation and Identity: The Ukrainian-Russian Encounter, 1600-1945", Canadian Slavonic Papers, March-June 2005.

Liberman, Peter. "Does Conguest Pay? The Exploitation of Occupies Industrial Societies", Princeton University Press, Princeton, 1996

Lütem, Ömer Engin. "Yedekteki Engel", İkarsen (İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü), 6 Eylül 2006,

çevrimiçi: <http://www.iksaren.org/index.php?Page=GBulten&BultenNo=181> - 50k

Mansfield, Edward D. and Snyder, Jack. "Democratization and War", Foreign Affairs, Vol.74, No.3, May/June 1995, s. 79-97

Maoz, Zeev. "Joining the Club of Nations: Political Development and International Conflict 1816-1976", International Studies Quarterly, Vol. 33, No. 2, June 1989, s.199-231

Maoz, Zeev and Russett, Bruce. "Normative and Structural Causes of Democratic Peace, 1946-1986", American Political Science Review, Vol.87, No.3 September 1993, s. 624-628

Mazlum, İbrahim. "Türkiye ve Sınır Aşan Suların Güvenlik Boyutu", Gencer Özcan ve Şule Kut der, "En Uzun On Yıl" içinde, Boyut, İstanbul, 1998. s: 381-402

Mearsheimer, John J. "Back to Future: Instability in Europe After the Cold War, International Security, No.15, 1990, s. 5-56

Mermerci, Ayşe & Arı, Narter; Hakan Kırımlı'yla Söyleşi, "Kırım Tatarları Anayurda Dönüyor", Vatan Kırım, çevrimiçi: <http://www.vatankirim.net/yazi.asp?yazi=hkirimli-nart&kat=yazilar>

Midlarsky, Manus.I. der., "Handbook of War Studies", Unwin-Hyman, 1989

Miller, Eric A. "The Changing Face of Eurasia: Russian and Ukrainian Foreign Policy in Transition", Comparative Strategy, Vol. 22, No. 4, 2003, s: 373-390.

Milliyet, "Çirkin İttifak", 1 Temmuz 1995.

Milliyet, "Çirkin İttifaka karşı Kampanya", 3 Temmuz 1995.

Milliyet, "Komşumuza Bizden Saldırı İzni Vermeyiz", 10 Şubat 2006, s. 27

Milliyet, "Laricani: ABD PKK ile Görüşüyor", 9 Mayıs 2006, s.22

Milliyet, "Rumlara Yunan-Suriye Bekçiliği", 21 Haziran 1995

Monaghan, Andrew. "Russia-EU Relations: An Emerging Energy Security Dilemma", Russia Research Network, London, 2006

Montville, Joseph V. "Complicated Mourning and Mobilization for Nationalism," Jerome Braun, der., "Social Pathology in Comparative Perspective: The Nature and Psychology of Civil Society" içinde, Praeger, Westport, CT, 1995, s: 159-173

Morgan, T. Clifton and Campbell, Sally Howard. "Domestic Structure, Domestic Constraints, and War: So Why Kant Democracies Fight?", Journal of Conflict Resolution, Vol.35, No.2, June 1991, s. 187-211

Mortan, Kenan. Dünya Gazetesi, 18.07.2006

Moskalets, Oleksandr & Honchar, Mykhailo. "Why Ankara and Kyiv were Silent?", Versions, No. 31, Strategy/International Foundation, 21 August 2000, çevrimiçi: <http://www.cidct.org.ua/en/studii/7/5.html> - 19k

Mosnews, "EU Says 'Not Ready' to Welcome Ukraine As New Member", 28 October 2006, çevrimiçi: <http://www.mosnews.com/news/2006/10/28/euukraine.shtml> - 31k

Mosnews, "Russia, Ukraine to Revise Gas Price Accords" 24 October 2006, çevrimiçi: <http://www.mosnews.com/money/2006/10/24/gasrevision.shtml>

Most, Benjamin A. and Star, Harvey. "Inquiry, Logic and International Politics", University of South Carolina Press, Columbia, 1989

Moustakis, Fotios. "The Greek-Turkish Relationship and NATO", Frank Cass, London, 2003.

NATO, "Evolution of NATO-Ukraine Relations", çevrimiçi: <http://www.nato.int/issues/nato-ukraine/evolution.html>

New York Council on Foreign Relations, Report of an Independent Task Force, "Russia's Wrong Direction: What the United States can and should Do?", 2006

NTV Radyo ; "Türkiye nereye doğru gidiyor?" tartışmaları programı dokümü, çevrimiçi: <http://www.ntvmsnbc.com/news/141071.asp>

NTVMSNBC, "ABD'nin Enerjide İran Rahatsızlığı", 28 Ağustos 2006.

NTVMSNBC, "Doğalgaz Hattına PKK Sabotajı", 20 Ağustos 2006, çevrimiçi: <http://www.ntvmsnbc.com/news/382862.asp>

NTVMSNBC, "Erdoğan-Esad Görüşmesine AB Damgası", 22 Aralık 2004, çevrimiçi: <http://www.ntvmsnbc.com/news/302156.asp>

NTVMSNBC, "İran Silahları Türkiye Üzerinden", 25 Ağustos 2006

NTVMSNBC, "Tahran'la Ortak Payda Irak'ın Bütünlüğü", 4 Aralık 2006, çevrimiçi: <http://www.ntvmsnbc.com/news/392794.asp>

NTVMSNBC, “Türkiye Raporuna Soykırım Damgası”,
çevrimiçi: <http://www.ntvmsnbc.com/news/384003.asp> - 29k -

Oğan, Sinan. “Cumhurbaşkanı Sezer’in Rusya Ziyaretinden Somut Beklentiler”, TÜRKSAM (Türkiye Uluslar arası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Merkezi), 28 Haziran 2006,
çevrimiçi: <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=1&yazi=953>

Onbaşı, Hesna. “Kırım Tatarları Turuncu Devrimde”, Vatan Kırım,
çevrimiçi: <http://www.vatankirim.net/yazi.asp?yazi=honbasi&kat=yazilar>

Oneal, John R. and Bryan, Anna Lillian. “The Rally 'Round the Flag Effect in U.S. Foreign Policy Crises, 1950-1985”, Political Behavior, No. 17, 1995, s: 379-401.

Oneal, John R. and Russett, Bruce. “The Kantinian Peace: The Pacific Benefits of Democracy, Interdependence, and International Organizations, 1885-1992”, World Politics, Vol. 52, No.1, 1999, s.1-37

Oran, Baskın. “ABD Terörü Bağdat Batağında ABD'nin ve Türkiye'nin Irak ve Kürtler Politikası”, Birikim, Sayı.168, Nisan 2003, s: 10-25

Oran, Baskın. “Kalkık Horoz Çekiç Güç ve Kürt Devleti”, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1996

Orhan, Oytun. “Türkiye-Suriye İlişkileri”, Levant Watch, 1 December 2003,
çevrimiçi: http://levantwatch.blogspot.com/2003_12_01_levantwatch_archive.html

Öğütçü, Mehmet. “Türkiye’de Yeni Bir Ekonomi ve Ticari Diplomasi Stratejisine Doğru”, TÜSİAD, 1998, s. 251

Öymen, Altan. “Savaş İttifakı”, Milliyet, 2 Temmuz 1995

Özcan, Gencer ve Kut, Şule. der., “En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar”, Boyut, İstanbul, 1998

Özcan, Kemal. “Kırım Türklerinin Sürgünü ve Milli Micadele Hareketi (1944-1990)”, Sürgün,
çevrimiçi: http://www.surgun.org/surgun/tur/makale.asp?yazi=ozcan_surgun

Özgür, Nurcan. “1989 Sonrası Türkiye-Bulgaristan İlişkileri”, Faruk Sönmezoğlu der., “Türk Dış Politikasının Analizi”, Der, İstanbul, 2004, s. 609-681

Pala, CenK. "BOTAŞ Daire Başkanı ile yapılan görüşme", 18 Ağustos 2006, Ankara

Pala, CenK. "Orta Asya-Türkiye-Balkanlar: Avrupa Yeni Boru Hattı Güzergahını Seçiyor",

Gamze G. KONA (der.), Uluslararası Çatışma Alanları ve Türkiye'nin Güvenliği, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, Ekim 2005

Panin, Victor & Paniev, Henry. "Turkey and Russia", İdris Bal der, "Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era", BrownWalker Press, Florida, 2004, s. 253- 267

Papadakis, Maria. and Starr, Harvey. "Opportunity, Willingness, and Small States: The Relationship Between Environment and Foreign Policy," Charles F. Hermann, Charles W. Kegley, Jr., and James N. Rosenau, der., "New Directions in the Study of Foreign Policy" içinde, Allen & Unwin, Boston,1987, s. 409-432

Perthes, Volker. "The Economy of Syria Under Asad", London: Toyris, 1997.

Post, Jerrold M. "Leaders and their Followers in a Dangerous World: the Psychology of Political Behavior", Cornell University Pres, Ithaca, New York, 2004

Potichnyj, Peter J. & Raeff, Marc & Pelenski, Jaroslaw and Zekulin, Gleb N. der., "Ukraine and Russia in their Historical Encounter", Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, Edmonton, 1992

Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council Laying down General Provisions Establishing a European Neighbourhood and Partnership Instrument (presented by the Commission), Brussels, 29.9.2004 ,COM(2004) 628 final

Progress Report: ENP: A year of Progress Press release, 24 November 2005

Progress Report: Communication to the Commission: Implementing and promoting the ENP, 22 November 2005

Puglisi, Rosaria. "Clashing Agendas? Economic Interests, Elite Coalitions and Prospects for Cooperation between Russia and Ukraine", Europe-Asia Studies, Vol. 55, No. 6, 2003, s. 827-845

Radikal, “Komşulara Kerkük Uyarısı”, 22 Temmuz 2004

Radikal, “Suriye’nin Demir Yumruğu Gevşiyor”, 10 Haziran 2005, s.12.

Rahr, Alexander. “Geopolitics and Western Interests US and European Responses to Ukraine’s Transition”, Ukraine in Transition and Western Strategy, CAP (Center for Applied Policy Research), 23-24 April 1998, çevrimiçi: <http://www.cap-lmu.de/transatlantic/topics/ukraine.php>

Report of the Secretary General to UN Security Council, 7 Haziran 2006, çevrimiçi: <http://www.reliefweb.int/library/documents/2005/unsc-irq-07jun.pdf>

Richardson, Lewis F. “Statistics of Deadly Quarrals”, Pacific Grove, CA:Boxwood, 1960.

Rochlin, Gregory. “Man’s Aggression: The Defense of the Self”, Gambit, Boston, 1978.

Romanian Ministry of Foreign Affairs, “Romanian Assets- Romania’s Integration into NATO”, çevrimiçi: <http://domino.kappa.ro/mae/politica.nsf/MAEEng>

Rosecrance, Richard. “The Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World”, Free Press, New York, 1986

Russett, Bruce. “Grasping the Democratic Peace-Principles for a Post Cold War World”, Princeton University Press, Princeton, 1993

Russett, Bruce M. “Economic Decline, Electoral Pressure, and the Initiation of Interstate Conflict”, Charles S. Gochman and Alan Ned Sabrosky der., “Prisoners of War” içinde, Lexington Books, Lexington, MA, 1990, s. 161-176

Russian Foreign Trade with Ukraine, Russia: Export/Import, çevrimiçi: <http://www.users.globalnet.co.uk/~chegeo/>

Rusya Federasyonu’nun Türkiye Büyükelçiliği, “Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti arasında Avrasya’da İşbirliği Eylem Planı” (İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa), çevrimiçi: http://www.turkey.mid.ru/relat_2_t.html

Rusya Federasyonu'nun Türkiye Büyükelçiliği, "Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti arasında dostluğun ve çok boyutlu ortaklığın derinleştirilmesine ilişkin Ortak Deklarasyon", çevrimiçi: http://www.turkey.mid.ru/text_t73.html

Sabah, "Ürdün'de toplanan Irak'a komşu ülkeler zirvesi sonuç bildirisine Türkiye'nin PKK hassasiyeti girdi", 7 Ocak 2005

Sarıbrahimoğlu, Lale. "Ankara'ya Gelen Rus Heyeti'nden Füze Krizi'ne Çözüm Önerisi: Sizde de Silah Satalım", Cumhuriyet, 29 Ocak 1997, s.8

Seale, Patrick. "Hafız Esad-The Struggle for Syria", University of Los Angeles, California, 1988

Sever, Ayşegül. "ABD'nin İkili Çevreleme Politikası ve Türkiye", Gencer Özcan ve Şule Kut der., "En Uzun On Yıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar" içinde, Boyut, İstanbul, 1998, s. 355-379

Seyidoğlu, Halil. "Uluslararası İktisat", Turhan Kitapevi, Ankara, 1982, s.413

Sezer, Aydın. "İhracatta 3 N, 1 K", Dış Ticarete Durum Dergisi, Turktrade, Mart 2005

Sezer, Sema. "Azerbaycan KKTC'ye Verdiği Sözleri Unutuyor Mu?", ASAM, 10 Kasım 2005, çevrimiçi: <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=744&kat1=3&kat2>

Sezer, Sema ve Kanbolat, Hasan "Türkiye-KKTC: Bir Millet, Üç Devlet", Stratejik Analiz, Kasım 2005.

Shafeed N. Ghabra, "Iraq's Culture of Violence", Middle East Quarterly, Summer 2001.

Simmel, George. "Conflict and the Web of Group Affiliations", Free Press, Glencoe, IL, 1955

Small, Melvin & Singer, J. David. "The War Proneness of Democratic Regimes", Jerusalem Journal of International Relations, Vol.1, No.1, Summer 1976, s. 50-69

Smith, Anthony. "Milli Kimlik", İletişim Yayınları, İstanbul, 1999

Smith, Kenwyn K. and Berg, David N. "Paradoxes of Group Life: Understanding Conflict, Paralysis, and Movement in Group Dynamics", Jossey-Bass Publishers, San Francisco, 1997

Soysal, İsmail. "Türk Dış Politikası İncelemeleri için Kılavuz: 1919-1993", Eren, İstanbul, 1993
Sönmezoğlu, Faruk. der., "Türk Dış Politikasının Analizi", Der, İstanbul, 1998

Sönmezoğlu, Faruk. "İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası", Der, İstanbul, 2006

Spillmann, Kurt R. & Wenger, Andreas and Müller, Derek. "Between Russia and the West: Foreign and Security Policy of Independent Ukraine, Studies in Contemporary History and Security Policy", Vol. 2, Bern, 1990

Statement issued at 9th Meeting of Iraq's Neighboring States, Payvand's Iran News, çevrimiçi: <http://www.payvand.com/news/06/jul/1076.html>

Stein, Arthur. "Governments, Economic Interdependence, and International Cooperation", Philip E. Tetlock, Jo L. Huberman, Robert Levis, Paul C. Stern, and Charles Tilly der., "Behavior, Society and Nuclear War" içinde, Oxford University Press, Vol. 3, New York, 1993, s. 241-324

Stern, Jonathan. "The Russian-Ukrainian Gas Crisis of January 2006", Oxford Institute for Energy Studies, January 2006.

Şen, Cihangir Gürkan. "Türk-Rus Ekonomik İlişkileri, Mevcut Durum, Sorunlar ve Perspektifler", çevrimiçi: [http://www.turkrus.com/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=20-Ek Sonuç](http://www.turkrus.com/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=20-Ek_Sonuc)

Şimşir, Bilal N. "Türk - Irak İlişkilerinde Türkmenler", Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004

Tarhanlı, Turgut. "Türk Boğazlarında Denetim ve S-300'ler", Radikal, 4 Eylül 1997, s.11

Tarih Vakfı, "Tarih Eğitimi ve Tarihte 'Öteki' Sorunu", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, No. 62, 1998.

TBMM Basın Açıklamaları, "TBMM Başkanı Arınç, Romanya AB ile Tam Üyelik Sürecimizde Desteğini Güçlendirerek Sürdürecektir", 18 Kasım 2005, çevrimiçi: http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tbmm_basin_aciklamalari_sd.aciklama?p1=30609

Testimony by Ambassador Richard L. Morningstar-Special Adviser to the President and Secretary of State for Caspian Basin Energy Diplomacy, Before the Senate Subcommittee on International Economic Policy, Exports and Trade Promotion, Caspian Sea Library, 3 March 1999, çevrimiçi: <http://www.treemedia.com/cfrlibrary/library/policy/morningstar.html-22k>

Tetlock, Philip E.; Husbands, Jo L.; Levis, Robert; Stern, Paul C. and Tilly, Charles. der., "Behavior, Society and Nuclear War" , Vol. 3, Oxford University Press, New York, 1993

The Iraq Study Group Report, Vintage Books, December 2006.

The Ukrainian Weekly, "U.S. Secretary of State Condoleezza Speeche at Kyiv's Taras Shevchenko University, 7 December 2005", 18 December 2005, No. 51, Vol. LXXIII

TRACECA (Transport Corridor Europe Caucasus Asia Program), çevrimiçi: http://www.traceca.org.tr/traceca_nedir.htm

Tsakonas, Panayotis J. and Caratzos, Aristide D. der., "Greece and Turkey after the End of the Cold War", Christodoulos K. Yiallourides Publications, New York, 2004

Türbedar Erhan, Balkan Türkleri, ASAM Yayınları, Ankara 2003.

TÜRSAB, Ukrayna Ülke Raporu, çevrimiçi: <http://www.tursab.org.tr/content/turkish/istatistikler/akrobat/ULKE/05eyUkrayn.pdf>

TÜRSAB, İran Ülke Raporu, çevrimiçi:
<http://www.tursab.org.tr/content/turkish/istatistikler/akrobat/ULKE/04temiran.pdf>

TÜRSAB, Bulgaristan Ülke Raporu, çevrimiçi:
<http://www.tursab.org.tr/content/turkish/istatistikler/akrobat/ULKE/03suBulgar.pdf>

Türk Boğazları Deniz Trafiği Tüzüğü,
çevrimiçi:<http://www.hukuki.net/kanun/9811860.25.text.asp-94k>

Türkeş, Mustafa "Geçiş Sürecinde Dış Politika Öncelikleri: Bulgaristan Örneği", Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel der., "Türkiye'nin Komşuları" içinde, İmge, Ankara, 2002, s.170-210

Türkeş, Mustafa ve Uzgel, İlhan. der., "Türkiye'nin Komşuları", İmge, Ankara, 2002

Türkhaber, “Ukrayna Dışışleri Bakanı Boris Tarasyuk Türkiye’yi Ziyaret Etti”, Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Sayı.5, Nisan 2006.

Ukrayna Büyükelçiliği, Basın Bildirisi, çevrimiçi: http://web.ttnet.net.tr/users/uk-remb/press_release/2003-1.htm

USAK, “USAK Dış Politika Anketi Çarpıcı Sonuçlara Ulaştı: Türkiye'nin Geleceği AB, ABD Hem Dost Hem Hasım”, çevrimiçi: <http://www.usak.org.uk/junction.asp?mod=articles&st=PrintArticleDetail&id=47&lm=58649JLFD0932&ln=TR>

Van den Berghe, Pierre L. “Bringing Beasts Back In”, American Sociological Review, Vol.39, No. 6, December 1974, s: 777-788.

Vasquez, John A. “The War Puzzle”, Cambridge University Press, Cambridge, 1993, s.147

Volkan, Vamık. “Blind Trust: Large Groups and Their Leaders in Times of Crisis and Terror”, Pitchstone Publishing, Charlottesville, VA., 2004

Volkan, Vamık D. “Large Group Identity and Chosen Trauma”, Psychoanalysis, No. 6, December 2006.

Volkan, Vamık D. and Itzkowitz, Norman. “Turks and Greeks, Neighbours in Conflict”, Eot-hen Press, Cambridgeshire, 1994

Volkan, Vamık. “The Need to Have Enemies and Allies: From Clinical Practice to International Relationships”, Jason Aronson, Northvale, NJ 1994

Waigant, Michael J. ve Evers, Frank. “Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Ukrayna Temsilciliği'nin Raporu”, 24 Temmuz 1997

Walkling, Sarah. “CFE 'Flank' Accord Enters into Force; Senate Warns Russia on Deployments”, Arms Control Today, Arms Control Association, May 1997, İstanbul, Document, OSCE, İstanbul, 2000,s.119-236, çevrimiçi: http://www.armscontrol.org/act/1997_05/cfe.asp

Wallensteen, Peter. “Incomptability, Confrontation and War: Four Models and Three Historical Systems, 1816-1976”, Journal of Peace Research, Vol. 18, No. 1, 1981, s: 57-90.

Waltz, Kenneth. "The Myth of National Interdependence", Charles P. Kindleberger der., "The International Cooperation" içinde, MIT Press, Cambridge, MA, 1970, s. 205-222

White, Stephen & McAllister, Ian & Light, Margot and Löwenhardt, John "European or Slavic Choice? Foreign Policy and Public Attitudes in Post-Soviet Europe", Europe-Asia Studies, Vol.54, No.2, 2002, s.181-202

Wilkenfeld, Jonathan. der., "Conflict Behavior and Linkage Politics", David Mackay, 1993

Yetkin, Murat. "Ankara ve Şam Anlaşıyor", 137 Fırtınalı Gün, Sayı.10, Radikal, 18 Ağustos 2004.

Yetkin, Murat. "Demirel Ecevit'e Kızgın, 137 Fırtınalı Gün, Sayı.3, Radikal, 11 Ağustos 2004, s.4.

Yetkin, Murat. "Demirel: İçi Kof Devlet Olmayalım", 137 Fırtınalı Gün, Sayı.9, Radikal, 17 Ağustos 2004, s.4.

Yetkin, Murat. "Esad Panikte, Mübarek Arada", 137 Fırtınalı Gün, Radikal, 10 Ağustos 2004, s.4.

Yiallourides, Christodoulos K. "The Doctrine of Extended Deterrence as a Strategy of Containing Turkish Expansionism", The Yearbook of the Institute of International Relations, Atina, Sideris, 1996.

Yiallourides, Christodoulos K. "The External Policy Orientation of the Cypriot Republic", Christodoulos K. Yiallourides and Panayotis J. Tsakonas der., "Greece and Turkey after the End of the Cold War" içinde, Aristide D. Caratzas, New York, 2001, s. 352-353.

Zahariadis, Nikolaos. "Nationalism and Small State Foreign Policy: The Greek Response to the Macedonian Issue" Political Science Quarterly, Vol.4. No.109, 1994, s. 647-668.

Zeyrek, Deniz. "Kafkas Paktı Teşebbüsü", Radikal, 16. Ocak 2000

